

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE
MUTLULUK VE ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİ**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Bayram ÇETİNKAYA**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Çetin PEKACAR**

Ankara - 2006

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE
MUTLULUK VE ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Bayram ÇETİNKAYA

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Çetin PEKACAR

Ankara - 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bayram Çetinkaya'ya ait *Türkiye Türkçesinde Mutluluk ve Üzüntü Göstergeleri* adlı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üye.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üye.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üye.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üye.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖN SÖZ

Duygu, insanın toplumsal ilişkilerinde arkadaşlık, düşmanlık, rekabet, aşk, evlilik; sanat gibi pek çok alanda belirleyici, yönlendirici etkisi olan bir varlıktır. Doğumdan ölüme kadar karşılaşılan olaylar, durumlar veya varlıklar karşısında ortaya çıkan duygular, insan yaşamını anlamlı kılmaktadır.

Duygulanma sürecine hem biyolojik hem zihinsel hem de davranışsal yapısı ile katılan insanın, hayat boyu karşılaştığı en sık duygular olarak “mutluluk” ve “üzüntü”yü görmekteyiz. Temel duygular arasında sayılan ve birbirine zıt nitelikler taşıyan bu iki duygu, bütün dillerde olduğu gibi Türkçede de bazı göstergelerle karşılanmaktadır.

Bu çalışmamızda, Türkiye Türkçesinde mutluluk ve üzüntü kavramlarının, hangi göstergelerle karşılandığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Söz varlığımızda yer alan mutluluk ve üzüntü göstergeleri belirlenerek bunların, daha çok, anlam yapıları üzerinde durulmuştur. Özellikle bilişsel dil bilimcilerin duygu kavramına olan yaklaşımları, konuyu ele alış şekilleri çalışmamızda bizi yönlendirmiştir.

Tezimiz beş bölümden meydana gelmektedir. Birinci Bölüm olan Giriş’te duygulara psikoloji ve dil bilimi açısından bakılarak duygu kavramına, duygulanma sürecine; duyguların dile yansıma şekillerine açıklık getirilmiştir. Ayrıca bu bölümde, duyguların dil boyutu ile ilgili araştırmacıların kullandıkları metotlara, üzerinde durdukları konulara değinilmiş, çalışmamızda önem arz eden bazı kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci Bölümde ise Türk Dil Kurumunun yayımladığı *Türkçe Sözlük*’ün dokuzuncu baskısından ve Ömer Asım Aksoy tarafından hazırlanan *Deyimler Sözlüğü*’nden tespit ettiğimiz mutluluk ve üzüntü göstergeleri, listeler hâlinde, alındığı kaynaktaki anlamlarıyla verilmiştir. Bunun yanında söz konusu göstergeler, bağlam içerisindeki kullanımlarına bakılarak anlam yönünden incelenmiş, karşıladıkları kavramlar sebep sonuç ilişkisi göz önünde bulundurularak ortaya konulmuştur. Bağlama dayalı bu incelemede, seçkin yazarlarımıza ait olan ve belirli bir olay örgüsüne sahip 35 eser esas alınmıştır.

Üçüncü Bölümde göstergelerin, sıkça birlikte kullanıldıkları başka göstergelerle oluşturdukları eşdizimsel yapılar üzerinde durulmuştur.

Dördüncü Bölümde ise soyut nitelik arz eden mutluluk ve üzüntü göstergelerini ifade ederken toplumun sıklıkla başvurduğu metaforlar ve metonomiler incelenmiş, bu duygulara olan yaklaşımları belirlenmeye çalışılmıştır.

Beşinci Bölüm olan Sonuç'ta, çalışmamız genel olarak değerlendirilip, elde edilen bulgular ortaya konulmuştur.

Tezin sonunda, göstergelerin anlam yönünden incelenmesi amacıyla taradığımız eserlerin listesi ile çalışma boyunca istifade edilen ve zaman zaman metin içerisinde göndermeler yapılan kaynakların bir listesi verilmiştir. Ayrıca *Türkçe Sözlük*'te ve *Deyimler Sözlüğü*'nde yer alan mutluluk ve üzüntü göstergelerinin taradığımız eserlerdeki kullanım sıklığını belirten dizinler (Alfabetik ve En Çoktan En Aza Doğru) eklenmiştir. Devamına da çalışmanın Türkçe ve İngilizce özetleri konulmuştur.

Ortaya koyduğumuz bu çalışmayı hazırlarken gerek kaynak, gerekse metot yönünden birçok güçlükle karşılaştık. Duygu göstergelerinin kavramları karşılama yönünden birbirlerine oldukça yakınlık göstermeleri, göstergelerin anlam boyutunun ortaya konulmasında büyük sıkıntılar yaşamamıza sebep oldu.

Karşılaştığımız çıkmazlarda, tezin başından sonuna kadar, yardım, tavsiye ve teşviklerini gördüğüm kıymetli hocam Doç. Dr. Çetin PEKACAR'a en içten şükranlarımı sunarım.

Son olarak, zor günlerimde maddî ve manevî yönden bana daima destek olan sevgili eşim Songül ÇİÇEK ÇETİNKAYA'ya teşekkür ederim.

Bayram ÇETİNKAYA

Ankara 2006

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	xii
ÇALIŞMANIN KONUSU VE YÖNTEMİ.....	xiii
Çalışmanın Konusu	xiii
Çalışmanın Amacı.....	xiii
Çalışmanın Önemi	xiii
Çalışmanın Yöntemi	xiv
Çalışmanın Kavramsal Çerçevesi.....	xiv
Tanımlar	xv
Kapsam ve Sınırlılıklar	xvi
Veri Toplama Tekniği	xvi
DUYGU GÖSTERGELERİ İNCELEME ŞEMASI.....	xvii

1. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. DUYGULARA PSİKOLOJİK YAKLAŞIM	1
1.1.1. Duygu Kavramı	1
1.1.2. Duygu Kuramları.....	3
1.1.3. Temel Duygular	6
1.1.4. Duyguların Sınıflandırılması	7
1.1.5. Duyguların Anlaşılması ve Açıklanması	10
1.2. DUYGULARA DİL BİLİMSEL YAKLAŞIM	12
1.2.1. Duyguların Anlam Yapısı İle İlgili Görüşler ve Yaklaşımlar	13
1.2.1.1. Doğal Anlamsal Üst-Dil ve Duygular.....	14
1.2.1.1.1. Doğal Anlamsal Üst-Dil	14
1.2.1.1.2. Doğal Anlamsal Üst-Dile Dayalı Duygu İncelemeleri	15
1.2.1.2. Dilsel Yapılandırmacı Yaklaşım Dayalı Duygu İncelemeleri	16
1.2.1.3. Bilişsel Dil Bilimi ve Duygular	17
1.2.1.3.1. Bilişsel Dil Bilimi	17
1.2.1.3.2. Bilişsel Dil Bilimine Dayalı Duygu İncelemeleri	20
1.2.2. Duygu Göstergelerinin Anlamsal Yapısı	22
1.2.2.1. Bağlam ve Duygu Göstergeleri.....	22
1.2.2.1.1. Bağlam.....	22
1.2.2.1.2. Bağlam İçerisinde Duygu Göstergeleri.....	25
1.2.2.2. Metafor ve Duygu Göstergeleri	27
1.2.2.2.1. Metafor	27
1.2.2.2.2. Duygu Göstergelerinde Metaforik Yapılar	33
1.2.2.3. Metonomi ve Duygu Göstergeleri	35
1.2.2.3.1. Metonomi.....	35
1.2.2.3.2. Duygu Göstergelerinde Metonomik Yapılar.....	38

2. BÖLÜM

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE MUTLULUK VE ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİ

2.1. MUTLULUK GÖSTERGELERİ	40
2.1.1. Mutluluk Kavramı	40
2.1.2. Türkiye Türkçesinde Mutluluk Göstergeleri	44
2.1.2.1. <i>Abat</i> ve Türevleri	44
2.1.2.2. <i>Aç-</i> ve Türevleri	45
2.1.2.3. <i>Afiyet</i> ve Türevleri	46
2.1.2.4. <i>Ağzı Kulaklarına Varmak/Ağzı Kulaklarında</i>	46
2.1.2.5. <i>Arın-</i> ve Türevleri	47
2.1.2.6. <i>Asude</i> ve Türevleri	47
2.1.2.7. <i>Ayağı/Ayakları Yere Değmemek</i>	48
2.1.2.8. <i>Bahtiyar</i> ve Türevleri.....	48
2.1.2.9. <i>Bastığı Yeri Bilmemek</i>	49
2.1.2.10. <i>Baş(ını) Döndürmek</i>	50
2.1.2.11. <i>Başı Göğe Ermek/Değmek</i>	51
2.1.2.12. <i>Başı Havada</i>	51
2.1.2.13. <i>Bayram</i> ve Türevleri	52
2.1.2.14. <i>Berhudar</i> ve Türevleri	53
2.1.2.15. <i>Can</i> ve Türevleri	53
2.1.2.16. <i>Delkiye Dönmek</i>	55
2.1.2.17. <i>Devlet</i> ve Türevleri	55
2.1.2.18. <i>Dört Köşe Olmak</i>	56
2.1.2.19. <i>Dünyalar Birinin Olmak</i>	56
2.1.2.20. <i>Esen</i> ve Türevleri	57
2.1.2.21. <i>Etekleri Zil Çalmak</i>	57
2.1.2.22. <i>Ferah</i> ve Türevleri	58
2.1.2.23. <i>Geniş</i> ve Türevleri	59
2.1.2.24. <i>Gerin-</i> ve Türevleri	60
2.1.2.25. <i>Gevşe-</i> ve Türevleri.....	61
2.1.2.26. <i>Göbek Atmak</i>	61
2.1.2.27. <i>Göğsü(nü) Kabar(t)mak</i>	62
2.1.2.28. <i>Gönen-</i> ve Türevleri.....	62
2.1.2.29. <i>Gönlünü Etmek / Yapmak</i>	63
2.1.2.30. <i>Gönlünü Görmek</i>	64
2.1.2.31. <i>Gönül / Hatır Almak</i>	64
2.1.2.32. <i>Gönül Okşamak</i>	65
2.1.2.33. <i>Gözleri Işık İçinde / Gözleri Işıklı</i>	65
2.1.2.34. <i>Gözleri Parlamak</i>	66
2.1.2.35. <i>Gurur</i> ve Türevleri.....	67
2.1.2.36. <i>Gül-</i> ve Türevleri	69
2.1.2.37. <i>Hafif</i> ve Türevleri	71
2.1.2.38. <i>Hava Almak</i>	72
2.1.2.39. <i>Havasını Bulmak</i>	72
2.1.2.40. <i>Hayat Bulmak / Vermek</i>	72
2.1.2.41. <i>Haz</i> ve Türevleri	73
2.1.2.42. <i>Hoş</i> ve Türevleri	75
2.1.2.43. <i>Hoşnut</i> ve Türevleri	76
2.1.2.44. <i>Huzur</i> ve Türevleri.....	77
2.1.2.45. <i>Işık</i> ve Türevleri.....	79
2.1.2.46. <i>Işıl Işıl Bakmak</i>	80
2.1.2.47. <i>İç(ini) Isıt-</i> ve Türevleri	80
2.1.2.48. <i>İçi İçine Sığmamak</i>	81
2.1.2.49. <i>İçini Dökmek</i>	81

2.1.2.50. <i>İftihar</i> ve Türevleri	82
2.1.2.51. <i>İhya</i> ve Türevleri.....	83
2.1.2.52. <i>İnşirah</i> ve Türevleri	84
2.1.2.53. <i>Kabuğunu Çatlatmak / Kırmak</i>	84
2.1.2.54. <i>Kâm</i> ve Türevleri	85
2.1.2.55. <i>Kanatlan-</i> ve Türevleri.....	85
2.1.2.56. <i>Keyif</i> ve Türevleri	86
2.1.2.57. <i>Kına(lar) Yakmak</i>	89
2.1.2.58. <i>Kıvan-</i> ve Türevleri.....	89
2.1.2.59. <i>Koltukları Kabarmak</i>	90
2.1.2.60. <i>Kut</i>	91
2.1.2.61. <i>Külahını / Fesini Havaya Atmak</i>	91
2.1.2.62. <i>Lezzet</i> ve Türevleri.....	91
2.1.2.63. <i>Mal Bulmuş Mağribi Gibi</i>	92
2.1.2.64. <i>(Dört Baş) Mamur</i>	93
2.1.2.65. <i>Memnun</i> ve Türevleri.....	93
2.1.2.66. <i>Mut</i> ve Türevleri	96
2.1.2.67. <i>Mutlu</i> ve Türevleri	97
2.1.2.68. <i>Mürüvvet</i> ve Türevleri	100
2.1.2.69. <i>(Geniş Bir) Nefes Almak</i>	100
2.1.2.70. <i>Neşe</i> ve Türevleri.....	101
2.1.2.71. <i>Oh</i> ve Türevleri.....	104
2.1.2.72. <i>On-</i> ve Türevleri	105
2.1.2.73. <i>Onur</i> ve Türevleri	105
2.1.2.74. <i>Oyna-</i> Türevleri	106
2.1.2.75. <i>Öpüp Başına Koymak</i>	107
2.1.2.76. <i>Övün-</i> ve Türevleri.....	107
2.1.2.77. <i>Rahat</i> ve Türevleri	108
2.1.2.78. <i>Refah</i> ve Türevleri	110
2.1.2.79. <i>Ruhunda Güneş Açmak</i>	111
2.1.2.80. <i>Saadet</i> ve Türevleri.....	112
2.1.2.81. <i>Sadra Şifa Vermek</i>	114
2.1.2.82. <i>Sakin</i> ve Türevleri.....	114
2.1.2.83. <i>Sarhoş</i> ve Türevleri.....	115
2.1.2.84. <i>Sefa</i> ve Türevleri.....	116
2.1.2.85. <i>Selamet</i> ve Türevleri.....	117
2.1.2.86. <i>Serin</i> ve Türevleri	117
2.1.2.87. <i>Sevin-</i> ve Türevleri.....	118
2.1.2.88. <i>Sürur</i> ve Türevleri.....	121
2.1.2.89. <i>Şad</i> ve Türevleri.....	122
2.1.2.90. <i>Şakrak</i> ve Türevleri.....	123
2.1.2.91. <i>Şen</i> ve Türevleri.....	124
2.1.2.92. <i>Şeref</i> ve Türevleri	125
2.1.2.93. <i>Şetaret</i> ve Türevleri	126
2.1.2.94. <i>Şevk</i> ve Türevleri	127
2.1.2.95. <i>Takla Atmak</i>	127
2.1.2.96. <i>Tat</i> ve Türevleri	128
2.1.2.97. <i>Teferrüç</i>	129
2.1.2.98. <i>Uç-</i> ve Türevleri.....	129
2.1.2.99. <i>Yaşa-</i> ve Türevleri.....	130
2.1.2.100. <i>Yüreği Soğumak</i>	130
2.1.2.101. <i>(Yüreğine) Su Serp(il)mek</i>	131
2.1.2.102. <i>Yüzünde Güller Açmak</i>	132
2.1.2.103. <i>Zevk</i> ve Türevleri	132
2.1.3. Değerlendirme	134

2.1.3.1. Sebep Yönünden.....	134
2.1.3.2. Sonuç Yönünden.....	143
2.2. ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİ.....	152
2.2.1. Üzüntü Kavramı	152
2.2.2. Türkiye Türkçesinde Üzüntü Göstergeleri	155
2.2.2.1. <i>Acı</i> ve Türevleri	155
2.2.2.2. <i>Acı-</i> ve Türevleri	160
2.2.2.3. <i>Ağır</i> ve Türevleri.....	163
2.2.2.4. <i>Ağla-</i> ve Türevleri.....	164
2.2.2.5. <i>Ağrı</i> ve Türevleri.....	165
2.2.2.6. <i>Ağzını Bıçak Açmamak</i>	166
2.2.2.7. <i>Ağzının Tadı Bozulmak/Kaçmak</i>	166
2.2.2.8. <i>Ah</i> ve Türevleri	167
2.2.2.9. <i>Alın-</i> ve Türevleri.....	168
2.2.2.10. <i>Ateş</i> ve Türevleri.....	169
2.2.2.11. <i>Azap</i> ve Türevleri.....	170
2.2.2.12. <i>(Başına) Karalar Bağlamak / Giymek</i>	173
2.2.2.13. <i>Başından /Tepesinden Kaynar Sular Dökülmek</i>	173
2.2.2.14. <i>Başını Taştan Taşa Çarpmak / Vurmak</i>	174
2.2.2.15. <i>Bedbaht</i> ve Türevleri	175
2.2.2.16. <i>Bedbin</i> ve Türevleri	176
2.2.2.17. <i>Bela</i> ve Türevleri	177
2.2.2.18. <i>Beli(ni) Bük(ül)mek</i>	178
2.2.2.19. <i>Beyninden Vurulmuşşa Dönmek</i>	178
2.2.2.20. <i>Bir Hoş Olmak/Eylemek</i>	179
2.2.2.21. <i>Boyun Bük-</i> ve Türevleri.....	179
2.2.2.22. <i>Boğazını Sıkmak</i>	180
2.2.2.23. <i>Buhran</i> ve Türevleri.....	180
2.2.2.24. <i>Bulutlan-</i> ve Türevleri.....	181
2.2.2.25. <i>Bunal-</i> ve Türevleri.....	183
2.2.2.26. <i>Bur-</i> ve Türevleri	183
2.2.2.27. <i>Can Evinden Vur(ul)mak</i>	185
2.2.2.28. <i>Canı Gitmek</i>	186
2.2.2.29. <i>Cefa</i> ve Türevleri	186
2.2.2.30. <i>(İçi/Yüreği) Cız Etmek</i>	187
2.2.2.31. <i>Çiğer Kebap Olmak</i>	188
2.2.2.32. <i>Çek-</i> ve Türevleri	188
2.2.2.33. <i>Çile</i> ve Türevleri.....	188
2.2.2.34. <i>Çök-</i> ve Türevleri.....	189
2.2.2.35. <i>Dağ</i> ve Türevleri.....	190
2.2.2.36. <i>Daral- / Darlık</i> ve Türevleri	192
2.2.2.37. <i>Darıl-</i> ve Türevleri.....	192
2.2.2.38. <i>Del-</i> Türevleri	193
2.2.2.39. <i>Deliye / Divaneye Dönmek</i>	194
2.2.2.40. <i>Dert</i> ve Türevleri	195
2.2.2.41. <i>Didikle-</i> ve Türevleri.....	199
2.2.2.42. <i>Dövün-</i> ve Türevleri.....	199
2.2.2.43. <i>Durgun</i> ve Türevleri	200
2.2.2.44. <i>Dünya Başına Dar Olmak / Gelmek</i>	201
2.2.2.45. <i>Dünya Başına Yıkılmak</i>	201
2.2.2.46. <i>Düş / Hayal Kırıklığı</i>	202
2.2.2.47. <i>Düşün-</i> ve Türevleri.....	203
2.2.2.48. <i>Efkâr</i> ve Türevleri	204
2.2.2.49. <i>Elem</i> ve Türevleri	205

2.2.2.50. <i>Endiŕe</i> ve Türevleri.....	207
2.2.2.51. <i>Eri-</i> ve Türevleri.....	208
2.2.2.52. <i>Esef</i> ve Türevleri.....	209
2.2.2.53. <i>Ez-</i> ve Türevleri.....	212
2.2.2.54. <i>Eza (Cefa)</i>	214
2.2.2.55. <i>Eziyet</i> ve Türevleri.....	214
2.2.2.56. <i>Fena</i> ve Türevleri.....	215
2.2.2.57. <i>Feryat</i> ve Türevleri.....	216
2.2.2.58. <i>Gaile</i> ve Türevleri.....	216
2.2.2.59. <i>Gam</i> ve Türevleri.....	217
2.2.2.60. <i>Garip</i> ve Türevleri.....	219
2.2.2.61. <i>Gayrimemnun</i>	220
2.2.2.62. <i>Gocun-</i> ve Türevleri.....	221
2.2.2.63. <i>Gögüs / İç Geçirmek</i>	221
2.2.2.64. <i>Gönlü Kalmak</i>	222
2.2.2.65. <i>Gönlünü Söndürmek</i>	222
2.2.2.66. <i>Göynü-</i> ve Türevleri.....	223
2.2.2.67. <i>Gözleri Buğulanmak</i>	223
2.2.2.68. <i>Gözleri Dolmak</i>	224
2.2.2.69. <i>Gözleri Sulanmak</i>	224
2.2.2.70. <i>Gözleri Yaşarmak</i>	225
2.2.2.71. <i>Gücen-</i> ve Türevleri.....	225
2.2.2.72. <i>Gücüne Gitmek</i>	227
2.2.2.73. <i>Güç Gelmek</i>	227
2.2.2.74. <i>Günleri Gece Olmak</i>	228
2.2.2.75. <i>Harap</i> ve Türevleri.....	228
2.2.2.76. <i>Hatırı Kalmak</i>	229
2.2.2.77. <i>Hayıf</i> ve Türevleri.....	229
2.2.2.78. <i>Hüsran</i> ve Türevleri.....	231
2.2.2.79. <i>Hüzün</i> ve Türevleri.....	232
2.2.2.80. <i>Istırap</i> ve Türevleri.....	236
2.2.2.81. <i>İç(ini) Çekmek</i>	239
2.2.2.82. <i>İçerle-</i> ve Türevleri.....	239
2.2.2.83. <i>İçi Götürmemek / Kaldırmamak</i>	240
2.2.2.84. <i>İçi Kapanmak</i>	241
2.2.2.85. <i>İçinden Bir Şeyler Kopmak</i>	242
2.2.2.86. <i>İçinden Kan Gitmek</i>	242
2.2.2.87. <i>İçine Baygınlık Çökmek</i>	242
2.2.2.88. <i>İçine Dokun-</i> ve Türevleri.....	243
2.2.2.89. <i>İçine İşle-</i> ve Türevleri.....	244
2.2.2.90. <i>İçine Oturmak</i>	244
2.2.2.91. <i>İçini Kemir-</i> Türevleri.....	244
2.2.2.92. <i>İçlen-</i> ve Türevleri.....	245
2.2.2.93. <i>İncin- / İncit-</i> ve Türevleri.....	247
2.2.2.94. <i>İnfial</i> ve Türevleri.....	248
2.2.2.95. <i>İnkisar</i> ve Türevleri.....	249
2.2.2.96. <i>İnle-</i> ve Türevleri.....	250
2.2.2.97. <i>İşkence</i> ve Türevleri.....	251
2.2.2.98. <i>Kahr</i> ve Türevleri.....	251
2.2.2.99. <i>Kalbi Yırtılmak</i>	254
2.2.2.100. <i>Kan Ağla-</i> ve Türevleri.....	255
2.2.2.101. <i>Karamsar</i> ve Türevleri.....	256
2.2.2.102. <i>Kara</i> ve Türevleri.....	257
2.2.2.103. <i>Kasavet</i> ve Türevleri.....	258
2.2.2.104. <i>Kavurmak</i>	259

2.2.2.105. <i>Kaygı</i> ve Türevleri	260
2.2.2.106. <i>Kıvrın-</i> ve Türevleri	262
2.2.2.107. <i>Keder</i> ve Türevleri	263
2.2.2.108. <i>Keyfi Bozulmak / Kaçmak</i>	266
2.2.2.109. <i>Keyifsiz</i> ve Türevleri	267
2.2.2.110. <i>Kır-</i> ve Türevleri	268
2.2.2.111. <i>Kor</i> ve Türevleri	269
2.2.2.112. <i>Kork-</i> ve Türevleri	270
2.2.2.113. <i>Kuruntu</i> ve Türevleri	270
2.2.2.114. <i>Kül Olmak</i>	271
2.2.2.115. <i>Küs-</i> ve Türevleri	271
2.2.2.116. <i>Matem</i> ve Türevleri	272
2.2.2.117. <i>Mecruh</i>	273
2.2.2.118. <i>Melal</i> ve Türevleri	273
2.2.2.119. <i>Melankoli</i> ve Türevleri	275
2.2.2.120. <i>Merak</i> ve Türevleri	276
2.2.2.121. <i>Merhamet</i> ve Türevleri	277
2.2.2.122. <i>Meşakkat</i> ve Türevleri	278
2.2.2.123. <i>Mihnet</i> ve Türevleri	278
2.2.2.124. <i>Morali Boz(ul)mak</i>	279
2.2.2.125. <i>Mutsuz</i> ve Türevleri	279
2.2.2.126. <i>Nedamet</i> ve Türevleri	280
2.2.2.127. <i>Neşesiz</i> ve Türevleri	281
2.2.2.128. <i>Omuzları Çökmek</i>	281
2.2.2.129. <i>Öl-</i> ve Türevleri	282
2.2.2.130. <i>Parala(n)- / Parçala(n)-</i> ve Türevleri	283
2.2.2.131. <i>Perişan</i> ve Türevleri	284
2.2.2.132. <i>Pişman</i> ve Türevleri	285
2.2.2.133. <i>Rahatı Kaçmak</i>	287
2.2.2.134. <i>Rahatsız</i> ve Türevleri	288
2.2.2.135. <i>Rencide</i> ve Türevleri	288
2.2.2.136. <i>Sarar-</i> ve Türevleri	289
2.2.2.137. <i>Sevinci Kursağında Kalmak</i>	289
2.2.2.138. <i>Sık-</i> ve Türevleri	290
2.2.2.139. <i>Sın-</i> ve Türevleri	293
2.2.2.140. <i>Sızı</i> ve Türevleri	294
2.2.2.141. <i>Sitem</i> ve Türevleri	296
2.2.2.142. <i>Sol-</i> ve Türevleri	297
2.2.2.143. <i>Suratından / Yüzünden Düşen Bin Parça Olmak</i>	298
2.2.2.144. <i>Şikeste</i>	299
2.2.2.145. <i>Tasa</i> ve Türevleri	299
2.2.2.146. <i>Tavan (Başına) Çökmek / Yıklmak</i>	301
2.2.2.147. <i>Teessür</i> ve Türevleri	301
2.2.2.148. <i>Telaş</i> ve Türevleri	305
2.2.2.149. <i>Trajik</i> ve Türevleri	306
2.2.2.150. <i>Tütünü / Dumamı Tepesinden Çıkmak</i>	307
2.2.2.151. <i>Uğunmak</i>	307
2.2.2.152. <i>Umudunu Kırmak</i>	307
2.2.2.153. <i>Umutsuz</i> ve Türevleri	308
2.2.2.154. <i>Ümitsiz</i> ve Türevleri	309
2.2.2.155. <i>Üz-</i> ve Türevleri	309
2.2.2.156. <i>Yan- / Yak-</i> ve Türevleri	316
2.2.2.157. <i>Yara</i> ve Türevleri	319
2.2.2.158. <i>Yas</i> ve Türevleri	321
2.2.2.159. <i>Yaş(ını İçine) Akıtmak</i>	322

2.2.2.160. <i>Yaş Dökmek</i> ve Türevleri	323
2.2.2.161. <i>Yaşlara Boğulmak</i>	323
2.2.2.162. <i>Yazık</i> ve Türevleri	324
2.2.2.163. <i>Ye-</i> ve Türevleri	325
2.2.2.164. <i>Yeis</i> ve Türevleri	326
2.2.2.165. <i>Yık-</i> ve Türevleri	329
2.2.2.166. <i>Yol(un)-</i> ve Türevleri	330
2.2.2.167. <i>Yüreği Boğazına Tıkanmak</i>	331
2.2.2.168. <i>Yüreği Dayanmamak</i>	331
2.2.2.169. <i>Yüreği Göz Göz Olmak</i>	332
2.2.2.170. <i>Yüreği Kanamak</i>	332
2.2.2.171. <i>Yüreği Sıkışmak</i>	333
2.2.2.172. <i>Yüreğine (Bir Şey) Çökmek</i>	333
2.2.2.173. <i>Yüreğine İnme</i>	334
2.2.2.174. <i>Yüreğine Saplanmak</i>	334
2.2.2.175. <i>Zavallı</i> ve Türevleri	335
2.2.2.176. <i>Zehir</i> ve Türevleri	335
2.2.2.177. <i>Zindan</i> ve Türevleri	336
2.2.2.178. <i>Zoruna Gitmek</i>	337
2.2.3. Değerlendirme	338
2.2.3.1. Sebep Yönünden	338
2.2.3.2. Sonuç Yönünden	350

3. BÖLÜM

MUTLULUK VE ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİNİN EŞDİZİMSEL YAPILARI

3.1. MUTLULUK GÖSTERGELERİNİN EŞDİZİMSEL YAPILARI	360
3.1.1. Mutluluk Duygu İsmi + Fiil	360
3.1.2. İsim + Mutluluk Duygu Fiili	378
3.1.3. Zarf + Mutluluk Duygu Fiili	379
3.1.4. Mutluluk Duygu İsmi + İsim	380
3.1.5. İsim + Mutluluk Duygu İsmi	383
3.1.6. Mutluluk Duygu Sıfatı + İsim	384
3.1.7. Sıfat + Mutluluk Duygu İsmi	387
3.1.8. Kısaltma Grupları Şeklindeki Eşdizimsel Yapılar	391
3.1.8.1. İsnat Grubu Şeklindeki Eşdizimsel Yapılar	391
3.1.8.2. Vasıta Grubu Şeklindeki Eşdizimsel Yapılar	392
3.2. ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİNİN EŞDİZİMSEL YAPILARI	393
3.2.1. Üzüntü Duygu İsmi + Fiil	393
3.2.2. İsim + Üzüntü Duygu Fiili	413
3.2.3. Zarf + Üzüntü Duygu Fiili	416
3.2.4. Üzüntü Duygu İsmi + İsim	417
3.2.5. İsim + Üzüntü Duygu İsmi	419
3.2.6. Üzüntü Duygu Sıfatı + İsim	421
3.2.7. Sıfat + Üzüntü Duygu İsmi	427
3.2.8. Kısaltma Grupları Şeklindeki Eşdizimsel Yapılar	433
3.2.8.1. İsnat Grubu Şeklindeki Eşdizimsel Yapılar	433
3.2.8.2. Vasıta Grubu Şeklindeki Eşdizimsel Yapılar	434

4. BÖLÜM

**MUTLULUK VE ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİNDE
METAFOR VE METONOMİLER**

4.1. MUTLULUK VE ÜZÜNTÜ METAFORLARI.....	435
4.1.1. Mutluluk Metaforları.....	435
4.1.1.1. Beden, Mutluluğun Kabıdır.....	436
4.1.1.2. Mutlu Olmak, Serinlemektir.....	437
4.1.1.3. Mutlu Olmak, Yükten Kurtulmaktır.....	437
4.1.1.4. Mutluluk, Bir Güçtür.....	438
4.1.1.5. Mutluluk, Bir Işıktır.....	439
4.1.1.6. Mutluluk, Bir Kaptır.....	440
4.1.1.7. Mutluluk, Bir Kaptaki Sıvıdır.....	441
4.1.1.8. Mutluluk, Bir Mekândır.....	441
4.1.1.9. Mutluluk, Bir Sistem / Düzendir.....	442
4.1.1.10. Mutluluk, Bir Varlıktaki Hoşa Giden Şeyi Almaktır.....	443
4.1.1.11. Mutluluk, Canlı Bir Varlıktır.....	444
4.1.1.12. Mutluluk, Çıldırılmaktır.....	445
4.1.1.13. Mutluluk, Çocukça Bir Hareketidir.....	445
4.1.1.14. Mutluluk, Dirilik / Canlılıktır.....	446
4.1.1.15. Mutluluk, Kendinden Geçmektir / Sarhoşluktur.....	447
4.1.1.16. Mutluluk, Sahip Olunan Bir Eşyadır.....	448
4.1.1.17. Mutluluk, Sıcaktır.....	449
4.1.1.18. Mutluluk, Yerden Uzak Olmaktır.....	449
4.1.1.19. Mutluluk, Yiyecektir.....	451
4.1.2. Üzüntü Metaforları.....	452
4.1.2.1. Beden, Üzüntünün Kabıdır.....	452
4.1.2.2. Üzüntü, Aşağıya Doğrudur.....	453
4.1.2.3. Üzüntü, Bir Güçtür.....	454
4.1.2.4. Üzüntü, Bir Kaptır.....	455
4.1.2.5. Üzüntü, Bir Kaptaki Sıvıdır.....	456
4.1.2.6. Üzüntü, Bir Mekândır.....	456
4.1.2.7. Üzüntü, Bir Rakiptir.....	457
4.1.2.8. Üzüntü, Bir Yiyecektir.....	458
4.1.2.9. Üzüntü, Bir Yükür.....	459
4.1.2.10. Üzüntü, Canlı Bir Varlıktır.....	460
4.1.2.11. Üzüntü, Canlılığın Kaybıdır/Ölümdür.....	461
4.1.2.12. Üzüntü, Çıldırılmaktır.....	462
4.1.2.13. Üzüntü (/Sıkıntı), Fiziksel Bir Darlıktır.....	463
4.1.2.14. Üzüntü, Fiziksel Bir Hasardır.....	464
4.1.2.14.1. Üzülmek, Yaralanmaktır.....	464
4.1.2.14.2. Üzülmek, Burkulmaktır.....	466
4.1.2.14.3. Üzülmek, Yanmaktır.....	466
4.1.2.14.4. Üzülmek, Kırılmak/Parçalanmaktır.....	467
4.1.2.15. Üzüntü, Karanlıktır.....	469
4.1.2.16. Üzüntü, Sahip Olunan Bir Eşyadır.....	471
4.2. MUTLULUK VE ÜZÜNTÜ METONOMİLERİ.....	473
4.2.1. Mutluluk Metonomileri.....	473
4.2.1.1. Mutluluk Yerine Fizyolojik Değişimler.....	474
4.2.1.1.1. Mutluluk Yerine Baş Dönmesi.....	474
4.2.1.1.2. Mutluluk Yerine Kasların Yaptığı Baskının Azalması.....	475
4.2.1.1.3. Mutluluk Yerine Yanaklardaki Pembeleşme.....	475
4.2.1.2. Mutluluk Yerine Davranışsal Tepkiler.....	476
4.2.1.2.1. Mutluluk Yerine Beden Duruşunda Şişkinlik.....	476
4.2.1.2.2. Mutluluk Yerine Dans.....	476

4.2.1.2.3. Mutluluk Yerine El Ovuşturma	477
4.2.1.2.4. Mutluluk Yerine Geniş Nefes Alma	478
4.2.1.2.5. Mutluluk Yerine Gözlerdeki Hareketlilik	478
4.2.1.2.6. Mutluluk Yerine Gülme	479
4.2.1.2.7. Mutluluk Yerine Şapkanın Fırlatılması	481
4.2.1.2.8. Mutluluk Yerine Zıplama	481
4.2.2. Üzüntü Metonomileri	482
4.2.2.1. Üzüntü Yerine Fizyolojik Değişimler	483
4.2.2.1.1. Üzüntü Yerine Yüzde Sararma / Solma	484
4.2.2.2. Üzüntü Yerine Davranışsal Tepkiler	484
4.2.2.2.1. Üzüntü Yerine Ağlama	485
4.2.2.2.2. Üzüntü Yerine Beden Eğikliği	486
4.2.2.2.3. Üzüntü Yerine Derin Soluk Alma	487
4.2.2.2.4. Üzüntü Yerine Dövünme	487
4.2.2.2.5. Üzüntü Yerine Durgunluk	488
4.2.2.2.6. Üzüntü Yerine Düşünme	488
4.2.2.2.7. Üzüntü Yerine Sızlanma	489
4.2.2.2.8. Üzüntü Yerine Suskunluk	489
4.2.2.2.9. Üzüntü Yerine Yas Eylemleri	490

5. BÖLÜM

SONUÇ	491
TARANAN ESERLER	502
KAYNAKÇA	504

MUTLULUK VE ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİNİN SIKLIK DİZİNLERİ

1. MUTLULUK GÖSTERGELERİNİN SIKLIK DİZİNİ	519
1.1. ALFABETİK SIKLIK LİSTESİ	519
1.2. EN ÇOKTAN EN AZA DOĞRU SIKLIK LİSTESİ	524
2. ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİNİN SIKLIK DİZİNİ	529
2.1. ALFABETİK SIKLIK LİSTESİ	529
2.2. EN ÇOKTAN EN AZA DOĞRU SIKLIK LİSTESİ	540
ÖZET	551
ABSTRACT	552

KISALTMALAR

A	: Anahtar
AG	: Ateşten Gömlek
Ar.	: Arapça
AT	: Acı Tütün
başk.	: Başkaları
bk.	: Bakınız
BKD	: Bir Kadın Düşmanı
C.	: Cilt
Ç	: Çalikuşu
Çev.	: Çeviren
DHK	: Dokuzuncu Hariciye Koğuşu
DLT	: Dîvânü Lügati't-Türk
DS	: Deyimler Sözlüğü
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
Far.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
H	: Huzur
Haz.	: Hazırlayan
ICM	: Idealized Cognitive Models
İng.	: İngilizce
K	: Kapı
KA	: Küçük Ağa
KK	: Kiralık Konak
KT	: Kadınlar Tekkesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MNK	: Matmazel Noraliya'nın Koltuğu
NSM	: Natural Semantic Metalanguage
s.	: Sayfa
S	: Sürgün
S.	: Sayı
SAE	: Saatleri Ayarlama Enstitüsü
SB	: Sinekli Bakkal
ss.	: Sayfa sayısı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri / ve başkaları
TS	: Türkçe Sözlük
Y	: Yaban
Yay.	: Yayınları
YD	: Yaprak Dökümü
Z	: Zeliş

ÇALIŞMANIN KONUSU ve YÖNTEMİ

Çalışmanın Konusu

Türkiye Türkçesinde yer alan mutluluk ve üzüntü göstergelerinin anlamsal yapılarının incelenmesidir.

Çalışmanın Amacı

Türkiye Türkçesinde mutluluk ve üzüntü kavramlarının hangi gösterenlerle karşılandığını tespit etmek; göstergelerin nasıl oluştuğunu, anlamsal yapılarını ortaya koymak, benzer duyguları karşılayan göstergeler arasındaki benzerlik veya farklılıkları tespit etmektir.

Çalışmanın Önemi

İnsanoğlu kâinatta farkına varabildiği her varlığı, hareketi, kavramı adlandırmaya çalışmıştır ve bu işlemi var olduğu sürece devam ettirecektir. Yeni karşılaştığı kavramlara yeni sözcükler bulmak bir dil için zorunluluk teşkil etmektedir.

Adlandırma faaliyetinde bulunurken her dil, kendine göre bir yol izler. Dili konuşan milletin yaşayış biçimi, kültürü, dünyaya bakışı sözcüklere yansır (Aksan, 1993: 14).

Duygunun çok erken yaşlardan itibaren kendini göstermeye başlaması ve ömür boyu yaşanması; insanın diğer insanlarla olan ilişkisini, çevresine olan yaklaşımını etkilemesi, hayatımızda ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmayla birlikte birbirine zıt olarak kabul edilen ve birçok psikolog tarafından temel duygular arasında sayılan “mutluluk” ve “üzüntü”nün Türkiye Türkçesinde hangi göstergelerle karşılandığı belirlenmeye çalışılmış ve insan tabiatının önemli bir parçası olan duygu yönüne Türklerin nasıl yaklaştığı; bunun, Türkçenin söz varlığında nasıl anlatım bulduğu ortaya konulmuştur.

Çalışmanın Yöntemi

Mutluluk ve üzüntü göstergeleri anlam yönünden incelenirken konu, daha çok eşzamanlı (synchronic) bakış açısı ile alınmıştır. Göstergelerin birbiriyle olan ilişkisinde yine eşzamanlı olarak karşılaştırma metodu kullanılmıştır.

Çalışmamızda 1970'lerden itibaren sesini duyurmaya başlayan bilişsel dil bilimin bulgularından, metodlarından yararlanılmıştır.

Çalışmanın Kavramsal Çerçevesi

Tez çalışmamızda, göstergelerin kavramsal yönü incelenirken bağlam içerisindeki durumları dikkate alınmıştır. Bağlamsal yaklaşımın tercih edilmesinde duygu varlığının yapısı önemli rol oynamıştır. Her duygunun bir nedeni ve bir sonucu olduğu düşünülürse, soyut nitelikteki bu duyguları karşılayan göstergelerin anlam yapısı ancak bu neden ve sonuçlar göz önünde bulundurularak açıklanabilir.

Bu sebeple mutluluk ve üzüntü göstergeleri, belirli bir olay örgüsüne sahip 35 eser içerisinde, sebep ve sonuç ilişkisine dayanılarak değerlendirilmiştir.

Sebep ve sonuç ilişkisi yanında göstergelerin anlam yönü ile ilgili incelemede kurdukları “eşdizimsel yapılar” da dikkate alınmıştır. Bağlamsal yaklaşımın içerisinde değerlendirilen eşdizimsel yapılar bir kelimenin sıklıkla birlikte olduğu başka kelimelerle kurdukları yapılardır. Bir duygunun *ortaya çıkması*, *yaşanması*, *insan üzerindeki etkileri* ve *sona ermesi* gibi aşamalarını tespit edebildiğimiz eşdizimsel yapılar, toplumun o duygu göstergesiyle karşılanan duyguya nasıl yaklaştığına da ışık tutmaktadır.

Ayrıca mutluluk ve üzüntü göstergelerinin anlamsal yapısı ile ilgili başka ülkelerde yapılmış olan çalışmalara paralel olarak göstergelerin metaforik ve metonomik yapısı incelenmiştir.

Tanımlar

Bağlam: Bağlam terimini Berke Vardar, “Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ya da sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünü” anlamı yanında “Duruma, konuşucu ve dinleyicinin dil dışı toplumsal, ekinel, ruhsal nitelikli deneyim ve bilgilerine ilişkin verilerin tümü” şeklinde de açıklamaktadır (2002-31). Çalışmamızda mutluluk ve üzüntü göstergeleri, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilirken her iki tanım da göz önünde bulundurulmuştur.

Eşdizimsel Yapı: Bir göstergenin, belirli bir kavramı karşılamak için sık sık birlikte görüldüğü başka göstergelerle kurduğu yapıdır. Eşdizimsel yapıların tanımında, ele alınışında dilbilimcilerin tam bir fikir birliği içerisinde oldukları söylenebilir. Bu çalışmamızda eşdizimsel yapılar, söz varlığımızda yer alan ve bir kavramı karşılayan birliktelikler yanında, sözlüklerde göremediğimiz ama kullanımlarında başka göstergelerle sık sık birlikteliğini tespit ettiğimiz yapıları da kapsamaktadır.

Gösterge: Çalışmamızda gösterge, ‘dilde belirli bir anlama sahip birim, sözcük, kelime’ anlamlarında kullanılmıştır. Gösterge, sadece tek kelimedenden oluşan dil birimlerini değil, belirli bir kavramı karşılayan birden fazla kelimedenden oluşmuş ve söz varlığımızda bir yere sahip yapıları (kelime grupları, deyimler, kalıplaşmış ifadeler) da kapsamaktadır.

Kavramsal Metafor: Bir kavram alanının başka bir kavram alanına ait gösterenlerle karşılanmasına izin veren “A, B’dir.” şeklinde formüleleştirilen zihinsel kurgulamadır.

Kavramsal Metonomi: Bir kavramın, kendisi ile ilişkili olduğu başka bir kavram alanına ait gösterenlerle karşılanmasına izin veren “A₁ yerine A₂” şeklinde formüleştirebileceğimiz zihinsel kurgulamadır.

Metafor: Çalışmamızda *metafor* sözcüğü, Kövecses tarafından da dile getirilen (2002:4) “bir kavram alanını başka bir kavram alanına ait göstergelerle anlamlandırma, karşılama” anlamı göz önünde bulundurularak kullanılmıştır.

Metonomi: *Metonomiyi* ise, ‘bir kavramı, kendisiyle yakın ilişkili olan bir başka kavrama ait gösterge ile anlamlandırma, karşılama’ şeklinde tanımlayabiliriz.

Türev: ‘Bir gösterge merkezinde, bu göstergedan türemiş sözcük veya sözcük grupları’ anlamında kullanılmıştır. Mutluluk ve üzüntü göstergeleri incelenirken sözcük kökü yönünden benzerlik gösterenler gruplandırılmaya çalışılmıştır. Grubun bütün üyelerini kapsamaları için *türev* sözcüğünden yararlanılmıştır: Örn. *Sevin*-ve Türevleri (*Sevinme, sevinmek, sevinç, seviçten ağzı kulaklarına varmak, çocuk gibi sevinmek...*)

Kapsam ve Sınırlılıklar

Çalışmamız, Türkiye Türkçesindeki mutluluk ve üzüntü göstergeleri ile bunlardan türemiş olan göstergelerle sınırlıdır. Söz varlığımızdaki bir duygu kavramını karşılayan göstergeler üzerinde durulacağından kelime ve kelime grubu üstündeki birimler dikkate alınmamıştır.

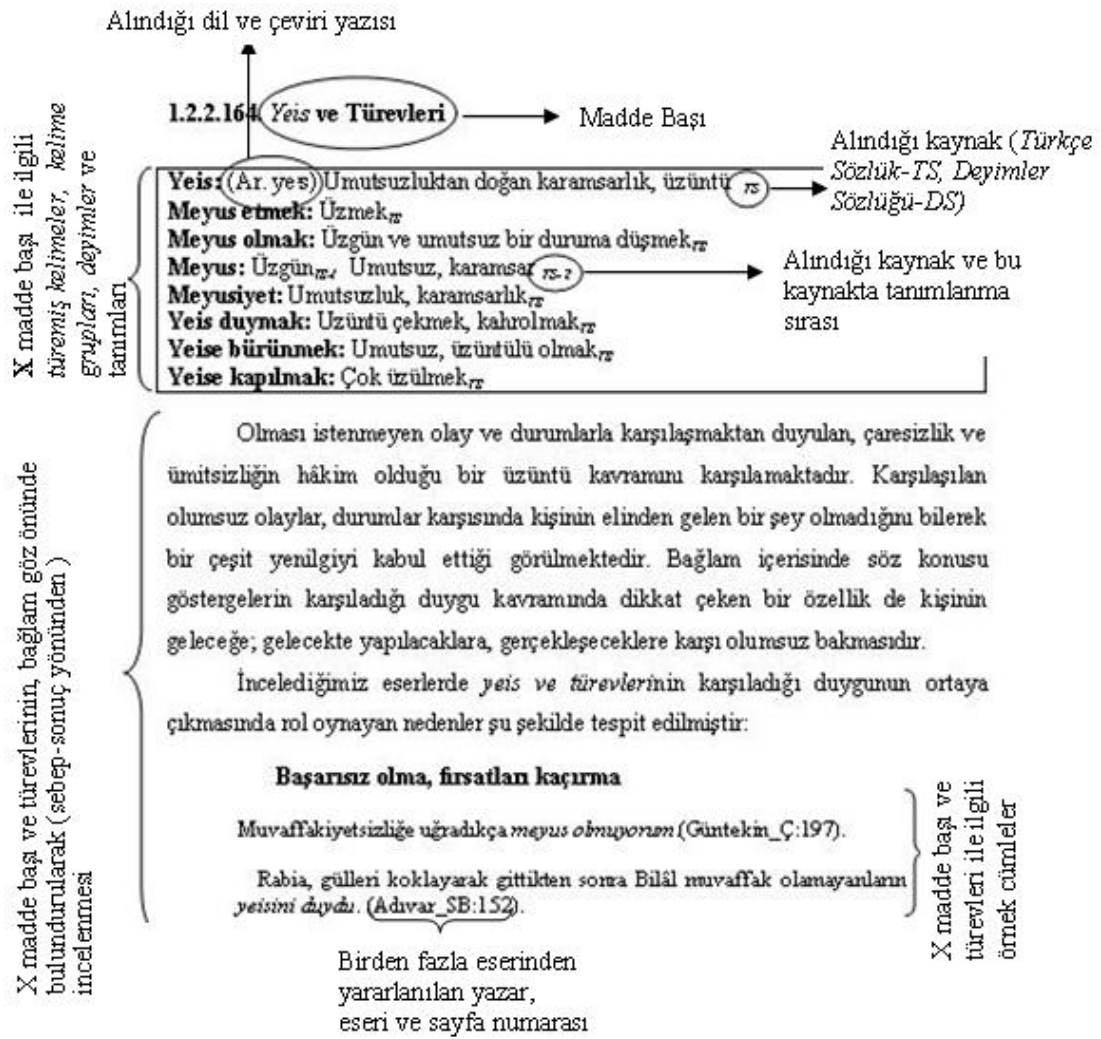
Veri Toplama Tekniği

Türkiye Türkçesindeki mutluluk ve üzüntü göstergeleri belirlenirken Türk Dil Kurumunun yayımladığı *Türkçe Sözlük*’ün 9. Baskısı ile Ömer Asım Aksoy tarafından hazırlanan *Deyimler Sözlüğü* esas alınmıştır. Türkçenin söz varlığını bir bütün olarak görebildiğimiz bu eserlerde, mutluluk ve üzüntü duygusu ile ilişkilendirilerek tanımlanmış göstergeler yanında, mutluluk ve üzüntü dışında açıklanmış olan ve tarafımızca bir duygu kavramı karşıladığı düşünülen göstergeler de ele alınmıştır.

Mutluluk ve üzüntü göstergelerinin, neden sonuç ilişkisine göre karşıladıkları kavramların belirlenmesi, eşdizimsel yapılarının ortaya çıkarılması amacıyla Türk edebiyatının seçkin yazarlarına ait 2.000.000’ün üzerinde kelimeyi içeren 35 eserden oluşan bir havuz (İng. corpus) oluşturulmuş ve *Türkçe Sözlük* ve *Deyimler Sözlüğü*’nde belirlediğimiz göstergeler, bu eserlerde kullanıldıkları cümlelere göre değerlendirilmiştir.

DUYGU GÖSTERGELERİ İNCELEME ŞEMASI

Çalışmamızda mutluluk ve üzüntü göstergeleri, bağlam içerisindeki değerdendirilirken, aşağıdaki şemada belirtilen düzene uygun bir şekilde ele alınacaktır.

1. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. DUYGULARA PSİKOLOJİK YAKLAŞIM

1.1.1. Duygu Kavramı

Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Türkçe Sözlük* (1998)'te *duygu*, “1. Duyularla algılama, his. 2. Belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim. 3. Önsezi. 4. Ahlâkî, estetik vb. şeyleri değerlendirme, onlara bağlanma yeteneği. 5. Kendine özgü bir ruhî hareket ve hareketlilik.” olarak tanımlanmaktadır.

Psikoloji alanını yakından ilgilendiren ‘duygu’ (İng. emotion) kavramı birçok psikolog tarafından ele alınmasına rağmen, kavramın kesin bir tanımı hususunda bir birlik sağlanamamıştır. Duygu olgusunun, yapısında çeşitli unsurları bulundurması, kesin bir tanımının yapılmasında zorluk çıkarmaktadır.

Plutchik (1994:139), duyguların, his, davranış, itici kuvvet, fizyolojik değişimler ve kontrol etme gibi çeşitli unsurlardan oluştuğunu, organizmanın karışık durumları olduğunu, bu yüzden duyguların ölçülmesinin, belirlenmesinin de karışık bir işlem olacağını ileri sürer.

Tutarlı bir tanımlama için mevcut genel bir duygu teorisi olmamasına karşın *duygu* terimi genel olarak, psikologlar tarafından ‘bize önemli bir şey olduğu zaman uyanan hislerin belirmesi’ şeklinde tanımlanır (Carlson, 1998:362).

Crooks ve Stein(1991:357), duyguların birbirlerine bağlı 4 bileşeni içerdiğini belirtirler: Bilişsel İşlemler, Öznel Hisler, Fizyolojik Belirtiler ve Hareketlenmeler, Davranışsal Tepkiler. Bunları, aşağıdaki parça üzerinde açıklamaya çalışırlar:

10 yaşındaki kızım, son zamanlarda, hoşlanmadığım hareketlerle sabrımı zorlamaktaydı. Bir gün kendisi okuldayken, yatağına temiz çamaşırları bırakmak için odasına girdim ve gördüğüme inanmadım. Yeni aldığım ve onun çok beğendiği beyaz kazağı yatağın altında buruşmuş hâl-

deydi ve durduğum yerden kısmen görünmekteydi. Kazak hakkındaki düşüncelerimden emin olmak için dışarıya doğru çektiğimde üzerinde tırnak boyasının dökülmesiyle meydana gelmiş büyük bir leke gördüm. İzinsiz kazağımı almış, özen göstermeyip onu perişan etmiş ve sonra delili saklamıştı.

İlk tepkim, büyük bir öfkeydi. Kızımın orada olmaması büyük bir şanstı; çünkü o anda nasıl bir cevap vereceğimi bilemiyordum. – vücudumda güçlü bir elektrik akımı hissediyordum (the juices were flowing) ve zarar verici bir çocuk olmaya hazırdım! Anneye yakışmayan bir şekilde çocuğum hakkında bir şeyler mırıldanarak kazağı yere fırlattım ve perişan edebileceğim çok sevdiği bir şeyi bulmak için çekmecelerini alt üst edip aramaya başladım. Sonra daha iyi düşünmeye başladım. 10 yaş düzeyine alçalmaktan ziyade, olaya mantıklı bir şekilde yaklaşım daha iyi bir ders verme şansımın olduğunu düşündüm. Güzel bir şekilde lekeyi göstererek kazağı katladım. Bir konuşma için saat 5'te, odamda, kızımı beklediğimi rica eden kısa bir not yazdım ve yatağının ortasına bıraktığım kazağın üstüne notu koydum (Crooks ve Stein,1991:357).

Crooks ve Stein (1991:358), *bilişsel işlemler* ile ilgili olarak algılama, düşünme ve belleğin, bir duyguyu tecrübe etmede önemli rol oynadığını belirtir ve parçada annenin, kızının odasında gördüğü kazağın ne ima ettiğini anlamasının, idrak etmesinin bilişsel bir işlem olduğunu ve bu sayede öfkeyi yaşadığını kaydeder.

Duygunun bir diğer bileşeni de *özel hislerdir*. Karşılaşılan olay, durum karşısında her insan benzer duyguları yaşamasına rağmen, şiddet yönünden birbirlerinden ayrılabilirler. Parçadaki annede, hem genel bir olumsuz etki hem de belirli bir öfke hissi oluşmuştur. Crooks ve Stein, psikologların bir kişinin duygusal durumunu araştırırken kişilerden tecrübe ettikleri duyguyu tanımlarını tek tek istediklerini, çoğu insanın hissettiklerini “Üzüntülüyüm.”, “Oldukça mutluyum.”, “Sinirli ve endişeli hissediyorum.” şeklinde cevapladıklarını, buradan pek çok kimse için duyguların öznellik taşıdığının ortaya çıkarıldığını belirtirler.

Üçüncü bileşen olan *fizyolojik hareketlenmeyi*, parçadaki annenin öfkesini “vücudumda güçlü bir elektrik dolaşıyordu” (*the juices were flowing*) şeklinde söylemesi ile görmekteyiz. Crooks ve Stein bununla ilgili şunları söylemektedir:

Güçlü elektrik akımını, öfkenin belirmesi ile birlikte adrenalin ve diğer hormonların salgısı olarak açıklayabiliriz. Bu artan iç salgı hareketinin bir sonucu olarak bir an için annenin kalp atışının dikkati çekecek derecede sıklaştığını, muhtemelen kan basıncının önemli bir şekilde arttığını ve nefes alıp verişinin hızlı ve düzensiz bir hâle geldiğini söyleyebiliriz (1991:358).

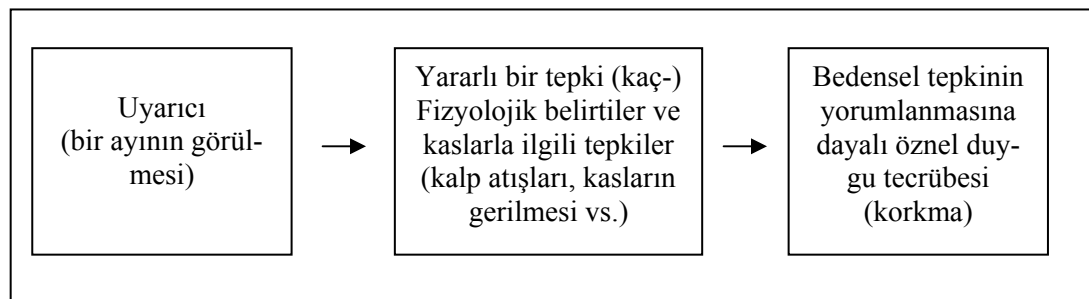
Davranışsal tepkiler için Crooks ve Stein, duygularımızın bizleri ağlama, fer-yat etme, parçadaki anne gibi mırıldanma; gülümseme, kahkaha gibi hislerimizi anlatmaya veya bir harekete yönlendirdiklerini belirtirler. Bunun yanında yüz ifadelerinin, ses tonunun, tavırların veya beden dilinin de çeşitli duyguların birer işareti olduğunu söylerler (Crooks ve Stein, 1991:358).

Duyguların sahip olduğu bu bileşenler duygulara olan yaklaşımları da etkilemiş ve duygularla ilgili çeşitli kuramların ortaya atılmasına sebep olmuştur.

1.1.2. Duygu Kuramları

Karmaşık bir yapıya sahip olan duyguların oluşumları üzerinde çeşitli kuramlar ortaya atılmıştır. Bunlardan en fazla bilinenleri *James-Lange Kuramı*, *Cannon-Bard Kuramı*, *Bilişsel Kuram*, *Sosyobiyolojik Kuram* 'dır.

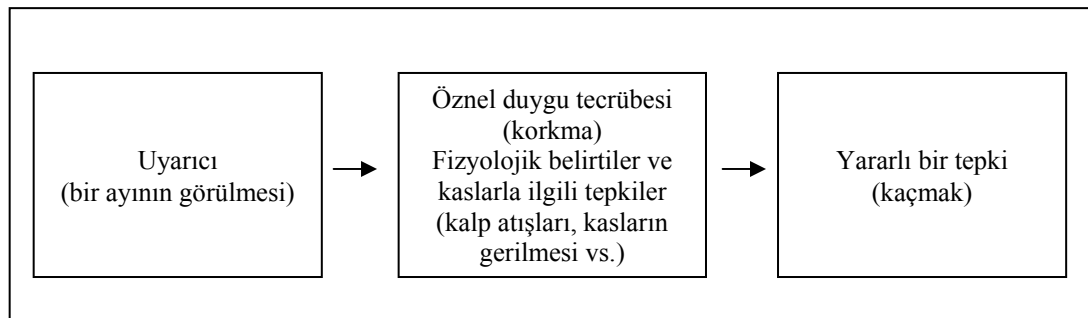
William James ve Carl Lange'nin ortaya attığı *James-Lange Kuramı* şeklinde adlandırılmış bu yaklaşımda, vücut, çevrenin belirli özelliklerine göre tepkide bulunur (Şekil 1). Vücuttaki bu değişikliklerin farkına varılması ile heyecan duyarız. Tehlikeli bir durum veya varlık karşısında bedenimizde bazı değişiklikler oluşur. Kalp atışlarının ve nefes alışlarının hızlanması, yüzdeki ifadeler, tehlikeli durumdan kaçma girişimi bu değişikliklere örnek olarak gösterilebilir. *James-Lange Kuramına* göre vücudun bu tepkisi fark edildiğinde bireyde bir "korku" oluşur (Atkinson,1999:394).

Şekil 1. James-Lange Kuramı (Crooks ve Stein, 1991:361).

Doğan Cüceloğlu (1999:266-267), *James-Lange Kuramına* bakarak her duygu için farklı fizyolojik değişikliklerin olması gerektiğini; oysa bazı duygularda ortak fizyolojik tepkilere rastlandığını, ayrıca bireyin benzer duygularda farklı farklı tepkilerde bulunabildiğini söyleyerek bu kuramın laboratuvarlarda yapılan deneyler sonucu çürütüldüğünü belirtmektedir. Cüceloğlu, bireyin bir zaman korktuğunda terlediğini, ikinci bir korkuda hiç terlemediğini; ancak ayakta duramayacak kadar paniğe kapılabileceğini söyleyerek tepkilerin değişebileceğini kaydeder.

Diğer bir kuram, Walter Cannon ve Philip Bard'ın ortaya attığı ve *Cannon-Bard* adıyla anılan kuramdır. Bu yaklaşıma göre insan fizyolojisinde ve kaslarında görülen değişiklikler, hareketlenmeler bir duygunun sebebi olamaz. Duygusal tecrübe ve fiziksel değişiklikler eş zamanlı ortaya çıkar (Şekil 2). Duygusal tecrübelerimizde hipotalamusun önemli rol oynadığını düşünen bu kurama göre hipotalamus, sadece duygunun yaşanıldığının farkına varıldığı beyin kabuğuna sinirsel akımları taşıyan bir kanal değil, aynı zamanda çevresel sinir sistemi üzerinden iç uzuvlara ve vücut kaslarına hareket mesajını iletme görevini de üstlenir. Bu hareket mesajı, tipik olarak duygulara eşlik eden fizyolojik ve davranışsal tepkileri tetikler (Crooks ve Stein, 1991:362):

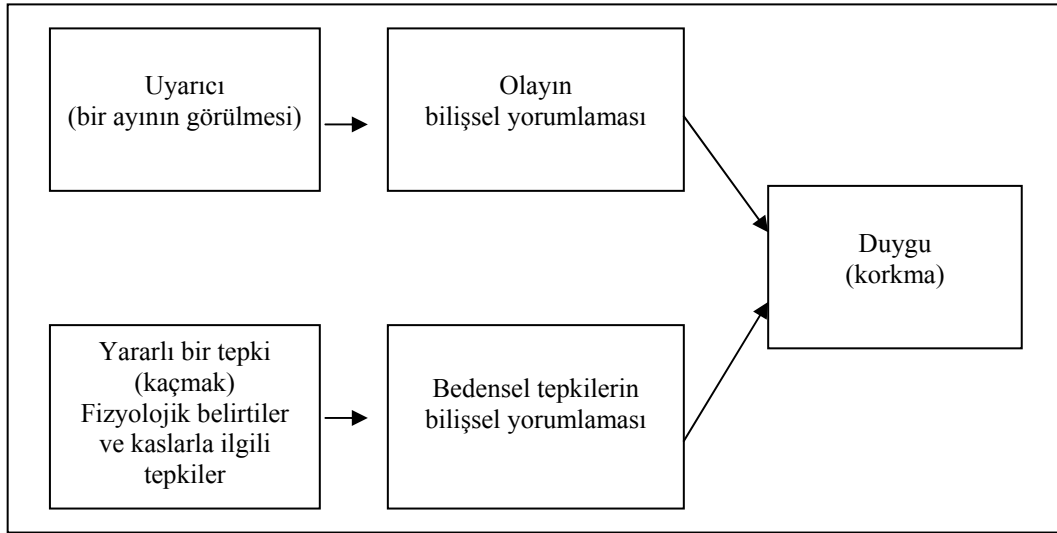
Şekil 2. Cannon Bard Kuramı (Crooks ve Stein, 1991:361).

Bilişsel Kuramda ise, bedenimizde gerçekleşen duygulara anlam verilmesinde zihinsel sürecin önemi vurgulanır. Bedenimizde meydana gelen fizyolojik değişikliklerle, içinde bulunulan durumu algılama ve düşünme arasında bir etkileşim olduğunu savunan Stanley Schachter ve Jerome Singer, psikologların dikkatini, duygusal tecrübeye önemli bir rol oynayan bilişsel sürece çekmiştir (Crooks ve Stein, 1991:361-364).

Bu kurama göre bedenimizde gerçekleşen fizyolojik değişikliklere, çevremizdeki uyarıcılardan etkilenecek bir duygu ismi veririz. Çevreyi olumlu veya olumsuz bir şekilde algılayışımız ve anlamlandırışımız, içimizde meydana gelen fizyolojik oluşumlara yol açan duygunun adını vermede rol oynar (Şekil 3).

Cüceloğlu, *Bilişsel Duygu Kuramı* ile ilgili olarak şu örneği verir:

Fatih otobüsteyken herkes gülse, bir bayram ve kutlama havasına girerek, Fatih'in kasabadan ayrılmasını sevindirici bir olay olarak görseydi, Fatih kendi bedeninde meydana gelen fizyolojik değişikliklere bir isim verir ve 'Mutluyum, onun için gözümde yaş geliyor.' derdi (1999:269).

Şekil 3. Bilişsel Duygu Kuram Teorisi (Crooks ve Stein, 1991:361)

Sosyobiyojik Kuramına göre ise duygular, insanın dünyaya, yaşadığı çevreye uyum sağlamasında büyük rol oynar. Hoşlanılmayan bir şeyin gerçekleşmesi sonucu duyulan kızgınlık ve bu kızgınlıkla yapılan hareketler, başkalarının saldırganlığına karşı bizi korur; haz, neşe ve mutluluk toplum içinde insanları birbirine yaklaştırır ve eşleşme davranışını kolaylaştırarak türün devamını sağlar; yaşanan kötü bir olay sonucu duyulan hüznün ve keder sonucu oluşan ağlama, başkalarının bize yardım eli uzatmasına yardımcı olur (Cüceloğlu 1999:269).

1.1.3. Temel Duygular

Duygular ile ilgili çalışan psikologların üzerinde durdukları diğer bir konu ise, nelerin duygu olup olmadığıdır. Nelerin duygu olup olamayacağı hususunda düşünülen sıkıntılar psikologları *temel duyguları* belirlemeye yöneltmiştir.

Temel duyguların, insan türünün biyolojik yapısıyla çok yakından ilişkili olmasından dolayı, bunların belirlenebilmesi için, duygu esnasında insan bedeninde fark edilebilir nitelikteki fiziksel değişikliklere bakılması gerektiğine inanılır (Frijda, 1986:85).

Ortony ve Turner (1990), temel duyguların sınıflandırılması hususunda duyguların sebepleri, duygulanma esnasında gerçekleşenler ve duygulanma sonrası verilen tepkilere göre araştırmacıların belirledikleri temel duyguları bir liste halinde sunmuşlardır (Tablo 1):

Kaynak	Temel Duygular	Esas aldığı
Arnold (1960)	Öfke (anger), hoşlanmama (aversion), cesaret (courage), neşesizlik (dejection), arzu (desire), umutsuzluk (despair), korku (fear), nefret (hate), umut (hope), sevgi (love), üzüntü (sadness)	Hareket eğilimine göre
Ekman, Friesen & Ellsworth (1982)	Öfke (anger), nefret (disgust), korku (fear), neşe (joy), üzüntü (sadness), hayret (surprise)	Evrensel yüz ifadeleri
Frijda (1987)	Arzu (desire), mutluluk (happiness), merak (interest), hayret (surprise), şaşkınlık-hayranlık (wonder), keder (sorrow)	Harekete hazırlılık şekilleri
Gray (1982)	Öfke (rage) ve dehşet (terror), endişe (anxiety), neşe (joy)	Fiziksel bağlantı
Izard (1972)	Öfke (anger), küçümseme (contempt), nefret (disgust), ıstırap (distress), korku (fear), suçluluk (guilt), merak (interest), sevinç (joy), utanç (shame), hayret (surprise)	Fiziksel bağlantı
James (1884)	Korku (fear), keder (grief), sevgi (love), öfke (rage)	Bedensel bağlantı
McDougall (1926)	Öfke (anger), nefret (disgust), kıvanç (elation), korku (fear), bağlılık (subjection), hassalık (tender-emotion), şaşkınlık (wonder)	Güdülerle ilişki

Mowrer (1960)	Acı (pain), zevk (pleasure)	Öğrenilmemiş duygusal durumlar
Oatley & Johnson-Laird (1987)	Öfke (anger), nefret (disgust), endişe (anxiety), mutluluk (happiness), üzüntü (sadness)	Önerisel içeriğe ihtiyaç duymama
Panksepp (1982)	Beklenti (expectancy), korku (fear), öfke (rage), panik (panic)	Fiziksel bağlantı
Plutchik (1980)	Kabul (acceptance), öfke (anger), ümit (anticipation), nefret (disgust), sevinç (joy), korku (fear), üzüntü (sadness), hayret (surprise)	Biyolojik sürece uyarlamaya göre
Tomkins (1984)	Öfke (anger), merak (interest), küçümseme (contempt), nefret (disgust), ıstırap (distress), korku (fear), sevinç (joy), utanç (shame), hayret (surprise)	Sinirsel ateşleme yoğunluğu
Watson (1930)	Korku (fear), sevgi (love), öfke (rage)	Fiziksel bağlantı
Weiner & Graham (1984)	Mutluluk (happiness), üzüntü (sadness)	Nitelik yönünden bağımsız

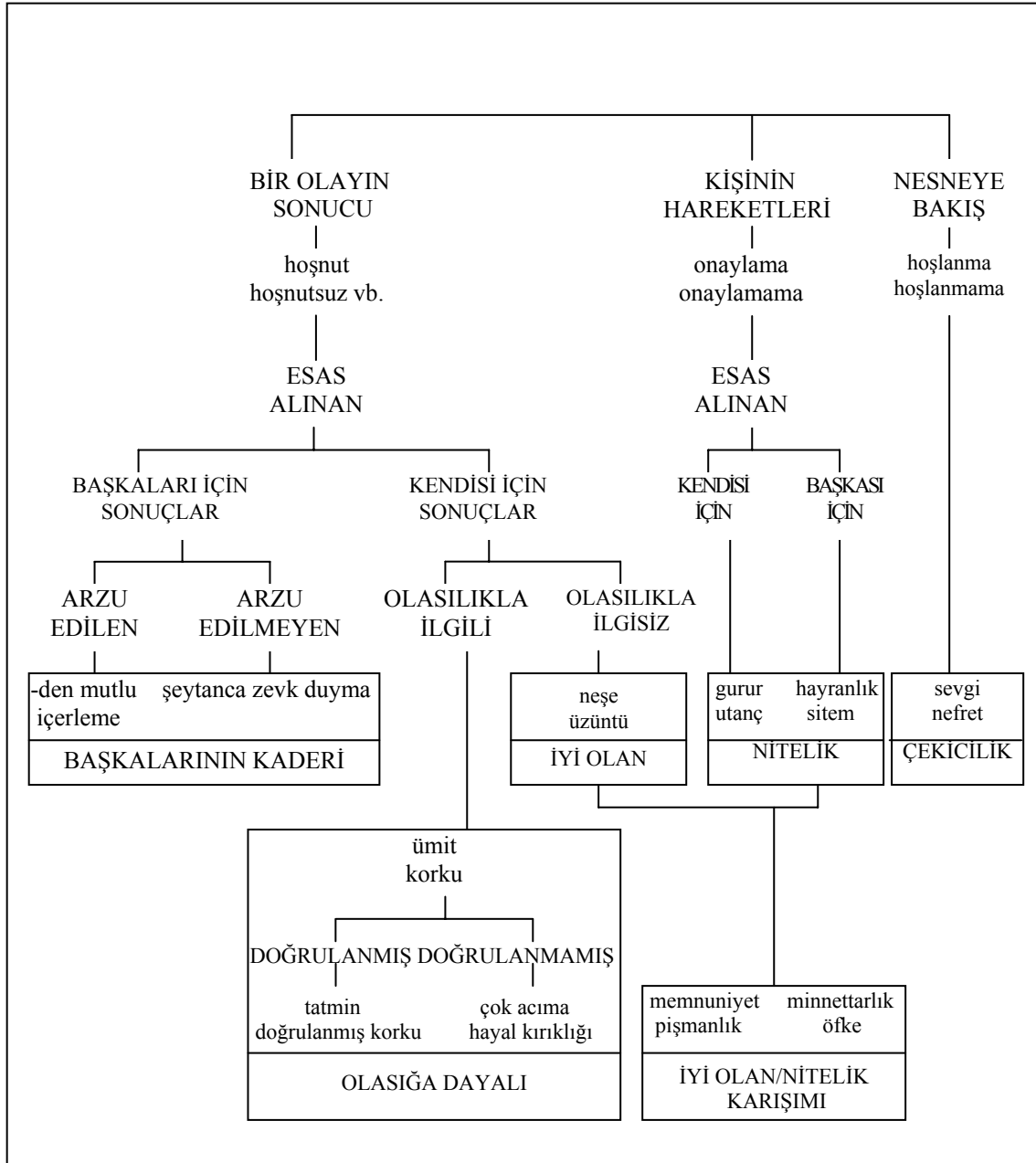
Tablo 1. Temel Duygular (Ortony ve Turner 1990:316).

Görülmektedir ki psikologlar, temel duyguların neler olup olamayacağı hususunda dahi tam bir fikir birliği içerisinde değildirlir.

1.1.4. Duyguların Sınıflandırılması

Duygular ile ilgili psikolojik araştırmalardan biri olarak bazı araştırmacıların, duyguları sınıflandırmaya çalıştıkları görülür. Bu yaklaşımlarda özellikle *duygunun nedeni* ön planda tutulmaktadır.

Ortony ve arkadaşları duyguları sınıflandırırken duyguların oluşmasında rol oynayan etkenleri 3 başlık altında sınıflamışlardır (Olayların Sonuçları, Kişinin Hareketleri, Nesneye Bakış). Bu etkenler, *hoşnutluk-hoşnutsuzluk*, *onaylama-onaylamama*, *hoşlanma-hoşlanmama* gibi insanın kendisi ve başka birisi merkezinde değerlendirilmekte ve değerlendirme sonucu duygular oluşmaktadır(Şekil 4):

Şekil 4. Duygu Çeşitlerinin Evrensel Yapısı (Ortony vd., 1994:19).

Brooks (2003:193-312) ise duyguları, birbirleriyle olan benzer yönlerini dikkate alarak, 16 başlık altında gruplandırmaya çalışmıştır:

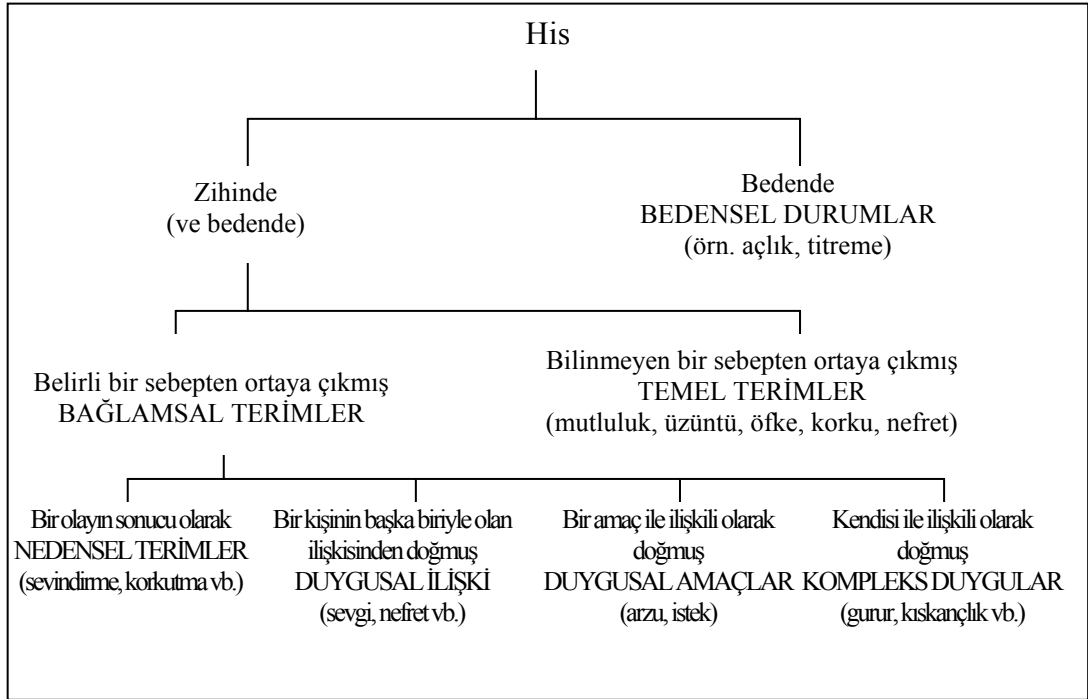
- **Kötü beklenti:** *Korku, kaygı, panik, dehşet...*
- **Saldırı, suç:** *Öfke, kızgınlık...*
- **Hata:** *Pişmanlık, suçluluk...*
- **Eksiklik:** *Utanç, eziklik, küçük düşme...*
- **Kayıp:** *Üzüntü, keder, hayal kırıklığı, -den morali bozulma, ümitsizliğe düşme, boyun eğme, romantik melankoli...*

- **Zamanın Ağırlığı:** *Can sıkıntısı...*
- **Zıtlık:** *Kin, nefret, iğrenme, hor görme...*
- **Rekabet:** *Kıskançlık, haset...*
- **Üstünlük:** *Hayranlık, saygı...*
- **Azamet:** *Büyük şaşkınlık..*
- **Kendi Değerinin Artması:** *Gurur...*
- **İyi:** *Sevinç, ferahlama, memnuniyet, nostalji...*
- **Beklentiler:** *Ümit, beklenti...*
- **Sevgili:** *Bağlılık, aşk, muhabbet, minnettarlık, sempati...*
- **Düzensizlik, Sapma:** *Şaşkınlık, irkilme...*
- **Kişisellikler:** *Kendini beğenme, hırs, tutku...*

Brooks'un bu sınıflandırmasında duyguların ortaya çıkmasında rol oynayan *insanlarla veya insan dışı varlıklarla olan ilişkiler, meydana gelen istenilen ve istenmeyen olaylar, kendisinin ve başkalarının sahip olduğu değerler, beklentiler* gibi etkenlere göre duyguları ele aldığı görülür.

Duygu psikolojisi üzerinde çalışan Oatley (1992), İngilizcedeki duygu terimlerini (özellikle zihinde gerçekleşen duyguları belirtenleri) iki grupta incelemektedir (Şekil 5):

Temel terimler olarak adlandırdığı gruba giren duygu terimleri daha genel bir duygu kavramını karşılamaktadır. Bu duyguların ortaya çıkmasında rol oynayan birçok etken sıralanabilir. Bunun yanında *Bağlamsal Terimler* başlığı altında topladığı duygu terimlerinde ise duygunun içeriği, ortaya çıkma nedenleri ön plandadır. Oatley, bunları *Nedensel Terimler, Duygusal İlişkiye Bağlı Terimler, Duygusal Amaçlara Bağlı Terimler* ve *İnsanın Kendisi İle İlgili Olarak Hissettiği Duyguları Karşılayan Terimler* olmak üzere 4 başlık altında sıralar:

Şekil 5. Duyguları belirten kelimelerin sınıflaması (Oatley, 1992:80).

1.1.5. Duyguların Anlaşılması ve Açıklanması

Ortony ve arkadaşları, duyguların anlaşılması ve açıklanmasında araştırmacıların bir araç olarak yararlandığı 4 çeşit kaynağa dikkat çekerler (1994:8-12):

Birinci olarak *duygu dilinin*, duyguların ortaya çıkarılmasında, anlaşılmasında kullanılan bir araç olarak kullanıldığına değinirler. Ortony ve arkadaşları, söz varlığında karşılama biçimlerini esas alarak, duyguları inceleyen bir araştırmacının kesin sonuçlara ulaşamayacağını düşünmektedirler. Onlara göre, bir dilde bir duygu ile ilgili kelimenin bulunmaması, o dile sahip olan toplumda bu duygunun yaşanmadığı, olmadığı anlamına gelemez.

Araştırmacıların yararlandığı ikinci bir kaynak olarak, *yaşanan duygunun rapor edilmesiyle* bir kişinin nasıl bir duygu yaşadığı hakkında, bilgi edinilebileceğini ileri sürerler. Kişiye karşılaştığı durumlar, olaylar karşısında nasıl bir duygu yaşadığını anlattırarak duyguların incelenmesinin de sıkıntılara yol açabileceğini belirten Ortony ve arkadaşları, duygu tecrübesinin öznel bir deneyim olduğunu, duygunun

oluşumunda rol oynayan etkenlerin, yaşanan duygunun ifade edilmesinin kişiden kişiye değişebileceğini ifade ederler.

Diğer bir araç ise duygu ile beraber beliren *davranışlardır*. Ortony ve arkadaşları *davranışsal tepkileri* önemsemekle birlikte bir davranışın tam olarak bir duyguyu karşılamadığı görüşündedirler. Fakat, bazı duyguları anlamlandırmada önemli bir yer teşkil eder.

Son kanıt olarak Ortony ve arkadaşları *fizyolojik* tepkileri ileri sürerler. Duygu ile birlikte beden içerisindeki hareketlenmelerin, değişimlerin bir duyguyu tanımlamada, şekillendirmede yararlı olacağını düşünürler.

Ortony ve arkadaşlarının sıraladığı araçlar ve buraya kadar duygularla ilgili psikolojik yaklaşımlar, duyguların karmaşık bir yapısı olduğunu göstermektedir.

Dış etkenler, insanın bu etkenlerin farkına varması, olumlu veya olumsuz bir şekilde değerlendirme, değerlendirme sonucu bedende meydana gelen hareketlenmeler, davranışsal tepkiler gibi çeşitli aşamaları olan ve bir süreç içerisinde gerçekleşen bir olgu olarak karşımıza çıkan duyguyu insan, bir bütün olarak yaşamaktadır. İnsanın gerek biyolojik yapısı, gerek zihinsel yapısı gerekse davranışsal yapısı bir duyguyu tecrübe ederken birlikte görev almaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki bir duyguyu incelerken bu üç unsuru (biyolojik yapı, zihinsel yapı ve davranışsal yapı) gözlememiz gerekmektedir.

1.2. DUYGULARA DİL BİLİMSEL YAKLAŞIM

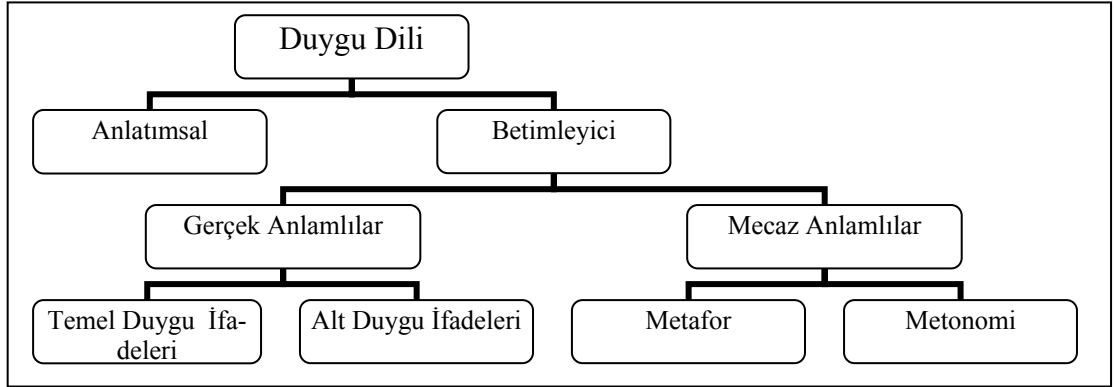
İnsanlar arası etkileşimde önemli bir yeri olan ve önemli bir rol oynayan duyguların incelenmesinde, belirlenmesinde psikologlar, “duygu nedeni”, “duygu sürecindeki fizyolojik değişiklikler” ve “duygunun yol açtığı davranışsal tepkiler”e dikkat etmektedirler. Buna rağmen duygulanmanın kişisel bir tecrübe olması, duygulananın sahip olduğu bazı değerlerin, yaşam şartlarının başkalarına göre farklılıklar arz etmesi, onun nasıl bir duygu yaşadığı hakkında tam bir bilgi edinmemize engel teşkil eder.

Bu belirsizliğe rağmen duygulanan kişinin yaşadığı duygu hakkında sözlü veya yazılı olarak bilgi vermesi, diğer insanların, onun nasıl bir duygu içerisinde olduğunu daha iyi anlamasında yardımcı olabilir. Wierzbicka ve Harkins duygunun başkasına bildirilmesi ile ilgili pek çok anlatım yolu olduğunu ve bunların 3 ana başlıkta toplanabileceğini belirtmektedirler:

1. Bir kimse başkalarına, iyi veya kötü hissettiklerini söyleyebilir: “(Kendimi) Harika hissediyorum.”, “(Kendimi) Berbat hissediyorum.”
2. Bir kimse başkalarına, bir başkasının belirli bir durumda yaşadığı gibi bir duygu içinde olduğunu söyleyebilir: “(Kendimi) öksüz bir çocuk gibi hissediyorum.”, “(Kendimi) kaybolmuş bir insan gibi hissediyorum.”, “(Kendimi) terkedilmiş hissediyorum.”
3. Bir kimse, başkalarına, vücudunda gerçekleşmiş gibi görünen şeyleri söyleyebilir: “Kalbim parçalanıyor.”, “Kalbime bir ağırlık çöktü.” (2001:14)

Kövecses ise daha çok duyguların dilde hangi göstergelerle karşılandığı üzerinde durarak, bir dildeki duygu belirten ifadeleri ikiye ayırır: Anlatımsal ve Betimleyici (Şekil 6).

Kövecses, vah vah (acıma duygu kavramı için), puf (bezginlik, usanç kavramı için) gibi ünlemlere, konuşanın söylediği sözlere, cümleye, ses tonuna, vurgusuna bakılarak içinde bulunduğu duygu durumunu anlayabileceğimiz ifadeleri, *anlatımsal duygu göstergeleri* (Expression emotion words) içerisinde değerlendirirken; öfke, üzüntü, sevinç gibi duyguları ve bu duygular ile ilgili kavramları göstermek için söz varlığında yer alan ifadeleri ise *betimleyici duygu göstergeleri* (descriptive emotion words) şeklinde ele alır (Kövecses, 2000:2-3).

Şekil 6. Duygu Dilinin Çeşitleri (Kövecses 2000:6).

Betimleyici duygu göstergeleri arasında yer alan bazı ifadelerin temel, gerçek (literal) anlamlarıyla, bazılarının ise mecaz (figurative) anlamlarıyla duygu kavramlarını karşıladığını dikkate alarak bunları ikiye ayırmıştır. Kövecses, *öfke* (anger), *üzüntü* (sadness), *korku* (fear), *sevinç* (joy) ve *sevgiyi* (love) temel göstergeler arasında alırken *can sıkıntısı* (annoyance), *gazap* (wrath), *hışım* (rage), *haksızlığa kızma* (indignation) göstergelerinin *öfkenin*; *dehşet* (terror), *ani şiddetli korku* (fright) gibi duyguların da *korkunun* alt düzeyleri olduğunu belirtir (Kövecses 2000:3).

Kövecses, mecaz anlamlı göstergelerin, ifadelerin bir dildeki duyguları karşılama çeşitlerinden biri olduğunu ve bu mecazlı ifadelerin diğer göstergelerden sayıca çok olabileceğini ileri sürer. Kövecses, mecaz anlamda olanları metaforik ve metonomik yapıdaki terimler olmak üzere ikiye ayırarak ele alır (Kövecses, 2000:4).

1.2.1. Duyguların Anlam Yapısı İle İlgili Görüşler ve Yaklaşımlar

Duygu ve dil ilişkisi üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında daha çok anlam yapısı üzerinde yoğunlaşıldığı görülür.

Özellikle 1960'lı yıllardan sonra dil üzerine araştırma yapanların ilgisini çeken bir konu hâline gelmiştir. Dildeki duygu göstergelerinin anlam yönüne eğilen Anna Wierzbicka'nın 1969 ve 1972'de yayımlanmış olan çalışmaları, yine duygunun anlam yönüne Wierzbicka'ya benzer şekilde eğilen Iordanskaja'nın 1970'lerdeki çalışmaları kayda değer ilk girişimlerden sayılmaktadır.

Duygu göstergeleri üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, genel olarak 3 farklı yaklaşım sergilendiği görülür:

- Doğal Anlamsal Üst-Dile Dayalı Duygu İncelemeleri
- Dilsel Yapılandırmacı Yaklaşım
- Bilişsel Dil Bilime Dayalı Duygu İncelemeleri

1.2.1.1. Doğal Anlamsal Üst-Dil ve Duygular

1.2.1.1.1. Doğal Anlamsal Üst-Dil

Wierzbicka bütün dillere uygun olacak nitelikte, karşılaşılan varlıkları, hareketleri kolaylıkla ve basit bir şekilde tanımlamak için kullanılabilecek bir sistem geliştirmek ister. Kendisi bu sistemi “Doğal Anlamsal Üst-Dil” (Natural Semantic Metalanguage –NSM-) olarak isimlendirir. Bu ÜST-DİL sistemi içerisinde tanımlamalarda, açıklamalarda gerekli olacak kelimeleri belirler. Bu belirlemede Wierzbicka, bütün dillerde görülebilen ve anlam yönünden farklılık göstermeyen kelimeleri esas alır:

Ben, Sen, Biri; Bu, Diğeri; Bir, İki, Biraz; İyi, Kötü, Büyük; Düşünme, İşitme, Hissetme; Söyleme, Kelime; Yapma, Meydana Gelme, Taşıma; Yaşama, Ölme; Şimdi, Sonra; Gibi; Var... (Wierzbicka, 1999b:36-37).

Ayrıca basit bir sözdizimine başvurarak tanımlamalara girişir.

Örneğin ‘açlık hissi’ ile ilgili şu tanımlamayı yapar:

Ben açlık hissediyorum.

Ben bir şey hissettim.

Bazen bir insan uzun süre herhangi bir şey yemez. Daha sonra bu insan, kötü bir şey hisseder ve bu sebeple bir şey yemek ister.

Ben bunun gibi hissettim (Wierzbicka, 1999b:13).

Diller arası karşılaştırma yapmada, bütün dilleri içine alan tanımlamalarda oldukça kullanışlı olan Wierzbicka’nın yaklaşımının bazı eksiklikleri de görülmektedir.

Kortmann ve Lobner (2002:148), Wierzbicka'nın NSM modelinde, anlama daha genel bir yaklaşım sergilendiğini, kelimelerin sahip oldukları anlamların bütünü kapsayan bir tanımın söz konusu olmadığını belirtirler. Ayrıca karmaşık yapıdaki, içeriği zengin kelimelerin tanımlarında NSM modelinin, yetersiz kaldığını dile getiren Kortmann ve Lobner, bu yetersizlikte, tanımlamalarda kullanılan primitif kelimelerin (büyük, küçük; iyi ve kötü; uzak ve yakın vb.) rol oynadığı görüşündedirler.

1.2.1.1.2. Doğal Anlamsal Üst-Dile Dayalı Duygu İncelemeleri

İlk olarak Anna Wierzbicka ve L.N. Iordanskaja'nın çalışmalarıyla gördüğümüz Doğal Anlama Dayalı Üst-Dil sistemini araştırmacılar, belirledikleri bazı duyguların prototipsel anlamlarını vermek için kullanmışlardır. Neden sonuç ilişkilerini içeren bir *senaryo* kurarak ve sadece bütün dillerde görülebilen ve anlam yönünden önemli farklılık göstermeyen evrensel kelimeleri (hissetmek, bir şey, bilmek, istemek, yapmak, kişi, bu, iyi, kötü, düşünmek, çünkü vb.) kullanarak duygular açıklanmıştır.

Wierzbicka, *korku* kelimesinin anlamını şu şekilde açıklar:

*Korku*¹ (Örn. X korku duymaktadır.)

- (a) X, bir şey düşündüğünden bir şey hissetti
- (b) Bazen bir kişi şöyle düşünür:
- (c) “Ne olacağını bilmiyorum
- (d) Kötü şeyler olabilir
- (e) Böyle şeylerin olmasını istemem
- (f) Bundan dolayı eğer yapabilirsem bir şey yapmak isterim
- (g) Ne yapıp ne yapamayacağımı bilemiyorum”
- (h) Bu kişi bunu düşündüğünde kötü bir şey hisseder
- (i) X, bunun gibi bir şey hissetti
- (j) Çünkü X bunun gibi bir şey düşündü (Wierzbicka, 1999b:75).

Wierzbicka'nın *korku* ile ilgili bu senaryosuna bakıldığında, duygunun oluşumunda, gerçekleşen olayın veya içinde bulunulan durumun fark edildiği, yorumlandığı, bir tepki vermeye doğru gidildiği görülür.

¹ İng. *Fear*.

Wierzbicka *Across Languages and Cultures: Diversity and Universals* adlı eserinde duyguları şu başlıklar altında ele almıştır (Wierzbicka, 1999b:49-120):

- “İyi olan bir şey” ve ilgili kavramlar (Sevinç, memnuniyet vb.)
- “Kötü olan bir şey” ve ilgili kavramlar (Üzüntü, acı, hayal kırıklığı vb.)
- “Kötü şeyler olabilir” ve ilgili kavramlar (Korku, endişe, kaygı vb.)
- “Bunun gibi şeylerin olmasını istemem” ve ilgili kavramlar (Öfke, hiddet vb.)
- “Başkaları hakkında düşünme” (Kıskançlık, imrenme, acıma vb.)
- “Kendimiz hakkında düşünme” (Gurur, utanma, pişmanlık vb.)

Wierzbicka'nın duyguya yaklaşım şeklini, Iordanskaja ve Mel'çuk'un çalışmalarında da görmekteyiz:

Korku (BOJAT'SJA)

Bildiri /İddia (X, Y'den korktu)

Değerlendirme: “X, Y'nin, kendisi için arzu etmediği bir şeye neden olacağını beklemektedir

Duygu: “X, hâl içindedir.”

Belirleme/Nitelendirme: Y'ye göre hoşlanılmayan duygusal bir durum

Sebeup: X'in beklentilerini söylemesi ile ortaya çıkan şey

Prototipsel şartlar: Genel olarak tehlikeli şeylerin beklenmesi ile ortaya çıkan durumlar.

Etki: Bu beklenti ve/veya durumun sebep olduğu X'in Y'den kaçınma eğilimi (Iordanskaja ve Mel'çuk, 1990:335)

Görülmektedir ki bu yaklaşımlarda duygular, bütün dillere uyarlanabilecek basit bir dil kullanılarak ele alınmakta ve tanımlanmaktadır. Bu şekildeki yaklaşımda kişinin duyguyu tecrübe etme sırasındaki bilişsel eylemlerinin (algılama, yorumlama gibi) ağırlığı, kendini hissettirmektedir.

1.2.1.2. Dilsel Yapılandırmacı Yaklaşım Dayalı Duygu İncelemeleri

Duygu kavramlarını karşılayan göstergelerin anlamları üzerinde yoğunlaşan bir diğer isim de Michael Bamberg'dir. Bamberg, bir duygu teriminin doğrudan mutluluğu veya üzüntüyü karşılayamayacağını, aynı duygu teriminin değişik bağlamlarda oldukça farklı anlamlar belirtebileceği görüşündedir. Bundan dolayı bağlam içinde duyguların nasıl ifade edildiği, hangi anlamlarda kullanıldığı üzerine eğilmiştir.

Bamberg, incelemelerini yaparken kişilerin duygular ile ilgili konuşmalarına bakarak, hangi duygu teriminin hangi anlamda kullandığını belirlemeye çalışır (1997a: 314-315).

Duyguların dilin malzemeleri ile nasıl yapılandırıldığı üzerinde duran Bamberg, duyguyu gözlemleyen 3. şahıs ve duyguyu yaşayan 1. şahıs gözünde konuyu ele alır.

Duygularan kişiyi gözlemleyen 3. kişinin gözüyle duyguya yaklaşımda bazı eksikliklerin olacağını görür. Çünkü bu 3. kişinin, duygularan kişinin yaşadıkları, hissettikleri hakkında bilgi yönünden eksikliği olabileceğini düşünür ve duygu hakkında kesin bir karar verebilmek için duygularan kişinin merkezinde duyguya yaklaşmaya yönelir.

Amerikan İngilizcesi konuşan okul öncesi ile 3. sınıf arasından seçtiği yaşları 4-10 arasında değişen 80 çocuğa, yaşadıkları duygu tecrübeleri (kızmaya, üzülmeye, korkmaya, sevinmeye; kızdırmaya, üzme, korkutma ve sevindirme) hakkında sorular sorar ve yaşadıklarını anlatmaları istenir. Çocuklardan değişik cevaplar gelir. Örneğin:

4 veya 5 yaşlarındaydım
En büyük ablam trafik kazası geçirdi
Ve öldü
Trafik kazasından dolayı
Ve ben birkaç hafta çok üzuldüm (Bamberg, 1997b:115).

Fabiszak (2001:33), çocukların verdikleri cevapların sıralanış biçimini göz önünde bulundurarak, Bamberg'in teorisinin, Wierzbicka'nın duygulara olan yaklaşımına benzerlik gösterdiğini dile getirir.

Bamberg'in burada kullandığı dil ve söz dizimi, Wierzbicka'dan farklıdır. Kullanılan kelimelerde bir bağlayıcılık, sınırlılık söz konusu değildir.

1.2.1.3. Bilişsel Dil Bilimi ve Duygular

1.2.1.3.1. Bilişsel Dil Bilimi

Özellikle 1970'li yıllardaki çalışmalarla kendini gösteren ve 1980'li yıllardan sonra çok hızlı bir gelişme gösteren bilişsel dil bilim, dil ile insan zihninin temelinde kavramlar arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşmaktadır.

George Lakoff ve arkadaşlarının yaptığı çalışmalara bakıldığında kavramların nasıl yapılandığını, dile nasıl yansıdığını; insanların dünyayı nasıl algıladıklarını ortaya çıkarmaya çalıştıkları görülür (Lakoff & Johnson, 1980; Lakoff, 1987). Bu çalışmalarında dile ait malzemelerden yararlanırlar.

Croft ve Cruse(2004:1), bilişsel dil biliminin dile olan yaklaşımında şu üç hipotezin rehberlik ettiğini belirtirler:

- Dil, özerk bir yapıya sahip bilişsel alan değildir.
- Gramer, kavramsallaştırma değildir.
- Dil ile ilgili bilgiler, dilin kullanımlarında kendini gösterir.

Bilişsel dil bilimi, insanın yaşam boyu elde ettiği tecrübeler, kavramsal sistemimiz ve dil ile kodlanmış olan anlamsal yapı arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya çalışır. Başka bir ifadeyle bilişsel dil bilimi üzerine çalışan uzmanlar kavramsal yapı ile kavramsallaştırma üzerinde durmaktadırlar.

Bunları incelemek için dili, bir araç olarak kullanırlar. Dilin, kavramları karşılama şekillerine bakarak insanların varlıklara, durumlara, hareketlere nasıl baktığını, onları zihninde nasıl şekillendirdiğini ortaya çıkarırlar (Vyvyan vd., 2006:7).

Bilişsel dil bilimcilerin yaptığı çalışmalarda bazı teori ve yaklaşımlar dikkat çekmektedir. Bunlardan öne çıkanları **izlenim şeması teorisi** (image schema theory), **idealleştirilmiş bilişsel modeller** (idealized cognitive models-ICMs), **metaforlar** ve **metonomilerdir**.

1.2.1.3.1.1. İzlenim Şeması (Image Schema)Teorisi

Cüceloğlu, “şema” kavramının bilişsel psikolojide de önemli bir yere sahip olduğunu belirterek *şemayı*, “nesne ve olayların zihinde temsil edildiği belirli bir yapıya verilen isim” olarak tanımlamaktadır. Bir “elma” varlığının biçim, renk, büyüklük, koku gibi özellikleriyle bizde bir şema oluşturduğunu belirten Cüceloğlu, bu şemaları insanların hiç farkında olmadan zihinlerinde taşıdığını, duydukları sözleri, gördükleri olayları bu şemalar içinde yorumladıklarını kaydeder. İnsanların dış dünya ile olan etkileşimleri sonucu zihinlerinde oluşan bu şemaların kültürden kültüre farklılık gösterebileceğini ifade eder (Cüceloğlu, 1999:208).

Bilişsel anlambiliminde ise bu “şema”, “izlenim şeması” olarak özellikle Mark Johnson tarafından geliştirilmiştir. Johnson, *The Body in the Mind* adlı kitabında izlenim şemalarının bedensel hareketlerimiz merkezinde mekân, varlıklarla olan işlemlerimizin ve algısal etkileşimimizin zihnimizde anlamlı yapılar olarak kendilerini gösterdiğini ifade eder (Johnson, 1987:29).

Örneğin “yatmak” eylemi, insanın hayatında temel hareketlerinden biridir. *Türkçe Sözlük*'te *yatmak* kelimesinin anlamlarına bakıldığında ilk sırada “1. Bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak. 2. Uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek” anlamlarının verildiği görülür.

İnsanın bu eylemdeki vücut pozisyonu esas alınarak, başka varlıkların yaptığı hareketler için de *yatmak* kelimesi kullanılabilir:

“Rüzgârdan bütün ekinler yattı.”, “Gemi limanda yatıyor.”, “Gemi sağa yattı.” vb.

Dilde bu ifadelerin görülmesi, insanların “bir zemin üzerinde boylu boyunca uzanma” eylemini hayat tecrübeleri ile zihnine bir imaj şeması şeklinde oturtması etkili olmuştur. İnsan dış dünyadaki başka varlıkların hareketlerini yorumlarken bu türden şemaları kullanabilir.

Johnson'un sıraladığı, bilişsel düzeyde kendini gösteren bu imaj şemalarına örnek olarak KAP, DENGE, BASKI, PARÇA-BÜTÜN, DOLU-BOŞ, TEMAS, SÜREÇ'i verebiliriz (1987:126).

1.2.1.3.1.2. İdealleştirilmiş Bilişsel Modeller (Idealized Cognitive Models-ICMS)

Bilişsel dil bilimi taraftarlarından George Lakoff'un ortaya attığı teorilerden biri de **İdealleştirilmiş Bilişsel Model**'dir. Bilişsel dil biliminde önemli bir yeri olan bu teori, dış dünyanın insan zihninde nasıl yerleştiğini ortaya koyar. Bu teoriye bakıldığında insan, dış dünya ile ilgili varlıkları gruplandırmakta ve zihnine yerleştirmektedir. Örneğin kiraz, kayısı ve elma varlıkları, meyve grubu içerisinde değerlendirilmekte ve bu varlıklar “**meyve**” kavram alanı içerisinde, zihinde yerini almaktadır. Zihinde buna benzer MEYVE, MOBİLYA, SAVAŞ gibi birçok İdealleştirilmiş Bilişsel Modeller mevcuttur.

1.2.1.3.1.3. Metaforlar

Bilişsel dil biliminde üzerinde en fazla durulan konulardan biri de *metafor*lardır. Özellikle toplumun dış dünyaya nasıl baktığını ortaya koymasından önem arz etmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere bilişsel dil bilimciler, insanın dış dünyayı İdealleştirilmiş Bilişsel Modeller ile yani kavramsal alanlar ile zihnine yerleştirdiğine inanırlar. Özellikle dilde göstergelerin dizisel (İng. paradigmatic) ve dizimsel (İng. syntagmatic) ilişkilerinde bu kavramsal alanlar önemli rol oynar.

Bunun yanında insanların bazı kavramsal alanları, başka kavramsal alanlara benzettikleri de görülebilmektedir. Bunun en somut örnekleri dilde kendini göstermektedir. Bir kavramı, başka bir kavram alanına başvurarak onun gösterenleriyle dile getirebilmekteyiz (Kövecses 2002:4).

Örneğin toplumun DÜŞÜNCE kavram alanı ile YİYECEK kavram alanı arasında benzerlik kurduklarını dile getiren Lakoff ve Johnson buna dayanarak DÜŞÜNCE YİYECEKTİR metaforunu ortaya atarlar (1980:46-47).

Bu kavramsal metafor, dile de etki yapmış ve insanların şu şekilde ifadelerde bulunmasına sebep olmuştur: “Söyledikleri *ağzımda kötü bir tat bıraktı.*” “Çiğ sözler” (1980:46).

1.2.1.3.1.3. Metonomiler

Metaforlar kadar olmasa da Bilişsel dil bilimcilerin üzerinde durdukları bir diğer konuda metonomilerdir. Toplumun varlıklar, olaylar ile ilgili olarak aynı kavram alanı içerisinde kurdukları yakın ilişkiye dayanan metonomiler, bir varlığa, harekete, ilişkili olduğu bir başka varlık ve hareket üzerinden bakmamızı sağlar (Kövecses 2002:144).

Ağrı kesici yerine aspirin (Grup yerine grubun üyesi) (Kövecses, 2002:153).

1.2.1.3.2. Bilişsel Dil Bilimine Dayalı Duygu İncelemeleri

Diğer varlıklar gibi duygular da insan zihninde belirli bir grup, kavramsal alan oluşturmaktadır. Bilişsel dil bilimciler duygu ile ilgili incelemelerinde, insan

zihninin duyguyu nasıl kavramsallaştırdığını, zihnine nasıl yerleştirdiğini belirlemek isterler. Bunu incelemek için duygu göstergelerinin kullanımlarına, yani dile ait araçlara başvururlar.

Duyguları incelerken özellikle duygu kavramlarının, kendi kavram alanları dışındaki alanlardan faydalanılarak başvurularak anlatıldığı kullanımlara yoğunlaştıkları görülür.

Duyguların insan zihninde kendine ait *İdealleştirilmiş Bilişsel Modelleri*, diğer bir ifadeyle *kavram alanları* olmasına rağmen, dilde başka bir kavram alanına ait göstergelerle ifade edilmesi, bilişsel dil bilimcileri, dildeki metaforik anlatımlara yöneltmiştir. Bu metaforik anlatımlardan yola çıkarak, insanların, hangi kavram alanlarından yararlanılarak duyguları ifade ettiklerini, insan zihninin duygularda nasıl işlediğini, hayatımızın bir parçası olan duyguların insan zihninde nasıl şekillendiğini ortaya çıkarırlar.

Zoltán Kövecses (2000), *Metaphor and Emotion* adlı eserinde duyguların dildeki kullanımlarına bakarak duyguların ATEŞ, BESİN, DELİLİK, IŞIK, KAP gibi kavramsal alanlara benzetildiğini ve insan zihninde, dildeki göstergelerin de oluşmasında rol oynayan şu kavramsal metaforların var olduğunu belirler:

DUYGU, BİR ATEŞTİR (Örn. *İçin için yanıyor.*)
 DUYGU, BİR YİYECEKTİR (Örn. *Sevgiye susamış.*)
 DUYGU, BİR DELİLİKTİR (Örn. *Gitmeyince deli oldu.*)
 DUYGU, BİR IŞIKTIR (Örn. *Yüzünde bir ışık belirdi.*)
 DUYGU, BİR KAPTIR (Örn. *Üzüntüye girdi.*)

1.2.2. Duygu Göstergelerinin Anlamsal Yapısı

Gerek psikoloji alanındaki, gerekse dil bilim alanındaki çalışmalar göstermektedir ki, duygular karmaşık bir yapıya sahiptirler.

Psikolojinin duygular ile ilgili tam kesin sonuçlar elde edememesine rağmen bir duygunun oluşmasında rol oynayan etkenin dış kaynaklı olduğu, insan üzerinde fizyolojik ve davranışsal tepkiler vermesine sebep olması düşünüldüğünde bir duygu göstergesinin anlam yapısını incelerken duygunun oluşmasındaki sebebi ve duygunun insan üzerindeki etkisini yani sonucunu göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Bunları belirleyebilmek için de duygu göstergelerinin kullanıldığı cümleler içerisinde yani *bağlam* içerisinde ele alınması doğru olacaktır.

Bunun yanında bilişsel dil bilimin çalışmalarında üzerinde durdukları duygunun dile nasıl yansıdığı konusu, duygu incelemelerinde önem arz etmektedir. Duyguların hangi göstergelerle karşılandığını belirlemek, bu göstergelerin ortaya çıkmasında rol oynayan hususları tespit etmek için duyguların *metaforik* ve *metonomik* yönden incelenmesi de gerekmektedir.

1.2.2.1. Bağlam ve Duygu Göstergeleri

1.2.2.1.1. Bağlam

Aksan, *bağlamı* şu şekilde tanımlamaktadır:

“Bir göstergenin, birlikte bulunduğu öteki göstergelerle oluşturduğu ve anlamını aydınlatan bütüne *bağlam* (İng. *context*) adını veriyoruz.” (Aksan, 1999:74).

Cruse (1986:16), bir kelimenin anlamının, tam olarak, bağlamsal ilişkiler içerisinde görülebileceğini belirtir.

Bağlamsal ilişkilerin bir göstergenin anlamını belirlemede nasıl etkili olduğunu Aksan, çeşitli örneklerle açıklamaya çalışmıştır:

Köprüden geçince aşağı sapsınız.

Üst dişlerimin köprüsü kırıldı.

Yukarıdaki cümlelerde *köprü* göstergesinin farklı kavramları karşıladığını ancak cümle içerisindeki diğer kelimelerle kurduğu ilişkilere bakarak onun nasıl bir kavramı karşıladığını tespit edebildiğimizi belirtir (Aksan, 1999:75).

Bağlam üzerinde Firth'in çalışmaları önem arz etmektedir. Firth, insan bilimci B. Malinowski'nin çalışmalarından etkilenmiş ve dile hareket temelinde yaklaşmaya çalışmıştır. Burada dile hareket temelindeki yaklaşımı, insanlar arası ilişkiler içerisinde bir araç olarak dilin kullanılması şeklinde değerlendirmek gerekir.

Firth'in yaklaşımında "Eylem içerisinde dil" ve "Kullanım olarak anlam", onun düşüncesini ve ekolünü yansıtan iki önemli slogandır. Firth, anlamın belirlenmesinde dil içi unsurlar yanında, dil dışı unsurların (insanın içinde bulunduğu durum, diğer insanlarla olan ilişkileri vb.) da göz önünde bulundurmanın gerekliliğini savunur (Leech, 1974:71).

Aksan, Firth'in davranışçılık akımından etkilenerek *durum bağlamı* içerisinde dil dışı unsurların dile, ifadelere etki etmesi ile ilgili görüşünü şu örnekle somutlaştırır:

Bir iş için birlikte masraf etmiş olan iki arkadaşın birinin ötekine, hesabı belirlemek üzere söyleyebileceği '*Yarın akşam seninle hesaplaşırız.*' tümcesinde *hesaplaşmak* eylemi ancak 'bir para hesabını görmek' anlamındadır. Ancak bir kimsenin kızgın olduğu bir başkasına karşı kullandığı '*Yarın akşam seninle hesaplaşırız!*' cümlesi bambaşka bir anlam taşır; bir oç alma isteğini ve kararını, yerine göre de korkutma amacını yansıtır. Burada, içinde bulunulan durum ve kişiler arasındaki ilişki, anlamın belirlenmesinde etkili olur (1999:76).

Leech (1974:72), *bağlamsal yaklaşımı* psikolojinin desteklediğini ekler. Bloomfield'in çalışmasını buna örnek gösterir. Bloomfield 'konuşanın bir şeyi dile getirdiği ve dinleyenin zihninde bunu oluşturduğu' durumlarda davranışsal psikolojiden yararlanmıştı:

Leech, Bloomfield (1933)'in eserinden şu örneği alıntı yapmıştır:

Jack ve Jill, bir patikada yürümektedir. Jill açtır. Bir ağaçta elma görür. Gırtlığı, dili ve dudakları ile bir ses çıkarır. Jack, çiti atlar, ağaca tırmanır, elmayı alır, Jill'e getirir ve eline verir. Jill, elmayı yer (1974:72).

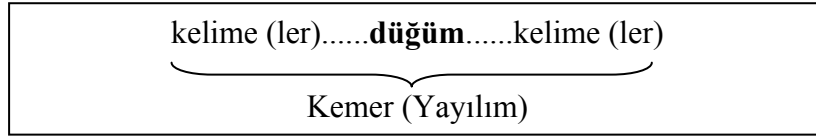
Etki-tepki içerisinde değerlendirilebilecek bu alıntıda, Jill'in çıkardığı sesin öncesi ve sonrasında görülen hareketler, durumlar, Jill'in bu şekilde bir ses çıkarmasında, konuşmasında rol oynamıştır. Jill'in aç olması ve ağaçta bir elma görmesi,

konuşmanın, ses çıkarmanın bir sebebi iken, Jack'in bu sesi, ifadeyi duyarak ağaçtan elmayı alıp Jill'e vermesi de konuşmanın bir sonucudur.

Görülmektedir ki yazılı veya sözlü bir ifadede kullanılan bir göstergenin niçin kullanıldığını, hangi kavramı karşıladığını daha net anlayabilmemiz için gerek dile ait unsurlar, gerekse insanın o an içinde bulunduğu ve dil dışı olarak kabul edilen şartlar, durumlar belirleyici bir rol üstlenmektedir.

Bağlam içerisinde dile getirilmesi gereken diğer bir konu da göstergelerin **eşdizimsel yapıları** (İng. collocational structures)dır.

Eşdizimlilik (İng. collocation) terimi, köken olarak Firth'e uzanmaktadır. Firth, bir göstergenin eşdizimlerini, o göstergenin sıklıkla birlikte olduğu başka göstergelerle kurduğu yapılar olarak tanımlamaktadır (Firth, 1951:195).

Tablo 7. Eşdizimsel Yapı (STUBBS, 2001:29)

Firth, konuyla ilgili olarak *eşek* (ass) örneğini vermiştir. Kelimenin dilde, *ahmak* (silly), *inatçı* (obstinate), *aptal* (stupid) ve *korkunç-berbat* (awful) kelimeleleriyle sıklıkla kullanıldığını belirterek *eşek* (ass) kelimesinin anlamını eşdizimsel yapısı içerisinde ele almaya çalışmıştır (Firth, 1957:196).

Halliday (1966:151-157)'a göre, göstergelerin eşdizimsel örneklerinin bizleri söz varlığımızda bir gruplandırmaya götürdüğünü, benzer yapılara sahip olan belirli öğelerin kullanımlarının, bunları bir grup içinde görmemizi sağladığını dile getirir.

Halliday *tartışma* (argument) göstergesi ile *sert* (strong) göstergelerinin yazılı ve sözlü anlatımlarda *sert bir tartışma*, *sert bir şekilde iddia etti*, *tartışmadaki sertlik*, *tartışma sertleşti* şeklinde sıkça birlikte olduğu yapıları sıralayarak *sert* ve *sert ile ilişkili diğer yapıların*, *tartışma* ile eşdizimsel bir yapı sergilediğini belirtir.

Deyimler ile eşdizimsel yapıları birbirlerinden ayırma hususunda sıkıntılar ile karşılaşmaktadır. Mitchell (1971:53), deyimlerin, hem elemanlarının gösterdiği

kalıplaşma ile hem de anlam yönünden gösterdiği ayırıcı özellikleriyle fark edilebileceğini; bu kalıplaşmanın, içerdiği kelimelerin başka bir alternatif kelimeyle değiştirilmesini, sözdizimsel yapısının bozulmasını engellediğini dile getirir. Mitchell, eşdizimsel yapılarda ise deyimlerdeki kadar bir kalıplaşma, sınırlama olmadığını görüşündedir.

Cruse (1986:37-41) deyimleri, “tek bir anlamsal yapıda olan sözcük birleşimleri” şeklinde tanımlarken, eşdizim için “sıklıkla birlikte görülen leksikal ögeler dizisi” şeklinde açıklamada bulunur. Bir kelimenin eşdizimsel örneklerinin, o kelimenin anlamını belirlemede bizlere yardımcı olacağını belirten Cruse da, eşdizim ve deyimlerin birbirinden ayrı yapılar olduğunu dile getirir.

Kjellmer (1994:xiv-xxxiii)’in, İngilizcedeki eşdizimsel yapıları incelediği eserinde, eşdizime, daha geniş bir anlamda yaklaştığı görülmüştür. Eşdizimsel yapıları dilbilgisi kurallarına uygun olarak şekillenmiş, sıklıkla birlikte görülen ögeler dizisi olarak tanımlayan Kjellmer de deyimleri, eşdizimsel yapıların bir alt grubu olarak görür. Ona göre deyimler, “sahip olduğu ögelerin anlamlarına bakarak, anlamını ayırt edemediğimiz eşdizimsel yapılardır”.

Görüldüğü gibi eşdizimsel yapıların kapsamında, dolayısıyla tanımında tam bir birlik yoktur.

1.2.2.1.2. Bağlam İçerisinde Duygu Göstergeleri

Belirli bir sebep-sonuç ilişkisine dayanan duyguları karşılayan göstergelerin anlam yapısını belirlemek için bağlamsal yaklaşımın kullanışlı olacağını düşünmekteyiz.

Duygu göstergelerinin kullanıldıkları cümlelerde, duygunun ortaya çıkışındaki sebepler, duygunun insan üzerindeki etkisi, duygunun etkisiyle yapılan davranışlar göz önünde bulundurulur ise bir duygu göstergesinin nasıl bir duygu kavramını karşıladığını daha iyi anlayabiliriz.

Örneğin *öfke* göstergesinin *Türkçe Sözlük*'te belirtilen anlamına bakıldığında neden-sonuç ilişkisi içerisinde tanımlandığı görülmektedir:

“Engelleme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi, kızgınlık, hışım, hiddet, gazap” (*Türkçe Sözlük*, 1998).

Öfkelenmek göstergesini, kullanımlarına bakarak Sözlük'e benzer olarak bir tanım yapabiliriz.

Behice kızının süt saati yaklaşmaya kadar Nezihelerde kaldı. Sonra eve döndü. Biraz sonra da Perihan geldi. İçeri girer girmez Behice'ye; Ayol, dedi, ben dalgınlıkla bugün işim olduğunu sana söylemeyi unutmuşum. Sen de geldin beni bulamadın. Çok kızdın mı? dedi. Sorma, çok *öfkelen*dim. Elimden gelse asfaltı söküp pencereleri taşıyacaktım. (Esendal:105)

Kişinin (Behice) yaşadığı duygu, insanın kendi dışındaki bir varlıktan (Perihan) kaynaklanmaktadır. Perihan'ın hoşlanılmayacak bir hatada bulunması ve Behice'nin bundan dolayı kötü duruma düşmesi onda "öfke" duygusunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bunun yanında verdiğimiz örnekte duyguyu yaşayan kişinin (Behice), duygunun etkisiyle gösterebileceği, göstermeyi düşündüğü hareketlerle ilgili ifadeler (*Elimden gelse asfaltı söküp pencereleri taşıyacaktım*), duygunun şiddetinin, yoğunluğunun zihinlerde daha iyi şekillenmesine yardımcı olmaktadır.

Duyguların anlam yapısı içerisinde sebep sonuç ilişkisi göz önünde bulundularak bağlamsal yaklaşım yanında bir duygu göstergesinin sık sık birlikte olduğu diğer göstergelerle kurduğu *eşdizimsel yapılar* da bir duygu göstergesinin kavram boyutunu belirlemede bizlere yardımcı olmaktadır.

Duygu göstergelerinin sıklıkla birlikte oldukları bu yapılar belirlenerek dilde belirli yer işgal eden göstergelerin kavram alanı da aydınlatılabilmektedir.

Eşdizimsel yaklaşımı duygu göstergeleri için en fazla kullananların, Bilişsel Dil Bilimciler olduğunu görmekteyiz. Duygu göstergelerinin birlikte kullanıldıkları, daha çok başka bir kavramsal alana ait göstergelerin, karşılanan duygu kavramına toplumun nasıl baktığını, onu nasıl zihninde şekillendirdiğini belirlemede yardımcı olduğuna inandıkları için eşdizimsel yapılar üzerinde durmuşlardır.

Özellikle metaforik yapının belirlenmesinde eşdizimsel yapılar oldukça önem arz etmektedir. Gerek duygu göstergesinin sağında, gerekse solunda yer alan belirli uzaklıktaki başka göstergelerle sık kullanılıp kullanılmadığına bakılarak eşdizimsel yapılar belirlenmekte ve bu eşdizimsel yapılar temelinde yorumlar yapılmaktadır.

Eşdizimsel yapıda göstergelerin, merkezdeki göstergeye ne kadar uzaklıkta olup olmayacağı hususunda tam bir ölçüt olmamasına rağmen bazı araştırmacılar (Sinclair, 1991:105-106), bunun 4 veya 5 olarak belirlenmesini önerir.

<u>üzerine</u>	<u>keder</u>	<u>çöktü</u>
<u>içimi</u>	<u>keder</u>	<u>basıyor</u>
	<u>kederimi</u>	<u>belki</u> <u>2</u> <u>musiki</u> <u>3</u> <u>dağıtır</u>
	<u>kederi</u>	<u>azaldı</u>
.....		
.....		

Keder Göstergesinin Eşdizimsel Yapısı

1.2.2.2. Metafor ve Duygu Göstergeleri

1.2.2.2.1. Metafor

Dildeki bazı ifadelere bakıldığında kavramların (gösterilen), kendi ses karşılıkları (gösteren) ile değil de başka kavramların ses karşılıkları ile kendilerini gösterdikleri görülmektedir. Kavramlar arasında böyle bir ilişkinin doğmasında rol oynayan sebeplerden birisi benzetmedir.

Özellikle edebî eserlerde bazı söz sanatlarının (*benzetme*, *istiare*, *telmih* gibi) doğmasına sebep olan kavramlar arasında kurulan benzerlik ilişkisi ile anlatıma etkiyleyicilik de sağlanmaktadır.

Aksan, *benzetmeyi*, “İnsanoğlunun anlatıma güç verme amacıyla, birtakım nesnelere, kavramlar arasında gördüğü yakınlıklardan, benzerliklerden yararlanarak bunlardan birini anlatırken ötekini de anması eğilimidir.” şeklinde tanımlamaktadır. Benzetmeye örnek olarak *tuz gibi beyaz*, *tren gibi ağır*, *köpek gibi hızlı* örneklerini veren Aksan, bu tür benzetmelerin bireyin zihin gücüyle oluşmuş benzetmeler olduğunu, bunların kişisel olarak kaldığını belirtir. Bunların dışında *süt gibi (beyaz)*, *taş gibi (sert, ağır)*, *bal gibi (‘tatlı’ ya da ‘bilmek, anlamak’)* biçimindeki benzetmelerin ise kişisellikten çıkıp kalıp bir ifade olduklarına değinir (1998:187).

İsa Kocakaplan, *teşbih* de denilen *benzetmenin* heyecana bağlı bir sanat olduğunu ve “aralarında çeşitli yönlerden benzerlik bulunan iki varlıktan zayıfını kuvvetlisine benzetme sanatına teşbih denildiğini” ifade eder (1992:63).

Benzetmenin bir sonraki evresi olarak dile getirilen *metafor*² (Aksan, 1998:187; Levinson, 1980:148), edebî sanatlar içerisinde, *benzeyen ve kendisine benzetilen* ögelerinden sadece birinin kullanılması şeklinde tanımlanır (Kocakaplan 1992:63).

Aksan, deyim aktarması olarak adlandırdığı *metafor* hakkında şunları söyler: “Deyim aktarması, aralarında uzak yakın ilgi bulunan iki şey arasında bir benzetme yoluyla ilişki kuran, birinin adını ötekine aktaran bir eğilim, bir dil olayıdır.”(1987:124). *Organ adlarının, vücutla ilgili kelimelerin doğaya uygulanması, Doğa ile ilgili kelimelerin insana uygulanması, Somutlaştırma, Duyularla ilgili kavramlar arasında aktarmalar* başlıkları altında incelediği deyim aktarmalarının özellikle soyut ifadelerin anlatımında fazlaca kullanıldığını belirtir (1987:124-130).

Soyut kavramlar gibi dilde göstergelerin temel anlamları ile ifade edilmesinin zor veya imkânsız olduğu durumlarda kendini gösteren metaforların anlam yönünden de yoğunluk içerdiği görülür. Bu yoğunlukla birlikte insanlarla olan iletişimde ifadeye canlılık, etkileyicilik de katmaktadır.

Lakoff ve Johnson (1980:193), metaforun bir bütün olarak anlayamadığımız duygularımız, estetik tecrübelerimiz, mantıksal işlemlerimiz ve manevî dünyamızla ilgili bilgiler için çok önemli araçlardan biri olduğunu kaydeder ve metaforik ifadelerin sadece dilin bir konusu olarak alınmasını doğru bulmaz. Dildeki bu ifadeleri, kavramsal metaforların somut örnekleri olarak niteler (1980:3).

Lakoff ve arkadaşları metaforları incelerken günlük kalıplaşmış dil ögelerinden yararlanırlar. Böylelikle metaforik ilişkilerin varlığının veya insan zihnindeki kavramsal alanlar arasındaki (İdealleştirilmiş Bilişsel Modeller - ICM) kurulumlarının³ (İng. mappings) belirleneceğine inanırlar.

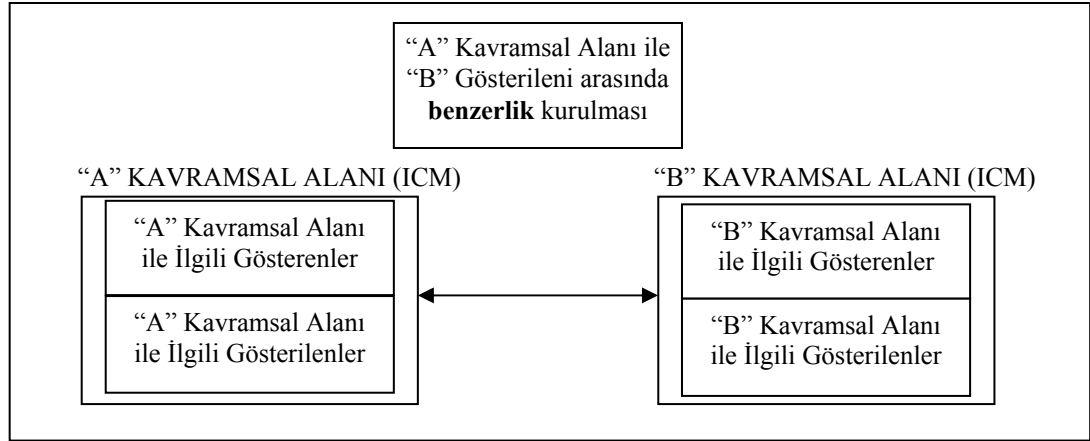
² istiare, eğretileme, ödüncleme, deyim aktarması.

³ Bilişsel dil biliminde önemli bir terim olan “mapping”, *kurgulama* şeklinde karşılanmıştır. Lakoff, metafordan bahsederken bu terimden şu şekilde söz etmektedir: “Metafor sadece dilin bir sorunu değil, aynı zamanda düşünceyi, mantığı da ilgilendirir. Dil ikinci sıradadır. *Kurgulama* ise ilk sıradadır. Çünkü, *kurgulama*, kaynak kavramsal alanının, hedef alan kavramları için kullanımına izin verir. Kurgulama, toplumun geneli tarafından kabul edilmiştir; yani kavramsal sistemimizin sabit bir parçasıdır. (Lakoff 1993:208). Örneğin, ÖFKE ve ATEŞ iki farklı kavramsal alan olmasına rağmen, toplum bunlar arasında bir ilişki kurmuştur. İki alan arasında kurgulama yapılması dilimizdeki bazı ifadelerin doğmasına sebep olmuştur (*ateş püskürmek, gözleri öfkeyle tutuşmak* vb gibi). Aynı zamanda bu gibi ifadelerin anlaşılmasında da toplumun geneli tarafından kabul edilmiş olan bu kurgulama rol oynar.

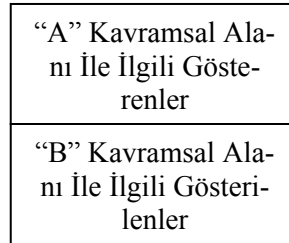
Lakoff'un metaforun kavramsal teorisini geliştirmedeki temel amacı, alanlar arasındaki bu metaforik kurgulamaları ve bunların insan muhakeme ve davranışına nasıl yol gösterdiğini edebiyat, sanat, felsefe, politika gibi alanlara nasıl etkide bulunduğunu ortaya çıkarmaktır (Lakoff ve Johnson 1980: 229-237).

Bilişsel dil biliminde, metafor, bir kavramsal alanı (hedef alan), diğeri bir kavramsal alanın (kaynak alan) terimleriyle anlama, ifade etme olarak tanımlanmaktadır (Kövecses 2002:4). Bu kavramsal alanlar (kaynak alan - hedef alan) arasında bir benzerlik kurulması esastır.

Kurulan benzerlik sonrası "A" kavramsal alanına ait gösterenler (Kaynak), "B" kavramsal alanına ait gösterilenleri (Hedef) karşılamak için kullanılabilirlerdir (Şekil 8):

Şekil 8. İki Farklı Kavramsal Alan Arasında Benzerlik Kurulması

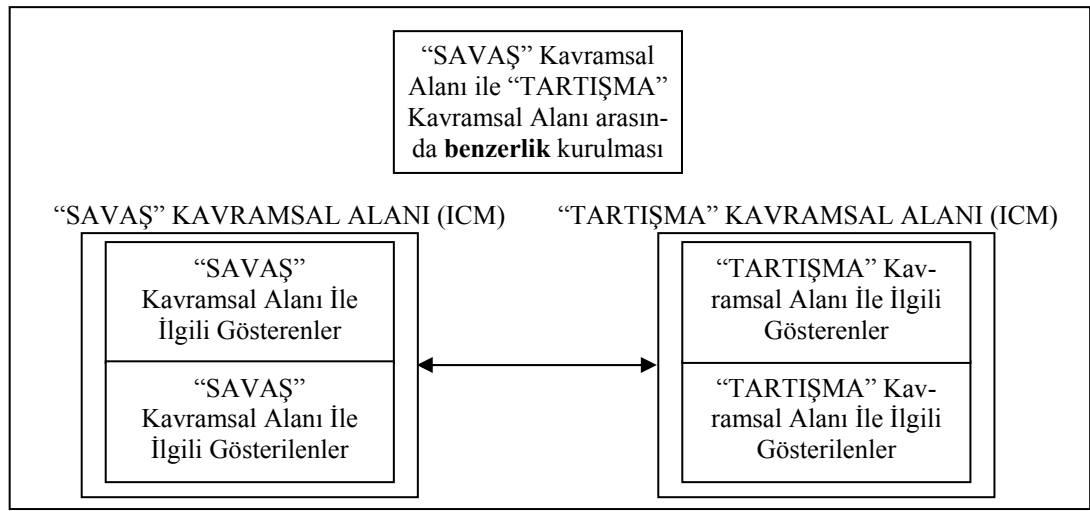
Metaforik dilsel ifadeler

Lakoff ve arkadaşları eserlerinde alanlar arasındaki bu metaforik bağlantıyı HEDEF ALAN (TARGET DOMAIN), KAYNAK ALAN(SOURCE DOMAIN)'DIR şeklinde ele almaktadırlar. Kövecses, bu gibi iki farklı alan arasında kurulan benzerlik ilişkisi

sonucu ortaya çıkan bu bağlantıyı “A, B’dir veya A, B gibidir” şeklinde formülleştirilmektedir (Kövecses, 2002:248)

Bilişsel dilbilimde toplumun kavramlar arası kurulan benzerlik sonucu kurulan bu ilişki sonucu ortaya çıkmış olan ve A, B’dir şeklinde belirtilen yapılar, *kavramsal metafor* olarak adlandırılmaktadır.

Kavramsal alanlar arasındaki metaforik yapılanmayla ilgili tanınmış örneklerinden biri olan TARTIŞMA, SAVAŞTIR’ı buna bir örnek olarak verebiliriz (Şekil 9).

Şekil 9. 'TARTIŞMAK, SAVAŞTIR' Kavramsal Metaforu.

Lakoff ve Johnson, TARTIŞMA, SAVAŞTIR kavramsal metaforunun dilde birçok ifadeye kendini gösterdiğini belirterek şu örnekleri sıralar (Lakoff ve Johnson, 1980:4)⁴:

İddiaların, *savunulamaz* nitelikte.
Tartışmada *zayıf noktalarım*a saldırdı.
Eleştiri *okları tam hedefine* varıyordu.
Onunla yaptığım tartışmalarda hiç *kazanamadım*.
Bu *stratejiyi* kullanırsan seni *silip yok edecek*.
Bütün iddialarımı *bertaraf etti*.

Bunun yanında, *aşk ile yanma* AŞK BİR ATEŞTİR (Kövecses, 2000:26), *bulutların üstünde* MUTLULUK YÜKSELMEDİR (Kövecses, 2000:4-5), *öfkeyle kaynamak*

⁴ Lakoff'un örnekleri Türkçeye uyarlanmaya çalışılmıştır.

ÖFKE, BİR KAPTAKİ SICAK SIVIDIR kavramsal metaforunun (Lakoff, 1987:387; Gibbs, 2003:4) dildeki örnekleridir

Aksan'ın yukarıdaki açıklamasında da görüldüğü gibi alanlardan biri diğerine oranla daha somut veya daha soyut niteliktedir. Daha somut olandan yararlanılarak daha soyut olan karşılanmaktadır.

Kaynak alan ve hedef alan arasında kurgulama yapılırken, iki husus göz önünde bulundurulmaktadır: Bilgiye dayalı uyumluluk ve varlığa dayalı uyumluluk.

Varlığa dayalı uyumlulukla, parça, nitelik gibi, bir alanın unsurları ile diğer alanın unsurları arasındaki birbirini karşılamalar; bilgiye dayalı uyumlulukla ise neden-sonuç, etki-tepki gibi bir alan içindeki öğelerin birbirleriyle olan ilişkileri ile diğer alan içindeki öğelerin birbiriyle olan ilişkileri arasındaki birbirini karşılamalar kastedilmektedir.

ÖFKE SICAK BİR SIVIDIR örneği kullanılarak uyumlulukları, birbirini karşılamalarını örneklendirebiliriz (Lakoff, 1987:387):

Varlığa dayalı Uyumluluk

kaynak: SICAK SIVI	hedef: ÖFKE
kap	beden
sıcak sıvı	öfke
sıcaklık derecesi	öfke derecesi
kaptaki baskı	tecrübe edilmiş baskı
kaynayan sıvıdaki çalkalanma	tecrübe edilmiş sallanma
kabın direnç sınırı	öfkeyi bastırmak için kişinin güç sınırı
patlama	kontrolü kaybetme

Bilgiye dayalı Uyumluluk

Bir kaptaki sıvı, belirli bir sınırın ötesinde ısındığı zaman, artan basınç kabın patlayacağına işaret eder.	Öfke, belirli sınırların ötesine geçtiği zaman, artan "baskı" kişinin kontrolü kaybettiğine işaret eder.
Bir patlama kaba zarar verir ve çevredekiler için tehlikelidir.	Kontrolün kaybı, kişiye zarar verir ve diğer insanlar için tehlikelidir.
Patlama, yeterli bir güce ve karşı basınca başvurularak önlenemez.	Öfke, irade gücüyle bastırabilir.
Baskının kontrollü bir şekilde serbest bırakılması, patlama tehlikesini azaltır.	Öfke kontrollü bir şekilde serbest bırakılabilir veya zararsız bir şekilde boşaltılabilir, bu şekilde derecesi azalır.

Metaforlar genel olarak 3'e ayrılmaktadır (Lakoff ve Johnson, 1980: 4-32; Kövecses, 2002:33-36):

1. Yapısal Metaforlar (Structural Metaphors)
2. Varlığa Dayalı Metaforlar (Ontological Metaphors)
3. Yönelimsel Metaforlar (Orientational Metaphors)

Yapısal Metaforlar: Yapısal metaforda hedef kavramı (target concept) anlayabilmek için yararlanılan kaynak alandan (source concept), bize çok geniş bir bilgi gelmektedir.

Kövecses (2002:32), zaman kavramını hareket ve mekan'a göre yapılandırdığımızı belirtmekte ve ZAMAN, HAREKETTİR kavramsal metaforunun ortaya çıkmasında toplumun, şu kurgulamaları yaptığını sıralar:

Zaman, bir nesnedir.
Zamanın geçişi bir harekettir.
Gelecek zaman, gözlemcinin önündedir; geçmiş zaman, gözlemcinin arkasındadır.
Bir nesne hareket ediyor, diğeri sabittir; Sabit nesne, belirleyici merkezdir.

Kövecses, İngilizcede ZAMAN, HAREKETTİR kavramsal metaforunun iki özel şekilde görüldüğünü belirtir (Kövecses 2002:33):

ZAMAN, BİR NESNENİN HAREKETİDİR

...dığında, zamanı *gelecek*.⁵
...den bu yana, çok zaman *geçti*.
Hareket zamanı *geldi*.
Takip eden gelecek Salı günü...
Bir *önce gelen* günde...
.....

ZAMANIN GEÇİŞİ, GÖZLEMCİNİN BİR ALANDAKİ HAREKETİDİR

Zamanı, mutlu bir şekilde *geçirdi*.
Yılbaşına *yaklaşıyoruz*.

⁵ Kövecses'in verdiği İngilizceden örnekler, Türkçeye uyarlanmaya çalışılmıştır.

Yılbaşını *kapatıyoruz*.

Kövecses (2002:34), ilkinde zamanın hareket hâlinde olduğunu, gözlemcinin ise sabit olduğunu açıklamaktadır. İkincide ise bunun tam tersi olmaktadır: Gözlemci hareket etmekte, zaman ise sabittir.

Varlığa Dayalı Metaforlar: Bu metafor çeşidinde hedef kavram ile ilgili, yapısal metaforlara nazaran, daha az bilgi edinmekteyiz. *Nesne, madde ve kap*'tan yararlanarak daha soyut kavramları zihnimizde canlandırabiliriz.

Örneğin bir nesne olarak *korku*'nun zihinde canlandırılmasında bizler, korkuyu sahip olunan bir nesne gibi kavramlaştırmaktayız. Dilde bununla ilgili olarak *benim korkum, senin korkun* gibi ifadelerle rastlamaktayız.

Lakoff ve Johnson (1980:33-34), *kişileştirmenin*, varlığa dayalı metaforların bir şekli olduğunu belirtmekte ve şu örneklerle insan dışı varlıkların insan özellikleri ile birlikte kullanıldığını göstermektedir:

Hayat, beni *aldattı*.
Enflasyon, kârımızı *iyor*.
Kanser, sonunda ona *yetişti*.

Yönelimsel Metaforlar: Hedef kavram hakkında varlıkla ilgili metaforlara göre daha az kavramsal bilgi içerir. “Yönelimsel metaforlar” şeklinde bir isim alması, bu metafor çeşidinin *yukarı-aşağı, merkez-çevre* vb. gibi insanın mekân ile ilgili temel yönelimlerinden yararlanılmasından kaynaklanır. Kövecses'in (2002:36), *yönelimsel metaforlar* ile ilgili verdiği örneklerden bazıları şunlardır:

FAZLA, YUKARIYA DOĞRUDUR; AZ, AŞAĞIYA DOĞRUDUR: *Yüksek sesle konuşun, lütfen. Lütfen, sesinizi alçaltın.*

MUTLULUK, YUKARIYA DOĞRUDUR; ÜZÜNTÜ AŞAĞIYA DOĞRUDUR: *Haberi duyunca kanatlandı. Haberi duyunca çöktü.*⁶

1.2.2.2.2. Duygu Göstergelerinde Metaforik Yapılar

Lakoff ve Johnson (1980:57-58), duyguların ifade edilmesinde metaforların büyük rol oynadığını belirtirler. Bir kavramı, başka bir kavramın adıyla belirtme olan

⁶ Bu iki örnek tarafımızdan verilmiştir.

metaforun, bizlerin duygularını daha belirgin ifadelerle somutlaştırmamıza izin verdiği görüşündedirler.

Soyut bir nitelik arz etmesi sebebiyle kişi, yaşadığı duyguyu, karşısındaki kişinin zihninde canlandırabilmek için, temel anlamı bir duygu bildiren gösterge kullanmak yerine, metaforlara yönelebilmektedir.

Yaşanılan duygulanma sırasında insanın hissettiğini metaforlardan yararlanarak belirtmesi yanında, özellikle şiddetli duygulanmalarda, duygunun yoğunluğunu, şiddetini karşısındakine daha iyi anlatmak için de metaforlara başvurulabilmektedir.

Kövecses, *Metafor and Emotion* adlı eserinde dile ait malzemelerden yola çıkarak toplum ile duyguların kavramlaştırılması arasındaki ilişkiyi belirlemeye ve kavramsal sistemimizde duyguların nasıl düzenlendiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun için *öfke, korku, mutluluk, üzüntü, sevgi, arzu, gurur, utanç, şaşkınlık* olmak üzere 9 ayrı duygunun dildeki ifadelerinden yararlanarak bunların metaforlarını belirlemiştir. Örneğin, “Öfke Metaforları” başlığı altında verdiği kavramsal metaforlardan bazıları şunlardır (Kövecses, 2000:21):

ÖFKE, BİR KAPTAKİ SICAK SIVIDIR: O, öfkeyle *kaynıyor*. (She is *boiling with anger*)

ÖFKE, ATEŞTİR: O, *yavaş yavaş kızıyor*. (He’s doing *slow burn*).

ÖFKE, DELİLİKTİR: Adam, öfkeden *delirdi*. (The man was *insane with rage*.)

ÖFKE, BİR MÜCADELEDEKİ RAKİPTİR: Öfkemle, mücadele ediyorum. (I was *struggling with my anger*.)

ÖFKE, TUTSAK BİR HAYVANDIR: Öfkesini *serbest bıraktı*. (He *unleashed his anger*)

ÖFKE BİR YÜKTÜR: Öfke taşıyor. (He *carries his anger around with him*)

ÖFKELİ DAVRANIŞ, SALDIRGAN HAYVAN DAVRANIŞIDIR: Bana *hurlama*. (Don’t *snarl at me!*)

.....

Kövecses, insanların bir duygu kavramını ifade ederken, duygunun hayat boyunca zihinlerde yer ettiği niteliklerine göre, duygu dışındaki bazı kavramsal alanlardan yararlandığını belirtir. Bu kavramsal alanlardan bazıları şunlardır:

Kap: Kövecses birçok kültürde duygunun beden içerisinde görünen bir varlık olarak düşünüldüğünü belirtir. (*İçinde büyük bir korku var.*)

Doğal Güç ve Fiziksel Güç: Kövecses bununla bazı duygu durumlarında kullandığımız ifadelerle bakıldığında kendimizi veya başkalarını *içine çekti*, bastı gibi ifadelerle başvurmamız duyguya doğal bir güç olarak baktığımızı

gösterir. Aynı şekilde fiziksel bir güç olarak duyguları, ifadelerimizde vücuda etki eden bir tarzda görebilmekteyiz. (*Korkuya kapıldı.*)

Rakip, Tutsak Hayvan, Delilik: Kövecses incelediği 9 duygunun 6'sında bu kavramsal alanları tespit etmiştir. (*Sevinçten deliye döndü, öfkesini dizginleyemedi, korkusunu yenemedi.*)

Yük: Daha çok olumsuz duygular için kullanılan bir kaynak alan olarak görülmektedir. Kövecses YÜK kaynak alanını öfke, korku, üzüntü ve utanç duygularında tespit etmiştir (*Suçluluk, belini büküyordu.*)

Hastalık: Yük kaynak alanına benzer olarak olumsuz duygularda kendini göstermektedir. (*Zaman, bütün dertlerin ilacıdır.*)

Ateş / Yangın: Temelinde "sıcaklık" olan bu kaynak alanını, Kövecses, öfke, sevgi ve arzu duygularında belirlemiştir. Bunun yanında utançta da söz konusu olabileceğini ekler. (*Aşkınla yanyorum.*)

Bu ve bunlar gibi diğer kavramsal alanlar, insanın bir duyguya girişi (*içine bir korku düştü, sevince kapıldı, öfkeyle doldu*), duyguyu kontrol etme çabaları (*öfkesini bastımaya çalıştı, sevincini gizledi*), yaşanan duygunun insan üzerindeki olumlu veya olumsuz etkisi (*üzüntü çekiyor, utancından eriyor, çaresizlik belini büküyor*), duygunun sonlanması, duygudan kurtulma (*korkuyu atlattı, öfkesini yendi, neşesi kaçtı*) gibi gerçek hayatta bir duygunun başlangıcından sonuna kadar insanla duygu arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmektedir.

Farklı kavram alanları arasında kurulan benzerlikler dilde de kendini göstermekte, söz varlığımızda *kalbi kırılmak, incinmek, katılaşmak, ateş püskürmek* gibi duygu göstergelerinin ortaya çıkmasında rol oynamaktadır.

1.2.2.3. Metonomi ve Duygu Göstergeleri

1.2.2.3.1. Metonomi

Kimi kavramlar anlatılırken kavramın yakın ilişkili olduğu başka bir kavramın adıyla karşılandığı görülür. Aksan, *Ad Aktarması* adıyla karşıladığı bu durumu şu şekilde tanımlar: "Bir kavramın ilgili, bağıntılı olduğu bir başka kavramı gösteren kelimeyle anlatılması." (1987:132).

Pierre Guiraud, *Anlam Değişimleri* başlığı altında incelediği ve *Anlamaların Bitişiklik Yoluyla Ad Aktarımı* olarak adlandırdığı bu konu hakkında şunları söyler: "Bu değişmeceler bütün yerine parça, içeren yerine içerik, eylem yerine araç vb.

anıldı mı ya da bunun tersi oldu mu gerçekleşir.”(1975:59). Pierre Guiraud, iki anlamın bitişikliğinin mekân, zaman, neden düzlemlerinde görüldüğünü ifade eder.

M. Kaya Bilgegil, *Mürsel Mecaz* başlığı altında bu konuya değinmiş ve “Bir sözün, arada gerçek manasını düşünmeğe bir engel bulunmak şartıyla, benzerlik dışında tam bir ilgi yüzünden, kendi manası dışında kullanılmasına mürsel mecaz derler.” şeklinde bir tanımlama yapmıştır (1980:169). Bilgegil, kavramlar arasındaki yakın ilişkinin *cüz’iyet-külliyet, sebebiyet, hülûl, umum-husus, masdariyet, mazhariyet, kevnîyet, ıtlak, evveliyet, âliyet, hazf, isnâd* yönlerinden olabileceğini belirtir.

Kövecses, Lakoff ve Johnson’un çalışmasından aldığı “*Shakespeare*’i okuyorum.”, “Amerika, bir başka *Pearl Harbor* istemiyor.”, “*Washington, Moskova* ile müzakere ediyor.” gibi örneklerle metonomiyi şu şekilde açıklamaktadır:

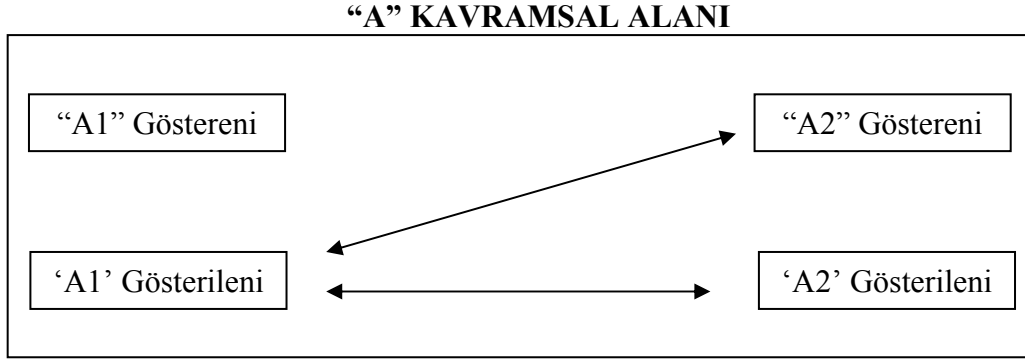
Metonomide bizler bir varlığı (Shakespeare’in çalışmalarından biri, savaş yenilgisi, Amerikan hükümeti), bir başka varlığı (*Shakespeare, Pearl Harbor, Washington*) göstermek veya o varlığa zihinsel bir geçiş yapmak için kullanırız. Bir varlığa, ilişkili olduğu başka bir varlık üzerinden dikkatimizi yöneltmeye çalışırız. Diğer bir ifadeyle ikinci varlıkla doğrudan bahsetmek yerine, başka bir varlık üzerinden zihinsel geçiş sağlarız. (Kövecses, 2002:144).

Metaforlar gibi metonomiler de kendilerini, dile ait ifadelerde kendini göstermektedirler. Bu ifadelerde karşılanan hedef (İng. target) varlık ile karşılayan araç (İng. vehicle) varlık arasında bir yakınlığın, bitişikliğin (İng. contiguity) olması gerekmektedir. Bu yakınlık, söz konusu iki varlığın aynı alandan seçilmesi ile sağlanır.

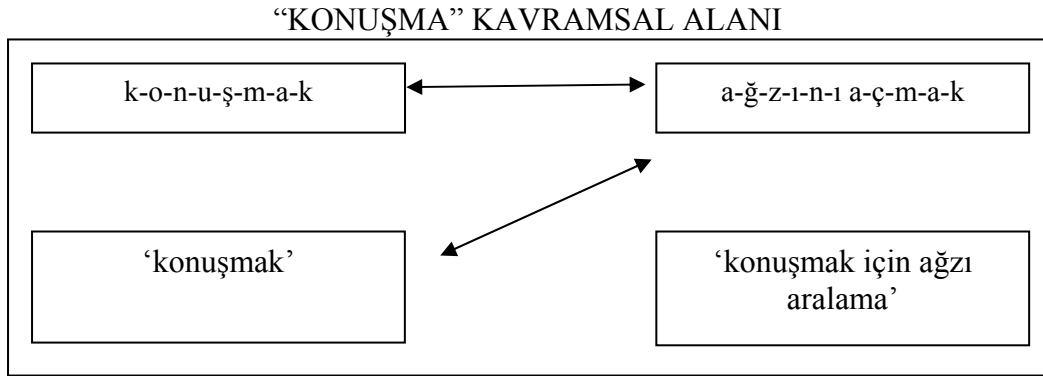

Şekil 10. İki Kavram (Gösterilen) Arasında Yakın İlişki Kurulması

Şekil 10’da da belirtildiği üzere “A” gösterileni ile “B” gösterileni arasında yakın ilişki kurulmaktadır. Birey kurulan bu ilişki sonucunda “A” gösterilenini kendi göstereni ile değil de “B göstereni ile karşılayabilecektir (Şekil 11):

Şekil 11. ‘A1’ Kavramının (Gösterilenin) Yakın İlişki Kurduğu ‘A2’ Kavramının Adı (Göstereni) İle Karşılanması.

Şekil 12. ‘Konuşma’ kavramının Yakın İlişki Kurduğu *Ağzını Açmak* ile Karşılanması.

Kövecses (2002:151-156) Parça-Bütün başlığı altında metonomileri sınıflandırmıştır. Kavramlar arası ilişkileri inceleyerek iki ana gruba ayırır:

— Bir Şey ve Onun Parçası

— Parça – Parça

Bir Şey ve Onun Parçası ile ilgili metonomilerde bir varlık, hareket veya bir durumun, sahip olduğu, içerdiği bir parçasıyla veya bunun tam tersi bir şekilde ifade

edilerek ortaya çıkan metonomilerden bahseder. *Ağrı kesici* yerine, ağrı kesiciler arasında yer alan *aspirin*'in kullanılması; *zenci insanlar* yerine *siyahlar* gibi

Parça-Parça ile ilgili metonomilerde ise Kövecses, bir bütünün içerisindeki parçalar arasında kavramsal ilişki kurulması sonucu, birbirlerini karşılayabildikleri metonomileri kasteder. Kövecses'in bu metonomi ile ilgili verdiği örneklerden bazıları şunlardır:

“Biz, *Shakespeare* okuyoruz.” (Yazar yerine çalışması), “*Ford'u solladı*” (Üretilen-taşıt- yerine üreten), “O, parayla evlendi.” (sahip olan yerine, sahip olunan) vb.

1.2.2.3.2. Duygu Göstergelerinde Metonomik Yapılar

Metafor gibi metonomi de, duygu ve duygu durumlarının ifade edilmesinde kullanılan bir yoldur.

Duygu kavramlarına bir bütün olarak bakıldığında birden çok parçaya, ögeye sahip olduğu görülecektir. Bunlar, duygulanmaya sebep olan unsurun ortaya çıkışı, bunun insan tarafından fark edilmesi, yorumlanması, olumlu veya olumsuz bir şekilde değerlendirilmesi, değerlendirmeye paralel olarak vücut içerisinde ve vücut dışında hareketlenmelerin görülmesi gibi birbirleriyle sıkı ilişkili ve birbirlerini tamamlayan parçalar bütünüdür.

Gerek duygulanmada rol oynayan sebepler, gerekse duygulanma sonucu vücuttaki değişiklikler ve bedensel hareketler, dil, sosyoloji ve psikoloji alanında araştırma yapanlar için önemli bir malzeme teşkil etmektedir.

Bunlardan özellikle bedenin yüz bölümünde meydana gelen değişiklikler, genel olarak bir kişinin hangi duygu içerisinde bulunduğunu bize anlatabilmektedir. Hatta duygular üzerinde çalışan bazı psikologların (Izard, 1971; Ekman, 1993; Russell, 1995), insanın duygulanma sırasındaki dış görünüşünü esas aldığı bilinmektedir.

Bunun yanında duygulanma sırasında kişinin yaptığı bedensel hareketler de yaşanan duygunun belirlenmesinde rol oynamaktadır.

Çünkü duygunun soyutluluğu, ancak bedensel hareketler ve fizyolojik değişimler ile somut bir nitelik kazanmakta ve yaşanan duygu açıklığa kavuşabilmektedir.

Duyguların önemli bir parçası olan duygulanan kişinin dış görünüşü, toplumun da dikkatini çeken bir parçadır. Kişinin yaptığı bedensel hareketler (zıplamak, ellerini çırpma gibi) veya vücutta duygunun etkisiyle meydana gelen değişimler (kalp atışının hızlanması, yüzün kızarması, titreme gibi), bir başkası tarafından fark edilmekte ve yaşanmış tecrübelerin de ışığında bu hareketler yorumlanarak, onun hangi duyguyu yaşadığı anlaşılabilir.

Duygu sırasında yaşanan bu değişimler dile de yansımıştır. Bazı duygulardan söz edilirken, toplumun üzerinde anlaştığı ve söz varlığına girmiş, duyguyla yakın ilişkili fizyolojik değişimleri içeren ifadelerden yararlanılmaktadır: *Sapsarı kesilmek, yüzü kızarmak; burnu havada, boynunu bükmek, ağzı açık kalmak; elleri buz kesilmek, kalbi güm güm atmak* gibi.

Kövecses bununla ilgili olarak şu kavramsal metonomiyi ortaya koyar (Kövecses 2000:134):

BİR DUYGUNUN BEDENE VE İFADEYE DAYALI TEPKİLERİ, DUYGU YERİNE KULLANILIR.

Özellikle beden sıcaklığı, kalp atış hızı, solunumdaki değişimler, yüz rengindeki değişimlerinin, dil ifadelerindeki yerinin önem arz ettiğini belirtir (Kövecses 2000:134).

Bu kavramsal metonomi için şu örnekleri verebiliriz:

ÖFKE YERİNE YÜZ VE BOYUN BÖLGESİNDEKİ KIZARIKLIK (Kövecses, 2002:172-173).

... yüzü kıpkırmızı kesildi. Öfkeyle yerinden kalktı.

KORKU YERİNE YÜZDEKİ SARILIK

...sapsarı olmuştu; titriyordu

2. BÖLÜM

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE MUTLULUK VE ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİ

2.1. MUTLULUK GÖSTERGELERİ

2.1.1. Mutluluk Kavramı

Birçok araştırmacı tarafından temel duygular içinde gösterilen “mutluluk”, genel olarak insanın kendisi veya çevresi için olmasını istediği şeylerin gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

İnsanın beklediği veya beklemediği iyi bir şeyin (şeylerin) olması, bir sıkıntıdan kurtulma, çevresindeki birçok olayın lehinde gerçekleşmesi, bütün isteklerinin karşılanması, çevresinde iyi, üstün bir duruma gelme gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkan olumlu bir duyguyu karşılayan *mutluluk* Wierzbicka, Doğal Anlamsal Üst-Dil’e göre şu şekilde tanımlamaktadır:

Mutluluk⁷ (X mutluluk duydu)

- (a) X bir şey hissetti (Bir şey düşündüğünden dolayı)
 - (b) Bazen birisi düşünür:
 - (c) “Benim için çok iyi şeyler oldu
 - (ç) Bunun gibi şeylerin olmasını istedim
 - (d) Şu an başka bir şey istemem”
 - (e) Bu kişi bunu düşündüğü zaman çok iyi bir şey hisseder
 - (f) X, bunun gibi bir şey hissetti (Bunun gibi bir şey düşündüğünden dolayı)
- (Wierzbicka, 1999b:53)

Carroll Izard, *Sevinç* (İng. *Joy*) başlığı altında mutluluğu ele almakta ve onu psikolojik bir rahatlık, esenlik içerdiğini; bu duygu sırasında insanın zihinsel ve fiziksel baskıdan, sıkıntıdan uzak olduğunu; zihnin ve bedenin gevşemeye ve oynama-

⁷ İng. *Happiness*.

ya hazır bulunduğunu belirterek sevinci, kaygısız bir duygu olarak nitelendirmiştir (Izard, 1991:137).

Oatley, yaptığı inceleme sonunda *Mutluluk* (İng. *Happiness*) başlığı altında bu duygunun genel olarak şu üç anlamda kullanıldığını belirtir:

- Eldeki mevcut kaynaklar ile karşılaşılan sorunların çözümüyle ortaya çıkan şey
- Sıkıntı ve kaygılardan uzak olma
- İsteddiğimiz bir şeyi başarma (Oatley, 1992:359).

Mutluluğun 3 haftalık bir bebekte dahi kendini göstermesi, yaklaşık 4 veya 5 haftalık iken mutluluğun yüz hatlarından belli olması ile ilgili olarak Izard, bunu göz önünde bulundurarak, hazzın temelde sosyal bir yönünün olduğunu ve sosyal etkileşimin veya sosyal ilişkilerin, mutluluğun ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden biri olduğunu ortaya koyar (Izard, 1991:132).

Yine bir çocuğun sonraki yaşlarda içinde yer alacağı oyunun mutluluk kaynağı olarak kendini göstereceğini ileri süren Izard, kişinin ilerleyen yaşlarda engelleri ortadan kaldırması, bunların üstesinden gelmesi gibi yaşadığı bazı olaylar sonucunda yeni ve farklı mutluluklarla tanışacağını belirtir. Izard yine örnek bir hikâyeden yola çıkarak kişinin başarılar kazanması ve toplum tarafından iyi bir konuma getirilmesinin de mutluluğun ortaya çıkmasında rol oynadığını da ekler (Izard, 1991:133-134).

Resim 1. Üç aylık bir kız çocuğunun yüksek perdede ses ve gülümseyen bir yüz ile beliren sosyal ilişki içerisindeki ilk gülüşü (Izard, 1991:132).

Stein ve Leventhal, bir insanın mutluluğu, olumsuz bir durumdan olumlu bir duruma geçişte veya nötr bir durumdan bir üstteki iyi düzeye yükselme sırasında yaşayabileceğini dile getirirler (1990:55-56).

Meydana gelen bir olay ve karşılaşılan durumla birlikte insan istediği, hedeflediği şeye ulaşarak mutlu olmaktadır. Stein ve Leventhal, mutluluğu tecrübe edecek olan insanın karşılaştığı olay veya durumla ilgili olarak, çok hızlı bir şekilde, şu değerlendirmeleri yaptığına, yapması gerektiğine inanırlar:

- Karşılaşılan olay veya durum, insanın hedeflediği, istediği şeylere ulaşmada yeni, farklı bir şey olarak algılanmalı
- Değerli, istenilen bir durum elde edilmiş olarak görülmeli.
- İnsan hedeflediği, istediği şeye kendini tam olarak ulaşmış görmeli.
- Hedeflenenin, istenilenin gerçekleşmesinden doğacak zevkin, bu sürecin sonunda kendini göstereceğine inanmalı (1990:55).

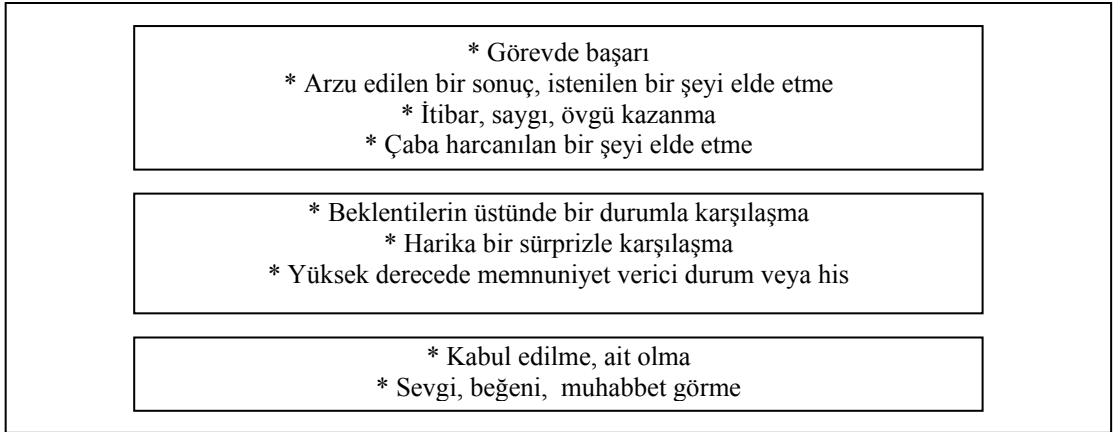
Mutluluk duygusunun dışa yansıması ile ilgili olarak Izard, bu duygunun daha çok yüz çevresinde kendini gösterdiğini belirtir ve bunun daha çok gülüş şeklinde gerçekleştiğini ifade eder. Izard, gülümsemenin gerçekleşmesi ile ilgili olarak yüzün iki tarafında bulunan elmacık kemiklerine ait kasların ağzın köşelerini geriye ve hafifçe yukarıya doğru çektiğini ve böylelikle yüzde bir gülümsemenin oluştuğunu söyler (1991:134).

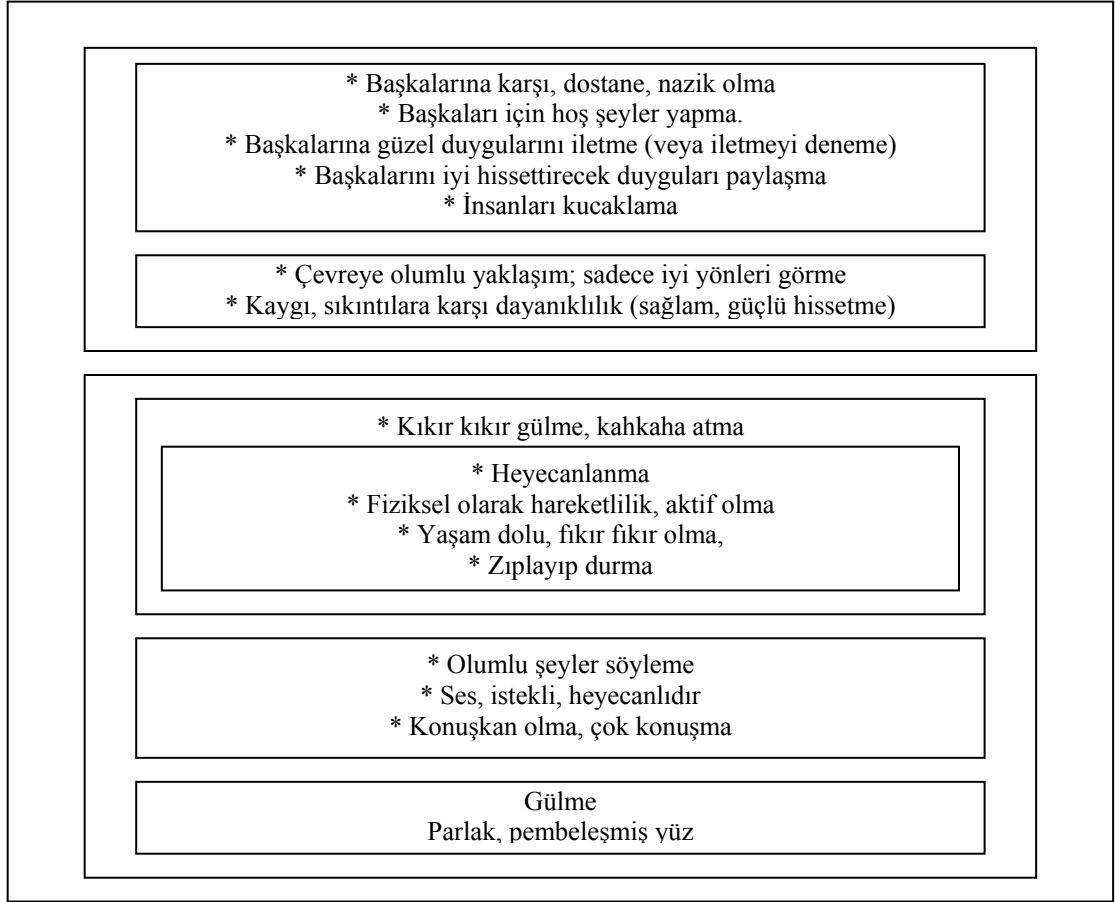
Mutluluk içinde olan kişinin ortaya koyduğu mutluluk ifadelerinden biri olan kahkaha ile ilgili olarak ise, Izard şu tespitleri yapmıştır:

Birçok insan tarafından kahkaha yoğun bir sevincin ifadesi olarak düşünülür. Bana göre bu, bazen doğrudur fakat her zaman değil. Kişisel değişimlerden, sevilen birisiyle olan birlikteliklerden, zor bir problemin çözümünü bulmaktan ortaya çıkan kahkahalar, yoğun bir hazzın, mutluluğun iyi bir ifadesi olacaktır. Güzel bir şakayı duyma, iyi bir karikatürü anlama veya çok acayip ve şaşırtıcı bir ilişki içerisinde olan iki varlığın görülmesinden doğan kahkaha, sevinçle bağdaşmaz. Bizler, bazen birbiriyle birlikteliği olmayan varlıkları beraber gördüğümüzde kahkaha atarız. Bu çeşit bir kahkaha zihinsel bir eylem olarak kabul edilir. Bir ilişkiyi çözmemiz veya gülünçlüğü, saçmalığı anlamamız gerekir. Bazı kahkahalar bunun gibi karışık zihinsel bir süreci gerektirmez. Bir bebek gıdıklamaya bir cevap olarak kahkaha atabilir. Böyle bir kahkaha zihinsel bir eylem gerektirmemektedir (Izard, 1991:135).

Mutluluk belirtilerinden biri olarak da *oynama ve zıplama, sıçramayı* görürüz. Izard, yüzde beliren gülümseme gibi bu hareketlerin de mutluluğun bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini söyler ve bu hareketlerin ortaya çıkmasında rol oynayan etkenleri daha iyi anlamak için bunların arkasında yatan haz duygularının görülmesi gerektiğini ekler (1991:136).

Shaver ve arkadaşları (2001:46), bir mutluluk duygusunun ortaya çıkmasında rol oynayan sebepleri, insanın karşılaştığı durumları değerlendirmesini, mutlu olmasını, mutluluk içerisindeki hareketlerini, çevresine, diğer insanlara olan yaklaşımını, bedenindeki fizyolojik değişiklikleri göz önünde bulundurarak mutluluğun prototipini çıkarmaya çalışmışlar ve bunu şu şekilde belirtmişlerdir:

Şekil 13. Mutluluk Prototipi (SHAVER vd., 2001:46)

Yaptığımız tarama sonucunda söz varlığımızda bir *mutluluk* kavramı karşılayan göstergeler şunlardır:

2.1.2. Türkiye Türkçesinde Mutluluk Göstergeleri

2.1.2.1. *Abat* ve Türevleri

Abat: (Far. ābād) Şen, rahat_{TS.2}

Abat etmek: Mamur etmek, rahata kavuşturmak_{TS}

Abat eylemek: Abat etmek_{TS}

Abat olmak: Mutlu olmak, rahata kavuşmak, gönenmek_{TS}

Farsçadan dilimize girmiş olan *abat* göstergesi, Steingass (1892:3) tarafından ‘şehir, bina, mesken; işlenmiş, insanla dolu, binaları ve oturanları olan; tekrar dolmuş, tam dolu (hazine); açık düzlük; iyi, şık, güzel, uygun...’ şeklinde açıklanmıştır.

Türkçe Sözlük'te belirli bir mesken, yer ile ilgili olarak buna benzer açıklamayı, *abat*'ın ilk anlamında 'bayındır, mamur' şeklinde görmekteyiz.

İncelediğimiz eserlerde *abat* ve *türevlerinin* gerek 'mutluluk' göstergeleri arasında, gerekse başka anlamlarda değerlendirilebilecek herhangi bir kullanımına rastlanılamamıştır.

Türkçe Sözlük'te, 'mutlu olmak, rahata kavuşmak, gönenmek' şeklinde açıklanmış olan *abat olmak* ile ilgili şu örneğin verildiğini görmekteyiz:

“Biz de yeni Ankara'yla birlikte *abat oluyor*, büyüyorduk. N. Araz”

2.1.2.2. Aç- ve Türevleri

Açma: Açmak işi_{TS-1}

Açmak: Ferahlık vermek_{TS-16}

Açılma: Açılmak işi_{TS-1}

Açılmak: Kendine gelmek, biraz iyileşmek, ferahlamak_{TS-2}

Gönül açmak: İnsanın iç sıkıntısını gidermek, iç açmak_{TS}

Gözü gönlü açılmak: Neşelenmek, ferahlamak_{TS}

İç açıcı: Gönül ferahlatıcı_{TS}

İç açmak: Gönüle ferahlık vermek, gönlü ferahlatmak_{TS}

İçi açılmak: Güzel bir şey karşısında sıkıntısı dağılmak, ferahlamak_{TS}

Aç- ve türevlerine genel olarak bakıldığında 'hoşa giden hareket, varlık, durum karşısında içinde bulunulan olumsuz durumdan (kaygı, korku, sıkıntı, üzüntü vb.) kurtulma, rahatlama, ferahlama, mutlu olma' anlamlarında kullanıldıkları belirlenmiştir.

Efkârlan bre efkârlan; iç sigara, iç sigara, iç sigara. Sabahı ederim. Allah gönderdi sizi hemşireceğim. İki lakırdı eder, *açılırız*. (Güntekin_Ç:151).

Zararı yok, ben buradayım, korkma... Hah... Ağla. *Açılırsın...* (Safa_DHK:99).

Kirli bir su şimdi önümde dupduru hâle gelmiş, manzarasıyla *iç açıyor*. (Karay_KT:485).

Behice, Perihan'ın bir aksilik çıkarıp Tuğrul'la bir soğukluk çıkarmasından korkardı. Perihan'ın kocasını sevdiğini, ondan hoşlanmış olduğunu gördükçe *içi açıldı*. (Esendal:170).

Bir haftadan beri Alacakaya'da, sözüm ona bir çiftliğim var, hayli zamandan beri gidip yoklamadım, işçileri boş bırakmaya gelmez. Seni on beş gün oraya götüreyim. Sana da iyi bir tebdili hava olur; *gözün gönlün açılır*. Bak, yakında mektep açılıyor. Bütün yıl kapalı kalacaksın. (Güntekin_Ç:370).

Söz konusu göstergenin gerek anlam yönünden gerekse içinde bulunulan duygu durumunu karşılama biçimi yönünden Arapçadan dilimize girmiş olan *inşirah* göstergesi ile olan benzerliğini görmekteyiz.

2.1.2.3. *Afiyet ve Türevleri*

Afiyet: (Ar. *ʿāfiyet*) Hasta olmama durumu, sağlık, esenlik_{TS}

Afiyetle: Ağız tadıyla, keyifle_{TS}

İncelediğimiz romanlarda göstergelerin, genel olarak sağlık ve yeme-içme söz konusu olduğu durumlarda kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bunun yanında ‘bir şeyden (yeme-içme dışında) istenilen, beklenen şeyi alma sonucu mutlu olma’ anlamlarında da kullanımları tespit edilmiştir. Her ne kadar bu kullanımlarda *afiyet ve türevleri*, anlam yönünden ‘sağlık’ kavramı ile ilişkilendirilebilse de ‘bütün sıkıntılardan (hastalıklar da dahil) uzak olma durumu, rahatlık, esenlik’ anlamlarına sahip olduğu da söylenebilir.

Köşkünüz pek şirin, yeni boyatmışsınız, *afiyetle* oturunuz. Düğün ne zaman? (Karay_KT:362).

— Selâmünaleyküm, nicesiniz? Keyifleriniz nasıl? Hep iyisiniz, *afiyettesiniz* inşallah... (Cumalı_Z:145).

2.1.2.4. *Ağız Kulaklarına Varmak/Ağız Kulaklarında*

Ağız kulaklarına varmak: Çok sevinmek_{TS}

Ağız kulaklarında: Çok sevinçli, mutlu (kimse)_{TS}

Sevincinden ağız kulaklarına varmak: Çok sevinmek_{TS}

Ağız kulaklarına varmak'in mutluluk duygusu sırasında yüzün iki tarafında bulunan kasların ağızın köşelerini geriye ve yukarıya doğru çekmesi ile oluşan gülümseme göz önünde bulundurularak sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ‘sevinmek, mut-

lu olmak' kavramlarını karşılamış olduğu görülmektedir. *Türkçe Sözlük*'te de görüldüğü gibi söz varlığımızda *sevinç* göstergesi ile birlikte veya kısaltmış şekli olan *ağzı kulaklarında* biçiminde karşımıza çıkabilmektedir:

Surat edip herkese çatar dururken Feride karşısına geçti mi erir, *ağzı kulaklarına varır*, söylediğini söyleyeceğini şaşırır. (Esendal:194).

...Bersad Hanım aksine memnun; hem yepyeni bir mevzu buldu, hem de birçok genç ahababımın yüreği kan ağlayacak diye *ağzı kulaklarında!* (Karay_KT:320).

2.1.2.5. Arın- ve Türevleri

Arındırma: Arındırmak işi_{TS}
Arındırmak: Arınmasını sağlamak_{TS}
Arınış: Arınmak işi veya biçimi_{TS}
Arınmak: Rahatlamak_{TS-3}
Arınma: Arınmak işi

'Dert, sıkıntı gibi olumsuz durumlardan kurtularak hoşla giden, istenilen bir duruma kavuşma, rahatlama' şeklinde açıklayabileceğimiz *arın- ve türevleri*, incelediğimiz eserlerde daha çok olumsuz duygularla birlikte kullanılmıştır.

...içi ağırlıklardan, sıkıntidan, karanlıklardan *arınmış*, bir hoş olmuştu, tertemizdi.(İşinsu:82).

Varlığımın ve sahip olduklarımın dışında hiç bir değer, hiç bir güzellik, hiç bir üstünlük tanımıyorum, diye bağırarak istiyordu. Onun adına ne kadar ferahlatıcı, ne kadar *arındırıcı* bir itiraf olurdu bu... (Buğra_Y:17).

2.1.2.6. Asude ve Türevleri

Asude: (Far. āsūde) Sessiz, rahat, sakin_{TS}
Asudelik: Huzur içinde olma, mutluluk_{TS}

İncelediğimiz eserlerde 6 kez kullanıldığını tespit ettiğimiz *asude ve türevleri*nin 'sıkıntidan, dertten uzak olma; rahatlık, huzurluluk' kavramlarını karşıladığını söyleyebiliriz. *Sözlük*'teki tanımlarda da görüleceği üzere *huzur, mutluluk, rahat* göstergelerine anlam yönünden yakınlık göstermektedir.

Steingass (1892:61), *asudeyi* 'sakin, sessiz, hareketsiz, uykuda' şeklinde tanımlamıştır.

Siz o vakit, o gece, o saat, o saniye kim bilir ne kadar rahat, ne kadar *asude*, sıcacık yatağınızda mışıl mışıl uyuyordunuz. Halbuki... ben ne heyecanlar geçiriyordum... (Seyfettin:21).

...Rabia, Paşa'yı odasında, mahut şam hırkası ve beyaz takkesiyle, şen bir gönül, rahat vicdan sahiplerinin *asudeliği* ile arka kaşağı oyar bulurdu. (Adıvar_SB:63).

...Ola ki uğradığı kaybı unutturmak gayretiyle Maviş Hanım'a yaşattığımız *asude* ömür de defterin sevap hanesine geçer. (İlhan:421).

2.1.2.7. *Ayağı/Ayakları Yere Değmemek*

Ayağı /ayakları yere değmemek: Çok sevinmek_{TS}

‘İstenilen bir şeyin meydana gelmesiyle büyük sevinç duymak’ şeklinde tanımlayabileceğimiz *ayakları yere değmemek* göstergesi, zihinlerde hareketli, zıplayıp durmakta olan çok sevinçli bir insanı canlandırmaktadır. Shaver ve arkadaşlarının (2001:46) mutluluk prototipi içerisinde belirttikleri, insanın yaşadığı mutluluk ile fiziksel hareket yönünden canlı, enerjik olduğu, zıplayıp durduğu düşünülürse söz konusu göstergenin ortaya çıkışı az çok aydınlanmış olur.

Nitekim Aksoy'un, *Deyimler Sözlüğü*'nde söz konusu göstergeyi tanımlarken bunu göz önünde bulundurduğunu görmekteyiz:

“Çok sevinmek, sevinçten hoplayıp zıplamak” (Aksoy, 1993:600).

İncelediğimiz eserlerde, *ayağı / ayakları yere değmemek* göstergesinin mutluluk kategorisi içerisinde değerlendirilebilecek herhangi bir kullanımına rastlanılmamıştır.

2.1.2.8. *Bahtiyar ve Türevleri*

Bahtiyar: (Far. baht-yār) Bahtı olan, bahtlı, talihli, mutlu_{TS}

Bahtiyarlık: Bahtlı olma durumu, mutluluk_{TS}

Bahtiyar ve türevlerinin karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında çok istenilen bir şeyin gerçekleşmesi; kendisine hoş giden bir davranışta bulunulması; değer veri-

len birisi ile tanışma; arzu edilen, sıkıntısız bir duruma, şartlara kavuşma gibi etkenlerin rol oynadığı belirlenmiştir.

Bahtiyar olan kişinin içinde bulunduğu durumdan hoşnut olduğu, isteklerine tamamıyla ulaşmış tavırlar takındığı, sıkıntı, üzüntü gibi her türlü olumsuzluklardan uzak olduğu dikkat çekmektedir.

Anlam yönünden *mutluluk*, *sevinç*, *saadet* duygu göstergelerine yakınlık gösterdiğini söyleyebiliriz:

Kırım'a gitmeden evvel nâmi ve sâni dünya üzerine yayılmış olan Şeyh Şamili görmek *bahtiyarlığına* da eriştim. (Çokum:215).

...Bana değer verip düşüncemi sormak lütfunda bulunduğunuz için ne kadar *bahtiyar* olduğumu müsaade edin de açıklamış olayım efendim... (Sepetçioğlu_A:242).

Bütün insanlarda olduğu gibi o kızla evlense, bir münasebetle her zaman görebilmek mümkün olsa, ne olacak? Bazı insanlarda, ancak bazı insanlarda bulunan müthiş bir *bahtiyarlık* hissi duymayacak mı? Yani evinin kapısını kapamış, ocakta mısır patlatan, kenarda bir radyodan hafif hafif keman sesleri gelen bir odada, senelerce oturmayacak mı? (Abasıyanık:82).

— Matmazel, çok *bahtiyarım*, dedi. Bilir misiniz, biz hiç yabancı değiliz. Kristiyan, sizden o kadar çok bahsetti ki... Hatta o, sizi takdim etmeyseydi de ben Çalikuşu'nu tanıyacaktım. (Güntekin_Ç:243).

2.1.2.9. *Bastığı Yeri Bilmemek*

Bastığı yeri bilmemek: Çok sevinmek_{TS-1}

'Beklenilmeyen veya çok istenilen bir şeyin gerçekleşmesinden büyük mutluluk duymak' anlamında tanımlayabileceğimiz *bastığı yeri bilmemek* göstergesi, olayın hemen sonrası ortaya çıkan bir duygu kavramını karşılamaktadır. Söz konusu göstergenin ortaya çıkmasında, aşırı duygulanmalarda görülen hareketleri kontrol edememenin, ne yapacağını bilememenin rol oynadığı düşünülebilir.

Sadece bir kullanımına rastlanılmıştır:

Sizin yüzünüz gülerse elbet benim de güler. Ben de mektubunuzu şimdi okudum. *Bastığım yeri bilemez oldum*. Yürümüyor uçuyorum. Her sefer size yazıyorum sabredersek sevineceğiz diye. (Cumalı_Z:128).

2.1.2.10. *Baş(ını) Döndürmek*

Baş döndürmek: Başarıdan, gururdan, sevinçten çok mutlu duruma getirmek, aşırı heyecanlandırmak_{TS}

Başını döndürmek: Mutluluktan yarı sarhoş duruma getirmek_{TS-1}

Baş döndürmek göstergelerinin incelediğimiz eserlerde kişinin yaşadığı büyük üzüntü, hayranlık, şaşkınlık ve mutluluk duyguları sırasında meydana gelen olaylardan, karşılaştığı durumlardan çok etkilendiğini belirtmek için kullanıldığı belirlenmiştir.

İncelediğimiz eserlerde mutluluk kapsamında değerlendirilebilecek üç kullanımına rastlanılmıştır. Bu kullanımlarına bakarak karşıladığı mutluluk kavramı, ‘karşılaşılan bir varlığın, meydana gelen bir olayın veya bir düşüncenin insanı olumlu yönde çok fazla etkilemesi sonucu, memnunluk duymak, mutlu olmak’ şeklinde açıklanabilir.

Söz konusu göstergelerin karşıladığı mutluluk kavramında kişinin olay, durum veya varlıktan etkilenme yönünün daha ön plana çıktığı görülmektedir:

En hissiz kadını bile, heyecana verecek ‘küçük ev’ Muallâ kadar, Suzan’ın da *başını döndürmüştü*.

Kendilerini attıkları yumuşak, rahat koltuklarda, konuşmadan, yalnız gülümseyerek birbirlerine bakıyor, düşünüyorlardı. (Uçuk:184).

Binbaşı Ferid, *baş döndürücü* bir sevinç dalgasının içinden köpürüp taşıdığı davranışlarıyla belli etmemek için, ne yapacağını bilemiyor artık. (İlhan:303).

Hancı, üstü dolu tepsiyi, kaba ağaçtan yontma masaya fırlatıp attı sanki. Yağmur Bey oralı bile olmadı. Taze kızarmış but kokusu *başını döndürmüştü*. Gözlerini buttan ayırmadan: ‘Su da getir’ diye boğuk bir sesle söylendi. ‘Kuyuya salınmış destiden olsun.’ (Sepetçioğlu_A:272).

Bastığı yeri bilmemek göstergesinde de olduğu gibi insanın içerisinde bulunduğu aşırı mutluluktan dolayı kontrol kaybının, bu göstergenin ortaya çıkmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.2.11. *Başı Göğe Ermek/Değmek*

Başı göğe ermek / değmek: Beklenmeyen bir mutluluğa ermek_{TS}

İncelediğimiz eserlerde *başı göğe ermek/değmek* ile ilgili olarak yaptığımız taramada göstergenin, sadece 1 defa kullanıldığı belirlenmiştir:

— Sen Tuğrul’u yolla gitsin. Evi hazırlayalım. Kumaş kolay, Nihat bulur. O bulamazsa ben bulurum, diktiririz. Seni de gelin ederiz, *başın göğe erer*.

— O ne demek o?

— Öyle ya... Kocaya varamayacağım diye deli oluyordun. Var da kurtul. (Esendal:159).

Buradaki kullanımına bakarak ‘olması çok istenen, fakat bir türlü gerçekleşmeyen bir şeyin meydana gelmesinden büyük mutluluk duymak’ şeklinde bir kavramı karşıladığını söyleyebiliriz.

Deyimler Sözlüğü’nde ise Aksoy, bu mutluluk göstergesi ile ilgili tanımı da dikkat çekicidir:

“Uğraşa uğraşa layık olmadığı şeyi elde ettiğinden çok sevinip böbürlenmek” (Aksoy, 1988:619).

2.1.2.12. *Başı Havada*

Başı havada: Sevinçli_{TS}

Gurur, kıvanç, iftihar göstergeleriyle anlam yönünden yakınlığı olduğunu düşündüğümüz *başı havada* göstergesinin bir duygu kavramını karşılayan kullanımına incelediğimiz eserlerde rastlanılmamıştır.

İnsanın dış görünümünün, göstergenin oluşmasında rol oynadığı görülmektedir. Bu görünümü göz önünde bulundurarak göstergeyi, ‘kendisinin veya bir yakınının sahip olduğu bir nitelik, yaptığı bir hareket sebebiyle çevresinde kendini ayrıcalıklı hissetmekten dolayı mutlu olan’ şeklinde tanımlayabiliriz.

2.1.2.13. *Bayram* ve Türevleri

Bayram: Sevinç, neşe_{TS-2}
Bayram çocuğu: Bayram dolayısıyla süslenmiş, donatılmış, sevinçli çocuk_{TS-1}
Bayram etmek (veya yapmak): Çok sevinmek_{TS}
Bayram havası: Neşeli, sevinçli bir ortam_{TS}
Düğün bayram etmek: Çok sevinmek, çok sevinç duymak_{TS}

Mutluluk içerisinde olan kişinin yaptığı hareketler ile bayram, kutlama, şenliklerde yapılan hareketler arasında bir ilişki kurularak sevinç, mutluluk kavramlarının karşılandığı görülmektedir:

Yalnız, Ali Rıza Bey'in çehresinde büyük bir sıkıntıdan kurtulmuş gibi bir hâl vardı. İhtiyar adam, sevinçli bir haber almış gibi hâl heyecanla ağlıyor:

“Çok şükür çocuğum sağ, Şevket yaşıyor!” diye *bayram ediyordu*. O, Şevket'in sağ olmasına binde bir ihtimal vermemişti. (Güntekin_YD:94).

Devlet galip gelince bir kötülük görmedik, üstelik makamlar, unvanlar aldık. Fakat yenilince biz kötülüğe kalkıştık. Ne için? Yakışır mı bu? İşte işitiyoruz. Bizim dediğimiz Atina ordusu girdiği yerde bize köpek gibi bakıyormuş. Hâlbuki siz *bayram yaptınız* geliyorlar diye...” (Buğra_KA:86).

— Meraklanacak ne var bunda? Sevinecek çok şey var.

— Sevindik elbette. Ve o gün Yakasaray, çoğu işin aslını bilmeden, bir *düğün*, bir *bayram havası* yaşadı. (Buğra_KA:262).

Çukurovaya her yıl o dayanılmaz sarı sığağa, çalışmağa inen, orada çalışmaktan ölen biten, kırılan altmış köyün tüm emeği sende birikir. Bilmez misin bunu sen, Adil? Sen bunu yapmamalıydın. Köylünün bu sevinçli hâli, *düğün bayramla* soyulmağa gidişi, açlığa gidişi... (Kemal:163).

Bayram ile birlikte özellikle duygulanma sırasında, gösterdiği tepkileri yetişkinlerden biraz daha fazla olan varlığı karşılayan çocuk ismini de görebilmekteyiz.

Türkçe Sözlük'te *bayram çocuğu*, her ne kadar bayram günü ile ilişkilendirilerek açıklanmış olsa da 'aşırı mutlu olan ve mutluluğunu hareketleriyle dışarıya yansıtan insan'ları karşılayan bir gösterge olarak da kullanılabilir:

— Açıp bakabilir miyim?

— Durduğun kabahat...

Teğmen Faruk, *bayram çocuğu sevinciyle* ipleri biraz çekiştirdi. Kopa-ramayacağını anlayınca, çakısını çıkarıp kesti:

— Çok yaşayın siz... Nerden buldunuz? Ömrünüze bereket... Kız gibi tüfekler... (Tahir:259).

2.1.2.14. *Berhudar* ve Türevleri

Berhudar: (Far. berḥurdār): Mutlu_{TS}

Berhudar ol!: “İyi günler göresin” anlamında dilek olarak kullanılır_{TS}

Berhudar olmak: Mutlu olmak_{TS}⁸

İncelediğimiz eserlerde 5 kez kullanıldığını tespit ettiğimiz *berhudar* ve türevleri, genel olarak ‘hoşa giden, istenilen bir hareket, durum veya varlıktan dolayı ortaya çıkan mutluluk, hoşnutluk’ ile ilişkili olarak tanımlanabilir. İyi niyet dileği olarak kullanımlarında ise ‘insanın çok istediği duruma, varlığa erişme sonucu ortaya çıkan mutluluk’ları karşıladığı görülmüştür.

Şemseddin Sami’nin *berhudar* göstergesi ile ilgili tanımlamasında da belirli bir çaba harcayarak istediklerine ulaşan, payına düşeni alan insanı görürüz:

“Sa’y ve himmetiniñ semeresini iktitâf eden, bir ‘amel-i ḥayrîñ mükâfâtına nâ’il olan” (Şemseddin Sami, 1996:288).

— Sizi kırmak ne aklımdan geçer, ne de vicdanıma sığar. Şu var ki lütfkârlığınızı takdir etmekle beraber arzunuzu yerine getiremeyeceğim. Zat-i-seniyeleri ilim ve irfan ehlisiniz; bilir ve inanırsınız ki mukadder olan değişmez; tedbir beyhudedir:

Çare yok şive-i-takdire rızadan gayrî

Fehmolunmaz hikem-i-sırr-ı -hafiy-yi-Barî

Biz de buna uymaktayız; olana ve olacağa sıdk ile razıyız. Şeyhin işareti üzerine Melal seccadeye diz çöktü. Aşık onu omuzlarından tuttu, kendine çekti, hürmetle, şefkatle alnından öptü ve:

— Sizi Hûda’nın birliğine emanet ederim; beni yine *berhudar ettiniz!* dedi, boynunu büküp sustu. (Karay_KT:214).

Nihayet Fahim Beyin kısa boylu, tıknaz, ak sakallı ve kendisine pek benzeyen babası gelip oğlunu güzel döşeli bir büyük konakta yerleşmiş görünce ve iyi bir tesadüfle de tam o gün rifatlû rütbesine nail olduğunu öğrenince göğsü iftiharla kabararak ona: ‘*Berhudar ol*, oğlum! Gel, seni alnından öpeyim!’ demiş... (Hisar:22).

2.1.2.15. *Can* ve Türevleri

Can gelmek: Canlanmak, güçlenmek_{TS}

Can vermek: Ruha güç vermek_{TS-2} Canlanmasına yol açmak_{TS-3}

Can can katmak: Yaşama gücünü artırmak_{TS}

Canlanmak: Gücü artmak, diri duruma gelmek_{TS-1}. Etkinliği artmak, hareketlilik

⁸ *berhudar olmak* göstergesi, *Türkçe Sözlük*’ün yeni baskısında eklenmiştir.

kazanmak_{TS-2}.

Canlılık: Neşelilik, hareketlilik_{TS-2}

Sözlük anlamında da görüldüğü gibi *neşe ve türevleriyle* anlam yönünden yakınlık gösteren hatta bazı cümlelerde *neşe* göstergesiyle birlikteliğine rastlanılan *can ve türevlerinin*, incelediğimiz eserlerde, bir duygu kavramını karşılayan kullanımlarına rastlanılmıştır. *Neşe ve türevlerinde* olduğu gibi ‘olumlu bir gelişme sonrası içinde bulunulan sıkıntılardan, dertlerden sıyrılma; üzüntüyü, sıkıntıyı andıran hareketsiz ve sessiz durumdan kurtularak hareketli, canlı tavırlar sergilemeye başlama şeklinde kendini gösteren fiziksel ve ruhsal canlılık’ ile ilgili olarak incelediğimiz eserlerden şu örnekleri verebiliriz:

...Yakında bunlar koca bir ordu olacak, koca bir Osmanlı Ordusu doğacak. Benim bildiğim, inandığım bu. Yanıldığımı da sanmıyorum.

Odaya bir *canlılık* gelmişti. İmam Haşim efendi:

— Allah senden razı olsun Reis bey, kalbimize ışık düşürdün, dedi; şimdi bize kolları sıvamak kalıyor. (Buğra_KA:153).

...Akşamları eve gelip yıkandıktan sonra sokak üstündeki odaya oturuyor, Muazzez’in sofraya hazırlamasına bakıyordu. Birdenbire bütün *canlılığı*, bütün neşesini kaybeden genç kadın, kocasıyla göz göze gelmek istemiyordu. (Sabahattin Ali:164).

Bundan böyle, yanında bir ‘mişildayanla’ birlikte yatacakmış! Bu öyle birisi olacakmış ki, mışıldaması *canına can katacakmış*. Hayatına hayat bağışlayacakmış! Diriliğini taze tutacakmış!’ (Alatlı:501).

Çünkü Arslan Beyin karanlık bir mağaraya benzettiği yüreği Göknur Hanımın acısından artık sıyrılmak istiyordu. Kim olursa olsun, bir kadının tutacağı bir tutam ışık ona *can verecekti*. (Işın:133-134).

Arada bir Giray’ı hatırlayıp hüzünlendikleri o gün, Feyzullah Ağa nükteleriyle ortalığı *canlandırmağa* çalışıyordu. (Çokum:395).

Toprağımıza ayak basmanızla bize taze *can geldi*. Ben olura olmaza ağlar herif değilim, geçen hafta Yunan İzmir’e çıkıp buradaki gâvurlar kasabayı Yunan bayrağına boğunca ağladım, bir de siz gelip gâvur bayraklarımı indirtince ağladım.(Tahir:213).

— Acaba Neşide Hanım’a bir mektup vermenin imkânı var mı?

— Sen zarfı ver, bana! Çalarım kapıyı, Recep’i gönderir hanımı bahçeye çağırırım; mektubu uzatırım. Alırsa alır, almazsa tekrar cebime koyar dönerim. Böyle şeyleri kestirmece yapmalı; ya tutar, ya tutmaz. Tutmazsa başka bir yol ararız. Kasavet çekme sen! Aklimca mektubu geri çevirmez.

Sabık mektupçu bu konuşma üzerindedir ki taze *can buldu*. (Karay:352).

Özellikle içinde bulunulan kötü şartlar sebebiyle geleceğe yönelik olumsuz yaklaşımlarda bulunan insanların bu kötü durumdan kurtulmaları sırasında kendini göstermektedir.

2.1.2.16. *Deliyeye Dönmek*

Deliyeye dönmek: Çok sevinmek_{TS-1}

Türkçe Sözlük'te *deliyeye dönmek*, mutluluk yanında, bir üzülme göstergesi olarak da belirtilmiştir. İncelediğimiz eserlerde öfke duygusu için de kullanıldığı görülmüştür.

Üç ayrı duygu kavramı için de kullanılabilmesi, yaşanan duygularda ortak yönlerin bulunduğunu göstermektedir. Bu ortak yönü, yaşanan duygulardaki şiddet, aşırılık olarak açıklayabiliriz.

İncelediğimiz eserlerde, *mutluluk* kategorisi içerisinde değerlendirilebilecek sadece 3 kullanımıyla karşılaştığımız *deliyeye dönmek* göstergesinin ortaya çıkmasında beklenilmeyen güzel bir olayla, varlıkla, durumla karşılaşma, çok istenilen bir şeyin gerçekleşmesi sonucu büyük mutluluk içerisinde olan kişinin yaptığı aşırı hareketler, kendini kaybetmesi, sevincinden ne yapacağını bilememesi rol oynamıştır:

Çabucak arkadaş olmuşlardı. Birlikte okuryazar olmuşlar, bir sözcüğü yazdıkları gün sevinçlerinden *deliyeye dönmüşlerdi*. (Kemal:452).

Ben anahtar deliğinden içeriye baktım. Ne göreyim? Gece vakti, gündüz gibi aydınlık. Hüseyim, başında kasketle şeker sandığının üstüne oturmuş. *Deliyeye döndüm*: 'Geldin mi Hüseyin? Anahtar hanımda. Şimdi açarız kapıyı. Hüseyin, Hüseyim... Geldin mi? Nasıl geldin?' derken bayılmışım ben. (Safa_MNK:47).

Karşılanan mutluluk duygusunun sebebi, duygulanan kişi için büyük önem arz etmektedir.

2.1.2.17. *Devlet ve Türevleri*

Devlet: (Ar. devlet) Mutluluk, talih_{TS-3}

Devletli: Mutluluk ve refah içinde olan (kimse)_{TS-1}

Türkçe Sözlük'te mecaz anlam olarak mutluluk kavramını karşıladığı belirtilen *devlet ve türevlerinin*, 'istenilen, arzu edilen, hiçbir sıkıntının olmadığı bir ortama kavuşma' anlamı çevresinde kullanıldığını söyleyebiliriz:

Ölü idim, orada dirildim; dirilmekle kalmadım, aşkı ilahi orada gelip beni buldu; tek baki olan *devlete* Baki orada erişti. (Karay_KT:217).

Suzidil'den ayrılmamak için her çileye, güçlüğe katlanmalıydım. Tek onun yanında bulunaydım, aynı damın altında onun havasında yaşasaydım... Beni istemese de, odama girmese, surat etse, hattâ, ne olur, gözümün önünde başkasıyla sevişse de orada kalsaydım. Bir *devlet* kaybettim, ömrümün son *devletini!* (Karay_S:92).

— Hata ettin. Ne olursa olsun, insan başındaki *devleti* ayağıyla tepmemeli, Paşa. (Adıvar_SB:377).

Mutluluk yanında *saadet* göstergesine de anlam yönünden yakınlık göstermektedir.

2.1.2.18. *Dört Köşe Olmak*

Dört köşe olmak: Çok keyiflenmek, çok zevk duymak_{TS}
Zevkten dört köşe olmak: Çok sevinip keyiflenmek, aşırı zevk duymak_{TS}

İncelediğimiz eserlerde sadece iki cümlede gördüğümüz *dört köşe olmak* göstergelerinin 'beklenilmeyen, hoşça giden bir olayın gerçekleşmesinden çok mutlu olmak, keyiflenmek' anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kullanımlarında göstergelyi tek başına değil, bir başka mutluluk göstergesiyle birlikte görmekteyiz.

Bu üslûb doktorun arayıp da bulamadığı şeydi; o da *zevkten dört köşe*, cevabı yapıştırmıştı... (Buğra_Y:114).

Memidik sevincinden artık *dört köşeydi*. Köyün başı, hem de köyün en iyi adamı, hem de öz dayısı Sefer Ağa kendisinden gördüğünü anlatmasını istemişti. (Kemal:319).

2.1.2.19. *Dünyalar Birinin Olmak*

Dünyalar birinin olmak: Çok sevinmek_{TS}

'Büyük sevinç duymak' olarak kullanılan *dünyalar birinin olmak* göstergesine incelediğimiz eserlerde 5 kez rastlanılmıştır. Bu kullanımlarda göstergenin karşı-

ladığı duygunun ortaya çıkmasında çok arzu edilen, istenilen bir şeyin gerçekleşmesi ile çok önem verilen, hoşlanılan bir şeyin meydana gelmesi rol oynamıştır.

Bir kere evet cevabınızı alsam o zaman *dünyalar benim olacak*. Sakın reddetme yoluna gitmeyiniz. İkimizin de saadetini mahvetmiş olursunuz. (Gürpınar:124).

Belediyenin zehirlediği, sokakta can çekişen bir köpeği kurtarabilmek için ceplerindeki tek lira ile yoğurt alır, yedirirlerdi. Cömerttiler. Bir kahvelerini içseniz *dünyalar onların olurdu*. (Cumalı_AT:190).

2.1.2.20. *Esen ve Türevleri*

Esen: Hiçbir hastalığı, vücutça hiçbir eksiği olmayan, sağlıklı, sıhhatli, salim_{TS}
Esenleme: Esenlemek işi, selam_{TS}
Esenlik: Esen olma durumu, sağlık, afiyet, sıhhat, selamet.
Esenlikli: Esenliği olan.

Esen ve türevlerinin genel olarak sağlıkla ilişkilendirildiği göze çarpmaktadır. İncelediğimiz romanlarda sınırlı sayıda kullanıldığı görülmüştür. Bu kullanımlarında daha çok ‘dertlerden, sıkıntılardan uzak olma’ ile ilişkili olarak bir kavramı karşıladığı belirlenmiştir:

Delikanlının iradesi olmadığını Kadızade biliyordu. Canı yanmadığı, aç bırakılmadığı sürece her ortamda mutlu olabileceğini de. Merak ettiği, Remzi’nin *esenliği* değil, kaçırılmasını gerektirecek kadar önemsenen özelliği idi. (Alatlı:135)

Bakın, sülâle ve ailelerde hiç istenmeyen bir vericilik vardır, insanlar, kendilerini diğerlerinin *esenliği* için feda etmeye şartlandırılmışlardır. (Alatlı:147)

2.1.2.21. *Etekleri Zil Çalmak*

Etekleri zil çalmak: Çok sevinmek_{TS}

Oyna- ve türevleri ile ilişkilendirebileceğimiz *etekleri zil çalmak* göstergesi, ‘çok istenilen veya beklenilmeyen iyi bir olayın gerçekleşmesinden mutluluk duymak’ kavramını karşıladığı, kullanım yerlerinden anlaşılmıştır.

— Korkarım, size hürmetine, minnettarlığına rağmen aksi bir cevap vermesin. Başkası olsa *etekleri zil çalar*, oynaya oynaya kabul eder ama Neşide -tanışsanız sözlerimi mübalağalı bulmazdınız- gücünüze gitmesin sakın, lüks kadını olmayı istemez. (Karay_KT:306).

Zengin bir fellâha varacağım diye *etekleri zil çalıyor* aşiftenin! (Karay_S:84).

2.1.2.22. *Ferah* ve Türevleri

Ferah: (Ar. ferāḥ) (Kalp, gönül, iç vb. için) Sıkıntısız, tasasız, sevinçli olma durumu, sevinme, sevinç, iç rahatlığı, gönül açıklığı _{TS}
Ferahlama: Ferah duruma gelme _{TS}
Ferahlamak: Genişlemek, açılmak _{TS-1} Sıkıntısı, tasası dağılmak _{TS-2}
Ferahlandırma: Ferahlandırmak işi _{TS}
Ferahlandırmak: Ferahlaması sağlanmak _{TS}
Ferahlanma: Ferahlanmak işi veya durumu _{TS}
Ferahlanmak: Rahatlamak, üzüntüsü veya sıkıntısı kalmamak, açılmak, genişlemek _{TS}
Ferahlatıcı: Ferahlık veren, ferahlık sağlayan _{TS}
Ferahlatma: Ferahlatmak işi _{TS}
Ferahlatmak: Ferah duruma getirmek, rahatlatmak _{TS}
Ferahlık duymak: İçinin açıklığını, rahatlığını hissetmek _{TS}
Ferahlık: Ferah olma durumu, genişlik, gönül açıklığı _{TS}
Ferih: Çok sevinçli, neşeli _{TS}
Gönlünü ferah tut: “İç rahatlığını, huzurunu koru” anlamında kullanılır _{TS}
Gönül ferahlığı: İç rahatlığı, dertsizlik _{TS}
İçini ferah tut: “İç rahatlığını, huzurunu koru” anlamında kullanılır _{TS}
Kalbi ferahlamak: Yüreği ferahlamak _{TS}
Müferrih: İç açıcı, ferahlık verici _{TS}
Yüreği ferahlamak: Kaygıdan kurtulmak _{TS}

İncelediğimiz eserlerde genel olarak *ferah* ve *türevlerinin*, ‘insanın, korku, kaygı, maddî - manevî sıkıntılardan kurtulması veya bu gibi olumsuzlukların şiddetinin azalması sırasında yaşadığı duygu’ kavramını karşılamak için kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanında ‘hoşa giden bir varlığın, ortamın insan üzerinde bıraktığı duyusal (tatma, koklama, dokunma veya görme ile ilgili) izlenimler’ için de *ferah* ve *türevlerinin* kullanıldığı belirlenmiştir.

Tâ Sarıgül’den gelmiş kadıncağız. O da öyle. Koltuğa oturur oturmaz bir *ferahlamış*, bir *ferahlamış*. (Safa_MNK:253).

Mutluluk ile ilişkilendirilebilecek anlamları, özellikle olumsuz bir durumdan kurtularak olumlu bir duruma geçme sırasında yaşanan duyguları belirtirken kendini göstermektedir:

Pansuman odasına girince operatörü görerek biraz *ferahlıyordum*; fakat, işinin ciddiyeti arasında benimle eski hastalar arasındaki farkı o kadar unuttu ki, aşinalık bile etmeden, yalnız tımarcıya emir verdi (Safa_DHK:103).

Aziz onun hayretten kedere ve kederden sevince doğru geçirdiği inkılâbların safhalarını dikkatle takip ve idare etmek lâzım geldiği için vapura yetişememiş ve Ferid'in bir buhran gecesi daha geçirmesi ihtimalini düşünerek çok üzülmüş. Fakat onu da böyle iyi görünce *ferahlamış*. (Safa_MNK:224).

Ferah ve türevlerinin Sözlük'te de belirtildiği üzere *gönül, iç, kalp, yürek* kelimeleri ile sıklıkla birlikte kullanıldığı görülmüştür:

Hayatının en mühim ve acı bir macerası başladığı şu sırada ötekilerin yüzünü görmeyeceğini düşünerek yine de *içi ferahtı*; öylesine iğrenmiş, bezmişti ki (Karay_KT:194).

İşte bu hazır para bizi bugünkü sıkıntılı vaziyetimizden tamamen kurtaracaktır! O zaman herkesin yüzü gülüyor, *gönlü ferahlıyor*, eller çırpılıyor, bir alkış tufanı kopuyor...(Hisar:145).

— Aklıma kötü düşünceler geliyor, hafakanlar basıyor, dedi. Bir iki lâf et de karanlık dağılıp gitsin. *Yüreğim ferahlasın...* (Çokum:33).

Kadıncağıza tutunarak yemek salonundan çıkınca azıcık rahatladığını duydu; öbürlerinden uzaklaştıkça iyileşiyordu. Eski *iç ferahlığına* tekrar kavuşması için büsbütün uzaklaşması, bu yüzleri hiç görmemesi lazımdı.(Karay_KT:185).

Bu duygu içerisinde olan kişinin dış görünümünden bahsedilirken daha çok gülme, tebessüm ifadelerinin kullanıldığı dikkat çekmektedir.

2.1.2.23. *Geniş* ve *Türevleri*

Geniş: Kolay kolay tasalanmayan, hoşgörülü, rahat_{TS-4}

Genişleme: Genişlemek işi_{TS}

Genişlemek: Rahat bir duruma gelmek, açılmak, ferahlamak_{TS-2}

Genişlik: Geniş olma durumu_{TS}

Gerek alan yönünden geniş ortamların insana huzur ve rahatlık vermesi gerekse iyi bir nefes almayla birlikte vücutta görülen genişlemenin içinde bulunulan duygu durumunu karşılamada rol oynadığını düşündüğümüz *geniş ve türevlerinin*, ‘maddî veya manevî yönden darlığa, sıkıntıya düşmüş insanın bu olumsuz durumdan kurtulması, olumlu bir duruma doğru yönelmesi sırasındaki duygu’ kavramlarını karşıladığını söyleyebiliriz. Anlam yönünden *rahat ve türevleri* ve *ferah ve türevleri* ile yakınlık göstermektedir:

Yine de, güneşin her şeyi salt soldurmak için var gücüyle pencerelerden daldığı avukat yazıhanesinde duyduğu büyük iç rahatlığını, o *genişlemeyi* saatler geçtikçe yitirmişti. (Ağaoğlu:113).

Etrafındaki her şeyi gayet iyi görüyordu. İçinde hiç korku yoktu. Bilakis hayatında o zamana kadar hiç hissetmediği bir rahatlık ve *genişlik* duyuyor, uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra dinlenmek imkânı bulan bir insan gibi, uyanık bir gevşekliğe düşüyordu. Yüzüne tatlı ve keskin bir tebessüm gelmişti.(Sabahattin Ali:210).

Ölümü hep, büyük bir rahatlama, bir *genişlik* olarak düşünürdü. (Ağaoğlu:112)

2.1.2.24. *Gerin-* ve *Türevleri*

<p>Gerinme: Gerinmek işi_{TS} Gerinmek: Rahatlık, mutluluk, övünç duymak_{TS-2} Gerine gerine: Rahatlık, mutluluk, övünç duyarak_{TS} Geriniş: Gerinmek işi veya biçimi_{TS}</p>

İncelediğimiz eselerde mutluluk kategorisinde değerlendirilebilecek sadece 1 kullanımına rastladığımız *gerin- ve türevleri* ‘yapılan bir işten, sahip olunan bir özellikten dolayı toplum içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu düşünerek sevinmek, mutlu olmak’ anlamlarında kullanılabilir. Bu duygu içerisinde olan kişinin içinde bulunduğu durumdan hoşnut olduğu görülür.

— ‘Elimde ferman, dilimde Kur’an, göğsüm de iman’ diye gelmekteymiş bu Anzavur... Ferman, padişahın fermanı öyle ya?... Bizi kırsın diye mi vermiş fermanı, padişah, bu Anzavur’a?

— Yok canım... Uyduruyor kerata!... Milletin bilmezlerini kandracak da soygunu *gerine gerine* yapacak...(Tahir:414)

Türkçe Sözlük’te 2. anlam için şu örnek verilmiştir:

“Çapkın delikanlının hareketlerini ciddiye alan genç kız tatlı tatlı *gerinirken* kuru dudaklarından mesut tebessümler uçuşuyordu. Haldun Taner”

2.1.2.25. *Gevşe- ve Türevleri*

Gevşeme: Gevşemek işi_{TS-1}. Gerilen kasların veya öfke, kaygı, korku gibi coşkularla artan ruhî gerilimin normal duruma gelmesi_{TS-2}

Gevşemek: Yumuşamak, yatışmak, sakinleşmek_{TS-3}

Sinirleri gevşemek: Sinirliyken ferahlamak, sakinleşmek_{TS-3}

Tanımlara bakıldığında ‘insanın olumsuz bir durumdan normale veya olumlu bir duruma geçmesi sırasındaki duygu’ olarak değerlendirilmiş olan *gevşe- ve türevlerinin*, incelediğimiz eserlerde de buna benzer olarak, ‘olumsuz bir duygudan dolayı fiziksel ve ruhsal yönden gerilen insanın normale veya olumlu bir duruma geçişi sırasında görülen rahatlama’yı belirtmek için kullanıldığı tespit edilmiştir:

Hele davetliler gelmeden, içeride on aylık piçini uyutmak için, Türkçe ninni yerine İngilizce bir türkü söyleyen Suzy’nin sesi ve onun When Molly was a baby a baby’leri onu büsbütün *gevşetti*. Sıkıntı geçmişti galiba ve bu, çarşıda geçirdiği krizin berber koltuğunda sıkıya girmesi yüzünden geriye tepen küçük ve süreksiz bir serpintisi olmalıydı. (Safa_MNK:65)

Acaba onu sahiden hiç düşünen yok muydu ve o hiç kimseyi düşünmemekte, kendini yalnız bulmakta bu kadar haklı mıydı? Bu ihtimal onun gerilmiş olan *sinirlerini* biraz *gevşetti*. (Sabahattin Ali:76)

2.1.2.26. *Göbek Atmak*

Göbek atmak: Çok sevinmek_{TS-2}

Mutluluk ve oyun arasında kurulmuş olan yakın ilişki sonucu ortaya çıktığını söyleyebileceğimiz *göbek atmak* göstergesi, yaşanan büyük mutlulukları karşılamaktır. İncelediğimiz eserlerdeki kullanımlarına bakılarak, ‘çok istenilen bir olayın gerçekleşmesi ile çok mutlu olmak’ şeklinde tanımlayabiliriz:

(Dışarıki sofada Fatma’nın türkü söyleyen sesi). Karıdaki neşeye bak. Hüseyin’e kavuştu ya, *göbek atıyor*. (Safa_MNK:52).

Dışa yansıyan bir mutluluk kavramını karşılayan *göbek atmak*, meydana gelen olumlu gelişmeden hemen sonra ortaya çıkan duyguyu belirtmektedir.

2.1.2.27. *Göğsü(nü) Kabar(t)mak*

Göğsü kabarmak: Övünç duymak, kıvanmak, iftihar etmek_{TS}
Göğsünü kabartmak: Bir olay dolayısıyla kıvanç duygusunu ortaya koymak, övünmek_{TS}

Övünme, iftihar etme sırasındaki vücudun duruş şekli olan göğüs kabarıklığı, söz konusu kavramları karşılayan bir gösterge olarak söz varlığımızda yerini almıştır. İncelediğimiz eserlerde ‘insanın kendisinin veya yakınının sahip olduğu özellikler, yaptıkları olumlu hareketlerden dolayı toplum nazarında kendini ayrıcalıklı hissetmekten mutlu olmak’ şeklinde tanımlayabileceğimiz göstergelerin bu kullanımlarında, sıklıkla, *gurur* ve *iftihar* kelimeleriyle birlikteliği görülmüştür:

Kılıç Aslanın ovaya girer girmez yaylanarak kefereye yüklenişi hoştu; çok güzeldi, *göğüs kabartıcı* umut vericiydi.. (Sepetçioğlu_K:327).

Bu, Rabia’nın musiki derslerinin konaktan Tevfik’in evine nakli demek, bu, Dede’nin Rabia’ya ücretsiz ders vermesi demek... Tevfik’in iftihardan *göğsü kabardı*, gözleri yaşardı:

— Bizim için ne lütuf! Bahçemizde dinlenip bir kahve içemez misiniz? (Adivar_SB:103).

...Zira Mustafa Kemal Paşa’nın...
 Gözlüklerinde pırıltılarla, Halûk Bey, araya girdi:
 — Kendisini tanır mısınız?
 — Binbaşı Ferid, *göğsünü* gururla *kabartarak*;
 — 19. Fırka’da, dedi, karargâhında bulundum. Belki anlamaz diye eklemek gereğini duydu:
 — ...Çanakkale’de. (İlhan:113).

2.1.2.28. *Gönen- ve Türevleri*

Gönenç: Bolluk, rahatlık ve varlık içinde iyi yaşama, refah_{TS}
Gönençli: Gönençi, iyi bir hayatı olan, müreffeh_{TS}
Gönendirilme: Gönendirilmek işi_{TS}
Gönendirilmek: Mutluluğa kavuşturulmak_{TS}

Gönendirmek: Mutluluğa, esenliğe, huzura kavuşturmak, sevindirmek, abat etmek_{TS}
Gönendirtme: Gönendirmek işi_{TS}
Gönendirtmek: Mutluluğa, huzura kavuşmasını sağlamak_{TS}
Gönenme: Gönenmek işi_{TS}
Gönenmek: Mutlu, mesut olmak, rahat bir hayat sürmek, sevinç duymak, sevinmek, abat olmak_{TS}

Abat ve türevlerine anlam yönünden yakınlık gösteren *gönen-* ve *türevlerinin* mutluluk kavramı için kullanımına sadece 4 yerde rastlanılmıştır. Bu kullanımlarında, ‘istenilen, hoş giden bir olayın meydana gelmesi veya hoş giden bir varlıktan dolayı, içinde bulunulan durumun daha iyi bir hâle gelmesi sonucu oluşan duygu’ kavramını karşıladığı belirlenmiştir:

Hemen evin arkasına dolanıp ot toplamaya giderken hafiften bir türkü tutturuyorsa bu yüzdendi. Sevincinden. Bu gözünün önünde gelişip serpiyen, bu denizlerin dibinde yaşayan güzel çocuk onu *gönendiriyordu*. Kimsesi yoktu ama, bu oğul biricik Tanrısının bir armağanıydı ona. (Meric:27).

Kızını iki karılı Muhtara vereceğine, Kel Velinin oğluna versene. Fıkara *gönensin*. (Kemal:219).

Bunun yanında ‘bir mekânın şartlarını olumlu yönde değiştirmek, güzel bir duruma getirmek’ anlamlarında da kullanıldığı görülmüştür. Bu anlamıyla *abat ve türevlerine* anlam yönünden yakınlık kurduğunu söyleyebiliriz:

Sen ki çalışmamızı buyurdun, dünyamızı ümran kılmamızı, bayındır tutmamızı istedin, taşını toprağını yeşerttik, *gönendirdik*. (Cumalı_AT:277).

2.1.2.29. *Gönlünü Etmek / Yapmak*

Gönlünü etmek/yapmak: Birini razı ve hoşnut etmek_{TS}

Söz konusu göstergeler, incelediğimiz eserlerde daha çok ‘birisini, bir şeyi yapması, kabul etmesi için razı etmek’ anlamında karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında ‘birisinin istediği şeyleri karşılayarak onu memnun, hoşnut etmek’ anlamını karşılayan cümleler de tespit edilmiştir. Göstergelerin bağlamı içerisinde memnun edilmeye çalışılan kişinin daha önceden yaşanmış kötü bir olaydan dolayı üzgün, kırgın olduğu görülmüştür:

Doktor, hastaları görme kurallarını, saati falan bir yana bırakmıştı, istediği salt *gönlünü etmek*ti adamın. Hastaneye girerken gönül almanın, iyilik etmenin tadını bile duyamadığını anladı. (Cumalı_AT:256).

— A oğlum yeter ki gençler mesut olsun! Gençlerin yüzü gülsün! Benim *gönlümü etsen* de olur *etmesen* de! Bugüne kadar kaç yuva açtım, kaç çifti birleştirdim de, o kadar ah vah ederlerken, işleri bittikten sonra biri dönüp değil yüzüme, arkamdan bile bakmadı. (Cumalı_Z:144).

İçimden geçenleri kendilerine sezdirmeden çocuklarımı kucağıma almak, *gönüllerini yapmağa* çalışmak, şaklabanlık etmek, göz yaşlarını kurutmak, güldürmek lâzımdı. (Tanpınar_H:143).

2.1.2.30. *Gönlünü Görmek*

Gönlünü görmek: Gönlünü hoş etmek_{DS}

Deyimler Sözlüğü'nde *gönlünü hoş etmek* deyimini ile açıklanan *gönlünü görmek*'in karşıladığı kavramı, 'birisinin istediğini yerine getirerek onu memnun, hoşnut etmek' olarak verebiliriz. İncelenen eserlerde bu gösterge ile ilgili bir kullanıma rastlanılmamıştır.

2.1.2.31. *Gönül / Hatır Almak*

Gönül / gönlünü almak: Sevindirmek_{TS-1} Kırılan bir kimseyi güzel davranışla hoşnut etmek_{TS-2}
Hatır almak: Gönül almak_{TS}

İncelediğimiz eserlerdeki kullanımlarında *gönül / gönlünü almak* göstergelerinin 2. anlamda yani 'daha önceden meydana gelmiş istenmeyen bir olay sonucu kırılan, öfkelenen, üzülen bir insana, hoşuna gidecek davranışlarda bulunarak onu memnun, hoşnut etmek' şeklinde kullanıldığı belirlenmiştir:

Ne kadar ağladım o gece. Bekledim, gelirsin, *gönlümü alırsın* diye. Gelmedin de. Bazan çok kabasın sen. (Safa_MNK:288).

'Herkes kendi yaptığından kendi mesuldür. Aramızda ne rabita kalmıştır ki burada olup biten şeylerden sana bir leke gelsin? Ara sıra bir mektupla *gönlümüzü alırdın*. Onu da çok görüyorsun, sen bilirsin!' demişti. (Gün-
tekin_YD:92).

Gönül / gönlünü almak göstergelerine benzer olarak, sadece 3 kez kullanıldığını belirlediğimiz *hatır almak* göstergesiyle ilgili olarak şu örneği verebiliriz:

Apti orada ise çağıracaktı, *hatırını alacaktı*. (Karay_S:58).

2.1.2.32. *Gönül Okşamak*

Gönül okşamak: Birini hoş bir söz veya davranışla sevindirmek, iltifat etmek_{TS}

Gönül okşamak göstergesinin incelediğimiz eserlerde daha çok ‘hoşa giden şekilde davranmak’ anlamında kullanıldığı görülmüştür. Bir mutluluk göstergesi olarak ‘beğenilen, hoşa giden bir tarzda, söz veya davranışla bir insanı mutlu etmek, o anki durumundan daha iyi bir duruma getirmek’ şeklinde tanımlayabiliriz.

Göstergenin oluşmasında karşılanan duygu kavramında öne çıkan hoşlanma, beğenme için kullanılan, fiziksel bir temas çeşidini ifade eden ve sevgiyi dile getiren *okşa-* fiili önemli rol oynamaktadır.

Yüreğindeki heyecanı oğlunun paylaşmaması canını sıkıyordu. Şu tezgâhı ne emekle kurmuştu. Şu bıçakları ortaya çıkarıncaya kadar neler çekmişti. Buna karşılık Giray’dan *gönül okşayıcı*, takdir edici bir söz çıkmıyordu. (Çokum:210).

2.1.2.33. *Gözleri Işık İçinde / Gözleri Işıklı*

Gözleri ışık içinde (veya ışıklı): Çok neşeli, mutlu, heyecanlı_{TS-2}

Türkçe Sözlük’teki bazı sözlük maddelerine bakıldığında gözlerdeki ve bakışlardaki canlılık, parlaklık ile mutluluk arasında bir ilişki kurulmuştur. *Gözleri ışık içinde* ve *gözleri ışıklı* göstergelerini de bunlar arasında sayabiliriz.

Mutluluk duygusu içerisinde olan kişinin yüzünde meydana gelen değişikliklerden özellikle göz ve çevresinde gerçekleşen değişiklikler, toplumun dikkatini çekmiştir. Olumlu bir duygu olan mutlulukta vücudun diğer parçalarında görülen canlılık, hareketlilik, göz ve çevresinde kendini göstermektedir.

Üzüntü duygusu içerisindeki insanda ise bunun tam aksi olmaktadır. Hayatı sona ermiş, ölü ya da hasta bir insanın görünümü ile üzüntü duygusu içerisindeki insanın görünümü arasında gerek hareket, gerekse bakışlar yönünden bir benzerlik kurulurken, mutluluk içerisindeki insanın görünümü ile diri, canlı, hayat dolu insanın görünümü arasında da benzerlik kurulmaktadır.

İncelediğimiz eserlerde *gözleri ışık içinde* ve *gözleri ışıklı* şeklindeki yapılarla rastlanılmazken, bu göstergelerle benzerlik gösteren başka kullanımlarla karşılaşılmıştır:

‘Yol yok; olsa da güvencesiz. Başkasının elindeki yollardan hayır mı gelir. Yol götürmediğın, yolunun ulaşmadığı yere benim diyebilir misin? Yol yaptın diyelim; o yolda güvenilirle gidilip gelinilmezse neye yarar? Yollara, büyük büyük hanlar yaptırıyorum Ersagun Bey haberin var mı?’

Dönüp Ersagun Beye bakmıştı. *Gözleri ilk defa ışıl ışıldı*. Heyecanlanmış, haz içinde bir yavru aslan gözleri canlanmıştı: (Sepetçioğlu_K:289).

Bu Akça Kızın nikâhlısı Yağmur Beyden yürek ferahlatıcı bir haber verebilirsem yoksula.’

‘Ver; ne duruyorsun?’

Çavdar Onbaşının *gözleri ışıldı*. Karakurt Hafıza minnetle baktı, sanki dünyalar kendisine bağışlanmıştı. (Sepetçioğlu_K:222).

2.1.2.34. *Gözleri Parlamak*

Gözleri parlamak: Gözlerinde sevinç ve istek belirlemek TS-2

Türkçe Sözlük’te, *gözleri ışık içinde* / *gözleri ışıklı* göstergelerine benzer olarak mutluluk ile ışık arasındaki ilişki içerisinde değerlendirilebilecek *gözleri parlamak* göstergesi ile de karşılaşmaktayız. ‘Olması istenilen bir şeyin gerçekleşmesi veya gerçekleşeceğinin öğrenilmesi, hoşı giden, sevilen bir varlık ile ilgili olumlu gelişmenin olması, öğrenilmesi sonucu, dışarıdan fark edilir derecede mutlu olmak’ şeklinde tanımlayabiliriz:

Akça Kız alttan aldı: ‘Kızma babam kızma yiğidim, hele gel, bir şey soracağım sana., dersen., vallaha da billaha da ağamın gümüşlü yayını sana verdim bil.. Hele bak, gümüşlü yayı duyunca nasıl da *gözlerin parlar*. Gelmezsen vermem ben de..’ (Sepetçioğlu_A:129).

Köylüler, bunu okuyunca, her birinin *gözünün* sevinçten parıl parıl *parlamağa* başladığını gördüm.(Karaosmanoğlu:126).

Evangelista'nın *gözlerinin* zaferle *parladığını* gördü... (Alatlı:60).

2.1.2.35. *Gurur* ve Türevleri

Gurur: (Ar. ğurūr) Onur, şeref_{TS-3}
Gurur duymak: Gururlanmak_{TS}
Gururlanma: Gururlanmak işi_{TS}
Gururlanmak: Övünmek, büyüklenmek, kurumlanmak_{TS}
Gururlu: Kendi kişiliğine önem veren, onurlu, mağrur_{TS-1}
Gururunu okşamak: Yüzüne karşı değerlerini belirterek bir kimseyi duygulandırmak_{TS}

Wierzbicka, **Kendimiz Hakkında Düşünme** başlığı altında ele aldığı duygulardan biri olan *gurur*'u şu şekilde açıklar:

*Gurur*⁹ (X gurur duydu)

- (a) X, bir şey düşündüğünden dolayı bir şey hissetti
- (b) Bazen insan şöyle düşünür:
- (c) “İnsanlar benim hakkımda çok iyi bir şeyi bilebilir
- (d) Onların bunu bilmelerini isterim
- (e) Eğer insanlar bunu bilirlerse, benim hakkımda iyi şeyleri düşünmemelik edemezler.
- (f) Aynı şeyi ben de düşünmemelik edemem.”
- (g) Bu kişi bunu düşündüğünde, iyi şeyler hisseder
- (h) X bunun gibi bir şey hissetti.
- (i) Çünkü X, bunun gibi bir şey düşündü.(1999b:117).

İncelediğimiz eserlerde daha çok ‘kendini beğenmişlik, kendini üstün görme duygusu’ olarak karşımıza çıkan *gurur* göstergesi, aynı zamanda mutluluk kategorisi içerisinde değerlendirilebilecek anlamlarda da kullanılmıştır. ‘Çevresinde, sahip olduğu bazı niteliklerden veya yaptığı bir işten dolayı önemli bir konuma gelen bireyin kendini ayrıcalıklı, üstün görmesinden duyduğu memnuniyet, mutluluk, kıvanç’ yanında ‘kişinin kendisi ile ilişkili olan bir varlığın sahip olduğu nitelik veya yaptığı bir işten dolayı, bundan kendine pay çıkararak duyulan memnuniyet, mutluluk, kıvanç’ *gurur* göstergeleriyle karşılanmıştır.

⁹ İng. *Pride*

Brooks, temelinde hazzın, hoşnutluğun yattığını belirttiği ‘gurur’ duygusunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler hakkında şunları söyler:

İnsan, kendisinin bir ayrıcalığı (ev sahibi olması), yaptığı bir şey (tezi ni bitirmesi), kendisine ait olan bir şey (evi) veya kendisinin bir parçası (yakışıklı bir yüz) ile gururlanabilirken aynı zamanda kendisi ile ilgili olan bir başka varlığın bazı ayrıcalıklarından, bazı varlıklara sahip olmasından, yaptığı işlerden de (oğlunun ev sahibi olması, kız çocuğunun tezini bitirmesi, ülkesinin deniz kuvvetlerinin güçlü bir denizaltıya sahip olması) gurur duyabilir (Brooks, 2003:275-276).

İncelediğimiz eserlerde mutluluk içerisinde değerlendirilebilecek *gurur ve türevleri*yle ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz:

Oğulcuk odadan, sönük aydınlığıyla yanan tek mumdan, Ersagun Beyin esrarlı, gizli sesinden diyeceklerinin çok önemli olduğuna inandı; Ersagun Bey gibi birisinin böyle kendisine önem vermesinden *gururlandı*. (Sepetçioğlu_A:246).

Binbaşı Ferid, salondaki bütün gözleri üzerinde duymaktan *gururlu*, mısırsı püskülü bıyıkları o dakika ayakta... (İlhan:83).

Çardağın önünde kümeleşen kardeşlerinin, anasının, birbirlerini dürtüp, birbirlerine sırtmalarına bakılırsa, delikanlının bu küçük gösterisinden *gurur duydukları* anlaşılıyordu. (Cumalı_Z:12).

Memhure mühim bir iş başarmanın zevki ve *gururu* içinde (Karay_KT:218-219).

Nüzhet de bana cemileler yapıyor:

Sen burada iken vakit ne güzel geçiyor... sıkılmıyorum. Sana alışsaksak ne yapacağız?

Bu basit sözler bir aşk itirafı kadar *gururumu okşuyor*. (Safa_DHK:57).

*Gurur ve türevleri*yle karşılanan duygu içerisindeki kişinin dış görünüşü hakkında bilgi verilirken *gülümseme (gülme)*, *gözlerin ışıldaması*, *omuzların havada olması*, *göğsün kabarması* ifadeleriyle karşılaşılmıştır. Bunun yanında insanın, kendisine bu duyguyu yaşatana karşı güzel sözler söylemesi, onu öpmesi gibi ifadeler de tespit edilmiştir.

2.1.2.36. *Gül-* ve Türevleri

<p>Gülme: Gülmek işi_{TS-1}. Kahkaha_{TS-2}</p> <p>Gülmek: Hoşuna veya tuhafına giden olaylar, durumlar karşısında, genellikle sesli bir biçimde duygusunu açığa vurmak_{TS-1}. Mutlu, sevinçli zaman geçirmek, eğlenmek, hoşça vakit geçirmek_{TS-2}</p> <p>Güldürme: Güldürmek işi_{TS}</p> <p>Güldürmek: Gülmesine sebep olmak_{TS}</p> <p>Güle güle: Gülerek_{TS-1}. Mutlu, güzel günlerde uğurlama için kullanılan seslenme sözü_{TS-2}. ‘Üzüntüsüz bir hayat sürerek, gönül ferahlığı ile (giy, otur, kullan, büyüt...)’ anlamında bir iyi dilek sözü_{TS-3}</p> <p>Güle oynaya: Sevinerek, neşe ile_{TS}</p> <p>Gülümseme: Hafifçe gülme, tebessüm_{TS}</p> <p>Gülümsemek: Güler gibi olmak, hafifçe gülmek_{TS}</p> <p>Gülümseyiş: Gülümsemek işi veya biçimi_{TS}</p> <p>Gülüp oynamak: Neşeli, sevinçli, keyifli, güzel vakit geçirmek_{TS}</p> <p>Gözlerinin içi gülmek: Çok sevindiği yüzünden, gözlerinden belli olmak_{TS}</p> <p>İçin için gülmek (veya gülümsemek): belli etmeden, gizli gizli gülmek_{TS}</p> <p>Yüzü gülmek: Sevinci yüzünden belli olmak_{TS-1}. Feraha kavuşmak_{TS-2}.</p> <p>Yüzünü güldürmek: Birini mutlu etmek, birine iyilik etmek_{TS}</p>

Mutluluk, sevinç ile yakın ilişkili olan gülme, istenilen hoşça giden olaylar, durumlar veya varlıklar karşısında içine girilen duygunun fiziksel belirtisi olarak çehrede belirmektedir. Neden-sonuç ilişkisi içerisinde gülme eyleminin içinde bulunan duyguyu da karşıladığı *Türkçe Sözlük*'te yer alan bazı yapılar içerisinde görülmektedir.

Gül- ve türevleri, daha çok komik, eğlenceli olaylar, durumlar veya varlıklar karşısında insanın yaptığı bir eylemi karşılamak için kullanılmıştır. Fakat, bunun yanında ‘insanın istediği şeylerin gerçekleşmesi sonucu duyulan mutluluk’ için de kullanılmaktadır. Bu kullanımlarda tek bir kelimedenden ziyade, kelime grupları şeklinde olan *gözlerinin içi gülmek*, *güle güle*, *güle oynaya*, *gülüp oynamak*, *için için gülmek* (veya *gülümsemek*), *yüzü gülmek*, *(birinin) yüzünü güldürmek* göstergelerinin görev aldığı belirlenmiştir.

İncelediğimiz eserlerde de bu yönde kullanımlara sıklıkla rastlanılmıştır:

Zaten bahtımdan *gülmedim*; Tanrı bana, şenliğime uyan bir koca vermedi. (Meriç:60).

Evet, bu biçare çocukları bir parça neşelendirmek, *güldürmek* için ne maskaralıklar yapıyorum. (Güntekin_Ç:190).

Çoban Mahmud'un yüzünde kırışık bir *gülümseme* belirmişti.

— Bu yaman bir güreşçi olacağına benzer ağam, koyunlarla güreşip durdu. (Çokum:16).

— Teşrifine pek memnun oldu. Bakalım, inşallah sizinle konuşunca azıcık ferahlar, *yüzü güler*. Gazetede ki resmi de söyledim.(Karay_KT:433).

— A oğlum yeter ki gençler mesut olsun! Gençlerin *yüzü gülsün!* Benim gönlümü etsen de olur etmesen de! Bugüne kadar kaç yuva açtım, kaç çifti birleştirdim de, o kadar ah vah ederlerken, işleri bittikten sonra biri dönüp değil yüzüme, arkamdan bile bakmadı. (Cumalı_Z:144).

Zâti Bey Gelibolu'ya Mutasarrıf olunca sürgünlerin *yüzü güldü*. (Adıvar_SB:90).

— Lanet olsun! Vardığıma da varacağıma da bin defa pişman oldum. Bir gün *yüzümü güldürmediler*. Dırdırlarından bıktım usandım! (Cumalı_Z:83).

Doğrusu hiçbir şeyim yok. Hiçbir isteğim, bir hastalığım yok. Sapasağlamım. *Güle oynaya* her işimi yaparım. (Esendal:156).

...dehşetli bir İttihatçı idi. İçtimalarda, lafın yolunu bulur, inkılabı nasıl hazırladıklarını anlatır, beni bıyık altından *güldürürdü*. (Seyfettin:212).

Çehrede beliren gülümseme yanında, mutluluk içerisinde olan kişinin gözlerindeki ışıltıdan, bakışlarındaki canlılıktan esinlenerek *gözlerinin içi gülmek* şeklinde göstergeler de söz varlığımızda yerini almıştır:

Neşide akşam olmadan güzel ağacına, ibrişimine kavuşacağını düşünüyordu. Derdini çabucak unutan bir çocuk gibi bu hayalle *gözlerinin içi güldü*. (Karay_KT:188).

Kâmran'ın gizli gizli üzüldüğünü gördükçe Müjgân, adeta seviniyor, *gözlerinin içi güler*ek şikâyet ediyordu. (Güntekin_Ç:395).

'Meydana gelen iyi bir olay karşısında belli etmeden, gizli gizli gülmek' şeklinde tanımlanmış olan *için için gülmek* göstergesinin incelediğimiz eserlerdeki kullanımlarına bakıldığında *Sözlük*'teki anlamı yanında, 'gizli gizli sevinmek, keyiflenmek' anlamında da kullanıldığı belirlenmiştir:

O günden kalan en korkunç hâtıram, bütün yol boyunca ve merasim esnasında nasırına basılmış gibi sinirli, somurtkan duran Cemal Bey'in

gözlerimiz karşılaştıkça, hâlime *için için güldüğünü* fark etmemdi. (Tanpınar_H:197).

Fakat bir delikanlının odasında, alınına bezler koymak... Kimbilir ev sahibi matmazel, anahtar deliğinden kendisini nasıl seyretmiştir? Yarın, durup dinlenmeden dolaşacak, *için için gülererek*, istavroz çıkararak, ağzından zevkten sular akarak önüne gelene anlatacaktı... (Abasıyanık:128).

Arkamdan bütün koğuş gürleyerek devam etti: ‘Senin için ey sancağımız *güle güle* kurban oluruz.’ (Adıvar_AG:137).

2.1.2.37. *Hafif* ve Türevleri

Hafif:(Ar. ḥafīf) Sıkıntısız, ferah_{TS-12}
Hafifleme: Hafiflemek işi_{TS}
Hafiflemek: Bir sıkıntıdan kurtulmak, rahatlamak_{TS-3}
Hafifletme: Hafifletmek işi_{TS}
Hafifletmek: Hafiflemesine yol açmak, hafifletmek_{TS}
Hafifleyiş: Hafiflemek işi veya biçimi_{TS}
Hafiflik: Rahatlık_{TS-2}
Yüreği hafiflemek: Kaygıdan kurtulmak_{TS}

Tanımlara ve incelediğimiz eserlerdeki kullanımlarına bakıldığında *hafif* ve *türevlerinin* olumsuz bir durumdan kurtulma sırasında yaşanan bir duygu olarak ‘insanı huzursuz eden, sıkıntı veren bir yükten, dertten, üzüntüden kurtulma’ anlamı etrafında kullanıldığı belirlenmiştir. *Ferahlık*, *rahatlık*, *huzur* göstergelerine anlam yönünden yakınlık göstermektedir.

— Size teşekkür ederim beyefendi, dedi, ruhumda bir *hafiflik* duyuyorum. Gelirken kendimi karanlıkta hissediyordum, şimdi tatlı bir ışık içinde gibiyim. (Karay_KT:421).

Zavalhıcık, hayatını bana anlatırsa daha *hafifleyeceğini* hissediyormuş gibi bir hareketle söylüyordu ve öyle düzgün konuşuyordu ki... (Güntekin_Ç:229).

Meselâ, Allah göstermesin, böyle bir şey kendi başına gelse emindi ki bu Cemal Bey denen soğuk adam sevinirdi. Fakat Zeynep Hanım’ın intiharı hiçbir erkeği *hafifletmişe* benzemiyordu. Ne de yine bu erkeklerden herhangi birini tabî kocasından başka, büyük bir teessüre düşürmemişti. Yine tanıdıklarından hiçbir kadın, ne sevinmiş, ne de vicdan azabı duymuştu. (Tanpınar_H:168).

Herkes şaşırmişti. Fakat ne çıkar? Ben rahattım. Sakindim, *hafiftim*. (Tanpınar_H:98).

Duyguların evi olarak nitelendirebileceğimiz *yürek* ile birlikte bir deyim yapısı içerisinde de karşımıza çıkmaktadır. Burada da benzer anlamda görülmektedir:

Muallâ, bir kalp diliyle bütün dertlerini söylüyordu. Kendinden çıkan her kelime, içinin paslarından bir parçasını söküp götürüyordu.

Kendine geldiği vakit *yüreği hafiflemiş*, ıztırapları dinmiş, yumuşak bir sükûn içinde rahatlamıştı. (Uçuk:28).

Sanki gizli dertler, sahiplerine belli etmeden, hayaletler gibi loşlukta dönüyorlar, buluşuyorlar; sarmaş dolaş oluyorlar; karşılıklı, birbirlerinin göğsüne baş dayayıp iç çekiyorlar, ferahlıyorlardı. *Yürekler hafifliyordu*. (Karay_S:19).

2.1.2.38. *Hava Almak*

Hava almak: Ferahlamak, açılmak, hoş vakit geçirmek_{TS-3}

‘İçinde bulunulan sıkıntılı, huzursuz ortamdan kurtulma, ferahlama’ *hava almak* göstergesi ile ilgili incelediğimiz eserlerde 12 adet kullanıma rastlanılmıştır:

— Amcanın mektubuna bak -dedi-. Muhakkak gitmelisin. Biraz *hava almış* olursun. Şu tatilden istifade et. (Abasıyanık:62).

2.1.2.39. *Havasını Bulmak*

Havasını bulmak: Keyiflenmek, neşelenmek_{TS}

İncelediğimiz eserlerde herhangi bir kullanımına rastlayamadığımız *havasını bulmak* göstergesini, *Türkçe Sözlük*’te de verilen açıklamaya uygun olarak ‘istenilen, hoşlanılan durum ve şartlara ulaşmaktan mutluluk duymak’ şeklinde tanımlayabiliriz.

2.1.2.40. *Hayat Bulmak / Vermek*

Hayat bulmak: Canlılık bulmak, canlanmak_{TS}

Hayat vermek: Canlılık vermek, canlandırmak_{TS}

Türkçe Sözlük'te mutluluk ile ilişkili olarak açıklanmamış olan *hayat bulmak* / *vermek* göstergelerinin *can ve türevlerinde* olduğu gibi 'istenilen, hoş giden şeylerin gerçekleşmesi sonucu sıkıntılardan, dertlerden sıyrılma yanında daha olumlu bir duruma yükselme' anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir:

— Sonra da keşki yine beraberce çamlıkta dolaşmaya çıksak, deniz kenarına insek. Bu akşam mükemmel bir lodos grubu olacak; yanınızda bulunarak seyretmek beni kırk yıl evveline götürürdü, taze *hayat bulurdum*. (Karay:315).

Rabia'ya bu derunî neşeyi, *hayatı* ne vermişti? Onun huzurunun bir dahli var mı? Kalbi presto presto atıyor. (Adıvar:255).

Bir kadına ihtimal ki yeni, taze bir kan aşılsansa bu onun bedbinlikten nikbinliğe doğru bir felsefe değiştirmesini bir büyük terzinin esvapları kadar temin edemez, ona kuvvet, neş'e ve *hayat veremez*. (Hisar:31).

2.1.2.41. Haz ve Türevleri

Haz: (Ar. *hazz*) Hoşa giden duygulanma, hoşlanma, zevk_{TS-1}. Bir şeyden duysal ve manevî sevinç duyma_{TS-2}.

Haz almak: Hoşlanmak, keyif almak_{TS}

Haz duymak: Hoşlanmak_{TS}

Haz vermek: Hoşlanmasını sağlamak_{TS}

Hazzını çıkarmak: Zevkini çıkarmak_{TS}

Hazzetme: Hoşlanma_{TS}

Hazzetmek: Hoşlanmak_{TS}

Haz ve türevlerinin, 'hoşa giden bir varlığın, durumun veya hareketin insanda oluşturduğu duygu' kavramını karşıladığı yapılan inceleme sonrasında görülmüştür. Kullanıldığı cümlelere bakıldığında insanın sanki varlık, durum veya hareketlerde bulunan hoşa giden unsuru aldığı, hissettiği ve böylelikle kendisinde iyi bir duygu hâlinin olduğu belirlenmiştir. *Arapça-Türkçe Sözlük*'te (Mutçalı, 1995:178) *haz* göstergesinin anlamına bakıldığında 'pay, hisse; kısmet, kader, takdir; (iyi) şans' olarak tanımlanması, bir varlıktan hoşa giden unsuru almaya açıklık getirmektedir.

İnsanın haz duygusunu yaşamasında rol oynayan çeşitli etkenlerin olduğu görülmüştür. Bunları şu başlıklar altında örneklendirebiliriz:

- **Beğenilen durum, varlık veya hareket**

Gözlerinde uçurtma seyreden bir çocuğun *hazzı* var. (Adivar_AG:197).

- **Sevilen insanlara kavuşma**

Bir gün bu köpek kaybolmuş. Nice zamanlardan sonra Irondel, sokakta mahzun mahzun köpeğini düşünerek giden Fahim Beyi bulmasını mı? Fakat hayvancağız birdenbire buna o kadar sevinmiş ki *hazzından* ne yapacağını şaşırıp aklını kaybetmiş! (Hisar: 25).

- **Sevilen insanlarla birliktelik**

Zira diğer güzellerin yanında bulunmakla pek çok *haz duyan* Fahim Bey ihtimal ki hikâyeye tamamen uymak için asıl onu sevmek istemiş, sevmiş yahut sevdiğini sanmış olacaktı! (Hisar: 90).

- **Bir başkasından görülen sevgi, saygı, takdir**

Memhure renkli, çiçekli, sulak ve esrarlı sözlerle sevmekten *haz duymuştu*. (Karay_KT:91).

- **Fiziksel zevkler**

Duyusal yönden bazı varlıkların yaptığı hoş etkilerden bahsedilirken sıklıkla *haz ve türevlerinin* kullanıldığı tespit edilmiştir:

Ferit Sakarya'nın iri sıcak elleri genç kadının teninde öylesine ustalıklı dolaşır ki, ürkütücü adama *haz vermenin* yerine, *haz alma* duygusu geçerdi (Ağaoğlu:258).

Cıgarayı içine çekerken büyük bir *haz duyduğu* aşikârdı. (Tanpınar_H:75).

Haz ve türevlerinin, 'hoşlanma, beğenme' anlamında kullanıldığı cümleler de görülmüştür:

Söylediklerini Tefik Bey'e hemen nakledeceğim, çok memnun olacak. Sizden *haz etti* zaten. Yemekte yanında alıkoyacak. (Buğra_KA:301).

Haz ve türevlerinin kullanıldığı cümlelerde bu duygunun etkisiyle kişinin vücudundaki değişiklikler, gösterdiği davranışlar şu ifadelerle dile getirilmiştir: Bayılma, çıldırma, erime, gülme, inleme, kendinden geçme, ne yapacağını şaşırma.

2.1.2.42. Hoş ve Türevleri

<p>Hoş: (Far. hoş) Beğenilen, duyguları okşayan, zevk veren_{TS-1}. Beğenilen, duyguları okşayan bir biçimde_{TS-3}</p> <p>Hoşluk: Hoş olma durumu, letafet_{TS-1}</p> <p>Hoş bulduk: “Hoş geldiniz” sözüne verilen karşılık_{TS}</p> <p>Hoş geldiniz: Gelene söylenen esenleme sözü_{TS}</p> <p>Gönlünü hoş etmek: Birinin dileğini yerine getirerek onu sevindirmek_{TS}</p> <p>Hatırını hoş etmek: Sevindirmek, memnun etmek_{TS}</p> <p>Hoş tutmak: Birine iyi ve sevecenlikle davranmak_{TS}</p>

Hoş ve türevleri genel olarak *beğeni* başlığı altında ele alınması gereken duygu göstergeleri olmalarına rağmen, mutluluk kategorisine girecek bazı kullanımları da dikkat çekmektedir. Özellikle *(birini) hoş tutmak*, *hatırını/gönlünü hoş tutmak*, *hatırını/gönlünü hoş etmek* göstergeleri bu kapsamda değerlendirilecek niteliktedir.

‘İstenilen, sevilen davranışlar veya sözler sonrası iyi bir duruma girmek; sıkıntılardan, dertlerden uzaklaşmak’ anlamlarında kullanıldıkları tespit edilmiştir. *Memnun ve türevlerine* anlam yönünden yakınlık gösterirler.

Miralayın *gönlünü hoş edecek* yumuşak bir cevap aradı:

—...kesinleşmiş bir şey yok albayım, Milli Birlik Komitesi istikamet arıyor; etraflı bir ön alışma yapmamışlar, plan program hak getire, görmemek için kör olmalı. (İlhan:415).

...Fakat baban, anasının huyunu bildiği için olsa gerek, giderken benden söz almıştı; kaynanama iyi bakacağıma, onu *hoş tutacağıma* dair... (İşinsu:72).

Ben, onlara elimden geldiği kadar sevimli görünmeye, *hatırlarını hoş etmeye* çalıştım. Hatta bazılarına mektup yazmak, entari biçip dikmek gibi hizmetlerde bile bulundum... (Güntekin_Ç:198).

‘Yok., yok!. Hayıflanma; ham meyvaya dönersin. Ne dedi Aslan Baba? Duymuşluğum doğru mu?. Sözün hoşsa *hoşluk* bulacağım.’ (Sepetçioğlu_A:101).

Bahr-ı Esved’in (Karadeniz) çırpınan sularına baka baka yazdığım bu defteri, Kırım Türlerine ve dünya üzerindeki bütün Türklüğe armağan ettim. *Gönülleri hoş olsun.*(Çokum:12).

Karşılaşmalarda, ziyaretlerde karşılıklı iyi dileklerde sıklıkla kullanılmaktadır:

Muallâ, kapıyı açtı. Gözlerine Rifatın gülümseyen bakışları çarptı.

- Ooo! *Hoş geldiniz...*
 — *Hoş bulduk efendim...* (Uçuk:162).

2.1.2.43. *Hoşnut* ve Türevleri

Hoşnut (Far. hoşnūd) Bir davranış, bir durum veya bir kimseden memnun olan, yakınması olmayan_{TS}
Hoşnut etmek: Memnun etmek_{TS}
Hoşnut olmak: Memnun olmak, yakınmamak, şikâyetçi olmamak_{TS}
Hoşnutluk getirmek: Memnun olduğunu göstermek_{TS}
Hoşnutluk: Hoşnut olma durumu_{TS}

‘Sevilen, beğenilen bir hareket, bir durum veya bir varlığın sebep olduğu duygu’ etrafında tanımlayabileceğimiz *hoşnut ve türevleri*, *hoş ve türevlerinde* olduğu gibi, *beğeni* unsurunun ön planda olduğu mutluluk göstergeleridir. *Türkçe Sözlük*’te genel olarak *memnun* göstergesinden yararlanarak açıklanmış olması, ayrıca kullanıldığı cümlelerde sergilediği anlamlar, kurduğu eşdizimsel yapılar yönünden *memnun ve türevlerine* yakınlık gösterdiğini söyleyebiliriz.

İncelediğimiz eserlerde tespit ettiğimiz *hoşnut etmek*, *hoşnut olmak*, *hoşnut bırakmak*, *-den hoşnutluk getirmek* şeklindeki eşdizimsel yapılarda birlikte olduğu fiilleri, *memnun ve türevlerinin* eşdizimsel yapılarında da görmek mümkündür.

Kullanım sıklığı bakımından *memnun ve türevlerine* göre daha az görülen (73 kez) görülen hoşnutluk göstergelerinin karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şu şekilde belirlenmiştir:

- **Hayatında huzursuz edici bir şey olmayan ve hayatını olumsuz yönde etkileyecek şeyleri önemsemeyen, kendi durumun iyi olarak gören**

Hoşnut ve türevleri, içinde bulunulan durumu, kendisi için yeterli gören, beğenen insanın kendi durumuyla ilgili kurduğu cümlelerde sıklıkla kullanılmaktadır:

Biliyorum onun zayıflığını. Onun yanında kendi yeteneksizliğimi fark etmeyeceğim, istediğim de bu zaten. *Hoşnutum* yaşamımdan... (Bener:306).

- **Hoşa giden durum, varlık veya hareket**

Gel, şu hatunun rızkına mani olma. Allah'ı da, Peygamber'i de *hoşnut etmiş* olursun. (Güntekin_Ç:163).

- **Bir başkasından görülen sevgi, saygı, takdir**

Neşide, Meleğin kendisi ve yurdun Gürcistan olduğunu anladı; artık ısrar etmedi; ırk gururu, bu iltifattan *hoşnuttu*. (Karay_KT:166).

- **Verilen mücadele sonrası kazanılan başarı, zafer**

Adalet, sonunda karşısındakini inandırabilmiş olmaktan, farkında olmaksızın *hoşnut*, sözlerini sürdürüyordu...(Bener:115).

Örneklerde de görüleceği üzere daha çok, varlık veya durumların ortaya çıkmasında etkili olduğu duygu kavramlarını karşılamaktadırlar. Bunu, birlikte olduğu isimlerin aldığı –DAn ekinden de anlamaktayız.

Hoşnut ve türevlerinin kullanıldığı cümlelerde bu duygunun fiziksel belirtileri, memnuniyette olduğu gibi, daha çok gülümseme, gülüş ve sırıtma şeklinde ifade edilmiştir. Davranış olarak dikkat çekici tepkiler vermemesi, *neşe*, *sevinç* gibi göstergelerle karşılanan aşırı mutluluklardan farklı bir kavramı karşıladığını ortaya koymaktadır.

Kendinden, her şeye karşın kızından da *hoşnut* bir gülümseme: Kısmet'i büsbütün de işe yaramaz saymamak gerekir. (Ağaoğlu:124).

2.1.2.44. *Huzur ve Türevleri*

<p>Huzur: (Ar. <i>ḥuzūr</i>) Dirlik, baş dinçliği, gönül rahatlığı, rahatlık_{TS-1} Huzur vermek: Gönül rahatlığı, dirlik vermek, dinlendirmek_{TS} Huzurlu: Huzuru olan, rahat_{TS}</p>

Huzur ve türevlerinin daha çok 'sıkıntı, tasa, korku gibi her türlü olumsuz duygu veya durumdan kurtulma, bunlardan uzak olma sonucu kendini gösteren bir duygu' kavramını karşılamasının yanında 'hoşa giden, sevilen hareketlerin, varlıkların, durumların insanda meydana getirdiği duygu'yu da ifade ettiği görülmüştür.

İncelediğimiz eserlerde huzur göstergelerinin karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şunlardır:

- **Herhangi bir sıkıntısı olmayan, huzursuzluktan uzak, istenilenlerin ve beklentilerin gerçekleştiği gerçekleşeceği bir süreç içinde bulunma**

Huzur ve türevlerinin karşıladığı duygu kavramının ortaya çıkmasında rol oynayan etkenlerin başında gelmektedir:

Onunla evlenmeye karar verdim bir kez. Sonuna kadar gideceğim. Aradığım sadece *huzurdu*. Kendime göre bir *huzur*. (Bener:306).

- **Bir sorundan, sıkıntıdan kurtulma**

— Kimsenin ölümünü istemem ama şu adam ortadan kalkarsa hiç şüphesiz Neşidem büsbütün *huzura* kavuşacak, dünyadan da bir ahlak numunesi eksilmiş olmayacak. (Karay_KT:487).

Rabia, kıymetli bir emaneti sahibine teslim etmiş bir *huzur* ile piyanonun arkasındaki koltuğa oturmuş, Osman'ı şaşırtmamak için nefes bile almaya korkuyor. (Adivar_SB:438).

- **İstenilenlerin ve beklenenlerin gerçekleşmesi veya gerçekleşeceğinin öğrenilmesi**

Ev sahibi olmak, *huzura* kavuşmanın birinci basamağıydı. (Uçuk:32).

- **Verilen mücadele sonrası kazanılan başarı, zafer**

Demek ki, o da kızım gibi memnundu. Belki de kendisine düşeni yaptığını sandığı için bu *huzuru* duyuyordu. (Tanpınar_H:291).

- **Sevilen insanlara kavuşma-birliktelik**

Suzanla hemen her gün beraberdiler. Zaten kısa günleri didinerek geçiren iki arkadaş, akşama birbirlerini görmeseler olamıyor, *huzura* kavuşamıyorlardı. (Uçuk:172).

Bu huzur nereden geliyordu? Buna “sevgi” demesini haklı gösterecek bir şeydi ona karşı duyduğu yakınlık. Onunla, hiçbir şey konuşmadan saatlerce yan yana uzanıp tavanı seyrettikleri olmuştu, büyük bir *huzur*, büyük bir mutluluk içinde. (Bener:314).

Huzurun, yine bir duygu bildiren *rahat* göstergesiyle bazı cümlelerdeki birliktelikleri de dikkat çekmektedir (15 kez). Bu cümlelerde iki göstergenin, birbirlerine anlam yönünden yakınlık gösterdiği tespit edilmiştir:

Seniha'yı adeta hırçın bir ihtiyar koca gibi ondan kıskanmaya başladı. İkisini bir arada yalnız bilince ne rahat, ne *huzuru* kalıyordu; içine müt-hiş bir vesvese giriyor ve tecessüsü ateşten bir gömlek gibi bütün vücudunu sarıyordu. (Karaosmanoğlu_KK:80).

Fakat çoluğu çocuğu bütün gün korkuturdu, Efendim. Bilseniz neler çektim. İnsana ne rahat, ne *huzur verirdi*. Bütün gün ölüm, cehennem, zebani konuşurdu. İçime koyduğu korkudan bir türlü kurtulamıyorum, belki ölünceye kadar kurtulamayacağım... (Adıvar_SB:358).

Huzur ve türevleri ile karşılanan duygunun dışı yansıyan yönüyle ilgili olarak *rahat ve türevlerinde* de olduğu gibi dikkate değer bir ifadeyle karşılaşılamamıştır. Sadece bir yerde *geniş nefes alma* şeklinde kişinin içinde bulunduğu duygunun etkisiyle bir davranış gösterdiği belirlenmiştir.

2.1.2.45. *Işık ve Türevleri*

<p>Işık: Mutluluk, sevinç veya zekadan doğan, özellikle yüzde ve gözlerde beliren parlaklık_{TS-4}</p> <p>Işıklı: Neşe veren, sevinç yaratan, mutlu_{TS-2}</p>

Çincedeki (Yu, 1995) ve İngilizcedeki (Kövecses, 2000) mutluluk göstergeleriyle ilgili yapılan çalışmalarda gördüğümüz ışık ile mutluluk duygusu arasındaki ilişki, Türkçede de görülmektedir. Daha çok yüzde, gözlerde gülme, canlılık ve parlaklık şeklinde kendini gösteren mutluluk duygusunun, göstergenin bu anlamıyla kullanılmasında rol oynadığını söyleyebiliriz.

Gözleri ışık içinde (veya ışıklı), ışıl ışıl bakmak göstergelerinde olduğu gibi *ışık ve ışıklı* göstergelerinin kullanıldığı cümlelerde yüz ve gözün parlaklığı ile ilgili ifadeler görmekteyiz. Sınırlı sayıda, tek başına, bir mutluluk kavramı için kullanılmıştır.

Zehra konuştuğu, Yunus'un gözlerinde ışıklar parlamaya başladı. Bu *ışıklar*, hüznü bir sevinç saldı genç kadının yüreğine, doğru yolda olduğunu hissediyordu. (Işın:133).

Genç kızın yüzünde bir *ışık* belirdi:

— Anne olacağım...

Muallâmin kalbi çarpıyordu. Onun sözünü tekrarladı:

— Anne olacağım... Gülümsiyerek:

- Kaç aylık? diye sordu. Genç kız, cesur ve sevinçli:
— İki buçuk... dedi. (Uçuk:166).

Bebek, hayatlarının en *ışıklı* bir mevzuuydu. Onun sözü açılınca; yorgunluklarını hayatının zorluklarını, ümitsizliklerini unutan Muallânın gözleri parlar, solgun yüzü renklenecek aydınlanır, içini çekerek:
— Evet bana da öyle geliyor!., diye, gülümserdi. (Uçuk:172).

2.1.2.46. *Işıl Işıl Bakmak*

Işıl ışıl bakmak: Sevinçten gözleri parıl parıl parlamak_{TS}

Işık ve mutluluk ile ilişkili diğer bir gösterge de *ışıl ışıl bakmak*'tır. Canlı, herhangi bir sıkıntısı, derdi olmayan, çevresine, geleceğine olumlu bakan bir insanın gözlerindeki bakışın bir mutluluk göstergesi olarak kullanımına, incelediğimiz eserlerde rastlanılmamıştır. Fakat göstergeyle ilişkili olarak şu şekilde bir yapıyla karşılaşmıştır:

Gözlerini yumuyor. Son gördüğü hâliyle anımsamaya çalışıyor Nermin'i. Her zamankinden başka bir ayrılıştı bu. İkisi de kaygılıydı. Nermin'in her zaman *ışıl ışıl yanan bakışları* bulanıktı. (Bener:90).

2.1.2.47. *İç(ini) Isıt- ve Türevleri*

İç ısıtıcı: Mutluluk veren, neşelendiren_{TS}
İçini ısıtmak: Mutluluk vermek, neşelendirmek
Yürek ısıtıcı: Mutluluk veren, neşelendiren

Türkçe Sözlük'te sadece *iç ısıtıcı* göstergesini görmemize rağmen incelediğimiz eserlerde *içi ısıtmak*, *yürek ısıtıcı* yapılarıyla da karşılaşmıştır.

İç(ini) ısıt- ve türevlerini, kullanımlarına bakarak 'hoşlanılan varlıkların, durumların veya hareketlerin sebep olduğu mutluluk, memnuniyet' çevresinde açıklayabiliriz:

- Yaklaştı. Elini Hüseyin beyin omuzuna koydu. Gülümsedi:
— Gelsin bakalım.

Hüseyin bey omzundaki elin *içini ısıttığını* duyar gibi oldu. (Buğra_Y:157-158).

Bu yanaklarda ögleüstü bir meyve bahçesinin artmış rayihalı ve *iç ısıtıcı* ılıklığı vardı. (Karay_KT:42).

Aaah, konuşabilseydim de sana güzel, yürekten, *yürek ısıtıcı* sözler söyleseydim, Taşbaşım. (Kemal:196).

2.1.2.48. *İçi İçine Sığmamak*

İçi içine sığmamak: Telaş, sabırsızlık, coşkunluk göstermekten kendini alamamak_{TS}

Türkçe Sözlük'te bütün duygular için geçerli bir tanımda verilmiş olan *içi içine sığmamak* göstergesinin, yaptığımız incelemede 'meydana gelen bir olaydan dolayı çok fazla duygulanmaktan dolayı bir şeyler yapmayı istemek, yerinde duramamak' kavramlarını karşıladığı görülmüştür. Bazı kullanımlarında ise mutluluk kavramını belirttiği tespit edilmiştir.

Aksoy, *içi içine sığmamak* ile ilgili olarak yaptığı tanımlamada, göstergeyi sadece mutluluk ile ilişkilendirmiştir:

“*İçi içine sığmamak*: Çok heyecanlanıp sevinmek” (Aksoy, 1988:868).

- Ah bir parabellum olsa, mavzer gibi atar mübarek. Doktor:
- Buluruz be Salih, dedi ve yüzbaşıya söyledi. O da:
- Buluruz elbette, diye söz verdi. Salih'in *içi içine sığmıyordu*. (Buğra_KA:160).

İçim içime sığmıyordu! 'Bu noktaya geldiğinize sahiden çok sevindim!' diye yineledim. (Alatlı:119).

Kısmet Çanakkale'ye çıktı. Hiç müteessir değilim. Bilakis pek memnunum, ilk defa adamakıllı bir harp göreceğim; adeta *içim içime sığmıyor*. (Karaosmanoğlu_KK:182).

2.1.2.49. *İçini Dökmek*

İçini dökmek: Derdini anlatmak, iç dünyasındaki duygu ve düşüncelerini bir bir anlatmak_{TS-1}. Ferahlamak, rahatlamak_{TS-2}

Olumsuz bir duygudan olumlu bir duyguya geçiş sürecinde görülen duygu için kullanılan *içini dökmek* 'birisine dertlerini anlatarak, onunla paylaşarak rahatlamak, ferahlamak' kavramını karşılamaktadır.

Üzüntü göstergelerinin bazı kullanımlarında üzüntünün insanı rahatsız, huzursuz eden bir yük gibi görüldüğüne dair ifadeler (*sıkıntularla yüklü, acı çekmek, bir şeyin ıstırabını taşımak vb.*) göz önünde bulundurulursa ‘insanın içinde taşıdığı sıkıntı verici yükü dışarıya atarak, başkalarına anlatarak rahatlığa, ferahlığa kavuşma’nın *içini dökmek* göstergesi ile nasıl karşılandığı daha iyi anlaşılır.

Mutluluk göstergesi olarak değerlendirdiğimiz *hafif ve türevleri* arasında belirtilen *hafiflemek* göstergesi, toplumun üzüntü varlığına olan yaklaşımı açısından *içini dökmek* göstergesiyle benzerlik gösterir.

Sabri Beyaz’ı avutabilecek durumda değildi doktor. Ancak *içini dökmesine* yardımcı olabilirdi. (Cumalı_AT:222).

Fakat onların mahalleye destan olan saadetleri, Emine’nin gayzını, damarlarını bir ateşe çevirmişti. Ve kimseye bundan bahsedememesi, *içini dökmemesi* bütün bütün onu zehirliyordu. (Adivar_SB:121).

2.1.2.50. İftihar ve Türevleri

İftihar:(Ar. iftiḥār) Övünme, kıvanma, kıvanç, övünç_{TS}

İftihar etmek: Kıvanç duymak, övünmek_{TS}

Müftehir:(Ar.mufteḥir) Bir şeyi övünç bilerek onunla sevinen, övünen, iftihar eden_{TS}

‘Övünme, kıvanma, kıvanç, övünç’ olarak açıklanmış olan *iftihar ve türevleri*, ‘kişinin kendisinin veya ilişkili olduğu bir başkasının yaptığı iyi bir hareket sonucu ortaya çıkan duygu’yu karşılamaktadır. *Gurur ve türevlerinde* de olduğu gibi kendisinin veya kendisi ile ilgisi olan bir yakınının, taşıdığı kimi niteliklerden veya yaptığı bir işten dolayı toplum nazarında kendini ayrıcalıklı hissetmesi, bu durumdan memnuniyet, haz duyması, söz konusu göstergelerin mutluluk kategorisi içerisinde değerlendirilmesinde etkili olmuştur.

Bucakta, gazine, hususi mahfillerde o kadar çok basılan eserlerinden, piyasada ancak bin dokuz yüz elli nüsha kaldığıyla *iftihar edip* duruyordu. (Seyfettin:118).

Nihayet Fahim Beyin kısa boylu, tıknaz, ak sakallı ve kendisine pek benzeyen babası gelip oğlunu güzel dōşeli bir büyük konakta yerleşmiş görünce, ve iyi bir tesadüfle de tam o gün rifatlū rütbesine nail olduğunu öğrenince göğsü *iftiharla* kabarak ona: ‘Berhudar ol, oğlum! Gel, seni

alnından öpeyim!’ demiş ve daha: ‘Bir gün olur, fahametlû olursun, inşallah!’ diye duâ etmiş. (Hisar: 22).

Ali Rıza Bey, kızının meşhur sanatkârlardan, meşhur eserlerden bahsettiğini, hayat hakkında ağırbaşlı mütalâalar yürüttüğünü gördükçe *iftihardan* ağzı kulaklarına varırdı. (Güntekin_YD:36).

Ötekiler maaşlarını arttırdılar, rütbe, nişan alırlar, Fahim Bey ise, vicdanen müsterih, kendisinden ve âtisinden emin ve mutmain, böyle bir ‘açıklar livası’ oluşundan sanki memnun ve hattâ *müftehir*, senelerle, odaları boş konağına elleri boş gidip gelmiş! (Hisar: 20).

Fakat her zaferin her hâlde *iftihar edilecek* bir şey olmadığını anlıyordum. Onun için, kendimi şimdilik vakaların akıntısına bırakmayı daha uygun gördüm. (Karay_KT:180).

İftihar göstergesinin kullanıldığı cümlelerde bu duyguyu yaşayan kişinin gösterdiği davranışları ve bedenindeki değişimleri dile getiren şu ifadelerle karşılaşmaktayız: *Ağzı kulaklarına varma, göğsü kabarma, gözleri yaşarma; başkalarına karşı güzel sözler söyleme.*

2.1.2.51. İhya ve Türevleri

İhya: (Ar. ihyāʾ) (Yeniden) canlandırma, diriltme_{TS-1} Çok iyi duruma getirme, geliştirme, güçlendirme_{TS-2} Yeni bir umut, erinç verme_{TS-3}
İhya etmek: Canlandırmak_{TS-1} Mutluluğa kavuşturmak_{TS-2} Mamur bir duruma getirmek_{TS-3}
İhya olmak: Mutluluğa kavuşmak; daha iyi duruma gelmek_{TS-1} Mamur bir duruma getirilmek_{TS-2}

İncelediğimiz eserlerde daha çok, ‘meydana gelen olumlu bir gelişme ile insanın ruhsal durumunun daha iyi duruma yükselmesi’ içerisinde değerlendirilebilecek kullanımlara rastlanılmıştır. ‘Meydana gelen bir olay neticesinde maddî ve manevî yönden iyi bir duruma gelmekten doğan mutluluk’ ile ilişkili olarak şu örnekleri verebiliriz:

— Siz zahmet buyurmayınız. Ben oraya, yanınıza geleceğim. Kısa bir müddet kalacağım da... bir hafta, on gün... şimdilik tayin edemem. Bir mahzur yok a?

— Estağfurullah... bilakis *ihya etmiş* olursunuz. Bu yaz hiç teşrif etmemiştiniz, mahrum kalmıştık, üzül müştüm, doğrusu! Afitap Hanım da beraber geliyorlar mı? Ona göre oda hazırlatayım. (Karay_KT:255).

Sonra omuzumdan istemiye istemiye elini çekti. Fakat bu ihaneti yaptığı için tatlı bir bakışla gönlümü almayı da ihmal etmedi. Ve hep aynı sevimli, dost, babacan, her zaman için emrinize hazır ve her zaman için sizden çok farklı, tebessümlerinin, gözlüklerinin pırlıtsıyla bizi *ihya ederek* çekilip gitti. (Tanpınar_H:210).

Eskisinden daha çok gelsinler, söylesinler, önlerine dökül, ağızlarını ara, bana gel, ne söylediklerini haber ver. *İhya olursun* be, Tefik.(Adıvar_SB:178).

2.1.2.52. *İnşirah* ve Türevleri

İnşirah: (Ar.inşirāh) İç açılması, gönül açılması, ferahlık_{TS}
İnşirah bulmak: iç açılmak, ferahlamak_{TS}

Sadece *inşirah* şeklinde 1 kez tespit edebildiğimiz bu mutluluk göstergesinin iyi bir duruma geçişte yaşanan bir duygu kavramını karşıladığını söyleyebiliriz. ‘Beğenilen bir varlığın, durumun veya bir hareketin etkisiyle içinde bulunulan olumsuz duygulardan kurtulma” şeklinde tanımlayabileceğimiz *inşirah ve türevleri, aç- ve türevleriyle* yakınlık göstermektedir.

Nitekim Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*’de kelimenin *şerh* kökünden geldiğini söyleyerek “açılma, açıklık, ferahlık” kavramlarını karşıladığı belirtir (Şemseddin Sami, 1996:178).

Hakkı Celis’in, konağa girer girmez ilk öğrendiği şey bu oldu ve genç adam Faik beyde okuduğu cümleleri burada tekrar okudu; gönlüne biraz *inşirah* geldi, hattâ ümide ve feraha benzer bir şey bile duydu... (Karaosmanoğlu_KK:130).

2.1.2.53. *Kabuğunu Çatlatmak / Kırmak*

Kabuğunu çatlatmak / kırmak: İçinde bulunduğu güç, olumsuz veya kötü durumdan kurtulup rahatlamak_{TS}

Türkçe Sözlük’te olumsuz bir durumdan olumlu bir duruma geçiş sırasındaki rahatlama şeklinde tanımlanmış olan *kabuğunu çatlatmak / kırmak* göstergelerine,

incelediğimiz eserlerde bu anlamıyla rastlanılmamıştır. Fakat sadece bir cümlede sevincin aşırılığını belirtmek için kullanıldığı tespit edilmiştir:

Süleyman Şah bir ân, kayalar kadar sakin olmadığını farkettiler. Antiyokyanın iç surları da açılmış gibi görünmüştü ama şimdi, şu anda; tellallar, ezanlar, halkın *kabuğunu çatlatan* sevinci birbirine karışırken açılan surlar, açılışından beter bir rahatlıkla kapanmıştı... (Sepetçioğlu_A:311).

2.1.2.54. *Kâm* ve Türevleri

Kâm: (Far. kām): Zevk, mutluluk, tat_{TS-2}

Kâm almak: Umduğunu ve istediğini elde etmek, dilediği biçimde zevk almak, keyfini çıkarmak_{TS}

Felekten kâm almak: Güzel bir vakit geçirmek, istediği gibi eğlenmek_{TS}

Türkçe Sözlük'te ilk anlamda verilmiş olan 'dilek' anlamı, *kâm ve türevleri*-nin mutluluk göstergesi olarak kullanımlarında da kendini hissettirmektedir. İnsanın istediğini, arzuladığını, hoşlanılan bir şeyi almasıyla, elde etmesiyle ortaya çıkan mutluluk' anlamı etrafında kullanıldığı belirlenmiştir.

Sözlük'teki tanımlarda da yer alan *zevk* göstergesi ile benzerlik göstermektedir. *Kâm* göstergesinin söz varlığımıza da geçmiş olan *al-* fiiliyle olan birlikteliğini, *zevk* göstergelerinin eşdizimsel yapıları içerisinde de görmek mümkündür.

Melal ciddiyetini bozmadı; tasavvuf tabirleriyle cevap verdi:

— Kadeh şarap ile dolmuştu; bırakalım, “meclis-i-işret”den *kâm alsın*, “ayş-ü-tarab” ile sait olsun! (Karay_KT:124).

Bütün İstanbullular gibi, Fahim Beyin de, mutlak, bir mahallede, bir bucakta, bildiği rahat bir şilte gibi serilen bir ev, gittiği ve gizli buluşmasında *kâm aldığı* bir yer, hâtıralarının uzun uzun çektiği tesbihini gizlediği bir köşe olmalıydı. (Hisar:136).

2.1.2.55. *Kanatlan-* ve Türevleri

Kanatlanma: Kanatlanmak işi_{TS}

Kanatlanmak: Çok sevinmek_{TS-3}

Kanatlanış: Kanatlanmak işi veya biçimi_{TS}

Kanatlandırma: Kanatlandırmak işi_{TS}

Kanatlandırmak: Çok sevinmesine sebep olmak_{TS}

Ayakları yere değmemek, başı göğe değmek, havalara uçmak gibi bazı göstergelerde toplumun sevinmek ile yerden uzaktan olma arasında bir ilişki kurduğu açık bir şekilde görülmektedir. *Kanatlan-* ve *türevlerinin* de bu mantıkla bir mutluluk kavramı karşılayan gösterge olarak söz varlığımızda yer aldığını söyleyebiliriz.

İncelediğimiz eserlerde 4 ayrı yerde tespit edilmiştir. Bunların ikisinde, kanatlanın varlık olarak belirtilen *kalp* ve *yürek* isimleri de kullanılmıştır:

O gece geç vakitlerde Sabuncupınar'a dönüp de, Tevfik Beyin övüşlerini dinleyince kalbi âdeta *kanatlandı*. Hiçbir takdiri bu kadar değerli bulmamıştı. (Buğra_KA:309).

Ne gibi olacak, Hayrun hamile: çarşamba sabahı, bir baş dönmesi, bir bulantı!.. Kuşkulanıyordu zaten! Alelacele Doktor Ziya Paşa'yı celbetmişler, teşhisi bu. Halûk Bey'i görmek lazım, sürurundan handiyse *kanatlanıp* uçacak! (İlhan:330).

2.1.2.56. Keyif ve Türevleri

Keyif: (Ar. keyf) Vücut esenliği, sağlık_{TS-1} Canlılık, tasasızlık, iç rahatlığı_{TS-2} Hoş vakit geçirme_{TS-3} İstek, heves, zevk_{TS-4} Alkollü içki ve başka uyuşturucu maddeler kullanıldığında insanda görülen durum_{TS-5}

Keyfetme: Keyfetmek işi_{TS}

Keyfetmek: Hoş ve eğlenceli vakit geçirmek_{TS}

Keyfi gelmek: Neşelenmek_{TS}

Keyfi yerinde: Sağlığı, neşesi, mutluluğu bulunmak_{TS}

Keyfinden bayılmak (veya dört köşe olmak): Bir şeyden çok kıvanç duymak_{TS}

Keyfine bakmak: Dilediğince yaşamak, güzel vakit geçirmek_{TS}

Keyfini çıkarmak: Bir şeyden iyice tat almak_{TS}

Keyfini yapmak: Her türlü istek ve dileği yerine getirmek_{TS}

Keyif çatmak: Keyfetmek_{TS}

Keyif etmek: Keyfetmek_{TS}

Keyif sürmek: Sıkıntısız, rahat yaşamak_{TS}

Keyif vermek: Neşe vermek_{TS}

Keyiflenme: Keyiflenmek işi_{TS}

Keyiflenmek: Keyifli duruma gelmek, neşelenmek_{TS}

Keyifli keyifli: Keyifli bir biçimde_{TS}

Keyifli: Keyfi yerinde, neşeli_{TS}

Daha çok ‘hoşa giden bir durum, hareket, maddenin etkisiyle oluşan duygu’ anlamında kullanıldığı belirlenen *keyif ve türevleri*, “hoşlanma, beğenme” kapsamında değerlendirilebilecek bir duygu kavramını karşılamaktadırlar.

Mutluluk kavramı ile ilişkili olarak kullanımları da görülmektedir. Bu duygu-yu yaşayan kişi, maddî veya manevî sıkıntılardan uzak veya uzaklaşmış bir durumdadır.

İncelediğimiz eserlerde keyif duygusunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şu şekilde tespit edilmiştir:

- **Beğenilen durum, varlık veya hareket**

Yalnız kalmaktan, düşünmekten korktuğu için bu basit adamların sohbetinden, arkadaşlığından hoşlanmıştı. Nihayet, *keyifli* bir hâlde dışarıya çıktıkları zaman... (Karay_S:180).

- **Hoşa giden hareketler, komiklikler**

...fakat Hacı Kalfa'nın bir bebekle konuşur gibi hâli karşısında, ben de birdenbire çocuklaşmış, çantamı top gibi havaya atıp tutmuştum.

Bu hareket, Hacı Kalfa'yı büsbütün *keyiflendirmişti*. Ellerini birbirine vurarak... (Güntekin_Ç:143).

‘Delikanlılığında., bizde, çocuklar uyumayıp ağlamağa başladı mı Afşin Bey geliyor deyip korkuturlardı.’

‘Çocuk da susardı he mi?. Bir bu lâftan?’

‘Hem de nasıl..’

‘Eh bundan sonra da Çaka Bey geliyor diye korkutsunlar.’

Midas öylesine *keyiflendi* ki bu sözün üstüne... (Sepetçioğlu_K:216).

- **Hayatında huzursuz edici bir şey olmayan ve hayatını olumsuz yönde etkileyecek şeyleri önemsemeyen, kendi durumun iyi olarak gören**

Hem sen onu bırak da çocukları bir dolaş bakalım. *Keyifleri yerinde* mi? (Buğra_KA:238).

- **Sevilmeyen birisinin üzüntü duyması**

Süha izdivaç havadisini ortaya attığı zaman -kendisi de şaşırarakla beraber- öbür hanımların kızarıp sararmalarından, allak bullak olmalarından, ıstırap çekmelerinden *keyiflenmişti*. (Karay_KT:286).

- **Verilen mücadele sonrası kazanılan başarı, zafer**

Birbirleriyle yarışır, kamu kuruluşlarının bilgisayar ağlarını virüs atmak suretiyle dağıtmayı başardıklarında müthiş *keyiflenirlerdi*. (Alatlı:101).

- **İstenilenlerin ve beklenenlerin gerçekleşmesi veya gerçekleşeceğinin öğrenilmesi**

Haberler iyi idi. Yüzbaşı Hamdi:

— Fuat Paşanın *keyfini* görmeli şimdi, dedi. (Buğra_KA:141).

- **Bir sorundan, sıkıntıdan kurtulma**

İçinde yüzdüğü *keyfin* asıl sebebini biliyordu: Neşide ile arasının düzelmesi! Muvaffak olanların pembeye boyanmış dünyasında idi. (Karay_KT:149).

- **Bir başkasından görülen sevgi, saygı, takdir**

Fazla sevgi gösterilerinden hiç hoşlanmazdı. Kısmet'in kardeşine aşırı düşkünlüğünü bile hiç hoş karşılamadı. Oğlunun bu kadar sevilmekten *keyiflendiğini* görerek katlandı. (Ağaoğlu:116).

- **Fiziksel zevkler**

Görme, koklama, tatma, işitme, dokunma duyu organları üzerinde hoş etki bırakan hareketlerin veya varlıkların sebep olduğu duygulanmalar için *keyif ve türevlerinin* kullanıldığını görebilmekteyiz:

Nitekim başbaşa kaldıkları ilk anda, sigarasını *keyifle* emen dudaklarında... (Buğra_Y:139).

...bundan, bir sevişme kadar *keyifleniyor*, lezzetten yüzünün hatları karışıyordu. (Karay_S:172-173).

- **Sarhoş edici maddeler**

'Kullanan için beden veya ruhta iyi yönde algılanan değişikliklere yol açan maddelerin ortaya çıkardığı durum' anlamında da kullanılmaktadır:

"Hiçbir içki, *keyif verici* zehir, hatta cismani buluşma o sözlerin verdiği bayıltıcı, aynı zamanda uyanık tutucu müstesna zevkin yerini tutamazdı; tutamıyordu...." (Karay_KT:25).

Keyif ve türevlerinin karşıladığı duygunun nasıl bir niteliğe sahip olduğunu, insanda bu duygunun etkisiyle görülen değişikliklere bakarak da açıklığa kavuşturabiliriz. Genel olarak kullanıldığı cümlelerde bağırma, başkalarına sevgi gösterme,

ellerini ovuşturma, gülme şeklinde, yaşanan duygunun etkisiyle gösterilen davranışlar tespit edilmiştir.

2.1.2.57. *Kına(lar) Yakmak*

Kına(lar) yakmak: (Birin uğradığı kötü duruma) çok sevinmek_{TS}

Daha çok ‘başkalarının başına gelen kötü olaylardan dolayı sevinmek’ anlamında kullanılan *kınalar yakmak* göstergesi ile ilgili olarak incelediğimiz eserlerde herhangi bir kullanıma rastlanılamamıştır. *Sözlük*’te verilmiş olan örnek ise şöyledir:

“Kimimiz oturup **kına yakalım**, kimimiz de yan gelip birbirimizi kutlayalım.”

2.1.2.58. *Kıvan- ve Türevleri*

Kıvanç: Övünç, iftihar_{TS-1} Sevinç_{TS-2}

Kıvanç duymak: Övünmek_{TS-1}. Sevinmek, mutlu olmak_{TS-2}

Kıvançlanma: Kıvançlanmak işi_{TS}

Kıvançlanmak (-den): Kıvanç duymak, övünmek_{TS}

Kıvançlı: Övünç duyan, iftihar eden, övünç veren, iftihar edilecek_{TS-1}. Sevinç duyan, mutlu_{TS-2}

Kıvanış: Kıvanmak işi veya biçimi_{TS}

Kıvanma: Kıvanmak işi veya biçimi_{TS}

Kıvanmak (-e,-le) Övünülecek bir olaydan dolayı sevinmek, iftihar etmek, memnun olmak_{TS}

Kıvanç göstergelerinin mutluluk göstergeleri içerisinde değerlendirilebilecek iki farklı anlamda kullanıldığı belirlenmiştir:

— Sahip olunan bir özellikten, yapılan bir hareketten dolayı kendini toplum içerisinde ayrıcalıklı hissetmekten doğan mutluluk.

— Hoşa giden, istenilen bir olayın meydana gelmesinden duyulan mutluluk.

Memidik *kıvanç* içindeydi. Çok güzel, bu sefer hepsinden güzel anlatmıştı. O koskocaman Sefer Ağası da mest, hayran ağzının içine bakıp kalmıştı! (Kemal:320).

Şam kayısı nasıl yetiştirilir, toplanır, kurutulur, bunları Hilmi Efendiye *kıvançla* anlatıyor, arasından geçtikleri meyva bahçelerini durmadan övüyorlardı. (Sürgün, 160).

Köylüler onun Taşbaş üstüne gördüğü düşleri can kulağıyla dinliyorlardı. Zalaca, bundan büyük bir *kıvanç duyuyordu*. Muhtar Sefer gibi kimse düşünüyordu ama, olsun. Dinlemeleri, böyle candan dinlemeleri çok güzeldi. (Kemal:226-227).

Kimse onu kurtarmak için bir şeyler yapabilecek durumda değildi. Çünkü, onun mutluluğuyla birlikte yitirilen, hepsinin mutluluk umuduydu. Hepsinin umudunu birden kırmıştı o. Onun için, hepsi kızgındı. Kimsenin acıdığı yoktu ona. Onu o hâlde görmekten, ortada bırakıvermekten *kıvanç bile duydukları* söylenebilirdi. (Bener:119).

‘Kibritlerden birisini, istersen ikisini sana veriyorum. Kimseye söylemezsin, değil mi?’

Ummahan her şeyi unutup *kıvanç* içinde kaldı. (Kemal:117).

2.1.2.59. *Koltukları Kabarmak*

Koltukları kabarmak: Kendine veya yakınlarına yapılan övgüden *kıvanç* *duymak*_{TS}

Bağlamına bakarak ‘bir üstünlükten, çevresinde ayrıcalıklı hissetmekten mutlu olmak’ şeklinde değerlendirdiğimiz *koltukları kabarmak*, mutluluk göstergeleri arasında belirttiğimiz *gururlanmak*, *iftihar etmek* göstergelerine anlam yönünden yakınlık gösterir.

Duygu kavramlarının karşılanma yollarından biri olan fiziksel görünümün bir duygu göstergesi olarak kullanılmasında rol oynadığı *koltukları kabarmak* ile ilgili şu örnekleri verebiliriz:

...Paşa ille paşalık yapmak istiyorsa düşmandan köşe bucak kaçan birliklere görünmeliydi.

Tevfik Bey bu cevabı yazıp bitirdikten sonra bir kere de yüksek sesle okumuş, içindeki imaları açıklamıştı. Küçük Ağa odada bulunan müfreze kumandanlarının nasıl *koltuk kabartıklarını* da aynı üzüntü ve aynı korku ile fark etti. (Buğra_KA:326).

— Doğru. Ve bu tuhaf bir şey. Herkes, biliyor musunuz, herkes pek önemli görüyordu diplomayı. Sevdikleriniz ve sevmek istedikleriniz başka. Hele yenge hanımefendi.. Hürrem’in annesi, hele o. Her gidişimde konuşma mutlaka fakülte ile açılır, fakülte ile kapanırdı. Atardım o zaman ben de bir şeyler.. Hem de *koltuk kabartıcı* türden. (Buğra_Y:171).

2.1.2.60. *Kut*

Kut: Uğur, baht, talih_{TS-1} Mutluluk_{TS-2}

Eski Türkçede ‘devlet, mutluluk’ ile ilişkilendirilerek tanımlanan *kut* (DLT I-320; DLT II-121), *Türkçe Sözlük*’te de ikinci anlamda ‘mutluluk’ şeklinde verilmiştir.

İncelediğimiz eserlerde *kut* göstergesinin kullanıldığı herhangi bir cümleye rastlanılmamıştır.

2.1.2.61. *Külahını / Fesini Havaya Atmak*

Fesini havaya atmak: Külahını havaya atarak sevinç gösterisinde bulunmak_{TS}
Külahını havaya atmak: Pek çok sevinmek_{TS}

Tanımlarda da görüleceği üzere aşırı mutluluk içerisindeki kişinin yaptığı bir hareket olarak düşünülen *külahını (fesini) havaya atmak*, neden-sonuç ilişkisi kurularak, söz varlığımızda bir gösterge olarak yerini almıştır.

Ahmet Talât Onay, *külah atmak* mazmunu ile ilgili olarak “Sevinç verecek bir haber alınca fes, şapka gibi serpûşu baştan çıkarıp havaya atmak, felaket haberi karşısında yere vurmak Türklerin âdetidir.” şeklinde bir açıklama yapmış ve Divan şiirinden bununla ilgili örnekler vermiştir:

Ey Mesîhî meh değildir âsumânda görünen
 Şâdıktan göğ'e attığım külâhımdır benim (Mesîhî) (1992:268).

İncelediğimiz eserlerde söz konusu göstergelere rastlanılmamıştır.

2.1.2.62. *Lezzet ve Türevleri*

Lezzet: (Ar. lezzet) Herhangi bir şey karşısında duyulan zevk, haz_{TS-2}
Lezzet almak: Hoşlanmak_{TS}
Lezzetli: Zevkli, haz dolu_{TS-2}

Mütelezziz olmak: Lezzet duymak, tat almak, mutlu olmak_{TS}

Mütelezziz: Lezzet bulan, tat alan, mutlu olan, hoşlanan_{TS}

Genel olarak tatma organıyla alınan bir hissi karşılayan *lezzet ve türevlerinin* ‘hoşlanılan varlık, durum veya hareketlerden duyulan mutluluk, haz, zevk’ anlamlarında da görülebilmektedir:

Lezzet ve türevlerinin kullanıldığı cümlelere bakıldığında varlık, durum veya hareketlerde iyi yönler bulunduğunu ve insanın bu iyi yönleri görerek, elde ederek mutlu olduğu tespit edilmiştir

Seher, şimdi, zalimce, haince, ahlâksızca işler yaptığı zaman duyduğu zevkin içindeydi; bundan, bir sevişme kadar keyifleniyor, *lezzetten* yüzünün hatları karışıyordu. (Karay_S:172-173).

O yaşta bir saati olup da içinde ne vardır diye merak etmemek kabil midir? Hele insan, benim gibi çocukluğu boyunca ayaklı bir saatin âdeta bir büyü gibi zaptettiği bir evde yaşamış olursa! O zamana kadar azar, tekdir belâsı saatlere yalnız dışlarından bakmakla yaşamıştım. Onları sadece seyrediyor, varlıklarından *lezzet alıyordum*. (Tanpınar_H:31).

Mizah edebiyatlarının bellibaşlı mevzuu olan kadınların bekletmek huyundan erkeklerin bu kadar şikâyetçi olmasına şaşıyordu. Nuran’ı beklemek ona çok *lezzetli* geliyordu.(Tanpınar_H:226).

Mütelezziz göstergesinin kullanıldığı herhangi bir kullanıma incelediğimiz eserlerde rastlanılamamıştır. *Türkçe Sözlük*’te bununla ilgili şu örneğin verildiğini görmekteyiz:

“Bu kelimeyi söylerken sanki *mütelezziz olur*, hep tekrarlardım. Y. K. Karaosmanoğlu”

2.1.2.63. *Mal Bulmuş Mağribi Gibi*

Mal bulmuş mağribî gibi: Büyük bir zenginliğe kavuşmuşçasına büyük sevinç ve coşku ile_{TS}

‘Beklenmedik bir zamanda, iyi bir şeyi elde etmekten doğan mutluluk’ söz konusu olduğunda kullanılan bir gösterge olan *mal bulmuş mağribî gibi* deyiminde geçen *mağribî* ile ilgili olarak Onay (1992:278), “Sihir yaparak, tılsım bozarak yerden mal çıkarmak iddiasında bulunan Faslı, Cezayirli, Sudanlı şarlatanlardır.” şek-

linde bilgi vermektedir. Bu açıklama, söz konusu deyimın mutluluk kavramını karşılayan bir gösterge olarak nasıl söz varlığımızda yer edindiğine açıklık getirmektedir.

Daha çok zarf olarak kullanılan göstergeye, incelediğimiz eserlerde sadece 1 kez rastlanılmıştır:

Köylünün artık böyle masallara bile aldırıldığı yok. Eskiden olsa, *mal bulmuş Mağribî gibi* sarılırlardı bu hikâyelere. (Kemal:415).

2.1.2.64. (Dört Baş) Mamur

Mamur: (Ar. ma‘mūr) Bayındır_{TS}

Dört başı mamur: Her bakımdan istenildiği gibi olan, eksiksiz, kusursuz_{TS}

Mamur göstergesi, genel olarak gelişip güzelleştirilmiş mekânlarla birlikte kullanılmıştır. Bunun yanında *mamur* kelimesinin de yer aldığı ‘her bakımdan istenildiği gibi olan, eksiksiz, kusursuz’ anlamındaki *dört başı mamur* göstergesinin, ‘herhangi bir sıkıntısı olmayan, istediklerine erişmiş’ anlamında, mutluluk göstergeleri olarak alınmasının doğru olacağı düşünülmektedir.

Fakat arkadaşı, rahatın, kaygusuzluğun, *dört başı mamur* olmanın verdiği bir “keyfi bozmamak” maksadiyle karşısındakinin durumunu eşelemekten kaçınıyordu. (Karay_S:51).

2.1.2.65. Memnun ve Türevleri

Memnun: (Ar.memnūn) Herhangi bir olaydan veya durumdan ötürü sevinç duyan, kıvançlı, mutlu_{TS}

Memnun etmek: (Bir kimseyi) sevindirmek, kıvanç vermek_{TS-2} Yüklüce para veya bol bahşiş vermek_{TS-2}

Memnun memnun: Memnun bir biçimde, memnun olarak, memnuniyetle_{TS}

Memnun olmak: Sevinmek, sevinç duymak, kıvanmak_{TS}

Memnunca: Memnun gibi, az çok memnun_{TS}

Memnuniyet: (Ar. memnūniyyet) Sevinç, sevinme, kıvanç, kıvanma_{TS}

Memnuniyetle: Kıvanç duyarak, kıvançla_{TS}

Memnunluk: Kıvanma, kıvanç_{TS}

Memnun ve türevleri, incelediğimiz eserlerdeki kullanımlarına bakıldığında *Sözlük*’te belirtilen tanımlamaları da içeren iki durum tespit edilmiştir:

Bazı kullanımlarında *memnun ve türevleri*, ‘yapılan iyi bir hareketten dolayı oluşan duygu’yu belirtmek için kullanılırken, bazı kullanımlarında ‘bir varlığın (insan veya insan dışı) taşıdığı niteliklerin beğenilmesiyle ortaya çıkan duygu’yu karşılamıştır.

Özellikle ‘bir varlığın taşıdığı hoş giden bazı niteliklerinin, kişiyi etkileyerek onu olumlu bir duyguya sokması’ şeklindeki kullanımları, *mutluluk, sevinç* gibi duygu göstergelerinden ayırıcı özelliği olarak kabul edilebilir.

İncelediğimiz eserlerde memnuniyet duygusunun ortaya çıkmasında rol oynamış olan etkenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- **Beğenilen durum, varlık veya hareket**

Nereden çıktığıma, nasıl çalıştığıma, ne yapmak istediğime dair sualler soruyordu. Verdiğim cevaplardan *memnun* kaldığı belliydi. (Güntekin_Ç:138).

- **Hayatında huzursuz edici bir şey olmayan ve hayatını olumsuz yönde etkileyecek şeyleri önemsemeyen, kendi durumun iyi olarak gören**

Daha evvelki gece, “Hayatımdan çok *memnunum*... Kendimi bir operet, yahut vodvilde sanıyorum... Yaşama denen şeyin tadını almağa başladım!” diyordu. (Tanpınar_H:279).

- **Sevilen insanlara kavuşma-Sevilen insanlarla birliktelik**

“Ne kadar *memnunum*, seni bulduğuma ne kadar *memnunum*; bu akşam yalnız, yapayalnızdım; ne yapacağımı bilemiyordum,” dedi ve çıplak elini laubali, samimi bir tavırla Hakkı Celis’in dizi üstüne bıraktı. (Karaosmanoğlu_KK:200).

- **Sevilen insanların iyi durumda olması**

Teyzelerimi, hepinizi sıhhatte bulduğuma ne kadar *memnun oldum*. (Güntekin_Ç:392).

- **Tanışma**

— Tanıştığımızıza *memnun oldum*, Suat! diyor, daha ilk gördüğüm gün anlamıştım, siz onlardan değilsiniz. (İlhan:212).

- **Verilen mücadele sonrası kazanılan başarı, zafer ayrıca istenilenin gerçekleşmesi**

“Ne delilik, bir marifetini beğendirdiğin için bu kadar *memnun olmak* ne delilik!” (Güntekin_Ç:403).

- **İstenilenlerin ve beklenenlerin gerçekleşmesi veya gerçekleşeceğinin öğrenilmesi**

... ev sahibi, temizleyici bulduğuna *memnun*, rahat rahat oturuyordu. (Uçuk:106).

- **Bir başkasından görülen sevgi, saygı, takdir**

— Aldım, alıyorum. Kartpostallar... sekiz tane kadar geldi, muhtelif şehirlerden... ikisinin selamları ve imzalarıyla... unutmayacağımı biliyordum. Fikri Hoca'ya da yolluyormuş; o da unutulmadığına *memnun*. (Karay_KT:443).

- **Sıkıntıdan kurtulma**

Hasta gözlerini açtı; dudaklarını elinden geldiği kadar ıslattı; Mümtaz küçük kaşıkla suyunu verdi; sonra eğildi, bu kâbustan kurtulduğuna *memnun*... (Tanpınar_H:430).

- **Beklenilenden daha iyi bir durumla veya olayla karşılaşma**

Boya parasının üstüne onbeş kuruş da bahşiş alan boyacı *memnun* uzaklaştı. (Cumalı_Z:110)

- **Sevilen birisinden gelen sürpriz hediye / mektup...**

Arabacı aldığı bahşişten *memnun*, arabasının başak sarısı hasırını ve renkli tentesini güneşte parlatarak geniş bir kavisle Adile'nin yanbaşımdan geçti.(Tanpınar_H:114-115).

- **Fiziksel zevkler**

Melek, usturayı adamın yüzünü kabartacak şekilde, hızlı hızlı gezdirdi. Adam, gözlerini açmıştı. Gülümsedi. *Memnundu*. Bir dakika sonra, müşterinin saçlarını kolonyalarken, bütün hırsıyla parmaklarını saçlarının arasına soktu; ovaladı. Adam, *memnun memnun* sırttı. (Abasıyanık:127).

Memnun ve türevleriyle karşılanan duyguyu yaşayan kişinin bu duygunun etkisiyle gösterdiği davranışlara, bedende dikkat çeken değişikliklere bakıldığında ‘mutluluk’, ‘neşe’ veya ‘sevinç’ gibi bazı duygulara oranla daha az ve daha sınırlı davranışlar sergilediği, bedeninin dış yüzeyinde daha az mutluluk izleri görülmüştür.

Memnun ve türevleriyle birlikte görülen ve duygunun dışa yansımaları dile getiren ifadeleri *ağzı kulaklarında, gülme, gülümseme, gülüş, sırıtma, tebessüm* şeklinde sıralayabiliriz.

Görülmektedir ki *memnun ve türevleriyle* karşılanan duygu, genel olarak, yüz çevresinde kendini göstermektedir.

Arslan’ın sözleriyle daha *memnun olarak, gülümsedi*. (Çokum:39).

Bu bedensel hareketleri göz önünde bulundurarak *memnun ve türevlerinin, mutluluk, sevinç, neşe* göstergelerine nazaran daha az bir mutluluk yoğunluğuna sahip duygu kavramını karşıladığını söyleyebiliriz. *Huzur* adlı romanda geçen şu cümle bu mutluluk derecesini tespit etme açısından önem arz eder:

Bilir misin ki, seni gördüğüme çok *memnun oldum*. Hattâ *sevindim*. (Tanpınar_H:468).

2.1.2.66. *Mut ve Türevleri*

Mut: Bütün özlemlerin eksiksiz ve sürekli olarak yerine gelmesinden duyulan kıvanç, kut, saadet_{TS}

Mutlanma: Mutlanmak işi_{TS}

Mutlanmak: Mutlu olmak_{TS}

Mutlandırma: Mutlandırmak işi_{TS}

Mutlandırmak: Mutlanmasına yol açmak, mutlanmasını sağlamak_{TS}

Mutlu ve türevleri ile ilişkili olan *mut ve türevlerinin* oldukça sınırlı sayıda kullanıldığı belirlenmiştir. Sadece 1 kez tespit ettiğimiz bu kullanımda ‘hoşa giden, sevilen bir işi yapmaktan olumlu bir şekilde duygulanma’ kavramının karşılandığı görülmüştür:

Masada bulunan ötekiler; Rock’n Roll’de direten bir dansçı. Kırmızı gömleğinin yakasını göbeğine dek açmış yaşlı dekoratör. Kendisi içmeyen, başkalarına içirmekle *mutlanan* şarkı sözü yazarı ve lümpen suratlı biri. (Ağaoğlu:237).

Sözlük'te *mutlandırmak* maddesinde ise şu örnek verilmiştir:

“Seninle bir dakika *mutlandırıyor* beni. H.M. Ebcioğlu”.

2.1.2.67. *Mutlu* ve Türevleri

Mutlu: Mutluluğa erişmiş olan, ongun, mesut _{TS-1} Mutluluk veren _{TS-2}
Mutlu etmek: Mutluluk vermek, bahtiyar etmek _{TS}
Mutlu olmak: Mutluluk duymak, bahtiyar olmak _{TS}
Mutlulandırma: Mutlulandırmak işi _{TS}
Mutlulandırmak: Mutlanmasına yol açma, mutlanmasını sağlamak _{TS}
Mutlulanma: Mutlulanmak işi _{TS}
Mutlulanmak: Mutlu bir duruma gelmek, mutlanmak _{TS}
Mutluluk: Bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, ongunluk, kut, saadet _{TS}
Mutluca: Mutlu olmaya yakın _{TS}

Türkçe Sözlük'te “Bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, ongunluk, kut, saadet” olarak tanımlanan *mutluluk*, incelediğimiz eserlerde de benzer anlamlar da görülmektedir.

Daha çok, uzun süreçli bir duygu kavramını karşıladığını belirlediğimiz, *mutlu* ve *türevlerinin* bu kullanımlarında kişinin sıkıntısız, huzurlu bir ortamda bulunması; bütün isteklerin, beklentilerin karşılanması, sevilen insanlarla olan birliktelikleri veya zihinde iyi hisler uyandıran şeyleri düşünmesi dikkat çekmektedir.

...Fakat doktordan değişik olan yanı durumunu hiç yadırgamamasıydı. O, bidonları, rafları, camlıkları arasında, tezgâhının gerisinde *mutluydu*. Sanki, evinde, sokaklarda, kırlarda değil de dükkânı içinde yaşamak için gelmişti dünyaya. Peynir tulumları, yağ tenekeleri, şeker çuvaları arasında dolanırken iri, evcil bir kedi rahatlığı ile görüyordu işini. Kesekâğitlerini doldurur, tartar, ağızlarını kırarak kapatırken; para alır, aldığı paranın üstünü geri verirken biraz dikkat eden, yüz çizgilerindeki *mutluluğu* görürdü onun. Bunun içindir ki, dükkânında kaldığı, yaşadığı sürece her olayı az çok iyimserlikle karşılaması kaçınılmazdı. (Cumalı_AT:72).

Ama, Nevzat'ı istemişti. Onunla birlikte bulunmak bile yetiyordu ona *mutlu olması* için. (Bener:221).

Bu ihtiraslı yolculuğu düşünürken, şimdiden bütün varlığımı tatlı bir *mutluluk* havası sarıyor. Damarlarımdaki kan tazeleniyor. Yüreğim hoplamağa başlıyor ve başıma, bir ilkbahar gecesinin serinliği geliyor. (Karaosmanoğlu_Y:119).

Mutlu ve türevlerinin diğer duygu göstergelerinden ayırıcı bir özelliği istenilen, arzu edilen, sıkıntısız, huzurlu bir evlilik hayatından bahsedilirken sıklıkla tercih edilmesidir:

Hazırdı; ama rızâsı Murad’a bağlıydı. *Mutluluğu* Murad’da umuyordu; ama bunu Murad’ın vâdetmesi gerekiyordu. Kendisi elinden geleni yapmaya can atıyordu; ama istenmeliydi, istenildiğinden emin olmalıydı. Böyle bir şeydi Şükriye’nin durumu ve davranışları.

Hüseyin bey rahattı; alttan alta kalbini mıncıklayıp duran endişeleri, daha önemlisi de, suçluluk duygusu silinip gitmişti. Gerçi gene ve eski temposunda içiyordu; ama artık endişelerini ve suçluluk duygusunu külemek için değil! Çünkü artık kızına karşı görevini yapmış sayıyor, kızının *mutlu olacağına* inanıyordu. (Buğra_Y:175).

Mutlu ve türevleri, geniş bir zaman dilimi için yaşanan olumlu duygular için kullanılmasının yanında, meydana gelen, olması istenen bir olayın hemen ardından ortaya çıkan duyguları da karşılayabilmektedir.

Eserlerde tespit ettiğimiz olması istenilen bu olayları şu başlıklar altında sınıflandırabiliriz:

- **İstenilenlerin ve beklenenlerin gerçekleşmesi veya gerçekleşeceğinin öğrenilmesi**

— Ya anan beni istemezse...
 — Benim anam seni neden istemesin? Asıl senin anan baban beni istemez.

 — Hele seni istemesinler de bir gör! Seni kimseye ezdirmem ben!
 — Zeliş *mutluluktan* uçuyordu. (Cumalı_Z:183).

- **Sevilen insanlara kavuşma**

Mestan Ağa’nın gelininin omuzu üstünden, karşılayıcı kalabalığının gerilerinde, konuşmadan, sorularla dolu, tasalı gözlerini üzerine dikmiş, kendisine bakan Cemal’i gördü. Hemen yüreğinde *mutluluklar* uyandı. (Cumalı_Z:64).

- **Sevilen insanlarla birliktelik**

Birlikte olduğumuz herhangi bir an, aynı durumda Macide’yle birlikteyken daha *mutlu olduğunu* düşünüverecek olsa... (Bener:163).

- **Beklenilenden daha iyi bir durumla veya olayla karşılaşma**

Hayatının en büyük heyecanını bir Yunan birliğine yaptıkları baskında duydu. Hele başarı umulandan da üstün olunca, *mutluluğuna* diyecek yoktu. (Buğra_KA:309).

- **Bir başkasından görülen sevgi, saygı, takdir**

O, annesinin elinden kurtulabilmişse, üst katta, sofadaki pencereden, perdenin gerisinden bir görünür bir kaybolurdu Ferit'e. Bu kadar görünmekle bile bakışlarında bir şey uçuşmasından *mutlu ettiğini* bilirdi onu. (Cumalı_AT:48).

- **Sevilen birisinden gelen sürpriz hediye / mektup...**

Hasan hemen koynundan kibritini çıkardı, ona uzattı. Taşbaş baktı, bu yepyeni, ağzına kadar da kibritle dolu bir kutuydu.

'Bana mı veriyorsun?' diye, Hasanın saçlarını okşayarak gülümsedi. *Mutluluk* içindeydi. (Kemal:436).

- **Bir sorundan, sıkıntıdan kurtulma**

Devrim, 'Babamın derdi para.' diye yorumladı, 'MMZ'den kurtaracağı parayı Nataşa'ya yedirmesinden korkuyor. Onun dışında bir itirazı yok. Hatta, kendi yediği haltları bir anlamda akladığı için *mutlu* bile *oldu*. Pis pis sırtıyor.' (Alatlı:496).

- **Verilen mücadele sonrası kazanılan başarı, zafer**

Çok *mutluydu*, kendisini zafer kazanmış hissediyordu. (Alatlı:563).

Genel olarak bakıldığında birden çok olumlu durum ve şartın oluşması veya çok istenilen, önem arz eden bir şeyin meydana gelmesi sonucu ortaya çıkan mutluluk duygusunda, kişi karşılaşılan diğer olumsuzlukları düşün(e)memekte, başka bir şeyi aramamakta, ona heves duymamaktadır.

Mutlu ve türevlerinin karşıladığı duygu kavramında dikkat çeken bir diğer husus da, mutlu olan, mutluluk duyan kişinin gösterdiği durağanlıktır. Genel olarak bu duygu içerisindeki kişi, bedensel olarak sınırlı hareketlerde bulunmakta veya sadece yüzde beliren bir tebessüm ile yaşadığı duyguyu dışa vurmaktadır.

İncelediğimiz eserlerde mutluluk göstergesiyle karşılanan duygu içerisinde olan kişinin gerek bedeninde görülen değişiklikler, gerekse yaptığı davranışlar, verdiği tepkiler şu şekilde belirlenmiştir:

Ağlama, gülümseme, sırtıma, gözleri parlamak, baş dönmesi, titreme, sarhoşluk, havalara uçma.

2.1.2.68. *Mürüvvet* ve *Türevleri*

Mürüvvet: (Ar. muruvvet) 1. Bir ailede çocuklarının doğumu, sünneti, evliliği, iyi bir göreve geçmeleri gibi olaylardan duyulan mutluluk, sevinç_{TS}
Mürüvvetini görmek: (Anne, baba için) çocuklarının sevinçli günlerini görerek mutluluk duymak_{TS}

9 kez kullanıldığını tespit ettiğimiz *mürüvvet* ve *türevlerinden* sadece bir tanesinin mutluluk kategorisi içerisinde değerlendirilebilecek nitelikte olduğu belirlenmiştir:

‘İnşallah sayenizde o *mürüvveti* de *görürüm*,’ dedi; ‘fakat, ne çare ki Seniha katiyen arzu etmiyor, babası da yirmisini geçmeden olmaz, diyor.’ (Karaosmanoğlu_KK:41)

2.1.2.69. *(Geniş Bir) Nefes Almak*

Nefes almak: Ferahlamak, rahatlamak_{TS-3}. Mutlu bir biçimde yaşamak_{TS-4}
Geniş bir nefes almak: Rahatlamak, ferahlamak_{TS}

(Geniş bir) nefes almak ile ilgili göstergelerin bir duygu kavramı olarak kullanıldığı yerlerde daha çok, olumsuz bir duygudan sıyrılma, olumlu duyguya yönelmeyi ifade ettiği görülür. İnsanın ‘kendisi veya sevdiği varlıklarla ilgili olarak beklenen kötü şeylerin gerçekleşmediğini veya gerçekleşmeyeceğinin öğrenilmesi ile korku ve kaygılardan kurtulmak, rahatlamak’ anlamında kullanılmış olan *(geniş bir) nefes almak* göstergeleri, ‘hoşa giden durum ve şartlara kavuşarak içinde bulunulan sıkıntılı durum ve şartlardan kurtulma, ferahlığa kavuşmak, rahatlamak’ kavramını da karşıladığı tespit edilmiştir:

Son buyruğun yerine getirilmesi pek de kolay olmadı ama vadiyi geçip Kotiyon yoluna çıkıldığında Kılıç Aslan umduğu kadar zayıf olmadığını görünce derin bir *nefes aldı*. Sanki İznîği kurtarmıştı, sanki İznikte eğilen başı dimdik, bir daha düşmemek üzere doğrulmuştu, sanki.. (Sepetçioğlu_K:339).

Yıllardır, Halit Ayaracı'ya tesadüfime kadar hep onun darbesinin beni attığı çukurda kalmıştım. Şimdi biraz *nefes almağa* başladığım bir anda tekrar karşıma çıkıyordu. (Tanpınar_H:302).

Naim Efendi, meselenin Seniha'ya ait bir şey olmadığını hisseder etmez *geniş bir nefes aldı* ve güya Ragıp Efendi, ona bir müjde getiriyormuş gibi beşuş bir çehreyle:

“O hâlde ne yapmalı? Sizin fikriniz nedir?” dedi. (Karaosmanoğlu_KK:81).

Onlar, aşağı yoldan, çocuğu bulamamışlar, telâş içinde bu tarafa geliyorlardı. Behire'ye yavaşça:

- Sen yine o biraz evvelki tavrını al... Ağlayıp sızlanmaya başla, dedim.

Behire'yi görünce onlar da *geniş bir nefes aldılar*. Vesime, kardeşine sarılarak ağlamaya başladı. (Karaosmanoğlu_KK:98).

2.1.2.70. Neşe ve Türevleri

<p>Neşe: (Ar. neş'e) Üzüntüsü olmamaktan doğan, dışa vuran sevinç, şetaret_{TS-1} Hafif sarhoşluk, çakırkeyf olma_{TS-2}</p> <p>Neşesi yerinde: Neşeli_{TS}</p> <p>Neşesini bulmak: Neşeli bir duruma gelmek, neşelenmek_{TS}</p> <p>Neşelendirme: Neşelendirmek işi_{TS}</p> <p>Neşelendirmek: Neşeli duruma getirmek, şenlendirmek, keyiflendirmek_{TS}</p> <p>Neşeleniş: Neşelenmek işi veya biçimi_{TS}</p> <p>Neşelenme: Neşelenmek işi_{TS}</p> <p>Neşelenmek: Neşeli duruma gelmek, şenlenmek, keyiflenmek_{TS}</p> <p>Neşeli: Sevinçli, keyifli, şen_{TS}</p> <p>Pürneşe: Neşeli_{TS}</p>

İncelediğimiz eserlerde *neşe ve türevlerinin* ‘iyi, istenilen, hoşlanılan bir olayın meydana gelmesi veya hoşlanılan, istenilen bir ortama girmesi sonucu ortaya çıkan bir duygu’ kavramı ile ilişkili olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu duygu içerisine giren kişide sıkıntı, dertlerin, ümitsizliklerin olmadığı veya kişinin bu olumsuzlukları düşünmediği dikkat çekmektedir.

Karşılanan ‘neşe’ duygusunun ortaya çıkmasında rol oynayan olay ve durumlar şu şekilde belirlenmiştir:

- **Sevilen insanlara kavuşma**

Karıdaki *neşeye* bak. Hüseyin'e kavuştu ya, göbek atıyor. (Safa_MNK:52).

- **Sevilen insanlarla birliktelik**

Bir de bugünü yine beraber geçireceğimizden dolayı *neşeliydim*, işitince mahzun oldum. (Karay_KT:172).

- **Sevilen insanların iyi durumda olması**

Son günlerde Hilmi Efendiye bütün zevki bu kız veriyordu; ötüşleriyle avunuyor, her iyi şeyden onun yiyip içtiğini, geliştiğini gördükçe *neşeleniyordu*. (Karay_S:78).

- **İstenilenlerin ve beklenenlerin gerçekleşmesi veya gerçekleşeceğinin öğrenilmesi**

Müjde, beyefendi! Mektup yerine vardı, haberini verince dünyalar kendisinin oldu ve bu *neşe* içinde Nevsal'e reçel ikram etti... (Karay_KT:352).

- **Hoşa giden hareketler, komiklikler**

“Ben ölmeyeceğim,” dedi yüksek sesle.
Bunun böyle olmadığını kim kanıtlayabilirdi? Kim bir gün gelip karşısına, “Gördün mü bak, sen de ölümsüz değilmişsin!” diyebilirdi?
Bu düşünce, bir an için *neşelendirir* gibi oldu onu. (Bener:21).

- **Sevilen birisinden gelen sürpriz hediye / mektup...**

— Müsaade buyrulursa bir aperitif alayım; mahdum beyefendinin afiyetine içeceğim. Mektubu *neşe* verdi; adeta gözüm açıldı.(Karay_KT:316)

- **Bir sorundan, sıkıntıdan kurtulma veya bunları düşünmeme**

Neşe ve türevleri ile karşılanan duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenlerden kurtulma süreci incelediğimiz eserlerde iki şekilde kendini göstermektedir:

- İnsan, bu kötü durumdan, sorunu çözerek veya sorunun kendiliğinden ortadan kalkmasıyla sıyrılmaktadır.

- İçinde bulunduğu kötü durum, yerini korumasına rağmen, insanın bu sorunla artık meşgul olmamaya çalışması, sorunu düşünmemesi, kötü durumun sebep olduğu sıkıntıyı hafifletebilmektedir.

İkincide insanın sorun ve sıkıntılardan kurtulmamasına rağmen, sanki bir sıkıntısı, sorunu yokmuş gibi davranmaya çalışması, bizlere *neşe ve türevlerinin* sevinç, mutluluk gibi duygu kavramlarından farklı bir kavramı karşıladığını göstermektedir.

Ayrıca bu çeşit kullanımlarda *neşe ve türevlerinin* yalancı bir sevinç, mutluluk kavramını karşıladığını söyleyebiliriz:

Akşamdan beri sinirlerini geren tasası geçmişti şimdi. İçini gittikçe artan bir *neşe* sardı. Yüzü güldü:

Getirin! dedi, ne getirirseniz getirin! Atın! (Cumalı_Z:38-39).

— Peki, öyleyse derdin ne?

Gözlerini indirerek susuyor, daha ısrar edersem yalandan gülmeye, boynuma sarılmaya başlıyor. Fakat ben, bu yalancı *neşeye* inanmıyordum. Munise'nin asıl sevincini ben bilmez miyim? (Güntekin_Ç:225).

• Sarhoş edici maddeler

Bunların yanında özellikle sarhoş edici, alkol içeren maddelerin sebep olduğu, sıkıntı ve dertlerden uzaklaşarak veya bunları düşünmeyerek, mutlu, memnun tavırlar sergilediği durumlarda da *neşe ve türevlerinin* kullanıldığı tespit edilmiştir:

Şeyh Efendi, bugün çok canlı ve *neşeliydi*. Yolun uzadığını görerek onun yorulmasından korkanlara gülüyor: “Bu ince yol, ebedi gitse yorulmayacağım. Bugün kendimi o kadar kuvvetli hissediyorum ki!” diyordu.

Arkadaşlardan biri usulca kulağına eğildi, erkek muallimlerden bazılarının bir köşede gizlice rakı içtiklerini, Şeyh Efendi'ye de birkaç kadeh verdiklerini söyledi. Yusuf Efendi'nin *neşesi*, belki biraz da bundan ileri geliyordu. (Güntekin_Ç:264).

İncelediğimiz eserlerde, *neşe ve türevlerinin* karşıladığı duygu içerisine giren kişinin duygusunu dış görünüşü ile belli ettiği belirlenmiştir. *Sevin-* ve *türevlerinde* olduğu gibi *neşe ve türevlerinde* de beden görünümü ve davranışa dayalı tepkiler büyük önem arz etmektedir. Davranışa dayalı tepkiler, hareketlilik, canlılık yanında atılan çığlıklar, kahkahalar, yüksek sesle şarkı söylemeler de dikkat çekmektedir:

Bağırma(naralar atma), başkaları ile eğlenme, bayılma, coşma, çığlık atma, çıldırma, gözleri parlama(aydınlanma), gülme(gülüşme, kahkaha), içi içine sığama-ma(içi kabarma), kalbi hızlı hızlı çarpma, şarkı söyleme.

Karşılanan duygu içerisinde olan kişinin ne kadar canlı, hareketli tavırlar sergilediğini şu örnekte görebiliriz:

Arabanın içi küçük çocuklarla dolmuştu: Bağırıyorlar, konuşuyorlar ve düdük öttürüyorlardı. Bu esnada müşterisini almış bir araba “vardaa!!” diye hızla geçiyor; içindekiler bir neşe çığlığı koparıyorlar ve:
*Köşe başı meyhane,
 Asmadandır kapısı.
 Ben gözüme almışım
 On beş sene mapusu* diye hepsi bir ağızdan türkü söylüyorlardı. (Sabahattin Ali:30).

2.1.2.71. *Oh* ve Türevleri

<p>Oh çekmek: Birinin kötü duruma düşmesine sevinildiğini anlatır_{TS} Oh demek: Rahata ermek, rahata kavuşmak, rahat bir soluk almak_{TS} Ohlama: Ohlamak işi veya durumu_{TS} Ohlamak: Oh sesini çıkarmak, oh demek_{TS}</p>

Sevinç, beğenme, hayranlık, rahatlama gibi duyguların sesli olarak dışa yansımaları/yansıtılmasında duyduğumuz *oh*, sadece bir ünlem olarak kullanılmamakta, bazı fiillerle ve yapım ekleri ile birlikte içinde bulunulan duygu durumunu belirten bir gösterge olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Türkçe Sözlük'te geçen *oh çekmek*, *oh demek*, *ohlama*, *ohlamak* göstergeleri mutluluk kategorisi içerisinde değerlendirilebilecek niteliktedir.

İncelediğimiz eserlerde sadece *oh çekmek* ve *oh demek* göstergelerinin kullanıldığı cümlelere rastlanırken, *ohlama*, *ohlamak* göstergelerinin kullanıldığı herhangi bir cümle tespit edilememiştir.

Oh çekmek göstergesinin, ‘istenilen, hoş giden bir duruma kavuşmak, rahatlamak; kötü durumdan kurtulmak’ veya ‘birisinin içine düştüğü kötü duruma sevinmek’ anlamlarında kullanıldığı görülmüştür:

O, söz söylediği sürece olsun, ayağa fırlayıp kaçtığında olsun, Taşbaş bir kere olsun gözünü közlerden alıp ona bakmamış, hiç de kıpırdama-

mişti. Dışardaki köylüler birer *oh çektiler*. ‘Vardı ayaklarını öptü de, dönüp yüzüne bakmadı.’ ‘Bizim Taşbaş Efendimiz...’ (Kemal:417).

‘Ooh, bin kere oh! *Oh çekerim* size ki, ooh! İnşallah yarın değilse öbür gün Adil gelir de avratlarınızın donunu bacaklarından çeker alır götürür. Hem de elinizden avratlarınızı alır. Malı sakladınız. Sefer Efendi, saklayın dedi de sakladınız. Sonra çıkardınız. Sefer Efendi çıkarın dedi de, çıkardınız. Sefer sizinle oynuyor. Siz kendi kendinizle oynuyorsunuz. Daha çatlayacaksınız, patlayacaksınız. (Kemal:201).

Oh demek göstergesinde ise ‘maddî ve manevî rahatlamak’ söz konusudur:

Bir odaya çıksa, yalnız kalabilse, yatağa atabilse kendini, bir *oh diyebilse*. (Bener:286).

2.1.2.72. *On-* ve Türevleri

Ongun: Mutlu_{TS-3}. Kutlu, uğurlu_{TS-4}

Onmak: Daha iyi bir duruma girmek, salah bulmak_{TS-1}. Eksiği kalmayıp gönül ferahlığına ermek, mutlu olmak, mesut olmak_{TS-2}. Hastalıktan, dertten kurtulmak, şifa bulmak, felah bulmak, iflah olmak_{TS-3}

‘Herhangi bir sıkıntısı, üzüntüsü, derdi olmayan’ şeklinde tanımlayabileceğimiz *ongun* göstergesi ile ilgili olarak yaptığımız taramada sadece 1 kullanıma rastlanırken *onmak* göstergesinin herhangi bir kullanımı tespit edilememiştir.

Yaşamak denen büyük serüvenden geçtikten sonra, şimdi artık onunla karşılıklı, başbaşa, orta şekerli bir kahve kıvamında geçirilecek günler, *ongun* günler olabilir miydi günlerimiz? Tasasız. Hele de tasasız. (Meriç:40).

Bir sıfat olarak karşımıza çıkan bu cümlede, tanımlamalara uygun olarak ‘istenilen, dertsiz, sıkıntısız’ anlamıyla bir zaman ismini (gün) nitelemektedir.

2.1.2.73. *Onur* ve Türevleri

Onur: Başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, gurur, şeref_{TS-2}

Onurlandırma: Onurlandırmak işi_{TS-2}

Onurlandırmak: Kendisine saygı duyulan bir kimse, bir yere gelerek oradakileri mutlu etmek, onur kazandırmak, onurunu artırmak, şereflendirmek, şeref vermek_{TS}

Onurlanma: Onurlanmak işi, şereflenme, teşerrüf_{TS}

Onurlanmak: Onur duymak, şereflenmek, teşerrüf etmek_{TS}

Onurlu: Onuru olan veya onurunu üstün tutan, şerefli, gururlu_{TS}

Onur ve türevlerinin bağlam içerisindeki durumları göz önünde bulundurularak karşıladığı kavrama bakıldığında daha çok ‘kişinin toplum içerisinde sahip olduğu haysiyet, izzetinefis’ anlamında kullanıldığı görülür. Bunun yanında ‘kendisinin veya kendisi ile ilgili bir varlığın yaptığı hareketten, sahip olduğu bir nitelikten dolayı değer kazanmasıyla oluşan mutluluk’ anlamında da sınırlı sayıda kullanıldığı tespit edilmiştir:

— Öyle bir şarkı besteleyeceğim ki Kısmet, Ferit dayım bile şaşacak. Benimle *onur* duyacak.

— Dayım beğenmezse başkası beğenir. Kendini o kadar hırpalama... (Ağaoğlu:23).

Ancak, cezalardan hiçbiri beni suçlu olmaktan kurtaramaz. Çünkü ben cezaların en acımasızına, özgürlük cezasına çarptırılmışım. Sonsuza dek ve evrensel olarak mahkûmum. Bundan ayrıca *onur* duyuyorum. (Alatlı:536)

Onurlandırmak maddesindeki ‘Kendisine saygı duyulan bir kimse, bir yere gelerek oradakileri mutlu etmek, onur kazandırmak, onurunu artırmak, şereflelendirmek, şeref vermek’ açıklamasında da göstergenin mutlulukla ilişkisini görmekteyiz.

‘Ben sana ihanet ettim,’ diye sürdürdüm, ‘Ama yine de sen buradasın. Çocukların yanında beni *onurlandırdın*. Yücel bile anladı öteki kızlar gibi olmadığımı. (Alatlı:288).

2.1.2.74. *Oyna-* Türevleri

Şıkır şıkır oynamak: Çok sevinmek_{TS-2}

Çalmadan oynamak: Çok keyifli ve sevinçli bir durumda bulunmak_{TS-1}

(Nerede ise) zil takıp oynayacak: Çok sevinenler için söylenir_{TS}

Zilsiz oynamak: Çok sevindiğini belli etmek_{TS}

“Sevinen, oynar” tecrübesi içerisinde *oyna- türevlerinin* ‘çok sevinmek’ kavramını karşılar hâle geldiği görülmektedir. Meydana gelen çok istenilen bir olayın gerçekleşmesi sonucu sevinen insanın, içinde bulunduğu durumdan hoşnutluğu, göstergelerin kullanıldığı cümlelerden anlaşılmaktadır.

— Yar Şemsi Paşa’nın öldürüldüğü haberi geldiği zaman?...

— Ne olmuş geldiği zaman?... Avanaklık edip *şıkır şıkır oynamışım*, fıkır fıkır *göbek atmışım*, bu mu? (Tahir:66).

Değil! “Harun Bey’e varacak bir kadın nasıl olur da sevincinden *zil takıp oynamaz*, diyorlar. (Karay_KT:368).

2.1.2.75. *Öpüp Başına Koymak*

Öpüp başına koymak: Bir şeyi memnunlukla karşılamak, saygı duymak, saygıyla karşılamak_{TS}

Bir saygı ifadesi olan *öpüp başına koymak*, ‘kişinin karşılaştığı varlık, durum ve olaylar karşısındaki saygıyla karışık memnuniyeti’ni ifade etmektedir. İncelediğimiz eserlerde ‘içinde bulunulan duruma, şartlara, yapılanlara bakılarak hak edilme-yen olumlu bir olayla, durumla, varlıkla karşılaşma sonucu duygulanmak, mutlu olmak’ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ali Rıza Bey, bu teklifi büyük bir sevinçle kabul etti. Şirket, ona dev-letten alacağıнын fazlasını değil, eksikliğini de verse *öpüp başına koyacaktı*. (Güntekin_YD:15).

— Sevr andlaşmasını mumla arayacağız! Fikrinde idi. Apti ise bu fik-ri tamamlıyor:

— *Öpüp başımıza koymak* isteyeceğiz amma yağma yok! (Ka-ray_S:27).

2.1.2.76. *Övün- ve Türevleri*

Övünç: Övünme, kıvanç, iftihar_{TS}

Övünce: Övünmeye yol açan veya hak kazandıran şey, mefharet_{TS}

Övünç duymak: İftihar etmek, kıvanmak_{TS}

Övündürücü: Övünmeye sebep olan, övünmeyi sağlayan_{TS}

Övündürücülük: Övündürücü olma durumu_{TS}

Övünce: Övünecek şey, övünç kaynağı veya sebebi_{TS}

Övünme: Övünmek işi, kıvanç, iftihar_{TS}

Övünmek: Bir niteliği sebebiyle kendini yücelmiş sayarak bundan abartmalı bir biçimde söz etmek, iftihar etmek_{TS-1}. Kendi kendisini övmek, tefahür etmek_{TS-2}

Övüntü: Övünülecek tutum veya davranış_{TS}

Övün- ve türevlerinin sahip oldukları anlamlar, ‘insanın kendisinin veya ya-kınının sahip olduğu bazı özelliklerden veya yaptığı hareketlerden dolayı kendini

üstün görmesi, bu üstünlüğü ile sevinmesi, bu üstünlüğünden söz etmesi' şeklinde özetlenebilir.

Bizim burada duracağımız *övüncün* sevinme boyutudur. Yani 'kendisinin veya bir yakınının sahip olduğu bir nitelik, varlık veya yaptığı bir hareketten dolayı kendini üstün görme, ayrıcalıklı hissetme sonucunda oluşan mutluluk, kıvanç, iftihar...'.⁷

İncelediğimiz eserlerde *övün-* ve *türevlerinin* bu anlamda kullanıldığı cümlelere rastlanılmıştır:

Kocasının atılımlarından her zaman *övünç duymuştu*. Bu atılımları kente dönük, zamana açık olarak görüyordu. (Ağaoğlu:59).

Şimdi aynı halam bana bakıp gülümsüyor, babamdan rahmetle bahsediyor, benimle *övünüyor*du. (Tanpınar_H:292).

Üstelik tütünler kehribar gibiydi bu yıl. Hastalık görmemişti. Evlerde, depolarda bekleyen tütünlerini "Altın yetiştirdik bu yıl, sarı altın!" diye *övünerek* gösteriyorlardı eksperlere. (Cumalı_AT:36).

Mutluluk duygusu içerisinde değerlendirilebilecek kullanımlarında *övünme* duygusunu yaşayan kişide görülen farklılıkların *gülme*, *gülümseme* şeklinde ifade edildiği belirlenmiştir.

2.1.2.77. *Rahat* ve *Türevleri*

<p>Rahat: (Ar. rāḥat) İnsanda üzüntü, sıkıntı, tedirginlik olmama durumu, huzur_{TS-1} Üzüntü, sıkıntı, tedirginliği olmayan_{TS-2}</p> <p>Rahat etmek: Sıkıntısız durumda olmak, ferahlanmak, dinlenmek_{TS}</p> <p>Rahat olmak: Üzüntülü, sıkıntılı veya tedirgin durumda olmamak_{TS}</p> <p>Rahat rahat: Rahat bir biçimde, kolaylıkla_{TS}</p> <p>Rahatça: Rahat (bir biçimde)_{TS}</p> <p>Rahatına bakmak: Hiçbir şeye aldırış etmeyerek rahatını sağlamaya çalışmak_{TS}</p> <p>Rahatlama: Rahatlamak işi_{TS}</p> <p>Rahatlamak: Üzüntü, sıkıntı, tedirginlik veren veya bir ihtiyacın giderilmesi durumun ortadan kalkması, azalmasıyla rahat kavuşmak_{TS}</p> <p>Rahatlatma: Rahatlatmak işi_{TS}</p> <p>Rahatlatmak: Rahatlamasını sağlamak, ferahlatmak_{TS}</p> <p>Rahatlık: Üzüntüsü, sıkıntısı, tedirginliği olmama durumu, rahat_{TS-1}</p> <p>Gönül rahatlığı: İç rahatlığı, iç huzuru, baş dinçliği, huzur_{TS}</p>

İçi rahat etmek: Kaygı duyulacak bir konu bulamadığını öğrenerek ferahlamak_{TS}
Müsterih olmak: İçi rahat olmak, kaygıdan kurtulmak_{TS}
Müsterih: (Ar. musterih) Bütün kaygılardan kurtulup gönlü rahat kavuşan, içi rahat olan_{TS}
Yüreği rahatlamak: Üzüntüsü ve kaygısı azalmak, kalmamak_{TS}

İncelediğimiz eserlerde, bir duygu göstergesi olarak, *rahat ve türevlerinin*, ‘üzüntüden, sıkıntıdan, korkudan, tehlikelerden kurtulmanın veya bu olumsuz durumlardan uzak olmanın doğurduğu duygu’ kavramını belirttikleri tespit edilmiştir.

Olumsuz bir durumdan olumlu bir duruma geçiş sırasında yaşanan duygu kapsamında değerlendireceğimiz *rahat ve türevlerinin* kullanıldığı cümlelerde karşıladığı duyguda rol oynayan etkenler şunlardır:

- **Beğenilen durum, varlık veya hareket**

Tevfik Bey Küçük Ağa'nın bu tutumu ile *rahatladı*, pek memnun oldu... (Buğra_KA:321).

Faik Bey, Seniha'nın ayakları ucuna oturur oturmaz, içinden bir *rahatlık* duydu... (Karaosmanoğlu_KK:59).

- **Sevilen insanlarla birliktelik**

Beş gün onun yanında kaldı. Günleri Burun'daki kır kahvesinde pinekleyerek traşları uzun, kıyafetleri dağınık, iki gurbettede gibi geçirdiler. Ama beraber bulunmaktan acayip bir *rahatlık* duyuyorlardı. (Karay_KT:222).

- **İstenilenlerin ve beklenenlerin gerçekleşmesi veya gerçekleşeceğinin öğrenilmesi**

Bunları söylerken Halime'nin yüzünden düşüncelerini okumağa çalışıyordu. Halime,

- O niyeymiş? dedi. Benim elimden her bir iş gelir. Şerife Kıza hacet yok Şirin Tatay. Ben gelirim.

Şirin *rahatlayıp* güldü. (Çokum:122).

- **Fiziksel zevkin verdiği**

Biz yıkanıp *rahatlayana* kadar sofrayı kurdur, yatakları serdir. (Tahir:329).

Acaba onların beni kendilerine çekmeye muvaffak olmak için buldukları kolay zemin uzun zaman dolan spermlerimin boşalmasından gelen bir *rahatlığın* verdiği tasasızlık mı? (Safa_MNK:56).

- **Bir sorundan, sıkıntıdan kurtulma**

Hemşire: ‘Atlattı efendim... Gözünüz aydın... Dün iki ameliyatımızı kaybettik... Gece yarısı nöbetçi hemşirenin uyumasından fırsat bularak, kalkıp su içmişler... Bütün gayretlerimiz boşa çıktı... Kurtaramadık... Kocanız çok sabırlı davrandılar..

Fısıltı hâlinde söylüyordu. Muallânın *yüreği rahatlamıştı*. (Uçuk:85-86).

Bununla beraber, ne evin içinde, ne hariçte hiç kimsenin kendi endişesine iştirak ettiğini görmedi, onun için kalbi biraz *müsterih oldu*. Diğer taraftan hekimlerle müşaverelerinin neticesinde de anladı ki, bu öldürücü hastalık değildir, evlenmek ve doğurmakla geçer, gider. (Karaosmanoğlu:41).

- **Verilen mücadele sonrası kazanılan başarı, zafer**

Aklından geçirdiğini başarmış gibi *rahatladı*. (Tahir:118).

İlk zaferini de kazanmıştı, *içi rahattı* (Buğra_KA:314).

Tam olarak mutluluk kategorisi içerisinde değerlendirilebilecek bir gösterge olmamasına rağmen özellikle olumsuz bir durumdan olumlu bir duruma geçme sırasındaki bazı kullanımlarının mutluluğa yakın bir anlamda olması göz önünde tutularak mutluluk içerisinde incelenmiştir.

Yaptığımız incelemede rahatlık duygusu içerisinde olan kişinin dış görünümü ve yaptığı hareketlerin çok az ifade edildiği görülmüştür. Sadece *gevşeme* ve *gülme* ifadeleri tespit edilmiştir.

2.1.2.78. *Refah* ve Türevleri

Refah: (Ar. refâh) Bolluk, varlık ve rahatlık içinde yaşama, gönenc_{TS}

Refahlı: Müreffeh, rahat, huzurlu_{TS}

Müreffeh: (Ar. mureffeh) Refah ve varlık içinde yaşayan, gönencil_{TS}

Müreffehen: (Ar. mureffehen) Gönence, sıkıntısız bir biçimde, bolluk içinde_{TS}

Daha çok maddî yönden rahatlık ile ilişkilendirilen *refah ve türevlerinin* manevî yönden rahat, sıkıntısız durum ve şartlar içinde kullanıldığı görülmektedir.

Bütün bu hüznün arasında İstanbul Bakkaliyesi'nin *refahı*, oradan taşan saadet, onun sızlayan yarasına tuz ekiyordu. (Adivar_SB:121)

...Saatleri Ayarlama Enstitüsü hayatımı kurtarmıştı.

Halit Ayaracı ile evime *refah* denen güneş doğmuştu... (Tanpınar_H:270).

İncelediğimiz romanlarda *refahlı* göstergesine rastlanılamamıştır. *Türkçe Sözlük*'te bu sözlük maddesi için Refik Halit Karay'dan şu örnek verilmiştir:

“Bu mesut ve *refahlı* hayat güzel güzel arızasız geçerken ne kıyametler koptu.”

Müreffeh ve müreffehen göstergelerinin karşıladığı kavramlarda ise maddî durum ağırlığını hissettirmektedir.

Günün birinde, Cenabı Hak müsaade eder de bir de tamir olunursa, yalnız sizin hisseniz beş aileyi *müreffehen* geçindirecek parayı getirir. (Karaosmanoğlu_KK:81).

Bırak ki her yerde, en zengin ve *müreffeh* cemaatlerde bile, hayat bir yılğın artıklarla, yarı yolda kalmışlarla doludur... (Tanpınar_H:230).

2.1.2.79. *Ruhunda Güneş Açmak*

Ruhunda güneş açmak: Rahatlamak, huzura ermek _{TS-1} Sevinmek, neşelenmek, coşmak _{TS-2}

İncelediğimiz eserlerde *ruhunda güneş açmak* göstergesi ile ilgili herhangi bir cümleye rastlanılmamıştır. *Türkçe Sözlük*'te söz konusu deyimle ilgili şu örnek verilmiştir:

“Saz dinleyenlerden bazılarının gözlerinde yaş olur, *ruhlarında güneş açardı*. A.Ş. Hisar” (*Türkçe Sözlük*)

Bunun yanında *ruh* kelimesi yerine *gönül* kelimesinin kullanıldığı ve tam olarak kalıplaşmamış ifadelerle karşılaşmaktayız:

Kış mevsiminin mahzun Boğaziçi manzarasını gülümseten bir ışık ve donmuş vücuduna yayılan latif bir hararet... derhal neşesini duydu ve hayra yordu:

— İnşallah hanım kızımın *gönlünde* de böyle bir *güneş açılır!* (Karay_KT:419).

...Duyduğu mutluluğun ne kadar kısa süreceğini, o sabah kavrayamamıştı.

Gönlünde, iki kar tipisi arasında bir yalancı *güneş açmıştı*. (Karay_S:30).

2.1.2.80. Saadet ve Türevleri

Saadet: (Ar. saʿādet): Mutluluk, ongunluk, mut, kut_{TS}

Saadet zinciri: Bir dizi mutluluk_{TS}

Saadetle: “Güle güle” anlamında esenleme sözü_{TS}

Mesut: (Ar. meʿsūd): Mutlu, sevinçli, ongun_{TS}

Mesudane: Mesut bir biçimde, mesut olarak_{TS}

Mesut etmek: Mutlu kılmak_{TS}

Mesut olmak: Mutlu olmak, onmak_{TS}

Türkçe Sözlük'te daha çok *mutlu ve türevleriyle* tanımlanmış olan *saadet ve türevleri*, ‘mutluluk; herhangi bir sıkıntısı, derdi olmayan, düzenli, rahat bir hayat yaşayan kişinin yaşadığı duygu; istediklerine, arzuladıklarına kavuşan kişinin yaşadığı duygu’ anlamlarında karşımıza çıkmaktadır.

İstenilen, hoş giden durum ve şartların sebep olduğu bir ‘saadet’ duygusunun, meydana gelen bir olayın hemen ardından ortaya çıkan bir duygu olarak görüldüğü cümlelere sınırlı sayıda rastlanılmıştır.

Saadet ve türevlerinin karşıladıkları duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

- **Sevilen insanlarla birliktelik**

Onun yakınında olmak, büyük bir *saadet* veriyordu. (Uçuk:128).

- **Sevilen insanlara kavuşma, karşılaşma**

— Nermin Hanım, siz burada! Ne ümit edilmez *saadet* efendim, demesin mi? (Güntekin_Ç:408).

- **Bir başkasından görülen sevgi, saygı, takdir- ilgi**

Halbuki şimdi bu hâtıra, tıpkı Selma Hanımefendi'nin o gece beni *saadetten* neredeyse çıldırtacak olan iltifatları gibi içimde daima hazır bulunacaktı. (Tanpınar_H:194).

- **İstenilenlerin ve beklenenlerin gerçekleşmesi veya gerçekleşeceğinin öğrenilmesi**

Ah, Belkıs Hanım, ne kadar talihli ne kadar *mesut* bir kadınmış! Seniha, saadet denilen şeyin mahiyetini o gün ilk defa olarak "Paris'e gidiyoruz!" haberini veren bu insanın önünde hissetti. (Karaosmanoğlu_KK:117).

- **Herhangi bir sıkıntısı olmayan, huzursuzluktan uzak, istenilenlerin ve beklentilerin gerçekleştiği gerçekleşeceği bir süreç içinde bulunma**

Tabiidir ki o da görmüyordu vecizecibaşı peynir tulumuna yerleşmiş bir fare gibi hem inzivada, hem de *saadet* içinde latif günler geçirmekte idi. (Karay_KT:219).

Şimdi ben evimde olmalıydım. Amma burada olduğum için *mesudum*. (Tanpınar_H:202).

- **Sevilen insanların iyi durumda olması**

Gelelim biz kendi işimize; dediğim gibi bu yalan dünyada ne ekersen onu biçersin. Sen adam olursan, ben *mesut olurum*. (Abasıyanık:15).

Saadet ve türevlerinin, mutlu ve türevlerindeki benzer bir şekilde 'sıkıntısız, rahat, ideal evlilik hayatı'ndan bahsedilirken sıklıkla kullanıldığı belirlenmiştir:

Darülfünun'da okurken, asil ve mağrur bir kızla evlenmeyi düşünürdüm: daima ihtimamlı, müşfik ve vakur olacak, *saadetimiz* bir saat intizamıyla işleyecekti. (İlhan:157).

Bu duygunun dışa yansımından bahsedilirken *ağlama, başka bir şeyi düşünmeme, başkalarını öpme, bayılma, çıldırma, gülme, oynama, ölme, tebessüm, titreme* şeklinde ifadelerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

2.1.2.81. *Sadra Şifa Vermek*

Sadra şifa vermek: Gönlü, yüreği rahatlatmak, ferahlatmak_{TS}

Arapça bir kelime olan *sadr*, *Türkçe Sözlük*'te “1. Göğüs, sine. 2. Yürek, kalp” olarak tanımlanmaktadır. “Gönlü, yüreği rahatlatmak, ferahlatmak” şeklinde açıklanan *sadra şifa vermek* göstergesi, *Deyimler Sözlüğü*'nde ise “gönül kandırıcı, isteği karşılayıcı olmak” şeklinde verilmiştir (Aksoy, 1988:1022).

‘İçinde bulunan dertten, sıkıntıdan kurtarmak, rahatlatmak, ferahlatmak’ anlamındaki *sadra şifa vermek* göstergesine incelediğimiz romanlarda rastlanılmamıştır. *Türkçe Sözlük*'te deyim ile ilgili olarak şu örnek verilmiştir:

“Reha Beye de meseleyi biraz çıtlattım. Ondan da pek *sadra şifa verecek* bir şeyler öğrenemedim. O.C. Kaygılı”

2.1.2.82. *Sakin ve Türevleri*

Sakin: (Ar. sākin) Huysuzluğu, rahatsızlığı azalmış veya geçmiş_{TS-4}

Sakinleme: Sakinlemek işi_{TS}

Sakinlemek: Sakinleşmek_{TS}

Sakinleşme: Sakinleşmek işi_{TS}

Sakinleşmek: Sıkıntısı veya heyecanı geçmek_{TS-2}

Sakinleştirme: Sakinleştirmek işi_{TS}

Sakinleştirmek: Sakinleşmesini sağlamak, sessiz, dingin bir duruma getirmek_{TS}

Sakinlik: Sakin olma durumu, durgunluk, sessizlik, dinginlik, sükûnet_{TS}

Sükûnet: Huzur, rahat_{TS-2}.

Sükûnet bulmak: Sakinleşmek, rahatlamak_{TS}

Teskin etmek: Acı, öfke, heyecan gibi duyguları yatıştırmak, dindirmek_{TS}

Teskin: Acı, öfke, heyecan gibi duyguları yatıştırma, dindirmeye çalışma_{TS}

Sakin / sükûnet ve türevlerini, ‘meydana gelen iyi bir olay sonrası, olumsuz bir durumdan normale dönme sırasında yaşanan rahatlama duygusu’ şeklinde ifade ettiği anlamlar göz önünde bulundurularak mutluluk kategorisi içerisine sokabiliriz. Kişinin meydana gelen olumlu gelişmeyle kötü durumdan istenilen, arzu edilen normal duruma dönmesi sırasında yaşadığı duygu için şu cümleleri örnek olarak verebiliriz:

Lakin, yalnız bu çocukta değil, ben savaşta ölenlerin hemen hepsinin yüzünde bu *sükûneti*, bu tatlı *sükûneti* gördüm. Dudaklarında takallüs yerine rahat bir gülümseme, bir güzel rüyaya dalmış adamın gülümsemesi... (Karaosmanoğlu_Y:179).

Evet, evet... Kalbinde bana karşı taşıdığın hislerin hepsi, demincek göz yaşları hâlinde akıp gittiler. Şimdi kendini boşalmış, rahat ve *sakin* hissediyorsun! (Karaosmanoğlu_KK:210).

Ancak, karısının birkaç tatlı sözü idi ki, onu bir dereceye kadar *sakinleştirecekti*. Fakat aksi kadın, Ali Rıza Bey'in hayatta en sıkı ve acı bir gününü yaşadığını anlamıyor, kaşlarını çatarak somurtmakta devam ediyordu. (Güntekin_YD:33).

İrfan'ın dönüşüne, daha doğrusu elinden kurtuluşuna önce pek kızmıştı. Fakat Kani ile müthiş bir kavgadan ve iyi bir dayak faslından sonra sinirleri yatışmış, *sakinleşmişti*; şimdi de neş'etini bulmuş ve her zehir düşkünü gibi gece başlayınca istediğine bol bol, sere serpe kavuşacağından dolayı da memnundu. (Karay_S:192).

— Evde birisi var galiba... dedi. Mümtaz:

— Sümbül Hanım aceleden lâmbayı söndürmeyi unutmuştur... diye onu *teskin etti*. (Tanpınar_H:398).

2.1.2.83. *Sarhoş* ve Türevleri

Sarhoş: (Far. ser + hoş) Hoşa giden bir etki ile kendinden geçmiş olan_{TS-2}. Bir şeyden çok fazla mutluluk duyan_{TS-3}
Sarhoşluk: Sarhoş olma durumu, esriklik_{TS-1}. Dalgınlık, şaşkınlık_{TS-2}
Sarhoş etmek: (Alkol veya keyif verici madde) Sarhoş olmasına yol açmak_{TS}
Sarhoş olmak: Sarhoş bir duruma gelmek, esrimek_{TS}

İnsan zihninin, düzenli ve mantıklı işleyişini olumsuz yönde etkileyen alkollü veya keyif verici maddelerden yararlanılarak mutluluk kavramları ifade edilebilmektedir.

Özellikle büyük ve olumlu duygulanmalar sonucunda insan gerek davranış gerekse zihin yönünden kontrolünü kaybedebilmektedir. Kövecses (2000:75), insan üzerinde kendini kaybettirecek derecede etki yapan sevgi ve mutluluk duyguları ile sarhoş edici maddeler arasında toplumun benzerlik kurduğunu belirtir.

İncelediğimiz eserlerde *sarhoş ve türevlerinin*, temel anlamı dışında daha çok, ‘insanın hoş giden bir etki ile kendinden geçmesi’ anlamı etrafında kullanıldığı belirlenmiştir.

Mutluluk kavramı olarak kullanımlarında, özellikle duygunun insan üzerinde yaptığı etki, hissedilmektedir:

Memhure renkli, çiçekli, sulak ve esrarlı sözlerle sevmekten haz duymuştu. Böyle şiirli sözler insana kibar, tatlı bir *sarhoşluk* veriyordu. (Karay_KT:91).

Bir kadın için, hayatında ilk kez istediği mağazaya giderek beğendiğini alabilmek zevkini, *sarhoşluğunu* gözünün önüne getir! (Karay_S:170).

Yolda, onlar hemen hemen kucak kucağa yürüyorlardı. Karşıdan iki balıkçının geldiğini görerek ayrıldılar. Hemen hiç konuşmuyorlardı. Yan yana yürümek saadeti onları *sarhoş ediyordu*. (Güntekin_Ç:430).

2.1.2.84. *Sefa ve Türevleri*

Sefa (Safa): (Ar. şafā) Gönül rahatlığı, rahatlık, kaygısız ve sakin olma, *sefa*_{TS-1}. Eğlence, zevk, neşe_{TS-2}

Sefa sürmek: Rahat, sakin ve eğlenceli yaşamak_{TS}

Sefa geldin/geldiniz: ‘Hoş geldin’ anlamında kullanılan ağırlama, karşılama sözü_{TS}

Sefa(lar) bulduk: ‘Sefa geldin’ veya ‘sefa geldiniz’ sözüne teşekkür ederim anlamında karşılık olarak kullanılır_{TS}

Daha çok, yapılan ziyaretlerde söylenen sözlerde karşımıza çıkan *sefa ve türevlerinin*, bazı kullanımlarında ise ‘rahatlık, huzur, neşe’ anlamlarında bir duygu kavramını ifade ettiği tespit edilmiştir. Sefa içerisinde olan kişinin sıkıntıdan, dertten, olumsuz durumlardan uzak olduğu görülür.

Köşkünüzde yeni bir *safa* buldum, ruhumda kanadımı açtıracak istidat hâsıl oldu. Gönülde meyil husule geldi. Siz de sait olunuz, hanımefendi. (Karay_KT:31).

Daha kapıdan girerken: ‘İyisiniz inşallah, *safa geldiniz*, hanım kızım’ diye hatırlı sordu. Düzenli zarif yüzü; kireçle delik deşik tıkanmış, harap bir duvarı hatıra getiriyor; rastıklı kaşları, simsiyah dişleri, bu çehreye bir ölü kafası korkunçluğu veriyordu.

Biraz şaşırarak:

— *Safa bulduk* efendim, dedim. (Güntekin_Ç:150).

Bu ferahlıktır, ‘alef’tan, yani insanlık icabı olan bayağı isteklerden kurtularak ruhanisine meyledip hakiki *safayı* bulacağına işarettir. Zaten *safa* gönül şenliği, kedersizlik, safılık manasına gelir. Tebrik ederim Neşide Hanım kızım. (Karay_KT:136).

2.1.2.85. *Selamet* ve Türevleri

Selamet: (Ar. selāmet) Esen olma durumu, esenlik_{TS-1}. Her türlü korku, tasa ve tehlikeden uzak güvenlik içinde olma_{TS-2}
Selamete çıkmak: Esenliğe kavuşmak, kurtulmak_{TS}
Selametleme: Selametlemek işi veya durumu_{TS}
Selametlemek: Yolcuyu, konuğu uğurlamak, geçirmek_{TS}

Esen ve türevlerine anlam yönünden benzerlik gösteren *selamet ve türevleri*-nin sıklık bakımından *esen ve türevlerinden* daha fazla kullanıldığı belirlenmiştir. Bu kullanımlarında genel olarak ‘her türlü olumsuz durumdan, sıkıntıdan, dertten uzak olma’ anlamıyla karşımıza çıkmaktadırlar.

Bize güzel öğütler verir. Yol gösterir. Başı sıkıda olanları *selāmete çıkarır*... (Karaosmanoğlu_Y:46).

Evet, Baki geçen gün aramızdaki dostluğu bu şekilde izah ediyordu. Sözler onundur.

— Neşide Hanım’dan konuşuldu mu?

— Bir ara bahsi geçti, refaha kavuştuğuna pek memnun... saadet ve *selāmeti* için dua etti. (Karay_KT:441).

2.1.2.86. *Serin* ve Türevleri

Serinleme: Serinlemek işi_{TS-2}
Serinlemek: Biraz avunarak ferahlamak_{TS-3}
Serinlik vermek: Acısını, sıkıntısını azaltmak, avundurmak_{TS-2} Rahatlatmak, huzura kavuşturmak_{TS-3}
Serinlik: Serin olma durumu_{TS-1}
Yüreği serinlemek: Üzüntüsü bir dereceye kadar azalmak_{TS}
Yüreğini serinletmek: Üzüntüsünü azaltmak_{TS-2}

Temel anlamı fiziksel bir duyumla ilişkili olan *serin ve türevleri*, ‘olumsuz bir duygu içinde bulunan kişinin çevresindeki varlıklardan veya hareketlerden etkilenecek bu olumsuz durumdan biraz veya tamamen kurtulma sırasında yaşadığı duygu’

olarak kullanılabilir. Bu olumsuz duygular incelediğimiz eserlerde daha çok üzüntü, kaygı, korku olarak görülmüştür.

Üzüntü kavramlarının ifade edilmesinde sıkça karşımıza çıkan *ateş* ve *ateşle ilgili unsurlar* düşünüldüğünde üzüntü duygusundan kurtulan insanın ifade edilmesinde niçin bu şekilde bir göstergeye başvurulduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Ama yine böylesine sabah ezanında nikâh kıymanın sebebini düşünüp de bulamamış gibi bir Ersagun Beye bir Yağmur Beye çeviriyordu gözlerini. Ersagun Bey: “Durmağa gelmez hocam” dedi bunun üzerine; “Yağmur Bey gece geldi; bir bakarsın gece gidiverir.”

Akça Kızın yüreği yandı. Ersagun Beyin gülümsemesi bir *serinlik vermedi*. (Sepetçioğlu_A:252).

Birdenbire telefon çaldı. Asabım o kadar bozuktum ki zilin sesi bana bir kıyamet alâmeti gibi korkunç ve dayanılmaz geldi. Hakikatte de böyleydi. O bana dışardaki âlemi hatırlatıyordu. Onun bu odaya hücumuydu. Ve biliyordum ki dışarıya bana düşmandır. Korka korka açtım. Halit Aycarı'nın yarı alaylı sesi *içimi biraz serinletti*. (Tanpınar_H:301).

İkinci örnekte de görüleceği üzere *serin* ve *türevleri* içerisindeki göstergelerin özellikle *iç* ve *yürek* kelimeleri ile sıkça birliktelik kurduğu görülmektedir. Hatta *yürek* ve *serinle-/serinlet-* kelimeleri kalıplaşarak *Türkçe Sözlük*'te bir sözlük maddesi olarak yer almıştır.

Şu anda, ne mutlu insanlar var ki, günü gününe, saati saatine Uşak cephesindeki ulvî maceradan haber almak imkânı içinde yaşarlar. Daimi bir havadis ve telgraf yağmuru altında *yürekleri serinler*. (Karaosmanoğlu_Y:120)

2.1.2.87. *Sevin-* ve *Türevleri*

Sevinç: İstenen veya hoş giden bir şeyin olmasıyla duyulan coşku_{TS}

Sevinç göz yaşları dökmek: Sevinçten ağlamak_{TS}

Sevinçli: Sevinçli olan ve sevinç veren_{TS}

Sevinçten ağzı kulaklarına varmak: Çok sevinmek_{TS}

Sevinçten uçmak: Çok sevinmek_{TS}

Sevindirici: Sevindiren, sevinilmesine yol açan, sevinç uyandıran_{TS}

Sevindirme: Sevindirmek işi_{TS}

Sevindirmek: Sevinmesine yol açmak, sevinmesini sağlamak_{TS}

Seviniş: Sevinme işi veya biçimi_{TS}

Sevinme: Sevinmek işi_{TS}

Sevinmek: Sevinç duymak_{TS}

Çocuk gibi sevinmek: Çok sevinmek_{TS}

Yaşama sevinci: Maddî, manevî mutluluk içinde devamlı yaşamak_{TS-1} Hâlimden, yaşantısından memnun olma duygusu_{TS-2}

Mutluluk göstergeleri arasında en sık kullanılan *sevin-* ve *türevleri*, genel olarak ‘istenilen veya hoş giden bir olayın gerçekleşmesinden hemen sonra ortaya çıkan bir duygu’ kavramını karşılamaktadır. Kullanım yerlerine bakıldığında *sevin-* ve *türevlerinin* karşıladığı duyguların ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şu başlıklar altında toplanmıştır:

- **Sevilen insanlara kavuşma**

“...Aylardır görünmeyen Mümtaz bile günün birinde saat dörde doğru apartmanın kapısını çaldı. Adile Hanım onu görür görmez çok *sevinmişti*. Dudaklarında âdeta bir zafer narasına benzeyen bir tebessüm peydahlandı...” (Tanpınar_H:173).

- **Sevilen insanların iyi durumda olması**

... Aylardan haziran mıydı? Sabah Murat’ı biraz daha iyi görünce ben de *sevinmiştim*. Bungunluğum, ağlama duygum geçmişti... (Ağaoğlu:279).

- **Tanışma**

- Çok yaşa!... İyi geldiniz. Geç kalmadınız! —Ününü duyduğu Cehennem Yüzbaşı’ya döndü- Yüzbaşı Cemil Bey’siniz değil mi? Tanıştığımızı *sevindim*. Geçin şöyle... Yüzbaşı Osman Bey’le tanışıyor musunuz?... (Tahir:356).

- **İstenilenlerin ve beklenenlerin gerçekleşmesi veya gerçekleşeceğinin öğrenilmesi**

...Yanında Çuval Ali ile çıktı karşılarına. İlçe Başkanı ile Belediye Başkanı’nın İzmir’e tütün işini düzeltmeye gittiklerini söyledi. “Öğleye kadar mutlaka iyi bir haberle, hepimizi *sevindirecek* bir haberle dönecekler” diye belki yüz kez yineledi kendisini sıkıştıranlara. (Cumalı_AT:153).

“Çalığışu, o akşam Eyüp’e dönerken *sevincinden* adeta *uçuyordu*. Bundan sonra, o da artık kendi ekmeğini kendi kazanan bir insandı.” (Güntekin_Ç:139).

- **Bir sorundan, sıkıntıdan kurtulma**

Nekahet ne tatlı şey. İnsan, yeniden dünyaya gelmiş gibi oluyor; en ehemmiyetsiz yerlere -renkli oyuncaklara bakan küçük çocuk gibi- *sevinçle*, saadetle bakıyor. (Güntekin_Ç:365)

- **Beklenilenden daha iyi bir durumla veya olayla karşılaşma**

“Paşa üç kere evlenmiş, ilk karısından çocuğu olmamış, ikincisinden olanlar yaşamamıştı. ‘Takdir-i ilahi’ demedi, ilerlemiş yaşında olsun bir ‘hayr-ül-halef’ edinmek için, bir daha evlendi. Üçüncü karısı bir oğlan doğurunca, *sevinçten* çıldıracaktı, az kalsın: artık oğlu da “asker ocağı”na girebilir, babasının onurlu adını ve şanlı anısını, kışlalar ve savaşlar boyunca sürdürebilirdi.” (İlhan:134).

- **Bir başkasından görülen sevgi, saygı, takdir**

Şaban temizlediği tüfeği getirip binbaşısından aferini alınca, gerçekten *sevindi*. (Tahir:305).

- **Verilen mücadele sonrası kazanılan başarı, zafer**

Adamcağız umumî menfaat namına kazandığı bu zaferden *çocuk gibi seviniyordu*. (Tanpınar_H:240).

- **Sevilen birisinden gelen sürpriz hediye / mektup...**

“Kâmran, pardösüsünün cebinden bir kutu çıkardı, gülerek:
— Verilmiş sadakalarım varmış. Feride, ne güzel tesadüf. Ben de bugün bir kutu fondan aldım, kimseye göstermeden kendim yiyecektim ama mademki böyle tehdiye uğradık, ne yapalım?...
Feride’nin yüzünde bir çocuk *sevinci* parladı:
— Ne güzel, ne güzel!” (Güntekin_Ç:404).

- **Sevilmeyen birisinin üzüntü duyması**

“Kâmran’ın gizli gizli üzüldüğünü gördükçe Müjgân, adeta *seviniyor*, gözlerinin içi gülerek şikâyet ediyordu.” (Güntekin_Ç:395).

Karşılaşılan duygunun ortaya çıkmasında tek bir olayın, tek bir olumlu gelişmenin yeterli olabildiği görülmüştür. Oysa *mutlu ve türevleri*, *saadet ve türevleri* gibi bazı göstergelerin kullanıldığı cümlelerde duygunun ortaya çıkması için birden fazla

olması istenilen olayın gerçekleştiği veya var olan olumsuzlukların ortadan kalktığı, dertsiz sıkıntısız bir ortama kavuşulduğu belirlenmiştir.

Sevin- ve *türevlerinin*, *neşe* ve *türevlerinde olduğu gibi*, dışarıdan en fazla belli olan, mutluluğun dışı en çok yansıdığı duygu kavramı için kullanıldığı tespit edilmiştir.

Eserlerde gerek dışı yansıma şekilleri yönünden gerekse bunların ifade edilme sıklığı yönünden en fazla mutluluk göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Duyguyu yaşayan kişinin özellikle hareketlerindeki canlılık dikkat çekmektedir.

Sevin- ve *türevleriyle* birlikteliğini tespit ettiğimiz, sevinç duygusu içerisine giren kişide fark edilebilen değişiklikleri ve sevinen kişinin yaptığı hareketleri belirten ifadeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Ağlama, bağırma (haykırma), başkalarına sarılma(başkalarını kucaklama), bayılma, çiftetelli oynama (etekleri zil çalma), çocuk gibi sıçrama, deli olma (çıldırma, deliye dönme, deli divane olma), dili tutulma, dört köşe olma, elleri ovuşturma, ellerini çırpma, gözleri parlaması (aydınlanma, ışıldama), gülme(ağzı kulaklarına varma, gülümseme, kahkaha), havalara uçma, hoplama, içi içine sığamama(kabına sığamama), ölme, sesi titreme, sevdiklerini öpme, söyleyeceklerini unutma, şaşırma (ne yapacağını bilememe), yerinde duramama, yerinden fırlama, yüreği hoplama, yüzü kızarma (kıpkırmızı olma, güller açma), yüzü parlaması.

2.1.2.88. *Sürur* ve *Türevleri*

<p>Sürur: (Ar. surūr) Sevinç_{TS} Meserret: (Ar. meserret) Sevinç_{TS} Meserretle: Sevinçle_{TS} Mesrur: (Ar.mesrūr) Sevinmiş, sevinçli_{TS}</p>

Arapça asıllı olan *sürur* ve *türevleri*, *Türkçe Sözlük*'te *sevin-* ve *türevleriyle* tanımlanmıştır. İncelediğimiz eserlerde sınırlı sayıda kullanıldığını belirlediğimiz *sürur* ve *türevlerinin* *Sözlük*'teki belirtilen anlama uygun olarak 'çok istenilen bir

şeyin gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkan duygu' kavramını karşıladığı tespit edilmiştir.

“Ne gibi olacak, Hayrun hamile: çarşamba sabahı, bir baş dönmesi, bir bulantı!.. Kuşkulanıyordu zaten! Alelacele Doktor Ziya Paşa'yı celbetmişler, teşhisi bu. Halûk Bey'i görmek lazım, *sürurundan* handiyse kanatlanıp uçacak!” (İlhan:330).

Melal eski karakol, şimdiki askeri mahfel binasını işaretle:
 — Mezarburnu işte burasıdır, dedi, burada bir mezar varmış, isim sonradan korkunçluğunu izale için Mesarburnu şekline sokulmuş.
 — Farkı ne? Birden kavrayamadım.
 — Şeyhi düşünmeye daldınız da dikkat edemediniz. ‘*Mesar*’, ‘*meserret*’ kelimesinin cemidir; yani sevinç, *sürûr*! (Karay_KT:479).

Çiçekler elimde, kaldım öyle. Yağmur yağıyor idi. Havada fazlasiyle kasvet var idi. Velâkin güneş var iken de olur. *Meserret* iktiza ettiği dem kederlenirim. (Safa_MNK:258).

Sürur ve türevleriyle karşılanan duygunun hareket olarak dışa yansımaları ile ilgili sadece *kanatlanıp uçmak* ifadesini görmekteyiz.

2.1.2.89. Şad ve Türevleri

<p>Şad: (Far. şād) Sevimli, neşeli_{TS} Şad etmek: Neşelenmesini, sevinmesini sağlamak_{TS} Şad olmak: Sevinmek, memnun ve mutlu olmak_{TS} Ruhu şad olsun: (Ölüler için) sevinsin, mutlu olsun_{TS} Ruhunu şad etmek: Ölmüş bir kimseyi anarak onun ruhunu memnun etmek_{TS}</p>

İncelediğimiz eserlerde ‘iyi bir şeyin elde edilmesi, istenilenlerin ve beklenenlerin gerçekleşmesi veya gerçekleşeceğinin öğrenilmesi ile iyi bir duruma yükselme, bir sorundan, sıkıntıdan kurtulma’ anlamlarında gördüğümüz *şad ve türevleri*, daha çok *ruhu şad olsun* veya *ruhunu şad etmek* yapıları içerisinde kullanılmıştır.

Şad ve türevleri hakkındaki Steingass’ın açıklamaları (1892:721) ve *Türkçe Sözlük*’teki tanımlamalar, bu mutluluk göstergesinin dışarıdan fark edilebilen; yoğunluğu, şiddeti fazla bir duygu kavramını karşıladığını göstermektedir:

‘Oh, oh! *Şadol*, mahzun gönül, *şadol*!’
 ‘Cevap geldi. Oh, oh oh! *Şadol*, mahzun gönül, *şadol*, cevap geldi.’
 ‘İçime doğdu. Koltuğumda otururken içime doğdu.

Oh, oh, oh! *Şadol*, mahzun gönül, *şadol* ki öğrendin, karanlık duvarın ne olduğunu öğrendin.’ (Safa_MNK:264).

Nuri Hoca dua eder gibi mırıldandı:
— Merhumun *ruhu şadolsun!* (Karay_S:39).

Türkçe Sözlük’te yer almayan *şad* ve *türevleri* içerisinde sayabileceğimiz *şadan* ve *şad(ı)man* göstergeleriyle de karşılaşmaktayız:

Aylardır gülmeyenler, ağzını bıçaklar açmayanlar, şenlik *şadımanlık* içindeydiler. (Kemal:90).

Kalkın, ey ehli vatan! Biz de *şadan* olalım (Seyfettin:32).

2.1.2.90. *Şakrak* ve *Türevleri*

<p>Şakrak: Şen, neşeli (ses)_{TS-1}. Şen, neşeli, hayat dolu bir biçimde_{TS-2} Şakraklık: Şakrak olma durumu_{TS}</p>

Şen göstergesi ile sık sık birlikteliğini belirlediğimiz *şakrak* göstergesinin tek başına kullanıldığı yerlerde daha çok sevinçli, neşeli varlıkların çıkardığı sesleri niteliği görülmüştür.

Bizi, nice günler görmüş geçirmiş suskun duruşuyla bastırıldığı sanılan bu havanın içinde şen *şakraktık*; umulduğunun tersine. Gülüşmelere, küçük sevinçlere, zararsız dedikodulara açık dost sofralarının, içki masalarının “fıkrî serüven”lerinden geçip gelmiş, incelmış bir sevgi anlayışıyla biçimlendirilmiş kişiliklerimiz vardı. (Meriç:72).

Bu koca çeneli, yeveli *şakrak* adam nerden çıkardı şu kar lafını? Öyle güzel bir karı kaç yıldır Eskişehir değil, Ankara da görmedi. (Ağaoğlu:187).

Perdenin önündeki iskemlelerin birinde daima başına küçük gelen feşiyle Peregrini oturur, arkada, hasırın üstündeki çocuk alayı arasında Vehbi Dede’nin uzun külahı görünürdü. İkisi de sallana sallana gülerlerdi. Fakat bahçeyi en çok çınlatan Rabia’nın *şakrak* kahkahasıydı. (Adıvar_SB:117).

Gerek *şen* göstergesiyle gerekse bir sıfat olarak kullanımlarına bakıldığında bu duygu göstergesiyle karşılanan duygu, dışarıdan rahat bir şekilde görülebilecek niteliktedir. Bunda da en önemli rolü duyguyu yaşayan insanın çıkardığı sesler, kahkahalar oynamaktadır.

2.1.2.91. *Şen* ve Türevleri

<p>Şen: Yaşamaktan mutlu olduğunu davranışlarıyla belli eden, sevinçli, neşeli_{TS-1} Neşe veren, neşelendiren, eğlenceli_{TS-2} Neşe belirtisi olan (şey)_{TS-3}</p> <p>Şen şakrak: Çok neşeli, şakrak, şen şatır_{TS}</p> <p>Şen şatır: Şen şakrak_{TS}</p> <p>Şenelme: Şenelmek işi.</p> <p>Şenelmek: Sevinmek, keyiflenmek, neşelenmek_{TS-2}</p> <p>Şenlendirme: Şenlendirmek işi_{TS}</p> <p>Şenlendirmek: Şenlenmesini sağlamak, neşelendirmek_{TS}</p> <p>Şenlenme: Şenlenmek işi_{TS}</p> <p>Şenlenmek: Şen duruma gelmek, neşelenmek, gönlü açılmak_{TS-1} Canlılık, hareket kazanmak_{TS-3}</p> <p>Şenlik: Şen olma durumu, şetaret_{TS-1} Sevinç, neşe_{TS-4}</p>

‘Hoşa giden durum ve olayların etkisiyle kişide görülen bir duygu’ olarak tanımlayabileceğimiz *şen ve türevleri* anlam yönünden *neşe ve türevlerine* yakınlık gösterir.

İncelediğimiz eserlerde *şen ve türevlerinin* daha çok ‘bir varlığın olumlu bir şekilde hareketlenmesi, canlanması, kutlamalar yapması’ anlamlarında kullanılmıştır.

Sofrayı birbiri ardınca *şenlendiren* kuzu dolmalarını, Rumeli böreklerini, gerdan tatlılarını, görenlerin inanmayacağı bir iştahsızlık, ince bir çekingenlikle yiyor... (İlhan:301).

- **Herhangi bir sıkıntısı olmayan, huzursuzluktan uzak, istenilenlerin ve beklentilerin gerçekleştiği gerçekleşeceği bir süreç içinde bulunma**

Bütün ümidim, pek makbul olduğunu söyledikleri bu kâğıt parçasındaydı. Onun sayesinde Anadolu vilayetlerinden birinde bir hocalık alacak, bütün hayatımı çoluk çocuk arasında, *şen* ve mesut geçirecektim. (Güntekin_Ç:123).

- **Bir sorundan, sıkıntıdan kurtulma**

Aylardır gülmeyenler, ağzını bıçaklar açmayanlar, *şenlik* şadımanlık içindeydiler.

Muhtar:

‘Çok şükür koca Allahımıza, şimdilik kurtulduk. Bugünlük kurtulduk. Sonrasına Allah kerim,’ dedi. (Kemal:90).

- **Beğenilen hareket, varlık veya durum**

Sevda denilen o şey, neyse işte o, esintiye karışıp *şenlendirir*, güzellendirir yürekleri. (Meriç:82).

İncelediğimiz eserlerde gerek ‘şenlik’ içinde olan kişinin dışı yansıyan hareketlerini belirten ifadelere gerekse *şen* sıfatının nitelediği isimlere bakıldığında ‘neşe’de olduğu gibi bu duyguyu yaşayan insanların hareket ve davranışlarında bir canlılık, hareketlilik göze çarpar. Bu duyguyu yaşayan kişilerin yaptığı hareket ve davranışlar *çığlıklar atma, kahkahalar atma, kalkıp kalkıp oturma* şeklinde belirlenmiştir.

2.1.2.92. Şeref ve Türevleri

Şeref: (Ar. şeref) Başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, onur _{TS-1}
Şeref vermek: Onurlandırmak, şereflendirmek _{TS}
Şereflendirme: Şereflendirmek işi, onurlandırma _{TS}
Şereflendirmek: Kendisine saygı duyulan bir kimse, bir yere gelerek oradakileri mutlu etmek, onurlandırmak _{TS}
Şereflenme: Şereflenmek işi, onurlanma _{TS}
Şereflenmek: Onurlanmak, teşerrüf etmek _{TS}
Şerefli: Onurlu _{TS-1} . Onur veren, şeref veren _{TS-2} Bayındır, şenlikli _{TS-3}
Müşerref: Onur verilerek yüceltilmiş _{TS}
Müşerref olmak: Onurlanmak, onur kazanmak _{TS}
Teşerrüf: Bir kimse ile tanışmaktan onurlanma, şereflenme, şeref duyma _{TS}
Teşerrüf etmek: Bir kimse ile tanışmaktan onurlanma, şereflenme, şeref duyma _{TS}

Şeref ve türevlerinin, bazı kullanımlarında ‘başkaları nazarında kişisel değer artmasıyla hissedilen bir mutluluk’ anlamında kullanıldığı ve bu anlamıyla kısmen mutluluk kategorisinde değerlendirilebileceği görüşündeyiz. Değerli, üstün tutulan kişilerle tanışma, onların ilgisini kazanma, onlarla birlikte olma insanda mutluluk içinde değerlendirilebilecek ‘şeref’ duygusunun ortaya çıkmasında rol oynamıştır:

— Affedersiniz Beyefendi, bendeniz otel işleticisi Sımpat... Ağalar selâm ediyorlar, misafir Bey yorgunsa, yatacaksa biz dağılalım; yok, gönül eğerlerse bir kadeh içkimizi kabul etsinler, *şeref* duyarız, diyorlar. (Karay_S:127).

Herkes ona, daha şimdiden, büyük bir adam gibi bakıyor, onun aralarına katışmasını bir *şeref* sayıyordu. (Sabahattin Ali:24).

— O nasıl söz, Ferid Bey? Soframızda bir Osmanlı zabitanın bulunması bize *şeref verir*, hele bu zabıt bütün cephelerde fiilen muharebe etmiş, sizin gibi müstesna... (İlhan:112).

Bununla beraber, ikisi de gayet dostça selâmlaştılar. Kasım Paşa, ikide bir:

“Vallahi efendim, *müşerref olduk, müşerref olduk*, ne iyi ettiniz de *teşrif* buyurdunuz...” tarzında basmakalıp birtakım lakırdılar söylüyordu. (Karaosmanoğlu_KK:103).

Ben, gözlerimle etrafta onu ararken kısa boylu adam, bana doğru yürüdü. Karanlıkta pek iyi seçemediğim yüzünden bir tek gözlük parladı:
— Muallime Hanım mı? *Teşerrüf ettim...* (Güntekin_Ç:221).

Bu duyguyu yaşayanın yaptığı en dikkat çekici hareket, kendisine bu duyguyu yaşatana karşı sevgi ve saygı göstermesi, teşekkür etmesi şeklinde belirlenmiştir.

2.1.2.93. Şetaret ve Türevleri

Şatır: (Ar. şātir) Neşeli, keyifli, şen_{TS}
Şen şatır: Şen şakrak_{TS}
Şetaret: (Ar. şetāret) Sevinç, şenlik, neşe_{TS}

Sadece iki kez kullanıldığını tespit ettiğimiz *şatır* ve *şetaret* göstergelerinin tanımlarda da görüleceği üzere *neşe* ve *sevinç* göstergeleriyle anlamca yakınlık kurmaktadır. Bu göstergelerle karşılanan duygu içerisindeki kişinin dış görünüşünde, hareketlerinde canlılık dikkat çeker. Kişinin, olumsuz durumlardan, duygulardan uzak olduğunu; içinde bulunduğu durumdan memnun olduğunu söyleyebiliriz.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*’de *şetaret* göstergesinin anlamını açıklarken Arapçada aslen “hilekârlıkla şaklabanlık” anlamlarına geldiğini belirtmektedir. (1996:778).

Biraz sonra tef de, ziller de, kızın sesi de: “Yemenim turalıdır” şarkısını söylemeye başladı. Biraz çingene üslubuyla, Penbe’nin söylediği gibi. Baş, vücudu, kolları hep havaya uymuş, bilmeyerek oynuyor. Gözlerinden şevk, *şetaret* saçılıyor... (Adıvar_SB:295).

Sokağa çıkınca halkı, gelenleri, geçenleri o kadar *şen*, o kadar *şatır* gördü ki, “Ne tuhaf! Bütün dünya mesut!” dedi. (Seyfettin:125).

2.1.2.94. *Şevk* ve Türevleri

Şevk: (Ar. şevk) Sevinç, neşe_{TS-2}
Şevk vermek: İsteklendirmek_{TS}
Şevke gelmek: İsteği, hevesi artmak; neşelenmek_{TS}
Şevke getirmek: Canlandırmak, isteğini artırmak_{TS}

Şevk ve türevlerinin genel olarak ‘insanın bir varlığı elde etme, bir işi gerçekleştirme hevesi, isteği’ için kullanıldığı belirlenmiştir. Bunun yanında bazı cümlelerde, tanımda da belirtildiği üzere, bir mutluluk kavramını karşıladığı görülmüştür. Bir mutluluk göstergesi olarak kullanımlarında duygu içerisindeki kişinin gerek hareketlerinde gerekse dış görünümünde bir canlılık, hareketlilik göze çarpar.

Neşe ve türevlerinin karşıladığı duygu kavramında da duyguyu yaşayanda görülen canlılık, hareketlik *şevk* ile yakın anlamlılığın (mutluluk ile ilgili olarak) kurulmasına sebep olmaktadır. Bunu, *Türkçe Sözlük*’teki açıklamalarda da görmekteyiz.

Biraz sonra tef de, ziller de, kızın sesi de: “Yemenim turalıdır” şarkısını söylemeye başladı. Biraz çingene üslubuyla, Penbe’nin söylediği gibi. Baş, vücudu, kolları hep havaya uymuş, bilmeyerek oynuyor. Gözlerinden *şevk*, şetaret saçılıyor. (Adivar_SB:295).

Baki’nin memnunluğu Melâl’i sevinç ve gurura boğdu. Acaba Âşık’da ne gibi bir sebep kanat açtıracak istidada, şu kalp *şevkine* yol açmıştı? (Karay_KT:31).

2.1.2.95. *Takla Atmak*

Takla atmak: Çok sevinmek_{TS}

Büyük sevinç duyan bir insanın hareketliliği içerisinde değerlendirilebilecek takla atma, bir gösterge olarak, mutluluk kavramlarını belirtmek için de kullanılabilir. İncelediğimiz eserlerde ‘mutluluk’ kavramını belirten bir kullanımıyla karşılaşmadığımız *takla atmak* göstergesi ile ilgili *Türkçe Sözlük*’te şu örnek verilmiştir:

“Biz senin yaşında iken iki altına *takla atardık*. F.R.Atay”

2.1.2.96. *Tat* ve Türevleri

Tat: Hoşa giden durum, lezzet, zevk_{TS-3}

Tat almak: Bir şeyden hoşlanmak, zevk almak_{TS}

Tat vermek: Hoşa giden bir duruma sebep olmak_{TS}

Ağız tadı: (Aile ve toplumda) Dirlik düzenlik, iyi geçinme veya rahatlık_{TS}

Ağız tadıyla: Huzurla, rahatlık içinde, içine sinesine, lezzetini duyarak_{TS}

Türkçe Sözlük'te *tat* ve türevlerinin, daha çok beğeni, hoşlanma ile ilgili olması yanında, 'insanın karşılaştığı olay, durum veya varlıklardaki hoşa giden bir unsur olan tadı alması ile mutluluk'u karşılayabildiği tespit edilmiştir.

Bunun yanında insanın sahip olduğu tadı barındırması mutluluğunun, neşesinin sürdüğünü belirtmektedir. Kullanım yerlerine bakarak *tat* ve türevlerinin *keyif*, *neşe*, *mutluluk* göstergelerine anlam yönünden yakınlık gösterdiğini söyleyebiliriz:

— Buyurun doktor bey, dedi. Şurada oturalım. Doktor köşeye ilişti.

— Yok, yok, şöyle rahatça oturun ki ben de sizi misafir etmenin *tadını* rahatça duyayım. Ha şöyle. (Buğra_KA:124).

Aman Yarabbi, bu umumi dostluk, kardeşlik ve eşitlikteki *tadı* sen bize şimdiye kadar niçin tattırmadın? Gerçek zevk ve saadetin ne olduğunu biz şimdi öğrendik. (Gürpınar:107).

Neval hanım, bunları o zaman düşünebilmiş değil. Şimdi de düşünmüyor. Kendini eski başkentin ileri gelenleri içinde bulmuştu. Hep oradaydı, Cumhuriyetle yine orada olmuştu. Osmanlı paşazadesi Behiç Fazıl beyin haremleri. Güzelliği, şuhluğu, dil bilgisi, erkeklerin gönlüne kolayca girişiyse, onların övgülerinden *tatlar alarak*... (Ağaoğlu:162).

Mart ayının son günlerinde bir sabah Peregrini Sinekli Bakkal'a çıkageldi.

Rakım o kadar sevinmişti ki dükkânda çocuk gibi sığıyordu. Peregrini gideli *ağızlarının tadı kaçmıştı*. (Adıvar_SB:304).

Bugün bir oyun oynadılar. Yarın erkenden gelip parçalayacaklar. *Ağız tadıyla*, güle oynaya parçalayacaklar. (Kemal:60-61).

— İster misin sana nefsin bütün kademelerini anlatayım?

— Hayır, dedi Yunus, öğrenecek çok zaman var önümde.

— *Tadın* yok bugün?.. Yoksa hâlâ öfkeli misin bana?

— Değilim, kafam karışık, gönlüm karışık... (Işınsoy:144).

2.1.2.97. *Teferrüç*

Teferrüç: (Ar. teferruc): Açılma, ferahlama_{TS-1}

Arapça-Türkçe Sözlük'te (Mutçalı:650-651) *teferrüç* göstergesinin kökü olan *ferc* ve bu kökten türeyen diğer göstergelerin, genel olarak, “olumsuz bir duygudan kurtulma, olumsuz bir durumdan olumlu bir duruma geçme sırasında yaşanan duygu” kavramlarını karşıladığı tespit edilmiştir.¹⁰

Teferrüç göstergesi ise ‘özellikle eğlenme, sıkıntıdan kurtulmak için görme, bakma, izleme’ anlamında verilmiştir (Mutçalı, 1995:651).

İncelediğimiz eserlerde söz konusu göstergenin daha çok, *Türkçe Sözlük*'te ikinci anlamda belirtilen “gezinti” kavramını karşıladığı tespit edilmiştir. *Teferrüç* göstergesinin “açılma, ferahlama” anlamlarına yakın olarak kullanıldığı sadece 1 cümle belirlenmiştir:

Emin Hoca tertemiz sarığını eliyle hafifçe düzeltip gülümsedi.

— Estağfurullah! Allaha şükürler olsun ki, şu *teferrüç* gününde, şu mübarek günde hepimiz bir araya gelip gücümüzü kuvvetimizi yeniden bulduk. (Çokum:85).

2.1.2.98. *Uç-* ve *Türevleri*

Uçmak: Çok sevinmek_{TS-8}

Havalara (havalarda) uçmak: Çok sevinmek_{TS}

Mutluluk ile ilgili bazı göstergelerde (havalara uçmak, ayakları yere değmemek, kanatlanmak vb.) toplumun mutluluk ile yerden yukarıda olma arasında ilişki kurduğu görülür. Genel olarak “büyük sevinç duyma” şeklinde tanımlayabileceğimiz *uç-* ve *türevlerinden havalara uçmak*, incelediğimiz eserlerde, tek başına bir duygu kavramını karşılarken; *uçmak* göstergesinin eş dizimsel yapısında bir başka mutluluk göstergesi dikkat çekmektedir:

¹⁰ Örneğin *ferc*: üzüntü ve tasayı gidermek. *tefferrec*: rahatlamak, içi açılmak, ferahlamak. *Ferec*: Üzüntü, tasa, keder vb.den kurtulma; rahatlama; iç rahatlaması, ferahlık. *Fürcete*: Özellikle üzüntü, sıkıntıdan sonraki mutluluk, neşe hâli (Mutçalı, 1995:651).

Ve, bu hâli için sebep aramaya kalkışmadan, geçmiş yılları için de esef duymadan, mutluluğun eşiğinde olduğuna inandı: “Artık Hurrem’i ben-den dünya koparamaz” diyordu.

Gene *havalarda uçuyor*, Hurrem’in onu salonda ne kadar beklettiğini ve niçin hemen uğurladığını, uğurlarken de neden buruk ve bozuk bozuk gülümsediğini, tıpatıp annesine benzeyen soğuk nezaketinin, buz gibi yakınlığının hangi duygudan doğabileceğini meraka yaşanıyordu: (Buğra_Y:85).

— Hele seni istemesinler de bir gör! Seni kimseye ezdirmem ben!
Zeliş mutluluktan uçuyordu. (Cumalı_Z:183).

Sözlük’te *havalara uçmak* deyimini ile ilgili verilen örnek ise şöyledir:

“Buna pek sevinmişti, oğlum memur oldu, diye *havalara uçuyordu*. E. Bener”

2.1.2.99. Yaşa- ve Türevleri

Yaşamak: Keyfi yerine gelmek, mutlu olmak, işleri yolunda olmak_{TS-8}

Yaşatmak: Keyiflendirmek, mutlu etmek_{TS-3}

Yaşa: *ünl.* Hoşnutluk, sevinç gibi duyguları anlatmak için söylenir_{TS}

Yaşasın: *ünl.* Yaşa_{TS}

Yaptığımız taramalarda sınırlı sayıda kullanıldığı belirlenmiştir. Daha çok bir ünlem olarak kullanılmış olan, *yaşadık* yapısı ile karşılaşılmıştır:

Rabia ağustosun ikinci haftasında Sinekli Bakkal’a dönmek istedi. Ağustos onun hayatında belki başka bir dönüm noktasıydı. Selim Paşa, Tevfik’in cülûsta affedilmesi ihtimalinden bahsetmemiş miydi?

— İyi haber çabuk duyulur, Rabia. Ömrümüzde ilk defa *yaşıyoruz*, yavrum. (Adıvar_SB:369).

— Ne dedi çocukçu?

— Tamam!...

— *Yaşadık!* -Ellerini birbirine sürterek sevindi.- (Tahir:177).

2.1.2.100. Yüreği Soğumak

Yüreği soğumak: Düşmanın bir felakete uğramasına sevinmek_{TS}

“Düşmanın bir felakete uğramasına sevinmek” anlamında *Türkçe Sözlük*'te yer bulan *yüreği soğumak* göstergesi, Ö.Asım Aksoy tarafından *Deyimler Sözlüğü*'nde “Düşmanın bir felakete uğraması dolayısıyla ya da ondan öç alarak içi ferahlamak” şeklinde tanımlanmıştır (1993:1131).

İncelediğimiz romanlarda, bu anlamıyla, *yüreği soğumak* göstergesine rastlanılmamıştır.

2.1.2.101. (Yüreğine) Su Serp(il)mek

(Birine) Su serpmek: Ferahlamak_{TS}
Yüreğine soğuk su serpmek: Duyduğu üzüntü, kaygı, sıkıntı; yeni ve ferahlatıcı bir durum ya da haber dolayısıyla hafiflemek_{DS}
Yüreğine su serpmek: (Bir kimse) kaygı sebebinin ortadan kalkmasıyla veya yeniden umut verecek bir haberle ferahlamak_{TS}

Serin türevleri arasında yer alan *yüreği serinlemek* göstergesi ile anlam yönünden benzerlik gösteren *(yüreğine) (soğuk) su serp(il)mek*, incelediğimiz eserlerde ‘kaygı, ümitsizlik, üzüntü gibi olumsuz duygular karşısında çaresizlikten, meydana gelen olumlu bir gelişme ile kurtulma, rahatlama’ anlamında kullanılmıştır.

Serin türevlerinde de belirttiğimiz toplumun üzüntü duygusu ile ateş arasında benzerlik kurması bu şekilde bir göstergenin söz varlığımızda yer almasında rol oynamıştır:

Gazetecinin yanık *yüreğine* biraz *su serpilmiş*, gönlüne ümit düşmüş gibiydi; yüzü gülmemişti ama vecizecibaşı, delikanlının gözlerinde bir ısıltı sezmişti. (Karay_KT:249).

Ersagun Bey, Kılıç Aslan-Çaka Bey-Peçenek üçlüsüne çoktan oldu bitti gözüyle bakıyor, Bizansın sonunu görüyor, günlerdir kavru lan *yüreğine serin sular serpildiğini* hissediyordu. (Sepetçioğlu_K:279).

Bazı cümlelerde *yürek* kelimesinin yerini *gönül* kelimesinin aldığı görülmektedir:

Yüzünde biraz ümit ve intizar vardı. Hele beni orada görmesi vahşi *gönlüne* biraz *su serpmişt*i. (Adivar_AG:115-116).

‘Ferahlamak’ anlamında verilen (*birine*) *su serpilmek* yapısı ile ilgili herhangi bir kullanıma rastlanılamamıştır.

2.1.2.102. *Yüzünde Güller Açmak*

Yüzünde güller açmak: Çok sevinmek

Türkçe Sözlük’te ve *Deyimler Sözlüğü*’nde rastlayamadığımız *yüzünde güller açmak* göstergesi, iki farklı eserde tespit edilmiştir. Bu kullanımlarında ‘sevinmek, mutlu olmak’ kavramını karşıladığı belirlenmiştir.

Sevinen insanın yüzünde meydana gelen memnuniyet ifadesi olan kızarıklık ile ilişki kurularak sevinme kavramını karşıladığı anlaşılmaktadır.

—Murat’ı bir süre göremeyince de öyle olurdum. Özgür’ü dövmelelere kalkardım.- Bir de görüverdin mi, tamam. *Yüzünde güller açılır*. Ohh, dersin, iyi ki çıkarken saçlarımı taramışım. Dudağıma azcık ruj sürmü-şüm. İyi ki bu sabah üstüme, bana en yakışan eteğimi giymişim... Ekoseli eteğim.... (Ağaoğlu:84).

Sonunda işte bunu başardı ve kavuşmaya gerçekten uygun, katkısız bir sevince erdi. Şükriye’yi çağırırken sesinde bu sevinç cıvıldıyor, *yüzünde* de bu sevinçle *güller açıyordu*. (Buğra_Y:155).

2.1.2.103. *Zevk ve Türevleri*

Zevk: (Ar. zevk) 1. Hoşa giden veya çekici bir şeyin elde edilmesinden, düşünülmesinden doğan hoş duygu, haz_{TS-1} Tat, lezzet_{TS-4}
Zevk almak: Hoşlanmak, beğenmek_{TS}
Zevk duymak: Hoşlanmak, beğenmek_{TS}
Zevki çıkmak: Hoşa gitmek_{TS}
Zevkine bakmak: Yalnız kendi eğlencesini düşünmek_{TS}
Zevkine varmak: Bir şeyin tadını gereği gibi duymak_{TS}
Zevkini çıkarmak: Ondan alabildiği kadar zevk sağlamak_{TS}
Zevkini okşamak: O şeyden hoşlanmak_{TS}
Zevklenme: Zevklenmek durumu_{TS}
Zevklenmek: Zevk duymak, hoşlanmak_{TS-1}
Zevkli: Beğenilen, hoşa giden_{TS-1} Beğenisi olan (kimse)_{TS-2}

Sözlük’te *zevk ve türevleri* ile ilgili yapılan açıklamaların özünde *hoşa giderlik* bulunmaktadır. *Kâmûs-i Türkî*’de *zevk* göstergesinin anlamına bakıldığında birin-

ci sırada “tat, lezzet”in verildiği görülmektedir (Şemseddin Sami, 1996:650). Arapça-*Türkçe Sözlük*’te de “tat, lezzet; zevk” olarak tanımlanmıştır (Mutçalı, 1995:300).

Oysa bu anlam *Türkçe Sözlük*’te 4. sırada verilirken, ‘varlıklarda hoş giden unsurun elde edilmesi veya düşünülmesi sonucu oluşan duygu’ ilk sırada yer almıştır.

İncelediğimiz eserlerde zevk duygusunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şu başlıklar altında toplanmıştır:

- **Beğenilen durum, varlık veya hareket**

Bu Abdürrahim Paşa’ların ne ruhta insanlar olduğunu anladım. Debdebeleri, saltanatlarıyla birtakım görgüsüz, ehemmiyetsiz insanların gözünü kamaştırmaktan *zevk alan*, kaba birtakım “Ne oldum” delileri. (Güntekin_Ç:288).

Bersad o yaradılıştaki bir kadındı ki en sevdiğini bile üzmemekten, müşkül vaziyete sokmaktan marazi bir *zevk duyardı*. (Karay_KT:286).

- **Verilen mücadele sonrası kazanılan başarı, zafer**

Memhure mühim bir iş başarmanın *zevki* ve gururu içinde neticeyi bildirdi. (Karay_KT:218-219).

- **Bir başkasından görülen sevgi, saygı, takdir**

Başkası tarafından hatırlanmaktaki *zevki* anlayacak yaşa gelmiştim. Sonra, güzel şeyler hoşuma gidiyordu. (Güntekin_Ç:44).

- **Sevilen insanlarla birliktelik**

Sade kadınlar ve kızlar mı? Babam da -vilâyet erkanının çoğu gibi- meclisinde bulunmasından *zevk alırlardı*. (Karay_KT:118).

- **Beklenilenden daha iyi bir durumla veya olayla karşılaşma**

Bir mutluluk göstergesi olarak kullanılan *dört köşe olmak*, incelediğimiz eserlerde, beklenilenden daha iyi bir durumla karşılaşma sonucu yaşanan büyük mutluluğu belirtmek için zevk göstergesiyle birlikte kullanılmıştır:

Bu üslûb doktorun arayıp da bulamadığı şeydi; o da *zevkten dört köşe*, cevabı yapıştırmıştı... (Buğra_Y:114).

- **Fiziksel zevkler**

Bunun yanında özellikle dokunma duyusunun ön plana çıktığı duyuşsal izlemlerden bahsedilirken zevk göstergeleri sıklıkla kullanılmaktadır:

Ten *zevklerine* hiç engel olmadım. (Ağaoğlu:239).

Doktor bir iki lokma atıştırdı. *Zevkle* çiğniyordu. (Buğra_Y:33).

- **Sarhoş edici maddeler**

İçkilerin ve keyif verici ilâçların *zevki* karanlık basmadıkça tam olamıyordu.(Karay_S:192).

Bu duygu içerisindeki kişinin yaşadığı veya karşılaştığı bazı sıkıntıları, olumsuzlukları düşünmediği, görmediği dikkat çekmektedir:

Anlaşılan sarışın dul şeyh tarafından kabul edilmemesini hiç mühimsememişti; yeni macerasının *zevki* içinde idi. (Karay_KT:439).

Zevk duygusunun davranışlara ve beden görünümüne nasıl yansıdığına dair incelediğimiz eserlerde bazı ifadelerle karşılaşmaktayız. Zevk göstergesinin geçtiği cümlelerde *ağzından sular akma, dört köşe olma, kendinden geçmek, kıvrınma, ölme* şeklinde ifadeler tespit edilmiştir. Bunlar arasında *kendinden geçme*, diğerlerine oranla daha fazla görülmektedir.

2.1.3. Değerlendirme

İncelediğimiz eserlerdeki kullanımlarına bakarak mutluluk göstergelerinin karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenleri (*sebepleri*) ve duygunun sonucunda insanda nasıl değişiklikler görüldüğünü (*sonuç*) toplu olarak vermek yerinde olacaktır:

2.1.3.1. Sebep Yönünden

Mutluluk duygusunun ortaya çıkmasında rol oynayan birçok sebep karşımıza çıkabilmektedir. Genel olarak bunların istenilen veya hoş giden unsurlar olması mutluluğu sağlamaktadır.

2.1.3.1.1. Başkaları Nazarında Kişisel Değerin Artması

Meydana gelen olumlu bir gelişme sonucu kişinin başkalarına göre değerinin arttığını hissetmesi sonucu mutluluk duygusu ortaya çıkabilmektedir. Bu değer artışı incelediğimiz eserlerde iki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Duygulanan kişinin kendisinin yaptığı bir hareket veya taşıdığı özelliklerin rol oynadığı değer artışı

Duygulanan kişi ile ilişkili olan bir başka varlığın (eşi, oğlu, torunları...) yaptığı bir hareket veya taşıdığı özelliklerin rol oynadığı değer artışı.

Başkaları nazarında kendini üstün, ayrıcalıklı görmekten, değerinin arttığını hissetmekten doğan mutluluk kavramını karşılayan göstergeler şu şekilde belirlenmiştir:

Bahtiyar ve türevleri, Başu havada, Gerin- ve türevleri, Göğsü(nü) kabarmak, Gurur ve türevleri, İftihar ve türevleri, Kıvan- ve türevleri, Koltukları kabarmak, Mutlu ve türevleri, Onur ve türevleri, Övün- ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Şeref ve türevleri.

2.1.3.1.2. Beğenilen Durum, Varlık, Hareket

Mutluluk duygusunun oluşmasında özellikle istenilen olayların gerçekleşmesi, neden olarak önemli bir rol oynamaktadır. Bunun yanında insanın çevresinde gerçekleşen olayları, içinde bulunduğu şartları beğenmesi de duygusal durumunu olumlu bir şekilde etkileyebilmektedir. Daha çok varlık veya durumların beğenilmesi ile kendini gösteren mutluluk, bazı cümlelerde, gerçekleşen hareketlerden hoşlanılmasıyla da ortaya çıkabilmektedir.

Baş(ını) dönürmek, Ferah ve türevleri, Gönlünü (hoş) etmek, Gönlünü görmek, Gönlünü yapma/etmek, Gönül / Hatır almak, Gönül okşamak, Hatırını hoş etmek, Haz ve türevleri, Hoşnut ve türevleri, İçini ısıtmak, Kâm ve türevleri, Keyif ve türevleri, Lezzet ve türevleri, Memnun ve türevleri, Rahat ve türevleri, Safa ve türev-

leri, Sarhoş ve türevleri, Tat türevleri, Zevk ve türevleri

2.1.3.1.3. Beklenilenden Daha İyi Bir Durumla veya Olayla Karşılaşma

Mutluluk duygusunun ortaya çıkmasında genel olarak istenilen iyi bir olayın gerçekleşmesi gerekmektedir. İnsanın istenilen, beklenen bir olay veya durumdan daha iyisi ile karşılaşması onun duyduğu mutluluğu da arttırmaktadır.

Çocuğunun doğumunu bekleyen bir kişinin, bir erkek çocuğunun dünyaya geldiğini öğrenmesi, savaşta beklenilenden daha iyi bir başarı kazanma, beklemediği halde fazladan para kazanma gibi daha yoğun ve daha uzun yaşanan mutluluk ile ilgili incelediğimiz eserlerde şu göstergeler kullanılmıştır:

Bastığı yeri bilmemek, Bayram ve türevleri, Deliye dönmek, Dört köşe olmak, Düğün bayram etmek, Etekleri zil çalmak, Uç- ve türevleri, Mal bulmuş Mağribi gibi, Memnun ve türevleri, Mutlu ve türevleri, Öpüp başına koyma, Sevin- ve türevleri, Zevkten Dört Köşe(Olmak), Oyna- ve türevleri.

2.1.3.1.4. Bir Başkasından Görülen Sevgi, Saygı, Takdir

Bir başkasından görülen iyi söz veya davranışlar insanı olumsuz bir durumdan olumlu bir duruma veya olumlu bir durumdan daha üst derecedeki bir duygu durumuna sevk edebilmektedir.

İnsan, başkalarının kendisi için yaptığı iltifatlardan, sevgi ve saygı gösterilerinden etkilenerek mutlu olabilmektedir:

Bahtiyar ve türevleri, Dört köşe olmak, Dünyalar birinin olmak, Gerin- ve türevleri, Göğsü(nü) kabar(t)mak, Gönlünü etmek, Gönlünü okşamak, Gönlünü yapmak, Gurur ve türevleri, Haz ve türevleri, Gönlünü / Hatırını hoş etmek, Hoşnut ve türevleri, İçini ısıtmak, İftihar ve türevleri, İhya ve türevleri, Kanatlan- ve türevleri, Keyif ve türevleri, Kıvan- ve türevleri, Koltukları kabarmak, Mutlu ve türevleri, Onur ve türevleri, Övün- ve türevleri, Saadet ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Mem-

nun ve türevleri, Şeref ve türevleri, Yürek ısıtmak, Zevk ve türevleri.

2.1.3.1.5. Bir Sorundan, Sıkıntıdan Kurtulma

Mutluluk duygusu, meydana gelen, istenilen bir olay; karşılaşılan olumlu bir durum veya varlıktan etkilenerек insanın içinde bulunduğu kötü durumdan iyi duruma veya normal bir duygu hâline geçişte de kendini gösterebilmektedir. İnsanın içinde bulunduğu olumsuz durum, sıkıntılı, huzursuz edici, öfkeli, korkulu nitelikte olabilmektedir.

Olumlu gelişmeler, korkulan şeyin gerçekleşmeyeceğinin öğrenilmesi, içinde bulunulan maddî sıkıntıdan ele geçen bir para ile kurtulma, sevdiklerinin hastalıklarının iyileşmesi gibi içinde bulunulan kötü durumla ilişkili olabilirken; bir yere gitmeye gitme, sevilen insanlarla karşılaşma gibi içinde bulunulan olumsuz durumla ilişkisiz de olabilmektedir.

Aç- ve türevleri, Arın- ve türevleri, Canlan- ve türevleri, Esen- ve türevleri, Ferah ve türevleri, (Geniş bir) nefes almak, Genişle- ve türevleri, Gevşe- ve türevleri, Hafif ve türevleri, Hava almak, Huzur ve türevleri, İçini dökmek, İhya ve türevleri, İnşirah ve türevleri, Keyif türevleri, Memnun ve türevleri, Mutlu ve türevleri, Neşe ve türevleri, Oh ve türevleri, Rahat ve türevleri, Sadra şifa vermek, Sakin ve türevleri, Selamet ve türevleri, Serin ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Şad ve türevleri, Şen ve türevleri, Teferrüç, Yüreğine su serpilmek.

2.1.3.1.6. Fiziksel Zevkler

İnsanın dış dünya ile irtibatını sağlayan duyu organları üzerinde hoş etkilerde bulunulan hareketlerin, varlıkların mutluluk duygusunun oluşmasında rol oynamaktadır. İncelediğimiz eserlerde cinselliğın, hoş giden dokunuşların, göze hitap eden güzel manzara veya varlıkların, hoş kokuların ve tatların insanın duygusal durumunda olumlu yönde etkide bulunduğu belirlenmiştir. Bu tür mutluluk kavramlarından bahsedilirken aşağıdaki göstergeler kullanılmıştır:

Afiyet ve türevleri, Ferah ve türevleri, Gevşe- ve türevleri, Haz ve türevleri, Keyif ve türevleri, Memnun ve türevleri, Rahat ve türevleri, Serin ve türevleri, Zevk ve türevleri.

2.1.3.1.7. Hayatını Olumsuz Yönde Etkileyecek Şeyleri Düşünmeme

İçinde bulunduğu durum her ne kadar tüm ihtiyaçlarına cevap vermese de, bütün sıkıntılardan uzak olmasa da, insanın kendi durumunu iyi gördüğü, sıkıntılarını çok önemsemediği, düşünmediği durumlarda mutluluk göstergelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Çevredeki olumsuzlukları değerlendirme süreci kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir. Bazı insanlar yaşadıklarını büyük bir sorun olarak görürken bazıları bu sorunlara umursamaz bir şekilde yaklaşabilmektedir. Bu da onların duygusal durumuna yansımaktadır.

Bu durumlar için kullanılan göstergelere bakıldığında yaşanan mutluluk duygusunda “beğeni” dikkat çekmektedir. İnsan içinde bulunduğu şartları beğenmektedir. Bu beğeni sonucu mutluluk duygusu oluşmaktadır.

Hoşnut ve türevleri, Keyif ve türevleri, Memnun ve türevleri

2.1.3.1.8. Herhangi Bir Sıkıntısı Olmayan, Huzursuzluktan Uzak, İstenilenlerin Gerçekleştiği Bir Süreç İçinde Bulunma

İncelediğimiz eserlerde insanların istedikleri her şeye kavuştukları; herhangi bir sıkıntılarını olmayan, huzursuz edici bütün unsurlardan uzak durumlarda mutluluk duygusunu yaşadıkları belirlenmiştir. Bu mutluluk için kullanılan göstergeler şunlardır:

Abat ve türevleri, Afiyet ve türevleri, Bahtiyar ve türevleri, Devlet ve türevleri, Esen ve türevleri, Ferah ve türevleri, Huzur ve türevleri, Mamur ve türevleri, Mutlu ve türevleri, Mürüvvet, Ogun, Rahat ve türevleri, Refah ve türevleri, Saadet

ve türevleri, Safa ve türevleri, Selamet ve türevleri, Şen ve türevleri.

Özellikle evlilik hayatından bahsedilirken mutluluk göstergelerinin sıklıkla kullanıldıkları tespit edilmiştir. İstedikleri tipte eş seçimi, her türlü sıkıntıdan uzak bir aile düzeninden bahsedilirken daha çok *huzur ve türevleri, saadet ve türevleri, mutlu ve türevlerinin* tercih edildiği belirlenmiştir. Bu göstergelerin yanında kendisinin veya sevdikleri insanın iyi bir evlilik ve aile hayatından bahsedilirken *mürüvvet* göstergesinin kullanıldığını da görmekteyiz.

Daha çok başkaları için iyi dileklerde bulunulurken karşımıza çıkan *afiyet ve türevleri, esen ve türevleri, rahat ve türevleri, safa ve türevleri, selamet ve türevleri*, sevilen, saygı gösterilen insanların bir ömür boyu veya belirli bir zaman diliminde her türlü sıkıntıdan uzak, rahat, huzurlu, mutlu olmaları söz konusu olduğunda kendilerini göstermektedir.

2.1.3.1.9. Hoşa Giden Komiklikler, Mizahî Fıkralar, Kutlamalar

İnsanın kendisi ile ilişkili, istenilen bir gelişme olmamasına rağmen çevresinde karşılaştığı güldürme, eğlendirme amaçlı anlatılarda, kutlamalardan olumlu yönde etkilendiği saptanmıştır. İnsanın hoşuna giden bu gelişmelerden dolayı içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulduğu veya bir üst olumlu duruma geçtiğini görmekteyiz. Diğer nedenlerin rol oynadığı mutluluk duygularındakine benzer olarak burada da mutluluk içerisinde olan bir kişinin gösterdiği fiziksel tepkilerle (gülümseme, kahkaha atma, canlanma gibi) karşılaşmaktayız.

İncelediğimiz eserlerde bu durumlarda kullanılmış olan mutluluk göstergeleri şunlardır:

Aç- ve türevleri, Can türevleri, Gül- ve türevleri, Keyif ve türevleri, Neşe ve türevleri, Şakrak, Şen ve türevleri, Şetaret ve türevler.i

2.1.3.1.10. İstenilenlerin ve Beklenenlerin Gerçekleşmesi veya Gerçekleşeceğinin Öğrenilmesi

Sağlıklı bir çocuğunun dünya gelmesi, sevdiği insanların iyi bir eş bulması, sevdiği bir insana kavuşma, istenilen bir seyahate çıkma, ev sahibi olma gibi istenilen, beklenen bir hedefin gerçekleşmesi veya gerçekleşeceğinin öğrenilmesi ile birlikte mutluluk duygusunun ortaya çıktığını görebilmekteyiz.

Abat ve türevleri, Ayakları yere değmemek, Bastığı yeri bilememek, Başı göğerelemek, Berhudar ve türevleri, Can türevleri, Dünyalar birinin olma, Etekleri zil çalmak, Göbek atma, Gönen- ve türevleri, Gözleri ışık içinde, Gözleri parlamak, Huzur ve türevleri, İhya ve türevleri, Keyif ve türevleri, Memnun ve türevleri, Mutlu ve türevleri, Neşe ve türevleri, Oh ve türevleri, Oyna- ve türevleri, Rahat ve türevleri, Saadet ve türevleri, Sadra şifa vermek, Sevin- ve türevleri, Sürur ve türevleri, Şad ve türevleri, Uç- ve türevleri, Yüreği Yağ Bağlamak.

2.1.3.1.11. Sarhoş Edici Maddeler

İnsanın zihinsel yönünü etkilemesi bakımından sarhoş edici maddeler, mutluluk göstergelerinin karşıladığı duygunun oluşmasında rol oynayabilmektedir. Bu gibi maddelerin alınmasıyla özellikle insanı üzüntü gibi olumsuz duygulara iten kötü düşüncelerin, dertlerin unutulması, insanı olumsuz durumdan olumlu duruma doğru çıkartmaktadır.

İncelediğimiz eserlerde sarhoş edici nitelikte maddelerin alınmasıyla insanın girdiği, olumlu olarak görülen duygu durumları için şu göstergeler kullanılmıştır:

Kâm ve türevleri, Keyif ve türevleri, Neşe ve türevleri, Zevk ve türevleri

2.1.3.1.12. Sevilen Birisinden Gelen Sürpriz Hediye/Mektup

Sevilen bir insandan alınan bir hediye, bir mektup, mutluluk duygusunun oluşmasında rol oynayan bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Beklenilmeyen, hoşagiden bir nitelik arz eden bu gibi durumlar için incelediğimiz eserlerde şu göstergelerin kullanıldıkları belirlenmiştir:

Gönlünü hoş etmek, Memnun ve türevleri, Mutlu ve türevleri, Neşe ve türev-

leri, Sevin- ve türevleri.

2.1.3.1.13. Sevilen İnsanlara Kavuşma

Daha önceden çeşitli sebeplerle ayrılmış olan insanların geri dönmesiyle birlikte veya ziyaret amacıyla sevilen bir insanın gelmesiyle mutluluk duygusu ortaya çıkabilmektedir. Beklenmedik bir kavuşma, gelen kişinin nitelikleri, kavuşmadan evvelki ruhsal durum, bu mutluluğun niteliğini, yoğunluğunu etkileyebilmektedir.

Deliye dönmek, göbek atmak, neşe ve türevlerinde, sevin- ve türevlerinin kullanım yerlerinde çok istenilen ve beklenmedik kavuşmalardaki mutluluk duygusunun karşılandığı belirlenmiştir. İhya ve türevlerinde, onur ve türevlerinde, şeref ve türevlerinin kullanıldığı cümlelerde, birlikte olunan insanın sahip olduğu olumlu nitelikler dikkat çekmektedir. Bu kişilerin sevilen ve özellikle saygı duyulan şahsiyetler olması insanların yaşadığı mutluluğa ayrı bir anlam katmaktadır.

Deliye dönmek, Göbek atmak, Haz ve türevleri, Huzur ve türevleri, İhya ve türevleri, Memnun ve türevleri, Mutlu ve türevleri, Neşe ve türevleri, Onur ve türevleri, Saadet ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Şeref ve türevleri.

2.1.3.1.14. Sevilen İnsanların İyi Durumda Olması

İnsanı, sadece kendisinin durumu değil sevdiği, değer verdiği diğer insanların durumları da ilgilendirebilmektedir. Sevdiği insanların içinde buldukları olumlu durumları, maddî ve manevî yönden sıkıntıdan uzak olmaları mutluluk duygusunun oluşmasında bir sebep teşkil etmektedir.

İncelediğimiz eserlerde sevdiklerinin istenilen, iyi bir olayla karşılaşmalarına, sıkıntıdan kurtulmalarına, mutlu olmalarına şahit olma veya bununla ilgili haberler alma sonucu ortaya çıkan mutluluk duygusu için aşağıdaki göstergelerin kullanıldıkları belirlenmiştir:

Ferah ve türevleri, Memnun ve türevleri, Mutlu ve türevleri, Neşe ve türevle-

ri, Saadet ve türevleri, Sevin- ve türevleri.

2.1.3.1.15. Sevilen İnsanlarla Birliktelik

Sevilen insanlara kavuşma yanında onlarla birlikte olma, belli bir zaman geçirme, insanın mutluluk duygusunu yaşamasında rol oynayan bir etken olarak belirlenmiştir. İstenilen ve hoş giden bir durum olarak görülen sevilen insanlarla olan birliktelik, insanın belli bir zaman dilimini istediği şekilde geçirmesine izin vermektedir. Bu durum da yaşanan mutluluğa bir katkı sağlamaktadır.

Ağzı kulaklarında, Gönen- ve türevleri, Haz ve türevleri, Huzur ve türevleri, Memnun ve türevleri, Mutlandırmak, Mutlu ve türevleri, Neşe ve türevleri, Onur ve türevleri, Rahat ve türevleri, Saadet ve türevleri, Şeref ve türevleri, Şeref ve türevleri, Zevk ve türevleri.

2.1.3.1.16. Sevilmeyen Birisinin Üzüntü Duyması

Sevilen insanların iyi biri durumda olması yanında, sevilmeyen insanların kötü duruma düşmelerinden, üzüntü duymalarından da mutlu olunabildiği incelediğimiz eserlerde görülmüştür. İstenilen bir olay olarak başkalarının içine düştükleri kötü durumun başkalarını mutlu etmesinin temelinde bu kişilere duyulan kıskançlık, öfke yatmaktadır. İncelediğimiz eserlerde bu durumlar için kullanıldığını belirlediğimiz göstergeler şunlardır:

Ağzı kulaklarında, Göbek atmak, Gözlerinin içi gülmek, İçin için gülmek, Keyiflenmek, Kınalar yakmak, Oh çekmek, Ogun, Oynamak, Sevin- ve türevleri, Yüreği soğumak.

2.1.3.1.17. Tanışma

Bir insan ile karşılaşma, onunla tanışma sırasında bazı mutluluk göstergelerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Bu göstergelerin karşıladıkları mutluluk duygusuna bakıldığında, kişinin karşılaştığı insanı tanımakla, bilmekle bir değer kazandığı dik-

kat çekmektedir. Bununla birlikte karşılaşma ve tanışmanın hoş bir eylem olarak görüldüğü de dile getirilmektedir.

Mutluluk göstergelerinin pek çok kullanım yerinde kendini gösteren istenilenlerin ve beklentilerin gerçekleşmesi durumu, tanışma olayında da görülmektedir. Daha önceden alınan bir karar, istenilen ve beklenen bir şey olmamasına rağmen, tanışma sonrası, bu eylem istenilen bir olay olarak kabul edilmektedir:

Bahtiyar ve türevleri, Memnun ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Şeref ve türevleri.

2.1.3.1.18. Verilen Mücadele Sonrası Kazanılan Başarı, Zafer

Olması istenilen ve bunun için çaba harcanan işlerde başarıya ulaşmak; istenilenleri elde etmek mutluluk duygusunun oluşmasında rol oynayan önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayatta belli bir amaçlar, hedefler doğrultusunda çaba harcayan insanların, hedeflediklerine ulaşmalarıyla kendini gösteren mutluluk duygusu için aşağıdaki göstergelerin kullanıldıkları belirlenmiştir:

Başı göğe ermek/değmek, Deliye dönmek, Göğsü kabarmak, Gözleri parlamak, Gurur ve türevleri, Hoşnut ve türevleri, Huzur ve türevleri, İftihar ve türevleri, Keyif ve türevleri, Memnun ve türevleri, Mutlu ve türevleri, Övün- ve türevleri, Rahat ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Zevk ve türevleri

Göğsü kabarmak, iftihar ve türevleri, övün- ve türevlerinin bazı kullanımlarında, başarı ve zafer sonrası mutluluk duyan insanın, aynı zamanda bir üstünlük hissettiği de tespit edilmiştir.

2.1.3.2. Sonuç Yönünden

Yaşanan mutluluk duygusu, diğer duygularda da olduğu gibi insan fizyolojisi ve davranışları üzerinde büyük etkilerde bulunmaktadır. Duygunun dışa yansıyan yönü olarak nitelendirebileceğimiz beden görünümündeki ve davranışlarındaki değişiklikler onun nasıl bir duyguyu yaşadığını, yaşadığı duygunun şiddetinin ne ölçüde

olduğunu belirlememizde bize bilgi verebilmektedir. İncelediğimiz eserlerde mutluluk duygu sürecinin son safhası olarak belirtebileceğimiz duygulanan insan üzerindeki değişiklikler ve bu değişikliklere sebep olan mutluluk duygusunu karşılayan göstergeler şunlardır:

2.1.3.2.1. Ağlama

Genel olarak üzüntü duygusuna karşı vücudun verdiği bir tepki olarak görülen “ağlama” bazı duygu göstergeleri ile karşılanan mutluluk duygularının sonucu olarak da kendi gösterebilmektedir. Bu göstergeler incelediğimiz eserlerde şu şekilde belirlenmiştir.

İftihar ve türevleri, Mutlu ve türevleri, Saadet ve türevleri, Sevin- ve türevleri.

2.1.3.2.2. Bağırma/Çığlık Atma

Yaşanan duygunun etkisiyle bazı insanların yüksek sesle bağırdıkları, naralar attıkları, incelediğimiz eserlerde tespit edilmiştir.

Bu gibi tepkiler gösteren bir insanı göz önünde bulundurarak içinde bulunan duyguyu belirten aşağıdaki göstergelerin, dışarıdan rahat bir şekilde fark edilebilen, ses unsurunun büyük önem taşıdığı bir duygu kavramını karşıladığını söyleyebiliriz:

Keyif ve türevleri, Neşe ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Şen ve türevleri.

2.1.3.2.3. Baş Dönmesi

Sevinç ve mutluluk göstergeleriyle karşılanan duygunun bir sonucu olarak insanın kontrolünü kaybettiği ile ilgili ifadelerle karşılaşmaktayız. Bunlardan birisi de *baş dönmesidir*. İncelediğimiz eserlerde sadece bir sonuç olarak değil bir mutluluk kavramını karşılayan gösterge olarak da karşımıza çıkmaktadır:

Baş(ı) dön(dür)mek, Mutlu ve türevleri, Sevin- ve türevleri.

2.1.3.2.4. Başkalarına Sevgi Gösterisinde Bulunma

İstenilenlerin, beklenenlerin gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkan büyük bir mutluluğun, insanı sevdiği insanları kucaklama, öpme gibi sevgi gösterilerine itebilmektedir. Mutluluğun başkaları ile paylaşılması olarak da düşünülebilecek bu gibi hareketlerin şu göstergelerle karşılanan mutluluk duygularının bir sonucu olarak kendini gösterdiği belirlenmiştir:

Gurur ve türevleri, İftihar ve türevleri, Keyif ve türevleri, Saadet ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Şeref ve türevleri.

2.1.3.2.5. Beden Duruşunda Şişkinlik / Kabarma

Meydana gelen istenilen bir olay sonucu insanın kendini ayrıcalıklı, üstün hissetmekten doğan mutluluk duygularının sonucu olarak özellikle bedenın göğüs bölümünde kabarıklık oluştuğu, omuzların yukarıya doğru kalktığı görülmektedir:

Başı havada, Gerin- ve türevleri, Göğsü kabarmak, Gurur ve türevleri, İftihar ve türevleri, Koltukları kabarmak.

2.1.3.2.6. Coşkunluk

İncelediğimiz eserlerde, bazı mutluluk duygularında kişinin yaşanan duygunun etkisiyle bir coşkunluk içerisine girdiği tespit edilmiştir. Yerinde durmayı kabullenemediği, bir şeyler yapmak için yanıp tutuştuğu görülür. Bazı duygu göstergeleriyle birlikte gördüğümüz *İçi içine sığmama, kabuğunu çatlatmak, kabuğunu kırmak* ifadelerine başvurarak mutluluk duygusunun insan üzerindeki heyecan verici etkisi dile getirilmiştir. Aynı zamanda bu ifadeler, coşkulu bir mutluluk kavramını karşılayan birer gösterge olarak söz varlığımızda yer almaktadır.

İçi içine sığmamak, Kabuğunu çatlatmak, Kabuğunu kırmak, Keyif ve türevleri, Memnun ve türevleri, Neşe ve türevleri, Sevin- ve türevleri.

2.1.3.2.7. Çıldırma

Mutluluk duygusunun insan üzerinde ne kadar bir güce sahip olduğunu, mutluluk göstergeleri ile birlikte kullanıldığını gördüğümüz ve mutluluk duygu-

sunun bir sonucu olarak belirtebileceğimiz çıldırma, delirme gibi ifadelerle bakarak anlayabiliriz. İnsan diğer duygularda olduğu gibi mutluluk duygusunda da duyguyu kontrol etmek için çaba sarf etmektedir. Fakat yoğun bir mutluluk karşısında insan, zihinsel kontrolünü kaybedebilmekte ve mantıksız hareketlerde, söylemlerde bulunabilmektedir.

İncelediğimiz eserlerde aşırı mutluluk içindeki insanın mutluluğun etkisiyle yaptığı coşkulu hareketlerin *delirmek*, *çıldırma*, *deli divane olmak* ifadelerine başvurulmuş ve anlatıldığı görülmüştür. Bu gibi ifadeler, aşağıdaki göstergelerle karşılanan mutluluk duygularının sonucu ortaya çıkan davranışlar için kullanılmıştır.

Haz ve türevleri, Neşe ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Saadet ve türevleri.

Bu göstergelerin yanında *deliye dönmek* şeklinde bir mutluluk kavramını karşılayan gösterge de söz varlığımızda yer almaktadır.

2.1.3.2.8. Dans Etme

Mutluluk duygusu yaşayan insanlarda görülen hareketlilik, bir dans, oyun şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Mutluluğun etkisiyle insanın sanki kutlama, eğlence havasına girerek dans etmeye başladığı, daha çok *sevin- ve türevlerinin* kullanıldığı cümlelerde rastlanılmıştır. Bunun yanında *neşe* duygusu içerisinde olan kişi de bu türden hareketler görülmektedir.

Ayrıca söz varlığımızda dans, oyun ile ilgili *çalmadan oynamak*, *etekleri zil çalmak*, *göbek atmak*, *şıkır şıkır oynamak zilsiz oynamak*, *(nerede ise) zil takıp oynamak* ifadelerinin, birer gösterge olarak, mutluluk kavramını karşıladığı bilinmektedir.

Çalmadan oynamak, Etekleri zil çalmak, Göbek atmak, Neşe ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Oyna- ve türevleri.

Bunların yanında sevinç göstergesinin kullanıldığı cümlelerde mutluluk duygusunu yaşayan kişinin yaptığı *sıçrama*, *hoplama* hareketleri de dans kapsamında değerlendirilebilir.

2.1.3.2.9. Gevşeme

Olumsuz durumdan olumlu duruma geçişte ortaya çıkan mutluluk duygusunu karşılamak için kullanılan bazı göstergelerle birlikte vücudun sıkıntılı süreç içerisinde aldığı gerginliğin ortadan kalkması ile ilgili ifadelerle de rastlamaktayız.

Gevşe- ve türevleri, Rahat ve türevleri.

2.1.3.2.10. Gözleri Parlama

Mutluluk duygusunun dışa yansıyan yönlerinden biri de *gözlerdeki parlaklık* tır. Olumlu bir duygu içerisinde bulunan insanın hareketlerinde görülen canlılık yanında bakışlarında da bir canlılık, parlaklık dikkat çekmektedir. Yaşanan duygu sonucu vücudun bir tepkisi olarak düşünebileceğimiz *gözlerin parlaması* aynı zamanda söz varlığımızda bir gösterge olarak da kullanılabilir.

İncelediğimiz eserlerde gözlerde meydana gelen canlılık için *gözleri parlamasının* yanında, *gözleri aydınlanma*, *gözleri ışıldama* ifadeleri tespit edilmiştir. Bu ifadelerin şu mutluluk göstergeleriyle kullanıldıkları belirlenmiştir:

Gözleri ışıık içinde, Gözleri parlamak, Gurur ve türevleri, Işıl ışıl bakmak, Mutlu ve türevleri, Neşe ve türevleri, Sevin- ve türevleri.

2.1.3.2.11. Gülme / Gülümseme / Kahkaha

Mutluluk duygularının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edebileceğimiz gülme, yaşanan duygunun niteliğine göre sesli veya sessiz olarak kendini göstermektedir.

Aşağıdaki göstergelerden özellikle *sevin-* ve *türevlerinde* ve *keyif ve türevlerinde* hem sesli gülme ile hem de ses ögesinin olmadığı, tebessüm, gülümseme şeklindeki tepkilerle karşılaşmak mümkündür.

Ağzı kulaklarına varmak, Ferah ve türevleri, Gözlerinin içi gülmek, Gurur ve türevleri, Oyna- ve türevleri, Haz ve türevleri, Hoşnut ve türevleri, İçin için gülmek, İftihar ve türevleri, Keyif ve türevleri, Memnun ve türevleri, Mutlu ve türevleri, Övün- ve türevleri, Rahat ve türevleri, Saadet ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Yüzü gülmek, Yüzünde güller açmak, Yüzünü güldürmek.

Gülme, tebessüm, gülümseme şeklindeki tepkiler yanında bazı mutluluk göstergelerinin karşıladığı duygular içerisinde olan kişilerin duygunun etkisiyle “kahkaha” attıkları belirlenmiştir. Gerek bu eyleme sebep olan duyguyu belirten, gerekse kahkahanın niteliğini belirtmek için kullanılan mutluluk göstergeleri şunlardır:

Neşe ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Şakrak, Şen ve türevleri.

2.1.3.2.12. Havalara Uçma

İncelediğimiz eserlerde, yaşanan mutluluğun etkisini, şiddetini belirtmek için insanın havaya doğru hareket ettiği ile ilgili ifadeler tespit edilmiştir. Bu gibi ifadelerin kullanılmasında mutluluk duygusu içerisinde olan kişinin mutluluğun etkisiyle yaptığı zıplama, havaya sıçrama hareketlerinin etkili olduğu düşünülebilir. Havalara uçmak, uçmak gibi ifadeler incelediğimiz eserlerde şu duygu göstergeleriyle karşılanan mutluluk duygularının bir sonucu için kullanılmıştır.

Havalara uçmak, Kanatlan- ve türevleri, Mutlu ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Sürur, Uç- ve türevleri.

Havalara uçmak, kanatlanmak, uçmak, bir duygunun dışa yansımaları ifade etme yanında mutluluk göstergeleri olarak da söz varlığımızda yerini almıştır.

2.1.3.2.13. Kendinden Geçme

Bazı duygu göstergeleriyle karşılanan mutluluk duygusunun insan üzerindeki etkisinden bahsedilirken insanın *kendinden geçtiği, bayıldığı* ile ilgili ifadelere rastlamak mümkündür.

Haz ve türevleri, Neşe ve türevleri, Saadet ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Zevk ve türevleri.

Bu göstergelerle karşılanan mutluluk duygusunun insan üzerinde yaptığı etki sonucu insanın, kontrol kaybına uğradığını söyleyebiliriz.

2.1.3.2.14. Ölüm

Mutluluk duygusunun insan üzerindeki büyük etkisinden bahsedilirken insanın yaşam düzenini alt üst edecek, sonlandıracak derecede bir güce sahip olduğu aşığıdaki duygu göstergelerinin kullanıldığı cümlelerde tespit edilmiştir:

Saadet ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Zevk ve türevleri.

2.1.3.2.15. Solunumda Rahatlama

Olumsuz bir duygu durumundan olumlu bir duruma geçişte kendini gösteren mutluluğun dışı yansıması, özellikle nefes alıp verişte görülmektedir. İhtiyaç duyulan geniş bir nefes alınarak beden rahatlaması yanında sıkıntılı süreç içerisinde iken tutulmuş olan soluğun serbest bırakılması özellikle dikkat çekmektedir.

(Geniş bir) nefes almak, Huzur ve türevleri, Oh ve türevleri.

2.1.3.2.16. Sarhoşluk

Aynı zamanda bir mutluluk göstergesi olarak da gördüğümüz sarhoş ve türevleri, bazı mutluluk göstergeleri ile karşılanan duygu içerisine giren kişinin durumunu belirtmek için de kullanılabilir. Duygunun sonucu olarak insan üzerinde yaptığı etkiyi, kontrol kaybını şu mutluluk göstergelerinin kullanım yerlerinde görmekteyiz:

Mutlu ve türevleri, Saadet ve türevleri, Sarhoş ve türevleri, Sevin- ve türev-

leri, Zevk ve türevleri.

2.1.3.2.17. Şaşırma

Kontrol kaybı olarak niteleyebileceğimiz, yaşanan duygunun etkisiyle ne yapacağını, ne konuşacağını nasıl davranacağını bil(e)meme şeklinde kendini gösteren şaşırma tavırlar sergileme aşağıdaki duygu göstergelerinin kullanıldığı cümlelerde belirlenmiştir:

Sevin- ve türevleri, Haz ve türevleri, Bastığı yeri bilmemek.

2.1.3.2.18. Titreme

Mutluluk göstergelerinin kullanıldığı cümlelerde dikkat çeken duygunun dışa yansması olarak *titremeyi* de görmekteyiz. İncelediğimiz eserlerde mutluluk duygunun bir sonucu olarak gördüğümüz olayı ifade eden *titreme* kalp, ses ve bedenin tamamında kendini göstermektedir. Aşağıdaki 4 farklı duygu göstergesinin karşıladığı mutluluk duygusunun bedenin dış yüzeyinde fark edilebilir bir titreme oluşturduğu tespit edilmiştir:

Mutlu ve türevleri, Saadet ve türevleri, Sevin- ve türevleri, Zevk ve türevleri.

2.1.3.2.19. Diğerleri

Mutluluk duygusunun insan üzerinde yaptığı ve genellikle dışa yansıyan etkileri yanında, yaşanan mutluluğun etkisiyle yapılan davranışları ve bedenin dış yüzeyindeki değişimleri dile getiren şu ifadelerle de karşılaşılmıştır.

Duygunun dışa yansması	Yaşanan Mutluluğu Karşılamanın Göstergeleri
Dört köşe olma	<i>Sevin- ve türevleri, Zevk ve türevleri</i>
Elleri ovuşturma	<i>Sevin- ve türevleri, Keyif ve türevleri</i>
Ellerini çırpma	<i>Sevin- ve türevleri, Keyif ve türevleri</i>
İnleme	<i>Haz ve türevleri</i>

Yüzü kızarma, pembeleşme	<i>Sevin- ve türevleri</i>
Yüreği hoplama, kalbi hızlı çarpma	<i>Neşe ve türevleri, Sevin- ve türevleri</i>

2.2. ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİ

2.2.1. Üzüntü Kavramı

Olumsuz duyguların önemli bir parçası olan üzüntü duygusu, bazı psikologlar (Harris 1989:103; Lazarus, 1991:122) tarafından arzu edilen hedeflerin tutturulmaması veya geri dönüşü olmayan kayıplarla karşı karşıya kalma durumlarında ortaya çıkan bir duygu olarak ifade edilmektedir.

Carroll Izard, insanların kültür, etnik, eğitim, sosyoekonomik yapısı ne olursa olsun her duygunun ortaya çıkmasında bazı doğal sebeplerin var olduğunu belirterek üzüntüye yol açan nedenleri şöyle sıralar:

- Ailemizden veya dostlarımızdan ayrılmak
- Yakın bir arkadaşımızın veya aile üyesinin ölümü
- Umutların sona ermesi, hayal kırıklıkları
- Önemli hedeflere ulaşmada mağlubiyetler (Izard, 1991:185-186).

Temel duygular içerisinde yer alan üzüntünün yüz ifadesi ile ilgili olarak Izard şunları söylemektedir:

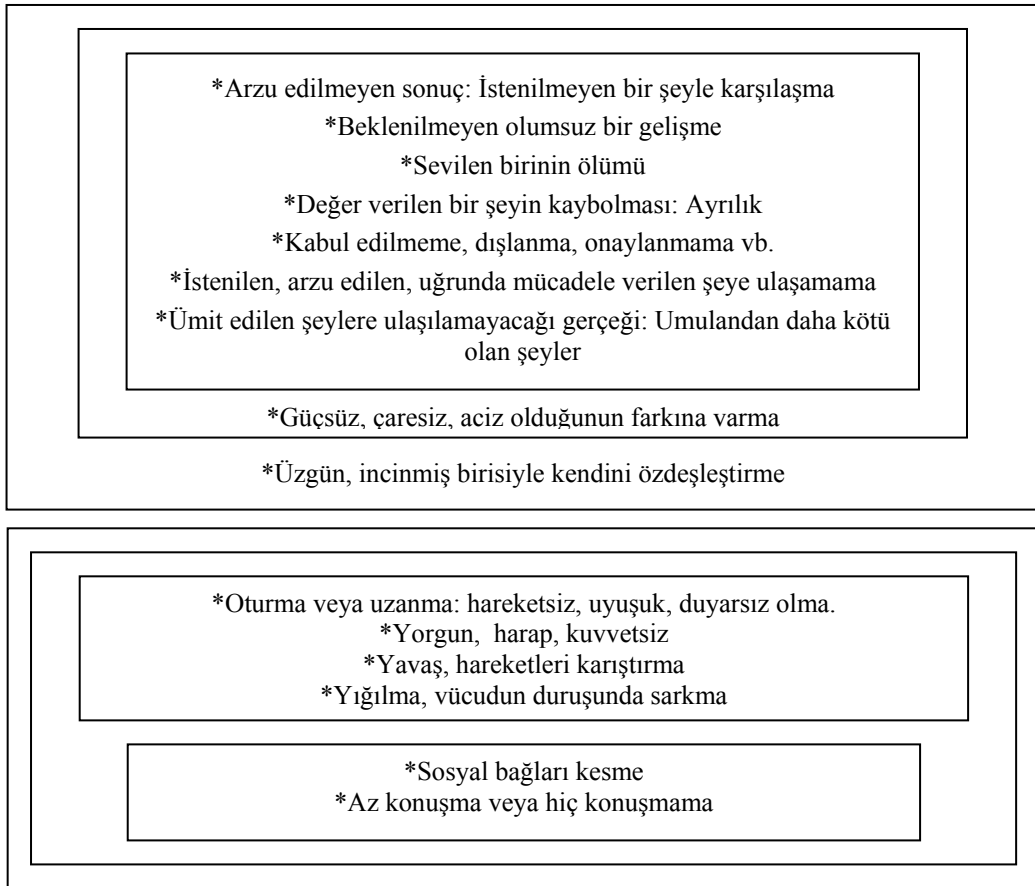

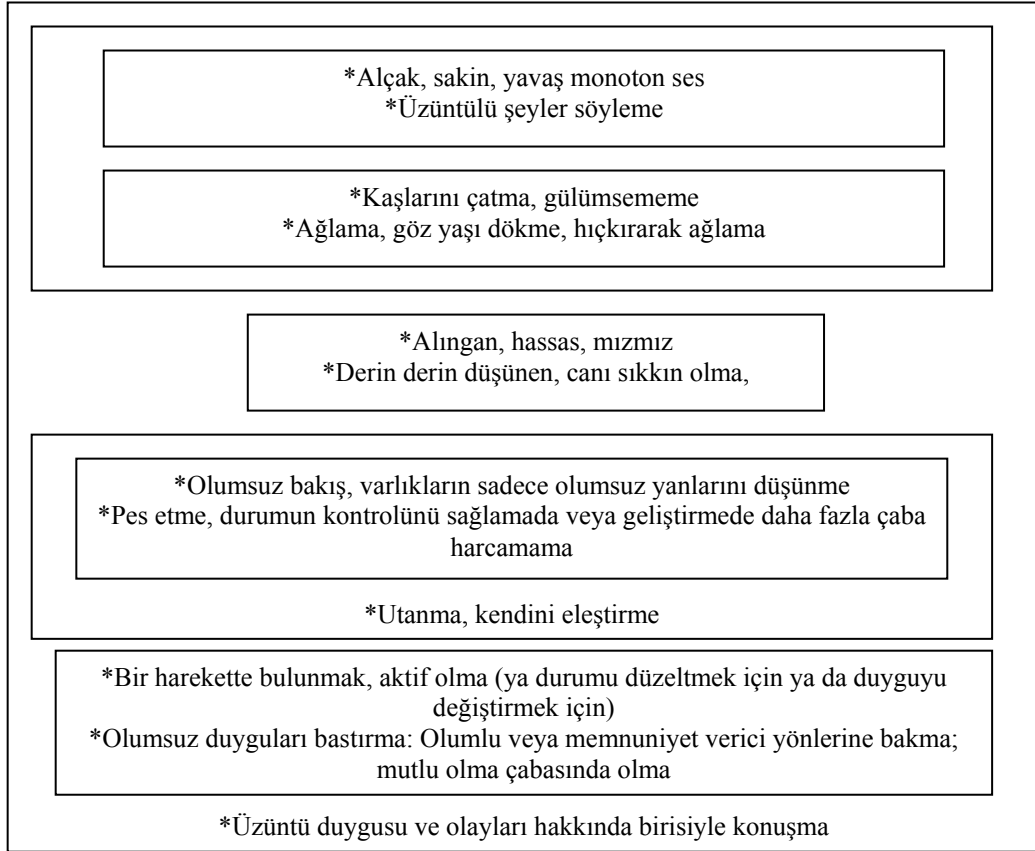
Resim 2. Çocuk ve yetişkinde üzüntü ifadesi
(Izard,1991:187)

Gözler hafif daralırken kaşların iç tarafları yukarıya doğru eğik bir şekildedir ve ağzın köşeleri ise aşağıya doğru çekilmiştir. Bazen çene yukarıya doğru itilir ve titrer. Yaşa ve üzüntünün yoğunluğuna göre, ağlama veya hıçkırarak ağlama üzüntünün ifade edilmesine ses olarak katkı sağlayabilir.

Şuna dikkat edilmelidir ki, üzgün insan sürekli olarak fotoğraftaki gibi bir yüzle görünmeyecektir. Öncelikle üzüntü ifadesi, üzüntü duygusundan daha az ömürlüdür. Üzüntü duygusunun tam bir ifadesi birkaç saniye sürmesine karşın, yaşanan duygu uzun bir süre devam edebilir. Üzüntü duygusu yaşanırken duygunun dışı yansıyan yönü çok hafif de olabilir. Yüzde bir düşüklük ve kaslarda kendini salma görülebilir. Kişinin gözleri alışılmışın dışında canlı olmayabilir. Konuşmalar ise daha yavaş ve daha az sıklıkta olabilir (Izard, 1991:187).

Shaver ve arkadaşları (2001:44) üzüntü duygusunun prototipini şu şekilde ortaya koyarlar:

Şekil 14. Üzüntü Prototipi (Shaver vd., 2001:44).

Shaver ve arkadaşları (2001:44), insanı üzüntü duygusuna, karşılaştığı arzu edilmeyen sonuçlar, sevilen birisinin ölmesi, bir varlıkla olan ilişkinin sona ermesi veya çevresi tarafından reddedilme gibi etkenlerin düşürdüğünü belirterek üzüntü içerisinde olan kişinin bu olumsuz durumu değiştirmede kendini güçsüz, yardıma muhtaç, aciz hissettiğini kaydederler.

Wierzbicka, üzüntü kavramının, bu olumsuz durumu ortadan kaldırma yönünden çaresiz bir insanın içine girdiği bir duygu olduğunu belirtmektedir (1999b:63). Doğal Anlamsal Üst Dil Modeli çerçevesi içerisinde *üzgün* ismini şu şekilde tanımlar:

*Üzgün*¹¹ (X, üzgündür)

(a) X, bir şey hissetti

(b) Bazen insan şöyle düşünür:

(c) “Biliyorum, kötü bir şey oldu

(ç) Bunun gibi şeylerin olmasını istemem

(d) Şimdi bunun için ne yapabileceğimi düşünemiyorum

¹¹ İng. Sad.

- (e) Hiçbir şey yapamayacağımı biliyorum
 (f) Bu kişi bunu düşündüğü zaman kötü şeyler hisseder
 (g) X, bunun gibi bir şey hissetti. (1999b:62).

Türkiye Türkçesi söz varlığında üzüntü duygusunu karşılayan göstergeler şunlardır:

2.2.2. Türkiye Türkçesinde Üzüntü Göstergeleri

2.2.2.1. Acı ve Türevleri

Acı: Kırıcı, üzücü, incitici, dokunaklı, korkunç_{TS-7}. Ölüm, yangın deprem gibi olayların yarattığı üzüntü, keder, elem_{TS-8}
Acı acı: Acı olarak, acı vererek, acı duyurarak, üzüntü içinde_{TS-1}. Dokunaklı, kırıcı, üzücü olarak, üzüntü içinde_{TS-2}
Acı çekmek (veya duymak): Üzülmek, üzüntü içinde kalmak_{TS-2}
Acı gelmek: Dokunaklı, kırıcı, üzücü gelmek_{TS}
Acı görmek: Kötü günler yaşamak_{TS}
Acı vermek: Üzüntüye sebep olmak, incitmek_{TS}
Acıca: Oldukça acı_{TS}
Acılanma: Acılanmak işi_{TS}
Acılanmak: Acılı durumda olmak, üzüntüye kapılmak, üzülmek_{TS-2}
Acılaşma: Acılaşmak işi_{TS}
Acılaşmak: Dokunaklı duruma gelmek_{TS-2}. (Konuşma) Kırıcı, sert bir durum almak_{TS-3}.
Acılaştırma: Acılaştırmak işi_{TS}
Acılaştırmak: (-i) Acı bir duruma getirmek_{TS}
Acılı: Acısı olan, kederli_{TS-2}
Acılık: Dokunaklılık, kederlilik, yashılık_{TS-2}
Acılılık: Acılı olma durumu_{TS}
Acısı çıkmak: Olumsuz, kötü sonucu ortaya çıkmak_{TS}
Acısı içine(veya yüreğine) çökmek(veya işlemek): Bir şeyin acısını pek çok duymak_{TS-1}. Olmadan olacağını düşüerek çok üzülmek_{TS-2}
(Birinin) acısına dayanamamak: Bir kimse bir yakınının ölümünden büyük üzüntü duymak_{TS}
Acısını bağına basmak: Şikayet etmeden üzüntüye katlanmak_{TS}
Acısını çekmek: Yapılan yanlış bir işin kötü sonucunu görmek_{TS}
Acısını görmek: Bir yakınının ölümünü görmek_{TS}
Ciğer acısı: Evlat acısı_{TS}
Evlat acısı gibi içine çökmek: Yitirdiği bir şeye çok üzülmek_{DS}
Gurbet acısı: Doğup yaşanılan yerden uzak olmanın verdiği üzüntü, sıkıntı_{TS}
İçler acısı: Çok acıklı, üzüntü veren, dramatik_{TS}
Kalp acısı: Büyük üzüntü_{TS}
Yürek acısı: Yürekte duyulan acı, iç acısı_{TS}
Yüreklere acısı: Çok acıklı_{TS}

“Tat alma organında bazı maddelerin bıraktığı yakıcı durum” şeklinde birinci anlamda verilen *acı* göstergesinin *Sözlük*'teki diğer anlamlarına bakıldığında ‘varlık-

ların beden üzerinde bıraktığı hoşça gitmeyen etki; sıkıntı, eziyet etki' çerçevesi içerisinde tanımlandığı görülmektedir.

Duyu organlarının algıladığı kötü, olumsuz duyum anlamı ile kullanılan *acı*, daha sonraları kavram alanını genişleterek, dış etkenlerin sebep olduğu olumsuz duyguları da karşılamıştır. Üzüntü kavramı için kullanımlarında dokunma duyusunun etkili olduğu düşünülmektedir. Üzüntü göstergelerinin arasında dokunma duyusunu ilgilendiren nitelikte olanların sayısının fazla olması (bağrı yanmak, bağrını delmek, yara, kalbi sızlamak vb.) bunu doğrulamaktadır.

İncelediğimiz eserlerde, *Sözlük*'te de belirtilen anlamlara uygun olarak *acı* ve *türevlerinin*, 'olması hiç istenmeyen olayların veya durumların ortaya çıkardığı şiddetli, huzursuz edici bir üzüntü' kavramını karşıladıkları tespit edilmiştir. Kullanım yerlerine bakılarak, duygunun ortaya çıkışında etkili olan etkenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- **Aşk**

'Birine olan güçlü sevgide yaşanan olumsuzluklar, sevilen insandan ilgi görememe, sevgisini anlatamama gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkan duygu'yu karşılayabilmektedir:

Demek, sevilmeden sevmenin *acı verici* olduğunu biliyordu? (Bener:86).

— O seferlerde de şimdiki gibi bir *gönül acısı* çekmişti (Karay_KT:239).

- **Başarısız olma, fırsatları kaçırma**

'İstenilen ama yapılan bütün girişimlere rağmen olumsuz sonuçlanan durumlarda duyulan üzüntü' anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir:

Ama bu çok açık, çok basit gerçeği anlamakla iş bitmezdi ve insanlar çoğu zaman öldürdükleri düşmanlarının iyi taraflarını, faydalı taraflarını kurtaramamanın *acısını* düşünmeye imkân bulamıyorlardı. (Buğra_KA:221).

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

Dört gün içinde birbirinden şiddetli iki sinir buhranı geçirdi. Bir defasında Naim Efendi de hazırды. Biçare ihtiyar, ömrü boyunca bu kadar *acılı* bu kadar heyecan verici bir manzara görmemişti. Yavrucağın vücudu, görülmez bir elin delice bir hareketle kıvrıp büktüğü bir urgan parçası gibiydi. (Karaosmanoğlu_KK:41).

- **Çok istediği halde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması**

Buna karşın, Müslüman olduğunu söyleyen bir Türk'le dayanışamayacak, kader birliği yapamayacak olmam bana *acı veriyor*. (Alatlı:613).

- **Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma**

‘Çevresindeki insanlardan istemediği, hak etmediği olumsuz tepkiler almasıyla kişinin içine girdiği durum’ olarak *acı ve türevlerine* başvurulmuştur:

— ...meymenetsiz kambur, hilkat garibes!

Kırbaç dili gibi yakarak boynuna dolanan her hakaret, İhsan Bey'in yüzünü, gözlerini *acıyla* yumup, yağlı gözkapakları ve salyangoz gezmiş gibi parlayan gözyaşı izleriyle, tamburuna eğmesine yol açıyor (İlhan:380).

Cehennemlik bir suçla itham ediliyordum. Her yönden suçlanıyordum. *Acım* sonsuzdu. Çünkü hem suçluydum hem de masum. Ama suçlu olduğumu bir tek ben biliyordum, anlıyor musun? Onlara göre masum olmam gerekirken suçluydum! (Alatlı:177).

Kapıdan kendimi dışarı attım. İçimde bir *acı duyuyordum*. İzzetinefsim kırılmıştı. Hiç bir kuruş için adamın ceketi çıkartılır, yeleği arkasından alınır mıydı? (Seyfettin:178).

- **İstemediği bir işi yapmak, istemediği bir duruma girmek zorunda kalmak**

Fakat gözlerini tekrar etrafta dolaştırırken, aşağıda mor bir duman tabakasıyla örtülmeye başlayan kasabayı gördü ve irkildi. Oraya, o küçük ve çukur yere gidip gömülmek mecburiyeti ona pek *acı geldi*. (Sabahattin Ali:102).

Yüzbaşı onu öldürmenin çok *acı* bir mecburiyet olacağını bir defa daha, fakat bu sefer daha kuvvetle düşündü. (Buğra_KA:227).

- **Ölüm**

Üzüntü göstergeleri arasında en sık gördüğümüz bir etken olan ölüm, insanın maddî ve manevî bir kaybı olarak görülmektedir. Geri dönüşü olmayan, telafi edilemeyen bir olay olması kişinin çaresizliğinin çok ağır olarak hissedilmesi durumlarında *acı ve türevlerinin* kullanıldığı belirlenmiştir.

Naşit Bey'in birdenbire ölümü, halamın hikâyesini canlandırdı. Halamın onun *acısıyla* kendisini dervişliğe vermesi, (Tanpınar_SAE:131).

Ortanca kızını, on beşinde, çağırmakta geç kaldıkları doktorun hemen belirleyemediği bir menenjit üç gün içinde aldı elinden. Bu *acı*, daha da dertli etti kadını. (Cumalı_AT:21).

- **Sahip olunan bir eşyanın kaybolması**

Biliyoruz dedikleri şeyin ne kadar cahili olduklarını şu ikinci kattaki musibetten tutun da, Sabih'in üstüste kaybettiği paraların *acısı* ona iyice öğretmişti. (Tanpınar_H:97).

...öbür yandan en kıymetli malı elinden alınmış bir insanın *yürek acısını* duyarız. (Karaosmanoğlu_Y:115).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

Ayrılık da insan için bir kayıp olarak görülmektedir. Üzüntü duygularının ortaya çıkmasında manevî ve maddî kayıplar önemli rol oynamaktadır. Burada çaresiz bir ayrılık olayı veya durumu ile karşı karşıya kalan insanın yaşadığı üzüntü duygusunun *acı ve türevleriyle* karşılanabildiğini görebilmekteyiz:

Hiç bilmediğim, tanımadığım bu üç subayın gidişi, benim yüreğime bir dost ayrılığının *acısı* gibi bir şey bıraktı. (Karaosmanoğlu_Y:132).

İçine böyle hazin, yumuşak bir karanlık çökmüştü. Belki ayrılmanın türlü *acıları* da vardır. (Adivar_SB:365).

Anlıyorum kızım, durmayacaksın, mutlaka gelin olmak isteyeceksin, beni yalnız bırakacaksın. Bu yalnızlığın *acısı* şimdiden *içime çökmüş* gibi gözlerim doluyordu. (Güntekin_Ç:287).

- **Sevilen varlıklara, geçmişe, mekâna duyulan özlem**

‘Çok sevilen bir varlıktan uzak olma, tekrar görmek arzusuyla dolu insanda oluşan olumsuz duygu’ olarak kendini göstermektedir:

Gönlü öyle derin bir *gurbet acısı*yla doldu ki az kalsın, gözlerinden yaşlar boşanacaktı. (Karaosmanoğlu_KK:77).

...yakıcı bir özlem *acısı*yla kasabasına kavuşacağı günlerin, saatlerin dolmasını bekliyordu. (Cumalı_AT:11).

- **Yapılan hataların farkına varılması**

‘Yapılan yanlış bir hareket sonrasında duyulan pişmanlığın veya utanmanın insana verdiği sıkıntı, huzursuzluk’ *acı ve türevleri*yle karşılanabilmektedir.

O anda Hasan Sabbaha ihanet etmiş gibi olmanın *acısını da duydu*.(Sepetçioğlu_K:65).

— Nezihe yüz altmış liraya bir şişe esans almış, *acısı da yüreğine çökmüş*.

— Hah... İşte tam Nezihe’ye göre bir iş!

— Kocasına da açamamış, ona da üzülüyormuş.

— E, delinin zoru neymiş? (Esendal:173).

- **Yetersizliğin, eksikliğin, âcizliğin farkına varılması**

‘İstenilen vasıflardan (maddî ve manevî) yoksun olduğunun farkına varılmasıyla yaşanan duygu’ için kullanıldığı belirlenmiştir:

Kendisinin de iyi yetişmediğini *acı acı* kabul etti. Onun yetişme çağlarında bir ters rüzgâr esmiş, her şey altüst olmuştu. (Buğra_KA:397).

Acı ve türevleri, ‘rahatsız, huzursuz edici, sanki bir fiziksel bir ağrısı varmış gibi kötü bir durum içinde bulunan insanın yaşadığı duygu’ kavramını karşılamaktadır. Bu yönüyle genel olarak, dışarıdan gözlemlenmesi daha rahat olan bir duygu için kullanılır. İncelediğimiz eserlerde ‘acı’ duygusunu yaşayan insanın yaptığı hareketler, bedeninde görülen değişiklikler ile ilgili şu ifadelerle rastlanılmıştır: *Ağlama*(gözlerinden yaşlar boşanma), *bunalma*, *inleme*, *haykırma*, *kıvrınma*, *yüzü buruşma*, *yüzü kasılma* (yüzü gerilme).

Rakibinin yüzünün mağlubiyet *acısı*yla kasıldığını gördü. (Çokum:195).

Acı ve türevleri, tek başına bir duygu kavramını karşılama yanında, bazı olumsuz duyguların sebep olduğu hoş gitmeyen, sıkıntı veren kötü etkiyi belirtmek için, bu olumsuz duyguları karşılayan göstergelerle birlikte de kullanıldığı tespit edilmiştir:

...özlem acısıyla... (Cumalı_AT:11).
 ...kırılan gururunun acısı... (İlhan:325).
 ...pişmanlık acısı... (Güntekin_Ç:214).

Acı ve türevlerinin bir duygu kavramını belirtirken bazı cümlelerde, iç organlarla birlikte kurduğu yapılar da dikkat çekmektedir. Dış organları belirten isimlerle birlikte, bir üzüntü kavramı için kullanıldığı, kayda değer bir cümleye rastlanılmamıştır:

...yürekler acısı... (Buğra_KA:380).
 ...içini yakan acının... (Adıvar_SB:204).
 ...kalbini burkan acı... (Tanpınar_H:408).

Kullanıldıkları cümleye göre anlamı az çok farklılık göstermesine rağmen *azap, elem, ıstırap, kahır* göstergelerine yakınlık göstermektedir.

2.2.2.2. *Acı- ve Türevleri*

Acıma: Acımak işi_{TS-1} Başka bir kimsenin veya canlının mutsuzluğuna karşı duyulan üzüntü, merhamet_{TS-2}

Acımak: Başkasının acısına ortak olmak veya durumundan üzüntü duymak_{TS-3} Başkasının uğradığı veya uğrayacağı kötü bir duruma üzülmek, merhamet etmek_{TS-4} Bir şeyi vermeye kıyamamak veya verdiği, elden çıkardığına üzülmek_{TS-5}

Acıklı: Acındıracak, acı verecek nitelikte olan, dokunaklı, koygun_{TS-1} Acı görmüş, yaşlı, kederli_{TS-2}

Acınacak: Üzüntü duyulacak, merhamet edilecek_{TS}

Acındırma: Acındırmak işi_{TS}

Acındırmak: Bir kimsenin acımasına yol açmak, merhamete getirmek_{TS}

Acınılacak: Üzüntü duyulacak, merhamet edilecek durumda bulunan_{TS}

Acınılma: Acınılmak işi_{TS}

Acınılmak: Acınmak işine konu olmak_{TS}

Acınma: Acınmak işi_{TS}

Acınmak: Acımak işine konu olmak_{TS-1} Başkasının hesabına üzülmek, yazıklanmak, yerinmek, eseflenmek, esef etmek, teessüf etmek_{TS-2}

Acıyıcı: Acıma duygusu olan (kimse)_{TS}

Acıyış: Acımak işi veya biçimi_{TS}

Acı- ve türevlerinin, Türkçe Sözlük'teki anlamlarına ve incelediğimiz eserlerdeki kullanım yerlerine bakıldığında genel olarak ‘maddî veya manevî yönden sıkıntılı, müşkül, kötü durumdaki birisine karşı, bu olumsuzlukları yaşamayan başkasının duyduğu üzüntü’ anlamında kullanıldığı belirlenmiştir.

İncelediğimiz eserlerde *acı- ve türevlerinin* karşıladığı duygu kavramlarının oluşmasındaki etkenler şu şekilde belirlenmiştir:

- **Bir başkasının içinde bulunduğu kötü durum**

‘Bir başkasının istenilmeyen, kötü bir durumda olmasından etkilenilerek yaşanan duygu’ kavramını karşılamakta sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Buradaki uygulanmada, kötü durumdaki kişiye karşı sadece üzülmeye ile yetinilmekte; olumsuzluğu ortadan kaldırma gibi bir girişim içine girilmemektedir:

Doğrusu Fahir, Nuran’dan yana üzülmene lüzum yok. Kız mesut. Sen de mesutsun. Zaten birbirinizi anlamıyordunuz... Fakat ben çocuğa *acıyorum*. Arada harap olacak.. (Tanpınar_H:264).

Kuvvaya karşı olanlar bile yalnız Müftü efendiye *acımaktan* başka bir şey yapmamışlardı. (Buğra_KA:285).

Kuyunun yanına dikildikleri halde susuzluk çekenlerin atıfetinden mahrum sararmış yapraklı zambaklar, susamlar gibi kuruyup kavrulmaya yüz tutan o mahlûklara nasıl *acınmaz!* (Karay_KT:80).

İncelediğimiz eserlerde bazı cümlelerde kötü durumdaki kişi olarak uygulanan kişinin kendisini görmekteyiz. *Kendine acımamak* şeklinde belirlediğimiz bu kullanımlar, ‘kötü, sıkıntılı durumlarda kalan kişinin, bu olumsuzluklara rağmen kendini düşünmemesi, kendine önem vermemesi’ anlamında kendisini göstermektedir:

Yine bu vakitlere kadar çalıştın, değil mi? Hayri, sen hiç kendine *acı-mıyorsun!* diye mırıldandı. (Tanpınar_SAE:290).

- **Bir başkasının içinde bulunduğu kötü durumun farkına vararak ona merhamet etmek**

‘Birisinin içinde bulunduğu kötü durumun farkına vararak onun bu olumsuz durumuna tepki vermek’ olarak da kullanılmıştır.

Öz oğullarına *acımak* nedir bilmemişti. Büyük oğlu kasabada ilkokulu bitirince parasız yatılı girmişti askeri okula. (Cumalı_AT:99).

Bütün şehir, evimin içindekiler de dahil olduğu halde, hep birden bana hücum etmeye, beni mahvetmeye mi karar verdiniz? Yusuf! Sen bari bana neler çektiğimi anlayacak, bana *acıyacaktın*. (Sabahattin Ali:59).

Bunun yanında çeşitli sebeplerden dolayı (özellikle yapılan hatalar) sert tepkilerde bulunacak kişinin, karşısındakinin sahip olduğu bazı varlık (çocuk, aile) ve niteliklerin (yiğitlik, gençlik) zarar göreceğini düşünerek, bu olumsuz tepkiden vazgeçtiği durumlarda da *acı-* ve *türevlerinin* kullanıldığı tespit edilmiştir:

Simsiyah gözlerinde yine bir arzu baygınlığı, fakat bütün yüzünü ve sesini kaplayan bir yalvarış. Ferid’i durdurdu. Uh diyordu kadın ve titriyordu. Uh kölen olam. Sen efendisin. *Acı* bana. Hüseynim öldükten sonra harama uçkur çözmedim. Dokunma bana. (Safa_MNK:45).

‘Seni çarpar, kolunu kanadımı un ufak ederdim Koca Halil, ama gençliğine, yiğitliğine *acıdım*.’ demiş. (Kemal:20).

- **Bir başkasının yanlış hareketleri; yetersizlikleri, eksiklikleri**

‘Bir başkasının yaptığı hatalı hareketler, fırsatları değerlendirememeleri karşısında duyulan küçümseme niteliği taşıyan bir duygu’ olarak da karşımıza çıkabilmektedir:

Ferit! Bu kızı anlamazsan sen, o güzel zekâna *acıırım*. Bilmezsin ne... Ne... Ne kızdır o. Seni ne kadar beğenirdi. İlk zamanlar sen de ona karşı çok ince idin. Ne oldu sana, yavrum hasta mısın, nesin? (Safa_MNK:79).

- **İstemediği bir işi yapmak, istemediği bir duruma girmek zorunda kalmak**

Türkân hanım, ilk kez şimdi, bu gece, varlığıyla, temizliğiyle onca övündüğü bu katta, babasının sidikli çarşaflarını değiştirirken evine karşı derin bir soğukluk duyuyor. Daha kötüsü, kendine *acıyor*. (Ağaoğlu:154).

Acı- ve türevleri arasında belirttiğimiz *acıklı* göstergesinin *Sözlük*'teki anlamına ve eserlerdeki kullanım yerlerine bakıldığında 'niteliği üzüntü, keder, acı olan' şeklinde bir kavramı karşıladığı belirlenmiştir:

Bizim köylülere, bu aç kalış, macerasının en *acıklı* tarafı gibi göründü. Hemen her evden Süleyman'a yiyecekler taşınmaya başlandı. (Karaosmanoğlu_Y:91).

- **Sahip olunan bir eşyanın kaybolması, elden çıkması**

Acı- ve türevleri, 'elden çıkmış, kaybedilmiş varlıkların, fırsatların gerektiği gibi değerlendirilememiş olmasından duyulan üzüntü' olarak da kendini gösterebilmektedir. Bu kullanımlarında kişinin pişmanlık duyduğu hissedilmektedir:

Askerlikte bedava yere çürüğe çıkartıp attığımız eski nallara *acıdım*. Bugünün modasıyla ne servet kazanılırdı. (Tanpınar_SAE:326).

Görülmektedir ki acıma duygusu bir üzüntü kavramı karşılamasının yanında çevresindeki varlıklara karşı (özellikle sevdiği, değer verdiği insanlara) bir tepki içermektedir. Ayrıca yaşanan kötü olay, içine düşülen sıkıntılı durum daha çok çevresindeki insanların başına gelmektedir.

2.2.2.3. Ağır ve Türevleri

<p>Ağır: Dokunaklı, insanın gücüne giden, kırıcı_{TS-8} Ağır gelmek: Gücüne gitmek, onuruna dokunmak_{TS-1} Ağırına gitmek: Onuruna dokunmak veya gücüne gitmek_{TS}</p>

İnsanın fiziksel olarak zorlanacağı iş ve varlıkların niteliklerinden olan 'ağır-lık'a toplum tarafından kötü, hoşlanılmayan, sıkıntı veren bir şekilde yaklaşmaktadır.

Çeşitli nedenlerle ortaya çıkan üzüntü kavramlarının karşılanmasında bir gösterge olarak da kullanıldığı belirlenmiştir. *Ağır ve türevleri* başlığı altında topladığımız bu üzüntü göstergelerinin daha çok 'hak edilmeyen tavır ve hareketler karşısında ortaya çıkan, insana sıkıntı veren bir duygu' anlamıyla görmekteyiz.

Efendim, Hamdi Bey için, ‘Çok sert adamdı.’ diyorlar. Herkesi kırmamış... *Ağır* sözlü. Patavatsız... (Tahir:392).

Hiçbirini ayırmadan sevdiği hemşerilerinin içinde kendini sevmeyenlerin bulunduğunu bilmek Doktora çok *ağır geliyordu*. Elinde olsa bölgeden bütün bütün uzaklaşacaktı. (Buğra_KA:248).

Mümtaz’ın önünde azarlanmak ona çok *ağır gelmişti*. Dudakları titriye titriye ‘Teşekkür ederim..’ dedi ve ortadan kayboldu. (Tanpınar_H:259).

Ama şimdi, babasının, ağır aksak yazdırdığı şu buyrukların her bir harfine oğlunun, İltutmuşun bir bir uyacağını bilmesine rağmen yemine çağırması, yetmemiş gibi abdest tazelettirmek isteği *ağırla gitmişti*. (Sepetçioğlu_A:105).

2.2.2.4. *Ağla-* ve Türevleri

Ağlamak: Üzüntü, acı, sevinç, pişmanlık, aldanma vb.nin etkisiyle göz yaşı dökmek _{TS-1} Bir duruma karşı üzüntü duymak _{TS-4}
Ağlamaklı: Ağlar gibi olan, üzüntülü _{TS}
Ağlamaklı olmak: Ağlayacak duruma gelmek _{TS}
Ağlamalı: Ağlar gibi olan, ağlayacak gibi _{TS-1} Acıma duygusu uyandıracak hâlde, sızlamalı _{TS-2}
Ağlanma: Ağlanmak işi _{TS}
Ağlanmak: Ağlamak işi yapılmak _{TS}
Ağlaşma: Ağlaşmak işi _{TS}
Ağlaşmak: Birlikte ağlamak _{TS-1} Sızlanmak _{TS-2}
Ağlata ağlata: Sürekli ağlatarak, devamlı eziyet ederek, üzerek _{TS}
Ağlatıcı: Ağlamaya yol açan _{TS}
Ağlatış: Ağlatmak işi veya biçimi _{TS}
Ağlatma: Ağlatmak işi _{TS}
Ağlatmak: Ağlamasına yol açmak _{TS}
Ağlaya ağlaya: Ağlayarak _{TS}
Ağlayış: Ağlamak işi veya biçimi _{TS}
Anası ağlamak: Çok sıkıntı çekmek, eziyet çekmek, bitkin duruma gelmek _{TS}
Anasını ağlatmak: Bir kimseye çok eziyet etmek, çok sıkıntı çektirmek _{TS}
Dört gözle ağlamak: (Özellikle parasızlıktan) Çok yakınmak _{DS}

Daha çok üzüntü duygusunu yaşayan insanlarda görülen ve duygunun dışa yansımaları olarak nitelendirilen ‘ağlama’ eylemi, ‘üzüntü’ ile özdeşleşmiştir. İncelediğimiz eserlerde neden-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilerek insanın yaşadığı bu olumsuz duygu için de kullanıldığı belirlenmiştir:

Yalnız bu gece Güzide Hala uyuyamayacak, gece kalkıp meyve tuzu içecek, belki sabaha kadar da uykusuz kalacak, bahtsızlığına *ağlayacak*. (Esendal:45).

Olsun, değil mi ki, gülebiliyor, alaya alabiliyor en *ağlanacak* konuları, sıkıntıyı yenmiş demektir. Gerisi kolay sayılır. (Bener:172).

Dili tutulmuştu Balçarın; içinde o eski öksüzlük, o eski yitik çocuk yalnızlığı yeni bir bıçak yarası gibi sıcacık sancıyı vermişti. Otağa girerken aklığınan patlayacak gözleri, melûl mahzundu; yüzü *ağlamaklı*. (Sepetçioğlu_A:23).

Senin bu mazlum hallerin beni *ağlatacak* gibi oluyor küçük.(Güntekin_Ç:358).

Bu zamanlarda Ali Rıza Bey, kulaklarını tıkayarak sokağa kaçar, Hayriye Hanım *ağlaya ağlaya* ondan ona koşarak ara bulmaya çalışırdı. (Güntekin_YD:91).

Buna gülmeli mi, yoksa *ağlamalı mıydı?* (Uçuk:103).

Belki biz, zayıf, karışık, kötü insanlar, yabancı bir yerde *ağlamaklı oluyoruz*. (Abasıyanık:199).

Anası ağlamak ve anasını ağlatmak göstergelerinin kullanıldığı cümlelere bakıldığında ‘büyük sıkıntılar çekmek, eziyet etmek’ kavramının karşılandığı görülmüştür:

‘Peki, Sendika ne diyor bu işe?’

‘Ne sendikası? Benim *anam ağlamış*, sendika sokar mıyım fabrikaya?’ (Alatlı:477).

Hep, herkese göstereceğinden, herkesin *anasını ağlatacağından* başlıyor, hep sonunu Selim Paşa’ya hayranlığını ifade eden nutuklarıyla bitiriyor. (Adivar_SB:160).

2.2.2.5. Ağrı ve Türevleri

Ağrı: Vücudun herhangi bir yerinde duyulan sürekli ve şiddetli acı_{TS}.

Kalp ağrısı: Aşktan doğan üzüntü_{TS}.

Yürek ağrısı: Sıkıntı, keder_{TS}.

Temel anlamına bakarak ‘fiziksel bir rahatsızlık veren sızı’ şeklinde tanımlayabileceğimiz *ağrı*, aynı zamanda ‘kişinin yaşadığı manevî rahatsızlık, huzursuzluk, acı’ için de kullanılabilir. Özellikle *yürek* ve *kalp* kelimeleriyle birlikte kurduğu eşdizimsel yapılarda kendini gösteren ‘manevî huzursuzluğun, sıkıntı’nın ince-

lediğimiz eserlerde hoşlanılmayan, çözüme kavuşmamış sorunlardan; istenilmeyen şekilde gerçekleşmiş bir aşk ilişkisi gibi kişinin önem verdiği konular üzerinde düşünmekten dolayı doğduğu tespit edilmiştir.

Şimdi yine o kadar yalnız, o kadar kimsesizim ki... Macide, orada. Toprakta. Nermin, kimbilir nerede...”

Yüreğinde bir *ağrı* vardı. Nermin’i seviyordu. Evet. Macide’yi de seviyordu. Ölüm, içinde gizli kalan bu gerçeği insafsızca çıkarmıştı ortaya. (Bener:399).

Artık dostsuz olmanın *ağrısını* bütün yıkıcılığı ile duydu. (Buğra_KA:379).

2.2.2.6. *Ağzını Bıçak Açmamak*

Ağzını bıçak açmamak: Üzüntüsünden söz söyleyecek durumda olmamak_{TS}

Ağzını bıçak açmamak göstergesinin kullanım yerlerinde kişinin öfke veya üzüntü duygusu içerisinde olduğu belirlenmiştir. Göstergenin karşıladığı kavram olan sessiz kalma, konuşmama, öfke duygusunda çevresindekilere verilen bir tepki iken, üzüntü duygusunda böyle bir tepki söz konusu değildir.

Bazı üzüntü göstergelerinin (hüzün, keder, üzüntü gibi) bağlamında kendini gösteren suskunluğun, sessizliğin, bir gösterge olarak da üzüntü duygusunu karşıladığı veya üzüntü duygusunun niteliğini daha iyi ifade etmek için kullanıldığı belirlenmiştir.

Aylardır gülmeyenler, *ağzını bıçaklar açmayanlar*, şenlik şadımanlık içindeydiler. (Kemal:90).

Hasılı, bu tek gözlüklü, minimini efendi, bir sözle Zeyniler’i altüst etti. Köylülerin *ağzını bıçak açmıyor*. (Güntekin_Ç:224).

2.2.2.7. *Ağzının Tadı Bozulmak/Kaçmak*

Ağzının tadı bozulmak / kaçmak: Bir kimsenin kurulu düzeni, dirliği bozulmak_{TS}
Ağzının tadını kaçırarak: Bir kimsenin kurulu düzenini bozmak; neşesini, keyfini bozmak_{TS}

‘İstenmeyen, beğenilmeyen bir hareket veya olay karşısında kişinin içinde bulunduğu iyi durumun sona ermesiyle birlikte oluşan duygulanma’yı belirttiği tespit edilmiştir. Söz konusu göstergelerin kullanıldığı cümlelerde, kişinin içine girilen durumdan hoşnutsuzluk duyduğu görülür.

— Şu kapıdan içeriye ayağını basamaz olaydı, diye söylendi, bastığı gündən beri *ağzımızın tadı bozuldu*. Melek yüzlü bir şeytanmış meğerse! Biçare Samiye’yi mezara soktu, kocasını tımarhaneye... bizi de perişan etti. (Karay_KT:428).

Artık insanlar hakkında hüküm vermekten vazgeçmişti. O, içindeki sefaleti teşhir ederek *ağzlarının tadını bozmuştu*. (Tanpınar_H:362).

Rakım o kadar sevinmişti ki dükkânda çocuk gibi sırıyordu. Peregrini gideli *ağzlarının tadı kaçmıştı*. (Adıvar_SB:304).

2.2.2.8. *Ah* ve Türevleri

Ah: Sesin tonuna göre pişmanlık, öfke, özlem, beğenme, sevgi gibi duygular anlatır^{TS-1}

Ahlama: Ahlamak işi^{TS}

Ahlamak: İç çekmek, ah etmek, ah çeker gibi ses çıkarmak^{TS}

Ah vah etmek: Pişmanlığını, üzüntüsünü dile getirmek^{TS}

Ah çekmek: Derin bir keder veya özlemlerle içten gelerek ah demek^{TS}

Ah etmek: Acı ile içini çekmek^{TS-1}

Daha çok bir ünlem olarak karşımıza çıkan *ah* göstergesi, çeşitli yapılar içerisinde *Türkçe Sözlük*’te verilen anlamlarda da görüldüğü üzere farklı duygu kavramları için kullanılabilir. Bir üzüntü göstergesi olarak daha çok *ah vah etmek*, *ah çekmek*, *ah etmek* biçimlerinde kendini gösteren *ah ve türevlerinin*, ‘yapılan hataların farkına varılması, yetersizlik, eksiklik, içinde bulunulan durumdan memnuniyetsizlik sonucunda ortaya çıkan duygu’ kavramını belirttiklerini söyleyebiliriz. Bu kullanımlarda kişinin içinde bulunduğu çaresizlik yoğun bir şekilde kendini hissettirir.

- **Beğenilmeyen kötü olay, varlık ve durumlar**

İnsanın içinde bulunduğu durumdan, şartlardan duyduğu memnuniyetsizliği dile getiren kullanımlarında yaşanan çaresizlik de, *ah ve türevlerinin* bir üzüntü göstergesi olarak değerlendirilmesinde rol oynamaktadır:

Bu insafsız oyun Küçük Ağa'yı bütün gece sayıklatmaya, *ahlatıp*, puhlatmaya yetti. Daima olduğu gibi bu rüya da kalbini pençeliyor, göğsünü daraltıyor, bütün hücrelerini, tek tek dayanılmaz bir hüznle dolduruyordu. (Buğra_KA:479).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

— Ayrılık bıçak yarası gibidir, önce acısı duyulmaz, sızı sonra başlar. Neşide şimdi bu vaziyette... kızı bir düşüncedir almış, *ah, uf çekiyormuş*. (Karay_KT:220).

- **Sevilen varlıklara, geçmişe, mekâna duyulan özlem**

Yaralı, bu mektubu dinlerken derin derin *ah etti*. (Güntekin_Ç:343).

Dul kadının kahrı çekilir miymiş? İkide bir *ah edip*, ilk göz ağrısını arar. (Çokum:383).

- **Yetersizliğin, eksikliğin, âcizliğin farkına varılması**

Bugüne kadar kaç yuva açtım, kaç çifti birleştirdim de, o kadar *ah vah ederlerken*, işleri bittikten sonra biri dönüp değil yüzüme, arkamdan bile bakmadı. (Cumalı_Z:144).

2.2.2.9. *Alın-* ve *Türevleri*

Alınma: Alınmak işi_{TS}

Alınmak: Bir sözün, bir davranışın kendisine karşı olduğunu sanarak incinmek, kırılmak veya öfkelenmek_{TS}

Özellikle ‘değer verilen, sevilen insanların istenilmeyen ve beklenilmeyen hoş gitmeyen söz ve davranışları karşısında ortaya çıkan duygu’ olarak *alın-* ve *türevleri* kullanılmaktadır.

İncelediğimiz eserlerde ‘söylenen ve yapılanların hedefi olarak veya konusu olarak kendini görmek; hoş gitmeyen söz ve davranışlar karşısında öfkelenmek; hoş gitmeyen söz ve davranışlar karşısında üzülmek’ anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Kendisiyle ilgili olarak, sevilen ve değer verilen insanın yaptığı istenmeyen hareketler veya söylediği hoş gitmeyen sözler karşısında duyulan üzüntü anlamında sıkça kullanıldığını gördüğümüz *alın-* ve *türevlerinin* bağlamlarında, insanın, yapı-

lanları veya söylenenleri hak etmediğini düşünmesi bu duyguyu yaşamasında etkili olmaktadır. Fakat karşısındaki insanın sevdiği, değer verdiği bir insan olması, yapılan hataya karşı öfke, kızgınlık niteliğinde bir tepki göstermesini engellemektedir.

Bilmem niçin, ona pek ehemmiyet veriyorlar. Bu gece, eğlenceleri içlerine sinmedi.

İkide birde, bizim *alınmamız* ihtimalini düşünmeyerek, “Nafile, o olmayınca meclislerin tadı çıkmaz!” diye teessüf ediyorlardı. (Güntekin_BKD:53).

Eleştirilmeye dayanamadığı halde, oğlunun bütün takılmalarını hoş karşılayabilirdi. Divan Otel’deki odada ise gerginlik boy göstermişti. Türkân hanım gerçekten *alınmıştı*: Oğlum beni beğenmiyor... O kadının peşine düşeli böyle oldu. (Ağaoğlu:284).

Şu mektupta kullandığım dil serbestliğinden üzülünüz ve *alındınızsa* affınızı dilerim (Gürpınar:98).

2.2.2.10. Ateş ve Türevleri

Ateş: Büyük üzüntü, acı_{TS-8}
Ateşten gömlek: Acı, üzüntü veren, dayanılmaz, sıkıntılı durum_{TS}
İçine ateş atmak: Aşırı acı, sıkıntı veya üzüntü verecek davranışta bulunmak_{TS}
İçine ateş düşmek: Büyük bir acı ve üzüntünün etkisi altına girmek_{TS}
İçinin ateşi küllemek: Acısı, hüznü, kederi son bulmamak, sürmek_{TS}
Yüreğine od (veya ateş) düşmek: Felâkete uğramak, çok üzülme_{TS}
Yüreğini ateş almak: Aşırı üzülme, fazla üzüntüden içi yanmak_{TS}

Ateş göstergesi gerek tek başına, gerekse başka kelimelerle kurduğu yapılarla bir üzüntü kavramını karşılayabilmektedir. Ateşin yakıcı olması, hasara yol açabilmesi onun mecaz anlamda ‘ıstırap, acı’ ile ilişkilendirilmesini sağlamıştır. İncelediğimiz eserlerde *ateş ve türevlerinin* ‘kişiyi büyük rahatsızlık, sıkıntı veren üzüntü’ olarak kullanıldığını görmekteyiz:

Kalbinin derinlerinde her türlü karardan daha kuvvetli bir şey, içindeki bu üzüntüyü, bu *ateşi* açıklamaya, yorumlamaya kendisini zorluyordu. (Gürpınar:136-137).

Bir aydan beri derin bir gönül sükûnu içinde yaşıyordum. Yazık ki devam etmedi. İki gün evvel buradan geçen bir posta arabası benim için dört mektup bırakmış. Onları görür görmez *içime bir ateş düştü*. Kimden geldiğini, içlerinde ne olduğunu bilmeden:

— Keşke bunlar, ben görmeden yolda kaybolsaydılar, dedim. (Güntekin_Ç:212).

Gidip sarstı. Nizam Dede hiç kıpırdamadı. Elleri yüzü buz gibiydi. Altın Hanımın *yüreğine bir ateş değdi*.

— Yetişin! diye bağırıldı. Çökmez dediğimiz dağ çöktü! Evin direği yıkıldı, eyvah! (Çokum:182).

— Ay oğullar, dedi. Vurulduz sandım. *Yüreğime od düştü*. (Çokum:366).

O zavallı seni çok severdi. İki sene sırtında *Ateşten Gömlek* taşıdı. Niha yet İzmir’e senin kollarının arasına düştü. Bir tek insana bu kadar saadet yetmez mi? Benim arkamdan bu *Ateşten Gömlek* hiç çıkmayacak, öldükten sonra da, ebediyen taşıyacağım. Fakat ben onu, o ateşi, o ıstırapı seviyorum Ayşe. (Adıvar_AG:209)

2.2.2.11. Azap ve Türevleri

Azap: (Ar. ‘azāb) Organik veya ruhî büyük sıkıntı, ezinç_{TS-2}

Azap çekmek: Çok büyük sıkıntıya uğramak_{TS-2}

Azap vermek: Acı çektirmek, üzme_{TS}

Cehennem azabı: Çok büyük sıkıntı, eziyet_{TS-2}

Kabir azabı: Büyük üzüntü, sıkıntı_{TS}

Kabir azabı çekmek: Çok sıkılmak, üzülme_{TS}

Muazzep: (Ar. mu‘azzeb) Acı, sıkıntı, azap çeken_{TS}

Muazzep olmak: Acı, azap çekmek_{TS}

Muazzep etmek: Acı, azap çektirmek_{TS}

Tazip: (Ar. t‘azīb) Azaba sokma, üzme_{TS}

Vicdan azabı çekmek/duymak: İstenilmeden veya bilinçsizce yapılan kötü bir işten dolayı acı çekmek, üzülme_{TS}

Bir duygu göstergesi olarak *azap ve türevlerinin*, incelediğimiz romanlarda ‘hoşa gitmeyen, olması istenmeyen hareketler, durumlar veya düşüncelerin sebep olduğu duygular’ı karşılamada kullanıldığı belirlenmiştir.

Temel anlamı ‘(Müslümanlıkta) Dünyada günah işlemiş olanlara ahirette verilecek ceza’ şeklinde de kullanımlarına rastladığımız *azap*, bir duygu göstergesi olarak *acı, elem, ıstırap, sıkıntı*’ya yakınlık göstermektedir.

Azap ve türevlerinin karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şunlardır:

- **Aşk**

‘Birisine karşı açığa vurulmamış güçlü sevginin, seven insan üzerindeki etkisi’nden bahsedilirken *azap ve türevlerine* başvurulduğu tespit edilmiştir:

Ve bu fikrin verdiği gurur, ona koşup ne kadar sevdiğimi, nasıl onun için yaşadığımı anlatmak isteyen *azap* kadar kuvvetli idi. (Adivar_AG:171-172).

- **Başarısız olma, fırsatları kaçırma**

‘Yapılması istenen, gerekli olan bazı görevlerdeki başarısızlığın ardından ortaya çıkan duygu’ için de kullanılmaktadır.

— Rabbimin huzuruna dönmeden evvel asi, günahkâr ömrümün şimdi hatırladıkça yere geçtiğim çirkinliklerinden büsbütün temizlenmekliğim için ondan hem af, hem şefaah dilemem lazım. Başka türlü vicdanım rahat etmeyecek.

Süha şunu eklemiştir:

— Düşündüm. Ricasını size bildirsem bu benim için kalan hayatım müddetince *azap* olacaktı. (Karay_KT:471).

- **Beğenilmeyen kötü olay, varlık ve durumlar**

Evin içindekilerden biri yanına girip çıktıkça, fena halde *muazzep oluyor* ve sorulan suallerin hiçbirine cevap vermiyordu. (Karaosmanoğlu_KK:40).

Bu küçük hareket Paşa’da eski ve acı bir hatıra uyandırdı. Bu, kaç senedir onu *tazip eden*, yakasını bırakmayan bir hatıra. (Adivar_SB:292).

Köyde geçirdiğim iki üç yıllık zaman içinde, bana bir *cehennem azabı çektiren* bütün tiksintilerim, öfkelerim, gayızlarım, isyanlarım, umutsuzluklarım sağ böğrümdeki yaradan sızan kanlarla beraber akıp gidiyor. (Karaosmanoğlu_Y:197).

- **Çok istediği hâlde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması**

‘Ekonomik veya fiziksel yetersizliklerden dolayı istenilen şeyi yapamama; arzu edilen bir varlığı elde edememe gibi durumlarda içine düşülen çaresizlik içindeki üzüntü’ için kullanılan *azap ve türevlerine* şu örneği verebiliriz:

Evlendikleri zaman geleceğin karşısında cesur ve umutluydular. Eğer dünyayı ateş sarmasaydı, onlar rahatça yaşayıp gidecekler,

kendi evlerinin dışında saadetlere imrenmeyeceklerdi. Fakat her şey altüst olmuştu. Hayat yüzde yüz pahalılaştı. En küçük isteklerini bile yapamamak karı koca için bir *azaptı*. (Uçuk:40).

- **Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma**

‘Sevilen bir insanın yaptığı hatalar, hoş gitmeyen davranışlar karşısında tepki göstermeden yaşanan üzüntü’ kavramını karşıladığı belirlenmiştir:

Kendinden uzak, biçare, yorgunluktan bile habersiz, terkedilmiş olmanın *azabına* bürünerek yürüyordu. (Tanpınar_H:403).

Fakat oğlu Nuri Bey, sanki her hareketiyle babasının görüşlerini yalamak, babasını *azap* içinde bırakmak için yetiştirdi! Babasının bir hafta ev geçindirdiği para, Nuri Bey’e akşamdan sabaha yetmiyordu! (Cumalı_Z:314).

- **Sevilen varlıklara, geçmişe, mekâna duyulan özlem**

İhsan köyden gittikten sonra öyle *azap* ve hasret *çekmiş* ki, Mehmet Çavuş kendisini gezmeye ikna ettiği zaman İhsan’ın yüzünü görmekten başka bir şey düşünmemişti. (Adıvar_AG:117).

Çok defa Nuran’ın gelişi bu üzüntülere nihayet verirdi. Fakat gelmediği günler, geceyi, onu görmeden geçirmek *azabıyla* korkunç olurdu. Mümtaz böyle zamanlarda sevgilisinin evine koşar, onu evde bulamazsa, Tevfik Beyle, annesiyle biraz konuşur, beklemeğe çalışırdı. (Tanpınar_H:373).

- **Yapılan hataların farkına varılması**

‘Yapılan bir hareketin yanlışlığının sonradan farkına varılması sonucu ortaya çıkan duygu’ kavramını karşılamada *azap ve türevlerinden* yararlanılmıştır. Bu durumlarda, daha çok *vicdan azabı* göstergesinin kullanım sıklığı dikkat çekmektedir:

Galibin maddî varlığı kadar yüreği de *azap* içindeydi. Kendi kendini suçluyordu. (Uçuk:30).

Ne gariptir ki, yıllar boyunca merhum üstadımın bu cümlelerini veya benzerlerini dinlemekle gençliğimi yok yere harcadığımı düşünmüş ve *azap çekmiştim*. (Tanpınar_SAE:35).

Demin düşündüklerinden utanıyordu, ‘İyi ettim de bir günah işlemedim, şimdi *vicdan azabı çekecektim*. (Karay_S:92).

Azap ve türevlerinin pek çok kullanım yerinde meydana gelen olumsuzlukların insan üzerinde bir işkence gibi kötü etkilerde bulunduğu belirlenmiştir. Bu duygunun, dışa yansması ile ilgili olarak sınırlı sayıda tespit ettiğimiz ifadelerde (yüzünü buruşturma, çirpinma) yüz hatlarında sanki fiziksel bir acı çeken insanın görünümüyle karşılaşırız.

Azap ve türevlerinin karşıladığı duygunun kişiye fiziksel acı niteliğinde olumsuz etkilerde bulunduğunu, incelediğimiz eserlerde belirlediğimiz şu ifadelerden daha iyi anlayabiliriz: (azabı) yüreğini oymak, yüreklerini tırmalamak, öldürmek.

2.2.2.12. (Başına) Karalar Bağlamak / Giymek

Başına karalar bağlamak: Çok kederlenmek_{TS}
Karalar bağlamak / giymek: Yas tutmak_{TS}

Yaşanmış kötü bir olayın ardından yas tutma eyleminin bir parçasını oluşturan ‘karalar giyme’ eylemi (Örnek, 1995:223; Görkem, 2001:156), bir üzüntü göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. ‘İstenilmeyen olaylar veya durumlar karşısında çaresizlik içerisinde düşüp, çevresi ile olan iletişimini azaltarak veya tamamen keserek, sadece kötü olay veya durumu düşünerek üzülme, kederlenme’ şeklinde tanımlayabiliriz. İncelediğimiz eserlerde herhangi bir kullanımına rastlanılmamıştır.

2.2.2.13. Başından /Tepesinden Kaynar Sular Dökülmek

Başından aşağı kaynar sular dökülmek: Üzüntülü veya kötü bir olay karşısında birdenbire büyük bir sıkıntı duymak_{TS}
Tepesinden kaynar sular dökülmek: Derin bir üzüntü duymak_{TS}

Türkçe Sözlük’te verilen anlama benzer olarak *Deyimler Sözlüğü*’nde Aksoy, *tepesinden kaynar sular dökülmek* deyimini ‘üzücü bir durumun sıkıntısından ter içinde kalmak’ şeklinde açıklarken *başından kaynar sular dökülmek* deyimini ise ‘çok utandırıcı ya da sıkıntı verici bir durum karşısında vücudunu sıcak bir ter basmak’ olarak tanımlamıştır.

İncelediğimiz eserlerde söz konusu göstergelerle ilgili sadece bir örneğe rastlanılmıştır. Deyimin yapısına tam uymamakla birlikte *Sözlük*'teki açıklamalara uygun olarak 'hiç beklenilmeyen, istenilmeyen, kötü bir olay sonucu üzüntü, sıkıntı duymak' anlamında kullanılmıştır.

Yatağına şu kararlar girdi; yarın Peryal'a bu haberi verecek; tabii o da şeyhe söyleyecek; âşığın *başından bir kaynar sudur geçecek!* Bersad o yaradılıştaki bir kadındı ki en sevdiğini bile üzmemekten, müşkül vaziyete sokmaktan marazi bir zevk duyardı. (Karay_KT:286).

Kullanım yerine bakılarak insanın olması istenmeyen bir durumla beklenmedik bir zamanda karşı karşıya kalan insanın şaşkınlık ile karışık büyük bir üzüntü, acı duyduğu söylenebilir.

2.2.2.14. *Başını Taştan Taşa Çarpmak / Vurmak*

<p>Başını / Kafasını taştan taşa çarpmak: Çaresiz kalarak çok pişman olmak_{TS} Başını / Kafasını taştan taşa vurmak: :Çaresiz kalarak çok pişman olmak_{TS}</p>

'Yapılan hatanın farkına varılarak çaresizlik içinde üzüntü duymak, yaptığından pişman olmak' şeklinde açıklayabileceğimiz göstergelerin, yaşanan duygu ile duygunun etkisiyle yapılan hareket arasında sebep – sonuç ilişkisi kurularak, ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Kullanım yerlerinde, yapılan hataların telafisinin mümkün olmadığı görülmektedir.

"Kızım, sen de gençsin, tabii akranlarını görünce senin de için çekecek. Hele böyle Şakir gibi hovardaları kadın kısmı nedense pek beğenir, sonunda da *başını taştan taşa vurur...*" (Sabahattin Ali:55).

O ruh bugün, burada ise, yarın orada esecektir. Öbür gün bir fırtına haline girip kendisine daha yüksek, daha yalçın bir tepe bulacaktır. Orada gürlüyecektir. Eyvahlar olsun, bu gerçeği şimdiden hissetmeyenlere. Bunlar *kafalarını taştan taşa çarpacaklardı.* (Karaosmanoğlu_Y:164).

2.2.2.15. *Bedbaht* ve Türevleri

Bedbaht: (Far. bed-baht) Mutsuz, bahtsız, talihsiz_{TS}

Bedbaht etmek: Üzmek_{TS}

Bedbaht olmak: Üzölmek_{TS}

Bedbahtlık: Mutsuzluk, bahtsızlık_{TS}

Bedbaht ve türevlerinin, ‘yaşanan, istenmeyen bir olay sonucu veya yetersizliklerden dolayı istediğine, arzu ettiğine kavuşamama, sahip olduklarını çaresizlik içinde kaybetme ile birlikte ortaya çıkan üzüntü’ kavramını karşıladığı belirlenmiştir. İncelediğimiz eserlerdeki kullanımlarında kişiyi bu duyguya sürükleyen olayların daha çok insanın iradesi dışında, kişinin kaçınılmaz olarak yaşadığı, yaşayacağı kötü hayat tarzından, kötü talihten, kötü kaderden kaynaklandığı dile getirilmektedir:

- **Başarısız olma, fırsatları kaçırma**

İnsanlar başlarına hariçten gelen felâketlerden ve saadetlerden ziyade bu halleri duyuş ve hazmediş kabiliyetleriyle, dünya ile ve kendi nefisleriyle mücadele tarzlarıyledir ki birbirlerinden ayrılırlar. Yani bunları yener, bahtiyar; yahut bunlara yenilir, *bedbaht olurlar*. (Hisar:189-190).

- **Çok istediğı halde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması**

İstenilen ve olması beklenen şeylerin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin anlaşılması üzerine duyulan üzüntü’ anlamında rastlanan kullanımlarına şu örnekleri verebiliriz:

Niçin o biçare iptidaiye hocası ömrünü sizin saadetinize vakfetmesin? Hasta binbaşı, tıkanmış bir sesle:

— Feride Hanım, rica ederim, beni böyle olmayacak hayallere düşürek büsbütün *bedbaht etmeyin*, dedi. (Güntekin_Ç:350).

Darülfünun’da okurken, asil ve mağrur bir kızla evlenmeyi düşünürdüm: daima ihtimamlı, müşfik ve vakur olacak, saadetimiz bir saat intizamıyla işleyecekti. İzdivacım *bedbahtlığımın* başlangıcıdır, bir zaman kendimi musikiye vererek avunmak istedim... (İlhan:157).

- **Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma**

Fakat ateş hatlarında seni ölümden çok daha fecî bir akıbet bekliyordu. Yanında patlayan bir gülle yüzünü berbat etti. O güzel çehreye,

Homongolos'tan daha çirkin ve korkunç bir maske taktı. Yaşasaydın *bedbaht olacaktın*. Herkes senden yüz çevirecekti. Seni görenlerin kimi gülecek, kimi iğrenecekti. (Güntekin_BKD:141).

- **Sahip olunan bir eşyanın kaybolması, elden çıkması**

Sarayda “kapı yoldaşları”nın bazısının güzel isimleri olurdu. Yeni gelen halayıklara vermek için bu güzel isimlilerden birisinin ismi alınır, kendisine başka bir isim verilirse, ismin eski sahibi kız yıllarca ağlar, *bedbaht olurdu*. (Seyfettin:40).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

Fakat tek sevdiği şey deniz olduğu için ondan ayrılmadıkça kendisini *bedbaht* addetmezdi. (Tanpınar_H:246).

2.2.2.16. *Bedbin* ve Türevleri

Bedbin: (Far. bed-bīn) Kötümser, karamsar, pesimist _{TS}
Bedbin etmek: Üzmek, karamsarlığa sokmak, ümitsizliğe düşürmek _{TS}
Bedbin olmak: Ümitsizliğe düşmek, kötümserliğe kapılmak _{TS}
Bedbinleşme: Bedbinleşmek işi _{TS}
Bedbinleşmek: Kötümserleşmek, kötümser olmak, karamsar olmak _{TS}
Bedbinleştirme: Bedbinleştirmek işi _{TS}
Bedbinleştirmek: Kötümser, karamsar duruma getirmek _{TS}
Bedbinlik: Kötümserlik, karamsarlık, pesimizm _{TS}

‘Meydana gelen bir olaydan veya içinde bulunduğu ortamdan duyulan hoşnutsuzluktan dolayı yaşanan bir duygu’ etrafında açıklayabileceğimiz *bedbin ve türevlerinin* bağlamlarında kişinin neşesizlik, durgunluk içerisinde bulunduğu; hayata, geleceğe karşı olumsuz yaklaşımlar sergilediği görülür. İsim olarak kullanıldığı yerlerde ise bir duygu kavramını karşılamaktan çok, bir ruh hâlini belirttiği tespit edilmiştir:

Fakat, çocuğun konuşma tarzı da değişmişti. Her zamanki ateşli, heyecanlı sesiyle ümit verici şeyler söylerken birdenbire yorulmuş gibi duruyor, hiç sebepsiz yere *bedbinleşiyordu*. Acaba oğlu çok fazla mı yoruluyordu? Birkaç defa bu korkusunu karısına açmak istedi. (Güntekin_YD:53).

Bir sandalyaya oturtuldum ve camları operatöre uzattım. Kendi kendime soyunacak dermanım yoktu. Soydular, sargıyı çözmeye başladılar. Hâlâ şiddetli ağrılar.

Operatör camları ışığa tutarak tetkike başladı.
 “Püü...”, “Cık, cık, cık...”, “Vay, vay” gibi hep *bedbin* sesler, heceler mırıldanıyordu. (Safa_DHK:86).

Senin tesirinden sıyrılmak kimi haddine, nurum?
 Baki, *bedbin* bir eda ile başını salladı:
 — Dönmeyecek, dedi, dönmez, o! (Karay_KT:220).

Fakat öyle sanıyordu ki konuşmuş olsalardı şimdi bu saatte, bu ayrı ayrı yerlerde ikisi de daha ferah ve daha az *bedbin olacaktı*. (Güntekin_YD:63).

2.2.2.17. *Bela* ve Türevleri

Bela: (Ar. belâ) İçinden çıkılması güç, sakıncalı durum_{TS-1} Büyük zarar ve sıkıntıya yol açan olay veya kimse_{TS-2}
Bela kesilmek: Birisine sıkıntı ve eziyet vermek, musallat olmak_{TS}
Belaya çatmak / girmek: Beklenmedik bir belâ ile karşılaşmak_{TS}
Belaya uğramak: Çok kötü bir durumla karşılaşmak_{TS}
Belalı: Yorucu, üzücü, can sıkıcı_{TS-1}
Başı belada: Çözülmesi güç, sıkıntılı bir durumda_{TS}
Başına bela açmak: Kötü bir olay dolayısıyla dert sahibi olmak_{TS}
Başına bela almak: Bir sorunla karşılaşmak, kötü bir duruma düşmek_{TS}
Başını belaya sokmak: Birini, kötü sonuçlar verecek bir duruma itmek_{TS}
Gönül belası: Aşkın verdiği sıkıntı, dert_{TS}

Sıkıntı içerisinde değerlendirilebilecek *belâ ve türevlerinin* ‘istenmeyen hoş gitmeyen durum, hareket ve varlıklar karşısında ortaya çıkan duygular’ı karşılamak için kullanılabildiği belirlenmiştir. Huzursuz, rahatsız edici bir durum, varlık veya meydana gelen olaydan duyulan hoşnutsuzluk karşısında insanın çaresizliği üzüntü duygusuna sebep olabilmektedir:

Küplüzâdelerin oğlu köyün başındaki *belâyı* biliyordu. Bu yıl pamuk dönüşü Adil Efendiye borçlarını ödeyememişlerdi. Bir köy için borcunu ödeyememek onursuzluğun en büyüğüdü. (Kemal:87).

Kara Kalpaklı Adam, “Bunu çok önemsiyorum, çünkü bu gaflet ülkenin *başını belâya sokan* gaflettir. (Alatlı:446).

Muharebeden önce başımıza *belâ kesildi*di. Harp bitince yeniden karşımıza dikildi. (Çokum:409).

Bilindiği gibi, hükümetin başında *belâlı* bir mesele vardı, barış meselesi, Avrupa ile uyuşmak meselesi... (Karay_S:17).

Türkçe Sözlük'te *bela* göstergesinin *baş* kelimesi ile olan birlikteliği, *belânın dert* ve *sıkıntı* göstergelerine olan benzerliğini açık bir şekilde göstermektedir. (*başına dert açmak-başına belâ açmak, başını derde sokmak-başını belâyâ sokmak* gibi). Anlam yönünden de *dert*, *sıkıntı* göstergelerine yakınlığı belirlenmiştir.

2.2.2.18. *Beli(ni) Bük(ül)mek*

Beli bükülmek: Üzüntü yüzünden ruhça bir çöküntüye uğramak_{DS-2}

Belini bükme: Çaresizlik içinde bırakmak_{TS}

Üzüntü duygusu ile üzüntülü insanın fiziksel görünümü arasında ilişki kurularak söz varlığımızda yer edinmiş olan *beli(ni) bük(ül)mek* göstergesi, ‘karşılaşılan güçlükler, kötü şartlar; meydana gelen istenmeyen olaylar karşısında hiçbir şey yapamayacağının anlaşılmasıyla üzülme’ şeklinde bir duygu kavramını karşılayabilmektedir.

Belini bükme tanımında *Türkçe Sözlük*, kişinin yaşadığı duygudaki çaresizliği ön plana çıkarırken, Aksoy, *Deyimler Sözlüğü*'nde ‘Büyük üzüntü içinde bırakmak ve bir şey yapamaz duruma getirmek’ şeklinde açıklama yapmıştır (Aksoy, 1998:637).

Osmanlı, gemilerini, kadıaskerini, sancakbeyini buralardan çekeli kaç yıl geçti bilemem. Biz dünyada yokmuşuz. Babam anlatırdı. O gideli, Kırım'ın *beli büküldü*. Moskoftan dost olur mu? İşte sonunda Kırım'ı ilhak etti. (Çokum:51).

Genç adam, Seniha ile beraber iki ve hattâ üç kadının bir arada idaresini o kadar müşkül bulmuyordu; onun *belini bükme* şey, asıl kumardı. Bu rakip kabul etmeyen iptila yüzünden âşıkane hayatında çekmediği sıkıntı, girmedigi üzüntü kalmıyordu. (Karaosmanoğlu_KK:90).

2.2.2.19. *Beyninden Vurulmuşa Dönmek*

Beyninden vurulmuşa dönmek: Beklenmedik bir durum karşısında olağanüstü bir üzüntü ve şaşkınlığa uğramak_{TS}

*Beyninden vurulmuş*a dönmek deyiminin *Sözlük*'teki tanımında da görüleceği üzere özellikle beklenilmeyen ve istenilmeyen, kötü bir olay, durum karşısında kullanıldığında üzüntü kavramını belirttiği tespit edilmiştir. Beklenilmeyen bir gelişmenin olmasından dolayı bu duyguyu yaşayan kişide büyük bir şaşkınlık oluşmakta ve karşılaşılan olayın veya içine düşülen durumun kötü olarak yorumlanması kişiyi üzüntüye sevk etmektedir.

Olaydan hemen sonra oluşması ve duygulanım süresinin kısa olması, gösterenin karşıladığı duygunun diğer belirgin özellikleri arasında sayılabilir:

İşte babasından intikal eden bu içtimaî tesanüt hissi Fahim Beyde o kadar kuvvetliymiş ki kendi mektebin sonuncu sınıfında iken bir iki sene evvel birincilikle çıkmış olan bir arkadaşının pek istediği halde Tıbbiye giremediğini duyunca *beyninden vurulmuş*a dönmüş. (Hisar:17).

2.2.2.20. *Bir Hoş Olmak/Eylemek*

Bir hoş olmak: Hüzünlenmek_{TS}
Bir hoş eylemek: Hüzünlendirmek_{TS}

Türkçe Sözlük'te *hüzün* ile ilişki kurularak tanımlanan *bir hoş olmak/eylemek* göstergelerine, incelediğimiz eserlerde, bu anlamıyla, rastlanılamamıştır. Daha çok 'tuhaflaşmak, garipleşmek' anlamında kullanıldığı görülmüştür.

Buralarda bazı kurt çıkar derler, emme ben görmedim, dedi. Bir yol, akşam geç vakit, uzaktan uzağa seslerini duydum. Yüreğim *bir hoş oldu*. Usulca köye döndüm. (Karaosmanoğlu_Y:116).

Görenler, bu Taşbaşıoğlu *bir hoş olmuştur* diyorlardı. Sahiden de bir tuhafılığı vardı Taşbaşın. Söğütlü geçekte, hani Muhtar bir gecede tüm köylüyü kandırıp kendine çevirmişti ya, işte o zamandan beri Taşbaşıoğlu o Taşbaşıoğlu değildi. (Kemal:196).

2.2.2.21. *Boyun Bük-* ve *Türevleri*

Boynu bükük: Üzgün, kırılmış, kimsesiz, acınacak ve yardım bekler durumda_{TS}
Boynunu bükme: Acındırıcı, çaresiz bir durumda kalmak_{TS-J.}

İstenmeyen, olumsuz şartlar karşısında çaresiz kalan insanın yaptığı bedensel bir hareket olan 'boyun eğmek', kişinin içerisinde olduğu duygu durumunu karşıla-

mada da kullanılmaktadır. ‘Başarısızlık, yetersizlik, eksiklik, yapılan hatalar, hak edilmeyen hareketlere maruz kalma gibi olumsuzluklar sonucu ortaya çıkan duygu’yu belirten *boynunu bükmek*’te kişinin çaresizliği vurgulanır:

O gün Hacı İlhami Efendi, gözleri yaşlı, *boynu bükük* bir ihtiyar manzarası veriyordu. (Adivar_SB:99).

“..İşte günahım burda başlıyor muhterem Peder. Bulduğumuz yerin kilise kalıntısı olduğunu unuttum, kiliseliğini...

“Unutmasaydın ne yapardın?” Hristiyano *boyun büktü*, çaresiz, güçsüz, yoksul baktı:

“Hiç.. Ne yapabilirdim ki.. Türk zebellah gibiydi..” (Sepetçioğlu_K:46).

Zaten sen olmadığın için bir yetim gibiydim. Kendisi de gidince büsbütün *boynumun büküleceğini*, fazla olarak bir de öksüz vaziyetine düşeceğimi aklına getirmede. (Güntekin_BKD:41).

2.2.2.22. *Boğazını Sıkmak*

Boğazını sıkmak: Bunaltmak, sıkıntı vermek_{TS}

Üzüntü göstergeleri ile yaptığımız araştırmada insan beğenmediği, istemediği, hoş olmayan durumlar karşısında ortaya çıkan duyguların solunumda sıkıntılar yaşattığı, düzenli nefes alıp vermeyi engellediği görülmüştür. Yine aynı şekilde istenmeyen, kötü durumlardan kurtulan insanın da rahat, geniş nefes alıp vermeye başladığı söz varlığımızda bir gösterge olarak dahi kullanılmasına sebep olmuştur.

Boğazını sıkmak ile ilgili ‘içinde bulunulan hoşlanılmayan durum karşısında rahatsız, huzursuz olmak’ anlamında kullanıldığı sadece 1 cümleye rastlanılmıştır:

İçinde, yüreğinin şuracığında onu rahatsız eden, *boğazını sıkan* bir şeyler vardı.(Kemal:341).

2.2.2.23. *Buhran ve Türevleri*

Buhran: (Ar. buhrān)Bunalım, bunluk, kriz_{TS}

Buhran geçirmek: Bunalım geçirmek_{TS}

Buhrana tutulmak: Buhran geçirmek_{TS}

Buhranlı: Bunalımlı_{TS}

Hoşlanılmayan durum ve hareketlerin sebep olduğu bir duygu kavramını karşılayan *buhran ve türevlerinin* incelediğimiz eserlerde ‘çok büyük derecede kötü olay veya durum karşısında etkilenerек üzülme’ ve ‘büyük sıkıntı ve acı çekme’ anlamlarında da kullanıldıkları belirlenmiştir:

Pazartesi akşamı Nejat Efendi gene Rabia’yı tek başına meşgul etmeye çalıştı. Yemekte ve yemekten sonra. Herkese çok tabî gelen bu alâka ve dostluğun Peregrini’de fena bir *buhran* uyandırması, Vehbi Efendi’nin gözünden kaçmadı. Kendi kendine: “Peregrini uzunca bir seyahate çıksa iyi olacak. Artık nefesine hükmedemeyecek bir hale geldi. Istrap çektiği besbelli. (Adıvar_SB:293).

İlk defa, aylarca evvel yine Gürcü güzeli yüzünden *buhrana tutulduğu* zaman sızlandığını, “vefa”larına dert yandığını hatırlayanlar şimdi bu tevekkül, yahut içe yediriş halinden ürküyorlar...(Karay_KT:213).

Bilmiyordu ki, bu fikirle memnuniyet duyduğu sırada İrfan Halep’te onun gelişini önlemek, Seher’i uzaklaştırmak için *buhranlar geçiriyor*, üzüntü ve aşk çekmekte devam ediyordu. (Karay_S:152).

2.2.2.24. *Bulutlan-* ve *Türevleri*

Bulutlanma: Bulutlanmak işi_{TS}.

Bulutlanmak: Kederlenmek, hüzünlenmek_{TS-2}.

Gözleri bulutlanmak: Gözleri yaşararak çevreyi bulanık görmek_{TS}.

İncelediğimiz eserlerde daha çok *yüz* ve *göz* kelimeleri ile birlikte kullanılmış olan *bulutlan-* ve *türevlerinin* ‘kederlenme, hüzünlenme; sıkıntı duyma’ kavramlarını karşıladığı belirlenmiştir.

Gözleri bulutlanmak yapısının söz varlığımızda bir gösterge olarak görülmesine rağmen incelediğimiz eserlerde sıklık bakımından ondan daha fazla olan *yüzü bulutlanmak* birlikteliğini *Türkçe Sözlük*’te ve *Deyimler Sözlüğü*’nde görememekteyiz.

Gözleri bulutlanmak ve *yüzü bulutlanmak* birlikteliklerinin anlam yönünden farklılık arz ettiği tespit edilmiştir. *Gözleri bulutlanmak*’ta daha çok ‘hüzünlenmek, kederlenmek’ anlamı ağır basarken *yüzü bulutlanmak*’ta ‘canı sıkılmak, sıkıntı duymak’ anlamı öne çıkmaktadır:

Gözleri bulutlanma

...Kaymakam Ferid'e birkaç yıl öncesini, Bi'r-üs-sebî Cephesi'nde, aynı kâğıtlara aynı hitapla yazılmış mektuplar alan, bir başkasını hatırlatıyor!

Mülazım İhsan Bey bunları içli içli Ferid Bey'e okur, gözlüklerinin ardında sevdalı *gözleri bulutlanarak*, uzaklardaki karısının pek "şairane tasvirlerine" girişirdi (İlhan:393).

— Babam fena bir adamdı Hanımefendi, hiç camiye gitmezdi... Ölünce... Cehenneme gidecek.

— Fena değil, zebanileri güldürür.

Alayla, neşeyle parlayan kadının müstehzi, *gözleri bulutlanmış* uzaklara dalmıştı. Rabia'ya bu ani yumuşaklığın, hüznün babasıyla alâkası varmış gibi geldi. (Adıvar_SB:34-35).

Yüzü bulutlanma

...Dedim diyeceklerimin hepsini işte, ne düşündün şimdi sen? *Yüzün eyiden eyiye bulutlandı...*

— Nasıl *bulutlanmasın* ki... Papa sürülerini salıp gönderirse üstümüze, beyinlerinin içine haç doldurulmuş, İsa Aleyhisselamın görünüşüne inandırılmış bir deli sürüsü salarsa, biz, inanmamış bir Sultanla nasıl karşı dururuz İltutmuş Bey? *Yüzün bulutlandı* diyorsun, yağmadığına dua et. (Sepetçioğlu_K:152).

Bu İhsan ne garip çocuktur. O küçük Kezban'dan haber aldınız mı? Zavallı çocuk acaba ne oldu?

Ne kadar sıkıldım. Yalan söyleyemiyorum. Hikâyeyi anlatamıyorum. Sustum. Kabahatli gibi, bir şeyler bilip de söyleyemeyen adamlar gibi sustum. Ayşe'nin sakın *yüzü bulutlandı*. Ne için İhsan'ın kalp hikâyeleri onu bu kadar sarsıyor? (Adıvar_AG:130-131).

Bulutlanmak göstergesinin tek başına bir duygu ifade ettiği kullanıma, sadece bir defa rastlanılmıştır. *Yüzü bulutlanmak*'taki anlama yakınlığı dikkat çekmektedir:

Allah Allah! Binbaşı Ferid, Sultanahmet'teki evlerinden beri yer sofrasında yemediği için mi böyle *bulutlandı*, yoksa Ruhsâr'ın önünde 7. Ordu'ya kıtlık getiren ünlü iştahını nasıl gemleyeceğini bilemediğinden mi? Oysa, asıl sıkılan Ruhsâr: millet konağında, yalısında masalara kurulup çatal bıçakla alafranga yemek yerken, onların konuklarını yer sofrasına çöktürerek eline, fildişinden yapılmış ve mercan saplı da olsa, eski zaman kaşıklarını vermeleri yakışık alır mı? (İlhan:300).

Genel olarak bakıldığında ise *bulutlan-* ve *türevlerinin* kullanıldığı cümlelerde insanın düşünceli bir hâl sergilediği, kendisini sıkan, üzen konu hakkında kafa yorduğu belirlenmiştir.

2.2.2.25. *Bunal-* ve Türevleri

<p>Bunalım: Tehlikeli sonuç doğurabilecek gerginlik, buhran _{TS-2}</p> <p>Bunalımlı: Gerginlik, sıkıntı veren, gerginliği olan_{TS}</p> <p>Bunalma: Bunalmak işi_{TS}</p> <p>Bunalmak: Çok sıkılmak, çok tedirgin olmak _{TS-2}</p> <p>Bunaltmak: Bunalmasına yol açmak_{TS}</p> <p>Bunalım geçirmek: Herhangi sebeple oluşan bunalımı yaşamak_{TS}</p>

Bunal- ve türevlerinin ‘üzüntü’ göstergeleri içerisinde değerlendirilebilecek şekilde, ‘içinde bulunulan durum ve şartlardan hoşnut olmama, acı çekme, sıkıntı çekme’ anlamlarında kullanıldığı cümlelere rastlanılmıştır:

...Sadriazam’ına da, yaver-i ekremine de, memleket işgal altında *bunalırken* bunlarla vakit ziyan eden hükümetine de, çoktan ana avrat düz gidecekti, ama... dinlemedi. (İlhan:309).

Zamanın bu kadar çabuk geçmesinden âdeta *bunalmıştı*. Mütad tesadüflerimizde, yol kenarlarında, her zamanki sakin, salim haliyle, munis fakat şikâyetli bir sesle bana: ‘- Aman! diyordu, şimdi günler ne kadar çabuk geçiyor! Evvelleri hiç de böyle değildi. Gönül isterdi ki zaman insana biraz fırsat versin, biraz rahat nefes alalım! Fakat ne mümkün! (Hisar:156).

Bir bitseydi bu sıkıntı. Çabuk çabuk geçiverseydi bu *bunalımlı* günler. Bir düzlüğe çıkabilseydi...(Bener:359).

2.2.2.26. *Bur-* ve Türevleri

<p>Burma: Burmak işi_{TS-1}</p> <p>Burmak: Üzmek, sıkıntı vermek_{TS-5}</p> <p>Burkma: Burkmak işi_{TS}</p> <p>Burkmak: Acı vermek, üzme_{TS-3}</p> <p>Burkucu: Üzücü_{TS-2}</p> <p>Burkulma: Üzüntü duymak_{TS-3}</p> <p>Buruk buruk: Buruk bir biçimde_{TS}</p> <p>Buruk: Burulmuş olan_{TS-1} Alınarak küskünlük gösteren, gücenmiş (kimse)_{TS-3}</p> <p>Buruklaşma: Buruklaşmak işi veya durumu_{TS}</p> <p>Buruklaşmak: Buruk durum almak_{TS}</p> <p>Burukluk: Küskünlük, gücenmişlik_{TS}</p> <p>Burulma: Burulmak işi_{TS}</p> <p>Burulmak: Sancımak, ağrımak_{TS-2} Alınarak küskünlüğünü göstermek, gücenmek_{TS-3}</p> <p>Burum burum: Burulmak fiili ile birlikte “çok fazla burulmak” anlamında kullanılır_{TS}</p> <p>İçi burkulmak: Bir şeye çok üzülme_{TS}</p>

Yüreği burkulmak: Çok üzölmek, çok acı duymak_{TS}

Yürek burkmak: İçine sızı vermek_{TS}

Duygulanma süreci içerisinde etkilenme aşamasının öne çıktığı bir üzüntü duygusunu karşılayan *bur-* ve *türevlerinde*, karşılanan üzüntü kavramları, daha çok, insanın iç organlarındaki bir büzüleme hareketi ile benzerlik kurularak ifade edilmektedir.

Bur- ve *türevlerinin* karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şu şekilde belirlenmiştir:

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

‘Birisinin içinde bulunduğu istenmeyen durumu karşısında etkilenerek üzüme’ anlamında kullanıldığı örneklere incelediğimiz eserlerde sıklıkla rastlamaktayız:

— Ben Salih, doktor bey. Kapı açıldı:

— Buyur bakalım Salih onbaşı.

Kucakladı ve sağ kolunun yokluğunu *içi burkularak* anladı. (Buğra_KA:71).

— Böyle konuşmayın, ne olur, ben her şeyin olduğu gibi sürüp gitmesini istiyorum. Fazla bir şey istemiyorum; ama elimdekiler gitmesin.

Hurrem bu *yürek burkan* yalvarışa da aldırmadı... (Buğra_Y:112-113).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

Gözlerini açtı, karısını gördü, ona gülümsedi. Zehra da kocasına gülümsedi, Allah dualarını kabul etmişti, genç kadın; “Artık gidecek..” diye düşündü, *yüreği taşlaşiverdi* birden, yine *buruklaştı*. (Işmsu:128).

İstanbul’a göçüldü sonunda. Ev satılırken biraz *burulduğunu* anımsıyorum annemin. (Meriç:75).

- **Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma**

Sözlük anlamında belirtildiği üzere hak edilmeyen bir hareket ve söze maruz kalındığında duyulan bir üzüntü olarak da kullanıldığını görmekteyiz:

Gregoroviç Arslan Beyin iğneli sözlerinden biraz *burulmuş* olarak...(Çokum:96).

— Siz doğru dürüst konuşmasını bilmez misiniz hiç?
Doktor gene sesli sesli güldü. Ama bu sefer *buruktu*.
— Bilirim, dedi... (Buğra_Y:199-200).

- **Ölüm**

Uzun uzun oturdu mezarın başında, hüzünlüydü, *buruktu*, gözlerinin önünde hep, Nur'un gidişi, terkedişi vardı, yok oluşu vardı, o anda gözleri, Tapduk'un gözleri ile tekleşmişti... (İşinsu:116).

Tadına doyulmaz söyleşilerinde anılarını yıllardır yaşattığı şehit arkadaşlarının, aslında ne derece önemli ve yeri doldurulmaz bir şeylerini (hayatlarını) kaybetmiş olduklarını, şimdi anlıyor. Olanca dehşeti, tüyler ürpertici yalınlığıyla anlıyor hem. Yüzünü solduran, *içini buran*, kahkahalarını soğutan bir bu, bir de (olmayacak şey ya) özlediği ölüme kavuşsa bile şehit arkadaşlarının genç kalmış olmalarına karşılık, onun sarsak, sümüğü bıyığına damlar bir pinpon kimliğiyle aralarına karışacak olmasısı! (İlhan:353).

- **Yapılan hataların farkına varılması**

Ve bir ölü ile bu tarzda konuştuğu için *kalbi burkuldu*.(Tanpınar_H:467).

Bunun yanında özellikle *bur-* ve *türevlerinden buruk* göstergesinin 'hoş olmayan, acı, hüzünlü' anlamlarında bir sıfat olarak kullanıldığı da dikkat çekmektedir:

Yüreğinde *buruk* bir lezzet, bir korku ürpertisi, tatlı bir çekingenlik vardı. (Uçuk:90).

...Murad, Murad, sen hiç bir zaman adam olmazsın yavrum; hiç bir zaman, anladın mı! Murad'ın boynu bükülüvermişti. *Buruk* bir gülümseyişle tasdik etti:

— Haklısın. Rahmetli babam da anacığım, ikide bir; bu çocuk adam olmaz, yahu, diye dert yanardı. (Buğra_Y:61).

2.2.2.27. *Can Evinden Vur(ul)mak*

Can evinden vurmak: En etkileyici yönünden saldırmak _{TS} .

İncelediğimiz eserlerde sadece 2 kez kullanımına rastladığımız *can evinden vur(ul)mak* göstergesinin 'olması hiç istenmeyen bir olayın gerçekleşmesi ile çok değer verilen bir şeyin zarara uğraması veya yok olması sonucu olumsuz yönde çok

etkilenmek’ şeklinde tanımlayabiliriz. Özellikle edilgen yapılı kullanımlarda gösterenin üzülmek ile ilişkisi daha açık olarak görülmektedir:

Naim Efendi, *can evinden vurulmuş* bir hâlde, yatağına atıldı. Evet, o, bu terbiyesiz ve izansız kadınların, bu çılgınlıklarla birbirlerine anlattıkları gibiydi. Hâlâ kımıldanışı, hâlâ ses çıkarışı, bakışı, gülüşü, ağlayışı, niha-yet hâlâ düşünüşü, hissedışı tabiatın en şayan-ı hayret, hattâ en korkunç hâdiselerinden biri değil miydi? Kendi kendine:

“Cebin herif, cebin herif! Artık ölsene!” dedi ve hıçkırıkları birbiri ardı sıra boğazını tıkadı. (Karaosmanoğlu_KK:166).

Bu mukaddemeye göre işiteceği şeyin onu *can evinden vuracağı* muhakkaktı. Fakat ne olursa olsun hakikati mutlak öğrenmeliydi.

İhtiyar adam, mümkün olduğu kadar sakın bir sesle:

— Merak etmeyin, dedi. Ben çok tahammüllü bir adamım.

— Fakat üzülmeyeceğinizi vaat eder misiniz? (Güntekin_YD:119).

2.2.2.28. *Canı Gitmek*

Canı gitmek: Özen gösterilen, çok sevilen bir şeye zarar gelecek diye kaygılanmak_{TS}

‘Sevilen, değer verilen bir varlığın başına kötü şeyler gelme ihtimallerini düşünerek, olumsuz bir duygu içerisine girmek, kaygılanmak, üzülmek’ şeklinde tanımlayabileceğimiz *canı gitmek* göstergesi ile ilgili incelediğimiz eserlerde herhangi bir kullanıma rastlanılamamıştır.

2.2.2.29. *Cefa ve Türevleri*

Cefa: (Ar. cefā) Büyük sıkıntı, üzgü, eziyet_{TS}

Cefa çekmek (veya görmek): Üzüntü, sıkıntı çekmek_{TS}

Cefa etmek: Üzmek, eziyet etmek_{TS}

Cefaya katlanmak: Sıkıntı veya üzüntüyü sabırla karşılayıp tahammül etmek_{TS}

Cefakâr: Cefalı_{TS}

Cefakeş: Cefa çeken, cefalı, sıkıntıya katlanan_{TS}

Cefalı: Sıkıntıya, eziyete katlanmış veya katlanan_{TS}

‘Hoşlanılmayan, rahatsız edici durum ve şartların kişide oluşturduğu bir duygu’ olarak üzüntü kategorisinde değerlendirebileceğimiz *cefa ve türevlerinin*, incelediğimiz eserlerde daha çok ‘eziyet’ kavramını karşıladığı belirlenmiştir.

Ömrünün sonuna kadar dövünsen bu hayatın *cefası* tükenmez; kendine etmiş olursun. (Sabahattin Ali:152).

Onlar sergüzeştle dolu fırtınalı hayatlarını yaşarken ekseri dünyanın zevkini de, *cefasını* da bir tekkenin eşiğinde bırakıp erenler sürüsüne giren eski âşinâlarıydı.(Adıvar_SB:104).

...Etyemez'deki konakta akşama kadar bu yatalak kadının her türlü *cefasını çektikten* sonra her eve dönüşte:

— Hiç imkân var mı? diyordu. Bu hâlde bir insan hiç yaşayabilir mi? (Tanpınar_SAE:64)

2.2.2.30. (İçi/Yüreği) Cız Etmek

Cız etmek: Acı duymak_{TS-2}

İçi cız etmek: Ansızın içi sızlamak_{TS}

Yüreği cız etmek (veya cızlamak): Çok acılamak, içi sızlamak_{TS}

Söz konusu göstergeleri, ‘içinde bulunulan kötü durumlar veya karşılaşılan istenmeyen olaylardan olumsuz yönde etkilenmek, acı duymak, üzülmek’ şeklinde tanımlayabiliriz. Kullanım yerlerine bakıldığında ‘anlılık, büyük bir üzüntü’ kavramını karşıladığı görülmüştür. Bunun yanında duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan kötü olayların ve durumların daha çok sevilen bir insanın başına geldiği belirlenmiştir:

- Kız, bu Fatmanım teyzenin Salih değil mi?”
- Töbe töbe...”
- Vah vah...”
- Aslan gibi oğlanın haline bak anam.”
- Gız vallahi *yüreğim cızz etti...*” (Buğra_KA:28).

‘Acı duymak, büyük üzüntü duymak’ anlamında *içi cız etmek* göstergesiyle de karşılaşmaktayız.

...Sen yiye dur, ben bakayım... Yusuf Ağabeyim gelmiş, babama bir şey mi oldu acaba?” dedi.

Derhal bulduğu bu yalana kendisi de inanmış gibi *içi cız etti* ve hakikaten Yusuf un buraya babasına ait fena bir haberle gelmiş olmasından korktu. (Sabahattin Ali:121).

Hoca, duyduğu özleyişin ateşine dayanamayıp ölüm tehlikesini göze alacak ve binbir güçlkle gencecik karısına, burnunda tüten çocuğuna elli adım kadar yaklaştığı sırada ya vurulacak, ya da kısıkrak yakalanacak,

sürüklene sürüklene Belediye Meydanına getirilecekti. *İçi* bu hayalle *cızladı*, fakat o da Ali emmi gibi başını eğmekten başka şey yapamadı. (Buğra_KA:286).

2.2.2.31. *Ciğer Kebap Olmak*

Ciğer kebab olmak: Büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak_{TS}

Yan- ve *türevleriyle* ilişkilendirebileceğimiz *ciğeri kebab olmak* göstergesinin ‘hiç istenmeyen bir olay karşısında büyük acı duymak, üzülmek’ anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. İncelediğimiz eserlerde herhangi bir kullanımına rastlanılmamıştır.

2.2.2.32. *Çek- ve Türevleri*

Çekmek: (Güç durumlara) uğramak, dayanmak, katlanmak_{TS-11}

Çektirmek: Birinin sıkıntı çekmesine, onulmaz duruma gelmesine yol açmak_{TS-2}

Çeki: Üzüntü, sıkıntı_{TS-5}

Istırap, üzüntü, azap, gam, acı, kaygı, sıkıntı gibi üzüntü göstergeleriyle sık sık birlikte gördüğümüz *çekmek* ve *çektirmek*, tek başına da bir üzüntü kavramını belirtebilmektedir. İncelediğimiz eserlerdeki kullanımlara bakıldığında ‘hoşa gitmeyen, rahatsız edici durum ve hareketler karşısında olumsuz bir şekilde duygulanmak, huzursuz olmak, sıkıntıya uğramak’ anlamında karşımıza çıkmaktadır:

Yusuf:

‘O da bir Allahın garibi, Muazzez’ dedi. ‘O da çok *çekmiş*, yüzüne bir baksana!’ (Sabahattin Ali:53).

Bize *çektirdiklerini* unutmadım (İlhan:350).

Bu köylünün artık Taşbaşın dilinden *çekeceği* var. (Kemal:199).

2.2.2.33. *Çile ve Türevleri*

Çile: (Far. çille) Zahmet, sıkıntı_{TS-2}

Çile çekmek: Çok sıkıntı çekmek_{TS}

Çilekeş: Birçok sıkıntılı ve üzüntülü durumlara düşmüş olan_{TS}

Çilekeşlik: Çilekeş olma durumu_{TS}

Çileli: Çilesi olan, çok sıkıntı çekmiş olan_{TS-1} Çok üzüntülere yol açan_{TS-2}

‘Hoşlanılmayan, huzursuz edici, sıkıntı verici durum ve şartlar içindeki insanın duygu durumu’nu belirtmek için kullanılabildiği tespit edilmiştir: Tanımlarda da görüleceği üzere *sıkıntı* göstergesi ile anlam yönünden yakınlık sergiler.

O edepsizlik etmeseydi Neşide zavallısı sittin sene Langa’daki nohut o-da, bakla sofa, kötü evde küçük bir memur karısı olacak *çile çekecekti*. (Karay_KT:147).

— Vah, vah evladım... Sen hâlâ burada yalnız oturuyorsun. Ne yapalım? Senin *çilen* de böyleymiş... (Azıcık sesini yavaşlatarak) Bu deli kızı kendi isteğinle aldın. (Gürpınar:165).

Ah anacığım ah! Tâ Kefe’den kalkıp, Bahçesaray’a gelmişsin. Niye geldin ki? Şu *çileli* Şirin’i dünyaya getirmek için mi? Han kızları gibi büyütüğün Şirin, bak şimdi ne hallere düştü! Sevip de vardığım adam yüzüme bakmaz oldu. Sevdası mum gibi tükenip gitti. (Çokum:331).

Farsçadan dilimize girmiş olan ve ‘kırk’ sayısını karşılayan *çile* tasavvufta dervişlerin belirli bir mekânda ibadet ve hizmetle geçirdikleri dönem için kullanılmaktadır (Onay, 1992:108). Bu süre zarfında dervişlerin kendilerine uyguladıkları eziyet, *çile* göstergesinin ‘zahmet ve sıkıntı’ anlamlarını kazanmasına sebep olmuştur.

2.2.2.34. Çök- ve Türevleri

Çökmek: Üzerinde bulunduğu yere yıkılmak_{TS-2}. (Duygu, durum vb.) Basmak, yayılmak_{TS-11}

Yoğun bir biçimde duymak_{TS-12}

Çökertmek: Moral bozmak, dağınıklığa yol açmak_{TS-3}

Çöküntü: Uyarılara karşı duyarlılığın, iş yapabilme gücünün, kendine güvenin azalarak karamsarlığın, umutsuzluğun güçlenmesiyle ortaya çıkan aklî bozukluk, depresyon_{TS-5}

Gönlü çökmek: Yaşama gücü azalmak, ruhî dengesi bozulmak_{TS}

Gönül çöküşü: Yaşama gücünün yitmesi, ruhî dengenin bozulması_{TS}

Acı, gam, hüzn gibi üzüntü göstergeleri ile birlikte sık sık gördüğümüz *çökmek*, tek başına veya çeşitli yapılar içerisinde bir üzüntü göstergesi olarak da kullanılabilmektedir. *Çök- ve türevlerinin* kullanım yerlerinde olumsuz, istenmeyen

olayların; içinde bulunulan kötü durumların kişi üzerinde büyük etki yaptığı tespit edilmiştir.

Boyun bükmek, beli bükülmek göstergelerinde de kendini gösteren üzüntülü insanın yere doğru eğik durumunun *çök-* ve *türevlerinin* bir üzüntü göstergesi olarak kullanılmasında rol oynadığını söyleyebiliriz.

Ve neden bir yığın Müslüman Türk bizi artık işgal ordusundan da beter görür?

Birdenbire *çöküvermiş* gibiydi. Sesi kısılmış, bütün benliğini hüznün sarmıştı.(Buğra_KA:396).

Bu ölüm haberine karşı ben içimde bir ezinti, bir *çöküntü* duydum. Zira ölenle, son zamanları gevşeyen, azalan, fakat kökleri mazinin sağlamlığı içinde kalan eski bir aşinalığım vardı. Hem ona acıyor, hem içimden: ‘Kendi kâinatımızın da söndüğünü yabancılar ancak böyle hissiz ve mânâsız birkaç cümle ile duyacaklar!’ diyen bir hüzne dalyordum. (Hisar:8).

— Zavallı Baki! Saadeti pek kısa sürdü; uğradığı hayal sukutu *çökertti* adamcağızı! (Karay_KT:447).

Gönlü çökmek, gönül çöküşü yapılarına bu şekilleriyle rastlanılamamıştır. Fakat ‘umutsuzluk; beklentilerin bitmesi; yaşama gücünün azalması’ anlamında *gönül çöküntüsü* yapısı ile karşılaşılmıştır:

Mektuplaşma ile ilgiyi kesmek bütün ümit ve dayanıklılığın kaybedilmesi demektir; bu *gönül çöküntüsüne* düşenler artık bir daha sürgünlük illetinden şifa bulamazlar; yurda dönseler de bir yıkıntıdan ve bir inanç süprüntüsünden oluştuıkları için az günde, dönüşün tadını, acısını duymadan, heyecansız sönüp giderler. (Karay_S:133).

2.2.2.35. Dağ ve Türevleri

Dağ: (Far. dāğ) Büyük üzüntü, acı _{TS-3}
Dağlama: Dağlamak işi _{TS}
Dağlamak: Acısı yüreğine işlemek _{TS}
Dağlanış: Dağlanma işi veya biçimi _{TS}
Dağlanma: Dağlanma işi _{TS}
Dağlanmak: Dağlamak işine konu olmak _{TS}
Dağlatma: Dağlatmak işi _{TS}
Dağlatmak: Dağlatmak işini yaptırmak _{TS}
Dağlayış: Dağlamak işi veya biçimi _{TS}
Ciğer dağlanmak: Ciğeri yanmak _{DS}

Yüreğini dağlamak: Acıyla ve özlemlerle içi yanmak, acıyla kıvrılmak_{TS}

Dağ ve türevlerinin kullanım yerlerine ve Sözlük anlamına bakarak ‘meydana gelen, olması istenmeyen önemli bir olaydan çok olumsuz etkilenme’ kavramını karşıladığı görülmektedir. Bunun yanında kimi vesilelerle, ‘geçmişte yaşanan kötü olayların tekrar hatırlanması sırasında ve bir şeyi gerçekleştirmek için duyulan büyük arzunun verdiği sıkıntıdan bahsedilirken yaşanan duygu’ için söz konusu göstergeler kullanılmıştır.

Yara ve türevleri, yan- ve türevleri başlıkları altın topladığımız göstergelerdekine benzer olarak toplumun ‘üzüntü’ kavramına olan yaklaşımı *dağ ve türevlerinde* de kendini göstermektedir. Toplum, üzüntü ile fiziksel olarak yaralanma, darbeye maruz kalma arasında bir benzerlik kurmaktadır.

İncelediğimiz eserlerde daha çok *yürek* kelimesi ile birlikte (6 kez) bir üzüntü kavramını belirten *dağlamak* ve *dağlanmak* göstergeleri, sadece 1 cümlede *ciğer* kelimesiyle birlikte görülmüştür:

Babamın verdiği bir haber beni kahr içinde bıraktı. *Yüreğim dağlanmış* dolaşıyorum. Bekir sizi kaçıracaktı. Dün Urla’da Kör Fehmi ile anlaşmış. Haberiniz var mı? Bu iş sizin gönlünüzle olacaksa ben artık sizi görmiyeyim. Sizi başkasının karısı görürsem yaşamaz ölürüm. (Cumalı_Z:125).

— Bahadır’ın uykusunda babay, babay diye sayıkladığını işittiğimde *yüreğim dağlanır*. Ah benim yetimlerim... (Çokum:382).

Bekir Çavuş’a: “Hakkın var; bundan sonra ağzımı açıp bir kelime söylemeyeceğim” dedim ama, dayanılmaz bir konuşma ihtiyacı *yüreğimi dağlıyor*. Taşla, toprakla konuşmak istiyorum. (Karaosmanoğlu_Y:149).

Kop üzüldük, kop yandık şu Giray Cana. Bir tarafımız koptu, *ciğerimiz dağlandı*. Aah, ah! Bir dağ göçtü de altında kaldık. Ama elden ne gelir ağam? Tanrı’nın emriymiş. O gitti bize hatırası kaldı. (Çokum:371).

Arkadaşlarının kollan arasında sallanan Ferit’in durumu dokundu görenlerin yüreğine.

Binnaz’ların kapısı önünden geçerken Ferit’in gül yoktu elinde; gül yerine, ciğerlerinin bütün soluğunu boşaltıp attı o akşam Ferit, Binnaz’ın avlu duvarı üstünden: “Allll-lah!” *Dağlanıyordu* her yanı:

— Yandım ben! Yandımım!(Cumalı_AT:245).

2.2.2.36. *Daral-* / *Darlık* ve Türevleri

Gönül darlığı: İç sıkıntısı_{TS-1}
İçi daralmak: Sıkılmak, bunalmak_{TS}
Yüreği daralmak: Sıkılmak, bunalmak, içi daralmak_{TS}
Yürek darlığı: Sıkıntı, bunaltı, üzüntü_{TS}

‘Sıkılma, bunalma’ ile ilişkilendirilerek açıklanmış olan *daralmak* ve *darlık* göstergelerinin daha çok *gönül*, *iç* ve *yürek* kelimeleriyle birlikte bir duygu kavramı için kullanıldığı tespit edilmiştir. ‘Hoşlanılmayan durum veya varlıkların insan üzerindeki yaptığı olumsuz etki sonucu oluşan bir duygu’ kavramı etrafında göstergeleri tanımlayabiliriz.

Mekân yönünden daralma bildiren göstergeler, genel olarak ‘sıkıntı’ duygusunu karşılamada kullanılmaktadır. Bu göstergelerde de aynı durum söz konusudur.

Fakat, şu tansiyon!.. Kocasının damarlarında kan basıncının usul usul düştüğünü hatırlayınca, Ruhsâr Hanım’ın *içi daraldı*. (İlhan:45).

Bak artık oğlumun yakasını bıraktılar. Kaç zamandır, tek resim çıkmıyor. Gine de *içim daralıyor*. Gececek.. Gececek... Hiçbir şey olmamış gibi olacak... (Ağaoğlu:144).

İki olasılıktan hangisi doğru olursa olsun, değişmeyen sonuç, Kanun-u Esasî’nin görkemli Ramazan gecesi şenliğine benzeyen eski İstanbul’un, aynı kıraathanenin bugünkü şu sünepe, şu süklüm püklüm haline düşmesiydi. Bunu saptamak, genç binbaşının *yüreğini daralıyor*; içinde, çok gizli bir yerinde, fena halde bağırıp çağırarak, sağı solu kırıp dökmek özlere biriktiriyordu. (İlhan:80).

2.2.2.37. *Darıl-* ve Türevleri

Darılma: Darılmak işi_{TS}
Darılmak: Hoşa gitmeyen bir tutum, davranış veya söz dolayısıyla gücenip görüşmez olmak, ilgiyi kesmek_{TS-1} Gücenmek kırılmak, alınmak, incinmek_{TS-2}
Darılma: Darılmak işi_{TS}
Darılmak: Darılmasına yol açmak_{TS}

‘Hak edilmeyen, beklenilmeyen bir harekete veya söze maruz kalma sonrası oluşan kızgınlık’ etrafında tanımlayabileceğimiz *darıl-* ve *türevlerinin* kullanıldığı

cümlelerde genellikle yapılan hareketten, söylenen sözden bir hoşnutsuzluk duyulduğu ve hatayı yapan kişiye karşı soğuk bir davranış sergilendiği görülür. Bu yüzden daha çok kızgınlık kategorisinde değerlendirilmesi gereken *darıl-* ve *türevlerinin* bazı kullanımlarında, hatayı yapanın sevilen, saygı duyulan bir kişi olmasından ötürü üzüntü ile karışık bir kızgınlık anlamı hissedilmektedir:

Yusuf Çavuş'un karısı ile gelini bastılar kakkahayı... Ötekiler gülüm-sediler. Büyük oğlu:

— Anlaşıldı şimdi neden kesti sizin gündeliğinizi! dedi. Yarın da bir kere talihini denesin ister... Bak gelin, bu defa çağırmasan hepimiz *darılırız*... (Cumalı_Z:260).

Perihan çantasından mendilini çıkardı. Gözlerini silip;

— Beni almayacağımı söylediği gün hiç *darılmamıştım*. Ben onu evi için mi istedim? Beni hiç anlamamış, dedi. (Esendal:103).

— Abacığım, ne oldu? Şaka yaptım. Seni sakın *darıltmayayım?* dedi.(Güntekin_Ç:287).

2.2.2.38. *Del-* Türevleri

Delmek: İncitmek, kırmak_{TS-2}

Bağrını delmek: Çok dokunmak, içine işlemek_{TS}

Ciğerini delmek: Acıklı bir durum, kişiye dayanılmaz bir üzüntü vermek_{TS}

Yüreği delik: Dertli_{TS}

İncelediğimiz eserlerde *ciğerini delmek*, *yüreğini delmek* ve *içini delmek* şeklinde bir üzüntü kavramını karşıladığını belirlediğimiz bu göstergelerde insanın, beklenilmeyen, olması istenmeyen bir olaydan olumsuz olarak çok etkilendiği veya hoşlanılmayan bir durumdan, bir düşünceden dolayı büyük sıkıntı çektiği tespit edilmiştir.

‘Acı’ unsurunun ön plana çıktığı duyguda, kişi huzursuzluk duymaktadır:

“...Bunlar için mi savaşıyoruz? Cephe gerisi çoktan düşmanın eline düşmüş yahu!”

Savaş sırasında Beyrut'ta *yüreğini delen* soru, şimdi Payitahtın, Osmanlı'yla yüzlerce yıllık bağlantısını dinamitle atmışa benzeyen, bu kaypak ve kalleş kalabalığı arasında, yeniden beliriyor, rahatını huzurunu kaçıyordu. (İlhan:34).

Sanki *delinen ciğerle* beraber bu on senelik veya daha eski aşk da bir yarıdağ gibi patlamış, (Tanpınar_H:266).

O zaman bütün vicdan azaplarından, *içini* burgu gibi *delen* bir yığın hatıradan kurtulacaktı. (Tanpınar_H:71).

2.2.2.39. *Delije / Divaneye Dönmek*

<p>Delije dönmek: Çok üzölmek_{TS-2} Divaneye dönmek: Çok üzölmek_{TS}</p>

Türkçe Sözlük'te iki karşıt kavram ile ilişkilendirilen *delije dönmek* deyiminin incelediğimiz eserlerde 'sevinmek, üzölmek ve öfkelenmek' anlamlarında kullanıldığı belirlenmiştir.

'Beklenilmeyen kötü bir olayın gerçekleşmesi sonucu aşırı etkilenererek üzölmek' şeklinde tanımlayabileceğimiz *delije / divaneye dönmek* göstergelerinin bağlamı içerisinde kişinin yaşadığı duyguyu kontrol edemediği, bu yüzden de aşırı tepkiler verdiği dair ifadelerle karşılaşmaktayız: *Başını alıp gitmek, dövünmek, günlerce ağlamak, sokak dolaşmak*. Bu ifadelere bakarak, bu duygu içerisindeki kişinin meydana gelen olumsuz durumu kabullenemediğini söyleyebiliriz:

...Araba hızla giderken uçmuş, inmiş denizin dibine. Mecit Bey de sizlere ömür, arabacı da.

Delije dönmüş Noraliya. Günlerce ağlamış. (Safa_MNK:244).

...Eve vardıklarında kocasını kan revan içinde gören Hatice Hanım *delije döndü*. Cebbar olanları anlatınca kadın dövünmeğe başladı.

— Vah Giray Can vah! (Çokum:342).

Daha doğrusu Samiye şeyhine tam manasıyla âşıktı; yıllar geçtikçe bu aşkı artıyor, marazi bir gelişme ile benliğini sarıyordu. Onu görmediği gün *delije dönüyor*, ya sokak sokak dolaşıyor yahut evine kapanıp kimse ile konuşmuyor... (Karay_KT:239).

Divaneye dönmek göstergesinin kullanıldığı herhangi bir cümleye rastlanılmamıştır.

2.2.2.40. *Dert ve Türevleri*

<p>Dert: (Far. derd) Üzüntü_{TS-1} Sorun, kaygı_{TS-3}</p> <p>Başı derde girmek: Sıkıntılı bir duruma düşmek_{TS}</p> <p>Başı dertte: Çözülmesi güç, sıkıntılı durumda_{TS}</p> <p>Başına dert etmek / açmak: Bir şeyi üzüntü konusu yapmak_{TS}</p> <p>Başını derde sokmak: Sıkıntılı bir duruma girmek veya getirilmek_{TS}</p> <p>Derdi başından aşkın olmak: Aşırı bir derecede meşgul olmak birçok sorunu bulunmak_{TS}</p> <p>Derdine düşmek: Yapılması gereken bir şeyi gerçekleştirmenin yollarını aramak_{TS}</p> <p>Derdine yanmak: kendi durumuna üzülme_{TS}</p> <p>Derdini çekmek: üzüntüsüne katlanmak_{TS}</p> <p>derdini deşmek / depreştirmek: derdini hatırlatıp yeniden üzülmesine yol açmak_{TS}</p> <p>Derdini dökmek: Derdini, sıkıntılarını ayrıntılı olarak anlatmak_{TS}</p> <p>Dert dökmek: Sıkıntıları bir bir anlatmak, dile getirmek_{TS}</p> <p>Dert edinmek / etmek: Bir sorunu veya durumu üzüntü konusu yapmak_{TS}</p> <p>Dert kesilmek: (bir kimse veya olay için) sıkıntı vermek_{TS}</p> <p>Dert küpü: Sorunları, sıkıntıları çok olan kimse_{TS}</p> <p>Dert olmak : (bir kimse veya olay için) sıkıntı vermek_{TS}</p> <p>Dert sahibi: Üzüntüsü, sorunu olan_{TS-1}</p> <p>Dert yanmak: derdini sızlanarak anlatmak_{TS}</p> <p>Dertlenme: Dertlenmek durumu_{TS}</p> <p>Dertlenmek: Üzüntüye kapılmak, dertli duruma gelmek, kaygılanmak_{TS}</p> <p>Dertleşme: Dertleşmek durumu_{TS}</p> <p>Dertleşmek: Karşılıklı dertlerini anlatmak_{TS}</p> <p>Dertli: Derdi olan_{TS}</p> <p>Dertlilik: Dertli olma durumu_{TS}</p> <p>Dertsiz başını derde sokmak: Bir derdi yokken gereksiz yere üzüntü veren bir işe girişmek_{TS}</p> <p>İçine dert olmak: Bir şeyi yapmamaktan dolayı üzülme_{TS}</p> <p>Yüreğine dert olmak: Başkasının herhangi bir davranışı, sonradan kendisi için sürekli bir üzüntü kaynağı olmak_{TS}</p>

İncelediğimiz eserlerde *dert ve türevlerini*, bağlam içerisinde değerlendirdiğimizde daha çok, ‘kötü, istenmeyen varlık veya durumlar ile bunların insan üzerindeki kötü etkisi’ şeklinde kullanıldıklarını görürüz. İmkânsızlıklar, güçlükler, sorunlar, hastalıklar gibi istenmeyen şeyler ve bunların insan üzerindeki etkileri *dert ve türevleri* ile karşılanmıştır:

Dünyanın bütün *dertleri* bu yerli ve yabancı gazetelerin dahilî ve haricî sütunlarında gündelik geçit resimleri yaparlarmış. (Hisar:47).

Vassaf Bey çok sıkıntı, üzüntü çekmiş bir adammış. Ancak üzüntüsü ne idi? Parası vardı, bir *derdi* yoktu. (Esental:189).

Ha bin yaşayasin sen! Nerden Allah verdi bu *derdi*? Hiç yakışmaz bu hastalık sana!.. (Cumalı_AT:227).

Bunun yanında kendisinin veya başkasının içinde bulunduğu istenmeyen durumlar karşısında duyulan huzursuz edici bir üzüntü olarak da *dert ve türevleri* görev üstlenebilmektedir. İncelediğimiz eserlerde bir duygu kavramı olarak *dert ve türevlerinin* kullanıldığı yerleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

- **Yetersizlik, eksiklik, âcizlikler...**

Anlasana kuzum, bu pis dünya para için *dertlenmeye* değmez. (Buğra_Y:64).

Sen, çirkinliğin ne olduğunu anlamadan yaşadın, anlamadan öldün. Homongolos, bu *derdin* ezeli âşinâsıdır. Kimse hakikati onun kadar acı tecrübelerle görüp anlamamıştır. (Güntekin_BKD:142).

- **Aşk**

Ferhat ile Şirin'lerin resimli kapaklarına gözleri daldı kaldı. O kapaklarda gördüğü ince belli, bükük boyunlu Arzuları, Şirin'leri, Aslı'ları, Zeliş'e benzetti. O kitapları okumayı ne kadar çok isterdi şimdi. Kimbilir belki de kaç gündür dile getiremediği *derdi*, o kitaplar da açıkça yazardı. (Cumalı_Z:98).

- **Beğenilmeyen kötü olay, varlık ve durumlar**

Beni kimler anlar? Kimler *derdime* deva bulur? Beni bu illetten, beni bu gurbetten kim kurtarabilir? (Karaosmanoğlu_Y:85).

- **Sevilen varlıklara, geçmişe, mekâna duyulan özlem**

Oh, oh, gözlerinden öperim. İcap eden yapılsın, eksik bir şeyi kalmasın -başını Seher'e çevirerek- biçarenin *derdi* büyük. Datülvatan... (Karay_S:201).

Minas herşeyden önce işini düşünüyordu. Ama onun da *dertlenmeden* yapamadığı belliydi. İmparatorluğun çöküşüne rağmen, ekmeğini yediği, emek paylaştığı bu toprakla bu insanlara bağlı kalan pek az hıristiyanlardan biri idi o. (Buğra_KA:383).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

Selcen babasının yüzünde görünen bütün *derdin*, şu ayrılışla ilgili olduğunu sandı. (Sepetçioğlu_K:155).

- **Başarısız olma, fırsatları kaçırma**

Küçük Ağa, kalles bir ihbar yüzünden başaramadıkları baskının *derdiyle* zaten ezilmiş haldeydi. (Buğra_KA:317).

- **Ölüm**

Yoksa içten içe kemiren bir *derdi* mi vardı babaannenin?.. Nasıl olmasın ki, arslan gibi bir oğul kaybetmiş... (Işınsu:12).

Ordu gibi üstüne yürüseniz bak o zaman nasıl can *derdine* düşüyor. (Çokum:300).

Ortanca kızını, on beşinde, çağırmakta geç kaldıkları doktorun hemen belirleyemediği bir menenjit üç gün içinde aldı elinden. Bu acı, daha da *dertli* etti kadını. (Cumalı_AT:21).

- **Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma**

— Senin bir *derdin* var Feride, dedi. Hiç sesin çıkmıyor.

Biraz durakladıktan sonra cevap verdim:

— Gündüz söylediğin münasebetsiz lakırdıyı aklımdan çıkaramıyorum, mahzun oluyorum. (Güntekin_Ç:66).

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

Onun için Peregrini zahmet çekmeden yolunu buluyor, kafası kendi düşünceleriyle meşgul olabiliyordu. Düşüncesinin bir tarafı, ona, kendini zavallı bir kıza yardım etmek isteyen yaşlı bir dost gibi gösteriyor. Öbür tarafı, on sekiz yaşında bir kızın derdiyle bu kadar *dertlenmeyi* şüpheli görüyor. (Adivar_SB:233).

İnsanlara bu kadar değer vermeseydim, bana ne eşekliklerinden, yanlış ve yanlışlarından der geçerdim. Doğrusu da bu olurdu. Yapamıyorum ama, *dert ediniyorum* onları. Onların küçülüşlerinde, aptallıklarında onurum inciniyor. (Buğra_Y:157).

- **İçli, duygusal, yanık parçalar**

İşte tam bu sırada, Mustafa ağzını açar, şarkı söylerdi. Hasan Kaptan tencereyi indirir, kapağı kaldırır, *dertli dertli* başını sallar, artık hiç bir şey konuşmazdı. (Abasıyanık:156).

- **Olabilecek kötü olaylar**

- Dinle beni: Daha evlenmeden, daha seni görmeden, bilmeden, hatta evlenmeyi düşünmediğim günlerde; karım bir başkasını beğenir, benden üstün bulursa diye tasalanır, *dertlenirdim*. (Buğra_Y:230).

İstenmeyen, kötü olay ve durumlar karşısında duyduğu üzüntüyü başkasıyla paylaşmak anlamında *dert anlatmak*, *dert (derdini) dökmek*, *dertleşmek*, *dert yanmak* göstergelerine başvurulmaktadır:

Bir *dertleşme* için geldiği sezilen Behice'yi üzmemek için ayakta birkaç sözle takılarak çekildi gitti. (Esendal:110).

...ayrıca Hilmi Efendiye herkesten fazla bir yakınlık duymaktadır; memleketlisi değil mi, *derdini döküyor*, ufak tefek sır veriyor, fikir danışıyor. (Karay_S:69).

Bunlar içinde *dertleşmek* göstergesinin zamanla 'karşıdaki ile sohbet etme, konuşma' anlamında kullanıldığı görülmektedir:

Tahir'le konuşmaktan, tartışmaktan, *dertleşmekten* de çok hoşlanıyorum. (Ağaoğlu:85).

Bir üzüntü olarak 'dert' duygusunun ortaya çıkmasında kişinin sergilediği zihinsel faaliyet önem arz etmektedir. İnsan, olumsuzlukları bir sorun olarak görüp, bunlarla ilgili kötü bir düşünce içine girmektedir. Dert – düşünme ilişkisinin yoğun olduğunu *dert ve türevlerinin* kurduğu eşdizimsel yapılar da ortaya koymaktadır. *Baş* (37 kez) ve *kafa* (5 kez) kelimelerinin, *dert* göstergeleriyle olan birlikteliğine sıklıkla rastlanılmıştır:

...kafamdaki dertler olmasaydı... (Tanpınar_SAE:196).

...kendin sardın başına bu *derdi*...(Sabahattin Ali:17).

...başının derde sokulması...(Tahir:27).

Dert ve türevlerinin karşıladığı duygu içerisinde bulunan kişinin dış görünümüyle ilgili olarak tespit ettiğimiz şu ifadeler bize *dert ve türevlerinin* anlam yapısı ile ilgili bilgi vermektedir: *Ağlamak*, *başını öne eğmek*, *başını sallamak*, *konuşmamak* (*sesini çıkarmamak*), *düşünmek*. Bunun yanında *deliye dönmek*, *kıvrınmak*, *e-zilmek* şeklinde duygunun insan üzerindeki etkisini gösteren ifadelerle de karşılaşmıştır.

Dert ve türevleri, anlam yönünden *keder*, *ıstırap*, *acı* ve *hüzün* göstergelerine yakınlık göstermektedir. Hatta kimi yerlerde birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir:

...*dertlerini*, *kederlerini*, *acılarını* (Buğra_Y:129).
 ...*kederim*, *dertlenişlerim* benden çok üstün... (Buğra_Y:230).
 ...bugün hayatımın en *acı*, en *dertli* günü oldu (Güntekin_Ç:203).
 ...*derdimi*, *yüreğimin acısını* unutuyorum (Güntekin_Ç:338).

2.2.2.41. *Didikle-* ve *Türevleri*

Didikleme: Didiklemek işi_{TS}
Didiklemek: Kendi kendini harap etmek, üzme_{TS-3} Huzursuzluk vermek, sıkıntıya sokmak_{TS-5}
Didik didik: Didiklenmiş olan_{TS-1} Didikleyerek_{TS-2}
Didik didik etmek (veya olmak): Didikleme (didiklenmek)_{TS}
Didiklenme: Didiklenmek işi_{TS}
Didiklenmek: Didiklemek işi yapılmak_{TS}

Temel anlamda ‘fiziksel bir zarar, huzursuzluk verme’ olarak gördüğümüz “didikleme” hareketinin ‘hoşlanılmayan hareket ve durumlar karşısında kişinin duyduğu acı, sıkıntı, üzüntü’ kavramını da karşılayabildiği tespit edilmiştir. Yaşanılan üzüntüde kişinin üzüntüye sebep olan etkenden huzursuzluk duyduğu görülmektedir:

Düzgün, allık maskesi artık tamir kabul etmeyecek kadar çökmüş, eski bir binanın badanasını hatırlatıyordu. Fakat hâlâ canlı ve genç kalan elâ gözlerindeki ıstırap ve korku Hilmi’nin yüreğini *didik didik ediyordu*. (Adivar_SB:207).

Öyle veya değil; insanlar, evet, ona hep acı veriyor, onu *didikleyip* duruyorlardı (Buğra_Y:35).

2.2.2.42. *Dövün-* ve *Türevleri*

Dövünme: Dövünmek işi_{TS}
Dövünmek: Aşırı üzüntü, çaresizlik, pişmanlık duyarak çırpınmak, kendi kendini dövmek_{TS-1} Çok üzölmek_{TS-2}
Dövünüş: Dövünmek işi_{TS}
Diz(ler)ini dövmek: Pişmanlık duymak_{TS}

Özellikle duygulanma sırasındaki fiziksel bir tepki olarak nitelendirilebilecek olan ‘dövünme’ hareketi, içinde bulunan duygu kavramını da belirtebilmektedir. ‘İstenmeyen kötü bir olay, yapılan hatanın fark edilmesi, çok istenilen bir şeyi gerçekleştirilememesi gibi nedenlerden büyük üzüntü duyma’ etrafında tanımlanabilecek olan *dövün-* ve *türevleri* ile ilgili olarak yaptığımız incelemede genel olarak ‘aşırı üzüntü’ için kullanıldığı belirlenmiştir.

Üzüntü duygularında insan, daha çok hareketsiz, sessiz bir tavır takınmasına rağmen *dövün-* ve *türevlerinin* kullanım yerlerinde insanın aşırı hareketliliği göze çarpar. Bunun, içine girilen duygunun çok aşırı olmasına ve insanın yaşanılanları kabullenememesine bağlayabiliriz.

— Helallaşmak gereken birçok kimse var. Şimdi ben onları nerede bulayım. Çoluk çocuğuma da hasret gideceğim... diye *dövünen* Bekir’e:
— Sus, aklımı karıştırma, dedim. (Gürpınar:80).

Bunları söyledikten sonra kalktı. Şirin’e dayanarak yürüdü. Arada bir “vah vah!” deyip duruyordu. Eve vardıklarında orada bekleyen Halime ihtiyarın üzüntüsünü görerek,
— Anay, ne oldu? Yaramaz bir haber mi aldınız? Niye *dövünüp* durursunuz? dedi.(Çokum:125).

‘Hay ben ne budalaymışım da bilememişim’ diye *dövündü*; ‘Hay ne biçim bir budala olmuşum da akledememişim. Bu Karakurt Hafız bunun için bizi lâfa tuttu hay gidim, biz de çula cücüğü gibi bön bön bakıp dinledik yuf bize.. (Sepetçioğlu_K:181).

Dövün- ve *türevleriyle* karşılanan duyguyu yaşayan kişide görülen çarpınma, dövünme hareketleri yanında sesli olarak ağlama, yakınmalar da dikkat çekmektedir.

2.2.2.43. *Durgun* ve *Türevleri*

<p>Durgun: Neşesiz, keyifsiz, sessiz, canlı olmayan_{TS-2} Canlı olmayan, sönük, hareketsiz_{TS-3} Durgunlaşma: Durgunlaşmak durumu_{TS} Durgunlaşmak: Durgun olma durumu_{TS} Durgunluk: Durgun olma durumu_{TS} Durgunluk çökmek: Sessiz, sakin duruma girmek_{TS}</p>

Üzüntü duyguları içerisinde olan kişinin genel olarak dış görünümünde dik-kati çeken sessizlik, hareketsiz durma özelliği kimi durumlarda içinde bulunduğu duyguyu belirtmekte kullanılabilir.

İncelediğimiz eserlerde bu yönde, *durgun ve türevlerinin* görev aldığı cümlelere rastlanılmıştır. Söz konusu göstergeler, bağlam içerisinde değerlendirildiğinde insanın bu duyguya girmesinde, karşılaştığı kötü, beğenilmeyen ortamlar, mekânlar veya bir dert, sorun üzerinde düşünmesi rol oynamıştır.

Geçen de o da farkına vardı. “Niçin *durgunsunuz?*” diye soruyor. Doğrusu hiçbir şeyim yok. Hiçbir isteğim, bir hastalığım yok. Sapaşlamım. Güle oynaya her işimi yaparım. İçimde bu kurt beni bırakıyor mu? (Esendal:156).

Zavallı Remzi Bey’e bilhassa bu saatlerde garip bir *durgunluk çöküyor*. Biz, Vesime ile öteden beriden konuşurken, o biraz ilerimizde, mahzun mahzun düşünüyordu. (Güntekin_BKD:94-95).

2.2.2.44. *Dünya Başına Dar Olmak / Gelmek*

Dünya başına dar olmak / gelmek: Çok sıkılmak, büyük bir çaresizlik içinde kalmak_{TS}

Alan yönünden küçük, dar mekânların insanı olumsuz etkilediği düşünülürse *dünya başına dar olmak / gelmek* göstergesinin, ortaya çıkışını ve karşıladığı anlamı rahatlıkla anlayabiliriz. ‘Daha çok istenilmeyen, kötü olayların sonucunda, hoşlanılmayan durum ve şartlar içerisinde düşen insanın duygu durumu için kullanılmaktadır. İçinde bulunulan ortamdan, durumdan hoşnutsuzluk duyulmaktadır.

İncelediğimiz eserlerde söz konusu deyimle ilgili herhangi bir cümleye rastlanılmamıştır.

2.2.2.45. *Dünya Başına Yıkmak*

Dünya başına yıkmak: Çok sıkılmak, umutlarını yitirmek_{TS}

İncelediğimiz eserlerdeki kullanımlarına ve *Sözlük*'te verilen tanımlara bakıldığında *dünya başına yıkılmak* göstergesinin 'beklenilmeyen, istenilmeyen bir olayın gerçekleşmesi sonucu büyük üzüntü duymak' kavramını karşıladığı görülür. Ayrıca bazı kullanımlarda, meydana gelen kötü olay sonucu, bu duyguyu yaşayan insanda, gelecek ile ilgili beklentilerin sona erdiği dikkat çekmektedir.

Deyimler Sözlüğü'nde duygu göstergesi için şu tanımlama yapılmıştır:

“Büyük bir yıkıma uğrayıp bütün umutlarını ve mutluluğunu yitirmek” (Aksoy, 1998:738).

“...perişanız ki nasıl, kuşukbeyin şahadet haberiyle *dünyalar başımıza yıkıldı* sanki, akşam sabah kahkahalarla çın çın öten koca Salih Paşa konağı ıssız bir matemhaneye döndü, Paşamız alil, hanımlar...” (İlhan:303-304).

Sevişiyorlar; evlenmek istemiyorlar!..

.....

Vakıa ne fazla bir teessür, ne de fazla bir keder gösterdi. Fakat, kendi tabiri üzere, *dünya başına yıkılmış* zannetti. Kızı Sekine Hanım'a dedi ki: “Allah canımı alsaydı da, bugünü görmeseydim; bu felaketi işitmeseydim!.. (Karaosmanoğlu_KK:101).

2.2.2.46. *Düş / Hayal Kırıklığı*

<p>Düş kırıklığı: Çok istenilen veya umulan bir şey gerçekleşmediğinde duyulan üzüntü, hayal kırıklığı_{TS}</p> <p>Hayal kırıklığı: Çok istenilen veya umulan bir şeyin gerçekleşmeyişinden duyulan üzüntü, düş kırıklığı_{TS}</p>

Düş ve hayal kırıklığı göstergeleri, 'hedefe ulaşmada başarısızlık yaşayan kişinin, beklenen güzel şeylerin olmayacağını anlaması ile beliren bir çeşit üzüntü' kavramını karşılamaktadır. Johnson-Laird ve Oatley (1989:112), “bir hedefe ulaşmada başarısızlığa düşme sonucu ortaya çıkan üzüntü” şeklinde hayalkırıklığını (İng. disappointment) tanımlamaktadır:

“Eve döndüğümde kapıda misafirlerini geçiren Bayram'la karşılaştım. Yılbaşına kayıtsız kalma geleneğini bana emanet etmişti kapıcımız, beni o saatte sokaktan geliyor görmekten hoşlanmadı. *Düş kırıklığına* uğradığı açıktı. (Alatlı:331).

Annem, zengin ve ögünülebileceği bir damat hulyasiyle yaşıyordu. *Hayal kırıklığına* düştü. (Uçuk:167).

Bu kızla tanıştığı günden beri hep onu şaşırtmak istediği halde, *hayal kırıklığına* uğrayanın hep kendisi olduğunu itiraf etmeliydi. Bu taşralı kızın çok daha kolay biri olacağını düşünmüştü; ondandı şaşkınlığı.(Bener:241).

2.2.2.47. *Düşün-* ve *Türevleri*

<p>Düşünmek: Tasalanmak, kaygılanmak_{TS-7} Arpacı kumrusu gibi düşünmek: Çaresizlik içinde umutsuz ve derin düşünmek_{DS} Derin derin düşünmek: Üzüntülü düşünceye dalmak_{TS-1} Düşünce: Tasa, kaygı, sıkıntı_{TS-3} Düşünceli: Kaygılı, tasalı_{TS-2} Düşündürmek: Tasalandırmak, kaygılandırmak_{TS-2} Düşündürücü: Taslandırıcı, kaygılandırıcı_{TS-2} Kara kara düşünmek: Çok üzüntülü olmak, düşünceye dalmak_{TS} Kötü kötü düşünmek: Üzüntülü düşüncelere dalmak_{TS} Kukumav gibi düşünüp durmak: Çok üzüntülü bir durumda düşünmek_{TS} Pis pis düşünmek: Derin ve üzüntülü düşünceye dalmak_{TS}</p>

Üzüntü göstergelerinde dikkat çeken kişinin düşünceli bir tavır takınması, bir üzüntü kavramını karşılamak için *düşün-* ve *türevlerinin* kullanılmasında önemli rol oynamıştır.

İncelediğimiz eserlerde bu göstergelerin daha çok ‘gelecek ile ilgili, huzursuz edici konular üzerinde çözüm arayan veya olumsuz olay ve durumlarla karşılaşma ihtimalini aklından geçiren kişinin yaşadığı duygu’ ile ilişkili olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Düşün- ve *türevlerinin*, *dert*, *tasa* göstergelerine anlam yönünden yakınlık gösterdiği belirlenmiştir:

Tek *düşüncesi* oğlunun evlenmesiydi kadının. Salt tütün satışlarına bağlı değilmiş gibi görüyordu bu sorunu: Bakalım, buluruz elbet senin düğününü yapmanın bir çaresini... (Cumalı_AT:209).

Nitekim Küçük Ağa, Tevfik Beyin nizamiyeye karşı gösterdiği tepkiden yalnız kırgınlık değil, hatta kırgınlıktan çok küçükseme bulduğunu sanıyordu. Bu da çok üzücü bir şeydi; üzücü ve *düşündürücü* bir şey. (Buğra_KA:303).

Memhure'yi neşeli, Fergün'ü *düşünceli* buldu. (Karay_KT:439).

— Aldırma... Dikkatli davranırım. Oraları *düşünme* sen..

— Ölürüm yakalanırsan... Şeytan Adası'na yolluyorlarmış tuttuklarını... (Tahir:139).

Naim Efendi, son cümledeki bu vahşi imayı hissetti. Fakat, kendinde cevap vermek kudretini bulamadı, gözlerini yere indirdi ve *derin derin düşündü*. (Karaosmanoğlu_KK:19).

...kendisini mağlup gördüğü için horozu dövüştü yenilmiş bir mahalle delikanlısı gibi üzülüyor, *pis pis düşünüyordu*. (Tanpınar_SAE:163).

Lâkin sen hep roman okuyorsun. Ya şiir, ya roman... Üstelik etkisinde kalıyorsun. Bunlar hayali şeyler... İnsan okumalı, okumalı, fakat etkisinde kalmamalı... Hafif bir şeyler oku. Açılırsın, eğlenirsin, öyle *arpacı kumrusu gibi düşünüp durmazsın*... (Ağaoğlu:289).

Düşün- ve *türevleri*yle karşılanan duygu içindeki kişinin dış görünümü ile ilgili şu ifadelerle karşılaşmaktayız: *başını sallama, başını yere eğme, hareketlerdeki yavaşlama, sessizlik (konuşmama)*.

2.2.2.48. *Efkâr* ve *Türevleri*

Efkâr: (Ar. efkâr) Tasa, Kaygı_{TS-2}

Efkâr basmak: Tasalanmak, kaygılanmak_{TS}

Efkâr dağıtmak: Sıkıntıyı gidermek, üzüntüden uzaklaşmak_{TS}

Efkâr etmek: Efkârlanmak_{TS}

Efkârlanış: Efkârlanmak işi veya biçimi_{TS}

Efkârlanma: Efkârlanmak işi_{TS}

Efkârlanmak: Tasalanmak, kaygılanmak, üzülme_{TS}

Efkârlı: Tasalanmış, tasalı, kaygılı_{TS}

Daha çok 'fikir' ile ilgili olarak kullanıldığını gördüğümüz *efkâr* ve *türevleri* nin 'üzüntü, dert, keder' gibi anlamlarda kullanıldığı cümlelere de rastlanılmıştır. 'Meydana gelmiş veya gelebilecek kötü bir olay, içinde bulunulan istenmeyen durum karşısında, kişinin bu olumsuzlukları düşünerek girdiği duygu' olarak tanımlayabiliriz. Temel anlamında da gördüğümüz 'düşünme', 'üzüntü' duygusu ile ilgili kullanımlarında da ön plandadır:

Sen İbulak Dağı muammasını çözüp düze çıkmayı becer, başka şeye karışma desene! Lakin elde mi, *efkârlanıp* perişan oluyorum. (İlhan:392).

Kimisi de *efkâr dağıtayı*m derken büsbütün *efkârlanır*. Testi testi şarap devirse, gamı kederi dağılmaz. (Çokum:101).

Allah eksik etmesin, gündüzleri çoluk çocuk galesi var. Haçan bu vakit olur, çocuklar uyurlar, bir kasvettir basar beni. Yalnızlık bir Allahü Teâlâ'ya mahsustur öyle değil mi hemşireceğim? *Efkârlan* bre *efkârlan*; iç sigara, iç sigara, iç sigara. Sabahı ederim. Allah gönderdi sizi hemşireceğim. İki lakırdı eder, açılırız.(Güntekin_Ç:151).

2.2.2.49. *Elem ve Türevleri*

Elem: (Ar. elem) Acı, üzüntü, dert, keder_{TS}

Elemli: Üzüntülü, kederli_{TS}

Elîm: Acınacak, acıklı_{TS}

Elem ve türevlerini Sözlük'teki anlamlarına ve kullanım yerlerindeki anlamlarına bakarak 'kötü, istenilmeyen olay veya durumların sebep olduğu huzursuz edici, sıkıntılı bir duygu' şeklinde tanımlayabiliriz. *Istırap, acı, azap* göstergelerinin karşıladığı duyguya benzer olarak, 'elem' duygusu içerisindeki kişinin, olumsuzluklar karşısında manevî bir acı, rahatsızlık, sıkıntı duyduğu görülmüştür.

'Elem' duygusunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler, şu şekilde belirlenmiştir:

- **Beğenilmeyen kötü olay, varlık, durumlar**

'İçinde bulunulan hoşlanılmayan durumun, ortamın insanı huzursuz, rahatsız etmesi sonucu oluşan bir duygu' kavramı için şu örnekleri verebiliriz:

Şu anda, burada bulunacağıma, Londra'da bir mutaassıp Protestan rahibinin evinde olsaydım, aynı istiskali görmeyecek mi idim? Aynı hüznü, aynı *elemi*, aynı yabancılık ve kimsesizlik hissini duymayacak mı idim? (Karaosmanoğlu_Y:48).

Sabahleyin Seniha'nın kaçıışı havadisi konağın içine bir ölüm gibi yayıldı. Bu haberi Naim Efendi'den ne kadar saklamak istedilerse de, kabil olmadı. O da, ertesi gün, akşama doğru bütün felaketi öğrendi. Fakat bu felaketi, ekseri asil ruhlarda müşahede olunan sakin ve sarsıntısız bir *elemle* karşıladı... (Karaosmanoğlu_KK:126).

Murad onun ancak tam bir ümitsizlikten doğabilen *elemi*ni anladığına inanıyordu. (Buğra_Y:70).

- **Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma**

Özellikle ‘sevilen insanların yaptığı istenmeyen kötü hareketlerin, davranışlarının sebep olduğu bir duygu’ olarak kullanıldığı tespit edilmiştir:

Vakıa, Seniha için, bu gayet ağır bir darbe oldu ve belki hayatta yediği darbelerin en ağır bu idi; zira bu sefer tamam can alacak yerinden, hül-yalarının, hesaplarının, tasavvurlarının merkezinden, gurur ve nefsanîyetinden yaralanmıştı. Fakat bu felakete o kadar vakar ve meta-netle tahammül etti ki, hiç kimse *eleminin* derecesine vâkıf olmadı... (Karaosmanoğlu_KK:198).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

Sınırlı sayıda olmakla birlikte sevdiği insanlardan ayrılma sırasında duyulan bir üzüntü anlamında da kullanıldığını görebilmekteyiz:

Yalnız, tren yürümeye başladığı zaman babasının gözlerindeki dilsiz ve ümitsiz *elemden* biraz rikkate gelir gibi oldu. (Güntekin_YD:75).

- **Yapılan hataların farkına varılması**

‘Yaptığı hareketle başkalarına, sevdiklerine kötü etkide bulunduğunu, onları üzdüğünü düşünerek rahatsızlık, üzüntü duyma’ şeklinde anlam ifade ettiğini şu cümleyle örneklendirebiliriz:

Baba, bir çocukluk ve bir delilik yaptım, fakat, kendi hesabıma hiç pişman değilim; sizi endişeye düşürmüş olmaktan başka bir *elem* hissetmiyorum. (Karaosmanoğlu_KK:131).

Daha çok soyut nitelikteki duygu kavramını karşılayan *elem ve türevlerinin*, sınırlı sayıda ‘fiziksel acı’ anlamında kullanıldığı cümlelerle de karşılaşmıştır:

İşte size psikolojik bir misal; cıgaranızı yakınız, elinizi dokundurunuz. Cızz... ‘Oh’ dersiniz. İşte bir *elem* duydunuz. Şimdi bu cıgarayı sevgilinizin yanağına dokundurabilir misiniz? Cızz. Bu sefer o ‘oh’ diyecektir. İşte demin duyduğunuz *elemi* başkasına da hissettirdiniz. (Seyfettin:118).

Elîm göstergesine incelediğimiz eserlerde 5 kez rastlanılmıştır. Cümlelerde sıfat veya zarf görevinde gördüğümüz *elîm*, ‘acı, acıklı’ anlamlarında kullanılmıştır:

Fakat bu kıskançlığı genç adam için daha *elîm* yapan şeyler de vardı. (Tanpınar_H:194).

Selim Paşa'yı böyle düşük ve biçare görmek yüz senelik azametli bir çınarın yakılmasına şahit olmak kadar *elîm* bir şeydi. (Adıvar_SB:374).

'Elem' duygusu içerisinde olan kişinin yüzünde, fiziksel acı çekiyormuş gibi buruşmaların ifade edildiği şu cümle ile karşılaşılmıştır:

Yanında giden ve onun yüzünün elemle buruştuğunu gören babası sordu: "Ne o Yusuf? Kahramanlığın mı tuttu? Askere gidemeyeceğim diye mi üzülüyorsun? (Sabahattin Ali:156).

Bunun yanında elem duygusunun dışa yansıyan şekillerinden birisi de duyulan kişinin sesinde görülmektedir. Feryat etme, yakınma şeklindeki sesleri nitelerken bir sıfat olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

2.2.2.50. *Endişe* ve Türevleri

<p>Endişe: (Ar. endîşe) Tasa, kaygı; kuşku, korku_{TS-2} Endişe etmek: Tasalanmak, kaygılanmak_{TS} Endişelenme: Endişelenmek işi_{TS} Endişelenmek: Tasalanmak, kaygılanmak_{TS} Endişeli: Tasalı, kaygılı; kuşkulu, korkulu_{TS} Endişeye düşmek: Tasaya kapılmak, kaygılanmak_{TS}</p>

'Kişinin, kendisinin veya bir başkasının karşılaşılabileceği istenmeyen, kötü olayları düşünerek içine girdiği duygu' şeklinde tanımlayabileceğimiz *endişe ve türevleri*, 'korku' duygu göstergeleri olarak bilinmektedir (Wierzbicka, 1999b:85). Fakat *endişe ve türevlerinin* bazı kullanımlarında, 'kişinin çaresizlik içinde, karşılaşılabilecek kötü olayları düşünerek kendisi için veya sevdikleri için üzüldüğü' tespit edilmiştir. Bu yüzden *kaygı, tasa, korku* göstergelerinin bazı kullanımlarındaki gibi üzüntü göstergesi olarak ele alınması uygun görülmüştür:

Stein ve arkadaşları, *Duyguya Psikolojik ve Biyolojik Yaklaşımlar* adlı eserlerinde, insanın gelecekte meydana gelebilecek olan olaylar karşısında da üzüntü duyabileceğini belirtmektedirler. Sevilen birisinin ölümcül bir hastalığa tutulduğunun öğrenilmesi veya işimizin devam etmeyeceğinin söylenmesi gibi meydana gelecek

bazı önemli kayıplar, henüz gerçekleşmemiş olmasına rağmen, üzüntü duygusunun ortaya çıkmasında bir etken olabilirler. Esasen böyle bir süreçte korku ve kaygı duygularının ortaya çıktığını göz ardı etmeyen Stein ve arkadaşları, şayet kişi bu olumsuzlukların kesin olacağı inancında ise ve ortadan kaldırma, önleme gibi bir eylemde bulunmada elinden bir şey gelemeyeceğini düşünüyorsa, çaresizlik içerisinde ise üzüntü duygusunun ortaya çıkabileceğini vurgulamaktadırlar (1990:64).

İhsan da, ben de Ayşe'nin kederi dağılmayan yüzüyle alâkardık; ikide birde ikimiz de eğiliyor, yeis içinde, başı önünde giden kapanık gözlü yüze *endişe* ile bakıyorduk. (Adıvar_AG:81).

Endişeli bir ifadeyle ufukta alçalan güneşe baktı. Kadızade, kahvesini pişirmeden güneş batacak diye *endişelendiğini* düşünürken, “Yirmi birinci yüzyılda zaman çok hızlandı,” diye söylendi.(Alatlı:112).

“Baba, bir çocukluk ve bir delilik yaptım, fakat, kendi hesabıma hiç pişman değilim; sizi *endişeye düşürmüş* olmaktan başka bir elem hissetmiyorum. (Karaosmanoğlu_KK:131).

2.2.2.51. *Eri-* ve *Türevleri*

<p>Erimek: Utancından çok sıkılmak_{TS-5} Eriyip bitmek: Üzüntü ve sıkıntıdan çok zayıflamak_{TS} İçi erimek: Kaygı duymak, çok üzülme_{TS} İçinin (yüreğinin) yağı erimek: Telaş ve kaygı ile üzülme_{TS} Yüreği eritmek: Çok üzme_{TS} Yüreğinin yağı (yağları) erimek: Çok üzülme_{TS-1}</p>

Üzüntü ile ilgili olarak *eri-* ve *türevlerinin* bağlam içerisinde tespit ettiğimiz anlamlarını ‘çok istenilen ama çeşitli sebeplerden dolayı yapılamayan şeylerin neden olduğu huzursuzluk, sıkıntı, üzüntü’ ve ‘bir başkasının içinde bulunduğu kötü durumdan duyulan üzüntü’ şeklinde gruplandırabiliriz:

Genç kadın İrfan'ın bu tereddütlü, çekingen, şaşkınca tecavüzüne karşı cevap olarak derin bir garipseme manasıyla kaşlarını kaldırdı, dudaklarını büzdü, delikanlıyı aşağılayıcı bir alaylı bakışla süzdü. Şemsiyesini indirip tek kelime söylemeden yürüyüverdi.

İrfan, bu sessiz hareket karşısında öldü, bitti, *eridi*. O günden sonra kadınlara düşman oldu. (Gürpınar:50).

Ferit'in arkasından, “Kız Binnaz, yaktım, *erittin* oğlanı. Hâlâ ne uzatıyorsunuz şu düğünü? Bir davul, bir zurna yapıverin gitsin! Yazık değil mi oğlana?” diye takılırdı mahallenin yeni gelinleri, akranları. (Cumalı_AT:48).

Nerede benim bilğim? Nerede benim aklım ve zekâm? Hicabımdan *eridim*, su kesildim. (Karay_KT:81).

Bu sözleri söylerken, öyle bir göğüs geçirmesi, iki elini açarak bu minimini avuçlarındaki çaresizliği, öyle bir göstermesi vardı ki *yüreğimi eritti*. (Güntekin_Ç:196).

Sizi gördü. Zaten fazla içli bir adam. Gözle görünürcesine *eriyip bitmeye* başladı. (Güntekin_Ç:274).

Yüreğinin yağı (yağları) erimek ve içinin (yüreğinin) yağı erimek göstergelerine incelediğimiz eserlerde rastlanılamamıştır. *Türkçe Sözlük*'te bu göstergelerle ilgili şu örneği görmekteyiz:

İçimizin yağı eridiği hâlde umursamadığımızı göstermek için kendimizi cendereye soktuğumuz yıllar..." H. Taner.

2.2.2.52. Esef ve Türevleri

Esef: (Ar. esef) Acınma, yerinme _{TS}
Esef etmek: Üzülmek, acınmak _{TS}
Esefle: Üzülerek, acınarak _{TS}
Eseflenme: Eseflenmek işi _{TS}
Eseflenmek: Acınmak _{TS}
Esefli: Esefi bulunan _{TS}
Maalesef: (Ar. ma ^a -l-esef) Üzülerek söylüyorum ki, ne yazık ki anlamında kullanılır _{TS}
Maatteessüf: (Ar. ma ^a -t-te ^{essuf}) Üzülerek söylüyorum ki, ne yazık ki anlamında kullanılır _{TS}
Müessif: (Ar. mu ^{essif}): Üzücü, üzüntü veren _{TS-1} Hoşa gitmeyen, kötü (olay, durum) _{TS-2}
Teessüf ederim!: Yazıklar olsun! _{TS}
Teessüf etmek: Acımak, üzülmek, yerinmek, yazıklanmak _{TS}
Teessüf: (Ar. te ^{essuf}) Acınma, yazıklanma, yerinme _{TS}

Olumsuz bir duygu kavramını karşılayan *esef ve türevleri*, genel olarak, 'çeşitli nedenlerden dolayı içine düşülen kötü durumdan kurtulmanın, daha önceki iyi durumun tekrar geri getirilmesinin mümkün olmadığını anlayan ve bunu kabullenen insanın yaşadığı duygu' kavramını karşılarlar kendilerini gösterirler.

Bu duyguyu yaşayan kişide çaresizlik, karşılaşılan olumsuz durumu kabullenmişlik dikkat çekmektedir.

Esef ve türevlerinin karşıladığı duygu kavramlarının ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şunlardır:

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

Tezgâh başında hesap gören hür Osmanlılardan hiçbir kimse hür bir kardeşinin ziyanına *eseflenmedi*: (Seyfettin:177).

Ali Rıza Bey, bu babalık ve hamilik vazifesine büyük bir gayretle başlamıştı. Fakat, birkaç hafta sonra *teessüfle* gördü ki bu işte hayli geç kalmıştır.

Leman, belki temiz bir kızdı; fakat çok hafif ve cahildi. Kendini idare etmesini bilmiyor, şirketteki memurlara münasebetsiz şakalar ediyordu. (Güntekin_YD:17).

- **Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma**

‘Kendisine karşı yapılmış, istenmeyen kötü hareketlere karşı duyulan olumsuz duygu’ kavramını karşıladığı belirlenmiştir:

— Hayrola, bir ses işittik ama, size miydi?
— Kısmen bana; ukala dümbeleği.
— *Esef* buyurmayınız efendim, onlar muamelata vaki değillerdir. Zatiâliniz olmasanız üç günde bu dairenin altı üstüne gelir. (Güntekin_Ç:238).

- **Çok istediği hâlde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması**

‘İstenilen, olması beklenen bir şeyin gerçekleşmeyeceğini öğrenme ile birlikte duyulan olumsuz duygu’ olarak da kullanıldığını görebilmekteyiz:

Ne var ki, saat 21’e doğru telefonun zili çaldı ve doktor, konuştuğundan sonra, zorlama bir gülümseyişle, Hürrem’e:
— *Esef edilecek* hâl, yavrum, dedi; sayın davetlilerimiz özür diliyorlar, gelemeyeceklermiş. (Buğra_Y:70).

- **Olması gereken, beklenen şeylerin bulunmaması**

Özellikle ‘bir başkasında görülen, beklenilmeyen bir eksiklik karşısında duyulan olumsuz duygu’ kavramını karşılamak için kullanılmaktadır. Bu kullanımlarda, karşıdaki kişiyi küçümseme, kınama hissedilmektedir:

Ebe Hanım, bu sabah yine gelmişti. Bana mevlit okumayı bilip bilmediğimi sordu. Yakında bir düğün varmış da. Anlaşılan bu köyün düğünlerinde çalgı yerine mevlit okuyorlar.

Gülmemek için dudaklarımı ısırarak:

— Bilirim ama, sesim yok, Ebe Hanım, dedim.

Ebe Hanım, bana *teessüf etti*. (Güntekin_Ç:199).

• Ölüm

Ölüm durumlarında kullanıldığını gördüğümüz *esef* ve *türevlerinin* karşıladığı olumsuz duyguya, daha çok, ölen kişiye kaybedilen bir varlık olarak bakılmasının neden olduğu görülmüştür:

Ailemin, memleketimin kaybına uzun zaman *eseflenmeye* vakit olmadı. (Gürpınar:117).

... kurbanları -bilimzede körpecikler misali- *esef* verici kayıplardan ibaret sayılacak bir *fikir* olurdu! (Alatlı:375).

Ölenin ailesine mensup olanların, gazetelere verdikleri ilânlara, ‘hazin bir vefat’, ‘*miessif* bir ölüm’, ‘çok acı bir kayıp’ tarzında başlıklar koymalarını... (Hisar:10).

• Yapılan hataların farkına varılması

‘Pişmanlık, utanç içeren bir üzüntü’ kavramı olarak da görülmektedir:

Ve, Murad o hor görülen Hurrem’in sevdiği -ve sevebileceği- tek kişi olarak ortaya çıktığı gün öcünü almış olacaktır. İleride bir gün, şimdi kendisini anlamak istemeyenlere derin *esefler* ve utançlar duyuracağını ümidetti. (Buğra_Y:45).

Murad, rüyalarından ve dinlenmeden gelen duygu kanatlanmaları ile, bütün bu insanlara, bu insanların yaşayışlarına karşı sorumlulukları ve vazifeleri olduğunu, ama bunları hep ihmal ettiğini düşünerek *esefle* büyüdü, büyüklük duydu. (Buğra_Y:138).

• Yetersizliğin, eksikliğin, âcizliğin farkına varılması

‘Ah sağ kolum, ah, o da olacaktı ki!’ diye *eseften* çok gururla mırıldandı. (Buğra_KA:109).

Sözlük’te benzer anlamlarda verilmiş olan *maalesef* ve *maatteessüf* göstergelerinden sıklık yönünden daha çok *maalesef* göstergesinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Maalesef göstergesini, çok istenilip de gerçekleşmeyen durumlarda; geri dönüşü olmayan, düzeltilemeyecek gerçekler, hoş gitmeyen, istenmeyen durumlar karşısında; eksiklik ve yetersizlikler söz konusu olduğunda görmekteyiz:

‘Buraya evimiz hakkında *maalesef* çok fena haberler geliyor’ diyordu, kocamın yanında elimi yüzüme kapamaya mecbur oluyorum. (Güntekin_YD:92).

— Neden öldüğünü biliyor musunuz? diye sordu.
— *Maalesef* efendim... Ama... (Tanpınar_SAE:267).

— Aksi takdirde biz bunu temin edeceğiz. Gerekirse zor kullanarak. Ve belli belirsiz bir üzüntü ile eklemişti:
— *Maalesef*. (Buğra_KA:444).

Sınırlı sayıda gördüğümüz *maatteessüf*, ‘hoşa gitmeyen, istenmeyen ve çok istenilip de gerçekleşmeyen durumlarda’ görev almıştır.

Halbuki bu münasebetsiz dedikodular mektebe de, *maatteessüf*, söz getirmeye başladı. (Güntekin_Ç:302).

“Kayınpederiniz nasıl?” diye sorduğu vakit o epeyce gülmüş:
“*Maatteessüf*, hâlâ ölmedi; biçare adam, bir türlü Azrail bile alıp götürmek istemiyor!” demişti. (Karaosmanoğlu_KK:212)

Esef ve türevlerinin karşıladığı duygu içine giren kişinin dışa yansıyan hareketlerinden özellikle “baş sallaması” (5 kez) dikkat çekmektedir. Bu hareketi yapan kişinin olumsuz gelişmeleri çaresizlik içinde kabullenmesi söz konusudur:

...başını *esefle* sallayan... (Alatlı:445).
...*esefle* başını sallayarak... (Sabahattin Ali:168).

2.2.2.53. Ez- ve Türevleri

<p>Ezme: Ezmek işi_{TS-1} Ezmek: Üzmek, sıkıntıya sokmak_{TS-4} Bağrını ezmek: Üzölmek, dertlenmek_{TS} Ezgi: Üzüntü, sıkıntı_{TS-5} Ezgin: Çok cefa görmüş (kimse)_{TS-1} Üzüntü veren_{TS-1} Ezgince: Ezgin bir biçimde_{TS} Ezginlik: Ezgin olma durumu_{TS-1} Üzüntü, sıkıntı_{TS-3} Ezik büzüük: Ezilmiş ve büzülmüş, eğri büğrü_{TS} Ezik: Olaylar ve hayat şartları karşısında güçsüz ve sıkıntılı duruma düşmüş olan, üzüntülü_{TS-2}</p>

<p>Eziklik: Ezik olma durumu_{TS}</p> <p>Ezile büzüle: Utangaçlıkla, sıkılganlıkla_{TS}</p> <p>Ezilip büzülmek: Güç bir duruma düşüp davranışlarıyla utandığını belli etmek_{TS}</p> <p>Ezilmek: Ezmek işine konu olmak_{TS}</p> <p>Ezilmiş: Kendisine baskı yapılmış, hakları elinden alınmış_{TS-2}</p> <p>Ezilmişlik: Ezilmiş olma durumu_{TS}</p> <p>Eziñç: Organik veya ruhî büyük sıkıntı azap_{TS}</p> <p>Ezinti: Korku veya heyecan sebebiyle duyulan eziklik, sıkıntı_{TS-2}</p> <p>İçi ezilmek: Üzölmek, yüreği burkulmak_{TS-1}</p> <p>İçini ezmek: Üzöntüsünü, sıkıntısını duymak_{TS}</p> <p>Yüreği ezilmek: Üzölmek, acı duymak_{TS-1}</p>

Üzöntü kavramı ile ilişkili olarak *ez-* ve *türevlerinin* daha çok ‘eksiklik, suçluluk, yalnızlık, ölüm, başkalarının içinde bulunduğu kötü durumlar gibi istenmeyen, hoşlanılmayan durumlar karşısında ortaya çıkan sıkıntı verici, huzursuz edici bir duygu’ kavramını karşıladığı belirlenmiştir:

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

Giray, adamın üzöntüsünü farketmişti. İçinde bir *eziklik*, bir burukluk duydu. (Çokum:37).

Bak, ağlamaktan boğulacak. Beğeniyor musunuz yaptığınızı? Allah bunu yanınıza bırakır mı sanıyorsunuz? Bu çocuğun ahi sizi iflah eder mi? Bak, Hacı Etem, bak: *Yüreğin ezilmez* mi senin bunları görünce? (Sabahattin Ali:43).

- **Hoşa gitmeyen kötü olay, varlık ve durumlar**

Kendi çocuğunu hayalen bile olsun, başkasının baktığı gözle incelemekten müthiş bir *ezginlik* duyuyor. (Karay_S:105).

Bütün bunları söylerken ne kadar muzdarip yüzü vardı; fakat bu muzdarip yüz, genç kadının bu karara varmak için iki ay sarfettiği gayretin, kendi kendisiyle didişmelerinin yanında hiç kalıyordu. O da iki ay, kendi kendisinin gölgesi, kendinin iki yol ağzında, içi *ezgin* bekleyen bir değiştiği olmuştu. (Tanpınar_H:451).

Bu yüzden bütün ömrünce farkında olmadan zalim olmuş, kendisini o kadar seven, yaşadığını anlamak için duygularını yaşamaya muhtaç olan babasını âdeta *ezmişti*. (Tanpınar_H:167).

- **Ölüm**

Bu ölüm haberine karşı ben içimde bir *ezinti*, bir çöküntü duydum. Zira ölenle, son zamanları gevşeyen, azalan, fakat kökleri mazinin sağlamlığı içinde kalan eski bir aşinalığım vardı. (Hisar:8).

- **Yetersizliğin, eksikliğin, âcizliğin farkına varılması**

Giray'a öyle geldi ki, bu adam geçmişin havasını soluyamadığı an ölür giderdi. İçinde bir *eziklik* duydu. "Bu adamın, bu vefalı türbe bekçisinin yanında ben neyim ki?" diye düşündü. (Çokum:61).

2.2.2.54. *Eza* (Cefa)

Eza: (Ar. ezā) Üzme, sıkıntı verme, üzgü_{TS}
Eza cefa: Baskı ve zulüm_{TS}

Eza göstergeleri incelediğimiz eserlerde genel olarak 'hoşa gitmeyen eylemlerde bulunarak verilen sıkıntı' anlamında görülmüştür. Maddî ve manevî yönden yaşanan sıkıntıların sebep olduğu bu duyguyu karşılayan göstergeler için şu örnekleri verebiliriz:

—...dedim ki Neşet Bey'e şu bizim Benli Panayot çapkınına yağlı kazığa oturtmak, mumaiyleh için *eza* değil, hâşa huzurdan bir keyif olup, son deminde... (İlhan:95).

İçimizde garip *eza* ve şüphe ile sırtın sağında beyaz minaresinin ucu ile gölgelerini gösteren köye doğru ihtiyatla ilerledik. (Adıvar_AG:100).

2.2.2.55. *Eziyet* ve Türevleri

Eziyet: (Ar. eziyyet)Aşırı güçlük ve sıkıntı, üzgü_{TS}
Eziyet çekmek: Zahmet ve sıkıntıya uğramak_{TS}
Eziyet etmek: Zahmet ve sıkıntı vermek, canını yakmak_{TS}
Eziyet vermek: Zahmet çektirmek_{TS}
Eziyetli: Eziyet çekerek yapılan_{TS-1} Eziyet veren, eziyet çektiren, üzgülü_{TS-2}

Daha çok *Sözlük*'te de belirtildiği üzere 'güçlük, işkence, rahatsızlık' gibi anlamlarda kullanılan *eziyet ve türevleri*yle 'hoşlanılmayan hareket ve durumların sebep olduğu bir çeşit üzüntü' anlamında karşılaşmaktayız:

- Şiştt... Utanmıyor musun? Zavallı adama neden bu kadar *eziyet ediyorsun?* Üzüntüden saçları bugünlerde daha çok ağardı. (Adıvar_SB:416).

Ben senin neyim? Sevgilim. Metresinim, ille bir isim koymak gerekir mi? Gerekse ne olur sanki? Bırak. Bu o kadar önemli değil. Ben senden fazla bir şey istemiyorum; beklemiyorum. Beni seviyorsun. Beni sevebildiğin sürece, bu sevgi benim için en değerli şey. İşin elverdiği zaman, fırsat bulabildiğin zaman geliyorsun beni görmeye. Daha ne isterim? Ben bu yaşamdan hoşnutum. Kendine *eziyet etmen* anlamsız...” (Bener:227).

2.2.2.56. *Fena* ve Türevleri

Fena: (Ar. fenā') Üzücü_{TS-2}

(Biri) Fena olmak: Çok üzülme, bozulma_{TS-2}

Fenalaşma: Fenalaşmak işi

Fenalaşmak: Kötü bir duruma girmek_{TS-1}

Üstüne fenalık gelmek: Aşırı derecede sıkılmak, pek bunalma_{TS}

Fenasına gitmek: Üzülme, gücenme, kırılmak, sinirlenme_{TS}

Çevresinde meydana gelen istenmeyen bir olaydan veya hoşlanılmayan bir durumdan olumsuz etkilenerek girilen duygu kavramını karşılayan cümlelere rastlanılmıştır. Özellikle hoşnutsuzluğun ortaya çıkardığı bir duygu kavramını belirtmektedir.

Seniha, yarı suni, yarı hakiki bir teessürle:

“Bugün içim çok *fena oldu* o konak ne hâle girmiş. O ne sefalet, ne harabi...” (Karaosmanoğlu_KK:201).

Kalk. Ölebilir bu kız. Aman yarabbi! Düşündükçe *fena oluyorum*. Demin, şu sandalyada, benim yerimde oturan Selma'nın çektiğini düşündükçe *fena oluyorum*. (Safa_MNK:79).

Bir buçuk senelik müşterek hayat. Vak'a ile dolu... Osman'ın hafızasında uyanan sahnelerin hepsi saadete dolu. Sanki hiç *fena* bir gün geçirmişler. (Adıvar_SB:447).

...eczanenin kasası denetimdedir, haddine mi düşmüş kimsenin ondan habersiz beş-on lira alması, ömrünce dırdırından kurtulamaz artık, *üstüne fenalıklar gelir*. (İlhan:157).

2.2.2.57. *Feryat* ve *Türevleri*

Feryat: (Far. feryād): Haykırışı, çığlık_{TS}

Feryat etmek: Büyük bir yokluk, zarar ve sıkıntı içinde bulunmak_{TS-2}

Sözlük'teki anlamına uygun olarak 'haykırma, yüksek sesle bağırma, çığlık atma' anlamlarıyla karşımıza çıkan *feryat ve türevlerinin* korku, şaşkınlık, üzüntü gibi birçok duygu durumunda kendini gösterdiği belirlenmiştir. Üzüntü göstergesi olarak sınırlı sayıda kullanıldığı görülmüştür. *Feryat ve türevlerinin*, bir duygu kavramından çok, duygunun sözlü olarak dışa vurumu şeklinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

İhtiyarın çirkinliği, sarı yüzü görünüp nazı soğuk kaldıktan sonra esef içinde 'Yetişin! Bu ne biçim yüz ve burun? Git, benden başka kime görünürsen görün!' diye *feryat edersin*' (Alatlı:285-286).

Siz kendiniz, 'ben çirkin bir kızım' diye *feryat edip* dururken (Gürpınar:125).

2.2.2.58. *Gaile* ve *Türevleri*

Gaile: (Ar. gā' ile) Sıkıntı, dert, keder, üzüntü_{TS-1} İstenmeyen durum, baş belası_{TS-3}

Gaile açmak: Sıkıntı yaratmak, üzüntü vermek_{TS}

Gaileli: Başa dert olan, üzüntü veren, gaile çıkaran_{TS-1} Sıkıntısı olan, dertli_{TS-2}

Dert ve sıkıntı ile anlam yakınlığı gösteren *gaile ve türevleri*, 'beğenilmeyen durum veya işlerin sebep olduğu sıkıntı, huzursuzluk duygusu' kavramını karşıladığını söyleyebiliriz:

Görümcemin sağlığını ve zavallı kadıncağızın o bin bir *gaile* içinde ne yaptığımı hep merak edip dururum. (Buğra_Y:8).

Evvelâ, sana birkaç postadır mektup yazamayışımın hesabını vereyim. Yarın Vesime'nin düğünü var. Düğün telâşı bir yandan, Homongolos muharebesi *gaileleri* bir yandan, yarım saat boş vakit bulamadım ki sana mektup yazayım Nermin. (Güntekin_BKD:110).

Devletin başına bunca *gaileyi* sardıktan sonra, ittihatçıların hâlâ tek durmadıkları kulağına çalınmıştı. (İlhan:297).

2.2.2.59. *Gam* ve Türevleri

<p>Gam: (Ar. ğam¹²) Tasa, kaygı, üzüntü_{TS} Gam çekmek: Tasalanmak, kaygılanmak, üzölmek_{TS} Gam yememek: Tasa etmemek, kaygılanmamak, üzölememek_{TS} Gamlanma: Gamlanmak işi_{TS} Gamlanmak: Tasalanmak, üzüntü duymak_{TS} Gamlı: Kaygılı, tasalı_{TS-1} Sıkıntılı veya üzüntü veren_{TS-2} Gamlılık: Gamlı olma durumu_{TS} Mağmum: (Ar. mağmüm) Tasalı, üzgün_{TS-1} Sıkıcı, kapanık_{TS-2}</p>

Arapça – Türkçe Sözlük’te (Mutçalı, 1995:634) ‘bir şeyi örtmek’ temel anlamında verilmiş olan *gam* göstergesi ile ilgili olarak Steingass (1892:894) ‘bulutlu olma (gün); yoğun sıcak ve bunaltıcı olma; hüznün verme; bağlama, örtme; keder, üzüntü, kaygı, sıkıntı, dert; pişman olma, yas tutma, matem tutma; zarar, ziyan’ şeklinde tanımlamaya gider.

Genel olarak *gam* ve *türevlerinin* kullanım yerlerine bakıldığında, ‘istenmeyen, kötü bir olaya maruz kalma veya hoşla gitmeyen durum ve şartlar karşısında çaresizlik içerisinde kalma durumlarında ortaya çıkan bir duygu kavramını karşılamaktadır.

‘Gam’ duygusunu yaşayan insanın, olumsuz bir durumun, sorunun baskısı altında, sıkıntısı içerisinde olduğu görülür.

İncelediğimiz eserlerde bu duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şu başlıklar altında toplanmıştır:

- **Aşk**

‘Karşı cinse duyulan aşırı sevgi ve bağlılığın tek taraflı bir şekilde gerçekleşmesi ve bu sevgide bazı olumsuzlukların yaşanması sırasında kişide ortaya çıkan sıkıntılı, acı veren bir duygu’ kavramı olarak kendini gösterebilmektedir:

— O sarı oğlan, Mülâzım Ahmet Rıfkı neden öldü? Emme ben biliyom. Şehirli avrat *gamından* asıl Gumandan Bey’e yanyo. Tıpkı benim gibi. (Adivar_AG:118).

¹² Arapçada *gam* aynı zamanda bir şeyi örtmek anlamında da kullanılmaktadır (Mutçalı, 1995: 634).

İç delikanlı, *gam yeme!* Gönül yarası şiirlerde, şarkılarda söylendiği gibi değildir; çabuk geçer. Yarın karşına bir yeşil gözlüsü çıkar, siyah gözleri unutturur. (Karay_KT:248).

- **Beğenilmeyen kötü olay, varlık ve durumlar**

Hoşa gitmeyen, sıkıcı, kötü durum veya varlıklardan ve bunların insana olan etkisinden bahsedilirken söz konusu göstergeler kullanılmıştır. Bu kullanımlarıyla *hüzün ve türevlerine* anlam yönünden yakınlık gösterir:

...sonra duvarlarının yüzünde, kiremitleri arasında biten dam korukları, kuzukulakları, yapışkanlarla adeta birer türbeye dönmüş, delikleri, kovukları kargalara, çaylaklara, baykuşlara yuva olmuş bu damların altında geçirilen o aşırı fakir, o *gamlı* hayatı düşünür, gözleri sulanır, o üzüntüyle bütün bu memleket halkına şöyle bir nutuk çekerti. (Gürpınar:44).

Vakıa sağı solu yangın viraneleriyle çevrilmiş olan bu evin harici manzarası pek *mağmum* bir şeydi, fakat asıl içine girildikten sonradır ki insanın kalbine korku ile karışık derin bir kasvet çöküyordu. (Karaosmanoğlu_KK:197).

Ortalık kararmıştı. Günün, en bahtiyar insanları bile az çok *gamlandırın* bir saatiydi. (Güntekin_YD:98).

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

Yarı ölü gibi idi. Dişleri çarpıyor, çeneleri kısılıyordu. Hamza Bey çetesindenmiş, ‘İhsan Bey’i tuttular, öldürüyorlar, yetişin!’ diye bağıyordu. Hemen ata atladık, gittik. Geldiğimiz vakit tahkik edemedim. Fakat nöbetçi daha çok bilecek. İsterseniz sorunuz.

Nöbetçi de bir mahkeme huzurunda gibi geldi, anlattı. Sesi mühtez, gözleri *gamlı* idi. (Adivar_AG:127).

- **Çok istediği halde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması**

Daha çok *gam yememek* göstergesinin kullanımlarında gördüğümüz ‘çok önem verilen bir şeyin gerçekleşmesinden dolayı dertlerden, kaygılardan kurtulma’ anlamını göz önüne alırsak *gam yemek* şeklindeki bir göstergenin ‘çok istediği hâlde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması sonucunda olumsuz duygulanmak’ kavramını karşılayabileceğini söyleyebiliriz:

— Herkes seni delirdi sanıyor emmi, dedi.

— Sansınlar! Hiç kimsem yok! Meyve vermedi benim neslim. Kuruyakaldı ağacımız. O dal üzerinde bir tek çiçeğin açtığını görsem, *gam yemezdim*. (Çokum:240).

Sen geldin ya... Seni dünya gözüyle gördüm ya... Ölsem de *gam* değil' dermiş... (Tahir:306).

- **Olabilecek kötü olaylar**

‘Kendisinin veya sevilen bir insanın karşılaşabileceği olumsuzluklar üzerinde veya kesin olarak gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmeyen bir olay üzerinde olumsuz beklentiler içerisine girmekten dolayı ortaya çıkan duygu’ anlamındaki kullanımıyla ilgili olarak şu cümleyi verebiliriz:

‘Yok., yok!. Hayıflanma; ham meyvaya dönersin. Ne dedi Aslan Baba? Duymuşluğum doğru mu?. Sözün hoşsa hoşluk bulacağım.’

Yarı aralık gözlerini, gözlerindeki parçalanmış güneş ışıklarıyla birlikte İltutmuşun dudaklarına verdi. ‘Hadi İltutmuşum!’

‘Canım baba *gam* kasavet çekme duymuşluğun doğrudur. (Sepetçioğlu_A:101).

Gam ve türevlerinin karşıladığı duygu içerisinde olan insanların olumsuz olay veya durumları bir sorun olarak görmesi, bunlar üzerinde düşünmesi, zihnini meşgul etmesi dikkat çeker. Bu hoş olmayan zihinsel faaliyetler, onu sessiz, durgun, huzursuz bir duruma sokar.

Düşündün sen Süleyman Beyim? Yüzüne *gam* kasavet çöktü., neden ki? (Sepetçioğlu_A:183).

Bununla birlikte yazarların bakışlar ile ‘gam’ duygusunu ilişkilendirmesine ve *gamlı*, *mağmum* göstergelerinin, bir sıfat olarak, gözü niteleyen kullanımlarına bakarsak bu duygunun, kendisini, daha çok göz ve bakışlarda belli ettiğini söyleyebiliriz.

2.2.2.60. *Garip* ve Türevleri

Garip: (Ar. ġarīb) Dokunaklı, hüzün veren_{TS-4}

Garip garip: Zavallı, şaşkın bir biçimde_{TS}

Garipleşme: Garipleşmek işi_{TS}

Garipleşmek: Garip bir duruma gelmek_{TS}

Gariplik: Garip olma durumu, garabet_{TS}

Gariplik basmak: Yalnızlık çökmek_{TS}

İncelediğimiz eserlerde *garip ve türevleri*, daha çok, ‘alışılmışın dışında, yadırgatıcı’ ve ‘yalnızlık’ kavramlarını karşılamaktadırlar.

Bunun yanında ‘içinde bulunulan durumdan etkilenerek (içinde bulunduğu ortamı tuhaf, soğuk bulma gibi) olumsuz bir duygu içine girme’yi karşılamada da *garip ve türevlerine* başvurulduğu belirlenmiştir.

Kullanım yerlerine bakıldığında üzüntü göstergelerinden *hüzün ve türevlerine* anlam yönünden yakınlık göstermektedir:

Sonra bu tatlı apartman bahsi kapanır kapanmaz üzerine bir derin hüzün çöker, *garip garip* etrafına bakınır:

— Burada nasıl yaşanır? Şu duvarlara bak, şu tavana bak! Bu ne oda! Bu ne sofa! Allahım, sen kurtar, bir an evvel sen kurtar!” (Karaosmanoğlu_KK:142-143).

Fakat o akşam hasta olmak olamaz. Sanki neden içine bu *gariplik çökmüştü?* Ne vardı? Selim Paşa ile karısı çocuk gibi şen ve kaygusuzdular. Galiba fenerleri silen kızların hüznü ona da sirayet etmişti (Adıvar_SB:392).

Geceler, ıssız çıplak Anadolu yaylasını daha ziyade *garileştirir*. Bu ıssız, ışısız topraklar, gökyüzünün altın mozayıklı, muhteşem kubbesi altında ezilir, erir, yok olur. (Karaosmanoğlu_Y:86).

2.2.2.61. *Gayrimemnun*

Gayrimemnun: (Ar. ğayr-i memnūn) Memnun olmayan, kızgın, hoşnutsuz, küskün, kırgın, sızlanan_{TS}

‘Herhangi bir olaydan veya durumdan ötürü sevinç duyan, kıvançlı, mutlu’ şeklinde açıklanmış olan *memnun* göstergesine karşıt olarak kullanılan *gayrimemnun*, *Türkçe Sözlük*’te olumsuz bir duygu olarak tanımlanmıştır. ‘Özellikle meydana gelen olayları, içinde bulunduğu durumu beğenmeyen ve çaresizlik içinde bunları kabul eden insanın duygu durumu’nu karşılayan kullanımlarını göz önünde bulundurarak üzüntü göstergeleri arasında gösterebiliriz:

Kadın şefkat ve merhamet içinde heyecanlıydı. Öbürü kendinden *gayri memnun* bir sesle anlatıyordu:

— Demin gördünüz ya, hiç de iyi konuşamadım, işi idare edemedim, kimseyi iknaya muvaffak olamadım. Dünden beri bir gayret göstereyim, kalkmayayım, eski Baki olayım, tekrar hayatıma döneyim dedim, sizleri çağırdım... heyhat! (Karay_KT:332).

Bu yüzden çok güzel bir mesleği, cemiyet içinde bir yeri olduğu hâlde kendisini biçare, her hakkı yenmiş, gelecek için ümitsiz sanıyordu.

Belki beni de kendisi gibi bir sınıf dışı, bir *gayri memnun* zannettiği için sevmiş, himayesine almıştı. (Tanpınar_SAE:101-102).

2.2.2.62. *Gocun-* ve *Türevleri*

Gocunma: Gocunmak işi_{TS}
Gocunmak: Bir şeyden alınmak, çekinmek, kaçınmak_{TS}
Gocundurma: Gocundurmak işi_{TS}
Gocundurmak: Gocunmasına sebep olmak_{TS}

‘Hak edilmeyen bir davranış veya bir söz karşısında duyulan hoşnutsuzluğun doğurduğu bir duygu’ olarak gördüğümüz *gocunma* göstergesinin, incelediğimiz eserlerde sadece üç kez kullanıldığı tespit edilmiştir:

— ...Senin duan kabul edilir Yunus’um, bilirim, n’olursen de et olur mu, yazık biçare kızcağıza!...

Yunus, “Biçare olan benim” diye düşündü, karısının saçlarını okşadı:

— Ederim, dedi, hiç etmez olur muyum?

Gerçi yağmur, bir iki serpiştirmeye geçip gitmişti ama Yunus hiç *gocunmadı*, “Olacak, olacaktır” deyip, kızın hayırla geldiğine inanmaya devam etti... (Işın:135).

2.2.2.63. *Göğüs / İç Geçirmek*

Göğüs geçirmek: Üzülerek derinden soluk almak, içini çekmek_{TS}
İç geçirmek: Derin soluk alarak üzüntüsünü belli etmek, içini çekmek_{TS}

Çaresiz bir şekilde kalan insanın duyduğu üzüntü sırasında dışarıdan fark edilebilir şekilde yaptığı “nefes alma hareketi”, içinde bulunduğu duygu hâlini belirtmektedir. ‘Özellikle arzu edilen bir varlıktan yoksun kalındığında, istediklerine kavuşamayacağını kabullenmelerde, başkasının içinde bulunduğu kötü durumlar karşısında ortaya çıkan ve *hüzünlenme* anlam yönünden yakınlık gösteren duygu göstergeleri’ şeklinde tanımlayabiliriz:

İltutmuş Bey dertli lâflar etmiş de dert yükü ciğerlerini bunaltmış gibi iç çekip bir daha: “İşte böyle Ersagun Beyim” dedi. Ersagun Bey de *göğüs geçirmek* üzereydi. (Sepetçioğlu_K:148).

Neyi anlatırdı bu şarkılar? Toprağı mı, ağaçları mı, kuşları mı, aşkı mı? Ayrılığı mı hasreti mi?... O şarkıların bestekârı kimdi? Bunca pisliğin içersinde tertemiz kalabilmiş bir köylü mü? Katerina'nın sevmeğe, hüznülenmeğe, içli şarkılar dinleyip *göğüs geçirmeye* hakkı var mıydı? (Çokum:66).

Sandık dolap yerleştirirken annemin eline geçiyorsa çok üzülüyordur. Bir gün, derin derin *iç geçirip*: “Murat'ın böyle, bizlerden kopup gidişini, bir karı uğruna aileyi bile unutuşunu baban iyi ki görmedi,” demişti. “Ona öyle ümitler bağlamıştı ki. İki muradı da oldu, lâkin ne fayda, ikisi de...” (Ağaoğlu:271).

2.2.2.64. *Gönlü Kalmak*

Gönlü kalmak: Gücenmek_{TS-2}

İncelediğimiz eserlerde sadece 1 defa kullanıldığını belirlediğimiz *gönlü kalmak* göstergesinin ‘hak edilmeyen bir hareket karşısında üzüntü duymak’ anlamında kullanıldığı belirlenmiştir. Bu anlamıyla *alınmak*, *gücenmek*, *kırmak* göstergelerine yakınlık göstermektedir:

— ...De sana ne yapayım?
Sarı içinden gelen bir sesle, duraklamadan:
— Dilediğini beğ. Çek vur, *gönlüm kalırsa* nâmert desinler. Amma şunu da bil ki, iş sandığın gibi değil. (Buğra_KA:319).

2.2.2.65. *Gönlünü Söndürmek*

Gönlünü söndürmek: Küstürmek, kırmak, incitmek_{TS}

‘Birisine duyulan sevginin karşılık bulmaması, hak edilmeyen bir tavra maruz kalma sonucu olumsuz şekilde duygulanmak’ şeklinde tanımlayabileceğimiz *gönlü söndürmek* göstergesi bağlamı içerisinde değerlendirildiğinde, insanın geleceğe, hayata karşı bakışının, yaklaşımın olumsuz yönde etkilendiği görülür:

Bence, gönül güzelliği göz, yüz güzelliğinden daha iyi bir şey. Kalpsiz bir güzelliğin, fakir teyze kızlarının hayatını kırmaktan, *gönlünü söndürmekten* başka neye faydası var ki? (Güntekin_Ç:323).

2.2.2.66. Göynü- ve Türevleri

Göynük: Acısı olan, elemli_{TS-5}
Göynüme: Göynüme durum_{TS}
Göynümek: Dertlenmek, üzülme, içlenme_{TS-1}
Göyünme: Göyünme işi_{TS}
Göyünmek: Göyünmek_{TS}

İncelediğimiz eserlerde *göynü- ve türevleri* ile ilgili yaptığımız taramada, sadece 1 kullanımla karşılaşmıştır. Emine Işinsu'un Yunus Emre'nin hayatını konu olarak ele aldığı *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri* adlı eserinde verdiği dörtlükte *göynümek* göstergesinin kullanıldığı görülmektedir. Karşılığında kavramı ise 'bir başkasının başına gelen kötü olaydan dolayı olumsuz etkilenmek, büyük üzüntü duymak' şeklinde tanımlayabiliriz. *Yan- ve türevleri* ile anlam yönünden benzerlik gösterir.

Bu dünyada bir tek şeye
 Yanar gönlüm *göynür* özüm,
 Yiğit iken ölenlere
 Gök ekini biçmiş gibi. (Işinsu:114).

2.2.2.67. Gözleri Buğulanmak

Gözleri buğulanmak: Gözleri yaşarak çevreyi bulanık görmek_{TS}

Türkçe Sözlük'te, *gözleri bulutlanmak* göstergesiyle birlikte ele alınmış olan gösterge, bir üzüntü göstergesi olarak, daha çok, 'zihinde canlanan bir düşüncenin, hatıranın; gelecek ile ilgili istenmeyen, kötü sonları düşünmenin neden olduğu duygulanma'ları karşılamaktadır. *Gözleri buğulanmak* göstergesinin kullanıldığı cümlelerde, kişinin ağlamaya hazır bir durumda olduğu tespit edilmiştir:

— Hayır, Baki hayır... Bunun da olmasına canla, başla çalışacağım. Daha doğrusu çalışanlarla beraber azamî gayret göstereceğim! Tabii, bir şartla: Ömrüm vefa ederse! Kimin kalacağı kestirilemez. Herhalde uzun yıllar o işe sıra gelmemesini ikimiz için de dilerim.

Kadınlar Tekkesi şeyhinin parlaklığını ve güzelliğini kaybetmeyen *gözleri buğulandı*, pınarlarda yaşlar birikti. (Karay_KT:456).

Nizam Dede birden Arslan Beyi hatırladı *Gözleri buğulandı*. Göğüs geçirerek ...(Çokum:302).

2.2.2.68. *Gözleri Dolmak*

Gözleri dolmak / dolu dolu olmak: Ağlayacak kadar duygulanmak_{TS}

Sözlük anlamında da görüleceği üzere temel anlamı ‘olumlu veya olumsuz duygulanmalarda kendini gösteren ve beraberinde duygulanmadan kaynaklanan herhangi bir ses unsurunun (feryat etme, hıçkırma, sızlanma vb) olmadığı sadece gözde yaş belirmesi’ etrafında değerlendirilebilecek *gözleri dolmak* ve *gözleri dolu dolu olmak* göstergelerinin incelediğimiz eserlerde daha çok üzüntü duygusu ile ilişkili kullanıldığı tespit edilmiştir.

Genel olarak geçmişteki güzel bir zamana, sevilen bir varlığa duyulan özlem, kötü bir olay karşısında çaresizlik içinde kalma, bir başkasının içinde bulunduğu kötü durum, söz konusu göstergelerin kullanılmasında rol oynayan etkenlerin başında gelmektedir:

Kullanıldıkları yerlere bakıldığında, gözleri dolan kişilerin özellikle *hüzün*, *kırılma*, *acımaya* benzer duygular yaşadıkları görülmüştür:

Birden, herhangi bir nedenle, bir benzetme, bir koku, bir çağrışımla, doğup büyüdüğümüz kentimizdeki bağ evimizi anmışsak, hemen *gözlerimiz dolar*. (Meriç:75).

‘Kar altında kaldılar, sevdalılar dondular!’ dedi. Sesi bir inleme, bir ağıt gibi acılı çıktı. Taşbaşın bu sese *gözleri doldu*. (Kemal:221).

Perihan hem kendini öptürdü hem de halasının boynuna sarılıp yanağını yanağına dayadı, ne düşündüyse gözlerinden yaşlar aktı. Sonra anasını babasını hiç tanımamış olan Feride’nin de *gözleri dolu dolu oldu*. (Esen-dal:53).

2.2.2.69. *Gözleri Sulanmak*

Gözleri sulanmak: Gözlerine yaş gelmek_{TS}

Her ne kadar temel anlamı ağlama ile ilgili olsa da, içinde bulunulan duygu durumunu da karşıladığı kullanımları tespit edilmiştir. Daha çok, geçmişteki güzel, rahat bir yaşamın, birlikte olduğu insanların özlemini duyan kişinin duygu durumundan bahsedilirken görmekteyiz.

Bunun yanında bir cümlede kişinin içinde bulunduğu güç şartlardan dolayı yaşadığı duygunun dışa yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kullanımda insanın, yaşadığı duyguyu başkalarına yansıtma gayretinde olduğu hissedilmektedir:

Nasıl severdi ama bilseniz... Nasıl içini çekerdi, *gözleri sulanırdı* babaannesinden bahsederken... (Safa_MNK:242).

Söylendikçe sesi titriyor; *gözleri sulanıyordu*:

‘Mamafih bu sözler aramızda kalsın evlâdım’ dedi, ‘zannetmesinler ki, kendilerinden muavenet istiyorum, hayır, hayır. Allah göstermesin, ben burada her türlü felâkete, mahrumiyete, zarurete katlanırım; fakat istemem ki kimseler halime vâkıf olsun... (Karaosmanoğlu_KK:195).

2.2.2.70. *Gözleri Yaşarmak*

Gözleri yaşarmak: Gözleri sulanmak_{TS-1} Duygulanmak_{TS-2}

Gözleri sulanmak göstergesine benzer olarak *gözleri yaşarmak* göstergesinin de ‘çaresizlik içinde kalınan, istenmeyen durumlar karşısında veya bir varlığa duyulan hasret sebebiyle ortaya çıkan duygu’nun, dış görünümüne bakılarak dile getirilmesinde kullanıldığı tespit edilmiştir:

Şimdi kadınların saçlarını kestirdiklerini hayretle görür. Bütün bu kesilmiş saçların yanyana teşkil edecekleri sarı, kumral ve siyah üç nehri hayattan çıkararak ademe doğru akmış gibi hayal eder. *Gözleri yaşarır*. ‘Hiç bunlara kıyılır mıydı?’ diye sorar. (Hisar:171).

İstanbul’un adı anıldıkça *gözleri yaşarıyor* kocaman göğsü derin hasret nefesleriyle kalaycı körüğü gibi kabarıp iniyor. (Güntekin_Ç:155).

2.2.2.71. *Gücen- ve Türevleri*

Gücenme: Gücenmek işi_{TS}

Gücenmek: Birinin beklenilmeyen davranışı veya sözü karşısında kırgınlık duy-

mak, üzölmek_{TS}

Güendirci: Güendiren, gönöl kıran, inciten (biçimde)_{TS}

Güendirme: Güendirmek işi_{TS}

Güendirmek: Güenmesine yol açmak, gönlünü kırmak, incitmek_{TS}

Güenik: Güenmiş, kırılmış ,incinmiş, küskün_{TS}

Güeniklik: Güenik olma durumu_{TS}

Güenilme: Güenilmek işi veya durumu_{TS}

Güenilmek: Güenmek işine konu olmak, herhangi bir kimseye güenmek_{TS}

Güeniş: Güenmek işi veya biçimi_{TS}

‘Sevilen, değer verilen birinin kendisine karşı beklemediği, hak etmediği davranışta bulunması karşısında hatayı yapan kişiye yönelik gösterilen bir tepki’ etrafında açıklayabileceğimiz *güen-* ve *türevlerinin* temelinde hafif bir ‘öfke’ vardır. Fakat bu çeşit ‘öfke’ duygusu içerisine giren kişi, hata yapan kişinin değer verilen, sevilen bir kişi olmasından dolayı, ona ceza vermemekte(verememekte), sadece ona karşı soğuk, mesafeli davranma, konuşmama gibi tepki verme yolunu seçmektedir. Bu anlamıyla *küs-* ve *türevlerine* anlam yönünden yakınlık gösterir:

Paşa, en güvendiği gazetenin de bu ihanetini görünce, o günden beri matbuata da *güendi* ve bir daha köşke gazete sokmadı. (Safa_DHK:46).

Kardeşim, *güenme*, Servet Bey’in çocuklarının en büyük noksanı utanmak nedir bilmemeleridir. (Karaosmanoğlu_KK:35).

Darılma, *güenme*, bizden doğacaklar Torosta kalacakları için, bu Torosa bir armağan etmem gerekiyor. (Kemal:281)

Bunun yanında sevilen, değer verilen insan tarafından yapılan bu hak edilme-yen davranış karşısında ortaya çıkan üzüntü duygusunu karşılayan kullanımlarına da rastlanılmıştır:

Küçük Ağa ona Topal İsmail ile konuşmasından sonra ortaya çıkan son durumu da anlattı ve belki de sekizinci defa olarak bir daha tembih etti:

— Beni Ali emmin ile reis beyin bile Küçük Ağa deyebilecek, anladın mı? Bir şey hissettirirsen hakkımı helâl etmem.

Çolak gerçekten *güenmişti*:

— Bana güvenemedin gitti be Küçük Ağam... (Buğra_KA:335).

İhsan, sitemli bakışlarla onu süzdü:

“Bizden de mi saklı? *Güendim doğrusu*, Ali!..” dedi. (Sabahattin Ali:89).

Sakın köye girdikten sonra beni büsbütün unutmayın! Şimdiden, içimde ona karşı bir *güeniklik* peyda oluyor. (Karaosmanoğlu_Y:22).

2.2.2.72. *Gücüne Gitmek*

Gücüne gitmek: Gönlü kırılmak, onuruna dokunmak_{TS}

Bir deyim olarak karşımıza çıkan *gücüne gitmek* göstergesi, ‘gönlü kırılmak, onuruna dokunmak’ şeklinde tanımlanmaktadır. Özellikle ‘sevilen, sayılan bir insanın kendisine karşı beklenmedik bir davranış veya sözü sonucunda görülen bu duygulanma’da, kişinin başkaları hakkındaki olumlu düşüncelerin sarsılması önemli rol oynar.

Gücüne gitmek göstergesinin incelediğimiz romanlardaki kullanımlarına baktığımızda üzülmeye ile birlikte bir öfkelenme de görülür:

Benim *gücüme giden* şey, senin beni apartıman karanlığına bir eşya imişim gibi, benim arzularımın hiç ehemmiyeti yokmuş gibi o karanlığa çekip birdenbire kucaklamandı. (Safa_MNK:286).

Vasfiye, çok mahzun, bir yandan, aziz bir arkadaşı tarafından aldatılmak *gücüne gidiyor*, bir yandan da yalnız kaldığından şikâyet ediyor. (Güntekin_Ç:271).

2.2.2.73. *Güç Gelmek*

Güç gelmek: Bir şeyin yapılmasında zorluk ve sıkıntı ile karşılaşmak_{TS}

‘Yapmak zorunda kalınan bir iş, sevilen bir varlıktan ayrılma veya ondan uzak olma gibi kişiyi hoşlanılmayan durumlar içinde bırakan sebeplerden dolayı yaşanan duygu’ kavramı ile ilişkili olarak kullanılmaktadır. Anlam yönünden bazı kullanımlarda *sıkılmak*, bazılarında ise *azap*, *elem duymak* göstergelerine yakınlık gösterir:

Fakat, bu bir sabah vakti, bulutların uçtuğu, içinin ezildiği bir sabah vakti açtığı; camlarına buğular resimlenen, yazın altın enseli, saçı güneş, yağmur kokulu çocukları tıraş ettiği bu dükkânı bırakmak ona çok *güç gelecekti* (Abasıyanık:145-146)

— Yuvrucağım... Çocuğum... Sensiz kalmak bana her şeyden *güç geldi*. Bilsen nasıl yalnızdım. (Uçuk:111)

2.2.2.74. *Günleri Gece Olmak*

Günleri gece olmak: Çok kederlenecek bir duruma uğramak_{TS}

“Gündüz”e göre hoşlanılmayan bir zaman dilimi olarak bilinen “gece”, *günleri gece olmak* yapısı içerisinde meydana gelen istenmeyen bir olay sonucu, girilen kötü durum ve şartları belirtmektedir. İncelediğimiz eserlerde söz konusu gösterge ile ilgili herhangi bir kullanıma rastlanılmamıştır.

2.2.2.75. *Harap ve Türevleri*

Harap: (Ar. ḥarāb) Bayındırlığı, kalmamış, yıkılacak duruma gelmiş, yıkkın, viran_{TS-1}
Bitkin, yorgun, perişan_{TS-2}
Harap etmek: Harap duruma getirmek_{TS}
Harap olmak: Harap duruma gelmek, haraplaşmak, perişan olmak_{TS}
Kendini harap etmek: Sıkıntı veya üzüntüden perişan olmak_{TS}

Çökme, yıkılma, alt üst olma göstergelerinde olduğu gibi meydana gelen istenmeyen, kötü durumların insan üzerinde yıkıcı etkilerde bulunduğunu belirten bir diğer gösterge grubu da *harap ve türevleri*'dir.

‘İnsanın hayatta önem verdiği konularla ilgili olarak karşılaştığı hiç istenilmeyen olay ve durumlardan dolayı var olan iyi düzenin sona ermesi ile büyük üzüntü duyma’ etrafında tanımlayabileceğimiz *harap ve türevlerinin*, mutluluk göstergeleri arasında ele alınan *mamur ve türevleriyle* bir karşıtlık ilişkisi olduğu görülür:

Sonra, bir yere gitmek, insanlarla temas etmektir. Halbuki Mümtaz, insanlardan kaçıyor. Onların anlamamazlığından *haraptı*. Onlar meselesiz yaşıyorlardı. (Tanpınar_H:375).

Daima, daima, Ferit, gülebiliyorum. Nilüfer’i ve seni kaybedersem de güleceğim. Yoksa ben hepimizden evvel kaybolurdum. Az mı üzdünüz ve *harap ettiniz* beni? (Safa_MNK:128).

Sâra’nın ruhu, Sâra’nın vücudu için çıldırıyordu. Fakat ne yazık ki bu güzelliğin pek az, ancak üç beş sene ömrü kalmıştı. İhtiyarlamak ve güzelliğini kaybetmek fikrinin beni bazen nasıl *harap ettiğini* bilirsin. (Güntekin_BKD:103).

Evlilik hayatının manasızlığını anlatıyor, Nuran’dan başka hiç kimse ile mesut olamayacağını üstüste söylüyordu. Ne karısı, ne çocukları gözün-

deydi. ‘Sana muhtacım... Sensiz *harap olacağım*... Hayatımda birçok şeyleri denedim. Fakat yanımda sen olmadığın için... (Tanpınar_H:266).

2.2.2.76. *Hatırı Kalmak*

Hatırı kalmak: Gücenmek, kırılmak_{TS}

‘Sevilen birisinin istenilen hareketi yapmaması, beklenen sözü söylememesi; aksi hareket ve söylemlerde bulunması sonucu olumsuz duygulanmak’ olarak tanımlanabilecek (*birinin*) *hatırı kalmak* duygu göstergesi ile ilgili olarak incelediğimiz eserlerden şu örnekleri verebiliriz:

Çiğlik olmasın ve İhsan’ın *hatırı kalmasın* diye iki yudum rakı içmişti. (Sabahattin Ali:89).

— Yahu, yüzbaşım, *hatırın kalmasın* ama sana: ‘Ayı Dayı’ adını ta-kanların yerden göğe kadar hakları varmış. (Güntekin_Ç:216).

2.2.2.77. *Hayıf ve Türevleri*

Hayıf: (Ar. *hayf*)¹³ Acınma, üzülmek_{TS-2} Vah! Heyhat! Yazık!_{TS}

Hayıflanma: Hayıflanmak işi_{TS}

Hayıflanmak: Acınmak, üzülmek, yerinmek, esef etmek_{TS}

Sadece fiil şekillerine rastladığımız *hayıf ve türevlerini* ‘geri dönüşün, düzeltmenin bulunmadığı, hoşlanılmayan durumlar karşısında ortaya çıkan bir duygu’ etrafında tanımlayabiliriz. *Hayıflanmak* göstergesinin kullanıldığı cümlelerde kişinin içinde bulunduğu durumdan hoşnutsuz olduğu; yakındığı, yerindiği görülür. Birçok üzüntü göstergesinde olduğu gibi bu duygu göstergesinin karşıladığı duyguda da ‘çaresizlik’ ön plandadır.

- **Beğenilmeyen kötü olay, varlık ve durumlar**

İçini hakikî bir teessürle çekti. Hakikaten mustarıptı.

— Aziz Hayri Beyciğim, eğer bir gün bu kadar sevdiğim ve şevkle kurulmasına çalıştığım bu müesseseden ayrılırsam, emin olun ki, tek sebebi bu kayıtlardır, diye *hayıflandı*. (Tanpınar:315).

¹³ Arapçada *hayf*, “yanlış, hatalı, gayri adil; zarar, ziyan, haksız hüküm veya karardan gelen zarar” anlamında kullanılırken “ne yazık! ne kötü!” anlamlarında birer ünlem olarak da kullanılabilir. (Mutçalı, 1995:211)

— Bu oğlan acaba neden Karagöz'deki Tuzsuz Bekir gibi konuşmaktan hazzediyor, dünyanın anasını ağlatmak istiyor, diye *hayıflanıyordu*. (Adivar_SB:156).

- **Ölüm**

Ölmekte olan bir insanın durumundan etkilenerak çaresiz bir şekilde üzülme şeklinde açıklayabileceğimiz kullanımlara az da olsa rastlayabilmekteyiz:

O da bu fakirin dünyadan göçüp gitmesine *hayıflandığından* değil...(Güntekin_BKD:66).

- **Sahip olunan bir varlığın, eşyanın, niteliğin kaybolması**

Çevresinde değer verilen, sevilen bazı niteliklerin, unsurların yok olması karşısında insanın yaşadığı çaresizlik içindeki duygu kavramını karşılayan kullanımlar tespit edilmiştir:

...Anadolu köylüsünün safiyetini yitiriyor olmasına *hayıflananlardan* da nefret ettim. (Alatlı:208).

- **Yapılan hataların farkına varılması**

Yapılan yanlış, istenilmeyen bir hareket sonrası veya karşılaşılan bir sorundan geçmişteki hatalı yaptığı hareketleri düşünerek pişmanlık, suçluluk duyan kişinin yaşadığı üzüntüyü karşılamaktadır:

İyi kalpli bir adam olduğu anlaşılan Fransız gönüllü, vurulma olayından fevkalade üzülmüş, “C'est tres triste! Damage! Damage!” diye *hayıflanıyor*, özürler diliyordu. (Alatlı:97).

Bütün kabahat bende oldu” diye *hayıflandı*. “İşi daha çabuk tutabilirdim.” (Tanpınar_SAE:68).

- **Yetersizliğin, eksikliğin, âcizliğin farkına varılması**

‘İstenilen, arzu edilen bir varlığın, özelliğın eksikliğının hissedilmesi ile birlikte yaşanan duygu’ kavramı için hayıf göstergelerinin kullandığı belirlenmiştir:

Vakia bu apartmanların merdivenlerinden çıkarken: “Ne yazık asansör yok!” diye *hayıflanıyordu*...(Karaosmanoğlu_KK:141).

Çaka Bey yanında av bıçağının bile bulunmamasına *hayıflandı*; gözlerini köşedeki tahta kerevetin bir bacağına dikti, bir çırpıda kerevete varıp varamayacağını hesapladı.(Sepetçioğlu_K:142).

Genel olarak bakıldığında *hayıf ve türevleri*, ‘istenilmeyen kötü durumlar karşısında çaresiz kalan kişinin, içinde bulunduğu bu durumdan dolayı şikâyet içeren üzüntü duyması’ kavramını karşılamaktadır.

Hem *hayıf* göstergesinin *Sözlük*’te yer alan “Vah! Heyhat! Yazık!” açıklaması hem de incelediğimiz eserlerde bağlamı içerisinde *hayıflanmak* göstergesi ile birlikte görülen bazı ünlemler bu şikâyeti destekler niteliktedir:

Yağmur Bey de *hayıflandı* bu sefer: “Ah yaa ah, ama ben iyi edeceğim...” (Sepetçioğlu_A:281).

Bu arada: “Ah sağ kolum” diye *hayıflandığı* çok olmuştu (Buğra_KA:105).

Hayıf ve türevleri ile karşılanan duygu içerisinde olan kişinin dış görünümünden bahsedilirken içinde bulunulan çaresizlik de kendini göstermektedir:

Bacı’dan gece olanları işitir işitmez, *hayıflanışını* görmeli: kaşlarında garip bir kaykılma, dudaklarında küs çocuk sarkması! (İlhan:399).

Bunun yanında *ahlama* (sızlanma), *baş sallama*(çaresizlik, kabullenme anlamında) şeklinde tespit ettiğimiz ifadeler de hayıflanan insanın dışa yansıyan hareketleri, görünümelerini dile getirmesi açısından önem arz etmektedir.

2.2.2.78. *Hüsran ve Türevleri*

Hüsran: (Ar. husran) Beklenen şeyin elde edilememesi yüzünden duyulan acı_{TS}
Hüsranı uğramak: Beklenen sonucun elde edilememesi sebebiyle çok üzülme, acı çekmek_{TS}

‘Meydana gelen olumsuz bir gelişmeyle birlikte istenilenin, beklenenin gerçekleşmemesi, başarısız olma sonucu kendini gösteren büyük üzüntü’ ile ilişkili bir kavram karşılayan *hüsran ve türevlerine* incelediğimiz eserlerde sadece 2 kez rastlanılmıştır:

...tam gönül ve bilek beraberliği istediği günlerde birbirlerine can düşmanı eden yılan nasıl tutunabilmişti aralarında?

Ocakta artık alevler oynaşmıyordu. Közler kül bağlamıştı. Küçük Hacı'nın dudakları kıpırdayıp duruyordu; o, duaya sığınmıştı artık.

Ali emmi'nin göz pınarlarında birer iri damla pırlıdıyordu. O, *hüsranı* ve önlenmez hicranı ile sulh olmuştu artık. Sadece mahzun ve boyun bükük bir sitemi vardı. (Buğra_KA:389).

— Senin soyut saygın, onları çarkın ağzına itmeye yarar sadece. Batı, Keloğlanlığa pek yüz vermez. Orada tam karşıtı, Don Kişot, o sıska ve yaşlı şövalye özentisi, her atılımında *hüsrana*, yenilgiye uğratılır. (Ağa-oğlu:25).

2.2.2.79. *Hüzün* ve Türevleri

Hüzün ¹⁴ : (Ar. <i>ḥuzn</i>) İç kapanıklığı, gönül üzgünlüğü _{TS}
Hazin : (Ar. <i>ḥazīn</i>) Acıklı, üzüntü veren, dokunaklı, hüzünlü _{TS}
Hüzün çökmek : Hüzünlenmek _{TS}
Hüzüne kapılmak : Hüzünlenmek _{TS}
Hüzünlendirme : Hüzünlendirmek işi _{TS}
Hüzünlendirmek : Hüzünlü duruma getirmek _{TS}
Hüzünleniş : Hüzünlenmek işi veya biçimi _{TS}
Hüzünlenme : Hüzünlenmek işi _{TS}
Hüzünlenmek : Hüzünlü duruma gelmek, hüzün duymak _{TS}
Hüzünlü : Gönüle üzgünlük veren, iç kapanıklığına yol açan _{TS}
İçine hüzün çökmek : Kederlenmek, hüzünlenmek _{TS}
Mahzun etmek : Üzüntü vermek _{TS}
Mahzun mahzun : Mahzun olarak, mahzun bir biçimde _{TS}
Mahzun olmak : Üzgün durumda olmak, boynu bükülmek _{TS}
Mahzun : (Ar. <i>maḥzūn</i>) Üzgün, üzüntülü _{TS}
Mahzunane : Mahzuncasına, üzüntüyle _{TS}
Mahzunlaşma : Mahzunlaşmak işi _{TS}
Mahzunlaşmak : Mahzun duruma girmek, mahzun olmak _{TS}
Mahzunluk : Mahzun olma durumu _{TS}

Hüzün ve türevleri genel itibariyle, 'kişinin olmasını istemediği olay ve durumlara karşı tepki veremediği, büyük bir çaresizlik içerisinde bunları kabullendiği bir duygu' kapsamında bir üzüntü duygusunu karşılamaktadır.

¹⁴ Türkçe Sözlüğün yeni baskısında "gam, keder, sıkıntı" anlamları da eklenmiştir. (*Türkçe Sözlük*, *hüzün* maddesi)

Bunun yanında ‘hoşlanılmayan varlık, mekân veya şartların insanı hareketli, neşeli bir hâldeyken durgunlaştırdığı, sessizleştirdiği, içine kapanık bir duruma getirdiği durumlar’ için de kullanılabilir.

Kullanım yerlerinde kişinin herhangi bir direnme göstermediği, olumsuzluğu ortadan kaldırmaya çalışmadığı; sadece sessiz, durgun bir vaziyet aldığı dikkat çeker.

İncelediğimiz eserlerde *hüzün ve türevlerinin* karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şu başlıklar altında toplanmıştır:

- **Beğenilmeyen kötü olay, varlık ve durumlar**

‘Hoşa gitmeyen, insana sıkıntı veren, istenmeyen durum ve varlıkların kişiyi olumsuz etkilemesi sonucu oluşan duygu’yu karşıladıkları görülmüştür:

...bu eşya yığınları arasından iç avluyu geçip de harem dairesine varıldı mı, insanı istila eden *hüzün* daha ziyade artıyordu; burası tıpkı yer altında bir mahzen gibiydi, sanki, senelerden beri hiçbir tarafından ne hava, ne ziya almıştı... (Karaosmanoğlu_KK:196).

— Evet ama, bugün de yağmur tehlikesi var... Kuzenim, kendi durgun ve kararsız mizacına benzeyen bugünkü havadan pek hoşlandığını anlatıyordu. Müjgân, buna itiraz etti. Elindeki şemsiyeyi açıp kapamakla eğlenerek:

— Güzel ama, insana *hüzün* veriyor, dedi. (Güntekin_Ç:77).

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

— Nasıl hiç haber aldığın var mı?

— Heriften ayrılmış diye işittim.

— Ya şimdi ne yapıyormuş?

— Günahı söyleyenin boynuna, kötü olmuş diyeler. Bunu duyunca ben ondan ziyade *mahzun oluyorum*. Fakat, o sırtıyor. (Karaosmanoğlu_Y:95).

- **Çok istediği hâlde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması**

Hâle değil de geleceğe ait düşlerle yaşanılan çağda, bir kumaşı beğenip de alamamanın *hüzünü* ne kadar sürer? (Cumalı_Z:147).

— Kızcağızın beğendi, gözü kalmasın! *Mahzun olmasın!* Alın alacağınızı, parasını da kısmet ne zamansa o zaman ödersiniz. (Cumalı_Z:146).

- **Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma**

Şimdi, uzaktan gördüğü zaman korka korka yanıma yaklaşıyor, benimle ahbap olduğu için başkalarına karşı mağrur, fakat bana karşı boynu eğri, nazik nazik konuşuyor, bazen aldırma yapıp geçersenem *mahzun oluyor*. (Güntekin_BKD:74).

Feride, bu ayrılık gününü böyle düşünmemişti. Müjgân'ın çocukla meşgul olduğunu, teyzelerinin her günkü gibi konuştuğunu, güldüğünü gördükçe *mahzun oluyor*, kendine bu kadar az ehemmiyet vermeleri kalbini kırıyordu. (Güntekin_Ç:425).

- **İçli, duygusal, yanık parçalar**

Hüzün ve türevlerinin ayırıcı niteliklerinden biri de dokunaklı, acıklı, etkileyici ses veya melodilerden ve bunların insan üzerindeki etkilerinden bahsedilirken kullanılıyor olmasıdır.

Müzik hafif tatlı, *mahzun* parçalar çalıyor. (Güntekin_BKD:126).

Çimacı İzzet'le Mustafa'nın dostluğu kadar insanı *hüzne* garkeden bir şey varsa, o da Mustafa'nın akşamları söylediği türküdür. (Abasıyanık:157).

Biri şairdi, acıklı manzumeler karaladı; öbürü musikişinast *hazin* melodiler besteledi. (Karay_KT:304).

- **Ölüm**

İncelediğimiz eserlerde beklenmedik bir zamanda meydana gelen bir ölüm olayından veya bu istenmeyen olayın öğrenilmesinden hemen sonra ortaya çıkan duygu kavramını karşılamak için *hüzün ve türevlerinin* kullanıldığı herhangi bir cümleye rastlanılamamıştır. *Hüzün ve türevlerinin* ölüm ile ilgili durumlardaki kullanımlarına bakıldığında daha çok 'ölen kişinin sevdiği arasında bıraktığı yeri dolduramaz boşluğun', "hüzün" duygusunun ortaya çıkmasında rol oynadığı tespit edilmiştir.

Bunun yanında “beklenen bir ölüm olayının öğrenilmesi” veya “ölen kişi ile ilişkisi olmayan bir yabancıнын bu istenilmeyen olaya şahit olması” durumlarında da *hüzün ve türevlerini* görmekteyiz:

Aynı sene Tefrik, birbiri ardınca dayısını ve anasını kaybetti. Birinden dükkân, ev ve arkasındaki bostanımsı bahçe kaldı; ötekinden yüreğine bir türlü dolmayan bir boşluk, bir *hüzün* yerleşti. (Adıvar_SB:14).

Biraz sonra Yusuf’la beraber gelen ihtiyar doktor hastayı yatağına nakleterek dinledi, gözkapaklarını kaldırıp baktı, sonra şahadet parmağının ucuyla onları tekrar kapattı; *hüzünlü* bir tavırla başını sallayarak arkasına döndü:

‘Allah bakilere ömür versin!’ dedi. (Sabahattin Ali:161).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

‘Sevilen bir varlıktan gönülsüzce, çaresizlik içinde gerçekleşen ayrılıklarda veya bu ayrılığın düşünülmesinde ortaya çıkan duygu’nun karşılanması için *hüzün ve türevlerine* başvurulmuştur:

Hakikat şu ki, genç adam o zamana kadar bu güzel kadının sadece varlığıyla mesut oluyor, uzaklaşınca *içine hüzün çöküyor*, fakat onu hayatının içinde göremiyordu. (Tanpınar_H:156).

Seniha gittiği günden beri konağın içine yaşlı bir *hüzün çökmüştü*. (Karaosmanoğlu_KK:129).

- **Sevilen varlıklara, geçmişe, mekâna duyulan özlem**

Geçmişte yaşanmış mutlu ve neşeli anları, sevdiği varlıkları hatırlayarak bunlardan yoksun olmanın sebep olduğu duyguyu karşılamada sıklıkla başvuru bir göstergedir:

Ve bir başka gün, Hürrem’in başı Murad’ın göğsüne düşürmüştü. Hürrem, o baygınlığa pek benzeyen anlatılamaz hazzı *hüzünle* hatırladı. (Buğra_Y:20).

Remzi Bey’in sözlerinde ve sesinde hafif bir *hüzün* vardı. Zavallı ziraat mühendisi galiba Avrupa’yı hatırlıyordu... (Güntekin_BKD:17).

Hüzün ve türevlerinin olumsuz bir duyguyu karşılamalarına karşın bazı olumlu duygularla ve bu duygularla ilişkili vücut hareketleri ile birlikte kullanıldıkları

tespit edilmiştir. Fakat bu kullanımlarda da kişinin gösterdiği cansız, hareketsiz, durgun tavırlar dikkat çeker:

Gidenlerin arkasından sevinç dolu bir *hüzünle* baktı. (İşinsu:233).

Muallânın yüzünden *mahzun* bir gülümseme geçti. (Uçuk:124).

Bir üzüntü duygusu yaşayan insanda göze çarpan sızlanmalar, gözyaşı dökmeleler, *hüzün ve türevlerinin* karşıladığı duyguda çok ender görülmektedir.

Reşat Nuri Güntekin mahzun, hüzünlü bir insan ile ilgili söylediği şu sözler, bu duygu içerisinde olan kişinin dış görünüşünü vermesi yönünden dikkat çekicidir:

Romanlar mahzun insanı; omuzları çökmüş, gözleri sönmüş, hareketsiz ve sessiz bir insan diye, yani daha açıkçası bir miskin şeklinde tasvir ederler. (Güntekin_Ç:18).

Bu duygu içerisindeki kişinin dış görünümünde en fazla dikkat çeken *düşünceli hâl*'dir. Hüzün duyan kişinin özellikle bakışlarından bahseden ifadelere bakarak onun, dalgın bir şekilde, bir şeyler düşündüğünü söyleyebiliriz.

2.2.2.80. *Istırap ve Türevleri*

<p>Istırap: (Ar. iztirâb) Acı_{TS-1} Üzüntü, sıkıntı, keder_{TS-2} Istırap çekmek: Ağrı ve acı içinde kıvrılmak, aşırı derecede üzülme_{TS} Istıraplı: Istırap veren, acılı, sıkıntılı_{TS} Mustarip: (Ar. muẓtarib) Istırap ve acı çeken_{TS-1} Mustarip etmek: Acı ve ıstırap vermek_{TS}</p>

‘İnsanın çeşitli sebeplerden dolayı güç, sıkıntılı, istenilmeyen durumlara düştüğü; içinde bulunduğu durumdan huzursuzluk, manevi rahatsızlık duyduğu bir çeşit üzüntü’ olarak *ıstırap ve türevlerini* tanımlayabiliriz.

‘Fiziksel olarak insanın çektiği acılar’ yanında ‘karşılaşılan olumsuzluklardan dolayı sanki yürekte bir yara varmış gibi duyulan acı ve huzursuzluklar’ için de *ıstırap ve türevleri* kullanılmıştır.

İncelediğimiz eserlerde ‘ıstırap’ duygusu, genel olarak, anlık bir üzüntü olmaktan ziyade belli bir zaman diliminde gerçekleşen olumsuz bir duygu olarak kar-

şımıza çıkmıştır. Bu zaman diliminde ‘ıstırap’a sebep olan etkenler, insanı sürekli rahatsız etmekte, ona huzursuzluklar vermektedir.

- **Aşk**

‘Birisine karşı tek taraflı olarak duyulan büyük sevginin içte taşınması ve bu sevgiyi, sevdiği insana anlatamamaktan duyulan sıkıntı, üzüntü’ anlamında *ıstırap* ve *türevleri* görev alabilmektedir:

Artık bu iş böyle devam edemezdi. Ayşe ile karşı karşıya vuzuhla konuşacağım. Ne kadar *ıstırap çektiğimi* söyleyeceğim, o bana kat’î bir şey söyleyecek, ondan sonra hayattaki nasibimi bileceğim. (Adıvar_AG:187).

- **Beğenilmeyen kötü olay, varlık ve durumlar**

Özellikle ‘karşılaşılan, hoş gitmeyen güç, ağır işlerin sebep olduğu huzursuzluk, sıkıntı’ anlamında kullanıldığı belirlenmiştir:

Kütahya Harbi çok *ıstırap* ve meşakkat *çektirdi*. (Adıvar_AG:138).

Bu harp, olursa eğer, çok kan dökülecek. Fakat *çekeceğimiz ıstıraplar* beyhude olur, eğer metodu değiştirmezsek.. (Tanpınar_H:427).

Bir musikişinasın kulakları, acemi bir orkestranın yaptığı falsolardan nasıl muazzap olursa, Tevfik’in dürüst, yerli zevki de bu özenti insan ve eşya ahengindeki falsolardan öyle *ıstırap* duydu. (Adıvar_SB:176).

- **Sevilen varlıklara, geçmişe, mekâna duyulan özlem**

Seniha’nın hasreti, onun için, bütün ömründe duyduğu *ıstırapların* en büyüğü oldu. (Karaosmanoğlu_KK:156).

Neşide’yi unutamıyorum; unutmak ihtimalim olmadığını da anladım. Çok *ıstırap çekiyorum*, abla! Hasretine dayanamıyorum. (Karay_KT:230).

- **Çok istediği hâlde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması**

Etrafımda vefakâr ve temiz aşklarla birbirine bağlanan, temiz ve munis aile yuvaları kuran insanlar görüyorum. Bunlarla nasıl eğlendiğimi bilirsin Nermin... Fakat bu eğlenişlere artık biraz da *ıstırap* ve kıskançlık karışmaya başladı... Ne yazık ki ben, hayatımı kimseye vakfedemeyeceğim... (Güntekin_BKD:25).

Şu var ki Baki bu sefer meramına erememenin *ıstırabı* içinde günden güne artan bir arzunun esiri olmuştu. (Karay_KT:13).

- **Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma**

Zehra'nın doğuşu, Abdüsselâm Bey'in hısım akrabası tarafından unutulmuş olmasından duyduğu *ıstırapları* birdenbire hafifletti. (Tanpınar_SAE:88).

Fatma bu yabancı sevgiden ve bilhassa babasının soğuk duruşundan *mustarip*, annesinin eteklerine yapışmış ağlıyordu. (Tanpınar_H:105).

- **Ölüm**

Seyrek görülse de 'sevilen bir insanın ölüp sonsuza değin ayrılması ile kişide görülen büyük, sürekli üzüntü' anlamında *ıstırap ve türevlerine* başvurulmaktadır.

Sevdiği insandan ebediyen ayrılmanın verdiği acı, genç kadının ölümlündeki fecaat, ve bu ölümle birdenbire ona ve hepimize açılan *ıstırapları* onu içinden yıkmıştı. (Tanpınar_SAE:317).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

— Biçarenin yarın buradan giderken *çekeceği ıstırabı* düşünüyorum da... Evet Kâmran, Feride yarın gidiyor. Her şey hazır. Ben de bilmiyordum. Feride, bu sefer bana ne kalbine, ne hayatına dair hiçbir şey söylemiyor. Demin haber aldım; bu ani kararın sebebini sordum. Kocasından gelmiş bir mektuptan bahsediyor. Eminim ki yalan. Feride senden kaçıyor. (Güntekin_Ç:413).

- **Yapılan hataların farkına varılması**

Istırap ve türevlerinin karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan bir etken de geçmişte yapılan ve yapılamayanlardan insanın kendisini sorumlu tutmasıdır. Hatalarının farkına varan insan, içine düştüğü durumdan dolayı huzursuz olmaktadır:

Sanki bütün bu cürümleri kendisi işlemiş gibi *ızdırıp çekiyordu*. (Tanpınar_H:449).

Istırap çekmeyi severim. Fakat bu ıstırapın sevimli hiçbir tarafı yok; çünkü bu, bir felaketin mahsulü değildir. Bu, rezil olmuş bir adamın ıstırabıdır. (Karaosmanoğlu_Y:106).

Bir duygu kavramı olmamasına karşın fiziksel olarak dış ve iç organlardaki hastalık, yaralanma gibi durumlarda ağrı, sancı, sızı için *ıstırap ve türevlerinin* sıklıkla kullanıldığı belirlenmiştir:

Yüzü sararmış, alnı terliyordu.
 — Çok mu *ıstırap çekiyorsun* Muallâcığım?
 — Evet... Fakat... Karşılığında anne olmak var... Bu güzel, yükseltici bir ıstırap... Memnunum... (Uçuk:186).

İstırap duygusunun dışa yansıyan yönlerini ortaya koyan *ağlama, sızlanma, haykırma(feryat etme), yüzü buruşturma, kıvrınma* ifadelere bakıldığında bu duyguyu yaşayan insanın, fiziksel acı çekiyor gibi bir görünüme sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Zavallı, bir boğa gibi *ıstırabından haykırıyor* (Adıvar_AG:182).

Sanki dramatik musikinin bütün kadın kahramanları her biri kendine mahsus *ıstırapla kıvrınarak, haykırarak*, gözümün önünden geçiyorlar. (Karaosmanoğlu_Y:189).

2.2.2.81. İç(ini) Çekmek

İçi çekmek: Üzüntüyle göğüs geçirmek, hıçkırıkla ağlamak, ahlamak_{TS}
İçini çekmek: Üzüntüyle veya özlemlerle derin soluk almak_{TS}

Tanımlarda görüleceği üzere *göğüs / iç geçirmek* göstergeleri ile benzer kavramları karşılamaktadırlar. Özellikle insanın çaresizlik içinde kaldığı durumlarda sıklıkla kullanıldığı belirlenmiştir. Kendisinin veya sevdiği insanların içinde bulunduğu kötü durumlar karşısında, çaresizliğin, elden hiç bir şey gelmeyeceğinin kabullenildiği görülür:

Başını omuzları arasına gömerek yine kaldırdı ellerini:
 — Yok kardeşim, yok. Görüyorsun işte dükkânın halini... Ekici:
 — Sağlık olsun! diye *iç çekerek* gitti. (Cumalı_AT:222).

2.2.2.82. İçerle- ve Türevleri

İçerleme: İçerlemek işi_{TS}
İçerlemek: İçin için öfkelenmek, kırılmak_{TS}

İçerlek: İçine çökmüş, derinde olan_{TS-2}
İçerleyiş: İçerlemek işi veya biçimi_{TS}

Gücen- ve *türevlerine* benzer şekilde, ‘sevilen, değer verilen insanın yaptığı hak edilmeyen söz ve davranışlar karşısında duyulan bir çeşit öfke’ olarak sıklıkla kullanıldığı belirlenmiştir:

Mesela, en sevdiği arkadaşları bile onu bazen şaka olsun diye aldatırlar, hiç lüzumu yokken yalan söylerlerdi. Yusuf evvela *içerleyecek* oldu; fakat bunun herkes tarafından yapıldığını ve çok tabii bir şey olduğunu görünce *kızılmaktan* vazgeçti... (Sabahattin Ali:26).

Karşısındakinin beklenilmeyen, hak edilmeyen bu hareketine karşı bir üzüntü duyulduğu da söz konusu göstergelerin bağlamından fark edilir. ‘Üzüntü’ anlamı, hatayı yapan kişinin sevilen, değer verilen insan olmasından kaynaklanmaktadır:

Hamza Batur başını eğdi. Üzüntülü bir sesle,
 — Söyleyemem Arslan Bey, dedi. Sana fena halde *içerledim*. Sebebini sorma, söyleyemem. (Çokum:137).

Marika, cumartesi günleri erkenden damlıyor, pazartesi geç vakit dönüyordu. Bütün yaz, hemen hemen hadisesiz geçti. Yalnız Rumelili Recep’le Çingiraklı Hasan arasındaki ufak hadise müstesna: Marika’nın, o pazartesi yattığı yerden kalkıp, Hasan’ın yanına gitmesine, Recep fena halde *içerlemişti*. (Abasıyanık:171).

Bu kullanımlara bakıldığında “içerleme” duygusunun öfke ile karışık bir üzüntü olduğu görülür. Bu duygu içerisine giren kişide görülen katı tutum, küskünlük ile ilişkilendirilebilecek davranışlar bunu destekler niteliktedir.

2.2.2.83. İçer Götürmemek / Kaldırmamak

İçer götürmemek: Dayanamamak_{TS-1}
İçer kaldırmamak: Bir işi – vereceği üzünlüğe dayanamadığından- yapamamak; yapmaya dayanamamak; eli varmamak; yüreğinde güç bulmamak_{TS}
Yüreği götürmemek (veya kaldırmamak): Dayanamamak, katlanamamak_{TS}

İçer götürmemek / kaldırmamak göstergelerini aynı zamanda *yüreği götürmemek / kaldırmamak* şeklinde görebilmekteyiz. ‘İstenmeyen, kötü bir durum karşısında veya bu durumdaki bir şahıs karşısında olumsuz olarak çok etkilenme, üzüntü duy-

ma' anlamı yanında 'olumsuz kötü bir duruma dayanamamak' anlamlarında kullanıldığı belirlenmiştir. Özellikle *acıma, merhamet* duygu göstergelerine anlam yönünden yakınlık göstermektedir:

Duygulanma sürecindeki duygunun kontrolü ile ilişkili olduğunu düşündüğümüz bu göstergelerde, insanın karşılaştığı kötü durumdan, kendini tutamayıp çok olumsuz etkilenme söz konusudur:

Fakat sen vuramazsın ona Süleyman Şahını, *yüreğın götürmez*, büyüğüsün; bağışlayarak bakarsın hep. (Sepetçioğlu_A:295).

— Şimdi İzmir'dedir -dedi-, bizim cemiyet, arkadaşlar ona bakıyoruz. Bakıyoruz ama, neye yarar? Geçenlerde İzmir'e gittiğim zaman, evinin önünden belki on defa geçtim; içeriye giremedim. *Yüreğim kaldırmaz* benim! (Abasıyanık:74).

Gözü yeniden aynanın önündeki küçük renkli fotoğrafa değer değmez hemen başka yana çevriliyor: Torunum doğunca, bir kez bunu buraya koymuş bulundum. Ölünce, kaldırsam, Kısmet gücenebilir... Ses etmez, onu da içine atar. Fakat, her sabah da, gözümü açar açmaz bu... Hayır, hiç *içim kaldırmıyor*. (Ağaoğlu:119).

2.2.2.84. *İçi Kapanmak*

İçi kapanmak: Sıkılmak, bunalmak_{TS}

'Hoşlanılmayan durum ve varlıklar karşısında oluşan olumsuz bir duygulanma' olarak üzüntü göstergeleri arasında sayabileceğimiz *içi kapanmak*'a incelediğimiz eserlerde bu şekliyle rastlanılamamıştır. Fakat bu duyguya neden olan beğenilmeyen, insanı olumsuz etkileyen varlıklardan söz edilirken *iç kapayıcı* şeklinde kullanımlar tespit edilmiştir. Bunun yanında bazı üzüntü göstergeleri ile birlikte kullanılan *içi kapalı* yapısıyla da karşılaşılmıştır:

Hepsinden biraz yeisli, biraz daha üzgün, *içim* daha *kapalı* dönerdim. (Tanpınar_SAE:212).

...*iç kapayıcı* toprak rengi sabahlığını giyiyor... (Ağaoğlu:119).

2.2.2.85. *İçinden Bir Şeyler Kopmak*

İçinden bir şeyler kopmak: Ruhundaki güzellikler yitmek, iç acısı duymak_{TS}

“Acı” unsurunun ön planda olduğu bir gösterge olan *içinde bir şeyler kopmak*’ı ‘meydana gelen istenmeyen, kötü bir olaydan çok etkilenerek üzülmek, acı duymak’ şeklinde tanımlayabiliriz. İncelediğimiz eserlerde göstergeyle ilgili herhangi bir kullanıma rastlanılmamıştır. Fakat *Türkçe Sözlük*’te söz konusu göstergeyle ilgili olarak şu örnek verilmiştir:

“İdris Bey atına binip, köyden ayrılırken *içlerinden bir şeyler koptu.*” Y. Kemal.”

2.2.2.86. *İçinden Kan Gitmek*

İçinden kan gitmek: Pek derin bir acı içinde olmak_{DS}

Yaşanılan istenmeyen kötü bir olaydan sonra yürekte bir yaralanma gerçekleştiği düşünülerek ‘büyük acı duymak, üzülmek, sıkıntı duymak’ kavramlarını karşılayan söz konusu göstergenin ortaya çıktığı düşünülebilir. İncelediğimiz eserlerde sadece 1 kez rastlayabildiğimiz *yüreğinden kan gitmek* ‘sevdiği, değer verdiği insanların içinde bulunduğu kötü durumlarından çok olumsuz etkilenmek, üzülmek’ anlamında kullanılmıştır.

İşte bu yürek bile dayanamadı da köylünün bugünkü haline eridi. Gözlerim yaşardı. *Yüreğinden kanlar gitti.* (Kemal:163).

2.2.2.87. *İçine Baygınlık Çökmek*

İçine baygınlıklar çökmek: Sıkıntı, fenalık basmak_{TS}

‘Meydana gelen veya gelebilecek istenmeyen, hoşlanılmayan olayların ortaya çıkardığı bir duygu’ kavramını karşıladığı belirlenmiştir. İncelediğimiz eserlerde *içine baygınlıklar çökmek* şeklinde bir kullanıma rastlanılmazken, benzer anlamlarda

içine baygınlıklar gelmek (1 kez), *içinde baygınlık duymak* (1 kez) şeklinde kullanımlar görülmüştür:

Hattâ bazı kendimi hepsinden fazla sakin buluyorum, fakat bu kalabalıklar dağılıp da felâketimle başbaşa kalınca; dehşet. Vücudumun büyük bir parçasını kaybetmek hayaline bir saniye katlanamıyorum, *içime baygınlıklar geliyor*, ellerimle hasta bacağı tutuyorum ve onun ölümünü kendi ölümünden daha dehşetli buluyorum. (Safa_DHK:88).

— Mesele çok daha ciddi, Paşam. Herifi kadın kıyafetiyle Fransız Postahanesi'nden çıkarken yakaladık. Üstünde koca bir paket muzır evrak.

Selim Paşa midesine yumruk yemiş gibi *içinde bir baygınlık duydu*. Beyrut'tan aldığı şifrelerin uyandırdığı ümit artık solmuştu. (Adıvar_SB:191).

2.2.2.88. *İçine Dokun-* ve *Türevleri*

<p>Gönlüne dokunmak: Üzülmek, rahatsızlık duymak_{TS} İçine dokunmak: Dertlendirmek, üzme_{TS} Kalbe dokunmak: Acı veya üzüntü vermek_{TS} Yüreğine dokunmak: Üzülmek_{TS}</p>

İçine dokun- ve *türevlerinin* incelediğimiz eserlerdeki bütün kullanımlarında ‘bir başkasının içinde bulunduğu kötü durumdan etkilenerek üzülme’ kavramının karşılandığı belirlenmiştir. İnsanın meydana gelen olumsuzluklardan “etkilenme yönü” göstergelerin kullanımlarında öne çıkmaktadır.:

Bu güzel seste ne kadar insanın içini karıştıran, yalnızlık ve hüznün hissi veren bir şey vardı. Birdenbire ihtiyar kadir’ küçük kızın halinde oyundan, neşeden mahrum bir zavallı sezdi ve bu hâl *içine dokundu*. (Adıvar_SB:31-32).

Kızcağızım sesini çıkarmazdı ama, onun bu sessizliği, bu melillliği benim *yüreğime* büsbütün *dokunurdu*. (Sabahattin Ali:41).

Görümcelerinin daha ilk günde böyle büyük bir emniyetle açılıp saçılmaları yaşlı gözlerle âdeta kendisinden imdat istemeleri, Ferhunde'nin *kalbine dokunmuştu*. Genç kadın, Leyla ile Necla'nın saçlarını okşayarak:

— Vah zavallı masumlar! dedi. Bu güzel gözleri böyle ağlatmaya nasıl dayanıyorlar? (Güntekin_YD:63-64).

2.2.2.89. İçine İşle- ve Türevleri

Ciğerine işlemek: Çok dokunmak, (söz, kötü davranış) etkilemek_{TS}
İçine işlemek: Duygulanmak, etkilenmek, dokunmak_{TS}
Kalbe işlemek: Derin üzüntü uyandırmak_{TS}
Yüreğ(in)e işlemek: Çok derin acı uyandırmak_{TS}

Türkçe Sözlük'te 'üzüntü, acı' kapsamında değerlendirilen *yüreği-ne/ciğerine/içine/kalbine işlemek* göstergelerinin incelediğimiz eserlerde 'iyi veya kötü yönde çok etkilenmek' anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Başlı başına bir üzüntü kavramı olarak kullanıldığı herhangi bir cümleye rastlanılamamıştır.

2.2.2.90. İçine Oturmak

İçine oturmak: Çok etkilenmek, çok üzölmek_{TS}

Acı, hüziin, keder, sıkıntı gibi "üzüntü" duygu göstergelerinin eşdizimsel yapısında kendini gösteren *otur-* fiili, daha çok, yaşanan olumsuz duygunun insanı mesken tutmasını ve insan üzerinde etki yaptığını belirtmek için kullanılmaktadır. Bir "üzüntü" duygu göstergesi olarak *içine oturmakta* da aynı durum söz konusudur. 'Meydana gelen olumsuz bir olaydan, karşılaşılan kötü bir durumdan çok etkilenecek üzölmek, sıkıntıya girmek' şeklinde tanımlayabiliriz. İncelediğimiz eserlerde karşılaşılan bir sıkıntının verdiği huzursuzluktan söz edilirken kullanıldığını görmekteyiz:

Sonra yavaş yavaş tekrar başlamıştı. Nefise Ana'nın otları derman olamazdı bu *içine oturakoyan* sıkıntıya, bu çevresini saran duvarlara... (İşinsu:125).

2.2.2.91. İçini Kemir- Türevleri

İçini kemirmek: Bir üzüntüden rahatsızlık duymak, tedirgin olmak_{TS}
İçini kurt kemirmek: Sürekli bir kaygı içinde bulunmak_{TS}
Yüreğini kemirmek: İçini kemirmek, tedirgin olmak_{TS}
Beynini kemirmek: Rahatsızlık vermek, huzurunu kaçırmak_{TS}

'Hoşa gitmeyen bir durum, düşünceden dolayı sıkıntı, huzursuzluk duyma, üzölme' olarak tanımlayabileceğimiz *içini kemir- ve türevlerinde* üzüntüye daha çok

kötü düşüncenin sebep olduğu tespit edilmiştir. Anlık bir üzüntü kavramı yerine uzun süreli, insanı huzursuz edici bir duyguyu karşılamaktadır.

Türkçe Sözlük'te *içini kemirmek* ve *içini kurt yemek (veya kemirmek)*, farklı anlamlarda verilmesine karşın incelediğimiz eserlerde, genel olarak, benzer anlamlarda kullanıldıkları tespit edilmiştir.

Göstergelerin kullanım yerlerinde yaşanan duygunun insan üzerindeki olumsuz etkisi (huzursuz edici özelliği) öne çıkarılmaktadır.

...Yusuf u en çok üzen, kendi kendine sorduğu şu sualdi:
“Niçin onu bıraktım?..”

Bu düşünce *içini bir kurt gibi kemiriyor* ve genç adam, dizginlere asılarak gerisin geriye dönmek için, nefsiyle müthiş bir mücadelede bulunuyordu.(Sabahattin Ali:205).

Yoksa *içten içe kemiren* bir derdi mi vardı babaannenin?.. Nasıl olmasın ki, arslan gibi bir oğul kaybetmiş, lâkin annem, “Eskiden beri öyleydi, beni az mı korkuttu” der ama... (İşinsu:12-13).

— Kolay gelsin komşum! İyi oldu da seni gördüm!.

Kadın onun telâşlı haline bir anlam veremedi.

— Hayrola?

— İki gündür hep aklımdasın. Seni göreyim söyleyeyim dedim de günah benden gitsin.. İki gündür *yüreğimi kurtlar kemirdi..* (Cumalı_Z:95).

2.2.2.92. İçlen- ve Türevleri

İçlenme: İçlenmek işi _{TS}
İçlenmek: Kimseye belli etmeden bir şeyi kendine dert etmek, duygulanmak _{TS-1}
İçlendirme: İçlendirmek işi veya durumu _{TS}
İçlendirmek: İçlenmek işini yaptırmak _{TS}
İçlene içlene: Sürekli içine atarak _{TS}
İçleniş: İçlenmek işi veya biçimi _{TS}

Daha çok hoşlanılmayan, istenilmeyen durum ve olaylardan olumsuz etkilenmenin ön planda olduğu bir üzüntü duygusu olarak karşımıza çıkmaktadır. *İçlen- ve türevlerinde* dikkat çeken bir özellik de, dışarıya pek fazla yansımayan bir duygu kavramını karşılıyor olmalarıdır.

Bazı kullanım yerlerinde içinde bulunulan kötü durumdan dolayı insanın kendisine veya başkalarına acıyarak baktıkları tespit edilmiştir.

İçlen- ve *türevlerinin* karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

‘Sevdiği, değer verdiği insanların içinde bulunduğu kötü, acıklı durumlar karşısında ortaya çıkan, etkilenmenin ön planda olduğu, bir duygu’ olarak kullanılabilir: mektedir:

Hastalık akşamından bu yana sürekli yanan başucu lambası, kocasını beklerken ayakucunda uyuyakalmış Ruhsâr Hanım’ı, kederli aydınlığıyla usulca örtmüştü. Miralay Ferid bunu görünce *içlendi*, seslenip karısını uyandırmak istedi önce, sonradan uyanırsa bir daha uyumayıp büsbütün uykusuz kalacağını düşünerek vazgeçti:
“...kaç gündür helak oluyor fukara, biraz dinlensin. (İlhan:149).

- **Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma**

Çok seyrek olarak ‘birisinin kendisine karşı yaptığı hatalı harekete karşı duyulan gücenme, alınma’ anlamında bir duygu olarak görülmüştür:

Yeni bir dersin günlerini kararlaştırması lâzımdı. Osman beraber geçirdikleri cuma gününde kendisini yalnız bırakmasına biraz *içlendi*. Fakat bir şey söylemedi. (Adivar_SB:347).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

‘İstmeden, gönülsüz bir şekilde sevilen varlıklardan ayrılığın, ondan uzakta olmanın insanda meydana getirdiği bir duygu’ kavramını karşılayabilmektedir:

Ve, gene babası iki sandık kitap bırakmıştı ki -bütün miras- iyice parasız kaldığı günlerde bunları birer ikişer satarak simit veya -Allah kahretsin bunu- işkembe çorbası bulabiliyordu.

...

Bununla beraber ve bütün septisizmine rağmen, bu satışlarda *içlenmekten* kurtulamamıştı... (Buğra_Y:95-96).

Buraya gelirken Mazlum'u, Hacı Kalfa'nın oğluna bırakmak mecburiyetinde kalmıştık. Munise, çok üzülmüş, ağlamıştı. Kızcağızım *içlenmesin* diye ona bu kuşları aldım. (Güntekin_Ç:279-280).

- **Yetersizliğin, eksikliğin, âcizliğin farkına varılması**

‘Elde edilemeyen, eksikliği hissedilen varlıkların insanda oluşturduğu bir duygu’ kavramını gösterdiği kullanımlara şu örneği verebiliriz:

Bizim bir oğlumuz olsaydı, bunlara hacet mi kalırdı hiç?” Kalmazdı elbet, o kocasının başı ucunda el el üstünde oturur, oğulları babasını iyileştirmek için dört bir yana koştururdu. Bu konuda her *içlenişinde* olduğu gibi, olmamış, hiç olmayacak oğulları, gözlerinin önünde elle tutulurcasına belirdi... (İlhan:49).

Daha çok *hayıf, hüznün, keder* göstergelerine anlam yönünden yakınlık gösteren *içlen-* ve *türevlerinin* kullanıldığı bazı cümlelerde kişinin olumsuz durumdan *sızlanarak* bahsetmesi duygunun dışı yansıyan yönlerin başında gelir.

2.2.2.93. *İncin-* / *İncit-* ve Türevleri

İncinme: İncinmek işi _{TS}
İncinmek: Birinin herhangi bir davranışı yüzünden üzüntü duymak, gücenmek, kırılmak _{TS-2}
İncitici: İnciten, dokunaklı, gönül kırıcı (söz veya davranış) _{TS}
İncitilme: İncitilmek işine konu olma veya incitmek işi yapılma _{TS}
İncitilmek: İncitmek işi yapılmak _{TS}
İncitiş: İncitmek işi veya biçimi _{TS}
İncitme: İncitmek işi _{TS}
İncitmek: Kötü söz veya davranışla birini kırmak, üzme _{TS-2}

İlk anlamı fiziksel olarak olumsuz şekilde etkile(n)me olan *incin-/incit-* ve *türevleri*, ‘sevilen saygı gösterilen birisinin yaptığı istenilmeyen, hoşlanılmayan hareket sonucunda ortaya çıkan olumsuz duygu’ anlamında da kendini gösterebilmektedirler. *Kır-* ve *türevleri* ile anlam yönünden benzerlik göstermektedir:

Şirin, bu sözlerden biraz *incinmişti*. İhtiyarın Arslan Beye bu kadar bağlı olması, Giray’ı sık sık bir tarafa itmesi canını sıkıyordu. (Çokum:27).

Böylece, bir araya geldiklerinde birbirlerini daha fazla *incitmemek* için ‘hak’ kelimesini kullanmamaya özen göstermeye başlıyorlar. (Alatlı:145).

İncin-/incit- ve *türevlerinin* bir duygu kavramını karşıladığı yerlerde birlikte kullanıldığı kelimelere bakıldığında *kalp*, *gönül*; *gurur*, *izzetinefis*, *onur* gibi duyguların barındığına inanılan varlıklar ile insanın önem verdiği değerler dikkat çeker:

...bir kalbi incitmekten... (Hisar:205).
 ...gönüllerini mi incittik... (Çokum:24).
 ...biraz gururun incinecekti. (Güntekin_BKD:136).
 ...izzetinefsi incinmiş... (Buğra_Y:36).
 ...onurum inciniyor. (Buğra_Y:157).

Genel olarak bakıldığında *incin-/incit-* ve *türevleri* ile belirtilen bu duygu kavramlarında, olumsuz duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan varlığa karşı bir gözle görülür bir tepki görülmez. Oysa *kır-* ve *türevleri* ile karşılanan duygu içerisine giren kişinin “küsme, darılmak, soğuk davranmak” gibi tepkileri sıkça verdiği tespit edilmiştir. “Tepki” yönünden *incin-* ve *kırıl-* göstergelerinin arasındaki farklılığı bu göstergelerin isimler ile olan kullanımlarında da görmek mümkündür. *İncin-* fiilinin isimlerle olan ilişkilerinde isimlerin daha çok “uzaklaşma hâl eki” olan +DAn ekini almasına karşın *kırıl-*, “yaklaşma hâl eki” olan +A’yı alan isimle birliktelik kurmaktadır:

2.2.2.94. *İnfial* ve *Türevleri*

İnfial: (Ar. infī‘āl) Birine içreleme, gücenme, kızgınlık duyma_{TS-1} Herhangi bir şeyden etkilenme_{TS-2}
Münfail: Gücenmiş, alınmış, kırgın_{TS-1}

‘Beklenilmeyen, hak edilmeyen tavır veya durumlar karşısında, olumsuz yönde etkilenme sonucu oluşan bir duygu’ olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Özellikle sevilen, değer verilen kişilerin yaptığı hatalar karşısında ortaya çıktığı görülmüştür:

Feride, öyle derin bir *infial* içinde bizden ayrılmıştı ki, izini keşfettiğim vakit, birdenbire üstüne düşmekten korktum. Onun sadece kalbi değil iz-

zetinefsi de yaralanmıştı. Bir başına yabancı memleketlere gitmek için kim bilir, ne kadar müteessirdi. (Güntekin_Ç:387).

Yusuf'un kendisine karşı gösterdiği soğuk tavırdan doğan *infial* zamanla azalıyor, yerini, Yusuf'un böyle yapışının sebeplerini anlamak isteyen bir meraka bırakıyordu. (Sabahattin Ali:112).

Münfail göstergesinin kullanıldığı herhangi bir cümleye rastlanılmamıştır.

2.2.2.95. *İnkisar* ve Türevleri

İnkisar: (Ar. inkisār) Gücenme, gönlü kırılma_{TS-2}
İnkisarihayal: Beklediğini, umduğunu bulamamaktan doğan düş kırıklığı, hayal kırıklığı_{TS}
Münkesir: (Ar. munkesir) Kırgın, gücenmiş_{TS-2}

Arapçadan dilimize girmiş olan *inkisar* ve *türevlerinin* incelediğimiz eserlerdeki kullanımlarına bakıldığında daha çok 'beklenen, umulan şeylerin olmaması sonucu ortaya çıkan olumsuz bir duygu' olarak karşımız çıkmaktadır:

Emine'nin *inkisarı* Tevfik'inkinden çok daha acı oldu. Pek çabuk babasının evini hasretle anmaya başladı. Gerçi Tevfik çok değişmemişti, Emine'ye iptilâsı eksilmemişti. Uzaktan hoş gelen nekrelilik Emine'nin peşini bir dakika bırakmayan taşkınlık... Bunlardan biraz usanmıştı. Bilhassa babasıyla mukayese edince Tevfik'i çok aşağı görüyordu. (Adıvar_SB:16).

Her yarım şey, yahut her bütün fakat az şey, onda *inkisarlar*, hüznler yaratıyordu. (Abasıyanık:96) .

İnkisar ve *türevlerinin hayal* ve *uğramak* kelimeleri ile olan eşdizimsel yapıları da dikkat çekmektedir:

Yaş ilerledikçe aranızda hayal inkisarlarına uğrayanlar, ondan bıkip usanmaya başlayanlar görüyordum. (Güntekin_BKD:167).

Biraz da *inkisara uğradı*. Sinekli Bakkal'dan ta Cihangir'e gelişinin sebebi Vehbi Efendi'ye yalnız derdini anlatmak için değildi. Bir de maksadı vardı. Dervişin Rabia'nın üzerindeki tesirinden istifade etmek istemişti. (Adıvar_SB:423).

Incelediğimiz eserlerde *inkisarihayal* ve *münkesir* göstergelerinin kullanıldığı herhangi bir cümle tespit edilememiştir.

2.2.2.96. *İnle-* ve Türevleri

İnleme: İnlemek işi _{TS}
İnlemek: Acı, üzüntü belirten kesik sesler çıkarmak _{TS-1}
İnletme: İnletmek işi _{TS}
İnletmek: İnlemesine yol açmak _{TS-1} Çok eziyet vermek, eziyet çektirmek _{TS-2}
İnleyiş: İnlemek işi veya biçimi _{TS}
İnim inim inlemek: Sürekli olarak inlemek _{TS-1} Çok sıkıntıda olmak _{TS-2}
İnim inim inletmek: Birini büyük bir sıkıntıya sokmak _{TS}
İnildeme: İnildemek işi _{TS}
İnildemek: İnlemek _{TS}
İnildetme: İnildetmek işi _{TS}
İnildetmek: İnlemesine sebep olmak _{TS}
İnildeyiş: İnildeme işi _S
İnileme: İnilemek işi.
İnilemek: İnlemek _{TS}
İnilti: İnleme sesi _{TS}
İniltili: İnleme sesiyle yüklü, inlemeli _{TS}

Maddî veya manevî herhangi bir rahatsızlık, sıkıntı içindeki insanın çıkardığı sesler, insanın içinde bulunduğu duygu durumunu belirtmek için de kullanılabilir. Üzüntü göstergeleri içerisinde değerlendirilebilecek olan *inle-* ve *türevlerinin* daha çok, 'kişinin hoşlanmadığı ve istenmeyen hareket ve durumlar karşısında huzursuz, rahatsız olmak' ile ilişkili olarak kullanıldıkları tespit edilmiştir. *Sıkıntı, ıstırap* göstergeleri ile anlam yönünden yakınlık göstermektedir:

Biz işte öyle günler yaşıyoruz. Yunan ordusu ta kalbimize kadar dayandı. Girdiği yerde ümmet-i Muhammed ölümü son halâs çaresi sayıyor. Şimalde Pontus, Şark'ta Ermenistan hortlamak sevdasında. Ora halkı da *inim inim inliyor*. (Buğra_KA:126).

Arkadaş, ben kanun adamıyım, yasa bekçisiyim ve de anayasayı ben korurum. Ol sebepten yaptığın bu fiiliyattan ötürü seni anayasamızın pençesine teslim ederekten *inim inim inleteceğim...* (Kemal:332-333).

Var Bursa'da bir kaç domuz daha. Ne soyarlar halkı be yahu. Ne *inletirler* o zavallı köylüyü be. (Safa_MNK:187).

Mektubunuzun notunda yakında çökme felaketine uğrayacak vücut tapınağımın felaketten önce *iniltili* ruhunuza adanmasını istiyorsunuz. Evlenme teklifinizi kabul ettim. (Gürpınar:158).

Yüreği *inliyor*, çok *inliyor* ama Yunus kurtarıyor kendini. (İşinsu:96).

2.2.2.97. *İşkence* ve Türevleri

İşkence: (Far. şikence) Bir kimse maddî veya manevî olarak yapılan aşırı, eziyet_{TS-1}
Aşırı gerginlik, sıkıntılı durum, azap_{TS-3}
İşkence etmek / yapmak: Maddî veya manevî eziyet çektirmek_{TS}
İşkenceye sokmak: Maddî veya manevî sıkıntı vermek, zora sokmak_{TS}

İşkence ve türevlerinin, ‘içinde bulunulan hoşlanılmayan durumların insan üzerindeki büyük olumsuz etkisi ile birlikte ortaya çıkan bir duygu’ ile ilişkili olarak bir kavramı karşıladığı belirlenmiştir. İnsanı huzursuz eden, ona rahat vermeyen bir duyguyu belirten *ışkence* ve türevlerinin *azap*, *ıstırap*, *kahr*, *sıkıntı* göstergelerine yakınlığı dikkat çekmektedir. İncelediğimiz eserlerde, bazı cümlelerde bu duygu göstergeleriyle birlikteliği de saptanmıştır:

Ve sevmek, ıstırap çekmek isterdim! Vallahi olmadı, vallahi olmadı, onunla geçirdiğimiz zamanlar bütün azap, bütün kahr, bütün *ışkenceydi*. (Karaosmanoğlu_KK:207).

Düşündüm. Zahirde bir şey yoktu. Hayır görmemiştim. Fakat kalbim ıstırap ve *ışkence* içinde idi. Haşmet Bey’den bahsetmek için çıldırıyor ve ilk defa olarak şüphemin teyit edilmesinden korkarak susuyordum. (Adıvar_AG:188).

Duyduğu şeyler, tahminler ve Muazzez’in hali bu evde bir şeyler olduğunu ona anlatıyor, fakat gene Muazzez’e bir kere bakmak, bu kızcağızın dünyanın en masum insanı olduğundan şüphe etmeyi bile imkânsız kılıyordu...

Ona bu vaziyette daha başka şeyler söyleyerek, daha başka şeyler sorarak zavallı kızı büsbütün *ışkenceye sokmak* Yusuf’un elinden gelmeyecekti. (Sabahattin Ali:199-200).

Sabahları Nermin uyanmadan, jimnastiğini yapar, giyinir, kahvaltı sofrasını hazırlardı. Oysa Nermin hiçbir zaman ondan bu türlü özentili davranışlar beklememişti. Naz etmekten hoşlanmazdı, *ışkence yapmayı* ise hiç düşünmemişti. Erkekçe davransın isterdi. (Bener:49)

2.2.2.98. *Kahr* ve Türevleri

Kahr: (Ar. kahr) Derin üzüntü veya acı, sıkıntı_{TS-2}
Kahr(ını) çekmek: Uzun süre sıkıntıya katlanmak_{TS}

<p>Kahırlanma: Kahırlanmak işi_{TS}</p> <p>Kahırlanmak: Çok ve için için üzülme, kederlenmek_{TS}</p> <p>Kahırlı: Çok üzüntüsü veya acısı olan_{TS}</p> <p>Kahretme: Kahretmek işi_{TS}</p> <p>Kahretmek: Çok üzme_{TS-2} Kendine dert etmek, içlenmek, çok üzülme_{TS-3}</p> <p>Kahreyleme: Kahreylemek işi_{TS}</p> <p>Kahreylemek: Üzülmesine sebep olmak</p> <p>Kahreyleyiş: Kahreylemek işi veya biçimi</p> <p>Kahrından ölmek: Çok üzülme_{TS} Aşırı üzüntü, ölümüne sebep olmak_{TS-2}</p> <p>Kahrolma: Kahrolmak işi_{TS}</p> <p>Kahrolmak: Çok üzülme, içlenmek_{TS}</p> <p>Kahrolsun!: “Yok olsun; mahvolsun” anlamında ilenme bildirir. Yaşasın karşıtı_{TS}</p> <p>Kahroluş: Kahrolmak işi veya biçimi_{TS}</p>

Kahır ve türevlerinin daha çok ‘sıkıntı, eziyet’ anlamında ve öfkelenilen varlığa karşı beddualarda kullanıldığı görülmüştür:

Haksız mıydı istedikleri üç beş kuruş fiyat artışı? Acı işti, *kahırlı* işti tütün! (Cumalı_AT:191).

‘Yaşasın Hürriyet, Adalet, Müsavat! Kahrolsun İstibdat, *Kahrolsun* Zulüm!’ yazmalarına ne demeli? (İlhan:102).

Bir üzüntü olarak da *kahır ve türevlerine* başvurulmaktadır. Özellikle ‘bazı sebeplerden dolayı, içinde bulunulan kötü durumu kendisine layık görmemekten, benimseyememekten ve bunu dert etmekten duyulan büyük, şiddetli bir üzüntü’ olarak kendini göstermektedir. Ayrıca ‘sevdiği, değer verdiği insanların içinde buldukları kötü durumlar karşısında elinden hiçbir şey gelmeyen, çaresiz kalan kişinin içine girdiği duygu’ kavramını karşılayan kullanımlara da sıklıkla rastlanılmıştır.

İncelediğimiz eserlerde belirlediğimiz, *kahır ve türevlerinin* karşıladığı üzüntü duygusunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- **Başarısız olma, fırsatları kaçırma**

Bilseydim ki, matematik son tahlilde bir zekâ oyunudur, ben de duyduğum, okuduğum her hükümde, her betimlemede, hatta her eylemde logaritma, entegral aramaktan, bulamayınca *kahrolmaktan* kurtulmaz mıydım? (Alatlı:122-123).

- **Beğenilmeyen kötü olay, varlık ve durumlar**

Özellikle ‘sevilen insanların yaptığı hoş olmayan hareketler karşısında duyar-sız kalamayan insanın duyduğu büyük üzüntü’ şeklinde görebilmekteyiz:

— Kız sen bu konu komşuya rezil mi edeceksin beni? Ablan gibi yapıp *kahırdan* öldürecek misin ananı? (Cumalı_AT:45).

Ali Rıza Bey, hiçbir şeyin farkında değil gibi bir köşeye sinip oturduğu halde bu çehrelerin içyüzünü görüyor, kızları onlarla teklifsizce konuşup şakalaştıkça utancından *kahroluyordu*. (Güntekin_YD:72).

Ama ben görüyorum işlerin nereye doğru gittiğini! Görüyorum ve *kahroluyorum!* Şuraya geliyorum, seni uyarayım, sen de anasını-babasını uyar diye, takındığın tavıra bak!’ (Alatlı:409)

- **Çevresindeki itibarının azalması**

Kendilerine o günlerde tapılan Mehdiler sonradan köylünün yüzlerine bakmadığını görünce, çoğu *kahırlarından öldüler*. (Kemal:265).

Paşa Amca, nerelere kadar çıkıp nerelere düştüğümüzü düşünerek *kahrolacak* ama belli etmemeye de çalışacak... (Tahir:158)

- **Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma**

— Beni hep yabana attın babay, dedi. Beni hor gördün. Arslan Beyi arslan gibi, beni de tavşan gibi gördün. Demin *kahrımdan ölecektim*. (Çokum:29)

- **Ölüm**

Erenler, duyuyor musun beni! Şu *kahırlı*, odlu yüreğimin sesini duyuyor musun? Can parçası oğlumu toprak aldı, gözümün nuru Arslan Beyi moskof götürdü.(Hilal Görününce, 422)

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

Şahbaz’ı onlara teslim etmek istememişler. Askerler de onları biraz hırpalamış.

Giray’ın yüzü sapsarıydı.

— Nereye götürüldüğünü bilen var mı?

— Buğra yanına birkaç adam alıp, onları geriden takip etmiş. Akmescit Hapishanesine götürüldüğünü görmüş.

— Kızkardeşim Aybike Hanım *kahrından* kimbilir ne hale gelmiştir, dedi Giray. Ben hemen gideyim ağam. (Çokum:161).

Yapılan, meydana gelen, hoşlanılmayan hareketler karşısında ‘kahır’ duyan insanın büyük bir tepki vermediği durumlar yanında bilinçsizce bir harekete yönelebildiği de belirlenmiştir. Bu hareketler, hatayı yapana ceza vermek, bulunduğu mekânı terk etmek gibi ‘kahır’a sebep olan unsuru kabullenememekten ileri gelmektedir. Böyle durumlarda öfke duygusu da kendini hissettirmektedir:

Ben de bugün herkesin içinde onu rüsvay ettim. Bakarsın *kahrından* yollara düşer. (Çokum:146).

...Nadejda’yla baş başa görünce, *kahrından öleyazdı*: tabancası yanında olsaydı, o dakika vurabilirdi belki, olmadığından suratına tükürüp döndü...(İlhan:159).

Bunların da dediği gibi, içim *kahır* yüklüdür. Ne söylediğimi bilmiyorum. (Çokum:300).

‘Kahır’ duygusu içine giren insanın yaşadığı büyük üzüntüyü bu göstergenin *öl-* fiili ile sıkça kullanılmasından anlayabiliriz. ‘İnsanın yaşamsal fonksiyonlarını etkileyecek derecede şiddetli bir üzüntü’ olarak kullanıldığı yerler için şu örneği verebiliriz:

Size güvenim olduğu halde *kahrından öldüm*. Mektubunuz beni diriltti. (Cumalı_Z:127).

Kahır ve türevleri ile karşılanan duygunun dışa yansımaları ile ilgili bağlam içerisinde gördüğümüz *feryat etme, baş eğme, gözlerinden yaşlar dökülme, içini çekme, yumruklarını ısırma* gibi ifadeler de duygunun insan üzerindeki etkisini ortaya koyma açısından önem arz etmektedir.

2.2.2.99. Kalbi Yırtılmak

Kalbi yırtılmak: Acı duymak_{7S}

İncelediğimiz eserlerde, kullanımına rastlanılmamış olan *kalbi yırtılmak* göstergesi *Türkçe Sözlük*’te ‘manevî bir acı duymak’ şeklinde ele alınmıştır ve şu örnek cümle verilmiştir:

“Koca Ali susar, *kalbinin yırtıldığını*, kilitlenen çenelerinin çatırdadığını, şakaklarının attığını duyardı. Ömer Seyfettin”

Bunun yanında incelediğimiz eserlerde *içi yırtılmak* şeklinde bir yapıyla karşılaşmışır. ‘İstenmeyen hoşça gitmeyen bir olayın hemen ardından girilen, insanın çok olumsuz etkilendiği üzüntü duygusu’ söz konusu olduğunda kullanılmışır.

-Ağlardı.- Ben de ölebilirim. İçimde büyüüp duran, ama bir türlü notalara dökemediğim o müzik gibi, senin için de ölebilirim. Bu ses. Selmin’in *içi yırtılırdı*: Böyle konuşma, böyle konuşma! (Ağaoğlu:255).

2.2.2.100. *Kan Ağla-* ve *Türevleri*

Kan ağlamak: Büyük bir üzüntü içinde bulunmak_{TS}

İçi kan ağlamak: Çok üzüntü duymak_{TS}

Yüreği kan ağlamak: Derinden acı duymak, çok üzölmek_{TS}

Genel olarak ‘büyük bir üzüntü duyma’ anlamında yer alan *kan ağla-* ve *türevlerini*, incelediğimiz eserlerde dışarıdan belli olan ve olmayan üzüntüler şeklinde görebilmekteyiz.

Özellikle *içi kan ağlamak* göstergesinin ‘istenilmeyen, hoşlanılmayan durumlar karşısında dışa fiziksel olarak yansıtılmayan büyük üzüntü’ anlamında sıklıkla kullanıldığı belirlenmiştir:

Zeyniler’deki bir ay içinde öyle saatlerim oluyordu ki, bunalıyordum. “Uğraşmak beyhude! Daha fazla dayanamayacağım!” diyordum. İşte o zaman, Sör Aleksî’nin bu peygamberce sözleri imdadıma yetişiyordu. *İçim kan ağlarken* gülmeye, şarkı söylemeye, ıslık çalmaya başlıyordum. (Güntekin_Ç:179).

Hediye Hanım sanki olan işten memnun mu? *İçi kan ağlıyordur*. (Karay_KT:399).

Yüreği kan ağlamak ile ilgili sadece 1 kullanıma rastlanılmışır:

— Melal hasedinden çatlıyor. Neşide kendisinden yüz kat güzel, ayrıca taze idi; şimdi yüz bin kere daha zengin oldu. Nasıl kıskanmaz? Bersad Hanım aksine memnun; hem yepyeni bir mevzu buldu, hem de birçok genç ahbabımın *yüreği kan ağlayacak* diye ağzı kulaklarında! (Karay_KT:320).

Bunun yanında *kan ağlamak* göstergesiyle de karşılaşmışır. ‘Yaşanan sıkıntılardan büyük üzüntü duymak’ anlamlarında gördüğümüz bu kullanımlarında, insa-

nın istenmeyen durumun kaldırılmasında elinden bir şey gelmemesinden dolayı büyük huzursuzluk duyduğu tespit edilmiştir:

Cellâdın bıçağına teslim olacak olduktan sonra senelerce bu işkenceyi niçin çekti? Niçin *kan ağladı*?

Onu testere altında tasavvur edemiyorum; keskin bir çeliğin kalın bir kemik üstünde yürüyüşü hele çıkaracağı ses tüylerimi ürpertiyor. (Safa_DHK:88).

Garp Cephesi Kumandanlığının bu gafil, bu katil niyeti bir yığın vatan toprağının kaybına, bir sürü İslâm köy ve kentinin yakılıp yıkılmasına, Ümmet-i Muhammed'in yeniden *kan ağlamasına* mâl oldu. (Buğra_KA:451).

2.2.2.101. *Karamsar* ve Türevleri

Karamsar: Kötümser, bedbin, meyus, pesimist_{TS}
Karamsar olmak: Kötümserliğe kapılmak, bedbin olmak_{TS}
Karamsarlaşma: Kötümserleşme_{TS}
Karamsarlaşmak: Kötümserleşmek_{TS}
Karamsarlaştırma: Karamsar etmek_{TS}
Karamsarlaştırmak: Karamsar etmek_{TS}
Karamsarlık: Kötümserlik, meyusiyet, bedbinlik, pesimist_{TS}

‘Meydan gelen istenmeyen, olumsuz bir gelişmeden, olaydan dolayı çaresizlik içine düşen kişinin yaşadığı bir çeşit üzüntü’ kavramını karşılayan *karamsar ve türevlerinin*, kullanıldığı cümlelere bakıldığında, istenmeyen olaydan sonra kişinin çevresine, geleceğe yönelik olumsuz yaklaştığı, kötü baktığı; durgunlaştığı belirlenmiştir:

İskenderun’daki meyhaneden çıkıp da kendisini, daha demin onunla beraber yürüdüğü sokakta yapayalnız, aldatılmış ve terkedilmiş görünce ölçsüz bir *karamsarlık* duymuş, bir felâket sillesi yemişe dönmüştü. (Karray_S:181).

Bir hafta süren işsizlik umutsuzluğa yöneltti duygularını, işsiz geçirdiği her gün biraz daha *karamsar oldu*. (Cumalı_AT:27).

Gel, şu *karamsar*, eylemsiz aydın takımımıza memleketin ne zengin bir hazine olduğunu gösterelim, onlara insanımızı, onun yaratıcılığını gösterelim,” demişti. (Ağaoğlu:304).

Karamsarlaşma, karamsarlaşmak, karamsarlaştırma, karamsarlaştırmak ile ilgili herhangi bir cümleye rastlanılmamıştır.

2.2.2.102. *Kara* ve Türevleri

<p>Kara: Kötü, uğursuz, sıkıntılı_{TS-5} Kara gün: Üzüntülü, sıkıntılı zaman_{TS} Kara haber: Ölüm veya felâket haberi_{TS-1} Kötü, üzücü veya sıkıntı yaratan haber, bilgi_{TS-2} Kararmak: (İç, ruh gibi sözlerle) Kederlenmek, canı sıkılmak_{TS-4} Bahtı kara olmak: Sürekli olarak talihi yaver gitmemek, mutsuz olmak_{TS} Bahtı kara: Mutsuz, talihsiz_{TS} Gönlü kararmak: Dünya zevklerine karşı isteği kalmamak_{TS} Gönlünü karartmak: Yaşamaya karşı sevgi ve isteğini azaltmak_{TS} İçi kararmak: Sıkılmak, bunalmak; hiçbir şeyden tat alamaz olmak_{TS-1} Umutsuzluğa düşmek_{TS-2} İçini karartmak: Bunalıma veya sıkıntıya sokmak, endişeye düşürmek_{TS} Kalbi kararmak: Yüreği kararmak_{TS-2} Yüreği kararmak: İçine karamsarlık ve sıkıntı çökmek_{TS}</p>

Kara ve türevleri, içinde bulunulan hoşlanılmayan durum ve şartların veya varlıkların sebep olduğu olumsuz duyguyu belirtmektedirler. Karşılana duygu içerisine giren kişinin, içinde bulunduğu zamana ve geleceğe yönelik bakışında olumsuz yaklaşım sergilediği; sıkıntı, kederli, umutsuz olduğu belirlenmiştir.

Bir üzüntü göstergesi olarak daha çok *iç* kelimesiyle olan birlikteliği dikkat çekmektedir. Bunun yanında sınırlı sayıda *kalp* ve *yürek* ile birliktelikleri de tespit edilmiştir:

İçi kararıyordu. Sorunun görünürdeki bütün basitliğine karşın, çözüm yolunun o kadar kolay olmadığı ortadaydı. Necati'den de öyle kolayca kurtulamayacağını biliyordu. (Bener:419).

Bize gelince çilemiz yine omuzumuzda. Ama *içimizi karartmayalım* canlar! Kırım bir gün istiklâline kavuşacaktır.(Çokum:390).

Öyle inanan ve mesut bir tebessümü, öyle gençliğinin ve sevdasının muvaffakiyetine kanaati vardı ki, birdenbire onunla kendi aramda acıklı bir müşabehet buldum. Ve yine *kalbim karardı*. O ümit eder ve severken ben nasıl yabancı bir girdap içinde idim. (Adivar_AG:186-187).

Kara ve türevlerinin eş dizimsel yapısı içerisinde özellikle *yüz* önem arz etmektedir. 14 kez birlikteliğine rastlanılmış olan *kararmak* ve *yüz* kelimeleri, üzüntü duygusu içerisindeki kişinin dış görünüşü anlatılırken karşımıza çıkmaktadır:

Üç tarafı kafesle çevrili, önü açık bir yerde Selma'nın gülümseyen *yüzü* birdenbire *kararıyor* ve gözlerinden yanaklarına doğru ışık damlaları iniyordu; sonra bir kalabalık. (Safa_MNK:81).

Vakayı haber alır almaz *yüzü* bir kat daha *karardı*, gözleri büyüdü, incecik boynunun kenarlarında iki damar şişti. Sonra bayramda çocukların çaldığı kursak düdüğü gibi bir feryatla: “Eyvahlar olsun a dostlar! Bu da mı başıma geldi?” diye düşüp bayıldı. (Güntekin_Ç:146).

Kara göstergesinin tek başına bir üzüntü kavramı için kullanıldığı cümleye rastlanmazken, üzüntü ile ilgili bazı kalıplaşmış ifadelerde görülebilmektedir: *Kara haber, kara gün, kara kara düşünmek* gibi.

Bir de bir yakının var. Birader veya hemşire. Hastadır. Günlerden bir gün *kara haber* alacaksın. Velâkin peder, birader veya hemşire değildir. Daha uzak bir akraba. (Safa_MNK:100).

Oğlu Hüseyin'i Kerbela'da şehit ettikleri zaman Fatma anamız sağ mıydı, bilmiyorum. Fakat kadıncağız, o *kara güne*...(Güntekin_Ç:12).

- Düşmanları nasıl buluyorsunuz? Memnun gibiler miydi?
- Aa. *Kara kara düşünürlerdi*. Salih Ağa, İmamın sözünü kesti (Karasmanoğlu_Y:165).

İnsan, ölümünü istediği en *bahtı kara* zamanında bile birtakım törenlere ve ufak tefek onur işlerine önem vermekten kendisini alıkoyamaz. (Karay_S:87).

2.2.2.103. *Kasavet* ve Türevleri

Kasavet: (Ar. *kasāvet*) Üzüntü, tasa, kaygı, sıkıntı_{TS}
Kasavet çekmek: Üzülmek, tasalanmak_{TS}
Kasavet etmek: Üzülmek, kaygılanmak_{TS}
Kasavetlenme: Kasavetlenmek işi_{TS}
Kasavetlenmek: Kasavet sahibi olmak_{TS}
Kasavetli: Üzüntülü, sıkıntılı, tasalı, kaygılı_{TS}
Kasvet: (Ar. *kasvet*) Sıkıntı, iç sıkıntısı_{TS}
Kasvet basmak / çökmek: Çok sıkılmak, içi daralmak_{TS}
Kasvet vermek: sıkıntı vermek_{TS}
Kasvetli: İç sıkıcı, sıkıntılı_{TS}

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* adlı eserinde *kasavet* göstergesinin anlamını verirken temel anlamını “sertlik, salâbet, katılık” olarak belirtmiş ve Türkçede daha

çok 3. anlamda verdiği “Keder, gam, gussa, tasa, gâile” şeklinde kullanıldığını söylemiştir (1996:1070).

Arapça aynı kökten gelmiş olmalarına rağmen Türkçede *kasavet* ve *kasvet* şeklinde iki yapının söz varlığımızda yer aldığını görmekteyiz. Göstergelerin gerek *Türkçe Sözlük*'teki açıklamalarda, gerekse incelediğimiz eserlerdeki kullanımlarında karşıladıkları kavramlar yönünden farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Kasavet göstergesi ‘üzüntü, tasa, kaygı’ anlamlarında daha fazla kullanılırken, *kasvet* göstergesi, daha çok ‘sıkıntı’ anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.

Genel olarak *kas(a)vet* ve *türevlerinin* kullanım yerlerine bakıldığında, “hoşa gitmeyen durumlar, zihni meşgul eden sorunlar veya gelecekle ilgili kötü beklentiler” karşılanan duygunun sebepleri olarak belirlenmiştir:

Ama Ahmet, yarına bize adamakıllı hazırlan ha!.. Paradan yana hiç *kasavet çekme*. Tıngır cihetinden hiç üzülme! Eyvallah Ahmet!... (Abasıyanık:90).

— ...Düşündün sen Süleyman Beyim? Yüzüne gam, *kasavet çöktü*, neden ki?

— Mansurun yolu Zampi köprüsüne ters düşer Kasım; yolundan neden geri dönmüş onu düşündüm. İleri değil de neden geri? (Sepetçioğlu_A:183).

Şimdi yola çıksa, uzak tepelere, bayırlara doğru yürüse yürüse, yüreğindeki *kasveti* bir yer bulup atabilse!

Fakirdi! Bir kuruşu yoktu! Askerliğini yapmamıştı! Nişan düzemez, düğün yapamazdı! Ama âşıktı işte!. Nereden düşmüştü bu derde? (Cumalı_Z:121).

Anlam yönünden *Sözlük*'teki tanımlamada da yer alan *gam*, *üzüntü*, *tasa*, *kaygı* duygu göstergelerine yakınlık göstermektedir. Bunlardan *gam* göstergesi ile birlikte kullanıldığı 6 cümle tespit edilmiştir.

2.2.2.104. *Kavurmak*

Kavurmak: Çok üzmek, yakmak, mahvetmek_{TS-3}

Yan-/ Yak- ve türevlerine benzer olarak ‘insanın istenmeyen veya hoşuna gitmeyen durum ve olaylar karşısında çok kötü etkilenecek üzülmek’ olarak tanımlanabilecek olan *kavurmak* göstergesinin kullanım yerlerinde kişinin büyük bir huzursuzluk, acı duyduğu görülmüştür:

...ölüyor olsa kalkmalı, yatak odasına geçip Ruhsâr’ı uyandırmalı, kırk küsur yıldır içini kasıp *kavuran* o saklı gerçeği başından sonuna anlatmalı! (İlhan:24).

Sözlerin ağı gibi içimi yaktı, *kavurdu* Arslan Bey. Nicedir kimseden böyle bir söz işitmedimdi. (Çokum:241).

2.2.2.105. *Kaygı* ve Türevleri

Kaygı: Üzüntü, endişe duyulan düşünce, *tasa*_{TS}
Kaygı çekmek: Üzüntü, *tasa* duymak_{TS}
Kaygılandırma: Kaygılandırmak işi_{TS}
Kaygılandırmak: Kaygılanmasına sebep olmak_{TS}
Kaygılanış: Kaygılanma işi veya biçimi_{TS}
Kaygılanma: Kaygılanmak işi, üzülmek_{TS}
Kaygılanmak: Kaygı duymak, üzülmek_{TS}
Kaygılı: Kaygısı olan, üzüntülü_{TS}

Doğan Cüceloğlu, tanımı zor bir duygu olarak gördüğü ‘kaygı’nın üzüntü, sıkıntı, korku, başarısızlık duygusu, acizlik, sonucu bilememe ve yargılanma gibi duygulardan birini veya birkaçını içerebileceğini belirtmektedir. Cüceloğlu, bazı psikologların ‘kaygı’ ve ‘korku’yu birbiriyle ilişkilendirdiklerini, fakat ikisi arasında kaynak, şiddet ve süre yönünden 3 farklılık olduğunu kaydeder:

(1) *Kaynak*: “Ben arıdan korkarım!” örneğinde olduğu gibi, korkunun kaynağını biliriz, ancak kaygının kaynağı belirsizdir. (2) *Şiddet*: Korku kaygıdan daha şiddetlidir. (3) *Süre*: Korku daha kısa sürelidir, kaygı ise uzun süre devam eder (Cüceloğlu, 1999:276).

İncelediğimiz eserlerde, ‘insanın daha çok gelecek ile ilgili, kendisinin veya bir başkasının karşılaşılabileceği kötü, istenmeyen durumları düşünmesi sonucu oluşan bir duygu’ kavramını karşılayan *kaygı* ve *türevlerinin* daha çok korku duyguları içerisinde yer almasına karşın; üzüntü-korku karışımı bir nitelikte kullanıldığı da belirlenmiştir. Karşıladığı duygunun oluşmasında önemsenen birtakım varlık veya nitelik-

lerin durumları, geleceği ile ilgili bilinmezlikler ile bunların kötü bir sona doğru gidiş içerisinde olmaları rol oynamaktadır.

- **Kötü Beklenti**

Kaygı ve türevlerinin karşıladığı duygu kavramının ortaya çıkmasında bir etken olan “kötü beklenti”yi, duygulanan kişinin kendisi için kötü beklentiler ve başka varlıklar için kötü beklentiler olmak üzere ikiye ayırabiliriz:

a) Kendisi için kötü beklentiler

Kişinin, kendisinin karşılaşılabileceği kötü olay veya durumları düşünerek içine girdiği duyguyu karşılayan *kaygı ve türevlerinde*, “üzüntü”den daha çok “korku” duygusunun ağır bastığı görülmüştür:

Aralarındaki yaş farkı bu yıldırıcı olasılığı ne kadar gerçekleşebilir kılıyorsa, Ferid Bey’in oldum olası hastalık nedir bilmemesi o kadar zayıflattıyordu ama, olsun! Bugün başına gelenin bir gün başına gelebileceği *kaygısıyla*, hanidir için için titrer, kendisini kocasından önce götürecek yumuşak, gölgelikte uyumuş yaz uykularına benzer, olmadık ölümler kurar, avunurdu. (İlhan:45).

b) Başkası için kötü beklentiler

‘Sevdiği, değer verdiği varlıkların karşılaşıacağı veya karşılaşma ihtimali olan istenmeyen, kötü olayları ve durumları düşünerek içine girdiği duygu’ kavramı için kullanılan *kaygı ve türevlerinin* ise üzüntü duygusuna daha yakın bir anlamda olduğu belirlenmiştir. Bu kullanımlarda olumsuzluğa engel olmada yetersiz veya çaresiz kalan bir insanla karşılaşmaktayız:

Paşam, İmre Hanım, ne Müjgân ne de Bekir Kuran’ın kendisinin hallerini merak ettiklerini, kendisi için içtenlikle *kaygılandıklarını* hatırlamaktadır. (Alatlı:448).

Binbaşı Ferid, geleceğini *kaygıyla* düşündüğü kız kardeşine, böyle bir saray yaşantısı sürdürdüğü için, ona minnet duyguları beslese de... (İlhan:111).

‘Kullanılan sözcük sayılarının azaldığının idrakindeydim,’ dedi Kadızade, mazeret beyan eder gibi. ‘Belki de, dile ilişkin *kaygılarımız* Türkçe-Osmanlıca tartışmalarıyla sınırlı kaldığından afaziye uyanamadık.’(Alatlı:57).

- **Herhangi bir olumsuzluğu, eksikliği dert edinme**

‘Sahip olunan, istenmeyen bir varlığı, niteliği veya istenip de elde edilemeyen bir varlığı, bir özelliği bir sorun, bir dert olarak görmenin sonucunda ortaya çıkan duygu’ için *kaygı ve türevlerine* başvurulduğu tespit edilmiştir. *Dert* göstergesi ile yakın anlamlılık gösteren bu kullanımlara şu cümleleri örnek verebiliriz:

Twiggy moda oluncaya kadar hiçbirimiz farkında bile değildik ama annem şişmandı. Ne zaman ki, fırlamış kemiklerin estetiği keşfedildi, annem, dul bedeninin şişmanlığından, ben de onun yaşına yakıştırmadığım güzellik kaygısından sıkılır olduydum. Yaşına yakıştırmadığım güzellik *kaygısı*, öyle mi? Garibim, elli bile değildi! (Alatlı:416).

Kaygısız ve engin tabiatın kucağında, ben de, *kaygısız* ve engin bir şey olurum. (Karaosmanoğlu_Y:171).

2.2.2.106. *Kıvrın-* ve *Türevleri*

Kıvrınma: Kıvrınmak işi_{TS}
Kıvrınmak: Ağrı, sancı gibi fiziksel veya korku, heyecan gibi ruhî sebeplerle vücut eğilip bükülmek_{TS-1} Çok üzme, acı çektirmek_{TS-2}
Kıvrandırma: Kıvrandırmak işi_{TS}
Kıvrandırmak: Acı çekmek, üzme_{TS-2}
Kıvrınış: Kıvrınmak işi veya biçimi_{TS}
Kıvrım kıvrım kıvrınmak: Çok acı çekerek kıvrınmak_{TS-1} Yalvarma veya sıkıntı gibi bir sebeple çok kıvrınmak_{TS-2}

‘Çeşitli nedenlerden dolayı vücudun fiziksel olarak eğilip bükülmesi’ şeklinde tanımlanabilecek kıvrınma hareketi, *Sözlük*’te de görüldüğü gibi, üzüntü göstergesi olarak kullanılabilir. Daha çok ‘hoşlanılmayan durum ve şartlar, çok istenilen bir şeyi yapamama, hata gibi sebeplerin etkili olduğu bir duygulanma’ kavramını karşılayan *kıvrın-* ve *türevlerinin* kullanım yerlerinde kişinin büyük sıkıntı, acı içinde olduğu, sakin ve sessiz duramadığı dikkat çeker. *Istırap*, *acı* göstergelerine anlam yönünden yakınlık gösterir:

Koskocaman bir boşluk içinde kalmıştı. Acı çekiyordu. Bir ağlayabilse... Çoktan beri ağlayamamıştı. Belki on yıl, on beş yıl oluyordu, ölüm dedikleri böyle mi olur acep, diye düşündü. *Kıvranıyordu*. (Kemal:63).

Büyük şehirdeki evsizlik derdiyle *kıvranan* aileleri düşünen hükümet, bu önemli işe el koymuştu. (Uçuk:181).

Bir an geliyor, müthiş bir pişmanlık içinde *kıvranıyordu*. Ne etmiş eylemişti de o günlerde bu Taşbaşı öldürmemişti. (Kemal:458).

Onları memnun etmek için bizi ihtiyaç içinde *kıvrandırmaya*, evi felâkete sürüklemeye hakkın yok anne!...” demeye başladı.(Güntekin_YD:51).

2.2.2.107. *Keder* ve Türevleri

Keder: (Ar. keder) Acı, üzüntü, dert, sıkıntı, ıstırap, tasa _{TS}
Keder çekmek: Acı duymak, ıstırap çekmek _{TS}
Keder vermek: Üzüntü vermek, kederlendirmek, tasalandırmak _{TS}
Kederlendirme: Kederlendirmek işi _{TS}
Kederlendirmek: Keder, üzüntü duymasına yol açmak, acı vermek _{TS}
Kederleniş: Kederlenme durumu _{TS}
Kederlenme: Kederlenme işi _{TS}
Kederlenmek: Kederli olmak, üzülme, tasalanmak, mükedder olmak _{TS}
Kederli: Acılı, üzüntülü, mükedder _{TS}
Mükedder: (Ar. mukedder) Üzgün, acılı, üzüntülü, kederli _{TS}
Mükedder olmak: Üzülme, kederlenmek _{TS}

Keder ve türevlerinin ‘meydana gelmiş veya gelecek olan istenmeyen bir olayın ortaya çıkardığı rahatsız edici bir duygu’ kavramını karşıladığı belirlenmiştir. Bu rahatsızlık, insanın yaşanan veya yaşanacak olumsuzluklar üzerinde sürekli olarak düşünmesinden ve herhangi bir çıkar yol, ortadan kaldırıcı önlem bulamamaktan kaynaklanmaktadır.

Keder ve türevlerinin karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında rol oynadığını belirlediğimiz sebepler şunlardır:

- **Beğenilmeyen kötü olay, varlık ve durumlar**

Kızının utandırıcı davranışını öğrendikten sonra *keder*, yaşını belli etmeyen çoğu sağlam geçkinlerde yaptığı gibi onu, birdenbire çöktürmüştü. (Karay_S:108).

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

Ocakta ateş. Ocağın başında da bir köşeye büzülüp kalmış üç çocuk. Analarının yaralanmasının *kederi* yüzlerinde. (Kemal:195).

Ben Bekir’den de başkalarından da bir başıma kendimi korurum. Beni öldürmeden kimse benimle muradına eremez. Sabrın sonu selâmettir. Günü gelsin, düşünecek zamanımız olsun. Ne yapacağımızı düşünürüz.

Beni düşündükçe yüreğiniz rahat etsin. Yüzünüz gülsün. Aklınıza hiçbir *keder* gelmesin.(Cumalı_Z:126-127).

- **Çok istediği halde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması**

Evlenmelerin gecikmesi, genç kadının bu kadar beraber yaşamak arzusuna rağmen bir türlü evlenememeleri, onu içten içe *kederlendiriyordu*. (Tanpınar_H:253).

Ve Allah'ın hikmetini bilmeyenler için her felâket abestir. Ben de bilmedim. Hâlâ da bilmem. Ne günahım vardır? Bana hayatım neden cehennem olmuştur? Çilem ne zaman dolacaktır? Artık hiç bir şey arzu etmiyorum ki *keder* duyayım. (Safa_MNK:258).

- **İçli, duygusal, yanık parçalar**

Eğer bu türkünün, buna benzerlerin *kederi* hakikî olsa insan kalbi yarım saat tahammül edemez.(Tanpınar_H:366).

- **Olabilecek kötü olaylar**

'Kişinin kötü, istenilmeyen, sıkıntılı günlerle karşılaşılacağını öğrenmesi ve düşünmesi ve bunun engellemede çaresiz olduğunu anlaması sonucu içine girdiği duygu' olarak *keder ve türevlerinin* kullanıldığını görmekteyiz. Bu duygu durumunda kişinin aynı zamanda ümitsizlik içerisinde olduğu bağlamdan anlaşılmaktadır:

Çare yok. Bu bacak kısılacak ve yere basamayacak. Ne yaparsın? Böyle çekmek iyi mi?

Yüzüme baktı, başımı önüme eğerek gözlerimi sakladım. Bu, *kederimin* son derecesini ancak benim bileceğim bir sır halinde bırakmak için, galiba nafî bir hareket oldu. (Safa_DHK:9).

Ayetullah Bey şapkasını aldı. *Kederliydi*, zira felaketli bir vakaya doğru gidildiğini seziyordu. (Karay_KT:236).

- **Ölüm**

Keder ve türevleri, ölüm olayının gerçekleşmesinden hemen sonra ortaya çıkan bir duygu kavramından ziyade, olaydan belli bir zaman sonra, ölen varlığın yokluğu, kaybı gibi eksiklik içine giren kişinin yaşadığı bir duyguyu karşıladığı görül-

müştür. Zaman ne kadar geçerse geçsin, ölen kişi hatırlandığında eksikliği hissedilmekte ve acı duyulmaktadır.

Herkes bunu karısının ölümünden duyduğu *kedere* yorarak, onun kadar eğlence düşkünü bir adamda bu vefalı bağlanışa şaşıyorlar... (Tanpınar_H:242).

Arslan Bey başını eğdi. Bidevi atını yeni kaybetmiş gibi yüreğine bir *keder* düştü. (Çokum:66).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

‘Hakkınızı helâl edin.’ dedi. ‘Beni hoşça tuttunuz, beni kutsayıp sevdiniz, Allah da sizi hoşça tutup sevsin, sevindirsin. Şimdi ben gidiyorum, ya gelirim, ya da bir daha gelemem... Belki sizi bir daha hiç göremem.’

Yüzündeki *keder* elle tutulacak gibi bütün bedenine dağılmış, her bir yerinde çöreklenmişti sanki (Kemal:465).

Mükedder göstergesi ile sadece 2 kez karşılaşmıştır. ‘Kederli, dertli’ anlamlarında kullanılmaktadır:

Şu günler çok *mükedderim*, kederimi belki musiki dağıtır, belki bir kadeh şampanya! (İlhan:263).

Kederlenme sırasında kişinin hareket yönünden *durağanlaşma*, *boyun bükme*, *düşünceye dalma* gibi fiziksel tepkiler sergilediği tespit edilmiştir:

Aradığını bulamamış olacak ki, yüzü daha da kararıp *kederlenerek*, başını önüne eğip yürümesine devam etti. (Kemal:462).

Ayrıca kederlenen kişinin özellikle yüzü ile ilgili *kararmayı* dile getiren ifadeler de dikkat çekicidir. Bu kullanımların, “keder” duygusu içerisindeki insanın başını öne eğmesi, sönük bakışları yanında *keder* ve *türevlerinin* Arapçada sahip olduğu “bulanık, isli, kararmış” (Mutçalı, 1995:752-753) anlamlarından kaynaklandığını ileri sürülebiliriz.

...yüzündeki *keder* kararmasını gözleriyle azarladı (Sepetçioğlu_A:101).

Kardelen’in yüzü *kederle* örtülmüştü galiba (Ağaoğlu:64).

‘Keder’ duygusunda kötü duruma maruz kalan kişinin, yaşadığı, karşılaştığı olumsuzluğu kendisi için bir dert kabul ettiği ve sahiplendiği görülür. Zihinde meş-

gul olunan bir sorun olarak yer edinen bu olumsuzluklar, rahatsız edici düşünceler, belli bir zaman geçtikten sonra etkisini yitirdiği veya azalttığı gibi, insanı içten içe yiyip yaşamsal faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyebildiği *keder ve türevlerinin* bağlamlarından anlaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak *kederinden ölmek, kederinden erimek* gibi ifadelerle karşılaşmaktayız. Bu kullanımlara bakarak *keder ve türevleri* ile karşılanan duygunun, ‘güçlü, yoğun, süreklilik arz eden bir üzüntü’ olduğunu söylenebilir:

Anam *kederinden öldü*. (Safa_MNK:182).

2.2.2.108. *Keyfi Bozulmak / Kaçmak*

Keyfi bozulmak: Canı sıkılmak, rahatı kaçmak_{TS-2}

Keyfi kaçmak: Neşesi kalmamak_{TS}

Keyfini kaçırmak / bozmak: Üzmek_{TS}

‘Hoşlanılmayan bir olay veya durum karşısında insanın içinde bulunduğu iyi durumun, neşenin, rahatın ortadan kalkması’ ile ilgili olarak *keyfi kaçmak / bozulmak* göstergelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Daha çok olumlu bir durumdan olumsuz bir duruma geçme şeklinde gerçekleşen duygulanmalar için kullanılmaktadırlar.

Söz konusu göstergelerin, ‘nefret’ ile ‘üzüntü’ arasında bir duyguyu karşıladığını söyleyebiliriz:

Keyfimi kaçırın tek şey giysilerimdi. Oğlanların üstünde deri montlar vardı. Şule, fosforlu turuncu-yeşil karışımı bir anorak giymişti. Öteki kızların giysileri de çok moderndi. Onların yanında kendimi kötü hissediyordum. (Alatlı:480).

Nuri Bey ertesi sabah zeytinliğe artan bir hevesle gitti. Fakat ne Zeliş vardı görünürde ne de Cemal! *Keyfi kaçtı*. Yusuf Ağayı çağırıp sordu:
— Nerde kaldı dünkü oğlanla kız? (Cumalı_Z:259).

Keyfini bozmak ve *keyfi bozulmak* göstergelerinin *keyfi kaçmak* ve *keyfini kaçırmak* göstergelerine göre daha az kullanıldığı belirlenirken, anlam yönünden pek büyük bir farklılık göstermedikleri görülmüştür:

— Ayıptır. Düşman böyle seyredilmez, dedim. Kümenin içinden bir ses:
— Nolacak, bize dokunmuyor ki, dedi.

Bunun üzerine, *keyifleri bozulmuş* insanlar gibi homurdanarak dağıldılar. (Karaosmanoğlu_Y:150).

Keyfi kaçmak / bozulmak göstergelerinin bağlamı içerisinde kişinin dış görünüş ve davranışlarından söz eden *somurtma*, *homurdanma* gibi ifadelerle karşılaşmıştır. Bu da bizlere bu duygunun, meydana gelen hoşlanılmayan bir olay, durum karşısında çaresizlik içinde kalan insanın duyduğu bir çeşit nefret olduğunu göstermektedir. Fakat çaresizlik durumu, özelliği, bazı kullanımlarda bu duygunun üzüntü ile ilişkilendirilmesine sebep olmaktadır.

2.2.2.109. *Keyifsiz* ve Türevleri

Keyifsiz: Neşesiz_{TS-2}

Keyifsizlenme: Keyifsizlenmek işi_{TS}

Keyifsizlenmek: Biraz hastalanmak_{TS} Neşesizleşmek

Keyifsizlik: Keyifsiz olma durumu_{TS}

Meydana gelen istenmeyen, hoşlanılmayan bir gelişme ile, içinde bulunduğu olumlu durumdan olumsuz duruma geçiş sırasındaki duygu kavramını karşılayabildiği belirlenmiştir. “İşlerin istediği gibi gitmemeye başlaması, beklentilerinin gerçekleşmemesi” incelediğimiz eserlerde *keyifsiz ve türevleriyle* karşılanan duyguların ortaya çıkmasında rol oynayan etkenlerdir.

Bağlam içerisinde, bu duyguyu yaşayan kişinin bazı yerlerde öfke, bazı yerlerde de üzüntü kapsamında değerlendirilebilecek tepkiler gösterdiği tespit edilmiştir. *Keyifsiz ve türevlerinin* üzüntü kategorisinde değerlendirilebilecek kullanımlarında kişinin meydana gelen olumsuz gelişme karşısındaki hoşnutsuzluğu dikkat çekmektedir:

Hüseyin Kiraz:

—Yüzünü beğenmedim, dedi yanındakine... Yanındaki:

— Öyle, *keyifsiz* görünüyor, diye karşılık verdi...

— Haberler fena olmalı.. (Cumalı_AT:142).

Peryal şeyhteki *keyifsizliğin* bir saat önce Neşide ile alakalı haberden sonra baş gösterdiğini biliyordu. (Karay_KT:294).

Keyifsizlenme ve keyifsizlenmek şeklinde herhangi bir kullanıma rastlanılmamıştır.

2.2.2.110. *Kır-* ve *Türevleri*

<p>Kırma: Kırmak işi_{TS} Kırmak: Dileğini kabul etmeyerek veya beklenmeyen bir davranış karşısında bırakarak gücendirmek, incitmek_{TS-9} Gönlü kırılmak: Üzülme, incinme, yerinme_{TS} Gönül kırmak: Birini çok üzecek davranışta bulunma, gücendirmek_{TS} Hatırını kırmak: Üzme, gücendirmek_{TS} Kalbi kırık: Üzgün, ümitsiz_{TS} Kalbi kırılmak: Üzülme, incinme, yerinme_{TS} Kalbini kırmak: Üzme, incitme, kalp kırmak_{TS} Kırgın: Bir kimseye güvenmiş, gönlü kırılmış olan_{TS} Kırgınlık: Kırgın olma durumu_{TS-1} Kırıcı: Kaba, sert, çevresindekileri inciten_{TS-2} Kırık: Güvenmiş, üzgün_{TS-4} Kırıklık: İsteksizlik, güceniklik, kırgınlık_{TS-3} Kırılış: Kırılmak işi veya biçimi_{TS} Kırılma: Kırılmak işi_{TS} Kırılmak: Birine karşı kırgın duruma gelme, gücenme, incinme_{TS-6}</p>

Daha çok ‘sevilen insan tarafından yapılan hoş karşılanmayan, istenmeyen hareketler sonucu oluşan olumsuz duygu’ için kullanılan *kır-* ve *türevlerinin Sözlük*’te verilen anlamlara ve incelediğimiz eserlerdeki kullanımların bakıldığında ‘kırgınlık’ ile karışık bir durum arz ettiği görülmektedir. Karşısındakinin yaptığı yanlış, hak edilmeyen hareketlere daha çok kırgınlık duyulmasına karşın (Brooks, 2003:202-204), hatayı yapan kişinin sevgi ve saygı gösterilen bir kişi olması ona karşı verilecek tepkiyi değiştirmekte, bu duruma üzüldüğünü gösteren “darılma, gücenme” gibi tavırlar sergilenebilmektedir:

— Fakat gerçek! Ben sizin ve muhterem zevcinizin ihsan ve ikramına nail olmuş bir nimetdideyim...

— Estağfurullah... rica ederim bu sözleri tekrar etmeyiniz, *kırılırım*. (Karay_KT:470).

— Ben sizi *kırdım* o akşam... Affedin! diye fısıldadı. (Tanpınar_SAE:320).

Başkasından beklenilmeyen söz ve davranışlar ile karşılaşma durumunda oluşan duygu kavramından bahsedilirken *kalp*, *hatır*, *gönül* gibi özellikle duyguları barındırdığına inanılan varlıkların isimleri ile birlikte *kır-* ve *türevlerinin* kullanıldığı görülmüştür. Bu birlikteliklerin bazıları, söz varlığımızda bir gösterge olarak yer almaktadır:

“*Kalbimi kırdı; kalbimi fena kırdı. Hiç ummazdım. Bu kadarına hiç ihtimal vermezdim,*” dedi. (Karaosmanoğlu_KK:113).

Rahmetli Naşitçiğimin bayağı *hatırını kırdım*. (Tanpınar_SAE:294).

Bu Bedri işinden ablam kırgın... Babam bir şey sorarsa o da birkaç söz söyler. Annem iyiden iyiye açıştı. Ben arasına acır sokulurum, *gönül kıracak* bir sözü çabuk bulur. (Esendal:41).

2.2.2.111. *Kor* ve *Türevleri*

Kor: Büyük acı, üzüntü, sıkıntı_{TS:3}
Kor gibi yanmak: Çok parlamak_{TS}

Ateş ile ilişki kurularak özellikle insana sıkıntı, acı veren, huzursuz eden bir duygu kavramının *kor* ve *türevleri* ile karşılandığını görmekteyiz. *Türkçe Sözlük*'te “büyük acı, üzüntü, sıkıntı” şeklinde tanımlanmış olan *kor* göstergesine incelediğimiz eserlerde rastlanılamamıştır. Yalnız, yüreğin büyük bir acı çekmesinden söz edilirken *kor gibi yanmak*'a başvurulduğu belirlenmiştir.

Yere serilen yalnız yirmi, yirmibeş yıllık bir ömürle, bir ömrün elde ettikleri olsaydı dert bu kadar yakıcı olmazdı. İstanbul’lu Hoca’nın hakkı olan gelecek yirmi yıllara yürek nasıl *kor gibi yanmazdı*? O gelecek yılları, üstelik yalnız Hoca, yalnız karısı, yalnız çocuğu kaybetmiyordu ki... O yılların üzerinde tanıdık, tanımadık daha binlerce ve binlerce insanın hakkı vardı. (Buğra_KA:241).

Türkçe Sözlük'te “Büyük acı, üzüntü, sıkıntı” anlamındaki *kor* ile ilgili şu örnek verilmiştir:

“Kimseye göstermedikleri bir *kor yanar içlerinde.*” Ç. Altan.

2.2.2.112. *Kork-* ve Türevleri

Korkma: Korkmak işi_{TS}
Korkmak: Kaygı duymak, endişe etmek_{TS-2}
Korku: Kaygı, üzüntü_{TS-2}

Daha çok ‘gelecekte istenmeyen, tehlikeli bir olayla karşılaşılacağı düşüncesi sonucu ortaya çıkan bir duygu’ kavramını karşılayan *kork-* ve *türevlerinin* çok az olmakla birlikte özellikle ‘sevilen, saygı duyulan birisinin başına gelebilecek kötü olayların düşünülmesiyle ortaya çıkan çaresizlik içindeki üzüntü’ anlamında da kullanıldığı cümlelere rastlamaktayız. Bu kullanımlarında, *kaygı ve türevleri* ile benzer anlamda olduğu görülür:

— Neşide’yi parlak bir izdivaç bekliyor. Vaziyetiniz ne olacak, efendiciğim. İşin ümitli bir tarafını göremiyorum. Sizi boşuna üzmesinden, küçültmesinden *korkarım*. (Karay_KT:334).

Şimdi iki devre arasında bu imanı, canıyla yeni devir için kurban olanların asıl Yunan ordusuyla başlayacak ordu çarpışmasında İstiklâl Ordusu haricinde kalmasından *korkuyordu*. (Adivar_AG:131).

Böyle olmasa bile bu şüphe Mümtaz’ı zaptedecekti. Nitekim öyle oldu. O günden itibaren kaybetme *korkusu* içine yerleşti. Çocukluğundan tanıdığı, o acayip yalnızlık ve talih böylece bir hiç yüzünden canlandı. (Tanpınar_H:211).

2.2.2.113. *Kuruntu* ve Türevleri

Kuruntu: Bir konuyla ilgili kötü ihtimalleri akla getirip tasalanma, işkil, evham, vesvese_{TS-2}
Kuruntu etmek: Kötü ihtimalleri düşünüp üzülme_{TS}
Kuruntulu: Kuruntusu olan (kimse), evhamlı, mütevehhim_{TS}
Kuruntuya kapılmak: Boş yere tasalanmak_{TS}

Türkçe Sözlük’te ilk sırada “yanlış ve yersiz düşünce” şeklinde açıklanmış olan *kuruntu* göstergesi, aynı zamanda bu yanlış ve yersiz düşüncelerin sebep olduğu ‘üzüntü’ kavramını da karşılayabilmektedir. İncelediğimiz eserlerde ‘kötü ihtimalleri düşünüp üzülme’ şeklinde açıklanan *kuruntu etmek* ile ‘boş yere tasalanmak’ şeklinde tanımlanan *kuruntuya kapılmak* göstergelerinde ‘üzüntü’ daha iyi görülmektedir:

Sanki bahtiyarlığı kısa sürecek, felâketlerin içine düşeceklermiş gibi türlü *kuruntular* içindeydi. (Çokum:32).

— Ah Arslan Bey! Şimdi şu top seslerini işitince aklıma Yakup düştü. Zaten bir gün olsun hatırımdan çıktığı var mı? Deminden beri *kuruntu ederim*. Gitti gideli ortaya çıkmadı. Acep öldü mü dersin? Ah, ben ne yaparım o zaman? (Çokum:353).

Her âşık kızın, âşık erkeğin *kapıldığı* ipe sapa gelmez şeylerdi *kuruntuları*. “Ya bir şey olursa Ferit’e?” Kalbi darala darala, içi içini yiyerek durmadan sorup durduğu buydu kendi kendine. (Cumalı _AT:271).

2.2.2.114. *Kül Olmak*

Kül olmak: Bir acı dolayısıyla pek çok üzüntü çekmek_{DS}

Üzüntü kavramını karşılamak için kullanılan *yan-/yak-* ve *türevleri* ile ilişkilendirebileceğimiz *kül olmak* göstergesinin incelediğimiz eserlerde üzüntü kapsamında değerlendirilebilecek herhangi bir kullanımına rastlanılmamıştır. Daha çok yüzdeki renk değişikliğine dikkat çekilerek ‘korku’ duygusunu belirten bir deyim olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

2.2.2.115. *Küs- ve Türevleri*

Küsmek: Küsmek işi_{TS}

Küsmek: Darılmak_{TS-1}

Hayata küsmek: Ezgin, kötümser olmak, yaşama isteğini yitirmek_{TS}

Küskün küskün: Gücenik, dargın bir biçimde_{TS}

Küskün:Küsmüş olan, gücenik, muğber_{TS}

Küskünleşme: Küskünleşmek işi_{TS}

Küskünleşmek: Küskün duruma gelmek_{TS}

Küskünlük: Küskün olma durumu, küsü_{TS}

‘Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durum karşısında kalan kişinin, hatayı yapana karşı sergilediği bir tavır, tepki’ için kullanılan *küs- ve türevlerinin*, az da olsa, içine girilen duyguyu belirttiği tespit edilmiştir. *Dargınlık, kırgınlık, güceniklik* göstergeleriyle anlam yönünden benzerlik göstermesine rağmen bir üzüntü kavramını karşılama sıklığı diğerlerine göre daha azdır:

Sadece bir *küskünlüktü* duyduğu. Yirmi sekiz yıl emek verdiği bir kurum, durumunu kurtarmak için kurban arayan bir milletvekilinin önüne yem diye atıvermişti onu. (Cumalı_AT:229).

Ama Zât-ı Şahâne'ye de, Der Saadet'e de *küskün*, kırgın hatta karşı gönüllere de rastlanır olmuştu. (Buğra_KA:57).

Küs- ve *türevleri* içerisinde diğer göstergelerden anlam yönünden farklılık arz eden *hayata küsmek* ile, incelediğimiz romanlarda karşılaşılmamıştır. 'İsteklerine, arzularına kavuşamamış insanın, gelecek ile ilgili beklentilerinin olmadığı duygu durumu' için kullanılabilir. (Buğra_KA:57).

2.2.2.116. *Matem* ve *Türevleri*

Matem (Ar. mātem) Yas_{TS}

Matem havası: Bir yerde herhangi bir sebeple ortaya çıkan üzüntülü durum_{TS}

Matem tutmak: Yas tutmak_{TS}

Matemli: Yaslı_{TS}

'Büyük bir felaket, hiç istenmeyen kötü bir olay sonucu kişinin kendisini eğlenceden, zevkten ayırarak üzüntüsünü ve acısını belli eden davranışlar göstermesi' olarak bildiğimiz *matem*, bir üzüntü kavramını da karşılayabilmektedir:

- **Çok istediği halde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması**

Hattâ belki ona acıması da samimî değildir. Muhakkak o vakit de, "Benim aslan oğlum... Büyüdü, adam oldu... Elimden tutacaktı. Bana gazevilerle piriç, kellelerle şeker, toprakla basma getirecekti... Ekmeğini yiyecektim!" diye bağırması, basmaların *matemini tutmuştur*. (Güntekin_BKD:65-66).

- **Ölüm**

Matem ile ilgili göstergelerin daha çok ölüm olayı sonrası ortaya çıkan duyguyu karşılamak için kullanıldığı tespit edilmiştir:

Bir ara harbde şehit olduğu haberi geldi. Rahmetli kocamla aylarca *matemini tuttuk*. (Tanpınar_SAE:292).

Kanlıca'daki karı koca, 'Nuran'ın baba tarafından, Tefik Beyin karısı tarafından akrabaları' bunu bir türlü anlamadıkları için Tefik Beye hâlâ

mustarip ve *matemli* bir dul gibi bakıyorlar, onu rahat ettirmek, ona ızdırabını hatırlatmamak için ellerinden gelen gayreti esirgemiyorlardı. (Tanpınar_H:243-244).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

Ayrılığa hiç istenmeyen, büyük bir felaket gibi bakılması, bu durumlarda ortaya çıkan üzüntü' kavramının *matem ve türevleri*yle karşılanmasında rol oynamıştır.

Benim ilk büyük *matemim*, Fatma'dan ayrılışım olmuştu. (Güntekin_Ç:11).

2.2.2.117. *Mecruh*

Mecruh: İncinmiş olan (kimse)_{TS-2}

Her ne kadar incelediğimiz eserlerde bir üzüntü kavramını karşılayan kullanıma rastlanmasa da özellikle *yaralı* göstergesine anlam yönünden benzerlik göstermesini ve *Sözlük*'te mecaz anlamda “incinmiş olan (kimse)” şeklinde verilen açıklamayı göz önünde bulundurarak *mecruh* göstergesini “üzüntü” duygu göstergeleri arasında sayabiliriz.

2.2.2.118. *Melal* ve Türevleri

Melal: (Ar. melāl) Can sıkıntısı usanç_{TS}

Melül: (Ar. melül) Üzgün_{TS-1} Boynu bükük, zavallı, yoksul_{TS-2}

Melül mahzun: Çok üzgün, sıkıntılı, ağlamaklı_{TS}

Melül melül: Üzgün üzgün_{TS}

Pürmelal: (Far. pur + Ar. melāl) Hüzünlü, üzüntülü_{TS}

Bağlamından, ‘içinde bulunduğu olumsuz durum ve şartlar karşısında, elinden hiçbir şey gelmeyen veya bir tepki gösteremeyen insanın yaşadığı duygu’ anlamında kullanıldığı belirlenmiştir.

Melal göstergesi tarama yaptığımız *Türkçe Sözlük*'ün 9. Baskısında sadece “can sıkıntısı, usanç” olarak açıklanırken, 2005 yılında çıkan 10. Baskısında “üzüntü, hüzün, dert” şeklinde ikinci bir anlamın ilave edildiği görülmüştür.

Hüzün ve türevlerine anlam yönünden yakınlık göstermektedir.

Melal duygusunda kişinin gerçekleştirdiği zihinsel işlemler önem arz etmektedir. İçinde bulunduğu durumu kötü olarak yorumlamak, geçmişte yaşanan güzel günleri hatırlamak, ölüm ile ilgili düşünmek, insanı ‘melal’e sürüklemektedir.

Melal ve türevlerinin karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şu şekilde belirlenmiştir:

- **Çevresindeki itibarının azalması**

Naim Efendi, kendi evi üzerindeki hakimiyetinin ne kadar sarsıldığını, ne kadar hiçe indiğini en ziyade bugün ve bu saatte hissetti ve kendi konağı içinde kendi çocukları arasında varlığını o kadar yabancı buldu. Gönlü öyle derin bir gurbet acısıyla doldu ki az kalsın, gözlerinden yaşlar boşanacaktı.

Servet Bey, sözlerinin sonuna doğru her nasılsa, kayınpederinin halindeki *melâle* dikkat etti; ihtiyarı çok hırpaladığını anladı. (Karaosmanoğlu_KK:77).

- **İçli, duygusal, yanık parçalar**

Arkamda derin bir ah, yapraklar içinden rüzgâr geçmesine benzer bir ses işittim. Hafifçe titreyerek başımı çevirdim. Karanlıkta gözüme Şeyh Yusuf Efendi'nin sarışın siması göründü. Kırık bir dolaba dayanmış, boyununu bükmüş, mavi gözlerinde ağır bir *melâl* ile beni dinliyordu. (Güntekin_Ç:256).

- **Ölüm**

Özellikle ölüm düşüncesi, öleceğini öğrenme gibi durumlarda *melal ve türevlerinin* kullanıldığı cümlelere rastlanılmıştır:

Salih tertemiz yatağın içinde yeni bir insan gibi çabucak uykuya dalarken anası da, o da “El öpenlerinin” çok değil, hiç olmayacağını pek iyi biliyorlardı. Kadının hüznü burada ebedî ayrılışın *melâlinde* de koyu idi. (Buğra_KA:23).

Bu köyün evleri, sokakları, mezarları gibi çocuklarında da siyah bir neşesizlik var. Renksiz dudakları gülmenin ne olduğunu bilmiyor, durgun gözleri ağır bir *melal* içinde ölümü düşünüyor gibi. (Güntekin_Ç:187)

Zavallı Hakkı Celis'in gözleri doktordan bana, benden doktora gidip geliyordu; mutlaka onun bana ne söylediğini anladı; zira, yüzüne *melul* bir tevekkül geldi ve gözlerini kapadı. (Karaosmanoğlu_KK:216).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

Hiç bilmediğim, tanımadığım bu üç subayın gidişi, benim yüreğime bir dost ayrılığının acısı gibi bir şey bıraktı. Saatlerce oturduğum yerde, öyle *melûl melûl* kalmışım. (Karaosmanoğlu_Y:132).

- **Sevilen varlıklara, geçmişe, mekâna duyulan özlem**

...o tatlı âlemin yâdı içinde belki de biraz sayıklar gibi bir hal alır ve beni de o sıcak ve samimî muhitin neş'elerine ve latifelerine teşrik etmek ister gibi olurdu. O, bu anlattığı şeylerle, gençlik zamanının şiirine dalıyor, bu *melali* tadıyordu. (Hisar:112).

Her zaman, doğduğu, çocukluğunu geçirdiği memleketin rüzgârlarıyla bir melal duyardı. Kimbilir belki de çok sevdiği insanların orada, servilerin, söğüt ağaçlarının dibinde Sakarya'ya bakan tepelerde yattıklarını hatırlıyordu da, bilmeyerek belki de onun için bu *melali* duyardı. (Abasıyanık:77).

Melal ve türevleri ile karşılanan duygu içerisinde olan kişinin dış görünüşünde *boynunu bükme, düşünceli hâl, gözleri dolma, durgunluk, sessizlik, dalgınlık, zavallılık* dikkat çekmektedir.

Bu göstergeler içerisinde yer alan *melûl* göstergesine koyun, inek gibi bazı hayvanların bakışları ifade edilirken başvurulduğu da belirlenmiştir:

...ama öylesine pırıltılı öylesine *melûl* mahzun kuzusunun gözleri. (Sepetçioğlu_A:132).

Ne ses vardı ne kıpırtı; sarı inek *melul* mahzundu (Sepetçioğlu_K:351).

2.2.2.119. *Melankoli* ve *Türevleri*

Melankoli (Fr. *mélancoli*< Yun. *melankholia*): Kara sevda, malihulya_{TS}

Melankolik (Fr. *mélancolique*): Hüzün veren, hüzün belirtisi olan_{TS-2}

‘İçinde bulunulan ortamdan hoşnutsuzluğun, gelecek ile ilgili kötü düşüncelerin sebep olduğu bir duygu’ olarak kullanılmış olan *melankoli* göstergesinin anlam yönünden *hüzün* duygu göstergesine yakınlığı belirlenmiştir. Nitekim *Türkçe Sözlük*'ün 10. Baskısında *melankoliye* 2. anlam olarak “hüzün” açıklaması eklenmiştir.

‘Melankoli’ duygusu içerisindeki kişi, durgun ve neşesiz bir ruh yapısıyla karşımıza çıkmaktadır:

Köşkün derinliklerinde cereyan eden ruhî bir trajediden haberi olmayan bu kadın, yengeme her fırsatta doktor Ragıp’ı medih de ediyordu.

İstikbalime dair içimden fena işaretler almaya başladım. Üstüme devamlı bir *melankoli* çöktü, her an susturan ve sarartan o derin elemelerden biri ki, beni kendi içimden de uzaklaştırıyor, ruhumu haritasını bilmediğim ıssız adalara götürüyor, beni kendi hudutlarımın dışına sürüyordu. (Safa_DHK:72).

— Gidenler, bir daha gelmez... Hem geçti... Bazan fazla romantik oluyorum... Bu da bir çeşit çocukluk...

Muallâ, artık gülüyordu. Hayatlarına ışıklı bir pencere gibi açılan, değişik geceyi yudum yudum içmeliydi. Bu hiç dinlenmeden çalışmalarının, Tanrı yüceliğinden sunulan armağanı değil miydi? *Melankoliye* düşmemeli, Suzan gibi neşelenmeliydi. (Uçuk:126).

...Açık bıraktığı radyodan bir keman sesi, pes ve *melankolik*, geliyordu. Düğmeyi kapatırken;

— Ah bu keman soloları, dedi: Göz pınarlarına acı soğan gibi tesir ederler. (Buğra_Y:73).

2.2.2.120. Merak ve Türevleri

Merak: (Ar. merāk) Kaygı, tasa _{TS-4}
Merak etme!: Kaygılanma _{TS}
Merak etmek: Kaygılanmak _{TS-2}
Meraka düşmek: Kaygılanmak _{TS}
Merakta bırakmak: Kaygı içinde bırakmak _{TS}
Merakta kalmak: Kaygı içinde olmak _{TS}
Meraktan çatlamak: Çok kaygılanmak _{TS-1}
Meraklandırma: Meraklandırmak işi _{TS}
Meraklandırmak: Meraklanmasına yol açmak, kaygılandırmak, tasalandırmak _{TS}
Meraklanış: Meraklanmak işi veya biçimi _{TS}
Meraklanma: Meraklanmak işi _{TS}
Meraklanmak: Kaygılanmak, üzölmek, tasalanmak, sebebini anlamak için çaba harcamak _{TS}
Meraklı: Kaygılı _{TS-4}

‘Sonucu kendisini veya sevdiği insanları etkileyebilecek kötü şeyleri düşünerek üzüntü duyma’ şeklinde bir kavramı karşılması yönünden üzüntü göstergeleri içerisinde alabileceğimiz *merak ve türevleri*, bu anlamıyla *endişe*, *kaygı*, *tasa* ve bunların türevlerine yakınlık göstermektedir:

— Ne sıkarsın canını bu kadar?

— Meraktan kurtulamam...
 — Ne var merak edecek? Herkes nerede biz de orada... (Cumalı_AT:124).

Öfkemin beni nelere götüreceğini bilemem. Hayır sevdiğim. Sakın üzülme. *Meraklanma*. Şimdi daha durgun, daha ağırbaşlı, daha iyiyim. Seni o koca yüreğimle öpüyorum. (Bener:97).

Ertesi günü sabahleyin “ziyaretçiniz var” dediler. Karımdı. Yüzü daha solgunca, yanakları daha çöküktü. *Meraklı* gözlerle bana bakıyor, göz yaşlarını zorla tutuyordu. Onu teselli için neşeli göründüm. (Tanpınar_SAE:115).

2.2.2.121. *Merhamet* ve Türevleri

Merhamet: (Ar. merḥamet) Bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan duyulan üzüntü, acıma_{TS}

Merhamet etmek: Acımak_{TS}

Merhamete gelmek: Acıma duygusuna kapılmak_{TS}

Merhameten: Acıyarak, merhamet ederek_{TS}

Merhametli: Acıması olan, merhamet eden_{TS}

‘Başkasının içinde bulunduğu istenmeyen durumlar karşısında etkilenecek üzülmeye’ şeklinde tanımlanabilecek olan *merhamet ve türevlerinin*, bunun yanında, ‘kötü durumdaki kişiyi içinde bulunduğu durumdan kurtarma veya bu yönde bir tavır sergileme’ anlamında da kullanıldığı belirlenmiştir.

...Uyuyacağı sırada Baki için yine *merhamet* duydu:

— Neşide’yi bu gidişimde de azıcık acındırırım, diyordu, belki yola gelir. Zaten hastalığına üzüldüğü gözünden kaçmamıştı. Genç kadında her şeye rağmen şeyhten hoş bir hatıra kaldığını tahmin ediyorum, bunda aldanmıyorum. (Karay_KT:472).

Helbet bize de inanan iki Müslüman bulunur. İsterseniz ondan sonra bizi öldürün, yapmadığınız bir bu kaldı, onu da yapın! Ama ben daha önce kızımı alır, Aşağıçarşı meydanına gider, her şeyi anlatırım. En katı yürekli bile Kübra’nın yüzüne bir bakınca *merhamete gelirler* de sözlerine inanırlar...” (Sabahattin Ali:43).

Dün akşam İhsan’ın çadırına girmiş. İhsan evvelâ haykırmış ve kolundan tutup dışarı atmak istemiş, fakat Kezban yere yatmış, çizmelerine sarılmış, boğula boğula ağlamış, yalvarmış. O zaman *merhamet etmiş* ve teskin etmeye çalışmış. (Adıvar_AG:118).

2.2.2.122. *Meşakkat* ve Türevleri

Meşakkat: (Ar. maşakḳat) Güçlük, sıkıntı, zorluk_{TS}
Meşakkat çekmek: Sıkıntı içinde olmak_{TS}
Meşakkatli: Güç, sıkıntılı_{TS}

‘İnsanın maddî veya manevî yönden beğenmediği, hoşlanmadığı durum ve şartlar karşısında duyduğu olumsuz bir duygu’ kavramını karşılayan *meşakkat ve türevleri*, anlam yönünden *sıkıntı* göstergesine yakınlık gösterir. İncelediğimiz eserlerde daha çok ‘sıkıntı veren, kötü durumları veya işleri’ karşılarken veya bunları nitelerken kullanılan *meşakkat ve türevleri*, aynı zamanda bu durumlar içerisinde kalan kişilerin yaşadığı duyguları da belirtebilmektedir:

Kütahya Harbi çok ıstırap ve *meşakkat* çektirdi. Fakat merak etme, me-yus değilim. (Adıvar_AG:138).

Rabbim, daha ne vakte kadar bu mihnet ve bu acı? Yer yüzünde bize çektirdiğini çeken başka kulların var mı? Bizi sevdiğin için mi bu niha-yeti gelmeyen *meşakkat* ve göz yaşıyla deniyorsun? (Adıvar_AG:144).

2.2.2.123. *Mihnet* ve Türevleri

Mihnet: (Ar. miḥnet) Sıkıntı, üzüntü_{TS}
Mihnet çekmek: Sıkıntılı bir duruma katlanmak, sıkıntı çekmek_{TS}

Sıkıntı, meşakkat, eziyet göstergelerine anlam yönünden yakınlık gösteren *mihnet ve türevleri*, ‘çaresizlik içerisinde hoşlanılmayan, insana maddî veya manevî yönden güç gelen durum ve şartlarla karşılaşmasıyla ortaya çıkaran bir duygu’ kavramı ile ilişkili olarak kullanılmaktadır. ‘Acı veren, huzursuz eden bir üzüntü’ kavramı için de kullanıldığı cümlelere rastlanılmıştır:

‘Âşıklık, hiçbir belâya benzemeyen belâlı bir iştir.’ diye sızlanıyor. Âşıklığın ayrılığı ve vuslatı baştan başa dert ve *mihnetmiş*. Bir yıllık kavuşma rahatı, bir günlük ayrılık sızısının zahmetini karşılamazmış! (Alatlı:501).

Müdür, bu sözleri söylerken, onun, vakitsiz bir *mihnetle* çökmeye başlamış omuzlarını okşuyordu. (Güntekin_Ç:138).

Bu ot, güzel kokusu için bazen *mihnete* de uğrar. İnsanlar, onu parmaklarının arasında örseler, hırpalarlar. Feride, seni bu ıstıraptan derinleşmiş

gözlerin, mahzun düşüncelerden yorulmuş güzel yüzünle ben, bu hırpalandıkça kokusu artan çiçeklere benzetiyorum. (Güntekin_Ç:431).

2.2.2.124. *Morali Boz(ul)mak*

Morali bozulmak: Ruhsal yönden direnme gücünü yitirmek, içine korku düşmek_{TS}
Moralini bozmak: Bir kimsenin ruhsal yönden direnme gücünü azaltmak, sarsmak_{TS}

Genel olarak ‘istenmeyen, hoşlanılmayan bir olay veya durum karşısında duyulan üzüntü’ kavramlarını belirten göstergeler içerisinde sayabileceğimiz *morali boz(ul)mak* göstergelerinin, daha çok ‘hoşlanılmayan durum ve olaylar karşısında oluşan duygu’ için kullanıldığı tespit edilmiştir. Öfke ile de ilişkilendirilebilecek bir duygu olan bu duygu göstergesinin kullanıldığı cümlelere bakıldığında, duyguya giren kişinin durgunlaştığı, neşesizleştiği, çevresine, geleceğine yönelik karamsarlık içerisine girdiği dikkat çeker:

Bu arada eylemcilerin arasında iki kişi yakalanıp, sivil polis oldukları anlaşılınca bunların *morali* iyice *bozulmuş*. (Alatlı:321).

Gece yarısına doğru Bekir aradı.

İmre, yav, Devrim eve gelmedi! Yav, Ablacım, ben çok kötü durumdayım. *Moralim* çok *bozuk*. Trafîği filân sen arar mısın?’ (Alatlı:250).

2.2.2.125. *Mutsuz ve Türevleri*

Mutsuz: Mutlu olmayan, bedbaht_{TS}
Mutsuzlaşma: Mutsuzlaşmak işi_{TS}
Mutsuzlaşmak: Mutsuz duruma gelmek_{TS}
Mutsuzluk: Mutsuz olma durumu, bedbahtlık_{TS}

İncelediğimiz eserlerde *mutmuz ve türevlerinin* karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında “kişinin çok önem verdiği bir şeyin gerçekleşmemesi veya birden fazla istenmeyen, kötü durum veya şartların içerisinde bulunulması” rol oynamıştır. Bu olumsuzluklardan dolayı kişi, çevresinde gerçekleşen olumlu olayları fazla dikkate almama gibi bir tavır sergiler. Ayrıca *mutmuz ve türevlerinin* karşıladığı duygunun kısa bir üzüntü duygusu olmadığı, belirli bir süre devam ettiği tespit edilmiştir.

Durmadan düş gören Necati mi, yoksa, düş görmediğini savunduğu halde, durmadan düş kırıklıklarıyla *mutusuz* olan Nevzat mı?(Bener:207).

Hoş, Orhan bey de, Kısmet'e koca olmadan önce neydi ki? Sonradan görme pis! Kısmet'in *mutusuzluğuna* tanık olmasaydım, acaba, ahhh bana da Orhan bey gibi biri, der miydin? Hadi be, niye diyecekmişim! Böylelerinin özünde bir şey yoktur. (Ağaoğlu:86).

2.2.2.126. *Nedamet* ve Türevleri

Nedamet (Ar. nedāmet) Pişmanlık_{TS}

Nedamet duymak (veya **getirmek**): Pişman olmak_{TS}

Nedametle: Pişmanlık duyarak_{TS}

Nadim: (Ar. nādīm) Yaptığı bir davranıştan pişmanlık duyan, pişman_{TS}

Nadim olmak: Pişman olmak_{TS}

Pişman ve türevleriyle yakın anlamlılık gösteren nedamet ve türevlerinin ‘geçmişte yapılan veya yapılamayan kasıtlı veya kasıtsız hareketlerin olumsuz sonuçlarıyla karşılaşarak veya bu sonuçları tahmin ederek duyulan üzüntü’ anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir.

Rüşvet bir hıyanetti, milletin cebinden çalınırdı. Ona bu aralık rüşvet teklif edenler ömürlerinin sonuna kadar *nadim oldular*. (Adıvar_SB:138).

Yüzünde bir fırsatı kaçırdığını belli eden *nedamet* çizgileri yoktu... (Karay_KT:290).

Önümüzde kalan günler eksildikçe bunların kıymetini daha çok anlıyor, fakat ne yazık ki artık yaşamaya imkân bulamıyoruz. Hiçbir şey yapmaya vaktimiz kalmıyor. Geçen zamanın geçtiğini duymaya bile vaktimiz olmuyor. İnsan artık dostlarını birer *nedamet* gibi hatırlıyor. (Hisar:155).

— Görmek lâzım mı? Görmüş gibi biliyorum. Geceleri kızın penceresinin altında... Ya Allah dedim, beş altı kaşık acı ilâç attım...

Sustu. Başını salladı:

— Keşke elim kırılardı... Ah kahbe, orospu Penbe... Kara ellerini kafasına vuruyor, gözleri *nedamet* yaşlarıyla dolu: “Kâfirin damarı tutar da kızı çarparsa bir daha, bir daha iflah olmaz. Hiç iflah olan lohusa yoktur...” (Adıvar_SB:443).

‘Nedamet’ duygusunun dışa yansıması ile ilgili olarak şu ifadelerle karşılaşmaktayız: *Gözleri yaşla dolma, inleme*.

2.2.2.127. Neşesiz ve Türevleri

Neşesiz: Üzgün, düşünceli, keyifsiz_{TS}
Neşesizlik: Neşesiz olma durumu, üzünlük_{TS}
Neşesi kaçmak: Sevinci azalmak, kederlenmek_{TS}

Neşesiz ve türevleri, ‘içinde bulunulan durumdan hoşnutsuzluk duyan kişinin girdiği bir duygu’ durumunu karşılamaktadır. Bunlardan *neşesi kaçmak* göstergesinde ise olumlu bir durumdan olumsuz bir duruma geçmek şeklinde bir duygu değişimi görülür. ‘İstenmeyen hoş gitmeyen, kötü olayın olması sonucu insan içinde bulunduğu durumun olumlu taraflarını görmezlikten gelmekte ve durgun, sessiz bir tavır takınmaktadır:

Muharebe başlayalı on beş gün oldu, hastaneye her gün kabile kabile yaralı geliyormuş. Mektebe bir *neşesizlik* çöktü, küçüklerimden birçoğunun orduda babaları, kardeşleri var. Biçareler tehlikeyi, şüphesiz, bilmiyor, fakat hissediyorlar. Üstlerine büyük adam gibi halim bir mahzunluk çöktü. (Güntekin_Ç:338).

Herkes *neşesizdi*. Herkes yarını, büyük kıyameti düşünüyordu. (Tanpınar_H:24).

Bizimkiler bugün damat bey ailesi tarafından tertip edilmiş bir pikniğe davetli... Biraz hasta olduğumu bahane ederek gitmedim. İki günden beri hazırlıkla meşgul olan Remzi Bey’in birdenbire *neşesi kaçtı*. Kendisi pek ısrara cesaret edemiyor, çoluğu çocuğu üstüme musallat ediyordu. (Güntekin_BKD:35).

1.2.2.128. Omuzları Çökmek

Omuzları çökmek: Bitkin, perişan ve yıkılmış bir durumda olmak_{TS}

Meydana gelen kötü bir olay karşısında çaresiz kalan insanın vücudunun aldığı hâlden yararlanılarak bir üzüntü kavramını karşılayan gösterge olarak kullanıldığı görülmektedir. *Türkçe Sözlük*’te her ne kadar tam bir duygu kavramı ile ilişkilendirilmese de, incelediğimiz eserlerde genel olarak ‘kötü olay veya durumlar karşısında çaresiz kalarak üzüntü duymak’ anlamında görev aldığı cümlelere rastlanılmıştır:

Giray'ın *omuzları çöktü*. İçindeki coşkunluk dindi. Sessizliğe gömüldü. Aklından geçenleri Hocaya söyleyip söylememek arasında bocaladı. Emin Bey, Giray'ın sıkıntısını farketmişti.

.....

— Demek istediğim, eğer şu dili bilmiş olsaydık, kitabı tercüme ederdik. Belki içinde bizim bilmediğimiz tavsiyeler, şifalar yazılıdır. Atı ilk terbiye eden biziz. Ömrümüz at üzerinde geçmekte. Atları herkesten daha iyi tanırız. Gelgelelim, şu koca kitap beni utandırdı. (Çokum:198).

Suat, annesinin *omuzlarını çökerten* belanın ne olduğunu o zaman buldu çıkardı: Nadejda, elinin değdiği her yeri çiçeğe boğan sihriyle, yeşil jelatinden ambalajını yırtmış, annesini koca Direkliyali'da tek başına bırakarak kaçmıştı. (İlhan:407).

2.2.2.129. Öl- ve Türevleri

Ölme: Ölmek işi_{TS}

Ölmek: Bazı sebeplerle çok sıkıntı veya acı çekmek_{TS-3}

Ölüp ölüp dirilmek: Çok sıkıntı, acı çekmek veya çok ağır hastalık geçirmek_{TS}

Öldürme: Öldürmek işi_{TS}

Öldürmek: Çok üzme veya aşırı yormak_{TS-4}

Ölüm: Çok büyük sıkıntı, üzüntü_{TS-5}

‘Yaşamsal fonksiyonların sona ermesi’ olan ölüm, incelediğimiz eserlerde daha çok, ‘büyük üzüntülerin, dertlerin bir sonucu’ olarak görülürken kimi kullanımlarda bir duygu göstergesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. ‘Hoşa gitmeyen veya olması hiç istenmeyen bir durum veya davranıştan dolayı büyük acı, üzüntü duyma’ etrafında tanımlayabileceğimiz *öl- ve türevlerinin* karşıladığı duygunun, ölmek gibi, bir anlık hissedilen bir duygulanma olmadığı, belirli bir süre devam ettiği tespit edilmiştir.

Karşılaşılan olumsuzlukların kişi üzerinde yaptığı etkinin büyüklüğünü, şiddetini belirtmesi yönünden dikkat çekicidir.

Daima böyle hayallere âşık oluyor, bir gerçek önünde sevgisini itiraf edeceği gün iyi karşılanmayacağı hakkında düştüğü garip bir zan kendisini *öldürüyor*, her cüretini kırıyordu. (Gürpınar:49).

Pembe sözcüklerime kanmayacak kadar zekiydi ki, en korkutucu olanı da buydu. Bu durumda Devrim’le uzlaşmak ancak onun evinde gerçekleşebileceği için, benim için de *ölüm* olacaktı, itiraf etmeliyim ki, çek kuy-

ruğunu gitsin, bir iğne de ben yapayım diye düşündüğüm oldu. (Alatlı:535).

Bekledik bekledik, perperişan olduk. Onu bekliyoruz. Günler oluyor bekliyoruz, gelmiyor. Beklemekten *öldük* geberdik. (Kemal:142).

2.2.2.130. *Parala(n)- / Parçala(n)- ve Türevleri*

<p>Paralama: Paralamak işi_{TS} Paralamak: Parçalamak_{TS} Paralanma: Sıkıntı ve üzüntü içinde, olmayacak bir işle uğraşmak, didinmek_{TS-2} Parçalama: Parçalamak işi, parçalara ayırma_{TS} Parçalamak: Parçalara ayırmak, bütünlüğünü bozmak, parça parça etmek_{TS} Parçalanış: Parçalanmak işi veya biçimi_{TS} Parçalanma: Parçalanmak işi_{TS} Parçalanmak: Parçalamak işine konu olmak, parçalara ayrılmak_{TS-1}. Başkasını mutlu etmek için elden gelen her şeyi yapmak, didinmek_{TS-2} Ciğeri parçalanmak: Yüreği parçalanmak_{TS} İçi paralanmak / parçalanmak: Birine acıyarak çok üzülme_{TS} İçini parçalamak / parça parça etmek: Çok üzülme, aşırı derecede sıkılıp harap olmak_{TS} Kalbi parçalanmak: Çok üzülme, yüreği parçalanmak_{TS} Yüreği parça parça olmak: Pek çok acımak_{TS} Yüreği parçalanmak: Çok acımak_{TS} Yürek (iç) parçalayıcı: Çok üzücü. Yürek paralayıcı: Çok üzücü</p>

İncelediğimiz eserlerde *parala(n)- / parçala(n)- ve türevlerinin* karşıladıkları kavramlara bakıldığında ‘kendi dışındaki varlıkların içinde bulunduğu istenmeyen kötü durumlarından etkilenerek üzülme’ anlamı ilk sırada gelmektedir. Bu kullanımlarda genellikle vücut ile ilgili bir kelimeyle beraber bir duygu kavramını karşıladığı görülmüştür. Bunları sıklık yönünden *yürek, iç, kalp* şeklinde sıralayabiliriz.

İnsan kulaklarına inanmıyor ama, hakikat: her uyandırışında, eli ayağı çözülüyor fukaranın, kurşuna dizilecek sanıyor. Tarifsiz endişeler içerisinde, “Bu kadar çabuk mu?” diye sorar, “Beni önce sorguya çekmelisiniz,” dermiş. Vah yavrum vah! *Yüreğim parça parça oldu.* (İlhan:361).

Genç kadın o gece de, her zamanki gibi sırtında bir yığın yatak, yorganla misafir odasına girince, ihtiyar adam:

— Benim için yorulduğunu görünce *içim parçalanıyor* Fikret, dedi, fakat bu artık son gece... İzin verirsen ben, yarın gideyim... (Güntekin_YD:132).

Muazzez'e hiçbir şey söylemiyor, sadece onun dalgın, perişan hâlini *kalbi parçalanarak* seyrediyordu. (Sabahattin Ali:199).

Parala(n)- / parçala(n)- ve türevlerinin aynı zamanda 'içinde bulunulan durumdan sıkıntı, rahatsızlık duyma; kendi dışında gerçekleşen kötü, acıklı bir olaydan çok olumsuz etkilenecek üzüntü duyma' anlamlarında da kullanıldığı tespit edilmiştir:

İki uzun ay kızın kafasında, bu *içini parça parça eden* mücadele hüküm sürdü. (Adıvar_SB:302).

Büyük zaferleri, büyük bozgunları, bilhassa bunları hatırladı. Yıldırım'ı, o korkunç yenilişi, o *yürek paralayıcı* çöküp dağılışı bütün yönleri ile hatırladı. (Buğra_KA:133).

Kendisinin veya başkalarının içinde bulunduğu rahatsızlık verici durumdan hoşlanmayan insanın, bu olumsuzlukların ortadan kalkması için çaba sarf etmesi, kendini sıkıntıya, eziyete sokması dile getirilirken *paralamak* ve *parçalamak* göstergelerine başvurulmaktadır. Bu kullanımlarda organ isimlerinin kullanıldığını görmemekteyiz:

'İstemem bunu. Gitsin evimizden' diye *paralıyormuş* kendini... (Tahir:6).

Ben de bu ezeli şeyler için, bayrak için, namus için *parçalandım*. (Adıvar_AG:14).

2.2.2.131. *Perişan* ve Türevleri

<p>Perişan: (Far. <i>perīşan</i>) Acınacak durumda olan, zavallı_{TS-2}</p> <p>Perişan etmek: Acınacak duruma getirmek_{TS-2}</p> <p>Perişan olmak: Acınacak duruma gelmek_{TS-2}</p> <p>Perişanlık: Perişan olma durumu_{TS}</p> <p>Perişanlık vermek: Perişan duruma getirmek, perişan etmek_{TS}</p>

Temel anlamı, 'kişinin dış görünüşündeki dağınıklık, düzensizlik, karmakarışıklık' olan *perişan ve türevleri*, meydana gelen istenmeyen bir olay sonucu kişinin bozulan, altüst olan psikolojik durumunu ifade etmektedir:

Zannıma göre bu işte en büyük hatası da bu olmuştu. Birdenbire miras ve mal kaygısına düşmemiş olsaydı, evvelâ halam vaktinde gömülmüş olacak, yani tekrar dirilmesi ihtimali azalacaktı. Sonra da böyle bir şey vâki

olsa bile babamı başı ucunda meyus ve *perişan*, iki gözü iki çeşme ağlar, yakasını yırtar görmesi elbette ki çok başka türlü tesir ederdi. (Tanpınar_SAE:64).

Keramettin Efendi şaşaladı; denebilir ki bu zavallı adamı son dakikaya kadar avutup birdenbire vereceği felâket haberiyle *perişan edemediğine* canı sıkılmıştı. (Karay_S:84).

Bir gün, aralarında, yüzü henüz insanî ifadesini kaybetmemiş ak sakallı bir adama sordum.

— Hiç umut kalmadı mı?

Yüzüme baktı, sağ yanına baktı. Cevap vermeden yürüdü gitti. İhtiyarın bu tavrı, yüreğime öyle bir *perişanlık verdi* ki, ardından bile bakmağa cesaret edemedim. Başım önüme düştü ve dizlerimin bağı çözülüp durduğum noktaya çökuverdim. (Karaosmanoğlu_Y:128).

2.2.2.132. *Pişman* ve Türevleri

Pişman: (Far. peşiman) Yaptığı bir işin veya davranışın olumsuz sonucunu görerek üzülen, nadim_{TS}

Pişman etmek: Pişman olmasını sağlamak_{TS}

Pişman olmak: Yaptığı bir işin yanlış veya uygunsuz sonuç verdiğini anlamak_{TS}

Pişmanlık: Pişman olma durumu, nedamet_{TS}

Pişmanlık duymak / getirmek: Pişman olmak_{TS}

Anasından doğduğuna pişman etmek: Çok eziyet etmek, çok üzme, bezdirmek_{TS}

Anasından doğduğuna pişman: Canından bezmiş_{TS-2}

Bin pişman olmak: Çok pişmanlık duymak_{DS}

Doğduğuna bin pişman: Bezgin_{TS-1}

Doğduğuna pişman etmek: Anasından doğduğuna pişman etmek_{TS}

Doğduğuna pişman olmak: Aşırı üzölmek, olağan üstü sıkıntıda olmak, eziyete uğramak_{TS}

Pişman ve türevleri, ‘geçmişte yapılan bir hareket veya davranışın daha sonra olumsuz sonuçlar doğurduğunu görerek veya doğuracağını düşünerek yapılmış hareket veya alınmış karardan dolayı duyulan bir üzüntü kavramını karşılar.

Geçmişte yapılan hareketin veya alınan kararın bir hata olarak görülmesi, gereksiz bir iş olduğunun farkına varılması, yapılması kararlaştırılmış fakat henüz gerçekleştirilememiş olan işe karşı isteksizlik genel olarak *pişman ve türevlerinin* karşıladığı duygunun oluşmasında etken olarak göze çarpmaktadırlar.

Karşılanan kavram içerisinde, duygulanan kişinin yaşadığı çaresizlik, elden gelen bir şeyin olmaması gibi diğer üzüntü göstergelerinde gördüğümüz özellikler yanında ‘öfke’ duygusu da kimi kullanımlarında kendini hissettirir.

Pişman ve türevlerinin karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şu şekilde belirlenmiştir:

- **Sonucu Hoşa Gitmeyen Hareketler**

‘Yapılan işin, davranışın, alınan bir kararın sonucunun beğenilmeyen, sevimsiz bir nitelikte olmasından veya olma ihtimalinden dolayı ortaya çıkan olumsuz duygu’ kavramını karşılayabilmektedir. Bu etken sebebiyle ortaya çıkan ‘pişmanlık’ta, arka planda, bir ‘öfke’ kendini hissettirir:

Ama çok geçmeden, bu işe giriştiğine *pişman olmaya* başladı: Gülünç duruma düşecek olan, hiç şüphesiz kendisi idi; zira zavallı bilgisi doçentin kütüphane raflarından çıkarıp getirdiği hortlaklarla baş edecek gibi değildi. (Buğra_Y:10).

Birincisi Muzaffer’i yaptığı iyiliğe *pişman etmemek...* (Güntekin_YD:16).

Bu konferans ne vakit bitecek bilmem. Geldiğime *pişman oldum*. (Gürpınar:68).

- **Sonucu Üzüntüye Sebep Olan Hareketler**

Pişmanlığın ortaya çıkmasında rol oynayan bu etkende ise “yapılan hatalar ve kaçırılan fırsatlar” dikkat çeker. Yapılan hareketin, alınan kararın kendisinin ve başkalarının üzüntü duymasına sebep olması, kişiyi yaptığı hareketten dolayı pişmanlığa sürükleyebilmektedir:

İrfan Bey, pek eğlenceli olacağını sandığı bu şakanın bu kadar telaşa, korkuya sebep olduğuna şaşıtı, yaptığına *pişman oldu*. (Gürpınar:110).

Sonra bir ölüye bu kadar sert hitap ettiğinden *pişman oldu*. (Tanpınar_H:466).

Beni almadığına *pişman olmuştur*. Ben şimdi artık onu düşünmüyorum. Ben şimdi şu doktoru görmek istiyorum. (Esendal:50).

Selma’yı hiç sevmiyor, aramıyor, istemiyor değildir; yarın onu gücendirdiğine *pişman olacaktır*; onu yeniden kazanmak zor veya imkânsız olacaktır. (Safa_MNK:87).

- **Yapılması Kararlaştırılan Bir İşe Karşı İsteksizlik**

İnsanın belirli bir zamanda bir işi yapmak için karar vermesi, daha sonraları yapılacak işe karşı oluşan isteksizlik dolayısıyla insanın pişmanlık yaşamasına sebep olabilmektedir. *Pişman ve türevlerinin* bu durumlarda içine düşülen duygu kavramı için kullanıldığı belirlenmiştir:

Şimdi, gelmeye söz verdiği için *pişmanlık duyuyordu*. (Buğra_Y:69).

(*Anasından*) *doğduğuna pişman (olmak / etmek)* göstergeleri incelediğimiz eserlerde ‘hoşlanılmayan, istenmeyen durumlar karşısında büyük sıkıntıya girme; eziyet görme/etme’ kavramlarını karşıladığı görülmüştür:

Yunanı *doğduğuna pişman edeceklerdi* alimallah. (Buğra_KA:358).

Pişman ve türevleriyle karşılanan duygunun sebep olduğu ve hareketlerine de yansıdığı *kıvrınma*, duygunun insan üzerinde ne kadar etkili olduğunu bizlere göstermektedir. Bunun yanında pişmanlığa sebep olan hatayı düzeltmek için kişinin girişimlerde bulunduğu da tespit edilmiştir. Bu yönüyle diğer üzüntü göstergelerindeki “çaresizlik”, *pişman ve türevlerinin* bütün kullanımlarında kendini göstermez.

2.2.2.133. *Rahatı Kaçmak*

Rahatı kaçmak: Rahatsız, tedirgin olmak, üzülme _{TS}

İncelediğimiz eserlerde *rahatı kaçmak* göstergesini ‘iyi bir durumda iken meydana gelen hoşlanılmayan bir varlıkla, bir durumla veya bir olayla karşılaşma sonucu olumsuz bir duygu durumuna girmek, üzülme’ şeklinde tanımlayabiliriz.

...müteakiben sabah kahvesini yudum yudum içerken, üç gün üç gecedir kalıbının *rahatını kaçırın* bütün dedikodulara, o imzasız mektuplara dair damadıyle samimi bir hasbihal ihtiyacını duyan bağı dolu ihtiyar aile reisi bizzat o muydu? (Karaosmanoğlu_KK:76-77).

Herif beni aylarca sıkıntıya sokmuştu. Oh olsun! Ne diye durup dururken gelir, elâlemin *rahatını kaçırırlar*. Biz kendi âlemimizde yaşayan insanlarız! (Tanpınar_H:11).

2.2.2.134. *Rahatsız* ve Türevleri

<p>Rahatsız: Rahat olmayan, tedirgin, huzursuz_{TS-1}</p> <p>Rahatsız etmek: Rahatını bozmak, rahatını, keyfini kaçırmak_{TS}</p> <p>Rahatsız olmak: Rahatı bozulmak, keyfi kaçmak, sağlığı bozulmak_{TS}</p> <p>Rahatsızlık duymak: Tedirgin olmak, huzurunun ve rahatının kaçtığı hissetmek_{TS}</p> <p>Rahatsızlık vermek: Rahatını bozmak, rahatını, keyfini kaçırmak_{TS}</p> <p>Rahatsızlık: Rahatsız olma durumu, tedirginlik_{TS-1}</p>

‘Sonucu beğenilmeyen, hoşlanılmayan bir olay veya durumun kişide meydana getirdiği olumsuz bir duygu’ ile ilişkili olarak *rahatsız ve türevlerinin* kullanıldığı tespit edilmiştir:

Hayatın içyüzünü düşünme bakımından görüşleri benimkilerle pek uyuşmayan annemle babam beni kendi seçtikleri bir kocaya vereceklerdi. Belki de bundan ömrüm boyunca *rahatsız olacaktım*. (Gürpınar:170-171).

...bana bir şey oluyor Maviş Hanım, hiç iyi değilim: göğsümde münasibetsiz bir sancı...

Ruhsâr Hanım, birdenbire uyanmıştı. Kocasının ölümü, bu korkunç olasılık, onu son aylarda o kadar çok *rahatsız etmişti* ki, yatağından doğrulurken “Acaba?” diye düşünmekten kendini alamadı... (İlhan:24).

Ülker, son bir yıldır tanıdığı Azra’nın bu konuşmasından *rahatsızlık duymuştu*. O kadar sevdiği arkadaşını bir zorunlulukmuş gibi kabullenişinden hiç hoşlanmamıştı. (Ağaoğlu:189).

2.2.2.135. *Rencide* ve Türevleri

<p>Rencide: (Far. rencīde) İncinmiş, kalbi kırılmış_{TS}</p> <p>Rencide etmek: İncitmek, kalbini kırmak_{TS}</p> <p>Rencide olmak: İncinmek, kalbi kırılmak_{TS}</p> <p>Rencidelik: Rencide olma durumu_{TS}</p>

İncelediğimiz eserlerdeki kullanımlarına ve *Sözlük*’te verilen anlamlarına bakarak *rencide ve türevlerinin* ‘kişinin kendisine yönelik olarak hoş bulmadığı, istemediği söz ve hareketlerden olumsuz olarak etkilenme’ kavramını karşıladığı belirlenmiştir. Bu olumsuz etkilenmede kişinin yaşadığı “rahatsızlık, sıkıntı” dikkat çekmektedir.

Zira ortada bizleri de sizi de ne kadar rencide edecekse o kadar *rencide eden* rivayetler dolaşüyor. Bunlara emin olunuz kimse inanamıyor. (Buğra_KA:178).

Salime Hanım köpürdü:

— Hanımefendi, affedersiniz. Evvelâ sizi *rencide etmek* istemedim, fakat memleketi bu hâle sizin beyleriniz, paşalarınız getirdi. (Adıvar_AG:35).

Bir, damdan düşercesine her şeyi dobra dobra söyleyip cartayı çekmek var, ki hakikat halde benim mizacıma fevkalade uygun düşüyor: bir vak'anın unsurlarını usuletle ortaya koymak var, ki Ruhsâr'ın temayüllerine uygundur. Öncekini yapsam ben rahatlarım lakin Ruhsâr dehşetli *rencide olur*, ikincisini yapayım desem, bakalım elimden gelir mi? (İlhan:419).

2.2.2.136. *Sarar-* ve *Türevleri*

Sararmak: Korku, üzüntü, coşku gibi sebeplerle yüzün rengi solmak_{TS-2}

Benzi / Yüzü sararmak: Yüzünün rengi solmak_{TS}

Daha çok ölüm, hastalık, yorgunluk ile korku duygusunun insan üzerindeki fizyolojik etkisi olarak görülen yüz rengindeki sararma, solma bir gösterge olarak üzüntü kavramlarını da karşılayabilmektedir. *Yüzü sararmak* şeklinde bir gösterge, *Türkçe Sözlük*'te ve *Deyimler Sözlüğü*'nde yer almamasına rağmen, incelediğimiz eserlerde *benzi sararmaktan* daha fazla sayıda kullanıldığı belirlenmiştir:

Kabahat senin, evli barklı oldun, hâlâ tabiatın çocuk, hatta yüzün bile çocuk. Kim bu çehreye genç bir kız çehresi der?" dedi.

Kâmran bulunduğu köşede *sarardığını* hissetti. Çalığışu'nun bir başkasına ait olduğunu ilk defa bu dakikada anlıyordu. (Güntekin_Ç:395).

— Lütfen söyler misiniz, sultanım!

— Neşide Hanım evlenmek üzere imiş de... ,

Peryal bunları şeyhin yüzüne bakmadan söyleyebilmişti. Baksa idi son cümleyi işitir işitmez âşığın *sarardığını* görürdü. (Karay_KT:293).

Her gün Türbe'ye kadar beraber yürürken zihninden aynı şeyler geçiyor. *Yüzünün* nasıl *sarardığını*, gözlerinin nasıl içinden yandığını, bu sert ve sakın asker vücudunun içinde nasıl bir volkan kaynadığını düşünüyorum. (Adıvar_AG:47).

2.2.2.137. *Sevinci Kursağında Kalmak*

Sevinci kursağında kalmak: Bir engel sebebiyle sevinemez duruma gelmek_{TS}

Sevinci kursağında kalmak göstergesi ‘iyi, olumlu, sevinçli bir durumda iken beklenmedik bir gelişmenin meydana gelmesiyle olumsuz şekilde duygulanmak, üzülmek’ şeklinde açıklayabiliriz. Bağlam içerisinde değerlendirildiğinde yaşanan olumlu bir gelişmenin çok kısa sürmesi, beklenen bir şeyin gerçekleşmemesi veya olmaması sonucu oluşan bir duygu söz konusudur:

Kararsız, ne yapacağını, nereye gideceğini bilmez bir halde. Şu Memidik yüzünden bütün umutları suya düşmüş, *sevinci kursağında kalmıştı*. (Kemal:339).

Kasım sonlarında Ruslar Kars Kalesini teslim almışlardı. Nizam Dede, ‘*Sevincimiz kursağımızda kaldı.*’ diyordu. “Ömer Paşa gelinceye kadar, kale düştü. Biraz daha dayansalardı ya.. (Çokum:332).

Ama Sivastapol hâlâ düşmemiş, dayanıyordu. Kale çocukların da dünyasına girmişti. Taşları üstüste koyup bir kale inşa etmek başlıca oyunlardı. Kaleyi yaptıktan sonra üzerine taş atıp yıkıyorlar, “Sivastapol düştü!” diye bağırıyorlardı. Eski Yurdlular Sivastapol’un gerçekten düştüğünü sanıp, pencerelere, avlulara fırlıyorlar, çocukların yine oyun oynadıklarını görünce *sevinçleri kursaklarında kalarak* içeriye giriyorlardı. (Çokum:368).

2.2.2.138. *Sık-* ve *Türevleri*

<p>Sıkma: Sıkmak işi_{TS-1} Sıkmak: Baskı altına almak, üzme_{TS-6} Sıkıntı vermek_{TS-7} Sıkıcı: İç sıkı, can sıkı, tedirgin eden_{TS} Sıkılış: Sıkılmak durumu veya biçimi_{TS} Sıkılma: Sıkılmak işi_{TS-1} Sıkılmak: Can sıkıntısı duymak_{TS-2} Sıkıntıya düşmek_{TS-4} Sıkıntı basmak: Çok sıkılmak, can sıkıntısı duymak_{TSÇ} Sıkıntı çekmek: Zorluk veya yoksulluk içinde yaşamak_{TS} Sıkıntı vermek: Tedirgin etmek, bunaltmak_{TS} Sıkıntı: Bir bozukluğun, karışıklığın sebep olduğu etkili ve sürekli yorgunluk, meşakkat, mihnet_{TS-2} Sorun, problem, mesele_{TS-4} Sıkıntılı: Sıkıntısı olan_{TS-1} Sıkıntı veren, kasvetli, meşakkatli, mukassî_{TS-2} Sıkıntısı olmak: Tedirgin, rahatsız eden bir durumda bulunmak_{TS} Sıkıntıya düşmek: Darlık, yokluk içinde olmak_{TS} Sıkkın: Çok sıkılmış_{TS} Sıkkinlik: Sıkkin olma durumu_{TS} Can sıkıcı: Üzüntü yaratan, üzücü_{TS} Can sıkıntısı: Yapılacak bir işi olmaktan ve hiçbir şeyle oyalanma imkânı bulunmadığı için duyulan tedirginlik, bunalım_{TS} Bir olaydan duyulan üzüntü_{DS-2}</p>

<p>Can sıkılmak: Bıkkınlık vermek_{TS}</p> <p>Canı sıkılmak: Keyfi kaçmak_{TS-2} Yarı üzölmek, yarı öfkelenmek_{TS-3}</p> <p>Canı sıkın: Keyfi kaçmış_{TS}</p> <p>Canını sıkılmak: Keyfini bozmak, neşesini kaçırmak_{TS}</p> <p>İçi sıkılmak: Bunalmak_{TS}</p> <p>İçini sıkılmak: Sıkıntı vermek_{TS}</p> <p>Tatlı canını sıkılmak: Gereksiz şeylere üzölmek ve bunları dert edinmek_{TS}</p>

Gerek *Türkçe Sözlük*'te sık- ve türevlerinin anlamlarına, gerekse söz konusu göstergelerin kullanım yerlerine bakıldığında 'hoşa gitmeyen varlık veya durumların nitelikleri ile hoşa gitmeyen durum, hareket veya varlıkların insanda ortaya çıkardığı olumsuz bir duygu'yu karşıladığı belirlenmiştir.

'Kendisinin veya çevresindeki varlıkların istenmeyen, hoşa gitmeyen durum ve şartlarda olması veya kendisinin veya çevresindeki varlıkların istenmeyen, hoşa gitmeyen hareketler yapması ile birlikte beliren bir huzursuzluk, rahatsızlık', sık- ve türevlerinde kendini hissettirir.

Bu huzursuzluk ve rahatsızlık,

- İçinde bulunulan durum ve şartlardan memnuniyetsizlik,
- Yapılan hoşa gitmeyen davranışlara karşı gösterilen öfke,
- Yapılan hoşa gitmeyen davranışlardan dolayı utanma,
- İçinde bulunulan durum ve şartlara karşı duyulan üzüntü şeklinde görülür.

İncelediğimiz eserlerde bir 'üzüntü' kavramını karşılayan kullanımlarda sık- ve türevlerinin 'beğenmeme, nefret', 'öfke' duygularını da içerdiği tespit edilmiştir:

- **Beğenilmeyen kötü olay, varlık ve durumlar**

Yalnız imla ve tertip bakımından birkaç yerde gösterdiği yanlışlıkla, düzeltmediği bir iki dizgi yanlışına pek *canı sıkılıyordu*. (Gürpınar:46).

Ölen mölen yok, dedi Feyzullah Ağa. Merak etme. Bugün Akmescit'ten *can sıkıcı* bir haber aldım. Şahbaz Beyi bastırığa atmışlar. (Çokum:160).

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

Benim iğne yaptığımı duyunca çok *canı sıkıldı*. Vazgeçmeyeceğimi anlayınca bana en kaliteli malı sağlamaya başladı. Başkasından mal almamız için Sarp'la bana sıkı tembih geçerdi. Biz eroinsiz kalmayalım, başkalarına muhtaç olmayalım diye günde birden fazla müşteri çıkardığı oluyordu. (Alatlı:536-537).

- **Çok istediği halde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması**

Sandıktan biraz borç para alalım. Şevket, bunu nihayet altı ay içinde ödeyeceğini söylüyor.

— Demek bu İşi Şevket'le konuşup kararlaştırdın? Kadın, şaşırır gibi oldu:

— Yok, hayır, dedi. Yalnız oğlumuzun çok *sıkılıp* üzüldüğünü görüyorum da. (Güntekin_YD:83-84).

- **Olabilecek kötü olaylar**

— Benim içimde bir üzüntü var, dedi, çok *sıkılıyorum*.

— Ne üzüntüsü?

— Ne üzüntüsü olduğunu bilmem. Sahi söylüyorum. Uykumun içinde bile var. Bir fenalık olacakmış gibi. Bir fenalık bekliyorum. (Esen-dal:156).

Onu bırakırsam, bir daha kimseyi sevemem diye mi bütün *sıkıntım*? (Bener:169).

- **Sahip olunan bir eşyanın kaybolması, elden çıkması**

Bekir, boya parasını ödediğine değil de, cebinden fazladan çıkan bu onbeş kuruşa yandı daha çok! Hemen de *canı sıkıldı*. (Cumalı_Z:110).

- **Yapılan hataların farkına varılması**

— Küçük hanımefendi... Kerem buyurun... Daha demin bir çam devirdim... Onun *sıkıntısı* geçmeden kulunuzu bir ikinci gaf yapmak tehlikesine mâruz bırakmayın... Bu nazik bahsi bırakalım. (Güntekin_BKD:61).

Sık- ve *türevlerinin* bağlamı içerisinde, kişinin içinde bulunduğu duygu durumu belirtilirken başka duygu göstergeleriyle de karşılaşmaktayız. Bu duygu göstergeleri *üzüntü* (17 kez), *acı* (14 kez), *dert* (5 kez) şeklinde tespit edilmiştir:

...kalabalık içinde avunur, acılarını, *sıkıntılarını*, yalnızlığını unutabilirdi (Bener:190).

Dertlerinin, sıkıntılarının bitip tükeneceği yoktu. (Cumalı_AT:177).

...hayatında çekmediği sıkıntı, girmedeği üzüntü kalmıyordu. (Karaosmanoğlu_KK:90).

Sıkıntı duygusuna girmeden önceki veya sıkıntıdan kurtulduktan sonraki olumlu duygulardan bahsedilirken *neşe* (3 kez), *sevinç* (3 kez), *mutluluk* (1 kez), *keyif* (1 kez) göstergelerinin kullanıldığı belirlenmiştir:

...bir sürü sıkıntının arasından tüy gibi çekip alarak kırk yıl sürececek bir mutluluğun orta yerine yerleştirmişti (İlhan:49).

Hemen herkes neşeliydi. Nuran bile günlerdir kendisini bırakmayan sıkıntılardan kurtulmuşa benziyordu. (Tanpınar_H:259).

...sıkıntısı dağılır, içine bilinmez bir sevincin dolduğunu sanırdı (Bener:214).

...keyifli havanın kaybolup gittiğini, yerine sıkıntılı bir sessizliğin (Buğra_KA:372).

Sıkıntı içerisinde olan kişinin dış görünümüyle ve dışa yansıyan hareketleriyle ilgili olarak şu ifadelerle karşılaşılmıştır: *ağlamak*, *alın kırışmak*, *göğüs geçirmek*, *içinin çekmek*, *oflamak*, *yüzü buruşmak*.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki *sık-* ve *türevlerinin* karşıladıkları bütün kavramlarda insan ağır bir baskı, gerginlik, huzursuzluk içindedir. Hoşa gitmeyen, bir sorun, engel olarak görülen durumların ortadan kalkmasıyla insan eski iyi durumuna dönebilmekte, mutlu olabilmektedir.

2.2.2.139. *Sın-* ve *Türevleri*

<p>Sınma: Sınmak işi veya durumu_{TS} Sınmak: Kırılmak, parçalanmak, bozulmak_{TS-1} Yenilmek, bozguna uğramak_{TS-2} Sıngın: Üzgün, düşünceli_{TS-3} Sınık: Kırık, çıkık_{TS-1} Yenilmiş, bozguna uğramış_{TS}</p>

Sınırlı sayıda kullanılan ‘fiziksel olarak kırılma’ temel anlamında olan *sın-* ve *türevlerine* 1 eserde rastlanılmıştır. Kullanımlarına bakıldığında *Sözlük*’te belirtilen ‘üzgün, düşünceli’ tanımına uygun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu duygu içe-

risindeki kişinin davranışları, üzüntü duyan insanın gösterdiği davranışlara benzemektedir. Vücudun duruşunda bir düşüklük, başın öne eğilmesi, düşünceli bir tavır...

‘Meydana gelmiş veya gelebilecek istenmeyen olaylar, durumlar karşısında insanın acizliğinin, çaresizliğinin farkına varılmasıyla ortaya çıkan üzüntü’ kavramı çevresinde tanımlayabiliriz:

Buldacı Bey hâlâ kapkaraydı. Zar zor: ‘Melikşaha diyeceğim yok benim. Alpaslana en çok benzeyen oğlu. Sonra, Alpaslanın zamanında o sağken, onun önünde, onunla birlikte oğluna itaata yemin ettik. Kanımıza da kastetse yeminimiz yemindir. Gel gelelim Tutuş öyle değil.. Tutuş Tacikleşmiş sanki araplaşmış..’

Süleyman Şah *sındı*; başını eğdi: ‘O kadar kolay ki söylemek Buldacı Bey.. Kim bilir bizim için ne diyecekler?’

Buldacı Bey Süleyman Şahın *sınıklığını* anlayamadı: ‘Ne diyebilirler, soyluydun, soyluluğuna kara mı çaldın? Gören görüyor kör değil kimse?..’ (Sepetçioğlu_A:304).

2.2.2.140. Sızı ve Türevleri

Sızı: Ruhî acı, ıstırap _{TS-2}
Sızıldanma: Sızıldanmak işi _{TS}
Sızıldanmak: Sızlanmak, yakınmak _{TS}
Sızılı: SIZISISİ olan _{TS}
Sızıltı: Sızlanma, yakınma, şekva, şikayet _{TS-1} Hoşnutsuzluk _{TS-2}
Sızım sızım: Sızlamak, sızlanmak gibi fiillerin anlamlarını pekiştirir _{TS}
Sızlama: Sızlamak işi _{TS}
Sızlamak: SIZISISİ ortaya çıkmak, sızısı olmak _{TS-1} Sızlanmak _{TS-2}
Sızlanış: Sızlanmak işi veya biçimi _{TS}
Sızlanma: Sızlanmak işi; yakınmak, şikayet, şekva, tazallum _{TS}
Sızlanmak: Kendine yapılan bir haksızlığı, kendisini tedirgin eden bir durumu, çare bulması veya sadece sıkıntısına ortak olması için karşısındakine anlatmak, yakınmak, şikayet etmek, şekva etmek _{TS}
Sızlatma: Sızlatmak işi _{TS}
Sızlatmak: Sızlamasına sebep olmak _{TS}
Sızlayış: Sızlamak işi veya biçimi _{TS}
Burnunun direği sızlamak: (Maddî veya manevî) Çok acı duymak, çok üzülme _{TS}
Ciğeri sızlamak: Çok acımak, derin bir acıma duygusuyla üzülme _{TS}
İçi sızlamak: Bir şey veya kişi için çok üzülme _{TS}
Kalbi sızlamak: Üzüntü duymak, acımak, yüreği sızlamak
Kemikleri sızlamak: (Ölü) huzursuz, rahatsız olmak _{TS}
Yüreği sızlamak: Çok acımak, çok üzülme _{TS}
Yüreğini sızlatmak: Çok üzme _{TS}
Yüreğinin başı sızlamak: Yüreği sızlamak _{TS}

‘İstenmeyen hareket ve durumların ortaya çıkardığı rahatsız edici etki’ şeklinde tanımayabileceğimiz *sızı ve türevlerinin acı ve türevleriyle* anlam yönünden benzerlik gösterdiği belirlenmiştir.

Sevilen bir varlıktan ayrılık, kötü bir haber, yenilgi, yalnızlık, yaşanan kötü bir olayı hatırlama, özlem kişide huzursuz edici, acı verici bir etki yapmaktadır:

— Ayrılık bıçak yarası gibidir, önce acısı duyulmaz, *sızı* sonra başlar. (Karay_KT:220).

Yürek, *iç* kelimelerinin yer aldığı *sızı* göstergelerinin kullanım yerlerine bakıldığında daha çok ‘başkasının içinde bulunduğu kötü durumdan olumsuz etkilenme, üzülmeye’ şeklinde bir duyguyu karşıladığı tespit edilmiştir.

Tevfik Bey, Topal senin adını da ettikçe öyle bir dertlenirdi ki, görsen *yüreğın sızlardı*. (Buğra_KA:346).

Demek, Macide de ilgisizdi şimdi burada olup bitenlere. Oysa az önce, eşyaların gelişigüzel toplanişını, onun o kadar üstlerine titrediği, kocasından bile sakındığı dişlerinin, örgülerinin, kolalı çarşaflarının, mum gibi ütülü perdelerinin yerlerde süründüğünü görünce; titizliğini, eşyalarına düşkünlüğünü anımsayarak *içi sızlamıştı*. (Bener:373).

Bunun yanında “özlem, mahrumiyet, ayrılık, hataların farkına varılması” gibi etkenlerin *yüreğini sızlatmak*, *yüreğinin başı sızlamak*, *burnunun direği sızlamak*, *ciğeri sızlamak*, *içi sızlamak*, *kalbi sızlamak* göstergelerinin karşıladığı duygulanmalarda rol oynadığı görülmüştür:

... iş işten geçtikten sonra da *içimiz sızlaya sızlaya* hasretini çektiğimiz mini mini ve mütevazi mutlulukların... (Buğra_Y:63).

Niçin kendisinin de bir zengin kocası yoktu, bundan sonra olması da acaba ihtimal haricinde miydi? Bu ihtimal hatırına gelir gelmez genç kızın *yüreği sızladı*. Ve Belkıs Hanım’ı daha ziyade kıskanmaya başladı. (Karaosmanoğlu_KK:117).

Fakat Rabia’nın içine gariplik çöktü. *Burnunun direği sızlayarak* Sinekli Bakkal’ı özledi. (Adivar_SB:363).

...imparatorluğun dört köşesine saman gibi savurduğu sürgünlerin sayısını hesap ediyordu. Belki binlerce, hem de Şam’dan daha ne kadar uzak, nasıl otsuz, ocaksız, kızgın çöllere sürmüştü. Şimdiye kadar birini ayrı bir fert, âdeta bir insan diye düşünmemişti. O, devlet değirmeninin çarhını çevirmekle mükellefti. Ne yaptıysa vazife diye yapmıştı. Vicdanı gene muazzep değildi. Fakat şimdi *kalbi sızıyordu*. (Adivar_SB:325).

Sızı ve türevleri içerisinde yer alan *sızıldanma, sızıldanmak, sızıltı, sızım sızım, sızlama, sızlamak, sızlanış, sızlanma, sızlanmak, sızlatma, sızlatmak, sızlayış* gibi göstergelerin içinde bulunduğu durumdan hoşnutsuzluğu bildirme, şikâyetle bulunma anlamlarında sıkça kullanıldığı görülmüştür. Bu kullanılışlarıyla *dert yanmak* göstergesi ile benzerlik göstermektedir:

Halka *sızlanmak* ve şikâyet etmek yakışıyor ve hattâ affediliyor... (Tanpınar_H:424).

“Niçin beni yalnız bırakıp gittin?” diye *sızıldanırlar*. (Güntekin_BKD:185).

2.2.2.141. *Sitem ve Türevleri*

Sitem: (Far. sitem) Bir kimseye, yaptığı bir hareketin veya söylediği sözün üzüntü, alınganlık, kırgınlık gibi duygular uyandırdığını öfkelenmeden belirtme_{TS}
Sitem etmek: Bir kimseye üzüldüğünün, kırıldığını öfkelenmeden belirtmek_{TS}
Sitemkâr: Sitem edici, sitem eden_{TS}
Sitemli: Sitem taşıyan_{TS}

‘Birisinin kendisine karşı yaptığı hoş olmayan davranış veya söylediği söz sonucunda ortaya çıkan bir duygu’ etrafında açıklayabileceğimiz *sitem ve türevleri*, bağlam içerisinde değerlendirildiğinde daha çok ‘öfke, kırgınlık’ anlamında kullanıldığı dikkat çekmektedir. Fakat karşısındaki kişinin sevgi veya saygı gösterilen bir kişi olması, bu ‘öfke’ ve ‘kırgınlık’ duygusunun sebep olacağı tepkiyi hafifletmektedir:

Bu üzüntü ile Behice mektup yazmaktan hoşlanmazken her iki-üç günde birkaç sayfa yazı yazmaya, “Karşılığını yaz,” diye Perihan’ı sıkıştırmaya başladı. Onun Behice’ye yazdığı karşılıklardan birini, Perihan’ın İstanbul’da nasıl yaşadığını gösterdiği için buraya alıyorum.

...Bana *sitem edip* durma şekerim, işlerim başımdan aşmış. Sürekli kış yağmurları yağıyor. (Esendal:178).

Bunun yanında karşısındaki insanın yaptığı hak edilmeyen davranış veya söylediği sözlerinden dolayı bir üzüntü duyulduğunu *sitem ve türevlerinin* görev aldığı bazı cümlelerde görebilmekteyiz. Bu kullanımlarında *kırılmak, gücenmek* göstergeleri ile yakın anlamlılık göstermektedir:

Hoca, “Sonsuz aczime bakmadan kader ile Mücadeleye kalkışıyorum” diye düşündü, bu yüzden de utandı, kendini ayıpladı.

Yatıp uyumadan önce duyduğu son şey esef idi, *sitem* idi.

— İhanet olmasaydı...” diye mırıldandı. (Buğra_KA:133).

— Ah Murad, anacığımı iyiden iyiye unutup gitmiştin.

Murad’ın kolu hâlâ annesinin omuzunda idi. Onu kendisine çekti:

— *Sitemin* sırası mı, anne. (Buğra_Y:167)

Gerek öfke, kızgınlık gerekse üzüntü için kullanımlarında *sitem* ve *türevleri* hatalı hareket yapan kişiye karşı gösterilen bir tepkiyi belirtirler. Bu tepki, özellikle bakışlarda ve ses tonundaki soğukluk, sertlik şeklinde kendini göstermektedir.

2.2.2.142. *Sol-* ve *Türevleri*

Solma: Solmak işi_{TS}

Solmak: Rengini yitirmek, rengi uçmak_{TS-I}

Solgun: Rengini, tazeliğini, canlılığını veya parlaklığını yitirmiş olan, solmuş_{TS}

Solgunlaşma: Solgunlaşmak işi_{TS}

Solgunlaşmak: Solgun duruma gelmek_{TS}

Soluk: (Cilt için) Donuk bir beyazlığı olan, rengi atmış olan, solmuş_{TS-I}

Soluklaşma: Soluklaşmak işi veya durumu_{TS}

Soluklaşmak: Gerçek rengini yitirmek, rengi solmak_{TS}

Sarar- ve *türevlerine* benzer olarak *sol-* ve *türevlerinde* de üzüntünün dışı yansıma şekillerinin bir duygu kavramı olarak kullanıldığı görülmektedir. Beden içinde çeşitli sebeplerle meydana gelen hareketlerin sonucu olarak özellikle yüzde kendini gösteren solukluk, ‘istenmeyen, kötü bir olay ve durum karşısında kişinin olumsuz bir şekilde etkilenecek duygulanması’ nı da ifade edebilmektedir. Mutluluk duygularında yüzde görülen kırmızılıkla, pembelikle insanın canlılığı dile getirilirken, olumsuz duygulardan olan üzüntüde kendini gösteren sararma, solma ile hayat gücünü kaybetmiş, yılmış, çaresiz bir insan zihinlerde canlandırılmaktadır:

Ersagun Beyin yüzü *soldu*, hüznü birden.

İltutmuş Bey Arpaslan Sultanın vuruluşunu düşünmüştü...
(Sepetçioğlu_K:148).

Arada bir Muallânın solgun yüzüne bakıyordu. Ne kadar üzgün görünüyordu. (Uçuk:164).

— Oğlan olursa adını Mehmet korsunuz’ deyiverdi. Fakat genç kadının *soluklaştığını* görünce hemen lâfi çevirdi: ‘Yani Mehmet koruz demek istedim. İsimlerin padişahıdır Mehmet, değil mi?’ (Buğra_KA:219).

- Almazsın... kâhyaya da bir daha gelmemesini söylersin.
 - Ben de aynı şeyi düşünmüştüm.
 - Ama herifi koşup karşıladın.
 - Bilmem ki... istemediğin halde kendimi tutamadım, tutamıyorum.
- Genç kadın bu cevabı verdikten sonra *solgunlaşmış...*(Karay:403).

2.2.2.143. *Suratından / Yüzünden Düşen Bin Parça Olmak*

Suratından düşen bin parça olmak: Yüzünden düşen bin parça olmak_{TS-1} Çok so-murtmak, can sıkıntısını açıkça belli etmek_{TS-2}

Yüzünden düşen bin parça olmak: Öfke veya küskünlükten ileri gelen can sıkıntısıyla suratı asık olmak_{TS}

Türkçe Sözlük’te ‘can sıkıntısı, öfke, küskünlük’ ile ilişkilendirilerek tanımlanmış olan *suratından / yüzünden düşen bin parça olmak* göstergesini *Deyimler Sözlüğü*’nde Aksoy (1988:1135)’un, *suratından / yüzünden düşen yüz parça* şeklinde aldığı ve “suratı asık, canının çok sıkıldığı yüzünden açıkça belli” olarak açıkladığını görmekteyiz.

İncelediğimiz eserlerdeki kullanım yerlerine bakıldığında, ‘istenmeyen olay ve durumlar karşısında hoşnutsuzluk duyma’ kavramını karşıladığı belirlenmiştir.

Daha çok öfke ile ilişkilendirilebilecek göstergenin bazı cümlelerdeki kullanımları, anlam yönünden üzüntüye yakınlık göstermektedir:

Zavallı Seniha Hanım; en son emeli de mahvoldu. Senelerden beri o kadar itinalarla kurduğu bina iskambil kâğıdından yapılmış şatolar gibi bir nefeste yıkılıverdi. Ne kadar mustarip, ne kadar mustarip... Bilmezsiniz. *Suratından düşen bin parça oluyor.* (Karaosmanoğlu_KK:199).

- Hayrola Hacı bey, canın pek sıkkın?... demişlerdi. Gerçekten de adamın *suratından düşen bin parça olacak* gibiydi. Pufloya pufloya:
- Sorman heç.. bizim köroğlunun kalbini fena kırdım. Ortada da fol yok yumurta yoktu yahu!..” demişti. (Buğra_KA:169).

2.2.2.144. *Şikeste*

Şikeste: (Far. şikeste) Gücenmiş, kırgın, kederli_{TS-3}

İncelediğimiz eserlerde herhangi bir kullanımına rastlayamadığımız *şikeste* göstergesini, *kır-* ve *türevleri* ile anlam ilişkisi olmasını göz önünde bulundurarak ‘hak edilmeyen tavırlarla karşılaşılması veya olması istenilen bir şeyin gerçekleşmesi sonucu üzüntü duyan’ şeklinde tanımlayabiliriz.

2.2.2.145. *Tasa* ve *Türevleri*

Tasa: Üzüntülü düşünce durumu, kaygı_{TS-1} Tatmin edici olmayan veya tedirgin eden durumların ortaya çıkmasını önleyebilmede, güvensizlik içinde bulunulduğunda duyulan tedirgin edici duygu_{TS-2}

Tasa çekmek: Kaygılanmak, üzüntü içinde olmak, üzülme_{TS}

Tasa etmek: Üzülme, kaygıya kapılmak_{TS}

Tasalanma: Tasalanmak işi_{TS}

Tasalanmak: (-e) Bir şeyi kendine tasa etmek, üzülme, kaygılanmak, endişelenme_{TS}

Tasalı: Tasası olan, kaygılı_{TS}

İncelediğimiz eserlerde *tasa* ve *türevlerinin Sözlük*’te belirtilen anlamlarına uygun olarak ‘içinde bulunulan olumsuz şartlardan dolayı kendisinin veya sevdiği başka birisinin kötü bir olay veya durumla karşılaşma ihtimalini düşünmesiyle ortaya çıkan üzüntü duygusu’ anlamıyla ilişkili olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

Tasa ve *türevleriyle* karşılanan duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şu şekilde belirlenmiştir.

- **Gelecekte istenilen bir şeyin gerçekleşmemesini düşünme**

‘Gelecekte olması beklenen, istenen bir şeyin olmama ihtimalini düşünerek girilen duygu’ olarak da kullanılmaktadır:

Ya gelmezse... Ya gelmezse... Diye yüreğinden inliyor, *tasasından*, özleminden yanıyordu. (Karay_S:157).

- **Gelecekte kötü, istenmeyen bir durumla karşılaşma ihtimalini düşünme**

Dinle beni: Daha evlenmeden, daha seni görmeden, bilmeden, hatta evlenmeyi düşünmediğim günlerde; karım bir başkasını beğenir, benden üstün bulursa diye *tasalanır*, dertlenirdim. (Buğra_Y:230).

Beklenmedik bir şeydi bu onun için. Bir yasa adamının karşısına çıkmak onu neden bu kadar *tasalandırılmıştı*? Nerede kalmıştı o kendine olan eşsiz güveni? (Bener:328).

Sözde, dertleri çok büyük bunların, evin oğlu tutuklanalı yediklerini içtiklerini bilmiyorlar, *tasadan* yürekleri kabarmış... (İlhan:176).

- **Kötüye giden bir durum**

‘İçinde bulunulan kötü bir durumdan dolayı, yakın gelecekte, istenmeyen bir olayla karşılaşma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünen insanın girdiği duygu’yu karşılamada kullanıldığı belirlenmiştir.

Böyle bir ameliyatta sanki ilk kez bulunuyordu. Operatör sinirliydi. Dikiş tutmuyordu bir türlü. Kan kesilmiyordu. Anesteziyi yapan hastabakıcının *tasalı* bir yüzü vardı. Her an ağlayacakmış gibi gerilmiş bir yüz. (Bener:467).

- **Ölüm**

‘Gelecekte kaçınılmaz olarak karşı karşıya gelinecek ölüm ile ilgili düşüncesinin sebep olduğu bir duygu’ için görev alabilmektedir:

Münire Hanım, Saraylı Hala’nın yalısındaki cihannümadan Boğaz’ın enginine dalar, belki Kolağası Rüstem Bey’i, belki yakınlaşan ölümünü düşünür, gizli gizli *tasalanırdı*. (İlhan:330).

- **Yetersizlik, eksiklik, âcizlikler...**

İncelediğimiz eserlerde daha çok maddî yönden bir eksikliği düşünme, bu eksikliği dert etme, sorun olarak görmekten dolayı ortaya çıkan duygu için kullanıldığı tespit edilmiştir:

— ...cepte para olacaktı ki, diye sürdürdü, götürüp bizzat görmenizi temin edebileyim!

Doktor Hayrullah, bu ânı bekliyor olmalıydı;

— Paradan yana *tasalanma*, diye söze karıştı, ufacık gözleri cam bilyalar gibi parlıyordu: ...sen yine götür, göster! (İlhan:70).

Görüleceği üzere insan, içinde bulunduğu kötü durumu veya kendine güven sorunu yaşayan kişinin bazı şeyleri kendine dert ederek, bunlar üzerinde olumsuz düşünmesiyle bu duyguya girmektedir.

Tasa ve türevleri, gelecek ile ilgili kötü beklentilerle ilgili olan *endişe, korku* göstergelerine yakınlık gösterir; hatta bazı cümlelerde bu duygu göstergeleriyle yan yana kullanılmıştır:

Ne olursa olsun, onunla konuşması gerekti. *Tasalarımı, kaygılarımı, korkularımı* anlatacaktı ona. (Bener:416).

2.2.2.146. *Tavan (Başına) Çökmek /Yıkılmak*

Tavan (başına) çökmek /yıkılmak: Beklenmeyen bir durum karşısında şaşırıp kalmak_{TS} Aldığı acıklı bir haber ya da karşılaştığı çok üzücü bir durum dolayısıyla büyük ruh sıkıntısı içine düşüp ezilmiş olmak_{DS}

Söz varlığımızda yer alan *dünya başına yıkılmak* göstergesine benzeyen gösterge, *Türkçe Sözlük*'te olumlu veya olumsuz bir duygu olduğu belirtilmeden tanımlanmışken *Deyimler Sözlüğü*'nde üzüntü ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır (Aksoy, 1998:1067).

İncelediğimiz eserlerde *tavan (başına) çökmek / yıkılma* göstergesi ile ilgili olarak sadece 1 kullanıma rastlanılmıştır. Bu kullanımda söz konusu göstergenin ‘yapılan hata sonucu beklenilmeyen, istenilmeyen bir durumla karşılaşmaktan büyük utanç duymak’ anlamında kullanıldığı belirlenmiştir:

Sözünü bitiremiyor, gülmekten tıkanıyordu. Ellerini dizlerine vurup şakırdatarak, parmaklarını toplayıp ağzına götürerek:

— Demek sen buraya... Vay aşifte vay! Sahiden karı koca olduk diye ha?... Tuu utanmaz, arlanmaz!... Allah cezanı versin! İnsan babası yerindeki adama...

Oda, etrafımda fırl fırl dönüyor, *tavanlar başıma yıkılıyordu*. (Güntekin_Ç:423).

2.2.2.147. *Teessür ve Türevleri*

Teessür: (Ar. te³şşur) Üzülme, üzüntü_{TS-1} Duygulanım_{TS-2}

Teessür etmek: Üzülme, acıma_{TS}

Teessürat: Acılar, üzüntüler, sıkıntılar_{TS}

Müteessir: (Ar. muteʿssir) Üzülmüş, üzüntülü_{TS-1} Etkilenmiş_{TS-2}
Müteessir olmak: Üzülmek_{TS-1} Etkilenmek_{TS-2}

Arapça asıllı olan *teessür* göstergesi, Kâmûs-ı Türkî’de ilk anlamda “Bir şeyin tesiri altında bulunma, tesirini hissetme, duyma” (Şemseddin Sami, 1996:370) olarak tanımlanmışken *Türkçe Sözlük*’te ve incelediğimiz eserlerde daha çok ‘olması istenmeyen kötü, olumsuz olay ve durumlar karşısında kalan insanın üzüntüsü’ anlamında ele alındığını, kullanıldığını görmekteyiz.

Teessür ve türevlerinin bağlamı içerisinde değerlendirildiğinde karşılanan ‘üzüntü’ duygusu sırasında göstergelerin temel anlamının kendini hissettirdiği görülmüştür. Bu duyguda insanın olay veya durumdan etkilenme aşaması daha öne çıkmaktadır.

Teessür ve türevlerinin karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şu şekildedir:

- **Başarısız olma, fırsatları kaçırma**

Salih Ağa verdiği arpa ve samanın bedellerini koparamadığına, öbürü de -kim bilir, belki- beş on kuruş bahşiş alamadığına *müteessir*. (Karaosmanoğlu_Y:164).

Hakikaten Nuran’ın kederini paylaşmak istiyordu; bunu yapamadığından son derece mahcup ve *müteessirdi*, işte bu *teessür* Nuran’ı kaha-kahalarla güldürdü. (Tanpınar_H:132).

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

‘Bir başkasının içinde bulunduğu hastalık, üzüntü, yoksulluk gibi kötü durumlara şahit olma veya öğrenme ile birlikte bu kötü durumdan etkilenme sonucu oluşan duygu’ olarak *teessür ve türevlerinin* kullanıldığı belirlenmiştir:

Lâkin Rusya bunların topraklarına el koyalı boyunları bükülmüş. Bu hal-leri beni *müteessir* etti. (Çokum:217).

Ayşe bu genç ıstıraptan *müteessir* miydi, bilmiyorum; arabadan atladı geldi, başını okşamak, teskin etmek istedi. Kezban’ın gözlerindeki ateş bütün bütün tutuştu; onu, nefretle, şiddetle itti. (Adıvar_AG:82).

Bin başı üniformasının yakası içinde incecik boynunu yana doğru meylettiren, yüzündeki yara yerinden, bir ayıp gibi utanan hasta asker, o güzel, mağrur erkânıharp zabiti miydi?

Teessürümü galiba gizleyememiştim. (Güntekin_Ç:346).

- **Çok istediği halde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması**

Sevse bile muhakkak ki Baki esmer güzelliğinden her halde fazla haz-zetmemiş, peşine düşmemiş; Neşide meselesinde olduğu gibi seyahatleri göze aldirtacak bir *teessüre kapılmamış*, unutmuş gitmiş. (Karay_KT:345).

- **Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma**

— Dur be hanım, efendi nefes alsın. Acelen ne? Ananın karnında dokuz ay nasıl bekledin? diye bana çıkıştı.

Böyle muamelelere yavaş yavaş alışmıştım, onun için *müteessir olmadım*. (Güntekin_Ç:234).

Öte taraftan, Kâmran da, bu ayrılığı bu kadar kolay kabul etmeme *müteessir oluyordu*. (Güntekin_Ç:102).

- **Ölüm**

Tanınan, sevilen bir yakınının ölmesinden duyulan üzüntüyü karşılamak için *teessür ve türevlerinden* yararlanıldığı görülebilmektedir. Fakat *teessür ve türevlerinin* bu kullanımlarında daha çok ölüm olayının insanlar üzerindeki *etkisi* ön plana çıkartılmaktadır:

İşte bir buçuk ay vardır ki zavallı validemin vefatı üzerine duyduğum fartı *teessürden* dolayı bir kelime yazmak ve başkalarıyla konuşmak arzusundan dahi mahrum kalıp bu defteri açmadım. (Safa_MNK:262).

Bazan da Suat'ın ölümünün kendisini bu kadar *müteessir* etmesini başka sebeplere yoruyor, bir kelime ile Nuran'ı bir ölüden kıskanıyordu. (Tanpınar_H:400).

- **Sahip olunan bir varlığın, eşyanın kaybolması**

Bizim gemilerden yalnız birinin kurtulup, vaziyeti bildirmek üzere yola koyulduğunu öğrendik. Öteki gemilerin deryaya gömülmesi hepimizi *müteessir* etmişti. (Çokum:115).

Birdenbire döndüm. Gözlerim gayri ihtiyari ocağın yanındaki rafa gitti. Mektuplar orada yoktu, *teessürden* göğsüm tıkanarak,
 — Nerede onlar? dedim. Çocuk, başını eğdi:
 — Ben onları yaktım abacığım. Ne yapayım, sen pek üzülüydün...
 — Ne yaptın Munise? dedim. (Güntekin_Ç:213).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

Ayşe nemli gözlerle ve açık bir arkadaş *teessürü* ile: ‘Sizi çok arayacağız İhsan Bey’, dediği zaman çok sarsıldı. Fakat kendini çabuk topladı. (Adivar_AG:51).

Bilhassa Rabia, ‘‘Sizi çocuğunuzdan ayıracakları vakit ağlamadınız mı?’’ dedikten sonra...

Evet, ağlamıştı. Saçını başını yolmuştu. Hatta *teessürü* kızın sütünü bozar, getireceği fiyatı düşürür diye Bey telâşa düşmüş, İkbâl Hanım’ın evinin kapısına kadar gelmiş, onu teskine çalışmış. (Adivar_SB:435).

- **Sevilen varlıklara, geçmişe, mekâna duyulan özlem**

Geçmiş zamandan hakikaten bir kalbi varmış gibi hüznün ve *teessürle* bahsetti. (Tanpınar_SAE:254).

— Efendi hazretleri, dedim. Benim pek kıymetli bir süt babam vardı. Geçen sene sizlere ömür, vefat etti... Sizi görünce onu mezardan kalkmış zannettim... Pek *müteessir oldum*. Müsaade ederseniz bir dakika yüzünüze bakayım... (Güntekin_BKD:23).

- **Yapılan hataların farkına varılması**

‘Yapılan bir hata veya yanlışlıktan sonra duyulan pişmanlık, utanma içeren bir üzüntü’ olarak söz konusu göstergelere başvurulabilmektedir:

İhtiyar adam evvelâ bu yanlışlığa bizim kadar güldü, sonra *müteessir* oldu, kendini ithama başladı. Sonuna doğru bu *teessür* hakikî bir vicdan azabı hâline girdi. Kendisini âdeta çocuğumuzu bizden çalmış sanıyordu. (Tanpınar_SAE:89).

Ben bu hakikati unuttuğuma *müteessir*, o kendiliğinden bir vecize bulduğundan memnun, tekrar Mübarek’e döndük. (Tanpınar_SAE:104).

- **Yetersizliğin, eksikliğin, âcizliğin farkına varılması**

Demin İhsan Bey’den bahsediyorduk. Yüzünün onu fazla *müteessir* ettiğini söyledim.

Hayrullah Bey, dudaklarını büktü:

Hakkı var, ben, onun yerinde olsam, şuradan kendimi denize atardım. Öyle surat, balıklara yem olmaktan başka neye yarar? dedi. (Güntekin_Ç:347).

- **Beğenilmeyen kötü olay, varlık, durumlar**

Böyle olmakla beraber çocuklar, sefaletle İyice alışmışlardı. Bu feci yoksulluktan fazla *müteessir* görünmüyorlar... (Güntekin_YD:87).

“Teessür” duygusunun dışı nasıl yansıdığı ile ilgili olarak göstergenin bağlamında yer alan şu ifadeler dikkat çekmektedir: *ağlamak, dudakları titremek, hıçkırma, yüzü kararmak*.

2.2.2.148. *Telaş* ve Türevleri

Telaş: (Ar. telāṣī) Kaygı, tasa, sıkıntı, endişe _{TS-2}
Telaş etmek: Sıkıntı duyarak acele etmek, endişelenmek, telaşlanmak _{TS}
Telaşa düşmek: Telaşlanmak _{TS}
Telaşa düşürmek: Telaşlandırmak _{TS}
Telaşe: Telaş _{TS}
Telaşlandırma: Telaşlandırmak işi _{TS}
Telaşlanış: Telaşlanmak işi veya biçimi _{TS}
Telaşlanma: Telaşlanmak işi _{TS}
Telaşlanmak: Endişelenmek, kaygılanmak, telaş etmek _{TS-2}
Telaşlandırmak: Telaşlanmasına sebep olmak _{TS}
Telaşlı: Telaş eden, telaşa düşen _{TS}
Telaşlılık: Telaşlı olma durumu _{TS}
Telaşlı telaşlı: Aceleci bir biçimde, telaş göstererek _{TS}

Genel itibariyle ‘beklenilmeyen bir olay sonucu, ne yapacağını bilememe’ veya ‘bir işi gerçekleştirmek için aceleci olma’ şeklinde tanımlayabileceğimiz *telaş* ve *türevlerini*, kimi zaman, ‘beklenilmeyen ve istenmeyen olaylar sonucunda kişinin ne yapacağını, nasıl bir tavır takınacağını belirleyememeden duyulan üzüntü’ler için de kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca sözlük anlamında da görüleceği üzere ‘meydana gelen istenmeyen ani bir gelişmenin getireceği olumsuzlukları düşünerek bir çare arama yönünde çırpınan insanın duygu durumu’ söz konusu göstergelerle karşılanabilmektedir:

İkinci kızın anası hasta idi, verem deniliyordu; sarışın, tüy gibi ince, sanki saydam, pembe pembe yanaklı cahil bir tazecik... Hüngür hüngür bir ağlama tutturdu. Hilmi, hem ürkmüş, hem acımişti, avutmaya kalktı:

— Efendimiz, dedi, *telâş* buyurmayınız, mühim bir şey yok, çocukluk, ilk özgürlük, elbette durulur, ben bu gün için değil, gelecek için söylüyorum. (Karay_S:75).

Güzellik başa beladır, diye meşhur bir söz vardır kızım, siz hem güzel, hem yalnız bir taze olduğunuz için kendinizi biraz daya iyi korumanız lâzım gelirdi. Halbuki bazı ihtiyatsızlıklarınız oldu. *Telâş etmeyiniz* kızım. Kabahat demiyorum, sade ihtiyatsızlık. (Güntekin_Ç:301).

‘Bu halimi görüyorlar, beni elbette mazur sayarlar!’ diye onların hepsini evinin içine alamadığına fazla *telâş etmiyor*, üzülüyor ve memnun memnun, içeride, hamarat bir ev sahibi gibi, misafirlerinin arasında dolaşmış. (Hisar:98).

Gömleğinin düğmelerini iliklerken açtı kapıyı. Hastanın annesi iyice *telaşlanmıştı*:

- Kan boşandı... Kızım... Çok fena... Yine kan boşandı...
- Başından ayrılma, kımıldamasın...(Cumalı_AT:265).

Hiçbir şey bilmiyorum, yalnız *telaş* ve ıstırap içinde olduğunuzu görüyorum, bir kederiniz var. Benim hem hamim, hatta hemen hemen babam olduğunuz için sizin kederiniz benim demektir. (Güntekin_Ç:373).

2.2.2.149. *Trajik* ve Türevleri

Trajik: (Fr. tragique) Çok acıklı, feci_{TS-2}
Trajikleşme: Trajikleşmek işi veya durumu_{TS}
Trajikleşmek: Trajik duruma gelmek_{TS}

Daha çok bir sıfat veya zarf görevinde gördüğümüz *trajik* ve *türevlerinin Türkçe Sözlük*'te belirtilen anlamlara uygun olarak kullanıldığı görülmüştür. Genel olarak, ‘olması istenilmeyen, insanı olumsuz yönde etkileyen, kötü sonuçlanan olay veya durumlarda görev almaktadır:

Seniha'nın kaçıışı üzerine en müthiş darbeyi yiyen kalp, Celis'in kalbi oldu. Bu vakanın biçare çocukta hâsıl ettiği şey tasvire sığmaz derecede *trajikti*. (Karaosmanoğlu_KK:127).

Naim Efendi'nin son senelerdeki bu fecaatini herkesten ziyade gören, hisseden Hakkı Celis'ti. Hayatta şöyle dursun, bütün okuduğu romanlarda bile bu kadar *trajik* bir ihtiyar simasına tesadüf etmemişti... (Karaosmanoğlu_KK:166).

Bir millet mezarının kıyısında boğuşuyor, yeniden hayata katılmak için dişini tırnağına takıyordu. Bu *trajik* savaşta yenilişin hesabını yapmak kolaydı. (Buğra_KA:410).

2.2.2.150. *Tütünü / Dumanı Tepesinden Çıkmak*

Tütünü /dumanı tepesinden çıkmak: Bir acının ateşiyle yanıp tutuşmak_{TS}

Bir üzüntü göstergesi olarak söz varlığımızda bulunan *içine (yüreğine) ateş düşmek, yüreğini ateş almak* gibi ‘ateş’ ile ilgili göstergelerle ilişki kurabileceğimiz *tütünü / dumanı tepesinden çıkmak* göstergesi, *Deyimler Sözlüğü*’nde ve *Türkçe Sözlük*’te benzer şekilde tanımlanmıştır. Söz konusu gösterge ile ilgili incelediğimiz eserlerde herhangi bir kullanıma rastlanılmamıştır.

2.2.2.151. *Uğunmak*

Uğunmak: Büyük bir üzüntü veya acıdan kıvranmak, soluğu tıkanmak, ağlaya ağlaya bayılmak_{TS}

‘Yaşanan kötü bir olaydan veya içinde bulunulan kötü durumdan büyük üzüntü duymak, acı, sıkıntı çekmek’ anlamında sınırlı sayıda kullanılmıştır. Bağlamından, özellikle üzüntü duyan kişinin hareketlerinin ön planda olduğu görülmektedir:

Eskiden Hasan kendi kendine durmadan türkü söylerdi. Şimdi hiç mi hiç söylemiyor. Hasan kurumuş bir ağaca benziyor.

‘Hasan, kurban olayım, azıcık dursana güzel kardaşım,’ diye Ummahan arkasından korka korka seslendi. O kadar usul söyledi ki, Hasan duymadı.

‘Vay fikara kardaşım, *uğunup* gider.’ (Kemal:7).

Afşin, orta yerde *uğunuyordu*. Döğünmesiz, sancılı bir kıvraniş içinde, gözleri irileşmiş ve kırmızı bir iniltiyle ‘Hay Alpaslanım, hay Sultanım, hay...’ diye herhalde sayıklıyordu. (Sepetçioğlu_A:6).

2.2.2.152. *Umudunu Kırmak*

Umudunu kırmak: Güvenini sarsmak_{TS}

‘Meydana gelen olumsuz bir gelişme sonucu, insanın önem verdiği konularda beklentilerin gerçekleşmeyeceğini, istediklerine ulaşamayacağını görmesiyle ortaya çıkan bir duygu kavramı için *umudunu kırmak* göstergesi görev alabilmektedir. İnsanın

içinde bulunduğu hayataa, geleceğe bakışının olumsuz yönde değiştiğini, *umudunu kırmak* göstergesinin bağlamlarından anlamaktayız:

Şimdi senin namına borçlarını bağışlasam, Adile bir zırnık bile borcunuz yok desem, tüyleri kıpırdamaz, sevinmezler bile. *Umutlarını kırdın*. Umut kırmak kötü bir iştir Adil!(Kemal:368).

Feleğin nice cevr, nice aldanışlar, nice hayal ve *umut kırılışları* beni pişirmeye yetmedi.(Karaosmanoğlu_Y:98).

2.2.2.153. *Umutsuz* ve Türevleri

Umutsuz: Umudu olmayan, hiç umudu kalmayan, ümitsiz, nevmi_{TS-1} Düzeleceği veya iyileşeceği sanılmayan, ümitsiz_{TS-2}
Umutsuzluk: Umutsuz olma durumu, ümitsizlik, meyusiyet_{TS}
Umutsuzluğa düşmek / kapılmak: Hiç umudu kalmamak, güveni sarsılmak, olumsuzluğa sürüklenmek_{TS}
Umutsuzluğa düşürmek: Umut vermemek, güvenini sarsmak, olumsuzluğa sürüklemek_{TS}

‘Meydana gelen istenmeyen, kötü bir olay sonucu gelecek ile ilgili beklentilerin sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan bir üzüntü’ kavramını ifade ettiği belirlenmiştir. Göstergelerin kullanıldığı cümlelerde kişinin yaşadığı çaresizlik dikkat çekmektedir.

Umutsuz ve türevlerinin üzüntü ile ilişkisi, özellikle *kapılmak*, *düşmek* kelimeleriyle birlikte kurduğu yapılarda daha iyi görülmektedir:

Evlendiği gece içinde duyduğu büyük *umutsuzluğun* nedeni bu sevgiyi bulamamış olması değil miydi? (Bener:418).

— Millet askerliğe karşı soğuk... En güvenilenler bile vuruşmayı göze alamıyor. Müdafaayı Hukuk bir türlü gelişmiyor efendim!

— *Umutsuzluğa kapılmayınız*. Burda, birliklerin kadrolarını kolaylıkla dolduruyoruz. (Tahir:390).

Taşbaş karısına ermişliğini kendi diliyle söyledikten sonra, kadın iyice başkalaştı. Onun sesini bile duysa bütün bedeni ürpermeler içinde kalıyordu

Taşbaş gittikçe *umutsuzluklara düşüyor*, hiç bir kurtuluş yolu bulamıyordu. Köyde onun ermişliğini istemeyen bir kişi vardı, o da Sefer. İkisi birlik olsalar? Hiç bir şey gelmez miydi ellerinden? Gelmezdi. Bu azgın köylü...(Kemal:368).

2.2.2.154. Ümitsiz ve Türevleri

Ümitsizlik: Umutsuzluk_{TS}

Ümitsiz: Umutsuz_{TS}

Umutsuz ve türevlerine benzer olarak, ‘meydana gelen istenmeyen bir olay sonrası çaresizlik içinde kalan, elinden hiçbir şey gelmeyen insanın daha önceden beklediği şeylerin olmayacağını anlaması, gelecekte istemediği bir durumla karşılaşacağını anlaması sonucu ortaya çıkan üzüntü’ duygu kavramını karşıladığı belirlenmiştir. İncelediğimiz eserlerde daha çok, istenmeyen olay veya durumdan hemen sonra oluşan duyguyu belirtmek için kullanıldıkları yerlerde, ‘üzüntü’ anlamı kendini hissettirmektedir:

Bîçâreler, ihtimâl, gramfonu kendilerine rekabet için bu diyara gelmiş bir acayip hayvan sanıyor, onun yırtıcı sesine ne yapsalar mukabele edemeyeceklerini anlayarak *ümitsizliğe* düşüyorlardır... (Güntekin_BKD:38).

Neşide’ye göz atan “Âşık” yüzündeki memnuniyetsizliğin ve kızarışın arttığını sezince *ümitsizliğe düştü*, samimi olarak.

Rahatsız etmek istemem, diye mukabele etti, ben yoluma gideyim, siz de... Neşide hanım kızımız yorgun görünüyor (Karay_KT:51).

Yaradılışın bir güzellik mucizesi olan bu el, aşkı besleyen bir yardımla İrfan’a uzansa onu bütün o *ümitsiz*, gamlı, karanlık fikirlerden kurtararak insanlık üstünde bir yücelerin yücesi bahtiyarlık cennetine ulaştırabilirdi.(Gürpınar:48).

2.2.2.155. Üz- ve Türevleri

Üzme: Üzmek işi_{TS}

Üzmek: Üzüntü vermek_{TS-1}

Üzgü: Yersiz ve gereksiz olarak çektirilen sıkıntı, eziyet, eza, cefa_{TS}

Üzgülü: Üzgü veren, eziyetli_{TS}

Üzgün: Üzülmüş, üzüntü duymuş, neşesiz, tasalı, gamlı, mağmum, mahzun, melül, mükedder_{TS}

Üzgünlük: Üzgün olma durumu, neşesizlik_{TS}

Üzücü: Üzüntü veren_{TS}

Üzülmek: Üzmek işine konu olmak_{TS-1} Üzüntü duymak, kaygılanmak_{TS}

Üzüm üzüm: Üzmek ve üzülmek fiillerine getirilerek bunların anlamını pekiştirir_{TS}

Üzüncü: Üzüntü_{TS}

Üzüncülü: Üzüntülü_{TS}

Üzüntü vermek: Tedirginlik yaratmak, sıkıntı ve huzursuzluğa yol açmak_{TS}
Üzüntü: Olması istenilmeyen olaylardan doğan ruh tedirginliği, teessür_{TS}
Üzüntülü: Üzüntüsü olan, acılı, müteessir_{TS-1} Üzüntü veren_{TS-2}

Türkçe Sözlük'te 'olması istenilmeyen olaylardan doğan ruh tedirginliği, teessür' şeklinde tanımlanan *üz-* ve *türevlerinin* kullanım sıklığı yönünden diğer üzüntü göstergelerinin başında geldiği tespit edilmiştir. İncelediğimiz eserlerde 965 kez kullanımına rastladığımız *üz-* ve *türevlerinin* daha çok 'meydana gelmiş istenmeyen bir olay karşısında insanın âciz, çaresiz kalması sonucu ortaya çıkan bir duygu'yu karşıladığı görülmüştür. İstenmeyen olayların başında sevilen bir canlıdan, eşyadan veya sahip olunan bir nitelikten dolayı geçici veya süresiz olarak ayrı düşme gelmektedir.

İncelediğimiz eserlerde *üz-* ve *türevleriyle* karşılanan duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şu başlıklar altında toplanmıştır:

- **Aşk**

Birisine duyulan aşırı sevgi ve bağlılık olarak tanımlanan "aşk", tek taraflı gerçekleştiği durumda kişiye büyük acı, sıkıntı verebilmektedir. Duyduğu sevgi ve sevdiği insana çok isteyip de aşkını anlatamamanın verdiği acı, incelediğimiz eserlerdeki şu cümlede görülmektedir:

— Bu Şeyh Efendi'de bir hâl var, dedim. İçin için bir şeye *üzülüyor* gibi görünüyor.

.....

Arkadaşım ellerimi tuttu:

— Yusuf Efendi, seni ölesiye seviyor, Feride, dedi. (Güntekin_Ç:266).

- **Başarısız olma, fırsatları kaçırma**

Ağalar kız kardeşini kaçırmışlar, oynatıyorlarmış; haber almış, çifte-sini kaptığı gibi varmış üstlerine. Kız kardeşi kaçmış da vuramamış onu. Ona *üzülüyordu*. (Bener:417).

Galiba *üzülmesinin* sebebi daha ziyade bu defa muvaffak olamaması... (Karay_KT:230).

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

Benim ne yufka yürekli olduğumu bilmez misin? Nevzat'ı da, Macide'yi de severim. Onların bu hale düşmelerine *üzülmemek* elden gelmiyor. (Bener:82).

Çok boğuşunuz... Çok yoruldunuz. Amansız bir çağa yetişmişiz, Çileler bir türlü dolmak bilmiyor. Yaralandığınızı haber aldık, *üzüldük*. (Tahir:37).

- **Çevresindeki itibarının azalması**

Çevresinde sahip olduğu itibar, saygı gibi erdemler yönünden bir çeşit kayba uğrama sonucunda *üz-* ve *türevlerinin* kullanıldığı tespit edilmiştir:

En çok *üzüldüğü* şey, kendisine ehemmiyet verilmediğini sezmesiydi. (Abasıyanık:47).

Herhalde *üzüntüde* idi ve bu *üzüntünün* asıl sebebi de olabilir ki nur-i dideyi kaçırmaması değil, nüfuz ve tesirinin neticesiz kalmasıydı. (Karay_KT:206).

- **Çok istediği halde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması**

'Olması çok istenen bir şeyin gerçekleşmemesinden veya gelecekte beklenen bir şeyin gerçekleşmeyeceğinin farkına varılmasından duyulan duygu'yu karşılamak için görev alabilmektedir:

- Bakalım, buluruz elbet senin düğününü yapmanın bir çaresini...
- Nereden buluruz?
- Allah büyük... Ferit parladı:
- Sen de canımı sıkma şimdi... Birden yatışarak *üzgün üzgün* ekledi:
- Yandım ben! Açık açık yandım... (Cumalı_AT:209).

Miralay Ferid'e bir erkek çocuk verememiş olmak, hayatının en büyük *üzüntüsüydü* zaten! (İlhan:49).

Benim *üzüntüm* başka. Artık ip koptu. Biz de Ankara'ya karşı harekete geçemeyiz artık, bir şey kabul ettiremeyiz. Artık yapacağımız da bir darbe olmayacak. (Buğra_KA:413).

- **Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma**

‘Çevresi tarafından kendisine veya yakınlık duyduğu bir insana hak etmediği hâlde olumsuz bir tepki verilmesi durumunda oluşan duygu, *üz-* ve *türevleri* karşılanabilmektedir.

Duygular üzerine yapılan araştırmalarda başkalarının yaptığı hatalara karşı kişide daha çok “öfke” duygusunun oluştuğu belirtilmesine karşın (Izard, 1977:329-330; Parrott, 2001:45; Brooks, 2003:202-204), buradaki durum farklılık arz eder. Hak etmediği hâlde başkaları tarafından ceza, olumsuz tavır, kötü hareketlerin sergilenmesi durumunda insan, eğer hatayı yapan kişiye ve yapılan hatanın düzeltilmesine karşı çaresiz olduğunu hissederse (güç yetersizliği, hata yapan kişinin üstünlüğü, geri dönüşün imkânsızlığı gibi nedenlerden), üzüntü duygusu kendini gösterebilmektedir. Bununla ilgili incelediğimiz eserlerden şu örnekleri verebiliriz:

Zavallı babam, bir türlü önüne geçemediği bu iftiraya *üzülür*, günlerce ağzını bıçak açmazdı. (Tanpınar_SAE:27).

— Böyle şeyhlikten, evliyalıktan, karmakarışık divanece lakırdılardan anlamıyorum; öyle şeylere inanmıyorum. Siz ne yaparsanız yapınız, sivri sakala kul köle olunuz, kapısının eşiğini aşındırınız, karışmam. Fakat ben evine ayak basmam. Üstüme fazla varırsanız anamın yanına giderim.

— Kocanı ne kadar *üzdüğünü* biliyor musun? (Karay_KT:48).

- **İstemediği bir işi yapmak, istemediği bir duruma girmek zorunda kalmak**

İstenilen bir şeyi yapmak zorunda kalmanın sebep olduğu ve *üz-* ve *türevleri*yle karşılanmış olan bu duyguda kişinin çaresizlik içinde olduğu görülür:

Aleyhteki faaliyete son veriniz.

— Aksi takdirde?

İkisi de ayağa kalkmışlardı. Doktor, samimiyetini sonra sonra çok daha iyi anladığı saygısını korumuş, ama kararı da soğuk bir halde bildirmişti:

— Aksi takdirde biz bunu temin edeceğiz. Gerekirse zor kullanarak.

Ve belli belirsiz bir *üzüntü* ile eklemişti:

— Maalesef. (Buğra_KA:444).

- **Olabilecek kötü olaylar**

‘Kendisinin veya yakınlarının başına kötü, istenmeyen bir olayın geleceğinin düşünülmesiyle beliren duygu’dan bahsedilirken sınırlı da olsa *üz-* ve *türevlerine* başvurulmaktadır.

Bu gibi durumlarda söz konusu duygu daha çok *korku*, *kaygı* göstergeleri tarafından karşılanmasına rağmen, kişinin içine girdiği çaresizlik, elden bir şeyin gelmemesi ‘korku’ ile karışık bir ‘üzüntü’nün ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.

Üz- ve türevleri, bu gibi durumlarda kullanılırken bağlam içerisinde *korku*, *kaygı* göstergelerini de görebilmekteyiz:

Tüfeği ellerine dün alan çocuklar bugün kavgaya katılacaktı. Yüzbaşı doktorun ne düşündüğünü anladı:

— Üzülme, *üzülme*. *Korktuğun* gibi değil. Onlar kurşunu, bozular da tabanları kaldırır, üstelik iyi kaçamazsak görürler. (Buğra_KA:164).

Üç gün kendisiyle didişmişti. Herşeyin lüzumsuz olduğunu sanıyor, atacağı adımın kendisini götüreceği yerden sanki *korkuyormuş* gibi *üzülüyordu*. Kendisini çok acayip bir perdenin önünde buluyordu. Onu açarsa kâinat altüst olacaktı. (Tanpınar_H:163).

- **Olması gereken, beklenen şeylerin gerçekleşmemesi, bulunmaması**

İnsanın çevresinde meydana gelen değişiklikleri, yapılanları görerek, bunların olması gereken şekilde yapılmamasından, gerçekleşmemesinden duyduğu rahatsızlık; düzeltilmesi hususunda, içinde bulunduğu çaresizlik söz konusu olduğunda *üz- ve türevlerine* başvurulabilmektedir:

Sonra ‘Evrin Kanunu’ makalesini lütfen bile kabul etmeyen gazetele-
rin sayfalarında fikri üslubundan bayat, ne bayağı yazılar görerek *üzülür-
dü*. Niçin böyle faydalı, ciddi makalelere rağbet eden yoktu? (Gürpınar:45).

- **Ölüm**

‘Sevilen bir varlığın (insan veya insan dışı canlılar) hayatının sona ermesi karşısında, çaresizlik içinde ondan sonsuza dek ayrı kalmanın sebep olduğu üzüntü’, incelediğimiz eserlerde önemli yer teşkil etmektedir:

— Başka kimsesi yok mu?

— Hepsi öldüler. Kız kardeşinin bir oğlu vardı, biraz hasta idi. Şişli Hastanesi’nde öldü. Hatırlarım, Vassaf Bey çok *üzülmüştü*. (Esendal:99).

Hristiyanonun babası kabaca güldü. ‘Adam keşiş değil kaçık hepten. Kırlangıcının ölümüne çok *üzülmüş* mü?’ (Sepetçioğlu_K:32).

- **Sahip olunan bir eşyanın kaybolması**

Gerek bu eserin, gerek saatçiliğe dair kitabının kaybolmasına herkes nasıl *üzülecek*. (Tanpınar_SAE:297).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

Ölüme kısmen benzer olarak “ayrılık” insanın, sevdiği insanı geçici veya süreklili bir şekilde kaybetmesidir. ‘Çaresizlik içinde sevilen varlıklardan ayrılma sonucu ortaya çıkan duygu’yu belirten *üz-* ve *türevleri* aynı zamanda ‘sevdiği insanları düşünen, özlem duyan kişinin yaşadığı duygu’ için de kullanılabilir:

— Eğer nasibin varsa, gideceksin oğlum, aksi düşünülmez... Aslında gidip gitmemek senin elindedir ama böyle bir nasip de tepilmez, ama karın da, ben de, oğlun da çok *üzülürüz* buna, kalırız bir kuru başımıza...(İşinsu:110).

Bu süre içinde, kampanalar çaldı, düdükler öttü.
Kısmet, gözleri ıslak ıslak, mırıldandı:
— Annem belli etmiyor, ama çok *üzgün*.
— Biliyorum
— Dayım, İstanbul’da yapamazsın, çabuk usanırsın sanıyordu. Sense büsbütün gidiyorsun... Artık, orada okumak istediğine göre tabii...(Ağaoğlu:57).

- **Sevilen varlıklara, geçmişe, mekâna duyulan özlem**

Düşünmenin ön planda olduğu bu etkende insan, geçmişteki güzel günleri veya uzaktaki güzel bir mekânı düşünerek, bunlardan ayrı, uzak kalmanın çaresizliği içerisinde üzülmetedir.

Recep’le tâ Ada’nın öteki ucunda balığa gittiklerini, Çingiraklı Hasan’la öğle uykusunu nar ağacının altında uyuduğunu görüyor, Mustafa ile mehtaplı gecede şarkı söylediğini duyuyor; *üzüntü* ile karışık tuhaf bir saadet hissediyordu. (Abasıyanık:172).

- **Yapılan hataların farkına varılması**

‘Yapılan bir hareketin, alınan bir kararın yanlışlığının sonradan fark edilmesi durumunda girilen duygu’ olarak ‘üzüntü’ karşımıza çıkmaktadır. Bu etkenlerin yol açtığı *üzüntü* duygusunda kişinin bir çaresizliğe düştüğü göze çarpar. *Üz-* ve *türevlerinin* kullanıldığı bu yerlerde *pişmanlık* ve *utanma* duygu göstergeleri de görülebilmektedir:

Hiç tanımadıkları bu evde buluşup konuşmanın Neriman için ne kadar zor olacağını ancak şimdi anlamıştı. Utandı, üzüldü. Suçluymuş gibi gözleri yerde, çekinerek odaya girdi. (Tahir:137).

Yusuf o zamana kadar duymadığı bir pişmanlıkta ve: “Ne diye geldim? Ne diye yola çıktım? Ne diye onu yalnız bıraktım?” deyip üzülmekte idi. Derhal geri dönmek istiyor, kendisini buraya bağlayan hastalığa lanet ediyordu. (Sabahattin Ali:206).

- **Yetersizliğin, eksikliğin, âcizliğin farkına varılması**

Bazı geceler kandilin esmer kızılılığı hücrelerinin çıplak duvarlarında titreyişken, ona büyük kuvvetlere, üstün değerlere, faziletlere ve kahramanlığa dair güzel sözler söyler, daha güzel konuşamadığı için üzülürdü. (Buğra_Y:99).

İki kız kardeş ikisi de kısa boylu olduklarına pek üzülürler. (Esendal:37)

Geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu gördüğümüz *üz-* ve *türevleri*, meydana gelmiş istenmeyen olaylar karşısında âcizlik içerisinde kalan insanın duyduğu bir duygu kavramını karşılamaktadır. Bunun yanında pişmanlık, utanç, gücenme, korku, sıkıntı gibi başka duygulara yaklaşan anlamları da görülmüştür.

Üzüntüsü göstergeleri ile karşılanan duygu kavramını zihnimize daha iyi şekillendirebilmek için bu duyguyu yaşayan insanın duygunun etkisiyle yaptığı hareketlere, bedeninde görülen değişikliklere de bakmak gerekir.

Yaptığımız incelemede bu gösterge ile karşılanan duygu içerisindeki kişinin bir tepki içerisine girmediği, göze çarpan davranışlarda bulunmadığı görülmüştür.

Üz- ve *türevlerinin* kullanıldığı cümlelerde ‘üzüntü’ yaşayan insanın dış görünümü ile bilgi verilirken daha çok kişinin yüzüne, gözüne, sesine odaklanıldığı belirlenmiştir. Fakat yüzün, gözün, sesin aldığı şekil üzerinde pek fazla bilgi verilmemektedir.

Daha çok *ağlama*, *kabullenme anlamında baş sallama*, *konuşmama* gibi çaresiz tavırlar sergilediğini belirten ifadelerle karşılaşmaktayız. Bunların yanında *üzüntüden öl(dür)me*, *üzüntüyle çırpınma* gibi ifadeler sayesinde üzüntü duygusunun şiddetini, insan üzerindeki etkilerini görebilmekteyiz.

2.2.2.156. Yan- / Yak- ve Türevleri

Yakma: Yakmak işi _{TS}
Yakmak: Acıtmak _{TS-12}
Yanma: Yanmak işi _{TS-1}
Yanmak: Çok üzülme _{TS-10} Bir bir sıralamak, dile getirmek, dert dökmek, anlatmak _{TS-15}
Bağrı yanmak: Üzüntü çekmek, çok acı duymak _{TS-1}
Bağrı yanık: Çok dert, acı sıkıntı çekmiş _{TS}
Can yakmak: Üzmek, acı vermek _{TS-3}
Canı yanmak: Çok acı duymak _{TS-1}
Canını yakmak: Bir kimseyi, çok sıkıntı ve zarara sokmak _{TS-2}
Çiğeri yanmak: Çok acı ve sıkıntı çekmek, büyük bir acıya uğramak _{TS}
Çiğerini yakmak: Bir kimseye büyük bir acı çektirmek _{TS}
Derdine yanmak: Kendi durumuna üzülme _{TS}
Dili yanmak: Üzüntü ve eziyet çekmek _{TS}
İçi yanmak: Büyük bir acı vb. sebebiyle çok üzülme _{TS-2}
İçin için yanmak: Dışa vurmadan çok üzülme _{TS-2}
İçini yakmak: Çok üzülme _{TS}
Marmara çırası gibi yanmak / yakmak: “Perişan olmak / etmek, mahvolmak / mahvetmek _{TS}
Yakınma: Yakınmak işi, şikâyet, şekva _{TS}
Yakınmak: Sızlanmak, sızlanarak anlatmak, şikâyet etmek _{TS}
Yanık: Duygulu, dokunaklı, acılı, etkili _{TS-3} Bıkkın, üzüntülü, dertli _{TS-6}
Yanıklık: Acılı, kaygılı, bıkkın, dertli olma durumu _{TS-2}
Yanıp tutuşmak: (Bir şeyi) Elde etmek için güçlü bir istek duymak veya elde edemediği bir şey için büyük üzüntü duymak _{TS-2}
Yanıp yakılmak: Sızlanmak, şikâyet etmek _{TS}
Yüreği yanık: Duygulu, hassas olan kimse.
Yüreği yanmak: Pek çok acı _{TS-1} Felakete uğramak _{TS-2}

‘Kendisinin veya sevdiği, saygı duyduğu bir başkasının başına gelen bir olay, içinde bulunduğu kötü, hoşlanılmayan bir durum karşısında büyük üzüntü duyma’ etrafında açıklayabileceğimiz yak- / yan- ve türevlerinin, bu üzüntü kavramlarını karşılarken tek başına veya iç organ isimleriyle birlikte görev aldıkları görülmektedir.

Ölüm, ayrılık, özlem, kayıp, başarısızlık, başkasının içinde bulunduğu kötü durum, aşk, acizlik gibi, duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler açısından, geniş bir listeye sahiptir.

Kullanım yerlerine bakıldığında kişinin tahammül edilemez büyük bir üzüntü içerisine girdiği veya sokulduğu dikkat çekmektedir.

İncelediğimiz eserlerdeki *yak-* / *yan-* ve *türevlerine* karşıladığı duyguların ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler şu şekilde belirlenmiştir:

- **Aşk**

Birisine karşı duyulan güçlü sevgi yanında sevdiği insandan istediği tepkileri alamama, başarısızlıkla sonuçlanmış bir aşk hayatının sebep olduğu üzüntü olarak *yak-/yan- türevlerinin* kullanıldığı tespit edilmiştir:

— Beni en dertli zamanımda tazeliğin, güzelliğin, sokulganlığınla tesselli ettin yavrum. *Bağrı yanık* bir âşıkın yüreğine su serpti huzurun! (Karay_KT:356).

- **Beğenilmeyen kötü olay, varlık ve durumlar**

Onunla tanıştığı günler, onunla birlikte geçen günler, zaman zaman yaşadığı anlardaki canlılıklarıyla biçimlenmişti belleğinde. Gerçi bu anımsayışlarda, *canını yakan*, onu ürküten anılar ağır basıyordu. Hep kendini haklı çıkarmak istercesine, onu niçin sevemediğini açıklayıcı anılandı bunlar. (Bener:343).

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

Elif Kadın, bir süre bekledi göz yaşlarının dinmesini, fakat deneceği yoktu, *içi yandı*, oğulcuğunun ağlamasına hiç dayanamazdı... (İşinsu:19).

- **Çevresindeki itibarının azalması**

...sen öyle alçak, dört kitapta katli vacip, öyle düşük bir yaratıksın ki köylü sana, o pis tenine dokunmağa değmez, diyor. Seni hiç sayıyor. Seni bir çöp bile saymıyor. Bu da seni öldürmezse, bir ormanlık odun al da *derdine yan* Koca Halil, diyor. (Kemal:64).

- **Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma**

Bilâl'in *içini yakan* şey, Rabia'nın evlenmesi kadar lâkaydisi. (Adıvar_SB:321).

- **İçli, duygusal, yanık parçalar**

İnsan üzerinde bıraktığı etki göz önünde bulundurularak *yanık* göstergesinin müzik parçalarını nitelediği kullanımlar tespit edilmiştir:

— Bunlar, *cantique* denilen bir nevi ilahilerdir ki, esasen böyle *yanık* şeylerdir efendim. Hüzün bende değil, onlarda. (Güntekin_Ç:257).

- **Ölüm**

Biz epey gün gördük. Kendi ölümüne acımam. Ama siz civanlarım murat alıp murat vermeden bu dünyaya bir şey olursa işte ona *yanarım*. (Gürpınar:162).

Benim de *yüreğim yandı*, benim de *yüreğim yıkıldı*; amma beynim dedi ki yoo!. Küpeli hata yolundasın, Alpaslan da ölür, bir nice Alpaslan daha ölür. (Sepetçioğlu_A:42).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

Rahattan, bolluktan çok bu sapasağlam, terütaze, narin derisinde mavi damarları harelenen kumral kızdan ayrılacağına *yanıyordu*. (Karray_S:77).

Keyifli zamanlarında, kızlarından söz açıldıkça: ‘Allah vermedi bir erkek evlât! Ben kaçırayım komşu kızını da görsünler insanın *canı* nasıl *yanarmış* (Cumalı_Z:31).

- **Sevilen varlıklara, geçmişe, mekâna duyulan özlem**

Yıllarca, meçhul bir vatanın, bir ideal yurdun hasretiyle *yanıp tutuştu*. (Karaosmanoğlu_Y:161).

Daha çok ‘üzüntü, sıkıntı, ıstırap çeken insanın bu durumuna sebep olan varlık, olay veya durumdan dolayı söylenmesi, bunları sızlanarak anlatması’ şeklinde *yan-* ve *yakın-* göstergelerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Bu kullanımlar aynı zamanda kişinin içinde bulunduğu duyguyu da bizlere göstermektedir:

Heybede de bir hayli para ve Hoca Efendinin saati ile teşbihinden nüfus tezkeresine kadar bütün eşyası, bu meyanda da kurşunlarla delikdeşik olmuş, kana bulanmış çamaşırları, esvabı varmış. Kuvvacılar dahil bütün Akşehir *yandı yakındı*, körpe helâli ile yüzünü görmediği oğlunu düşündükçe de büsbütün dertlendi. (Buğra_KA:374).

Çağrışım zincirlemeleri onu ülkenin ekonomik durumundan Hayrun’un bu konudaki *yakınmalarına*, Hayrun’dan kızı Suat’a, oradan Ruhsâr Hanım’ı asıl uyandırış nedenine getiriyor. (İlhan:162).

2.2.2.157. Yara ve Türevleri

<p>Yara: Dert, üzüntü, acı_{TS-3}</p> <p>Ciğer yarası: Ciğer acısı_{TS}</p> <p>Dil yarası: Acı sözün yarattığı kırgınlık_{TS-1} Gönül yarası_{TS-2}</p> <p>Gönlü yaralı: Âşık, tutkun, aşkı karşılık görmeyen_{TS}</p> <p>Gönlünü yaralamak: İncitmek, kırmak, üzme_{TS}</p> <p>Gönül yarası: Bir kimseyi derin bir üzüntü içinde bırakan acı; gönül belası_{TS}</p> <p>Kalp yarası: Yürek yarası_{TS}</p> <p>Kanayan yara olmak: Sürekli sıkıntı, üzüntü ve zarar veren bir durumda olmak_{TS}</p> <p>Yara açmak: Büyük üzüntü vermek_{TS-2}</p> <p>Yara almak: Yaralanmak_{TS}</p> <p>Yara işlemek: Üzücü bir olayın etkisi bitmemek_{TS-2}</p> <p>Yaralama: Yaralamak işi_{TS}</p> <p>Yaralamak: Gücendirmek, incitmek, kırmak_{TS-2}</p> <p>Yaralanış: Yaralanmak işi veya biçimi_{TS}</p> <p>Yaralanma: Yaralanmak işi_{TS}</p> <p>Yaralanmak: Gücenmek, incinmek, kırılmak_{TS}</p> <p>Yaralı: Dertli, üzüntülü_{TS-2}</p> <p>Yarasını deşmek: Acıyı, üzüntüyü hatırlatmak, tazelemek_{TS}</p> <p>Yaraya tuz biber ekmek: Bir derdin acısını çoğaltmak_{TS}</p> <p>Yarayı tazelemek: Üzüntüyü, sıkıntıyı, acıyı hatırlatmak, yeniden ortaya çıkarmak_{TS}</p> <p>Yüreği yaralı: Gönlü yaralı, âşık, tutkun_{TS-2} Acısı geçmemiş büyük bir üzüntüsü bulunan_{DS}</p> <p>Yürek yarası: Aşkdan, özlemden, başarısızlıktan duyulan büyük keder, aşırı üzüntü_{TS}</p>

Yara ve türevlerinin karşıladığı ‘üzüntü’ kavramı ile ‘vücutta oluşan derin kesik veya zedelenme’ temel anlamı arasında büyük bir uyumluluk görülmektedir. Yara açmak, yarala(n)mak, yara almak, yara işlemek, yarasını deşmek, yaraya tuz biber ekmek, yara kapanmak, yarayı tazelemek, yaralı, ciğer yarası, dil yarası, gönlü yaralı, kalp yarası gibi üzüntü göstergelerinin karşıladığı kavramlar, dilde fiziksel bir yara için kullanılan göstergelerle paralel olarak kullanılmaktadır.

Genel olarak, *yara ve türevlerinin*, temel anlamı dışında, ‘istenilmeyen veya hoşlanılmayan olayların insanın manevî dünyasında sebep olduğu huzursuz edici, acı veren hasarlar’ şeklinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Dahası, o zamanlar adını koyamamış olmakla birlikte, ülkede doğru-yanlış, iyi-kötü kavramlarının bacaklarının titrediğini, ahlâkın, vicdanının,

merhametin derin *yaralar aldığını* görebiliyor, çürümenin izlerini vahşetperver Kadızadeler'e kadar sürebiliyordum. (Alatlı:541).

Siz bana madde olarak değil, ama mektuplarınızla göründünüz. Cisminizle değil, ruhunuzla göründünüz. İnleyen ruhunuzdaki *yaraları* okudum, gördüm, aynı hastalığa tutulmuş olduğumuzu anladım. Niçin bu ruh eşliğinden faydalanarak cisimlerimizi birleştirmeye atılmayalım? (Gürpınar:121).

Karşılanan duygunun ortaya çıkmasında rol oynadığını belirlediğimiz etkeler şunlardır:

- **Aşk**

Bir zaman lâkırdı bitti. İki taraf da ayrı ayrı azap içinde. Ben, ben bütün hayatta kanlara, ıstıraplara, başkalarının aşkına bakmaktan başka ne işe yarar bir adamım? Kendi aşkıma, kendi *yaramı* sade kendi gözlerim gördü. (Adıvar_AG:88).

İç delikanlı, gam yeme! *Gönül yarası* şiirlerde, şarkılarda söylendiği gibi değildir; çabuk geçer.(Karay_KT:248).

- **Geçmişteki üzüntü verici bir olayın hatırlanması**

Geçmişte yaşanan ve zamanla unutulmuş bir üzüntünün, acının yeniden hatırlanmasıyla birlikte ortaya çıkan duygu” söz konusu olduğunda *yarasını deşmek* ve *yarayı tazelemek* göstergelerine başvurulduğu belirlenmiştir Geçmişte yaşanan üzüntü, acı verici olayların başında “kötü biten bir aşk olayı” dikkat çekmektedir:

Bu arada Rüstem Hocanın üzüntüyle,
— Giray Can bu günleri göremedi, dediği duyuldu.
Bu söz yüzlerindeki sevince gölge düşürdü. Nizam Dede,
— Şimdi içimizdeki *yarayı deşmenin* sırası mı hoca? dedi.
Rüstem Hoca ağlıyordu. (Çokum:369).

— Bu Cemile, epeyce zengin bir adamın kızıdır. Bu sene genç bir mülazımı sevdi. Babası, mümkün değil, razı olmuyor. Gerek evde, gerek mektepte bu kız, göz hapsindedir. Mülazımı Bandırma'ya gönderdiler. Biz, bu çocuğu yavaş yavaş tedaviye çalışıyoruz. Halbuki o, ikide birde biçarenin *yarasını tazeliyor*. Bu, üçüncü mektuptur ki elime geçti. (Güntekin_Ç:260).

- **Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma**

— Fena mı oldu emmi? dedi. Huyları vasıfları birbirine uygundu. Şanlı atımı yabana atman *yüreğimi yaralamıştı*. Bunun altında mı kalacaktım? (Çokum:144).

Yunus, dikkatle dinlediğini sanıyordu ama pek kulak verdiği yoktu Tapduk'a, çünkü onun şiir söylemesini, önemsemeyişine, "işden" saymamasına şaşırılmış, *gönlü yara almıştı*, kendisiyle meşguldü. (Işın:89).

• Ölüm

İstanbul'dan, sizden daima haber alıyordum. Bu vefat, sizi çok *yaralayıp* müteessir etmiş olabilir, fakat ben de öyle oldum, dersem riyakârlık olur. (Güntekin_Ç:419).

• Yetersizliğin, eksikliğin, âcizliğin farkına varılması

Fakat yüreğimdiki gizli *yaralar*, bereler vücudumdakilerden çok daha derindi. Sevdiklerini, sevildiklerini söyleyen insanlara başka dünyalardan gelmiş harikulade mahlûklar gibi hayretle bakardım. (Güntekin_BKD:164).

Üzüntü anlamında *yara ve türevlerinin* daha çok *yürek* ve *bağır* kelimeleriyle olan birliktelikleri dikkat çekmektedir:

... yüreğimi yaralamıştı.... (Çokum:144).

...yüreğinde onulmaz yaralar açtın. (Kemal:161).

...bağrı onulmaz yerinden yaralanıyordu. (Karaosmanoğlu_KK:87).

Yara ve türevleri ile karşılanan duygu içerisindeki kişinin dışı yansıyan davranışları, görünümü, fiziksel acıdakine benzer nitelikler taşımaktadır. Bunlardan özellikle "inleme" dikkat çeker. Bunun yanında kişinin içindeki üzüntüden dolayı konuşmadığı da görülmüştür.

2.2.2.158. Yas ve Türevleri

<p>Yas: Ölüm veya bir felaketten doğan acı ve bu acıyı belirten davranışlar, matem_{TS}</p> <p>Yas tutmak: Çok üzölmek, yasa bürünmek, matem tutmak_{TS-1} Duyulan acı ve üzüntüyü bazı davranışlarla belli etmek_{TS-2}</p> <p>Yasa gömölme: Çok üzölmek_{TS}</p> <p>Yaslanmak: Yasa bürünmek, yas içinde olmak_{TS}</p> <p>Yaslı: Yasla olan, yas tutan kimse, matemli_{TS}</p>

‘Yaşanan, tesiri büyük, istenmeyen olayların ortaya çıkardığı bir üzüntü’yü karşılamak için kullanılmakta olan *yas ve türevlerinin* incelediğimiz eserlerde daha çok ‘ölüm sonrası ortaya çıkan duygu’ları belirttiği tespit edilmiştir. Bunun yanında ‘istenmeyen bir ayrılığın ortaya çıkardığı bir duygu’ olarak da kullanılmıştır:

- **Ölüm**

— Allahın sevgili kulu imiş. Böyle ölüm cümleye müyesser! diyenler çoktu. Hele mahallesinin fukarası adeta *yas tuttu* ve ancak öyle, tam bir din ehline yakışır surette Eyüp camiinde namazını kılıp Eba Ansan türbesinde duasını bitirdikten sonra vefatını kerametine atfederek teselli buldu. (Karay_KT:493).

"Arslan Bey, sana ne oldu böyle? Hâlâ *yas* mı *tutarsın*? *Yaslı* adam, hatununun mezarını ziyaret eder. (Çokum:68).

- **Sevdiklerinden ayrılık, ayrı olma**

Çok şükür, çok şükür! Sen gittin gideli bu köy öldüdü, *yas* içindeydi, Efendimiz. Geldin de köylü cana geldi. (Kemal:416).

- **Yaşanmış büyük kötü olay ve felaketler**

— İzmir geliyor, dedim.

Sonra uzattığı büyük uzunca bir beyaz eli sıktım. Yüzünü kaldırdı. Sü-kûn içinde aramızda yürüdü. Koyulaşmış yeşil, esmer gözleri etrafındaki siyah kirpikleri yaşlı İzmir’in zeytinliklerini örten *yas* örtüsü gibiydi. (Adivar_AG:24).

Yas ve türevlerinin, meydana gelen kötü bir olayla birlikte başlayan ve belirli bir süre devam eden bir üzüntü duygusunu karşıladığını söyleyebiliriz.

2.2.2.159. *Yaş(ını İçine) Akıtmak*

<p>Yaşını içine akıtmak: Duyduğu acıyı, üzüntüyü sezdirmemek_{TS} Yaş akıtmak: Ağlamak_{TS}</p>

Bir üzüntü göstergesi olarak ağlama eyleminin bir başka şekli de *yaş akıtmak* göstergeleridir. Bunlardan *yaşını içine akıtmak* göstergesi yaşanan üzüntünün dışarıya yansıtılmamak istenmesi açısından önem arz eder:

Bu yürek paralayıcı düşmanın hemen arkasından köylerde, kentlerde, hatta üç beş çadırılık yörük obalarında çırpınan, dövünen, *gözleri kanlı yaş akıtan*, saçı sakalına karışmış, kimi genç, kimi koca, kimi bir kaplanı iki bacağından tuttu mu ikiye ayıracak kadar yiğit, kimi çökmüş, iki bük-

lüm olmuş bedenini taşıyamıyacak kadar takatsiz, fakat hepsi de bir ateşle cayır cayır yanan gezginler görülmeye başladı. (Buğra_KA:142).

...fakat gözyaşları ondan daha kuvvetli çıktılar ve o bu sefer sessiz sessiz, yaşlarının yarısını içine akıtarak ağladı. (Sabahattin Ali:42).

2.2.2.160. Yaş Dökmek ve Türevleri

Yaş dökmek: Ağlamak_{TS}
Gözyaşı dökmek: Ağlamak_{TS}
Kanlı yaş(lar) dökmek: Büyük üzüntüyle ağlamak_{TS}

Üzüntü duygusunun dışa yansıyan görünümlerinden biri olan “ağlamak”, *yaş dökmek* göstergesiyle de ifade edilebilmektedir. İçinde bulunulan duygu durumunu da belirten bu ifadelerden *gözyaşı dökmek* göstergesinin ‘genel bir üzüntü’ kavramı için kullanıldığı *kanlı yaş(lar) dökmek* göstergesinin ise ‘yoğun ve şiddetli üzüntü’leri karşıladığı belirlenmiştir:

Birbirlerini pek güzel anlıyorlar ve Şahinde içerde inlerken babalarından bahsetmeyi ve onun için *gözyaşı dökmeyi* istemiyorlardı. (Sabahattin Ali:165).

...Ah bu yalnız evlâdım için çarpan yüreğim taş olsaydı... Göğsümü dövmekten yorulsa da dursaydı yarabbi... Ben ki, saçımı onun sevgisi uğrunda ak ettim...

Artık coşmuştu. Muallâ, Halice bakan küçük evi tekrar görüyordu. Henüz ayını doldurmayan küçük oğlanın beşiği başında gözlerinden *kanlı yaşlar döken* genç dulun, ağlıyan sesiyle söylediği ninnileri duyuyordu. (Uçuk:62).

2.2.2.161. Yaşlara Boğulmak

Yaşlara boğulmak: Çok ağlamak.

İncelediğimiz eserlerde *yaşlara boğulmak* göstergesi ile ilgili olarak yaptığımız taramada sadece 1 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kullanımında, karşılaşılan istenmeyen bir durum, varlık, olay karşısında kişinin aşırı duygulanmasıyla birlikte ortaya çıkan ağlamanın aşırılığı ifade edilmektedir:

‘Benim kızım Devrim çok onurlu bir kızdı,’ dedi Bekir, ‘Uyuşturucu-ya yenik düşmektense kendi canını kendi eliyle almayı tercih etti. Ona Selvili Mezarlıkta Tac Mahal gibi bir kabir yaptıracağım!’ *Göz yaşlarına boğuldu.* (Alatlı:585).

2.2.2.162. Yazık ve Türevleri

<p>Yazık: Herkesi üzebilecek şey, günah_{TS-1} Acınma, üzüntü anlatır(ünl.)_{TS-2} Yazık etmek / olmak: Bir şey veya kimseye zarar vermek /verilmek_{TS} Yazıklar olsun: Üzüntü ve kınamanın çokluğunu anlatır_{TS} Yazık günah: Büyük üzüntü ve kınama anlatır_{TS} Yazıklanma: Yazıklanmak işi, esef, teessüf_{TS} Yazıklanmak: Üzülme, acınma, esef etmek, teessüf etmek_{TS}</p>

Kendisinin veya başkasının içine düştüğü kötü istenmeyen bir durum karşısında duyulan üzüntü olarak kullanılan *yazık ve türevlerinin* karşıladığı bu duygunun ortaya çıkmasında bir başkasının içine düştüğü güç durumların; geçmişte yapılan hatalı hareketlerin; kaçırılan, değerlendirilemeyen fırsatların rol oynadığı görülmüştü:

- **Başarısız olma, fırsatları kaçırma**

‘Geçmişte değerlendirilemeyen, kaçırılan fırsatlar düşünülerek çaresizlik içinde üzülme’ anlamında kullanılmıştır:

Hiçbir yere gitmedin. Burada, doğduğun yerde, tertemiz duvarlar arasında yaşaya yaşaya bittin. Silinip gittin. Ölme yaşın geldiğinde, bir yığın *yazıklanma...* (Ağaoğlu:131).

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

Bu kullanımlarında *acı- ve türevlerine* anlam yönünden benzerlik göstermektedir:

O aralık gene oda kapısından yenge hanımın örtülü başı gözükte. Bir *yazıklanma* gülümsemesiyle:

— Vah, vah evladım... Sen hâlâ burada yalnız oturuyorsun. Ne yapalım? Senin çilen de böyleymiş... (Gürpınar:165).

Bedriye Hanım:

— A, vah vah... Gördünüz mü zavallının başına geleni? Evde kimse yok mu, Emeti Hanım’cığım?

Emeti Hanım:

— Yok ya... Oğlan okulda. Hayriye'm de etekliğinin etrafına makine çevirmeye Bedestenli'lerin evine gitti.

Bedriye Hanım, *yazıklanarak*:

— A, onlar gelinceye kadar ne yapacaksın küfenin içinde? (Gürpınar:32).

'Mansur hâlâ gelmedi Ebulkasım' dedi Süleyman Bey. 'Dorylaiona bizden daha yakında halbuki. Üstelik seninle haber göndermiştim.. *Yazık*, bir olmazın peşinde helak olacağına benzer.' (Sepetçioğlu_A:190).

• Yapılan hataların farkına varılması

Geçmişte alınan yanlış kararlar, yapılan hatalardan dolayı girilen duyguyu karşılamada da görev alabilmektedir:

Kendisi ise, Murat'ın bu tanıştırma isteğine boyun eğdiği için *yazıklanıp* durmakta, galeri denen o yerde kendini çok iğreti duymaktaydı. (Ağaoğlu:147).

Yazık ve türevlerinin, incelediğimiz eserlerde bir ünlem olarak sıklıkla kullanıldığı belirlenmiştir. Üzüntü ile ilişkili kullanımlarında kişinin olay ve durumlara karşı içinde bulunduğu çaresizlik, yetersizlik dikkat çeker. Bunun yanında 'kınama' olarak veya 'günah' anlamında da görülmektedir:

Dilini ağzında odun ederdim. Yetmiş yaşında karı ederdim seni. Hiç bir şey yapmasam, o akılsız başının içine azıcık akıl sokardım. *Yazık* ki ermiş değilim. Hiç bir gücüm yok. Elimden ne iyilik, ne de kötülük gelir. (Kemal:389).

Yazık ki buna bir çare yoktu. Ne kadar bağırsa sesini onlara işittirmeye muvaffak olamayacaktı. El ile dokunulacak kadar yakın görünen bu başlar, kendisine yıldızlardan daha uzak, yabancı dünyalardır.(Güntekin_YD:52).

2.2.2.163. Ye- ve Türevleri

Yemek: Sürekli üzme, tedirgin etme_{TS-13}

İçi içini yemek: İstedini yapamamak yüzünden üzülme; dert etme_{TS}

İçini kurt yemek: Sürekli bir kaygı içinde bulunma_{TS}

İçini yemek: Çok üzülme_{TS}

Kendi kendini yemek (veya kendini yemek): Açığa vurmadan, gizli gizli üzülme_{TS} Bir şey, neden istediği gibi olmuyor ya da neden isteğine uygun bir biçim almıyor diye sürekli bir üzüntü içinde bulunma, yırtınma_{DS}

Kendini yiyip bitirmek: Kendi kendini yemek_{TS}

Yiyip bitirmek: Sürekli olarak tedirgin etmek, üzme, hırpalamak_{TS-3}

Genel olarak ‘bir işi yapmada içine düşülen kararsızlık; istenilen bir işi yapamama; bir şeyi dert etme, kafaya takma gibi nedenlerden dolayı oluşan duygulanma’ şeklinde tanımlayabileceğimiz *ye-* ve *türevleri* ile ilgili duygu göstergelerinin kullanıldığı cümlelere bakıldığında kişilerin içinde buldukları durumdan bir sıkıntı, huzursuzluk duydukları görülmüştür.

Söz konusu göstergelerle karşılanan üzüntü duygusu, kısa bir süre içinde yaşanan bir duygu olarak değil, süreklilik gösteren, belirli bir süre devam eden niteliktedir:

Fırlayıp kalktı ve her zamankinden şevkle çalıştı. Ama *içi içini yiyordu* bir yandan da: Şu duyduklarını Küçük Ağa’ya anlatmanın yolunu nasıl bulmalıydı?(Buğra_KA:316).

Ben yine sıtmadan yatıyordum. Hava ağır, tehditkâr bir intizarla dolu idi. Ben kalkamamaktan *içimi yiyordum*. (Adivar_AG:139)

Karısı ile olan ilişkisi yüzünden, görülecek, temizlenecek bir hesabı vardı. O hesabı temizlemeden, Ülgen’e layık görmüyordu kendini, üzüldü, *yedi kendi kendini*. (Cumalı_AT:260).

— Bir şey söylemeyeyim diyorum ama, sanki bir *kurt* durmayıp *içimi yiyor* gibi geliyor. Bir türlü sabredemiyorum. Hiç çarşamba günü yüz yazısı olur mu? Şimdiye kadar bu, ne görülmüş, ne işitilmiş bir şey...(Gürpınar:160).

‘Bir çocuk, beni mümkün değil anlamayacak, hayatımı kıracak...’ diyordum. Hayatımı, gönlünü bu kadar derin bir vefa ile bana vakfedeceğini ümit edemiyordum. Sen, belki beni görünce; uçan rengini, titremeye başlayan bu güzel dudaklarını saklamak için benden kaçıyordun. Ben, bunu bir Çalığışu hafifliği sanarak *kendimi yiyip bitiriyordum*. (Güntekin_Ç:430-431).

2.2.2.164. *Yeis* ve *Türevleri*

Yeis: (Ar. ye’s) Umutsuzluktan doğan karamsarlık, üzüntü_{TS}

Meyus etmek: Üzmek_{TS}

Meyus olmak: Üzgün ve umutsuz bir duruma düşmek_{TS}

Meyus: Üzgün_{TS-1} Umutsuz, karamsar_{TS-2}

Meyusiyet: Umutsuzluk, karamsarlık_{TS}

Yeis duymak: Üzüntü çekmek, kahrolmak_{TS}
Yeise bürünmek: Umutsuz, üzüntülü olmak_{TS}
Yeise kapılmak: Çok üzülme_{TS}

Olması istenmeyen olay ve durumlarla karşılaşmaktan duyulan, çaresizlik ve ümitsizliğin hâkim olduğu bir üzüntü kavramını karşılamaktadır. Karşılaşılan olumsuz olaylar, durumlar karşısında kişinin elinden gelen bir şey olmadığını bilerek bir çeşit yenilgiyi kabul ettiği görülmektedir. Bağlam içerisinde söz konusu göstergelerin karşıladığı duygu kavramında dikkat çeken bir özellik de kişinin geleceğe; gelecekte yapılacaklara, gerçekleşeceklerle karşı olumsuz bakmasıdır.

İncelediğimiz eserlerde *yeis ve türevlerinin* karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan nedenler şu şekilde tespit edilmiştir:

- **Başarısız olma, fırsatları kaçırma**

Muvaffakiyetsizliğe uğradıkça *meyus olmuyorum*.(Güntekin_Ç:197).

Rabia, gülleri koklayarak gittikten sonra Bilâl muvaffak olamayanların *yeisini duydu*. (Adıvar_SB:152).

- **Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum**

Kendi etinden ve kalbinden bir parça demek olan bir insanı bir hapis-hanede bırakıp gitmek kolay değildi.

Bütün bunların bir araya gelerek ihtiyar adamı çıldırtan bir *yeise* düşürmesi lazım gelirdi. (Güntekin_YD:98).

Hacı Kalfa, beni görür görmez, *meyus* bir tavırla kollarını kaldırdı:
 — Vah hocanım vah, neler gelmiş senin başına? diye söylenmeye başladı. (Güntekin_Ç:148).

- **Çok istediği hâlde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması**

Kezban'ın yaşları bana da çok dokunmuştu; tozlu yolda yalnız metruk, kalbi kırılmış dönen çocuğun *yeisi* bana da sirayet etmişti. (Adıvar_AG:82-83).

...her an kapı zilinin çalındığını sanarak üç gün, her adım sesinde geleni karşılamak için ayağa kalkarak bekledi.

.....

Dördüncü günün akşamı, hakiki bir *yeis* içinde:

— Emine kızım, dedi. Şu paketleri kaldırın... Çocukların odasına koyun!.. Geldikleri zaman alırlar! (Tanpınar_SAE:86).

- **Ölüm**

İhsan da, ben de Ayşe'nin kederi dağılmayan yüzüyle alâkardık; iki-
de birde ikimiz de eğiliyor, *yeis* içinde, başı önünde giden kapanık gözlü
yüze endişe ile bakıyorduk. (Adıvar_AG:81).

- **Yapılan hataların farkına varılması**

Hiddeti geçince Seyit Lûtfullah'ta büsbütün başka türlü bir *yeis* başlar-
dı. 'Evvelse gün, düşmanlarım (gaip âlemdekiler tabîi) beni kızdırdılar.
Birçok sırları ifşa ettim. Şimdi işler daha güçleşecek... Bize şimdilik kud-
retimizi göstermek menedilmiştir' derdi. (Tanpınar_SAE:47).

- **Yetersizliğin, eksikliğin, âcizliğin farkına varılması**

Müthiş parasızdı. Her an hesaplar yapıyordu. Bazen cebinden avuç do-
lusu para çıkarıyor, gözümün önünde sayıyor, birtakım parçalara ayırı-
yor, sonra büyük bir *yeisle* cüzdanına yerleştiriyordu.

— Ayı çıkaramıyacağım! diyordu. (Tanpınar_SAE:174).

Hepsi için bir ilâç, bir çâre ümit edilebilirdi. Fakat ya bu çirkin çehre
ile seversem hâlîm ne olurdu?

Bu düşünce, beni senelerce müzmin bir hüznün ve *yeis* içinde kıvrandı-
rdı. (Güntekin_BKD:173).

Bunların yanında, 'yaşanılan birçok olumsuz olaydan dolayı geleceğe yönelik
kötü bakan, iyi şeyler olmayacağını düşünen insanın içinde bulunduğu duygu' duru-
munu karşılayan cümlelere sıklıkla rastlanılmaktadır:

— Bana güven... Göreceksin herşey düzelecek...

— Hiçbir şey düzelmez Mümtaz... Bizim hayatımız böyle gidecek. Sen
kendini kurtar... Ben mahkûmum...

Mümtaz sevgilisini o güne kadar böyle bir *yeis* içinde görmemişti.
(Tanpınar_H:265).

— Bu müessese artık benim değil! Bundan sonra ben de herkes gibi-
yim burada... dedi.

Ve şapkasını dahi almadan çıkıp gitti.

Bu, Halit Ayarcı'nın *kapıldığı ilk yeisti*. (Tanpınar_SAE:367).

Yeis ve türevlerinin kullanıldığı cümlelerden bu duygu içerisindeki kişinin
sessiz, başı yerde, bitkin, zavallı bir görünüşe sahip olduğu belirlenmiştir:

...*yeis* içinde, başı önünde giden kapanık gözlü yüze.... (Adıvar_AG:81).

Rabia onu bu kadar düşkün ve *meyus* görmemişti. Selim Paşa'yı böyle düşük ve biçare görmek... (Adivar_SB:374).

2.2.2.165. *Yık-* ve *Türevleri*

Yıkma: Yıkma işi_{TS}

Yıkma: Yıkımına yol açmak, mahvına sebep olmak_{TS-4}

Yıkılma: Yıkılmak işi_{TS}

Yıkılmak: Yıkma işi yapılmak veya yıkmak işine konu olmak_{TS-1} Yok olmak, mahvolmak_{TS-5}

Yıkım: Yıkma işi_{TS-1} Yok olmaya sebep olabilecek şey, büyük zarar, felaket_{TS-2}

Gönül yıkmak: Birini çok üzecek bir davranışta bulunmak, gücendirme, gönül kırma_{TS}

Meydana gelen ve olumsuz olarak değerlendirilen bir olayın insanı çok etkilemesinden, çok üzmesinden bahsedilirken kullanıldığını belirlediğimiz *yık-* ve *türevleri*, büyük üzüntü kavramını belirten bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişinin çok önem verdiği konularda, olumsuz bir şekilde gerçekleşeceğini düşünmediği, ihtimal vermediği durumlarda kötü sonuçlarla karşılaşması onu büyük bir üzüntüye sokmaktadır.

Ama, oğlunun o bakışı, o dudak büküşü: Milyarder olsan, taşralılık her yanından akıyor işte, her yanından!

.....

Türkân hanım, o kadar derinden kırılmıştı ki, oğlu ne yaptı, ne dediyse onu alı koyamadı.

Yıkılmıştı. (Ağaoğlu:152).

“Benim de yüreğim yandı, benim de *yüreğim yıkıldı*; amma beynim dedi ki yoo!. Küpeli hatâ yolundasın, Alpaslan da ölür, bir nice Alpaslan daha ölür...” (Sepetçioğlu_A:42).

Nuran bu sabah gidecekti ve ikisi için de *yıkımdı*. Onun gidişi ile kendisi için her şey bitiyordu.(Tanpınar_H:460).

‘Hak edilmeyen söz ve davranış ile karşısındakini üzme’ şeklinde tanımlayabileceğimiz *gönül yıkmak* göstergesinin kullanıldığı cümlelere ise sınırlı sayıda rastlanılmıştır:

Gönlü dedi ki; ‘Aşık kişi miskin gerek, yol içinde teslim gerek / Kim ni’iderse boyun bura, çâre yok *gönül yıkmaya*’ Fakat Yunus’un dilinden dökülmedi bu beyit. (İşinsu:112).

2.2.2.166. *Yol(un)- ve Türevleri*

Saçını başını yolmak: Çok üzölmek, özöntüsünden dövmek_{TS}
Yolunma: Yolunmak işi_{TS}
Yolunmak: Yolmak işi yapılmak, çekilip koparılmak_{TS-1} Çok kederlenmek, çırpınmak_{TS-2}

Yaşanılan büyük özöntü ile birlikte, çaresizlik içerisinde kalmış olan insanın yaptığı bir hareket olarak bilinen “saçını başını yolmak, yolunmak”, bir gösterge olarak ‘istenmeyen bir olay karşısında büyük özöntü duymak’ kavramını da karşılamaktadır.

İncelediğimiz eserlerdeki kullanımlarına bu gösterge ile karşılanan özöntü duygusunun, özellikle geri gelmeyecek kayıplar (ölüm; değerli bir eşyanın elden çıkması, kaybolması gibi), yapılan hataların farkına varılması ile ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Yolunmak göstergesi ile ilgili sadece 1 kullanımla karşılaşılmıştır. ‘Sevdiği, değer verdiği insanın kötü durumundan dolayı elinden pek fazla bir şey gelmeyen insanın bir şeyler yapmak için kendini sıkıntıya, özöntüye sokması’ ile ilişkili olarak kullanılmıştır.

Bu duygu içerisinde olan kişinin yaşanılan olayı kabullenemediği gözlenir. İçinde bulunduğu çaresizlikle kendini kaybederek, bilinçsizce hareketler yapar.

Özöntü içerisinde olan kişinin yaptığı hareketlerden yola çıkarak, kişinin içerisinde olduğu duygu karşılanmıştır:

‘Bu oğlana anası yatak yorgan gönderdi, onları getirdim. *Yolunuyor* zavallı kadın; pek perişan oldu.’ (Sabahattin Ali:93).

...Matmazel, bayılacak haldeydi:
 Güzelim elbise gitti, diye adeta *saçını, başını yoluyordu*. (Güntekin_Ç:108).

— Ağlamışsın ama... ‘Böyle bir herife düşecek kadın mıydım ben’ diye *saçlarını yolmuşsun!* (Tahir:72).

2.2.2.167. *Yüreği Boğazına Tıkanmak*

Yüreği boğazına tıkanmak: Sıkılmak, üzülmek, dertlenmek_{7S}

Sadece 1 kullanımına rastladığımız *yüreği boğazına tıkanmak* göstergesinin ‘içinde bulunduğu hoşlanılmayan ortamdan sıkıntı duymak, rahatsız olmak; üzüntü duymak’ kavramını karşıladığı görülmüştür. Aynı zamanda bu duygulanmada öfke, nefret de hissedilmektedir.

Bekir Çavuş:

— Bir söz vardır, diyor. Askerin geçtiği yerde ot bitmez. Göçer ama, bize bir şey bırakmaz. Önümüz kış. Bize bir şey bırakmazlar.

Ben, bir kenardan, *yüreğim boğazıma tıkanmış* bir hâlde, millî bir felaketin arifesindeki bu basit, bu aşağılık konuşmaları dinliyorum. (Karaosmanoğlu_Y:126).

2.2.2.168. *Yüreği Dayanmamak*

Yüreği dayanmamak: Acısına katlanamamak, çok acı duymak_{7S}

Yüreği dayanmamak göstergesi üzüntü ile ilgili kullanımlarında iki farklı anlamda karşımıza çıkmaktadır.

İncelediğimiz eserlerde ‘başkalarının içinde bulunduğu kötü duruma duyarsız kalamamak, onların bu durumundan üzüntü duymamak için kendini engelleyememek’ ve ‘kendisinin veya bir başkasının içinde bulunduğu kötü durumdan çok olumsuz etkilenmek’ anlamlarında kendilerini göstermektedir.

— Ah, baba, dedi, teyzeme uyup okuldan almayacaktın beni. İki senelik öğretildim şimdi.

Ve onun ne kadar üzüldüğünü, şaşılacak bir hızla çökkünleştiğini gördü: O rahatlık, o güven, o memnunluk uçup gitmişti. *Yüreği dayanmadı*; kucakladı babasını. Öptü de...(Buğra_Y:154).

Bendeki yürek demircilerin örsü gibidir. İşte bu *yürek* bile *dayanamadı* da köylünün bugünkü haline eridi. Gözlerim yaşardı. Yüreğimden kanlar gitti. (Kemal:163).

Kaç zamandır gördüğü tatlı rüyalarından, kurduğu ruh okşayıcı hülyalardan bir gece içinde vazgeçivermek pek güç olacak, pek acı gelecekti. Ama kadın nerede kaldı? Cevap neye gelmedi? Aşk denilen şey meğer

ne şiddetli bir ruh fırtınasıymış! Görmeden sevilen bir güzelin sevgisi böyle akli çileden çıkaracak dereceyi bulursa karşılıklı ateş alanların hali acaba ne derece yakıcı olacak? Sevilen bir hayal insanı bu hale getiriyor, bir gerçeğin yakışına *yürek nasıl dayanacak?* (Gürpınar:130).

2.2.2.169. *Yüreği Göz Göz Olmak*

Yüreği göz göz olmak: Dert, acı ve sıkıntıdan içi kabarmak, aşırı dertlenmek.

Sadece 11 kez rastlanılan *yüreği göz göz olmak* göstergesinin, *Sözlük*'te bildirilen anlama uygun olarak 'içinde bulunduğu istenilmeyen kötü bir durumdan veya kötü bir düşünceden dolayı üzüntü, sıkıntı duymak' şeklinde kullanıldığı belirlenmiştir. Belirli bir zaman dilimi içerisinde, kendisinin veya bir başkasının içinde bulunduğu kötü durumu düşünerek, gitgide daha kötü bir hâl alan insanın yaşadığı duyguyu karşılayan gösterge ile, sıkıntı veren bir durumun, olayın insan üzerinde yaptığı tahribata dikkat çekilmektedir.

— Ben bir kız biliyorum ki evleneceğine iki gün kala, nişanlısının kendisini başka bir kadınla aldattığını öğrendi, bu fena adamın yüzüğünü başına attı ve yabancı bir memlekete kaçtı.

— Sonradan pişman olmuştur o kız, hemşireceğim. Acırım ona. *Yüreği* hasretten *göz göz olmuştur*. (Güntekin_Ç:152).

2.2.2.170. *Yüreği Kanamak*

Yüreği kanamak: Aşırı üzüntüden sarsılmak_{TS}

İncelediğimiz eserlerde rastlayamadığımız bir gösterge olan *yüreği kanamak* ile ilgili *Türkçe Sözlük*'te şu cümle örnek olarak verilmiştir:

“Zaten kostüm meselesinden dolayı üzülen ve hırçınlaşan *yüreği* sanki bir diken yığımına sürtünür gibi *kanyordu*. Y.K. Karaosmanoğlu”

Bunun yanında incelediğimiz eserlerde *yüreği kan olmak* şeklinde bir yapıyla da karşılaşmıştır:

Bak, daha yaşın on beş, diri diri mezara girdin. Senin bu halini gördükçe benim *yüreğim kan oluyor*. (Sabahattin Ali:185).

‘Yaşanan kötü bir olayın veya içinde bulunulan kötü bir durumun insan üzerinde olumsuz etkilerde bulunmasıyla büyük üzüntü, huzursuzluk duymak’ şeklinde bir tanımlama yapabiliriz.

2.2.2.171. *Yüreği Sıkışmak*

Yüreği sıkışmak: Bir meseleden dolayı aşırı üzülme_{TS-2}

‘Hoşlanılmayan olaylardan, varlıklardan, durumlardan, düşüncelerden huzursuzluk, üzüntü duymak’ olarak tanımlayabileceğimiz *yüreği sıkışmak* göstergesinin incelediğimiz eserlerdeki kullanımlarında huzursuzluk, sıkıntı öne çıkmaktadır:

Aklına Nevzat’ın Nermin’e yazdığı mektuplar gelince *yüreği sıkışır* gibi oldu. Unutmuştu bunu. Nermin, çekip gitmişti gerçi, ama, Macide’nin öldüğünü öğrenince, dönmeyecek miydi buraya? Leş kargası gibi, ö-lenden artanı, payını kapmak için geri gelmeyecek miydi? (Bener:331).

Dayımın gitmesi, annemle babamın yalnız kalması, geceki olayların tekrarlanmasıydı. Bizde kalmadığı, annemi, babamdan korumadığı için ona çok kızdım. Gitme nedeninin benden kaynakladığını düşününce, sözcüklere sığmayan bir suçluluk duygusu *yüreğimi sıkıştırdı*. (Alatlı:459).

2.2.2.172. *Yüreğine (Bir Şey) Çökmek*

Yüreğine (bir şey) çökmek: Derinden ıstırap duymak_{TS}

‘Hoşa gitmeyen, kötü bir düşüncenin veya içinde bulunulan hoş olmayan ortamın etkisiyle kendini kötü hissetmek, hüzünlenmek, sıkıntı duymak’ anlamında açıklayabileceğimiz *yüreğine (bir şey) çökmek* göstergesinde, çöken unsur olarak, üzüntü, sıkıntı gibi duygulara sebep olan kötü istenmeyen bir varlık veya durum olabilirken, üzüntü duygularından biri de (*acı, hüzün, melankoli...*) olabilmektedir:

Mehmet Ali’nin köyüne yaklaştıkça bir şeyden, aziz bir şeyden ayrıldığımı seziniyordum. *Yüreğime bir ağırlık çöküyordu*.

Arkamda ne bırakmışım ki böyle hüzünleniyordum? Bir yurt mu? Bir ana mı? Bir sevgili mi? Hayır, hiçbir şey, hiç kimse. (Karaosmanoğlu_Y:23).

Nezihe yüz altmış liraya bir şişe esans almış, *acısı da yüreğine çökmüş*. (Esental:173).

2.2.2.173. *Yüreğine İnme*

Yüreğine inmek: Çok üzölmek_{TS}

‘Hiç beklenilmeyen, çok kötü, istenilmeyen bir olay veya durum karşısında büyük üzüntü duymak’ anlamında bir duygu göstergesi olarak kullanılan *yüreğine inmek*’in kullanıldığı bazı yerlerde üzüntü duygusunu yaşayan kişilerin öldüğü görülür. İstenilmeyen kötü olayın gerçekleşmesinden veya öğrenilmesinden sonra doruk noktaya ulaşan ve yaşamsal faaliyetleri etkileyebilen büyük üzüntüleri karşılamaktadır.

Bir müddet sonra hastalanan babası doktorlara görünmek üzere İstanbul’a gelmek isteyince Fahim Bey müthiş bir telâşa düşmüş: ‘Aman babam bu halimi görmesin, zavallı adamcağızın *yüreğine iner!*’ diye bütün dostlarına müracaat etmiş.(Hisar:22).

Günlerdir nerede olduğu, ne halt karıştırdığı meçhul. Babası malum burada yok, annesinin *yüreğine inecek*, vırt zırt beni arıyor kadıncağız, para vermeyeyim, nasihat filan edeyim diye, ona bakarsan evli, çocuk çomak sahibi bir kadın zaptetmiş oğlanı... (İlhan:236).

2.2.2.174. *Yüreğine Saplanmak*

Yüreğine saplanmak: Aşırı derecede acı duymak, içine oturmak_{TS}

Yüreği saplanmak göstergesinin, incelediğimiz eserlerde bir üzüntü kavramını *bıçak, ok, hançer* gibi kesici, yaralayıcı alet isimleriyle birlikte karşıladığı görölmüşür. Bazı üzüntü göstergelerinde de gördüğümüz gibi üzüntü verici olaylar, durumlar ve varlıklar insan üzerinde fiziksel hasarlara yol açabilmektedir(yaralamak, incitmek, kanatmak, burkmak vb). Bu hasarların gerçekleştiği yerler olarak ise kalp, yürek gibi, duyguların mekânı kabul edilen organları görmekteyiz.

Yüreğine saplanmak göstergesinde de aynı durum söz konusudur. Bağlamı içerisinde ‘birisinin içinde bulunduğu kötü durumdan veya hoşla gitmeyen bir hareketten çok olumsuz etkilenmek; büyük üzüntü, acı duymak’ kavramlarını karşıladığı

belirlenmiştir. Burada özellikle karşılaşılan olumsuz durumun fark edilerek bundan etkilenme süreci, karşılanan duygu kavramında dikkat çekmektedir.

Aslında onun da işi zordu, bir taraftan ilerde belki Yunus'un da bir eren, Tanrı sevgilisi olacağını düşünürken pek seviniyor, oğlu ile iftihar ediyor, bir taraftan gelin kızının gözlerine oturakoyan acıyı gördükçe, *yüreğine bıçaklar saplanır* gibi oluyordu. (Işinsu:119)

Hayrullah Bey, yanımızdaki yatakta bir askeri muayene ediyordu. Birdenbire bu biçare nefere döndü:

— Çok memnun oldum, neyinize güvenir de böyle alay alay yumurcak çıkarırsınız ortaya? dedi.

Bu zalim alay, *ok gibi yüreğime saplanmıştı*. (Güntekin_Ç:343)

2.2.2.175. *Zavallı ve Türevleri*

Zavallı: Acınacak kadar kötü durumda bulunan, mutsuz_{TS}

Zavallılık: Zavallı olma durumu_{TS}

Üzüntü duygularında kişinin düştüğü çaresizliğin, *zavallı ve türevlerinin* bir üzüntü kavramını karşılamasında rol oynadığı görülmektedir. ‘Kötü, istenmeyen olaylar karşısında elinden bir şey gelmeyen ve hiçbir şey yapamayacağını anlayan kişinin duygu hâli’ni belirtmek için kullanılabilen *zavallı ve türevlerinin*, daha çok başkaları gözünde güç durumda kalan ve yerinde olmayı istemediğimiz kişilerin durumları söz konusu olduğunda kendini gösterdikleri tespit edilmiştir.

Bahtsızlıklar, kayıplar, yenilişler! Bunlar bütün insanların kaderi idi. Yıkıcı olan bunlar değil, her kaybın yeni bir başlangıç imkânı getirdiğini görmemek, görememektir.

Başarısızlıkları söküp atamamanın *zavallılığını* duydu. (Buğra_Y:129).

O, encümen odasını gözümün önüne getirdim; seni siyah çarşafınla, *zavallı*, sararmış çocuk çehrenle, bükük boynunla o fok balığının yırtıcı dişleri karşısında gördüm. (Güntekin_Ç:378).

2.2.2.176. *Zehir ve Türevleri*

Zehir: (Far. zehr)Büyük üzüntü, acı, keder, sıkıntı_{TS-2}

Dünyayı zehir etmek: Bir kimseyi çok sıkıntılı bir duruma sokmak_{TS}

Zehir kesilmek: Aşırı karanlık, ümitsizlik, sıkıntı oluşmak_{TS-2}

Zehir olmak: Üzölmek, bunalmak, acı çekmek_{TS}
Zehretme: Zehretmek durumu_{TS}
Zehretmek: Tatsızlık çıkarıp üzüntüye yol açmak, bunaltmak, acı vermek, sıkmak, üzme_{TS}
Zehrolma: Zehrolmak işi_{TS}
Zehrolmak: Zevk almak umulurken üzüntü ile karşılaşmak_{TS}

Zehir ve türevleri ile verilen anlamlardan da göröleceğı üzere toplumun “ze-hir” varlığına karşı yaklaşımı iyi yönde değildir. Acı, yakıcı, hoşlanılmayan bir nite-liğe sahip bir varlığı karşılayan *zehir* göstergesi incelediğimiz eserlerde çeşitli yapılar içerisinde üzüntü ile ilgili kavramları belirtmek için de kullanılmıştır. Daha çok ‘hoş-lanılmayan hareket ve düşüncelerin ortaya çıkardığı sıkıntı, huzursuzluk, dert’ an-lamlarında görmekteyiz:

—...Yazık ki bir gün daha geçti, diyordu.

Feride, gülüyor:

— Zıyanı yok, enişte. Birkaç sene sonra yine izin alır, gelirim. Siz ü-zölmeyin. Hem de önümüzde bu kadar gün varken... Niçin şimdiden kendimize *zehretmeli*, diyordu. (Güntekin_Ç:400).

Gençlikte içimden duyduğum gibi bu dünyanın bir sahibi değil, fakat bir misafiri olduğumu bir an unutamıyacak kadar anlayınca bunlar gittikçe daha kuvvetle hissettiğim fânilik azabımı artık oyalıyamıyor, bu *zehirimi* yatıştıramıyordu. (Hisar:128).

Sonra Fatma’yı düşünün... Ya bir münasebetsizlik yaparsa, Bütün öm-rümüz *zehir olur*... Ben Fatma’yı tanıyorum. (Tanpınar_H:263).

Zehir kesilmek göstergesine, incelediğimiz eserlerde sadece 1 defa rastlanıl-mıştır. Yine yukarıdakilere benzer olarak ‘hoşlanılmayan bir durum, hareket karşı-sında büyük rahatsızlık, acı duymak’ anlamında kullanılmıştır:

Ç. Maarif Encümeni’nden bir cevap gelmiş. Okurken içim, *zehir kesil-di*, Feride. Güya sen orada... Yok, yok söylemeyeceğim. Terbiyeli, yük-sek, ilim irfan adamlarının kaleminden, ağzından çıkan şeyleri, benim o patavatsız asker ağzım da söylemeye cesaret edemeyecek. (Gün-te-kin_Ç:374).

2.2.2.177 Zindan ve Türevleri

Zindan: (Far. zindān) Çok karanlık ve sıkıntılı yer_{TS-2}
Dünya gözüne zindan olmak (görünmek / kesilmek): Büyük bir karamsarlık ve umutsuzluk içinde olmak_{TS}

Dünyayı zindan etmek: Bir kimseyi çok sıkıntılı bir duruma sokmak_{TS}
Zindan etmek: (Bir yeri) Yaşanmaz, huzursuz, rahatsız, zevk alınmaz bir duruma getirmek_{TS}
Zindan kesilmek: Çok sıkıcı ve içinde yaşanmaz duruma gelmek_{TS-2}
Zindan olmak: Yaşanmaz, huzursuz, rahatsız, zevk alınmaz duruma gelmek_{TS}

İnsanın hoşlanmadığı, sıkıntı verici bir mekân olan “zindan”, ‘içinde bulunulan ortamdaki hoşnutsuzluğu, huzursuzluğu’ dile getirmede de kullanılabilir.

‘Meydana gelen istenmeyen bir olay, hareketin ardından içinde bulunulan ortamdaki veya durumdan duyulan hoşnutsuzluk, huzursuzluk, sıkıntı’ anlamlarında karşımıza çıkabilmektedir. *Sık-* ve *türevleri*yle anlam yönünden benzerlik göstermektedir.

Zindan ve türevleri ile ilgili yaptığımız taramada *dünya zindan olmak*, *dünya başına zindan olmak*, *dünyayı zindan etmek* yapılarına rastlanılmıştır:

Her hafta sırayla evci çıktığı kız arkadaşlarının erkek kardeşleri var. Cumartesi günleri öğleden sonra bir erkekle bir kız otomobile bindirip götürüyorlar onu. O andan itibaren *dünya zindan oluyor*. Ömer olmasa delirebilirim. Çıkıp saatlerce İstanbul’un fakir semtlerini’ geziyoruz (Alatlı:282).

— Çaresini bulsanız da şunu biraz tamir ettirseniz... Bir gün göçüverecek diye korkuyorum; yukarı balkon iyice çürümüş, çıkılmayacak hale gelmiş, gibi üzülecekleri lakırdılar söylerdi. Şimdi kendisinin ki akıllaşmış yer yer çatlamış duvarları, korkulukları sarsaklaşmış ve mozaikleri oynamış terasıyla eski, bakımsız bir surat almıştı. Öteki köşke gittikçe hırsından eriyordu.

Hele bahçıvan tutulalı beri *dünya başına zindan olmuştu*. Söyleliyordu... (Karay_KT:351).

Çarın uşağı, sana *dünyayı zindan edeceğim*, gör bak. (Çokum:99)

2.2.2.178. Zoruna Gitmek

Zoruna gitmek: Onuruna dokunmak, gücüne gitmek_{TS}

‘Çevresinden kendisine yönelik olarak beklemediği, hak etmediği ve istemediği hareketler görme veya hak etmediği, kendisine uygun bulmadığı bir duruma düşme sonucu üzülmek’ şeklindeki anlamını göz önünde bulundurarak üzüntü gös-

tergeleri arasında ele aldığımız *zoruna gitmek* göstergesi, *gücüne gitmek* ile benzerlik göstermektedir:

Köylü nasıl sakladı her şeyini, değil mi? Bizim saklayacak hiç bir şeyimiz yoktu. Ben saklayacak bir şey aradım, bir iğne bile bulamadım saklayacak. Bir *zoruna gitti* ki... Yoksulluk şimdiye kadar bana böyle koymamıştı. (Kemal:124).

En *zoruna giden*, herkes ona bir tuhaf bakıyordu. Şöyle azıcık çekingen, korkulu, karanlık, büyülü... Karısı, çocukları bile böyle davranıyorlardı. (Kemal:364).

2.2.3. Değerlendirme

Belirli bir sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ele aldığımız üzüntü göstergelerinin karşıladıkları duygular, mutluluk duygusunda olduğu gibi birçok sebepten kaynaklanabilmektedir. Fakat üzüntü duygusunun, insan üzerinde yaptığı etki sonucu gerek beden içindeki gerekse beden dışındaki meydana gelen değişiklikler, mutluluktan farklılık arz etmektedir. Üzüntü duygusu içerisindeki insanın istenmeyen, hoşlanılmayan olaylar karşısındaki acizliği, onu hareketsizliğe, sessizliğe düşürmesi, kişinin yaşadığı duyguyu davranış olarak dışa yansıtmasını engellemektedir.

Üzüntü göstergelerinin karşıladığı kavramı daha iyi belirleyebilmek için göstergelerin kullanılmasında rol oynayan istenmeyen veya hoşlanılmayan sebepler ile karşılanan duygunun insan üzerinde yaptığı etkileri bir bütün olarak vermenin yararlı olacağı görüşündeyiz.

2.2.3.1. Sebep Yönünden

Her göstergenin kavramsal özelliklerini verirken üzerinde durduğumuz duygunun oluşumunda rol oynayan etkenler merkezinde üzüntü duygularını karşılayan göstergeler, bir bütün olarak aşağıda verilmiştir:

2.2.3.1.1. Aşk

Karşı cinse duyulan aşırı sevgi, bu sevginin karşılık bulmaması veya bu sevginin çeşitli nedenlerden dolayı açığa vurulamayıp saklanması insan üzerinde olum-

suz etkilerde bulunabilmektedir. İnsanın bu gibi durumlarda girdiği duygu durumunun aşağıdaki üzüntü göstergelerinden yararlanılarak ifade edildiği belirlenmiştir:

Acı ve türevleri, Ağrı ve türevleri, Ateş ve türevleri, Azap ve türevleri, Buhran ve türevleri, Dağ ve türevleri, Dert ve türevleri, Gam ve türevleri, Istırap ve türevleri, Mihnet ve türevleri, Sarar- ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yan- ve türevleri, Yüreğini delmek.

İncelediğimiz eserlerde bu göstergelerle karşılanan üzüntü duygularının insana sanki fiziksel bir acı verdiği, onu huzursuz ettiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu çeşit üzüntülerin, uzun bir zaman süreci içerisinde kendini gösterdiği belirlenmiştir.

2.2.3.1.2. Başarısız Olma, Fırsatları Kaçırma

İnsanın çaba göstererek belli bir amaca ulaşma sürecinde karşılaştığı olumsuzluklar sonucu başarısız olması ile yaşadığı üzüntü duygusu, şu üzüntü göstergeleri tarafından karşılanmıştır:

Acı ve türevleri, Azap ve türevleri, Bedbaht ve türevleri, Boyun bükmek, Dert ve türevleri, Pis pis düşünmek, Gayrimemnun, Hayal kırıklığı, Hüsrân ve türevleri, Istırap ve türevleri, Kahır ve türevleri, Nedamet ve türevleri, Omuzları çökmek, Sarar- ve türevleri, Sevinci kursağında kalmak, Teessür ve türevleri, Umutsuz ve türevleri, Ümitsiz ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yazık ve türevleri, Yeis ve türevleri, Zavalılık.

Bir sınavda, bir haberin ulaştırılmasında, bir mücadelede karşılaşılan başarısızlık, bir daha ele geçmeyecek fırsatların değerlendirilememesi sonucu kişi pişmanlık ve umutsuzluk karışımı bir üzüntü duymaktadır. Hedefe ulaşmada imkanlarını değerlendirememekten dolayı pişmanlık duyulurken, çok önem verilen bir şeyin gerçekleşmeyecek olması kişiyi umutsuzluğa sürüklemektedir.

Acı ve türevleri, azap ve türevleri, ıstırap ve türevleri, kahır ve türevleri telaş ve türevlerinin kullanım yerlerinde, duyulan üzüntünün, insan üzerindeki olumsuz etkisinin daha çok olduğu görülür.

2.2.3.1.3. Beğenilmeyen, Kötü Olay, Varlık ve Durumlar

İçinde bulunulan ortamın, zamanın beğenilmeyen özellikleri; çevresinde gerçekleşen olayların istenmeyen şekilde gerçekleşmesi; sevdiği insanların hoş olmayan, utanç verici hareketlerde bulunması; huzursuz edici, sıkıcı konular, sorular gibi insan üzerinde hoşnutsuzluk yaratan olumsuzluklar üzüntü duygusunu ortaya çıkarabilmektedir.

Böyle durumlarda daha çok nefret-tiksinti duygusu görülmesine rağmen insanın içinde bulunduğu çaresizlik onun üzüntü duygusunu yaşamasına sebep olmaktadır.

İncelediğimiz eserlerde bu gibi durumlarda ortaya çıkan üzüntü duygusunu karşılayan göstergeler şu şekilde belirlenmiştir:

Ağır ve türevleri, Ağrı ve türevleri, Ağzının tadı bozulma(kaçmak), Ah (vah) etme, Azap ve türevleri, Bela ve türevleri, Boğazını sıkmak, Buhran ve türevleri, Bunal- ve türevleri, Cefa ve türevleri, Çek- ve türevleri, Çile ve türevleri, Dağ ve türevleri, Daral- / Darlık ve türevleri, Dert ve türevleri, Didikle- ve türevleri, Dünya başına dar olmak, Elem ve türevleri, Ensesinde boza pişirmek, Eri- ve türevleri, Eza ve türevleri, Eziyet ve türevleri, Fena ve türevleri, Feryat ve türevleri, Gaile ve türevleri, Gam ve türevleri, Garip ve türevleri, Gayrimemnun, Harap ve türevleri, Hayıf ve türevleri, Hüzmün ve türevleri, İstırap ve türevleri, İçerle- ve türevleri, İçi kapanmak, İçine baygınlıklar çökmek, İçini kemirmek, İnle- ve türevleri, İnkıbaz, İşkence ve türevleri, Kahır ve türevleri, Kan ağla- ve türevleri, Kara ve türevleri, Kasavet ve türevleri, Kavur- ve türevleri, Keder ve türevleri, Kendini yemek, Keyfi kaçmak, Keyfini bozmak, Kıvrın ve türevleri, Meşakkat ve türevleri, Mihnet ve türevleri, Morali bozulmak, Neşesi kaçmak, Öl- ve türevleri, Rahatını kaçırmak, Rahatsız ve türevleri, Sık- ve türevleri, Teessür ve türevleri, Trajik ve Türevleri, Yak-/Yan- ve türevleri,

Yüreği boğazına tıkanmak, Yüreğine inmek, Yüreğini delmek, Yüreğine bir şey çökmek, Yüzü bulutlanmak, Zehir ve türevleri, Zindan ve türevleri, Zoruna gitmek

2.2.3.1.4. Bir Başkasının Başına Gelen Kötü Bir Şey veya İçinde Bulunduğu Kötü Durum

Kendi dışındaki özellikle sevilen insanların başına gelen kötü olaylar veya onların içinde buldukları kötü durumlar karşısında insan üzüntü duygusu içerisine girebilmektedir. Diğer sebeplerde de görüldüğü üzere insanın, başkalarının yaşadığı maddî veya manevî sıkıntılardan etkilenmesi (çok veya az), kişiden kişiye farklılık arz etmektedir. Bu da duygu göstergelerinin kullanımlarında kendini gösterir:

Acı ve türevleri, Acı- ve türevleri, Beyninden vurulmuşa dönmek, Burul- ve türevleri, Canı gitmek, Canı sıkılmak, Dağ ve türevleri, Daral- / Darlık ve türevleri, Deliye dönmek, Dert ve türevleri, Endişe ve türevleri, Eri- ve türevleri, Esef ve türevleri, Ez- ve türevleri, Eziyet ve türevleri, Fena ve türevleri, Gam ve türevleri, Garip ve türevleri, Gözyaşı dökmek, Gözleri dolmak, Gözleri yaşarmak, Hüzün ve türevleri, İçi cız etme (cızlama), İçi kapanmak, İçi yırtılmak, İçine dokunmak, İçine kan oturmak, İçlen- ve türevleri, Kahır ve türevleri, Keder ve türevleri, Kuruntu ve türevleri, Merak ve türevleri, Merhamet ve türevleri, Paralan- / Parçalan- ve türevleri, (Yüzü) Solmak, Teessür ve türevleri, Telaş ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yakın- ve türevleri, Yan- ve türevleri, Yazık ve türevleri, Yeis ve türevleri, Yüreği dayanmamak, Yüreği götürmemek, Yüreğinden kanlar gitmek, Yüreğine inmek, Yüreğine od düşmek, Yüreğine saplanmak.

Acı ve türevleri, beyninden vurulmuşa dönmek, canı gitmek, dağ ve türevleri, deliye dönmek, eri- ve türevleri, eziyet ve türevleri, fena ve türevleri, içi cız etme (cızlama), içi yırtılmak, içine kan oturmak, kahır ve türevleri, paralan-/ parçalan- ve türevleri, teessür ve türevleri, telaş ve türevleri, üz- ve türevleri, yan- ve türevleri, yüreği dayanmamak, yüreği götürmemek, yüreğinden kanlar gitmek, yüreğine inmek,

yüreğine od düşmek, yüreğine saplanmak göstergelerinde insan, başkasının durumundan oldukça etkilenmektedir.

Acı- ve türevleri ile *merhamet ve türevlerinin* ‘kötü durumdaki kişiden etkilenerek onun bu durumundan üzülmeye’ anlamları yanında, bu kişiye karşı gösterilen olumlu bir tepki, kötü durumunu ortadan kaldırma şeklinde de kullanıldığı görülmüştür.

2.2.3.1.5. Çevresindeki İtibarının Azalması

İnsanın çeşitli nedenlerden dolayı çevresindeki itibarının azalması veya yok olması sonucu, kendini gösteren üzüntü duygusunu ifade etmek için kullanılan duygu göstergeleri şu şekilde belirlenmiştir:

Bir hoş olmak, Derdine yanmak, Kahır ve türevleri, Melal ve türevleri, Üz- ve türevleri.

Bunlardan *bir hoş olmak, melâl ve türevlerinin* karşıladığı duyguda insan, çaresiz bir şekilde içinde bulunduğu olumsuz durumu kabullenirken diğerlerinde bu durumdan huzursuzluk duyulduğu, durumun kabullenilemediği tespit edilmiştir.

2.2.3.1.6. Çok İsteddiği Halde Bir Şeyin Gerçekleşmemesi veya Gerçekleşmeyeceğinin Farkına Varılması

‘İnsanın gerek kendisi için gerekse sevdikleri insanlar için gerçekleşmesini istediği iyi olaylar ve durumların gerçekleşmediğini görmesiyle veya o anki duruma bakarak ileride gerçekleşmeyeceğini anlamasıyla ortaya çıkan üzüntü duygusu’nu karşılayan duygu göstergeleri şu şekilde belirlenmiştir:

Acı ve türevleri, Ağla- ve türevleri, Alt üst olmak, Azap ve türevleri, Başından aşağı kaynar sular dökülmek, Bedbaht ve türevleri, Bedbin ve türevleri, Boyun bükme, Buhran ve türevleri, Çök- ve türevleri, Dağ ve türevleri, Düş kırıklığı, Esef ve türevleri, Gam ve türevleri, Gayrimemnun, Gönünü söndürmek, Hayal kırıklığı, Hüsrân ve türevleri, Hüzün ve türevleri, İstirap ve türevleri, İnkisar ve türevleri, İçine baygınlıklar çökmek, Karadenizde gemileri batmak, Karamsar ve türevleri, Kara ve türevleri, Keder ve türevleri, Keyifsiz ve türevleri, Matem ve türevleri, Mutsuz ve

türevleri, Neşesiz ve türevleri, Sarar- ve türevleri, Sevinci kursağında kalmak, Sık- ve türevleri, Suratından düşen bin parça, Şikeste, Teessür ve türevleri, Umutsuz ve türevleri, Ümitsiz ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yeis ve türevleri.

İsteddiği şekilde ve belirlenen zamanda evlenememe; bir çocuğa (erkek çocuğa) sahip olamama; sevdiği insanın iyi, zengin bir eş bulmaması; maddî sıkıntılardan dolayı istenilenlerin gerçekleşmemesi, evlilik hayatında hayal ettiklerini bulamama gibi daha çok dış etkenlere (kader, başkalarının tutum ve davranışları, maddî sıkıntı...) bağlı olumsuzluklar sonucu oluşan üzüntü duygusunu karşılayan duygu göstergelerinin bazılarında (*bedbin ve türevleri, karamsar ve türevleri, umutsuz ve türevleri, ümitsiz ve türevleri, yeis ve türevleri*) kişinin geleceğe yönelik kötü yaklaşımlarda bulunduğu görülür.

Acı ve türevleri, ağla- ve türevleri, alt üst olmak, azap ve türevleri, başından aşığı kaynar sular dökülmek, buhran ve türevleri, çök- ve türevleri, dağ ve türevleri, ıstırap ve türevleri, içine baygınlıklar çökmek, sık- ve türevlerinin kullanım yerlerinde istenilenlerin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin anlaşılması, insan üzerinde, büyük huzursuzluk yaratmaktadır.

2.2.3.1.7. Hak Edilmeyen, Hoşlanılmayan Bir Durumla (Ceza, Tepki...) Karşılaşma

Çevresindeki insanların yaptığı hak edilmeyen ve hoş olmayan davranışları, tutumları, sözleri karşısında girilen duygular arasında üzüntüyü de görmekteyiz. Bu gibi durumlarda daha çok öfke duygusu ortaya çıkmasına rağmen, elden gelen hiçbir şeyin olmaması, kişinin kendisini çaresiz hissetmesi veya bu gibi davranış, tutum sergileyen kişinin sevilen saygı duyulan bir kişi olması insanı üzüntüye sürüklemektedir.

Öfke duygusunda insan yapılan davranışlara, tutumlara, sözlere karşı bir tepki verme ihtiyacı hisseder. Öfkeye neden olan varlığa saldırıya geçer. Oysa aşağıda, bu gibi durumlarda kendini gösteren üzüntü göstergelerinin bağlamı içerisinde bir karşı saldırı tespit edilmemiştir. Sadece *alın- ve türevleri, darıl- ve türevleri, gocun- ve türevleri, gücen- ve türevleri, içerle- ve türevleri, küs ve türevleri, sitem ve türev-*

lerinin kullanım yerlerinde karşı tepki olarak duyguya neden olan varlığa karşı hafif bir soğuk davranış sergilenmektedir:

Acı ve türevleri, Ağır ve türevleri, Alın- ve türevleri, Azap ve türevleri, Bedbaht ve türevleri, Boyun bükmek, Burul ve türevleri, Çek- ve türevleri, Çile ve türevleri, Çök- ve türevleri, Darıl- ve türevleri, Dert ve türevleri, Elem ve türevleri, Ensesinde boza pişirmek, Esef ve türevleri, Gocun- ve türevleri, Gönlü kalmak, Gönlünü söndürmek, Göz yaşı dökmek, Gücen ve türevleri, Gücüne gitmek, Harap ve türevleri, Hatırı kalmak, Hatırını kırmak, Hüzün ve türevleri, İstirap ve türevleri, İçerle- ve türevleri, İçlen- ve türevleri, İncin- ve türevleri, İnfial ve türevleri, İnle- ve türevleri, İşkence ve türevleri, Kahır ve türevleri, Karamsar ve türevleri, Kır- ve türevleri, Küs- ve türevleri, Mecruh, Meşakkat ve türevleri, Mutsuz ve türevleri, Omuzları çökmek, Rencide ve türevleri, Sın- ve türevleri, Sitem ve türevleri, Şikeste, Teessür ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yara ve türevleri, Yık- ve türevleri, Zoruna gitmek.

2.2.3.1.8. İçli, Duygusal, Yanık Parçalar

İncelediğimiz eserlerde insan üzerinde etki yaparak onu olumsuz duygular içerisine sürükleyen etkenler arasında ezgileri, müzik parçalarını da görmekteyiz. İnsan üzerinde etki yaparak çoğu zaman yaşanan kötü bir olayın hatırlanmasında veya sevilen varlıkları, geçmişteki bir zamanı, mekânı hatırlatarak özlem duymasında rol oynar. Bunların sonucu olarak üzüntü duygusu ortaya çıkabilmektedir. İncelediğimiz eserlerde bununla ilgili olarak kullanılmış olan üzüntü göstergeleri şunlardır:

Dert ve türevleri(Dertli), Elem ve türevleri, Göğüs geçirmek, Hüzün ve türevleri, Keder ve türevleri, Melal ve türevleri

Bu duygu göstergelerinin karşıladığı duygu içerisindeki insanın durgun, sessiz, düşünceli, dalgın tavırları dikkat çekmektedir.

2.2.3.1.9. İstemediği Bir İşi Yapmak, İstemediği Bir Duruma Girmek Zorunda Kalmak

Çaresizlik içinde insanın istemediği bir işi yapmak veya istemediği bir duruma girmek zorunda kaldığı zamanlarda yaşanan duygular arasında üzüntü duygularını da görmekteyiz. İnsana huzursuzluk verici nitelikte olan bu üzüntü duygusunu karşılayan göstergeler şu şekilde belirlenmiştir:

Acı ve türevleri, (Kendine) Acımak, Cefa ve türevleri, Çek- ve türevleri, Çile ve türevleri, Güç gelmek, Kendini yemek, Keyifsiz ve türevleri, Meşakkat ve türevleri, Mihnet ve türevleri, Rahatsız ve türevleri, Üz- ve türevleri.

Çek- fiili ve bu fiille sık sık birlikteliğine şahit olduğumuz duygu göstergelerinin bu grupta birlikte olduğunu görmekteyiz. *Acı ve türevleri, cefa ve türevleri, çile ve türevleri, meşakkat ve türevleri, mihnet ve türevlerinin* kullanım yerlerinde insanların içinde bulunduğu, beğenilmeyen duruma katlandıkları gerek bağlamdan gerekse *çek-* fiili ile olan eşdizimsel yapılardan anlaşılmaktadır.

2.2.3.1.10. Olabilecek Kötü Olaylar

İnsanın gelecekte karşılaşılabilecek olayları düşünerek çaresizlik içinde üzüntü duyduğu cümlelere de rastlanılmıştır. Daha çok korku duygu alanına giren gelecek ile ilgili kötü beklentiler, kısmen üzüntü duygu alanını da ilgilendirmektedir. İnsanın, özellikle sevdiği insanların başına gelebilecek kötü olayları düşünerek girdiği duyguların bazılarında, üzüntü duygusu açık bir şekilde kendini göstermektedir. İnsanın gelecek ile ilgili kötü beklentiler içerisine girmesinde içinde bulunulan olumsuz durumlar, olayların seyrinde görülen kötüye gidiş etkili olmaktadır.

İncelediğimiz eserlerde insanın, kendisi veya sevdiği diğer varlıkların karşılaşılabileceği kötü olayları, durumları düşünerek duyduğu üzüntüyü karşılayan göstergeler şu şekilde belirlenmiştir:

Alt üst olmak, Dert ve türevleri, Düşün- ve türevleri, Efkâr ve türevleri, Endişe ve türevleri, Gam ve türevleri, Gözleri dolmak, Harap ve türevleri, Kaygı ve türevleri, Keder ve türevleri, Kork- ve türevleri, Kuruntu ve türevleri, Melankoli ve türevleri, Merak ve türevleri, Neşesiz ve türevleri, Öl- ve türevleri, Rahatsız ve türevleri,

Sık- ve türevleri, Tasa ve türevleri, Telaş ve türevleri, Üz- ve türevleri

2.2.3.1.11. Ölüm

Üzüntü duygularının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynayan “ölüm”, incelediğimiz eserlerde daha çok istenmeyen bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Üzüntü göstergelerinin ölüm olayından hemen sonra ortaya çıkan duyguyu, kendisinin veya sevdiği bir insanın gelecekte karşılaştacağı ölümü düşünmesiyle ortaya çıkan duyguyu veya geçmişte sevilen bir insanın ölümünün hatırlanmasıyla ortaya çıkan duyguyu karşılamak için kullanıldıkları görülmüştür.

Bunların yanında ölümün insan üzerindeki etkisi kişiden kişiye değişiklik arz etmektedir. İncelediğimiz eserlerde ölüm, bir insan üzerinde yıllarca süren olumsuz bir etki yaparken, başka bir insanı kısa bir süre için etkilemektedir. Bu da üzüntü göstergelerinin kullanımlarında, kişiden kişiye farklılık gösterdiğini bir kez daha göstermektedir.

İncelediğimiz eserlerde, ölüm ile ilişkili olarak ortaya çıkan duyguları karşılayan üzüntü göstergeleri şu şekilde belirlenmiştir:

Acı ve türevleri, Ateş ve türevleri, Bur- ve türevleri, Çök- ve türevleri, Dağ ve türevleri Deliye dönmek, Dert ve türevleri, Dövün- ve türevleri, Dünya başına yıkılmak, Esef ve türevleri, Ez- ve türevleri, Göynü- ve türevleri, Gözleri buğulanmak, Gözyaşlarına boğulmak, Hayıf ve türevleri, Hüzün ve türevleri, İstirap ve türevleri, İçi cız etme, İçi yırtılmak, İçini kemirmek, Kahır ve türevleri, Karalar bağlamak/Karalar giymek, Keder ve türevleri, Kıvrın- ve türevleri, Matem ve türevleri, Melal ve türevleri, Melankoli, Rahatsız ve türevleri, Sol- ve türevleri, Tasa ve türevleri, Teessüf ve türevleri, Teessür ve türevleri, Uğun- ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yan- ve türevleri, Yara ve türevleri, Yas ve türevleri, Yeis ve türevleri, Yık- ve türevleri.

Bur- ve türevleri, hüzün ve türevleri, keder ve türevlerinin ölüm olayından hemen sonra yaşanan bir üzüntü duygusu olarak kullanıldığı bir cümleye rastlanıl-

mamıştır. Daha çok ölüm düşüncesi, geçmişteki yaşanmış bir ölüm olayını hatırlamalarda kullanıldığı belirlenmiştir.

İnsanların ölümü düşünmesiyle kendini gösteren üzüntü duygusunun *bur-* ve *türevleri*, *dert ve türevleri*, *esef ve türevleri*, *gözleri buğulanmak*, *hayıf ve türevleri*, *hüzün ve türevleri*, *melal ve türevleri*, *melankoli ve türevleri*, *rahatsız ve türevleri*, *(yüzü) sol-* ve *türevleri*, *tasa ve türevleri* ile karşılandığı tespit edilmiştir. Bu kullanımlarda, insanın yaşanmış bir ölüm olayını veya kendisinin, sevdiği bir insanın ölümünü düşündüğü; içinde bulunduğu çaresizliği kabul ettiği dikkat çekmektedir. Ayrıca karşılanan üzüntü duygusu içerisindeki insanın, özellikle davranış olarak, herhangi bir tepki göstermediği dikkat çekmektedir. Daha çok yüzde ve gözlerde bir durgunluk; düşünme hâli görülmektedir.

2.2.3.1.12. Sahip Olunan Bir Eşyanın Kaybolması

İncelediğimiz eserlerde sahip olunan bir varlığın kaybolması, elden çıkması ile kişinin içine girdiği üzüntü duygularının aşağıdaki göstergeler tarafından karşılandığı belirlenmiştir:

Acı ve türevleri, *Acı-* ve *türevleri*, *Bedbaht ve türevleri*, *Canı sıkılmak*, *Harap ve türevleri*, *Hayıf ve türevleri*, *Saçını başını yolmak*, *Teessür ve türevleri*, *Üz-* ve *türevleri*.

Kaybolan varlıktan yeterince ve gereğince yararlanamamanın pişmanlığı, telafisi mümkün olmayan bir kayıp olması, kaybedilen varlığın çok değerli olması yaşanan üzüntünün şiddetini artırmaktadır. Özellikle *harap ve türevleri* ile *saçını başını yolmak* göstergelerinde bunu görebilmekteyiz.

Bunun yanında *acı-* ve *türevleri*, *hayıf ve türevlerinin* kullanım yerlerinde insanın, kaybolan varlık karşısındaki çaresizliği göze çarpmaktadır.

2.2.3.1.13. Sevdiklerinden Ayrılık / Ayrı Olma

İnsan hayatını olumsuz olarak etkileyen olaylardan birisi olarak bilinen “ayrılık”, incelediğimiz eserlerde üzüntü duygusunun oluşumunda ağırlığını hissettirmektedir. Çok sevilen varlıklardan, çeşitli nedenlerden dolayı, ayrı düşmekten dolayı her iki tarafta da kendini gösteren üzüntü kavramını karşılamak için kullanılan duygu göstergeleri şunlardır:

Acı ve türevleri, Ağla- ve türevleri, Ağzının tadı bozulmak, Ah ve türevleri, Alt üst olmak, Bedbaht ve türevleri, Beli bükülmek, Boyun bükme, Bur- ve türevleri, Dert ve türevleri, Dövün- ve türevleri, Dünya başına dar olmak, Elem ve türevleri, Göğüs geçirmek, Göz yaşlarına boğulmak, Gözleri yaşarmak, Güç gelmek, Hüzn ve türevleri, İstirap ve türevleri, İçinde bir şeyler kopmak, İçlen- ve türevleri, Keder ve türevleri, Matem ve türevleri, Melul ve türevleri, Mihnet ve türevleri, Omuzları çökmek, Teessür ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yak- / Yan- ve türevleri, Yas ve türevleri, Yık- ve türevleri, Yüreği göz göz olmak, Yüreğine bir şey çökmek.

2.2.3.1.14. Sevilen Varlıklara, Geçmişe, Mekâna Duyulan Özlem

Çeşitli nedenlerden dolayı ayrı düşülen varlıkları, yıllarca öncesine ait hatıraları düşünerek, bunları şu an bulamamaktan dolayı ortaya çıkan üzüntü kavramlarını karşılamak için şu göstergelerin kullanıldığı belirlenmiştir:

Acı ve türevleri, Ah ve türevleri, Azap ve türevleri, Dert ve türevleri, Gözleri dolmak, Gözleri sulanmak, Gözleri yaşarmak, Gözü bulutlanmak, Hüzn ve türevleri, İstirap ve türevleri, Melal ve türevleri, Teessür ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yan- ve türevleri, Yüreği götürmemek, Yüreği göz göz olmak.

Bu göstergelerin bağlamında, duygulanan insanın kabullenilmişliği ve çaresizliği dikkat çekmektedir. Bundan dolayı yaşanan duygunun insan üzerindeki olumsuz etkisi, genel itibarıyla daha azdır. Fakat *acı ve türevleri, azap ve türevleri, dert ve türevleri, ıstirap ve türevleri, yan- ve türevleri, yüreği götürmemek, yüreği göz göz olmak* göstergelerinde, yaşanan duygunun insanı huzursuz ettiği, olumsuz etkilerde bulunduğu görülmektedir.

2.2.3.1.15. Yapılan Hataların Farkına Varılması

İnsanın geçmişte yaptığı hareketlerin, aldığı kararların olumsuz sonuçlarını görmesi ile birlikte geçmişte yaptıklarından üzüntü duyduğunu belirlediğimiz cümlelerde aşağıdaki göstergelerin kullanıldığı görülmüştür:

Acı ve türevleri, Azap ve türevleri, Başını taştan taşa vurmak, Boyun bükmek, Bur- ve türevleri, Dövün- ve türevleri, Dünya başına yıkılmak, Elem ve türevleri, Esef ve türevleri, (Kendine)Eziyet etmek, Hayıf ve türevleri, İstirap ve türevleri, Kıvr- ve türevleri, Nedamet ve türevleri, Pişman ve türevleri, Saçını başını yolmak, Sık- ve türevleri, Suratından düşen bin parça, Teessür ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yazık ve türevleri, Yeis ve türevleri, Yüreği sıkışmak, Yüreğine (bir şeyin) acısı çökmek.

İnsanın geçmişte yaptığı hareketlerden, davranışlardan üzüntü duymasında bunların sonuçlarının beğenilmemesi, sonuçların kendisini veya başkalarını üzüntü verici durumlara sokması önemli rol oynamaktadır. Bunun yanında daha önceden yapılması kararlaştırılan bir işe karşı sonradan oluşan isteksizlik, henüz kararlaştırılan iş gerçekleşmemesine rağmen, kişiyi üzüntüye itebilmektedir.

Üzüntü göstergelerinin kullanıldığı pek çok cümlede görüldüğü gibi bu kullanımlarda da üzüntü duygusunun ortaya çıkmasında insanın içinde bulunduğu çaresizliğin önemi büyüktür. Yaşanılan olumsuzlukların telafi edilmesi, geçmişte alınan yanlış kararların düzeltilmesi hususunda yaşanılan çaresizlik, kişinin üzüntü duymasına sebep olmaktadır.

Yapılan hatalar karşısında sıkça kendini gösteren bir duygu olan “öfke”, üzüntü göstergelerinin bu kullanımlarında az da olsa kendini hissettirir. İnsanın, yaptığı hatadan dolayı kendisine karşı bir öfke sergilediği görülebilmektedir.

2.2.3.1.16. Yetersizliğin, Eksikliğin, Âcizliğin Farkına Varılması

Bir şeyi elde etmede, bir sonuca ulaşmada maddî veya manevî yönden yetersizliklerin, eksikliklerin farkına varılmasıyla ortaya çıkan üzüntü kavramını karşılayan göstergeler şunlardır:

Acı ve türevleri, Ağrı ve türevleri, Ah (vah) ve türevleri, Beli bükülmek, Boyun bükmek, Dert ve türevleri, Düşün- ve türevleri, Eri- ve türevleri, Esef ve türevleri, Ez- ve türevleri, Feryat ve türevleri, Göğüs / İç geçirmek, Gözleri sulanmak, Hayıf ve türevleri, İçlen- ve türevleri, Karamsar ve türevleri, Kara ve türevleri, Kasavet ve türevleri, Kaygı ve türevleri, Kendini yemek, Omuzları çökmek, Tasa ve türevleri, Teessür ve türevleri, Umutsuz ve türevleri, Ümitsiz ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yakın- ve türevleri, Yara ve türevleri, Yeis ve türevleri, Zavallı ve türevleri.

Beli bükülmek, boyun bükmek, ez- ve türevleri, göğüs / iç geçirmek, gözleri sulanmak, hayıf ve türevleri, içlen- ve türevleri, karamsar ve türevleri, kara ve türevleri, kaygı ve türevleri, omuzları çökmek, umutsuz ve türevleri, ümitsiz ve türevleri, yeis, zavallı ve türevlerinde içine düşülen çaresizlik daha fazla belli olmaktadır.

Bunun yanında içinde bulunulan yetersizlikten dolayı duyguyu yaşayan kişinin geleceğe yönelik olumlu bir yaklaşımda bulunmadığı da dikkat çekmektedir.

2.2.3.2. Sonuç Yönünden

Genel olarak üzüntü duygusu içerisindeki bir insanın davranışları, vücudunda gözler görülebilir değişiklikleri onun hangi duyguyu yaşadığı ile ilgili bilgi vermesi yanında yaşadığı duygu yoğunluğunu, şiddetini anlamamıza da yaramaktadır.

Söz varlığımızdaki üzüntü göstergelerinin karşıladığı duygu kavramını belirleme açısından gerek fizyolojik gerekse davranışsal tepkiler önem arz etmektedir. Her ne kadar, mutluluk göstergelerinin kullanım yerlerinde de görüldüğü üzere, bazı duygularda insanın nasıl bir tepki gösterdiği net anlaşılamamaktadır.

Üzüntü göstergelerinin kullanıldığı cümlelerde üzüntü duygu içerisine giren bir kişinin yaptığı hareketler, vücudunun dışı yansıyan bölümünde gözle görülebilir değişiklikler şu şekilde belirlenmiştir:

Ağlama, baş sallama, boyun bükme /başını eğme, dövünme, durgunlaşma, düşünceli hâl/düşünme, feryat, gözleri dolma, gülümseme/tebessüm, içini çekme/göğüs geçirme, kıvrınma, konuşmama, oflama, saçını başını yolma, sarar-

ma/solma, sızlanma/inleme, soğuk davranma, yüzde buruşma/kasılma/gerilmeler, yüzde kararma.

Bunun yanında duygunun sonucunu ve şiddetini belirtmek için *ölüm*den de yararlanılmaktadır:

2.2.3.2.1. Ağlama

Ağlama, çeşitli sebeplerle oluşan üzüntünün dışa yansıyan bir şekli olarak sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Kolaylıkla fark edilebilir nitelikte olan gözlerden yaş gelmesi, dökülmesi, incelediğimiz eserlerde şu göstergelerle karşılanan üzüntü duygularında görülmüştür:

Acı ve türevleri, Ağla- ve türevleri, Bedbaht ve türevleri, Deliye dönmek, Dert ve türevleri, Hüznün ve türevleri İstırap ve türevleri, Kahır ve türevleri, Karadenizde gemilerin mi battı?, Keder ve türevleri, Perişan ve türevleri, Saçını başını yolmak, Sık- ve türevleri, Teessür ve türevleri, Ümitsiz ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yas ve türevleri, Yaş dökmek, Yaş(ı içine)akıtma, Yaşlara boğulmak, Yeis ve türevleri, Yüreği dayanmamak

Söz varlığımızda da bir üzüntü kavramını karşılayan *yaş dökmek, yaş(ı içine)akıtmak, yaşlara boğulmak* göstergelerinin hem yaşanan üzüntü duygusu için hem de bu duygunun dışa yansıyan yönü için kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bu ağlama olayını, duygulanan kişinin sızlanmaları, inlemeleri, feryatları ses olarak destekleyebilmektedir.

2.2.3.2.2. Baş Sallama

Üzüntü duygusunun dışa yansıyan şekillerinden “baş sallama” ile ilgili olarak, yapılış şekli hakkında tam bir bilgi verilmemesine rağmen, bu hareketi yapan kişinin, istenmeyen olumsuz durum ve olay karşısında çaresizliğini kabul ettiği görülmüştür.

İnsanın yaşadığı çaresizlikle dolu üzüntü duygusu için şu göstergeler kullanılmıştır:

Bedbin ve türevleri, Dert ve türevleri, Esef ve türevleri, Hayıf ve türevleri, Hüzün ve türevleri, Keder ve türevleri, Ümitsiz ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yeis ve türevleri

2.2.3.2.3. Boyun Bükme / Başını Eğme

Üzüntü duygusu içerisinde olan kişinin yaşadığı çaresizlik, tepki olarak kendini gösteren boyun bükme, başı öne eğme hareketinde de kendini göstermektedir. İçine düştüğü olumsuz durumu ortadan kaldırmak için elinden bir şey gelmediğini gören insanın aldığı vücut şeklini dile getiren ifadeler, şu göstergelerle karşılanan üzüntü duygusunun bir sonucu için kullanılmıştır:

Boyun bükme, Dert ve türevleri, Hüzün ve türevleri, İstirap ve türevleri, Kahır ve türevleri, Keder ve türevleri, Kır- ve türevleri, Melal ve türevleri, Perişan ve türevleri, Ümitsiz ve türevleri, Yeis ve türevleri, Zavallı ve türevleri

Boyun bükme göstergesi, vücudun aldığı şekli belirtmesi yanında bir duygu göstergesi olarak da söz varlığımızda yer almaktadır.

2.2.3.2.4. Durgunlaşma

Mutluluk göstergelerinin kullanıldığı cümlelerde bu duyguyu yaşayan kişinin tavırlarından bahsedilirken insanın canlı, hareketli davranışlarda bulunduğu, hoplayıp zıpladığı, oynadığı belirtilmektedir. Oysa üzüntü duygusunda bunun zıddı görülmektedir. Bazı üzüntü göstergelerinin kullanıldığı cümlelerde insanın durgun, hareketsiz olduğu veya bedensel hareketlerinin yavaşladığından söz edilmektedir.

Bu durgunluk ve yavaşlamada, insanın istemediği durum ve şartlar içerisinde olması ve bu kötü durum içerisindeki çaresizliği önemli rol oynamaktadır.

Beden hareketlerinde yavaşlama, durgunlaşmaya sebep olan üzüntü duygularını karşılayan göstergeler şu şekilde belirlenmiştir:

Durgun ve türevleri, Gam ve türevleri, Hüzün ve türevleri, Keder ve türevleri, Melal ve türevleri, Neşesi kaçmak, Neşesiz ve türevleri, Sevinci kursağında kalmak, Üz- ve türevleri.

2.2.3.2.5. Düşünceli Hâl/ Düşünme

İstenmeyen olaylar, durumlar veya varlıklarla karşılaşma sonucu oluşmuş olan üzüntü duygusu içerisindeki kişinin bir konu üzerinde düşünür bir tavır sergilediği ile ilgili ifadeler, bazı duygu göstergelerinin kullanıldığı cümlelerde kendini göstermektedir. Üzüntü duygusunun ortaya çıkmasında rol oynayan olumsuzlukların düşünülmesi yanında, bu olumsuzlukların nasıl kaldırılabilceği üzerinde de kafa yorulduğu görülmüştür.

Bulutlan- ve türevleri, Dert ve türevleri, Düşün- ve türevleri, Efkâr ve türevleri, Endişe ve türevleri, Gam ve türevleri, Hüzün ve türevleri, İçten içe kemirmek, Kaygı ve türevleri, Keder ve türevleri, Kuruntu ve türevleri, Melal ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yüreğini kurt kemirmek

Dert ve türevleri, endişe ve türevleri, içten içe kemirmek, kaygı ve türevleri, keder ve türevleri, kuruntu ve türevleri, yüreğini kurt kemirmek göstergelerinin kullanıldığı cümlelerde insanın karşılaştığı olumsuzluklar ile ilgili düşündüğü, çözüm bulmaya çalıştığı ve içinde bulunduğu bu kötü durumun onu huzursuz ettiği tespit edilmiştir.

2.2.3.2.6. Feryat

Üzüntü göstergelerinin karşıladığı duygularda insanın dışa aşırı şekilde yansıyan davranışları pek fazla görülmemektedir. Aşağıdaki göstergelerinin kullanıldığı cümlelerde duygunun sonucu olarak, yüksek sesle duygunun dışa vurulduğu tespit edilmiştir:

Acı ve türevleri, Dağ ve türevleri, Elem ve türevleri, Esef ve türevleri, Feryat ve türevleri, Matem ve türevleri, İstirap ve türevleri, İçine işlemek ve türevleri, Ka-

hır ve türevleri.

Olumsuz duygu içerisinde olan kişinin bu şekilde, başkalarının duyabileceği nitelikte sesler çıkarması, bazı psikologlar tarafından yardım çağrısı olarak düşünülmektedir.

İnsanın yaşadığı üzüntü dolayısıyla bu şekilde feryat etmesine bakarak söz konusu göstergelerin şiddetli bir üzüntü kavramını karşıladığını söyleyebiliriz.

2.2.3.2.7. Gözleri Dolma

Ağlama şeklindeki tepkinin başlangıç safhası veya daha hafifi olarak nitelenebileceğimiz gözlerde yaşlar belirmesi, daha çok hafif nitelikteki üzüntü duygularının sonucunda veya yaşanan üzüntünün dışa yansıtılmaması için özel çaba sarf edildiği durumlarda kendini göstermektedir.

Ağlamada üzüntü ile ilişkili olarak ses unsuru da görülmesine rağmen gözlerin dolmasında, böyle bir durum söz konusu değildir. Aşağıdaki duygu göstergeleriyle karşılanan duyguların sonucu olarak gözlerin dolduğu, gözlerde yaşlar belirdiği tespit edilmiştir:

Acı- ve türevleri, Gözleri buğulanmak, Gözleri dolmak(dolu dolu olmak), Gözleri sulanmak, Gözleri yaşarmak, Keder ve türevleri, Melal ve türevleri, Nedamet ve türevleri, Yüreğinden kanlar gitmek.

Bunlardan *gözleri buğulanmak, gözleri dolmak(dolu dolu olmak), gözleri sulanmak, gözleri yaşarmak* göstergeleri hem bir duygu göstergesi olarak hem de başka üzüntü göstergeleriyle karşılanan duyguların dışa yansıyan tepkisi olarak kullanılabilir.

2.2.3.2.8. Gülümseme / Tebessüm

Sınırlı sayıda olmasına rağmen bazı üzüntü göstergeleriyle karşılanan duygu içerisindeki kişilerin konuşmalarında sestem, yüz görünümünden, bakışlarından bahsedilirken mutlulukla ilişkili olan gülümsemeye, tebessüme başvurulduğu görülmüştür.

Acı ve türevleri, Acı- ve türevleri(Acıklı), Bur- ve türevleri (Buruk), Hüzün ve türevleri, Keder ve türevleri, Yeis ve türevleri.

Bu üzüntü göstergeleri daha çok bir sıfat görevinde gülümseme ve tebessümü nitelemektedirler.

2.2.3.2.9. İcini Çekme, Göğüs Geçirme

Üzüntü duygusunun bir sonucu olarak gördüğümüz derin soluk alma, içinde bulunulan olumsuz, istenmeyen durum karşısındaki çaresizliği gözler önüne seren diğer bir ifade şeklidir. Söz varlığımızda, derin soluk alma ile ilgili olarak, *göğüs geçirmek, iç(ini) çekmek, iç geçirmek* yapıları, üzüntü kavramını karşılayan göstergeler olarak da görev alabilmektedir. *Esef ve türevleri, kahır ve türevleri, hüzün ve türevleri, sık- ve türevleri* ile karşılanan üzüntü duyguları içerisinde bulunulan kişinin bir davranış olarak içini çektiği veya göğüs geçirdiği tespit edilmiştir.

Esef ve türevleri, Göğüs / iç geçirmek, Hüzün ve türevleri, iç(ini) çekmek, İçlen- ve türevleri, Kahır ve türevleri, Sık- ve türevleri.

2.2.3.2.10. Kıvrınma

Aşağıda belirtilen göstergeler ile karşılanan üzüntü duygularında insanın, yaşadığı olumsuz duygunun etkisi ile sanki fiziksel bir acı çeker gibi tavırlar sergilediği belirlenmiştir. Üzüntü duygusunun dışa yansıyan bir şekli olarak *feryat* başlığı altında belirttiğimiz yaşanan şiddetli duygu, kıvrınmada da söz konusudur. İnsan, yaşanan büyük üzüntüden dolayı büyük bir huzursuzluk duymakta ve bu, davranış olarak dışa yansımaktadır:

Acı ve türevleri, Azap ve türevleri, Buhran ve türevleri, Dert ve türevleri, İstirap ve türevleri, İşkence ve türevleri, Kaygı ve türevleri, Kıvrın- ve türevleri, Pişman ve türevleri, Sık- ve türevleri, Uğun- ve türevleri, Yeis ve türevleri

2.2.3.2.11. Konuşmama

Üzüntü duygusunun dışa yansıyan şekillerinden olan düşünceli hâl ve durgunlaşma ile birlikte gördüğümüz, başkaları ile konuşmama, üzüntü duyan kişinin sergilediği bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konuşmama, yaşanan üzüntünün bir sonucu olarak kendiliğinden ortaya çıktığı gibi, hoşlanılmayan, hak edilmeyen davranışlara maruz kalmış kişinin bu davranışı yapan kişilere karşı aldığı bir tavır olarak da kendini gösterebilmektedir. Özellikle *darıl- ve türevleri, gücen- ve türevleri, içerle- ve türevleri, küs- ve türevlerinin* kullanıldığı bazı cümlelerde, konuşmama tavrı dikkat çekmektedir.

Ağzını bıçak açmamak, Bulutlan- ve türevleri, Darıl- ve türevleri, Dert ve türevleri, Gam ve türevleri, Gücen- ve türevleri, İçerle- ve türevleri, Küs- ve türevleri, Melal ve türevleri, Melankoli ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yara ve türevleri, Yeis ve türevleri, Zavallı ve türevleri.

2.2.3.2.12. Ölme

Bazı duygu göstergelerinin *öl-, öldür-* fiilleri ile olan birlikteliklerini göz önünde bulundurarak “ölüm” olayını duyguların bir sonucu olarak ele almak yerinde olacaktır. İncelediğimiz eserlerde üzüntü duygusunun şiddetini ve sonucunu belirtmek için ölüm olayından yararlanılmıştır. Aynı zamanda insanı çok olumsuz etkileyen olaylar sonucu yaşanan büyük üzüntü kavramını karşılamak için de *öl- ve türevlerinden* bir üzüntü göstergesi olarak yararlanılmaktadır.

Acı ve türevleri, Azap ve türevleri, Kahır ve türevleri, Keder ve türevleri, Merak ve türevleri, Öl- ve türevleri, Tasa ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yüreğine inmek.

2.2.3.2.13. Sararma / Solma

Üzüntü duygusunun insan bedeninde yaptığı etkiyi kısmen yüz renginde de görmek mümkündür. Mutluluk duygusunda yüzde görülen canlılık, kırmızılığın ak-

sine üzüntü duygusu içerisinde kişilerin soluk, sararmış bir yüz görünümüne sahip olduğu, bazı göstergelerin kullanıldıkları cümlelerde tespit edilmiştir. Daha çok korku duyguları ile ölüm ve hastalık gibi durumlarda kendini gösteren yüzdeki sararma ve solmadan, şu üzüntü göstergeleriyle karşılanan duyguların bir sonucu olarak bahsedilmiştir:

Dert ve türevleri, Elem ve türevleri, Kahır ve türevleri, Melankoli ve türevleri, Sarar- ve türevleri, Sol- ve türevleri.

2.2.3.2.14. Sızlanma / İnleme

Feryat etmeye benzer olarak insanın kendisinin veya sevdiği, saygı gösterdiği bir başkasının içinde bulunduğu kötü durumundan büyük üzüntü duyarak sızlandığını, inlediğini dile getiren ifadelerle karşılaşmıştır. Bazı durumlarda, bu sızlanmalarla, inlemelerle yaşanan üzüntüden duyulan acı yansıtılırken, bazı durumlarda içinde bulunulan kötü şartlardan şikayet söz konusudur:

Acı ve türevleri, Acı- ve türevleri, Ah ve türevleri, Bedbin ve türevleri, Buhran ve türevleri, Bunal- ve türevleri, Dert ve türevleri, Elem ve türevleri, Esef ve türevleri, Hayıf ve türevleri, İstirap ve türevleri, İçlen- ve türevleri, İnle- ve türevleri, Kalbine dokunmak, Nedamet ve türevleri, Paralan-/Parçalan- ve türevleri, Sitem ve türevleri, Yakın- ve türevleri, Yan- ve türevleri, Yara ve türevleri, Yazık ve türevleri, Yeis ve türevleri.

2.2.3.2.15. Soğuk Davranma

Daha çok hak edilmeyen durumlara düşmüş olan insanın, yaşadığı üzüntüden dolayı kendisine karşı hatalı davranışta bulunan sevdiklerine karşı soğuk bir şekilde davrandığı görülmüştür. Bir karşı tepki olarak niteleyebileceğimiz bu hareketlere bakarak, bu durumlarla ilgili olarak kullanılan aşağıdaki göstergelerin, üzüntü ile öfke arasında bir duygu kavramını karşıladıklarını söyleyebiliriz:

Alın- ve türevleri, Darıl- ve türevleri, Gücen- ve türevleri, İçerle- ve türevleri, İncin- ve türevleri, Kır- ve türevleri, Küs- ve türevleri, Sitem ve türevleri.

2.2.3.2.16. Yüzde Buruşma, Kasılma, Gerilmeler

Üzüntü göstergelerinin karşıladığı duygu kavramının şiddetini belirlemede, duygunun sonucu olarak bahsedilen yüzdeki buruşma, kasılma, gerilmeler ile ilgili ifadeler bizlere yardımcı olabilmektedir. *Feryat etme, kıvrınma* başlıklarındaki göstergelerle benzerlik gösteren aşağıdaki üzüntü göstergelerinin kullanıldığı cümlelerde, üzüntü duygusunu yaşayan insanın fiziksel acı çeker gibi bir görünüme sahip olduğu görülmüştür:

Acı ve türevleri, Azap ve türevleri, Sık- ve türevleri, Elem ve türevleri, İstirap ve türevleri.

2.2.3.2.17. Yüzde Kararma

Bazı üzüntü göstergelerinin kullanıldığı cümlelerde üzüntü duygusu içerisine giren kişinin görünümünde bir kararma olduğu ile ilgili ifadelere rastlanılmıştır. Daha çok yüz ve gözde kendini gösteren kararma, bazı kullanımlarda bedeninin içi ile ilgili de kullanılmaktadır.

Gam ve türevleri, İçi Kapanmak, Kara ve türevleri, Keder ve türevleri, Teessür ve türevleri.

2.2.3.2.18. Diğerleri

Bunların yanında üzüntü içerisindeki kişinin dış görünümüyle ilgili olarak *çırpınma, dövünme, oflama, omuzları çökme, saçını başını yolma* şeklinde, sınırlı sayıda üzüntü göstergeleri ile birlikte görülen ifadeler de rastlamaktayız. Bunları aynı zamanda bir üzüntü göstergesi olarak söz varlığımızda görmekteyiz.

Duygunun sonucu olarak gördüğümüz bu ifadelerden *çırpınmak, dövünmek, saçını başını yolmak*'ta üzüntü içerisine giren kişinin, yaşadığı kötü olayı kabullenmediği, büyük acı duyduğu tespit edilmiştir.

Oflamak'da ise içinde bulunulan durumdan hoşnutsuzluk duyulduğu görülür. Daha çok *sık-ve türevleriyle* birlikte görmekteyiz.

Beden duruşundaki düşüşü ifade eden *çökmek* ve *omuzları çökmek*'te karşılaşılan olumsuzluklar karşısında yenilgiye uğramış bir insan görüntüsü çizilmektedir. Üzüntü duygu içerisindeki kişinin çaresiz durumunu belirten *omuzları çökmek*, bir duygu göstergesi olarak 'üzülmek' kavramını karşılaması yanında, incelediğimiz eserlerde birer kez *mahzun* ve *mihnet* göstergeleriyle birlikte kullanılarak bu duygu içerisine giren kişinin dış görünümünü ifade etmiştir.

3. BÖLÜM

MUTLULUK VE ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİNİN EŞDİZİMSEL YAPILARI

Eşdizimsel yapılar dildeki bir göstergenin anlamını, kullanım alanını vermesi açısından önem arz etmektedir. Özellikle soyut nitelikte olan ve anlam yapısı tam olarak belirlenemeyen duyguların, sık sık birlikte oldukları diğer göstergelerle kurdukları yapılar, duygu göstergelerinin anlam yapısını belirlemede bizlere somut bilgiler verebilmektedir¹⁵

3.1.MUTLULUK GÖSTERGELERİNİN EŞDİZİMSEL YAPILARI

İncelediğimiz eserlerde mutluluk göstergelerinin başka göstergelerle sık sık birlikte görüldüğü yapılara bakıldığında bunların kelime grupları şeklinde olduğu görülmüştür. Eşdizimsel yapılarda mutluluk göstergelerinin isim, fiil, sıfat görevinde olduğu belirlenmiştir:

3.1.1. Mutluluk Duygu İsmi + Fiil

İncelediğimiz eserlerde, mutluluk göstergelerinin eşdizimsel yapısı içerisinde, birlikte oldukları kelimeler arasında fiiller önemli bir yere sahiptir.

Meydana gelen bir olay, karşılaşılan bir varlık veya durumun farkına varılması ile ortaya çıkan duygu, insan üzerinde belli bir süre etki yaptıktan sonra sonlanmaktadır. Sürekli bir şekilde devam etmeyen duygu, bazı durumlarda yerini bir başka duyguya (olumlu veya olumsuz) bırakabilirken bazı durumlarda insan üzerindeki etkisini kaybedebilir. Mutluluk göstergelerinin fiiller ile olan birlikteliklerinin, genel

¹⁵ *Eşdizimsel yapılar* ile ilgili olarak bk. s. 24-27.

olarak, “duygunun ortaya çıkışı”, “duygunun yaşanması” ve “duygunun sonlanması, kaybolması” çerçevesi içerisinde kullanıldığı görülmektedir.

Bu “Mutluluk Duygu İsmi + Fiil” eşdizimsel yapısı içerisinde yer alan *isim* ‘duygu kavramı’ nı veya ‘duygulanan varlığı’ karşılamaktadır:

Duygunun ortaya çıkışını, oluşumunu ifade eden birlikteliklerde birçok duygu göstergesinin yanında gördüğümüz ve duygu alanına ait fiillerden olan *duy-* ve *hisset-* fiilleri, mutluluk göstergelerinin eşdizimsel yapılarında büyük görev üstlenmektedir:

Bu iki fiilden özellikle *duy-* fiili, *hisset-* fiiline göre daha sık karşımıza çıkmaktadır:

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisi	BAHTİYARLIK	DUYMAK	2
	FERAHLAMA		1
	FERAHLIK		10
	GENİŞLİK		1
	GURUR		19
	HAZ		21
	HOŞNUTLUK		1
	HUZUR		5
	İFTİHAR		3
	KEYİF		6
	KIVANÇ		2
	LEZZET		6
	MEMNUNİYET		2
	MEMNUNLUK		6
	MUTLULUK		7
	NEŞE		2
	ONUR		2
	ÖVÜNÇ		1
	RAHATLIK		14
	SAADET		4
SERİNLİK	1		
SEVİNÇ	8		
ŞEREF	1		
TAT	10		
ZEVK	33		

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisi	GURUR	HİSSETMEK	3
	HAFİFLİK		2
	HUZUR		1
	RAHATLIK		1
	SAADET		1
	SELAMET		1
	SERİNLİK		1
	SEVİNÇ		2

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Kendini	MUTLU	HİSSETMEK	3
	HAFİF		3
	HAFİFLİK		2
	HUZURLU		1
	MESUT		4

Bunların yanında mutluluk göstergelerinin, yardımcı fiil olarak bildiğimiz *et-*, *ol-* fiilleriyle sıkça eşdizimsel yapılar kurduğunu görmekteyiz:

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisi	BAYRAM	ETMEK	11
	HAZ		21
	İFTİHAR		9
	KEYİF		4
	RAHAT		62

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisini	ABAT	ETMEK	0*
	BERHUDAR		1
	HOŞNUT		12
	İHYA		13
	MAMUR		1
	MEMNUN		46
	MESUT		34
	MUTLU		15
	ŞAD		1
	TESKİN		24

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisi	ABAT	OLMAK	0*
	BERHUDAR		2
	BAHTİYAR		14
	FERAH		3
	HOŞNUT		9
	İHYA		1
	MAMUR		3
	MEMNUN		147
	MESUT		98
	MUTLU		85
	MÜSTERİH		9
	NEŞELİ		6
	RAHAT		18
	ŞAD		6
	ŞEN		4

İncelediğimiz eserlerde, aslen “tatma” duygusu ile ilgili bir gösterge olmasına rağmen *tat-* fiilinin, mutluluk duygusu ile karşılaşmayı, duygunun insanda oluşumunu ifade etmek için de kullanıldığı belirlenmiştir.

Bu tür eşdizimsel yapıların nasıl ortaya çıktığını, duyu organlarının ve bu organlarla yapılan eylemlerin işlevlerini göz önünde bulundurarak anlayabiliriz. Bildiğimiz gibi duyu organlarımız dış dünyayı tanıma, zihinde şekillendirme görevini üstlenmektedir. İnsanın karşılaştığı varlıkları tanıma, algıma yönünden ilk ve fiziksel olarak temasını sağlayan organlar olması onların somut nitelikte olmayan duyguların algılanması ve yaşanmasında da kullanılmasını sağlamıştır:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	HAZ	+I	TATMAK	3
	KIVANÇ			1
	LEZZET			5
	MUTLULUK			8
	SAADET			5
	SEVİNÇ			1
	SÜKÛNET			1
	TAT			6
	ZEVK			14

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

Mutluluk duygu isimlerinin eşdizimsel yapı içerisinde, birlikte olduğu diğer fiillere baktığımızda, mutluluk duygusunun oluşumunun toplum tarafından 2 şekilde algılandığını görmekteyiz:

- Mutluluk duygusu, meydana gelen bir olay, karşılaşılan bir varlık veya durum sonucu, içinde bulunduğu insan vücudunda kendini göstermektedir.
- Mutluluk duygusu, meydana gelen bir olay, karşılaşılan bir varlık veya durum sonucu, insanın dışında bir varlık olarak insana doğru hareket etmesiyle veya insanın mutluluk duygusuna doğru hareket etmesiyle gerçekleşmektedir.

Meydana gelen iyi bir olay sonucu, karşılaşılan hoş giden bir durum veya varlık karşısında insanın içinde mutluluk duygusunun belirlediğini ifade etmek için mutluluk duygu isimlerinin *doğ-*, *uyan(dır)-* fiilleriyle eşdizimsel yapı kurdukları belirlenmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisinde	MUTLULUK	UYAN(DIR)MAK	1
Bir şeyde	SEVİNÇ		3
(iç, yürek...)	ZEVK		2

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Bir yerde	NEŞE	DOĞMAK	1
(İç, yürek...)	RAHATLIK		1

Duygu isimlerinin *doğ-* fiiliyle olan birlikteliklerinde ayrıca mutluluk duygusunun bir *ışık kaynağı* olarak insanı, insanın içini aydınlattığı görülmektedir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisine	HUZUR	DOĞMAK	1
Bir yere (İç, yürek...)	SERİNLİK		1

Mutluluk duygusunun insan vücudu dışında bir varlık olarak esas alındığı eşdizimsel yapıları kendi içinde ikiye ayırabiliriz:

- Duygulanan insanın sabit olduğunu, duygunun ise insana doğru hareket ettiğini ifade eden eşdizimsel yapılar
- Duygunun sabit bir durumda olduğunu, duygulanan insanın ona doğru hareket ettiğini ifade eden eşdizimsel yapılar

Duygulanan insanın sabit olduğu, duygunun ise hareket hâlinde olduğu durumları ifade eden eşdizimsel yapılarda mutluluk duygusunun insanın yanına geldiğini (veya getirildiğini), insanın içine girdiğini veya insanı çevre kuşattığını belirten fiillerle karşılaşmaktayız.

Mutluluk duygu isimlerinin *gel-*, *getir-*, *ver-*, (*yerine*) *gel-* fiilleriyle olan ilişkisinde duygu insana doğru gelmekte veya getirilmektedir. Böylelikle insanın mutlu olduğu ifade edilmektedir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisine	CANLILIK	GELMEK	4
	GURUR		1
	İNŞİRAH		1
	NEŞE		3

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisine	HUZUR	(+)I	GETİRMEK	1
	KEYİF			2
	MUTLULUK			1
	RAHATLIK			1
	REFAH			2
	SAADET			4
	SAFA			15
	SEVİNÇ			2
	ZEVK			1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisine	FERAHLIK	(+I)	VERMEK	14
	GURUR			4
	HAFİFLİK			1
	HAZ			4
	HUZUR			10
	KEYİF			3
	LEZZET			1
	MEMNUNİYET			1
	MUTLULUK			7
	NEŞE			13
	RAHATLIK			20
	REFAH			1
	SAADET			10
	SELAMET			6
	SERİNLİK			1
	SEVİNÇ			9
	SÜKÛNET			2
	ŞENLİK			1
	ŞEREF			8
	ŞEVK			1
TAT	7			
ZEVK	26			

Bazı mutluluk duygu isimlerinin (*yerine*) *gel-* fiiliyle olan birlikteliklerinde, daha önceleri olumlu bir duygu durumunda olan kişinin düştüğü kötü durum sonrası tekrar eski durumunu kazandığı ifade edilmektedir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	KEYİF	+(s)I	(YERİNE) GELMEK	9
	NEŞE			4
	SÜKUNET			6
	ŞENLİK			1
	TAT			1

Mutluluğun, bir varlık olarak, insan içine veya insan ile ilgili bir başka varlığın (kalp, yürek, hayat...) içine girdiğini tespit ettiğimiz “Mutluluk Duygu İsmi+ Fiil” şeklindeki eşdizimsel yapılarda *dol(dur)-*, *kat-* fiillerini görmekteyiz:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisini Bir şeyi (gönül, iç, yü- rek...)	MUTLULUK	(+IA)	DOLMAK DOLDURMAK	3
	SEVİNÇ			6
	HUZUR			1
	LEZZET			1
	NEŞE			5
	SAADET			3
	ŞENLİK			1
	ŞEVK			1
	ZEVK			1

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Bir şeye (İç, ha- yat...)	KEYİF	KATMAK	2
	NEŞE		2
	ZEVK		1

Duygunun insan bedenini kuşatarak içine aldığı bildirilen eşdizimsel yapılarda duygunun insan üzerindeki gücünü görmekteyiz. Mutluluk duygu isimlerinin *boğ-*, *kapla-*, *sar-* fiilleriyle olan birlikteliklerinin bazılarında insan, çepeçevre mutluluk duygusu tarafından kuşatılırken, bazılarında vücudun sadece belirli bir bölümü, duygu tarafından kaplanmaktadır. Ayrıca insanla ilişkili olan bazı varlıkların (yüz, yürek, çevre...) da, mutluluk duygusu tarafından sarıldığı tespit edilmiştir.

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisini	GURUR	+A	BOĞMAK	1
	NEŞE			1
	SEVİNÇ			2
	ŞENLİK			2

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisini Bir şeyi (yüz, yürek, çevre...)	FERAHLIK	KAPLAMAK	1
	HAZ		1
	NEŞE		1
	RAHAT		1
	SAADET		3
	SEVİNÇ		1

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisini	NEŞE	SARMAK	3
Bir şeyi	RAHATLIK		1
(yüz,	SEVİNÇ		4
yürek...)	ŞEVK		1

“Mutluluk Duygu İsmi+ Fiil” eşdizimsel yapısı içerisinde duygunun sabit olduğu ve insanın ise mutluluğa yönelik hareketlerde bulunduğunu dile getiren birliklerle karşılaşmaktayız. Bu tür kullanımlarda mutluluk duygusunun değerli bir varlık olarak görüldüğü ve insanın bu varlığı elde etmek için çaba sarf ettiği tespit edilmiştir. Genel olarak, bu eşdizimsel yapı içerisindeki fiillerin duygunun aranmasını, bulunmasını, elde edilmesini ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Mutluluğun, istenilen, değerli bir varlık olarak düşünüldüğünü, mutluluk duygu isimlerinin *ara-* fiiliyle kurduğu eşdizimsel yapılarda görebiliriz:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	FERAHLIK	(+I)	ARAMAK	2
	HUZUR			1
	MUTLULUK			3
	RAHATLIK			1
	SAADET			3
	ZEVK			2

Mutluluğun bulunup elde edilmesi ve böylelikle mutlu olunması anlatılırken mutluluk duygu isimleri, fiillerle genel olarak *yönelme durumu eki (+A)*'ni veya *yükleme durumu eki (+I)*'ni alarak eşdizimsel yapıyı oluşturmaktadırlar. Bunlara bakarak mutluluk kavramlarının, bazı ifadelerde mekân göz önünde tutularak, bazılarında ise bir nesne olarak ele alındığını söyleyebiliriz:

İncelediğimiz eserlerde, “Mutluluk Duygu İsmi+ Fiil” birlikteliği içerisinde, insanın mutluluk varlığına doğru hareket ettiğini bildiren fiiller *dal-*, *er-*, *kavuş-*, *ulaş-*, *var-* şeklinde belirlenmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Bir şeyin	KEYİF	+(s)InA	DALMAK	2
	SAFA			2
	ZEVK			3

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	NEŞE	+(y)A	ERMEK	1
	SAADET			1
	SELAMET			1
	SEVİNÇ			1
	ŞEREF			2
	ZEVK			2

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	FERAHLIK	+(y)A	KAVUŞMAK	2
	HUZUR			8
	MUTLULUK			8
	NEŞE			1
	RAHAT			6
	RAHATLIK			3
	REFAH			4
	SÜKUNET			2
	ZEVK			1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	MUTLULUK	+A	ULAŞMAK	2
	HUZUR			2
	RAHATLIK			1
	SAADET			2

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Bir şeyin	KEYİF	+InA	VARMAK	2
	TAT			7
	ZEVK			12

Bir nesne olarak mutluluk göstergelerinin birlikte olduğu fiiller ise *al-*, *bul-*, *çık(ar)-*, *elde et-*, *ele geçir-*, *kazan-* olarak belirlenmiştir. Bu eşdizimsel yapıların bazılarında mutluluk varlığının başka bir varlıkla bağlılığı olmazken, bazılarında ise mutluluk bir varlığın içinde bulunmaktadır:

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
(Bir şeyden)	HAZ KÂM KEYİF LEZZET TAT ZEVK	ALMAK	6 5 3 4 28 62

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	CANLILIK FERAHLIK HOŞLUK HUZUR İNŞİRAH KEYİF LEZZET MUTLULUK NEŞE RAHATLIK SAFA SELAMET SERİNLİK SEVİNÇ SÜKÛNET ŞENLİK TAT ZEVK	(+ I)	BULMAK	1 2 1 2 0* 1 6 1 9 4 7 1 1 1 9 1 7 9

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Bir şeyin	HAZ KEYİF TAT ZEVK	+InI	ÇIKARMAK	0* 5 40 6

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Bir şeyin	TAT ZEVK	+I	ÇIKMAK	3 0*

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	HAZ HUZUR MUTLULUK SAADET ŞEREF ZEVK	(+ I)	ELE GEÇİRMEK ELDE ETMEK	1 1 2 1 1 1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	SAADET ŞEREF	+I	KAZANMAK	1 4

İnsanın mutluluk içerisine girmesi, mutlu olması kavramlarını karşılamak için mutluluk göstergelerinin birlikte olduğu fiiller arasında *kapıl-* ve *kaptır-* fiillerini görmekteyiz. Kişinin kendi isteği dışında, duygunun etkisine girerek duyguya yöneldiğinin ifade edildiği bu tür eşdizimsel yapılar şu şekilde belirlenmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
(Birisi)	GURUR HAZ SEVİNÇ TATLAR ZEVK	+A	KAPILMAK	2 1 1 1 1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Kendini	HAZ NEŞE	+A	KAPTIRMAK	1 3

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

Duygunun oluşmasının ardından duygunun devam ettirilmesi, sürdürülmesi ile ilgili özellikle beğenme duygusu kaynaklı olan *keyif*, *zevk* göstergelerinin *sür-* ve *bak-* fiilleri ile olan ilişkisi dikkat çekicidir. Bunun yanında *rahat* ve *safa* duygu göstergelerini de bu eşdizimsel yapılarda görebilmekteyiz.

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisi	KEYİF SAFA ZEVK	SÜRMEK	10 7 1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Kendi	KEYİF RAHAT	+InA	BAKMAK	19 6

İçinde bulunulan duygu durumunun iyi, değerli olması, insanların onu devam ettirme, koruma gayreti içerisine girmesine sebep olabilmektedir. Mutluluk göstergelerinin *koru-*, *muhafaza et-* fiilleriyle olan birlikteliklerinde bu durum somut bir şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	HUZUR MUTLULUK NEŞE RAHAT SÜKUNET	+(s)InI	KORUMAK	1 1 1 2 1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	NEŞE SÜKUNET	+(s)InI	MUHAFAZA ETMEK	1 3

İnsanın içinde bulunduğu mutluluk duygusunun artmasını ifade eden eşdizimsel yapılar içerisinde *art-* fiilinin, 11 farklı duygu ismi ile birliktelik kurduğu tespit edilmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
(Birisinin)	FERAHLIK	+ I	ARTMAK	2
	HOŞLUK			1
	KEYİF			1
	MUTLULUK			1
	NEŞE			5
	RAHATLIK			1
	SAADET			1
	SEVİNÇ			1
	ŞEVK			1
	TAT			1
	ZEVK			1

Mutluluk duygusunu yaşayan insanın yaptığı hareketler, yüzünün aldığı şekil, konuşmasındaki ses tonu onun nasıl bir duygu yaşadığının diğer insanlar tarafından öğrenilmesine yardımcı olabilmektedir. Mutluluk göstergelerinin *gör-* ve *görün-* fiilleri ile birlikte, duygulanan insanın durumu için kullanıldığı belirlenmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisini	MUTLU	GÖRMEK	1
	SEVİNÇLİ		2
	MEMNUN		2
	MESUT		3
	ŞEN		1
	ŞATIR		1

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisi	HOŞNUT	GÖRÜNMEK	3
	KEYİFLİ		1
	MEMNUN		23
	MUTLU		4
	NEŞELİ,		4
	RAHAT		3
	SAKİNLEŞMİŞ		2
	ŞAD		1
	ŞEN		1
	ŞEREFLİ		1
	TATLI		1

İnsanın içindeki duyguyu başkalarına hissettirmemek için özel çaba harcadığını, insanlar arasındaki ilişkiler içinde görebilmekteyiz. Bu durum, dilde de kendini

göstermiş ve *gizle-*, *sakla-* fiillerine başvurularak aşağıdaki eşdizimsel yapıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	NEŞE SEVİNÇ	+(s)InI	GİZLEMEK	1 3

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	NEŞE SEVİNÇ SAADET	+(s)InI	SAKLAMAK	1 2 1

Mutluluğun dışa yansıma şekli olan ve başkaları tarafından da fark edilebilir nitelikteki *gülme* hareketinin şu eşdizimsel yapılarda mutluluk göstergeleriyle birlik-teliği tespit edilmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	GURUR HAZ KEYİF MEMNUNİYET NEŞE SEVİNÇ	+IA	GÜLMEK (GÜLÜMSEMEK)	1 3 4 3 5 3

Bunun yanında mutlu olan insanın içinde bulunduğu mutluluktan dolayı çevresine karşı gösterdiği tavırlar, *fışkır-*, *saç-* fiilleri kullanılarak karşılanmıştır. Bu eşdizimsel yapılarda mutluluk duygusu, insan bedeninden dışarıya, çevresindeki diğer varlıklara yayılmaktadır:

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birinden Bir şeyden (beden)	MEMNUNİYET MUTLULUK SEVİNÇ	FIŞKIRMAK	1 1 1

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisini Bir şeyden (göz)	MUTLULUK	SAÇMAK SAÇILMAK	2
	NEŞE		1
	SEVİNÇ		1
	ŞETARET		1
	ŞEVK		1

İnsanlar arasındaki ilişkinin bir gereği olarak, bir insanın içinde bulunduğu durum, bir başkasını da ilgilendirebilmektedir. Duygu ve düşüncelerimizi diğer insanlarla paylaşma ihtiyacımız, mutluluk göstergelerinin kullanımlarını da etkilemiştir. İncelediğimiz eserlerde *mutluluk*, *neşe*, *sevinç* ve *şeref* duygu göstergelerinin *paylaş-* fiiliyle birlikte eşdizimsel yapılar oluşturduğu belirlenmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisini	MUTLULUK	+(s)nI +(y)I	PAYLAŞMAK	1
	NEŞE			3
	SEVİNÇ			3
	ŞEREF			1

“Mutluluk Duygu İsmi+ Fiil” şeklindeki eşdizimsel yapıların, mutluluğun sona ermesini, bitmesini ifade eden kullanımları, hem sıklık hem de çeşit bakımından önem arz eder.

Mutluluk duygusunun oluşumu sırasında karşımıza çıkan mutluluğun elde edilmesi, sahiplenilmesi ile ilgili eşdizimsel yapılara uygun olarak mutluluğun sona ermesi, sahip olunan duygunun kaybedilmesi, kaybolması, elden kaçırılması veya tükenmesi şeklinde dilde anlatım bulmuştur. Bunun için *kaç-*, *kaçır-*, *kaybet-*, *kal-*, *kaybol-*, *uç-*, *yitir-* fiillerinin bu yapılarda görev aldıklarını görmekteyiz:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	HUZUR	+(s)I	KAÇMAK	1
	KEYİF			17
	NEŞE			14
	RAHAT			4
	TAT			2

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisini	MUTLULUK	+I	(ELİNDEN)	4
	SAADET		KAÇIRMAK	1

Kaçır- fiili ile kurulan bu yapının yanında hoşlanılmayan, istenilmeyen bir olay, varlık veya durumun etkisiyle olumlu durumun sonlanmasını ifade eden aşağıdaki birliktelikler de tespit edilmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	HUZUR	+(s)InI	KAÇIRMAK	2
	KEYİF			8
	NEŞE			5
	RAHAT			7
	TAT			5

Kalma- fiilinin yer aldığı eşdizimsel yapılarda ise mutlulukta bir tükenme olmuştur:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	HUZUR	+(s)I	KALMAMAK	1
	NEŞE			1
	RAHAT			1
	TAT			3
	ZEVK			1

Koru-, muhafaza et- fiillerine zıt olarak, eldeki değerli bir varlık niteliğindeki mutluluk duygusunun yitirilmesini ifade eden şu eşdizimsel yapılar belirlenmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisini	CANLILIK	+(s)InI	KAYBETMEK	1
	FERAHLIK			1
	LEZZET			1
	MUTLULUK			1
	NEŞE			5
	SELAMET			1
	SEVİNÇ			3

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	NEŞE	+(s)I	KAYBOLMAK	1
	SAADET			1
	ŞEVK			1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	KEYİF	+(s)InI	YİTİRMEK	1
	MUTLULUK			2
	NEŞE			1
	RAHATLIK			1
	SEVİNÇ			1

Mutluluk duygusunun sona ermesi ile ilgili karşılaştığımız diğer eşdizimsel yapılar ise yaşanan mutluluk duygusunun niteliğinde görülen olumlu özelliklerin bitmesi, kötüleşmesidir. *Boz-*, *bozul-*, *sön-*, *gölge düş(ür)-* fiil ve birleşik fiilleriyle mutluluk duygu isimlerinin yer aldığı bu eşdizimsel yapılar şu şekilde belirlenmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	HUZUR	+(s)InI	BOZMAK	1
	KEYİF			4
	NEŞE			4
	RAHAT			11
	SÜKUNET			1
	TAT			1
	ZEVK			1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	HUZUR	+(s)I	BOZULMAK	1
	KEYİF			1
	NEŞE			6
	RAHAT			4
	RAHATLIK			1
	TAT			3

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	MUTLULUK SEVİNÇ	+(s)lnA	GÖLGE	1
			DÜŞ(ÜR)MEK	1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	NEŞE SEVİNÇ ŞEVK	+(s)I	SÖNMEK	5
				4
				2

Başlangıç ve bitiş noktaları düşünülerek mutluluk göstergeleri, *sür-* fiiliyle eşdizimsel bir yapı oluşturabilmektedir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	BAHTİYARLIK KEYİF MUTLULUK SAADET SEVİNÇ	+(s)I	(KISA/UZUN) SÜRMEK	1
				1
				6
				1
				5

3.1.2. İsim + Mutluluk Duygu Fiili

“İsim + Mutluluk Duygu Fiili” şeklindeki eşdizimsel yapılar ile ilgili olarak mutluluk duygu fiilinden önce gelen 4 kelime içerisindeki kelimeler belirlenmiş ve bunlar arasından birden fazla duygu göstergesi ile birlikteliği saptananlar seçilmiştir.

Mutluluk duygu fiillerinin eşdizimsel yapılar kurduğu isimler arasında, iç organları karşılayan isimler dikkat çekmektedir. Toplumun duygulanmanın vücutta gerçekleştiği yer ile ilgili yaklaşımını, ortaya çıkarması açısından, bu isimlerle kurulan eşdizimsel yapılar önem arz eder.

İnsanın bir bütün olarak değil de belli bir bölümü esas alınarak oluşmuş bu türden eşdizimsel yapılar şunlardır:

Sol	Ek	Duygu Göstergesi	Sıklık
GÖNÜL	+ü	RAHAT ETMEK	5
		HOŞ ETMEK	2
		ŞAD ETMEK	1
		FERAHLAMAK	3
		FERAH TUTMAK	2

Sol	Ek	Duygu Göstergesi	Sıklık
İÇ	+i	AÇILMAK	10
		FERAHLAMAK	8
		HAFİFLEMEN	1
		RAHAT ETMEK	13
		RAHATLAMAK	19
		SERİNLEMEN	3

Sol	Ek	Duygu Göstergesi	Sıklık
YÜREK	+i	SERİNLE(T)MEK	3
		FERAHLAMAK	4
		HAFİFLEMEN	2
		RAHAT ETMEK	4
		RAHATLAMAK	5
		SAKİNLEŞMEK	1

3.1.3. Zarf + Mutluluk Duygu Fiili

İncelediğimiz eserlerde birden fazla mutluluk duygu fiiliyle birlikteliği tespit edilen zarf görevindeki kelimeler şunlardır: *çocuk(lar) gibi, için için, içten içe, müt-hiş*. Bu zarfların, yaşanan mutluluğun derecesini, şiddetini, yapılış şeklini belirtmek için kullanıldığı görülmektedir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
ÇOCUK(LAR) GİBİ	SEVİNMEK	12
	RAHATLAMAK	1

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
İÇTEN İÇE	ÖVÜNMEK	2
	SEVİNMEK	2

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
MÜTHİŞ	BAHTİYARLIK DUYMAK	1
	KEYİFLENMEK	1
	SEVİNMEK	1

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
İÇİN İÇİN	MEMNUN OLMAK	1
	ÖVÜNMEK	1
	SEVİNMEK	3

3.1.4. Mutluluk Duygu İsmi + İsim

İsim tamlaması niteliğindeki bu eşdizimsel yapıda mutluluk göstergesini tamlayan unsur olarak görmekteyiz. Tamlayan durumundaki mutluluk göstergelerinin birlikte olduğu isimler ise *ân(lar)ı*, *çığlığı*, *duygusu*, *havası*, *hissi*, *içinde*, *kaynağı*, *yüzü* olarak belirlenmiştir.

İncelediğimiz eserlerde mutluluk göstergelerinin bazı zaman bildiren isimlerle birlikte görülmesine rağmen “Mutluluk Duygu İsmi+ İsim” yapısına uygun olarak sadece *ân* ismiyle bir eşdizimsel yapı oluşturduğu tespit edilmiştir:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
LEZZET	ÂN(LAR)I	1
MUTLULUK		2
NEŞE		1
SAADET		1
SEVİNÇ		1
ZEVK		1

Mutluluk göstergelerinin isim tamlaması içerisinde dikkat çeken bir diğer birliktelik kurduğu isim, mutluluk duygusunun sebep olduğu tepkilerden biri olan *çığlık*’tır.

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
NEŞE	ÇIĞLIĞI ÇIĞLIKLARI	1
SEVİNÇ		6
ZEVK		1

Mutluluk duygu isimlerinin, ait oldukları tür ismiyle birlikte kullanıldığı eşdizimsel yapılarda daha çok *duygu* ismini tercih ettiği belirlenmiştir.

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
HAZ ALMA	DUYGUSU	1
MUTLULUK		5
RAHATLIK		2
SAADET		4
SERİNLİK		1

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
BAHTİYARLIK	HİSSİ	1
RAHATLIK		2
SAADET		7
SERİNLİK		1

İçinde bulunulan, karşılaşılan olumlu durumları belirtmek için bazı duygu göstergelerinin *hava* ismi ile birlikte kullanıldığı cümlelerle karşılaşılmıştır. Bu kullanımlarında olumlu, hoş giden durumun, ortamın bir güç olarak insanları kuşattığı, onları etkisi altına aldığı görülür:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
BAYRAM	HAVASI	3
HUZUR		1
MUTLULUK		2
NEŞE		3
REFAH		2
ŞENLİK		1

Bütün duyguların ortaya çıkmasında bir etkenin (olay, durum, varlık) rol oynadığı bilinmektedir. Duygu göstergelerinin kurduğu eşdizimsel yapılarda duygunun oluşmasında rol oynayan etkenlerden bahsedilirken kendini gösteren *kaynak* isminin, mutluluk göstergeleriyle birlikteliğini tespit ettiğimiz kullanımları şu şekildedir:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
HAZ	KAYNAĞI	2
MUTLULUK		1
NEŞE		1
SAADET		1
SEVİNÇ		2
ZEVK		2

Mutluluk göstergeleri arasında yer alan “insanın isteklerine, arzu ettiği şartlara kavuşmasıyla kendini gösteren duygular” için kullanılan *mutluluk, saadet, devlet, rahatlık, refah* göstergeleriyle birlikte gördüğümüz *yüz* isminin yer aldığı eşdizimsel yapılar aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
DEVLET	YÜZÜ	1
HUZUR		1
RAHAT		2
REFAH		1
SAADET		1

Mutluluk göstergelerinin fiillerle olan ilişkisinde de gördüğümüz *duygunun insanı kuşatan, saran bir niteliğe* sahip olması, mutluluk göstergelerinin isimlerle olan ilişkisinde de kendini göstermektedir. İsim tamlaması yapısı içerisinde iyelik eki almış olan *iç* ismi, bulunma hâl ekini de alarak, mutluluk göstergeleriyle eşdizimsel yapı kurmaktadır:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
GURUR	İÇİNDE	7
HAFİFLİK		2
HAZ		5
HOŞLUK		2
HUZUR		7
KEYİF		4
KIVANÇ		3
LEZZET		1
MUTLULUK		10
NEŞE		10
RAHATLIK/RAHATLAMA		11
REFAH/REFAHLIK		6
SAADET		4
SELAMET		1
SEVİNÇ		30
SÜKUN/SÜKUNET		20
ŞENLİK		4
ŞEVK		2
TAT		4
ZEVK		6

3.1.5. İsim + Mutluluk Duygu İsmi

İsim tamlaması şeklindeki bu eşdizimsel yapıda mutluluk göstergesi bir isim olarak *tamlanan* unsurunu oluşturmaktadır.

Tamlayan unsuru olarak dikkat çeken bazı isimler şunlardır: *Çocuk (bayram çocuğu), iç, gönül, yaşama*.

Mutluluk göstergelerinin farklı eşdizimsel yapılarda sıkça birlikte görüldüğü *çocuk* ismi, isim tamlaması şeklindeki eşdizimsel yapılarda *çocuk* veya *bayram çocuğu* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kullanımlarla, yaşanan mutluluğun niteliğinin daha iyi bir şekilde ortaya konulmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Bu eşdizimsel yapılarda kendini gösteren mutluluk göstergelerinden olan *canlılık, neşe, sevincin* hareketli bir duygu kavramını karşıladığı açık bir şekilde görülmektedir.

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
ÇOCUK (BAYRAM ÇOCUĞU)	CANLILIĞI	2
	NEŞESİ	5
	SEVİNCİ	6

Mutluluk göstergelerinin eşdizimsel yapı içerisinde birlikte olduğu dikkat çekici isimlerden biri de *yaşamadır*. Daha çok *sevinç* duygu göstergesiyle birlikteliğini tanıdığımız *yaşama*, incelediğimiz eserlerde başka duygu göstergeleriyle de görülmüştür:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
YAŞAMA	HAZZI	1
	RAHATLIĞI	1
	SEVİNCİ	4
	ŞEVKİ	1
	TADI	7
	ZEVKİ	3

“İsim + Mutluluk Duygu Fiili” yapısındaki eşdizimsel yapılardakine benzer olarak tamlanan durumundaki mutluluk göstergelerinin, *iç* ve *gönül* isimleriyle birliktelik kurabildiği belirlenmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
İÇ	FERAHLIĞI	1
	HUZURU	1
	RAHATLIĞI	9

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
GÖNÜL	FERAHLIĞI	2
	HUZURU	1
	RAHATLIĞI	16
	ŞENLİĞİ	1

3.1.6. Mutluluk Duygu Sıfatı + İsim

Mutluluk göstergelerinin sıfat olduğu bu eşdizimsel yapılarda nitelediği isimler, *çehre, göz, gülümseme, gülüş, gülüşme, gün, hâl, kahkaha, saat, ses, tebessüm, yüz, zaman* olarak belirlenmiştir.

Bu isimleri mutluluk duygusunun dışa yansımaları, dışa yansıdığı vücut bölümleri, mutluluk duygusunun yaşandığı zaman dilimleri şeklinde sınıflayabiliriz:

Mutluluk duygusunun tanınmasında, farkına varılmasında önemli rol oynayan gülme, duygunun şiddetine veya duyguyu yaşayan kişiye göre sesli veya sessiz gerçekleşebilmektedir. Mutluluk göstergelerinin gerek sessiz bir şekilde gerekse sesli bir şekilde gerçekleşen yüzdeki bu değişimleri niteleyen birlikteliklerini şu şekilde belirtebiliriz:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
HOŞNUT	GÜLÜMSEME TEBESSÜM	1
LEZZETLİ		1
MEMNUN		1
MESUT		3
MUTLU		4
NEŞELİ		1

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
FERAH	GÜLÜŞ GÜLÜŞME(LER)	2
HOŞNUT		1
MEMNUN		1
MESUT		1
MUTLU		1
NEŞELİ		1
SEVİNÇLİ		1

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
KEYİFLİ	KAHKAHA	1
NEŞELİ		2
ŞEN		3
ŞAKRAK		1

Soyut nitelikteki duyguların somut görünümleri olması sebebiyle toplum tarafından dikkat edilen bir varlık olan “ses”, gülüşme ve kahkahada olduğu gibi insanın konuşmalarında da yaşanan mutluluğu ele verebilmektedir. Bir sıfat olarak mutluluk göstergelerinin *ses* ismiyle eşdizimsel yapılar kurduğu belirlenmiştir:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
FERAH	SES(LER)	1
KEYİFLİ		1
MEMNUN		1
NEŞELİ		8
RAHAT		1
SAFALI		1
SEVİNÇLİ		2
ŞAKRAK		2

Yüz kaslarının, içinde bulunduğu duygu durumunu yansıtacak şekil alması, bakışların mutluluk içerisinde iken görünümü, mutluluk göstergelerinin sıfat tamlaması biçiminde kurduğu eşdizimsel yapıları da etkilemiştir. Bu eşdizimsel yapılar içerisinde *çehre*, *göz* ve *yüz* isimlerini görmekteyiz:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
BAYRAMLIK	YÜZ ÇEHRE	1
MEMNUN		1
NEŞELİ		1
ŞEN		1

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
KEYİFLİ	GÖZ	1
MEMNUN		1
MESUT		3
ŞEN		1

Bir bütün olarak mutluluk duygusu içerisinde olan kişinin durumu, tavırları belirtilirken *hâl* ismiyle mutluluk duygu sıfatlarını birlikte görmekteyiz:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
HOŞNUT	HÂL	2
İÇ AÇAN		1
KEYİFLİ		1
MEMNUN		3
MUTLU		2
NEŞELİ		1
RAHATLAMIŞ		1
SEVİNÇLİ		1
ŞEN ŞAKRAK		1

Mutluluk duygu sıfatlarının aynı zamanda mutluluğun yaşandığı zaman dilimlerini de nitelediği tespit edilmiştir. Bu zaman dilimlerini belirten isimler *gün*, *saat* ve *zaman* olarak karşımıza çıkmaktadır:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
HUZURLU	GÜN	1
KEYİFLİ		1
MESUT		8
MUTLU		7
ONGUN		1
RAHAT		2
SEVİNÇLİ		2
TATLI		4
ZEVKLİ		1

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
KEYİFLİ	SAATLER	1
MESUT		1
SEVİNÇLİ		1
ŞEN		1
TATLI		3

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
BAHTİYAR	ZAMAN(LAR)	1
FERAH		2
KEYİFLİ		3
MESUT		2
MUTLU		1
NEŞELİ		1

3.1.7. Sıfat + Mutluluk Duygu İsmi

Duygu varlığının soyut bir nitelik taşıması, onun, somut varlıklara nazaran zihinde şekillendirilmesini güçleştirmektedir. Fakat insanların hayat tecrübeleri içerisinde, karşılaşılan duygular, belirli özellikleriyle zihinlere yerleşebilmiştir.

“Sıfat + Mutluluk Duygu İsmi” eşdizimsel yapılarında duygular, genel olarak dışa yansıdığı ve oluştuğu yere göre, şiddetine göre, insan üzerindeki etkisine göre, bir sıfat tarafından nitelenmektedir.

Mutluluğun oluştuğu, belirlediği yer göz önünde bulundurularak, mutluluk göstergelerinin nitelendirildiği eşdizimsel yapılarda *içindeki* ve *yüzündeki* sıfatlarını görmekteyiz.

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
İÇİNDEKİ	HUZUR	2
	NEŞE	1
	SAADET	1
	SEVİNÇ	5

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
YÜZÜNDEKİ	MEMNUNİYET	1
	MEMNUNLUK	1
	MUTLULUK	3
	RAHATLIK	1
	SAADET	1
	SEVİNÇ	4

Yaşanan mutluluk duygusunun yoğunluğu, şiddeti belirtilirken en sık kullanılan sıfat olarak *büyük*'ü görmekteyiz. 93 kez duygu göstergeleriyle birlikteliği tespit edilen “sıfat + mutluluk duygu ismi” eşdizimsel yapıları şu şekildedir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
BÜYÜK	FERAHLIK	2
	GURUR	1
	HAZ	9
	HUZUR	2
	İFTİHAR	1
	KEYİF	2
	KIVANÇ	1
	MEMNUNİYET	3
	MUTLULUK	12
	NEŞE	3
	RAHATLAMA/RAHATLIK	9
	SAADET	17
	SEVİNÇ	13
	SÜKUNET	1
	ŞEREF	3
TAT	2	
ZEVK	12	

Büyük sıfatına zıt olarak *küçük*'ün de bir sıfat olarak mutluluk göstergeleriyle birlikte olduğu eşdizimsel yapılar belirlenmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
KÜÇÜK	MUTLULUK	2
	SAADET	1
	SEVİNÇ	3
	ŞEREF	1
	ZEVK	1

Pek çok duygu göstergesinin eşdizimsel yapısında sıfat olarak görünen *derin*, mutluluk göstergeleriyle birlikte “sıfat + mutluluk duygu ismi” yapısı içinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu birliktelikler de, yaşanan duygunun yoğunluğunu belirtmektedir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
DERİN	HAZ	3
	HUZUR	1
	MUTLULUK	1
	RAHATLIK	1
	SAADET	1
	SEVİNÇ	1
	SÜKUNET/SÜKÛN	7

Aşırı mutluluk içerisinde olan kişinin yaşanan duygu sebebiyle canlı hareketlerde bulunması dilde, *coşkulu*, *coşkun*, *çılgın*, *taşkın* gibi sıfatların bazı duygu göstergeleriyle birlikte eşdizimsel yapılar oluşturmasında etkili olmuştur. Özellikle *neşe* ve *sevinç* göstergeleri, bu sıfatların her biri ile kullanılması yönünden dikkat çekmektedir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
COŞKULU/COŞKUN	KEYİF	1
	MEMNUNLUK	1
	MUTLULUK	1
	NEŞE	2
	SEVİNÇ	6

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
ÇILGIN	NEŞE	5
	SEVİNÇ	2
	ŞENLİK	1

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
TAŞKIN	NEŞE	2
	SEVİNÇ	1
	ŞENLİK	1

Mutluluk göstergelerinin birlikte kullanıldığı sıfatlar arasında en dikkat çekici olanı duyguların ‘çocuk’la ilişkilendirilerek nitelendirilenleridir. Bu kullanımlara bakılarak çocukların yaşadıkları sevincin, toplum içerisinde diğer yaş grubundaki insanların mutluluklarından farklı tutulduğunu söyleyebiliriz. Bazı duygu göstergelerinin ‘çocuk’la ilgili sıfatlar tarafından nitelendirilmesini, yaşanan duygunun yoğunluğuna ve dolayısıyla mutluluk sırasında gösterilen bedensel hareketlerin daha fazla olmasına bağlayabiliriz:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
ÇOCUKÇA	MUTLULUK	1
	NEŞE	3
	SEVİNÇ	5

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
ÇOCUKLAR KADAR ÇOCUK(LAR) GİBİ	MEMNUN	2
	MESUT	1
	NEŞELİ	1
	SEVİNÇLİ	1
	ŞEN	4

İncelediğimiz eserlerde ‘hoşa giden, güzel’ anlamlarıyla *tatlı* sıfatının bazı mutluluk göstergelerini nitelediği eşdizimsel yapılara rastlanılmıştır:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
TATLI	CANLILIK	1
	HUZUR	1
	MUTLULUK	1
	NEŞE	1
	SARHOŞLUK	3
	SEVİNÇ(1)	1
	SÜKÛNET	1

Mutluluk göstergelerinin “sıfat + mutluluk duygu ismi” şeklindeki eşdizimsel yapılar içerisinde gördüğümüz bir diğer sıfat, *eski*’dir. İnsanın olumsuz bir duygu içerisinde olduğu zamanlarda daha önceki iyi durumlardan söz edildiğinde mutluluk göstergeleriyle birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
ESKİ	İÇ FERAHLIĞI	1
	MUTLULUK	1
	NEŞE	8
	RAHATLIK	1
	SÜKÛNET/SÜKUN	5
	ŞENLİK	3

Yaşanılan mutluluk çeşidini vermesi yönünden *cinsî* ve *cinsel* sıfatları ile kurulan eşdizimsel yapılar da dikkat çekmektedir. Birlikte olduğu duygu göstergelerine bakıldığında, bunların “beğeni” kaynaklı göstergeler olduğu görülür:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
CİNSÎ CİNSEL	HAZ	2
	TAT	2
	ZEVK	8

Mutluluk göstergelerinin birlikte kullanıldığı sıfatlar arasında gördüğümüz *garip* sıfatı, duygunun belirsiz niteliğini ortaya koyması yönünden önem taşımaktadır. Duygunun soyut bir nitelikte olması ve birden fazla bileşenden (dış etken, algılama, değerlendirme, fizyolojik yönü, davranışsal yönü...) oluşması, kendimizin veya bir başkasının yaşadığı duyguyu tam olarak ifade etmede ve anlamada sıkıntılarla karşılaşmamıza sebep olmaktadır. *Garip* sıfatı ile nitelenen mutluluk göstergelerinde de bu durum söz konusudur. Tam olarak zihinde şekillenememiş, anlam verilememiş bir duygu olduğu belirtilmek istenmektedir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
GARİP	FERAHLIK	1
	GURUR	1
	HAZ	1
	HUZUR	1
	MUTLULUK,	2
	SAADET	1
	SEVİNÇ	3
	SÜKUNET	2
	ZEVK	3

3.1.8. Kısaltma Grupları Şeklindeki Eşdizimsel Yapılar

Kelime grupları ve cümlelerden yıpranma ve kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan kısaltma grupları (Karahana, 1991:39) şeklinde bazı eşdizimsel yapılarla karşılaşmıştır. Mutluluk göstergelerinin isnat grubu ve vasıta grubu içinde başka kelimelerle kurduğu birlikteliklerde *yerinde, dolu; iç, yürek, gönül* isimlerini görmekteyiz:

3.1.8.1. İsnat Grubu Şeklindeki Eşdizimsel Yapılar

Biri diğerine isnat edilen iki isim unsurunun oluşturduğu *isnat grubu* (Karahana 1991:40) şeklindeki eşdizimsel yapılarda, *yerinde* kelimesinin öne çıktığını görmekteyiz. Bu birlikteliği, “duygu ismi + fiil” eşdizimsel yapısı içerisinde belirttiğimiz fiil unsurunu oluşturan (*yerine*) *gelmek* ile ilişkilendirebiliriz:

Sol	Ek	Duygu Göstergesi	Sıklık
KEYİF	+(s)I	YERİNDE	14
NEŞE			6
RAHAT			1
AĞZININ TAT			1

Bunun yanında mutluluk göstergelerinin isnat edilen konumunda iken birlikte olduğu isimlere bakıldığında *gönül*, *iç* ve *yürek*'i görmekteyiz:

Sol	Ek	Duygu Göstergesi	Sıklık
GÖNÜL	+ü	ŞEN	1
		FERAH	1
		HOŞ	1

Sol	Ek	Duygu Göstergesi	Sıklık
İÇ	+i	FERAH	2
		RAHAT	18

Sol	Ek	Duygu Göstergesi	Sıklık
YÜREK	+i	RAHAT	2
		FERAH	1

3.1.8.2. Vasıta Grubu Şeklindeki Eşdizimsel Yapılar

Bu tür eşdizimsel yapılarda mutluluk göstergelerinin, *dolu* ismiyle olan birlik-teliği saptanmıştır. Mutluluk göstergeleri *dolu* ismiyle eşdizimsel bir yapı oluştururken genellikle *vasıta durumu eki* olan +1A ekini (Korkmaz, 2003:163) almaktadır:

Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
LEZZET	(+1A)	DOLU	1
MUTLULUK			2
NEŞE			1
RAHAT			1
SAADET			3
SEVİNÇ			5
SÜKUN			1
ZEVK			2

3.2. ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİNİN EŞDİZİMSEL YAPILARI

Mutluluk göstergelerine benzer olarak üzüntü göstergeleri de dildeki diğer göstergelerle, kelime grupları kurallarına uygun olarak eşdizimsel yapılar oluşturmaktadır. Bu eşdizimsel yapılarda üzüntü göstergelerini isim, fiil ve sıfat olarak görmekteyiz.

3.2.1. Üzüntü Duygu İsmi + Fiil

Mutluluk göstergelerinde olduğu gibi, üzüntü göstergelerinin eşdizimsel yapısı içerisinde de fiiller, önemli bir yer teşkil etmektedir.

Birleşik fiil yapısına uygun olarak “Üzüntü Duygu İsmi + Fiil” şeklinde formüleştirebileceğimiz bu tür yapılar, üzüntü göstergelerinin diğer kelimelerle oluşturduğu eşdizimsel yapıların önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Seçilen 35 roman içerisinde Türkçenin söz dizimi yapısı esas alınarak, *üzüntü duygu isminden* sonra gelen 4 kelime içerisindeki fiiller belirlenmiş ve birden fazla üzüntü göstergesiyle birlikteliği görülenler seçilmiştir.

Bu eşdizimsel yapılarla genel olarak, herhangi bir olay sonucu bir duyguyla karşılaşmanın, bir duygunun etkisine girmenin, üzüntü duygusuna karşı verilen mücadelenin, üzüntüden kurtulmanın ve üzüntü duygusunun insan üzerindeki etkisinin ifade edildiği görülmüştür.

“Üzüntü Duygu İsmi + Fiil” eşdizimsel yapısı içerisinde en sık görülen fiillerin *duy-*, *et-*, *hisset-*, *ol-* olduğu tespit edilmiştir.

Üzüntü göstergelerinin *duy-* ve *hisset-* fiilleri ile olan birlikteliklerinde, kullanılma sıklığı yönünden, büyük farklılıklar görülür.

Duy- fiili, *üzüntü duygu isimleriyle* birlikte 219 kez görülürken *hisset-* fiiline, bu eşdizimsel yapı içerisinde, sadece 17 kez rastlanılmıştır.

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisi	ACI	DUYMAK	54
	ACIMA		5
	AĞIRLIK		4
	AZAP		9
	BEDBAHTLIK		1
	BURUKLUK		3
	ÇÖKÜNTÜ		4
	DARGINLIK		1
	ELEM		5
	ENDİŞE		2
	ESEF		3
	EZA		1
	EZİKLİK		14
	EZİLME		2
	HÜZÜN		12
	ISTIRAP		7
	İÇ KIRIKLIĞI		1
	KARAMSARLIK		1
	KAYGI		2
	KEDER		2
	KIRGINLIK		2
	KORKU		1
	MELAL		3
	NEDAMET		0*
	PİŞMANLIK		23
	RAHATSIZLIK		4
SIKINTI	17		
ÜZGÜNLÜK	3		
ÜZÜNTÜ	14		
YEİS	1		

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisi	ACI	HİSSETMEK	5
	AZAP		2
	ELEM		1
	ENDİŞE		1
	ISTIRAP		1
	MAHZUNLUK		1
	MELAL		1
	SIKINTI		4
	ÜMİTSİZLİK		1

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

Et- ve *ol-* fiiliyle kurulan eşdizimsel yapıların pek çoğunu, söz varlığımızın bir ögesi olarak *Türkçe Sözlük*'te görebilmekteyiz. Üzüntü göstergeleri, *et-* ve *ol-* fiilleriyle kurdukları yapılarda “duygu”yu veya “duyguyu yaşayan kişi”yi belirten göstergeler olarak karşımıza çıkmaktadır:

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisini	AH	ETMEK	5
	AH VAH		2
	DERT		12
	EFKÂR		0*
	ENDİŞE		5
	ESEF		2
	FERYAT		18
	İŞKENCE		2
	KAH(I)R		11
	KASAVET		1
	KEDER		4
	KURUNTU		2
	MATEM		1
	MERAK		43
	MERHAMET		4
	NEDAMET		2
	TASA		2
	TEESSÜR		0*
	TEESSÜF		4
TELAŞ	12		

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisini	BEDBAHT	ETMEK	5
	BEDBİN		0*
	DERTLİ		5
	HARAP		5
	MAHZUN		5
	MEYUS		1
	MUAZZEP		2
	MUSTARİP		6
	MUTSUZ		1
	MÜTEESSİR		17
	PERİŞAN		9
	PİŞMAN		12

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

	RAHATSIZ		81
	RENCİDE		6
	TAZİP		4

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisi	ACILI	OLMAK	1
	ALINMIŞ		11
	BEDBAHT		13
	BEDBİN		0*
	BURULMUŞ		1
	DARGIN		6
	DERTLİ		2
	EFKÂRLI		1
	ENDİŞELİ		1
	FENA		11
	GARİP		2
	HÜZÜNLÜ		1
	KARAMSAR		2
	KAYGILI		1
	KEDERLİ		1
	KEYİFSİZ		1
	MAHZUN		27
	MEYUS		5
	MUAZZEP		6
	MUSTARİP		10
	MUTSUZ		3
	MÜKEDDER		0*
	MÜTEESSİR		32
	NADİM		3
	PERİŞAN		18
	PİŞMAN		88
	RENCİDE		4
	SIKINTILI		9
	TELAŞLI		3
	UMUTSUZ		4
ÜMİTSİZ	2		
ÜZGÜN	2		
ÜZÜNTÜLÜ	3		
YARALI	2		

İnsanın üzüntü duygusuyla karşılaşması, üzüntü yaşaması ifade edilirken “Ü-züntü Duygu İsmi + Fiil” yapısı içerisinde dikkat çeken bir diğer fiil ise *tat-*

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

mak'tır. 5 farklı üzüntü göstergesinde toplam 9 kez rastladığımız *tat-* fiilinin aslında tatma duygusu ile ilgili bir gösterge olmasına rağmen üzüntü gibi diğer duygularla ilgili ifadelerde de kendini gösterdiği tespit edilmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	ACI	(+I)	TATMAK	4
	AZAP			2
	BURUKLUK			1
	ISTIRAP			1
	MELAL			1

Diğer birçok duygu ismi ile birlikte görülebilen *ver-* fiili de “Üzüntü Duygu İsmi + Fiil” eşdizimsel yapısı içerisinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. 19 farklı üzüntü göstergesiyle 91 kez birlikteliği tespit edilmiştir. Bu şekildeki bir eşdizimsel yapının oluşmasında, duygunun ortaya çıkmasında rol oynayan unsurun, uygulanan kişinin dışındaki varlık veya olay olmasının ve üzüntü duymanın öncesi ve sonrasını karşılaştırarak insan bedeninde daha önce olmayan farklılığın görülmesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz:

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
(Birisine)	ACI	VERMEK	11
	AZAP		3
	DURGUNLUK		2
	ELEM		2
	ENDİŞE		8
	ESEF		2
	EZA		1
	EZİYET		1
	HÜZÜN		13
	ISTIRAP		13
	KASVET		1
	KAYGI		3
	KEDER		4
	MAHZUNLUK		3
	PERİŞANLIK		1
	RAHATSIZLIK		2
	SIKINTI		6
	ÜMİTSİZLİK		1
	ÜZÜNTÜ		5

‘Üzüntü duygusuna girmek, üzölmek’ kavramlarını karşılamada özüntü göstergelerinin sıkça birlikte olduğu bir başka fiil topluluğu ise belirli sınırları olan bir alana doğru yapılan hareketi ifade eden göstergelerdir. *Düş-, gir-, gömöl-, sok- ve sürükle(n)-* eylemleriyle insan, sabit durumdaki bir duygu mekânına, durumuna girmektedir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisini (bir şeyin)	DERT	+sInA +(0)nA +(y)A	DÜŞMEK	8
	DÜŞKIRIKLIğI			1
	ENDİŞE			11
	HAYALKIRIKLIğI			2
	ISTIRAP			1
	KARAMSARLIK			1
	KAYGI			6
	KORKU			1
	MELANKOLİ			1
	MERAK			2
	SIKINTI			1
	TEESSÜR			1
	TELAŞ			7
	UMUTSUZLUK			3
ÜMİTSİZLİK	12			
YEİS	3			

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisini Bir şey (Baş)	BELA	+A	GİRMEK	10
	ÇİLE			2
	ÇÖKÜNTÜ			1
	DERT			7
	ÜZÜNTÜ			1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisini	ELEM	+A	GÖMÖLMEK	1
	ISTIRAP			1
	KARAMSARLIK			1
	YAS			0*

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisini / Bir şeyi (Baş, Can)	AZAP BELÂ DERT SIKINTI	+(y)A	SOKMAK	5 8 1 7

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi / Birisini	BELA BUHRAN GAİLE TELAŞ UMUTSUZLUK YEİS	+(y)A	SÜRÜKLE(N)MEK	1 1 1 1 1 1

Meydana gelen olumsuz olaylar, durumlar veya varlıklar karşısında üzüntü ile karşılaşan ve üzüntü duyan insanın, yaşadığı duygu tarafından, her yönden kuşatıldığını belirten fiillere üzüntü duygu isimlerinin eşdizimsel yapısı içerisinde rastlamaktayız. *Kapla-*, *sar-*, *örtül-* fiilleriyle kurulan bu eşdizimsel yapılarda insanın sabit olduğu, duygunun ise insana doğru yöneldiği görülür:

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisini Bir şeyi (İç, Yüz, Yürek...)	ACIMA AĞIRLIK DURGUNLUK ENDİŞE HÜZÜN İSTIRAP KAYGI ÜZÜNTÜ	KAPLAMAK	2 1 1 1 5 2 1 1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi Bir şey (yüz)	ACI KEDER	+(y)A	ÖRTÜLMEK	2 1

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisini	DERT	SARMAK	2
Bir şeyi	ENDİŞE		3
(Benlik,	GAİLE		0
Yüz,	HÜZÜN		5
Etraf,	KEDER		1
İç,	SIKINTI		2
Yürek,	ÜMİTSİZLİK		1
Baş)	ÜZÜNTÜ		1

Soyut nitelikteki duygulanmanın insan bedeninde gerçekleşen bir eylem olması, insan vücuduna, duygunun oluşmasında ve taşınmasında bir yer olarak bakılmasına sebep olmuştur. “Üzüntü Duygu İsmi + Fiil” birlikteliklerinin bazılarında üzüntü duygusu, insan bedeninde oluşurken, bazılarında üzüntü duygusunun dışarıdan insan bedenine girdiği görülür.

Doğ-, uyan(dır)- fiillerinin üzüntü göstergeleriyle kullanımlarında üzüntü duygusu, insan bedeninde oluşmaktadır:

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Bir yer- de	HÜZÜN	DOĞMAK	1
	ISTIRAP		3
	KARAMSARLIK		1
	MERAK		1
	ÜZÜNTÜ		2

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
(Birisinde) (Bir yerde) (Kalp, yürek..)	ACI	UYAN(DIR)MAK	1
	ACIMA		2
	BUHRAN		1
	ELEM		1
	HÜZÜN		2
	KEDER		2
	MERAK		1
	NEDAMET		1
	PİŞMANLIK		1
	TEESSÜR		1
TELAŞ	1		

Bunun yanında duygunun, insan bedenine dışarıdan girmesiyle üzüntü duygusun yaşandığı eşdizimsel yapılar da kendini göstermektedir. Bu eşdizimsel yapılarda *bas-*, *çök-*, *dol(dur)-*, *otur-* fiillerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Bu fiillerin karşıladığı eylemle, üzüntü duygusu insan bedeninin içerisine; ciğer, göğüs, göz, kalp, yürek, yüz gibi vücudun belirli bölümlerine veya organlara yerleşmektedir. *Bas-*, *çök-*, *otur-* fiillerinde üzüntü duygusunun, insan vücuduna yerleşmesinin yanında insanı huzursuz edici bir etki yaptığı da görülür. Bunu, üzüntü duygusunun olumsuz bir duygu olması ve insanı olumsuz olarak etkilemesi ile açıklayabiliriz:

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisini / Bir şeyi (göğsünü, içini)	AĞIRLIK	BASMAK	2
	EFKÂR		0*
	GARIPLIK		0*
	HÜZÜN		3
	KASVET		2
	KEDER		2
	SIKINTI		3

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisine Bir şeye (iç, yü- rek, gö- ğüs, yüz, göz...)	ACI	ÇÖKMEK	6
	AĞIRLIK		5
	DURGUNLUK		3
	GAİLE		1
	GAM		1
	GARIPLIK		4
	HÜZÜN		8
	KARAMSARLIK		1
	KAS(A)VET		2
	KORKU		1
	KÜSKÜNLÜK		1
	MAHZUNLUK		1
	MELANKOLİ		2
	NEŞESİZLİK		1
	SIKINTI		1
	UMUTSUZLUK		1
ÜMİTSİZLİK	2		

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisini Bir şeyi (iç, yürek, kalp, göz....)	ACI	(+IA)	DOLMAK DOLDURMAK	2
	ACIMA			1
	AZAP			2
	ELEM			1
	ENDİŞE			3
	HÜZÜN			4
	ISTIRAP			1
	KAYGI			1
	NEDAMET			1
	PİŞMANLIK			2
	UMUTSUZLUK			1
	ÜMİTSİZLİK			1
	YEİS			1

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Bir şeye (ciğer, göz, iç)	ACI	OTURMAK	2
	HÜZÜN		1
	KEDER		3
	SIKINTI		1

Üzüntü duygu isminin *kapıl-*, *kaptır-* *uğra-* fiilleriyle olan birlikteliklerinde kişinin üzüntü duygusuna karşı koyamayarak üzüntü etkisine girdiği görülür. Bu eşdizimsel yapılarda üzüntü duygusunun sahip olduğu gücü ve insanı etki altına alma özelliği ortaya çıkmaktadır:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisini	ENDİŞE	+(y)A	KAPILMAK	2
	ESEF			1
	HÜZÜN			0*
	KAYGI			5
	KURUNTU			7
	MERAK			1
	PİŞMANLIK			2
	SIKINTI			2
	TASA			1
	TESSÜR			2
	TELAŞ			4
	UMUTSUZLUK			4
	ÜMİTSİZLİK			3
ÜZÜNTÜ	2			
YEİS	1			

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Kendini	HÜZÜN KARAMSARLIK KEDER MELAL	+A	KAPTIRMAK	2 1 3 1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	ACI AZAP BELA DÜŞ KIRIKLIĞI HAYAL KIRIKLIĞI HÜSRAN İSTIRAP İNKİSAR İŞKENCE KAHIR KEDER MİHNET SIKINTI	+(y)A +(n)A	UĞRAMAK	2 1 4 8 11 1 1 4 4 1 1 2 1

Meydana gelen olumsuz bir olay, karşılaşılan kötü bir durum veya varlık karşısında üzüntüyle tanışan insanın, belirli bir süre devam edecek olan olumsuz durumundan söz edilirken duygu göstergelerinin *çek-* ve *taşı-* fiilleri ile birliktelik kurduğu tespit edilmiştir. Bu eşdizimsel yapılarda insanın sıkıntılı, hoşlanılmayan bir süreç içerisinde olduğu görülür:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi (yüreğinde, içinde)	AZAP EZİKLİK İSTIRAP KEDER	(+I)	TAŞIMAK	1 1 2 2

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
(Bir şeyin)	ACI AZAP CEFA	(+sInI) (+InI)	ÇEKMEK	98 36 1

ÇİLE	8
ELEM	1
EZİYET	6
GAM	4
İSTIRAP	38
İŞKENCE	7
KAHIR	9
KASAVET	5
KAYGI	0*
KEDER	0*
MEŞAKKAT	2
MİHNET	2
PİŞMANLIK	2
SANCI	7
SIKINTI	33
TASA	1
ÜZÜNTÜ	11
ZAHMET	16

Ayrıca sınırlı sayıda olmakla birlikte *tut-* fiilinin *matem* ve *yas* üzüntü göstergeleri ile kurduğu eşdizimsel yapıların duygunun yaşanma sürecini ifade etmede görev üstlendikleri belirlenmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisi	MATEM YAS	TUTMAK	5 16

Üzüntü duygusunun bir güç olarak insan üzerinde yaptığı etkiyle ilgili bazı eşdizimsel yapılar da tespit edilmiştir. Yaşanılan üzüntünün etkisiyle dış görünümdeki değişimleri ifade eden fiiller ile üzüntü göstergelerinin kurduğu bu yapılar şu şekildedir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	ACI			1
	KEDER			1
	TEESSÜR	+(y)A	(İÇİN İÇİN)	2
	ÜMİTSİZLİK	+DAn	AĞLAMAK	1
	ÜZÜNTÜ			1
	YEİS			1

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	ACI	+(y)lA +DAn	KIVRANMAK	8
	DERT			1
	ISTIRAP			2
	KAYGI			1
	KORKU			1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	ACI	+(y)lA +DAn	YÜZÜNÜ BURUŞTURMAK	3
	ELEM			1
	ISTIRAP			1
	SIKINTI			1

Bunun yanında yaşanan üzüntünün şiddetinden, insan üzerindeki büyük etkisinden bahsedilirken *öl-*, bazı üzüntü göstergeleriyle eşdizimsel yapılar oluşturmaktadır:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	AZAP	+DAn	ÖLMEK	1
	KAHIR			12
	KEDER			4
	MERAK			5
	SIKINTI			1
	ÜZÜNTÜ			1

Duygunun dışarıdan fark edilebilir nitelikte olması, bir insanın nasıl bir duygu yaşadığı ile ilgili olarak diğer insanların az çok yorum yapabilmesini sağlayabilmektedir. Üzüntü göstergelerinin bazı fiillerle olan ilişkisinde bu durum görülebilmektedir. İnsan, yaşadığı duygu sonucu yaptığı hareketlerle, yüzünün aldığı şekille yaşadığı duyguyu ele verebilmektedir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisini / Birisi	CANI SIKILMIŞ	GÖR(ÜN)MEK	2
	ÇÖKMÜŞ		3
	DARGIN		1
	ENDİŞELİ		3
	EZİLMİŞ		1
	GARİP		3
	İNCİNMIŞ		2
	KEYİFSİZ		3
	MAHZUN		5
	MUSTARİP		2
	MÜTEESSİR		7
	PERİŞAN		2
	PİŞMAN		2
	TELAŞLI		6
	ÜMİTSİZ		2
ÜZGÜN	9		
ÜZÜLMÜŞ	2		

Sol	Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
Birisi	DARGINLIK	GÖSTERMEK	1
	ISTIRAP		1
	KEDER		1
	MERHAMET		1
	PİŞMANLIK		2
	TEESSÜR		6
	ÜZÜNTÜ		2

Bazı durumlarda üzüntü yaşayan insanın, başkalarına, yaşadığı duyguyu hissettirmemek için çaba harcadığı görülebilmektedir. İçte yaşanan duygunun fiziksel olarak dışa yansıtılmamaya çalışılması üzüntü göstergelerinin *gizle-*, *sakla-* fiilleriyle eşdizimsel yapılar oluşturmasını sağlamıştır:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	ACI	+sInI +(I)nI +(y)I	GİZLEMEK	1
	DERT			1
	ENDİŞE			1
	HAYALKIRIKLIĞI			1
	HÜZÜN			1
	TEESSÜR			2

	TELAŞ UMUTSUZLUK ÜZÜNTÜ YARA		GİZLEMEK	1 1 1 1
--	---------------------------------------	--	----------	------------------

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	AZAP DERT ESEF İSTIRAP KEDER PİŞMANLIK	+sInI +(I)nI +(y)I	SAKLAMAK	1 1 1 1 1 1

İnsanın sosyal ilişkilerinin bir sonucu olarak bir kişinin yaşadığı duygu bir başkasını da ilgilendirebilmektedir. Özellikle sevdiklerinin üzüntülerini paylaşma, onların yaşadıkları olumsuzluklardan çok fazla etkilenmesini önleme veya olumsuzlukları ortadan kaldırmaya çalışma, insanlar arasındaki ilişkilerde sıkça görülmektedir. Bu durum, dilde, üzüntü göstergelerinin *paylaş-*, *bölüş-* fiilleriyle eşdizimsel yapılar kurmasına sebep olmuştur:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	ACI AZAP İSTIRAP KEDER SIKINTI	+(s)InI	PAYLAŞMAK BÖLÜŞMEK	3 1 1 2 1

Olumsuz bir duygu içerisinde olan kişinin yaşadığı duygu, ister istemez başkalarını da etkileyebilmektedir. İncelediğimiz eserlerde, *geç-*, *sirayet et-* fiilleriyle üzüntü göstergelerinin birlikte görüldüğü eşdizimsel yapılar şu şekilde belirlenmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisine (Birisinin)	KEDER HÜZÜN	(+I)	GEÇMEK	1 1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisine (Birisinin)	HÜZÜN NEŞESİZLİK TEESSÜR YEİS	(+I)	SİRAYET ETMEK	2 1 1 1

Duygular üzerine yapılmış araştırmalarda da görüleceği üzere bir duygu içine giren insan, yaşadığı duygunun olumsuz etkilerine karşı, onu kontrol altında tutmak için çaba sarf eder. Bazı durumlarda insan, yaşadığı duygunun kontrol dışına çıkmasına engel olabilirken bazı durumlarda duygunun şiddetinden dolayı denetimi kaybederek dışa yansiyacak şekilde davranışsal tepkiler verebilmektedir.

Örneğin çok öfkelenen bir insan, yaşadığı duyguyu kontrol edemezse, bu duyguyu yaşamasına neden olan varlığa karşı fiziksel saldırı, bağırma gibi tepkilerde bulunabilir. Aynı şekilde çok mutlu olan bir insan yaşadığı duygunun etkisinden dolayı kontrolünü kaybederek hoplayıp zıplayabilir, sevdiklerine sarılabilir.

Üzüntü göstergelerinin bazı fiillerle olan kullanımlarına bakıldığında duyguyu yaşayan insanın yaşadığı bu olumsuz duyguya karşı bir mücadele verdiği görülür. *Dayan-*, *katlan-*, *tahammül et-* ve *yen(eme)-* fiilleri ile kurulan eşdizimsel yapılarda duygulanan kişi, duyguya karşı güç sarf etmektedir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	ACI AZAP CEFA ÇİLE EZİYET İSTIRAP KAHIR SIKINTI	+(y)A	KATLANMAK	1 1 0* 2 1 1 1 5

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	CEFA	+(y)A	TAHAMMÜL ETMEK	1
	MİHNET			1
	İSTIRAP			1
	SIKINTI			1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	ACI	+(y)A	DAYANMAK	4
	ATEŞ			2
	EZİYET			1
	SIKINTI			1
	ÜZÜNTÜ			1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	ACI	+sInI +(I)nI +(y)I	YEN(EME)MEK	2
	İSTIRAP			1
	KURUNTU			1
	MERAK			1
	SIKINTI			4

Üzüntü göstergelerinin bazı fiillerle olan birlikteliklerinden üzüntü duygularının sahip oldukları şiddet ve yoğunluğu ile ilgili bilgi edinebilmekteyiz. *Art-*, *azal-*, *din-*, *hafifle-* fiilleriyle bazı üzüntü göstergelerinin kurduğu eşdizimsel yapılar, incelediğimiz eserlerde şu şekilde belirlenmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	AĞIRLIK	+(s)I	ARTMAK	1
	ACI			2
	DURGUNLUK			1
	ENDİŞE			1
	HÜZÜN			1
	İSTIRAP			1
	KAYGI			1
	KEDER			3
	MAHZUNLUK			1
	MELAL			1
	MERAK			2
	PERİŞANLIK			2
	SIKINTI			9
	TEESSÜR			1
	TELAŞ			2
	UMUTSUZLUK			5
ÜZÜNTÜ	5			

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	HÜZÜN	+(s)I	AZALMAK	1
	KAS(A)VET			1
	KEDER			1
	SIKINTI			1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	ACI	+(s)I	DİNMEK	4
	ISTIRAP			1
	SIZI			3
	ÜZÜNTÜ			1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	ACI	+(s)I	HAFİFLEMEN	3
	BUHRAN			1
	ISTIRAP			2
	SANCI			2
	SIKINTI			1
	ÜZÜNTÜ			2

Belirli bir süreç içerisinde gerçekleşen üzüntü duygusunun sona ermesi, bitmesi ifade edilirken üzüntü göstergelerinin şu fiillerle birlikte kullanıldığı belirlenmiştir: *bit-, dağıt-, dağıt-, geç-, gider-, kurtar-, kurtul-, sıyrıl-*.

Eşdizimsel yapı içerisinde, incelediğimiz eserlerde tespit ettiğimiz bu birliklikleri üzüntü duygusunun def edilmesi, bir mekân olarak görülen üzüntü duygu alanını terk etme ve üzüntü duygusunun kendiliğinden sonlanması şeklinde sınıflandırabiliriz.

Üzüntü duygusunun oluşumu ifade edilirken belirlediğimiz *ıstırap(la) dol-, gam çök-* gibi eşdizimsel yapılara paralel olarak üzüntü duygusunun sona ermesi ifade edilirken de benzer bir mantık işlemektedir. İnsanı saran, insanın içine nüfuz eden üzüntü duygusunun sona ermesi, üzüntü duygusunun insanı terk etmesi şeklinde karşılanabilmektedir. Duygunun sonlanmasında insan, sabit bir durumdadır.

Dağıl-, dağıt- ve gider- fiilleriyle olan birlikteliklerde gördüğümüz bu çeşit üzüntü duygusunun sonlanması, incelediğimiz eserlerde şu şekilde belirlenmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	AZAP	+I +sI	DAĞILMAK	1
	EFKÂR			1
	GAM			2
	KEDER			3
	SIKINTI			6

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisi	EFKÂR	+sInI +(I)nI +(y)I	DAĞITMAK	2
	GAM			1
	KEDER			2
	SIKINTI			3
	ÜZÜNTÜ			1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin Bir şeydeki (İçindeki Ruhundaki)	ACI	+(s)InI +(y)I	GİDERMEK	2
	AĞIRLIK			2
	DURGUNLUK			2
	ENDİŞE			1
	EZİKLİK			1
	KIRGINLIK			1
	KÜSKÜNLÜK			1
	SIKINTI			2
	UMUTSUZLUK			1
	ÜZÜNTÜ			2

Üzüntü göstergelerinin “Üzüntü Duygu İsmi + Fiil” eşdizimsel yapı içerisinde *düş- gir-, gömül- sok-* fiilleriyle bir üzüntü duygusuna girildiği belirtilirken *kurtar-, kurtul- ve sıyrıl-* fiilleriyle bu duygudan çıkıldığı ifade edilebilmektedir. Burada duyulanmış olan kişinin hareket hâlinde olduğu, duygunun ise sabit olduğu görülür:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisini	ACI	+DAn	KURTULMAK	3
	AĞIRLIK			4
	AZAP			3
	BELA			4
	DERT			5
	ISTIRAP			1
	İÇLENME			1
	KAYGI			1
	MERAK			1
	MİHNET			1
	PİŞMANLIK			1
	SIKINTI			14
	ÜZÜNTÜ			5

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisini	ACI	+DAn	SIYRILMAK	2
	DURGUNLUK			1
	EFKÂR			1
	ENDİŞE			1
	HÜZÜN			3
	KAYGI			1
	KEDER			1
	MİHNET			1
	UMUTSUZLUK			2
	ÜZÜNTÜ			1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisini	ATEŞ	+DAn	KURTARMAK	1
	AZAP			1
	BELA			4
	DERT			6
	MERAK			1
	PERİŞANLIK			1
	SIKINTI			4
	TEESSÜR			1
	ÜZÜNTÜ			3
	YEİS			1

Belirli bir süreç sonunda yaşanan olumsuz duygu olan üzüntünün kendiliğinden sonlandığını görebildiğimiz eşdizimsel yapılarda *bit-*, *geç-* fiilleri görev almak-

tadır. Bunun yanında başlangıç ve bitiş zamanları göz önünde bulundurularak bazı üzüntü göstergelerinin *sür-* fiiliyle olan birlikteliklerine rastlanılmıştır:

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	AZAP	+(s)I	BİTMEK	1
	DERT			1
	ISTIRAP			1
	SIKINTI			3
	ÜZÜNTÜ			1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	ACI	+(s)I	GEÇMEK	2
	ENDİŞE			1
	SIKINTI			5
	TASA			1

Sol	Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
Birisinin	ACI	+(s)I	(KISA/UZUN...) SÜRMEK	1
	AZAP			1
	BUHRAN			1
	DURGUNLUK			1
	HÜZÜN			2
	ISTIRAP			1
	SIKINTI			2
	TEESSÜR			1

3.2.2. İsim + Üzüntü Duygu Fiili

İncelediğimiz eserlerde üzüntü duygu fiilinden önce gelen 4 kelime içerisinde yer alan isimler tespit edilerek isim görevindekiler seçilmiştir. Bu isimlere bakıldığında vücut ile ilgili kavramları karşılayan göstergeler dikkat çekmektedir. *Can, gönül, iç, kalp, yürek, yüz* olarak belirlediğimiz vücut ile ilgili bu göstergelerin üzüntü duygu fiili ile olan birlikteliklerine bakıldığında insanların duygulanmanın ifade edilmesinde parça bütün ilişkisi kurduğu görülür. İnsanın bir bütün olarak değil de sadece belirli bir organ veya vücut bölümünde, duygulanmanın gerçekleştiği düşünülmüştür.

Bu eşdizimsel yapılar, toplumun soyut bir niteliğe sahip olunan üzüntünün gerçekleştiği yere nasıl yaklaştığını vermesi bakımından da önem arz etmektedir.

İsim durumundaki *can*, *gönül*, *iç*, *kalp*, *yürek*, *yüz* göstergelerinin incelediğimiz eserlerde tespit ettiğimiz, birlikte oldukları üzüntü duygu fiilleri ve kullanım sıklıkları şu şekildedir:

Sol	Ek	Duygu Göstergesi	Sıklık
CAN	+(in) ₁	ACIMAK	1
		SIKILMAK	93
		ÜZÜLMEK	2
		ÜZMEK	1
		YAKMAK	8
		YANMAK	5

Can göstergesiyle *acımak* duygu göstergesinin kurduğu eşdizimsel yapılarda daha çok fiziksel acı söz konusudur. Sadece 1 kez üzüntü ile ilgili olarak kullanımı tespit edilmiştir.

Sol	Ek	Duygu Göstergesi	Sıklık
GÖNÜL	+(ün) _ü	ALINMAK	1
		İNCİTMEK	1
		KAVURMAK	1
		KIRILMAK	2
		KIRMAK	7
		YANMAK	1
		YARA ALMAK	1
		YIKMAK	2

Sol	Ek	Duygu Göstergesi	Sıklık
İÇ	+(in) _i	ACIMAK	2
		BURKMAK	4
		BURKULMAK	29
		CİZ ETMEK	3
		DARALMAK	5

İÇ		EZİLMEK	13
		EZMEK	2
		FENA OLMAK	5
		FENALAŞMAK	2
		KAN AĞLAMAK	4
		KARAR(T)MAK	9
		PARALANMAK	0*
		PARÇA PARÇA ETMEK	3
		PARÇALA(N)MAK	2
		SIKILMAK	8
		SIKMAK	3
		SIZLAMAK	17
		YAKMAK	10
		YANMAK	21
	ZİNDANLAŞMAK	1	

Sol	Ek	Duygu Göstergesi	Sıklık
KALP	+(in)i	BURKMAK	3
		BURKULMAK	3
		EZİLMEK	1
		İNCİTMEK	1
		KARARMAK	1
		KIRILMAK	7
		KIRMAK	10
		MAHZUN OLMAK	1
		PARÇALA(N)MAK	3
		PARÇA PARÇA OLMAK	2
		PARÇA PARÇA ETMEK	2
		SIZLAMAK	1
		ÜZMEK	1
		YANMAK	1

Sol	Ek	Duygu Göstergesi	Sıklık
YÜREK	+(in)i	ACIMAK	1
		BURKMAK	5
		BURKULMAK	8
		CİZ ETMEK	3
		DAĞLA(N)MAK	6
		DARALMAK	9
		DAYANMAMAK	8

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

YÜREK	DİDİK DİDİK ETMEK	1
	ERİMEK	2
	ERİTMEK	1
	EZİLMEK	3
	EZMEK	4
	GÖZ GÖZ OLMAK	1
	KAN AĞLAMAK	1
	KARARMAK	0*
	KAVRULMAK	1
	KIRMAK	1
	PARALAMAK	5
	PARÇA PARÇA ETMEK	1
	PARÇA PARÇA OLMAK	2
	PARÇALAMAK	8
	PARÇALANMAK	6
	SIZLA(T)MAK	10
	ÜZÜLMEK	1
YAKMAK	10	
YANMAK	13	
YARALA(N)MAK	1	
YIKILMAK	2	

Vücudun içi ile ilgili göstergeler yanında vücudun dış organlarından biri olan *yüz*, yaşanan duygunun ifade edilmesinde görev alabilmektedir. Özellikle kötü düşünce, düşünmenin yoğun olarak hissedildiği bazı duygu fiillerinde yüzün aldığı şeklin, üzüntü duygularının ifade edilmesinde rol oynadığı görülmüştür:

Sol	Ek	Duygu Göstergesi	Sıklık
YÜZ	+İ	BULUTLANMAK	7
		HÜZÜNLENMEK	2
		KARARMAK	14
		SARARMAK	6

3.2.3. Zarf + Üzüntü Duygu Fiili

İncelediğimiz eserlerde üzüntü duygu fiilleri ile beraber *aşırı, için için, müt-hiş, adamakıllı, son derece, biraz, içten içe, gizli gizli, fevkalade, az, çok* gibi birçok zarf görevindeki göstergelerin kullanıldığı görülmüştür. Fakat bunlar arasında yer alan *için için, içten içe, gizli gizli* zarfları birlikte olduğu üzüntü duygu fiiline kattığı anlamlar yönünden dikkat çekmektedir.

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

İçin için ve *içten içe* ile olan birlikteliklerle, duygulanmanın yoğun bir şekilde yaşandığı ifade edilmektedir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
İÇİN İÇİN	ACIMAK	1
	AĞLAMAK	15
	ERİMEK	3
	ÜZÜLMEK	1
	YANMAK	5

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
İÇTEN İÇE	KEDERLENMEK	1
	ÜZÜLMEK	2

Üzüntü duygu fiillerinin *gizli gizli* ile olan eşdizimsel yapılarda duygunun dışa yansıtılmadan yaşandığı ifade edilir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
GİZLİ GİZLİ	HÜZÜNLENMEK	1
	TASALANMAK	1
	ÜZÜLMEK	1

3.2.4. Üzüntü Duygu İsmi + İsim

İsim tamlaması şeklindeki bu eşdizimsel yapıda üzüntü göstergesi tamlayan unsurdur. Sıklıkla birlikte olduğu tamlanan görevindeki isimler ise şu şekilde belirlenmiştir: *Duygu(su)*, *his(si)*, *kaynak(t)*, *iç(inde)*, *bulut(u)*, *gölge(si)*, *sis(i)*.

“Üzüntü Duygu İsmi + Fiil” eşdizimsel yapıları içerisinde de gördüğümüz *duy-*, *hisset-* fiillerine benzer olarak üzüntü göstergelerinin bu yapı içerisinde *duygu* ve *his* isimleriyle birlikteliği görülür. Daha çok *duygu* ismiyle birlikteliğini tespit ettiğimiz eşdizimsel yapılar şunlardır:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
ACIMA	DUYGUSU	9
EZİKLİK		1
EZİLME		1
PİŞMANLIK		2
SUÇLULUK		30
ÜMİTSİZLİK		1

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
ACIMA	HİSSİ	1
HÜZÜN		1
NEDAMET		1
PİŞMANLIK		2
ÜMİTSİZLİK		2

Üzüntü göstergelerinin birlikte olduğu bir diğer tamlanan durumundaki isim ise *kaynak*'tır Diğer duygu göstergeleriyle de eşdizimsel yapı içerisinde kendini gösteren *kaynak* göstergesi, duygunun ortaya çıkmasına sebep olan varlık, olay veya durumları karşılamaktadır:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
İSTIRAP	KAYNAĞI	2
ÜZÜNTÜ		1
VİCDAN AZABI		1

Mutluluk göstergelerinin eşdizimsel yapısında olduğu gibi üzüntü göstergelerinde de *içinde*, bir tamlanan olarak, eşdizimsel yapılarda sıklıkla yer alır:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
ACI	İÇİNDE	5
AZAP		8
ELEM		1
ENDİŞE		6
ESEF		1
EZİKLİK		2
HÜZÜN		5
İSTIRAP		12
İNFİAL		1
KAHIR		2
KEDER		5
KURUNTU		1
NEDAMET		1
NEŞESİZLİK		1
PERİŞANLIK		2
PİŞMANLIK		4
SIKINTI		20
TASA		3
TEESSÜR		6
TELAŞ		4
UMUTSUZLUK	4	

ÜMİTSİZLİK	İÇİNDE	8
ÜZÜNTÜ		4
YAS		1
YEİS		9

Üzüntü göstergelerinin, *bulut, gölge, sis* isimleriyle kurduğu eşdizimsel yapılar oldukça dikkat çekicidir. Anlam yönünden insana olumsuz çağrışımlar yaptıran bu isimlerin, üzüntü duyan insanın daha çok fiziksel görünümünden bahsedilirken kullanıldığı belirlenmiştir. Yüzde, gözde bir kararmanın, durgunluğun söz konusu olduğu durumları ifade etme sırasında bu eşdizimsel yapılarla karşılaşmaktayız:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
ENDİŞE	BULUTU	1
HÜZÜN		1
KAYGI		1
KEDER		1
ÜZÜNTÜ		1

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
HÜZÜN	GÖLGESİ	1
ÜZÜNTÜ		1

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
GAM	SİSİ	1
KEDER		1

3.2.5. İsim + Üzüntü Duygu İsmi

Üzüntü göstergelerinin tamlanan durumunda olduğu isim tamlamalarında dikkati çeken isimler şunlardır: *Aşk, can, gönül, hasret, iç, sevda, yürek*.

Dert, kaygı ve korku duygu göstergelerinin *can* ismiyle birlikteliklerinin görüldüğü cümlelerde, insanın, yaşayabileceği hayatî tehlikeden dolayı korku ile karışık bir üzüntü içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

Bunun yanında *can* ismiyle birlikte sıklıkla gördüğümüz *sıkıntı* duygu göstergesinin bu eşdizimsel yapı ile hoşlanılmayan, istenildiği şekilde gerçekleşmemiş durumlar karşısında yaşanan duyguyu ifade ettiği belirlenmiştir.

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
CAN	DERDİ	5
	KAYGISI	3
	KORKUSU	1
	SIKINTISI	45

Gönül, *iç*, *yürek* isimleri üzüntü duygusunun oluştuğu yeri belirten göstergeler olarak, tamlayan görevinde, üzüntü göstergeleriyle birlikte eşdizimsel bir yapı oluşturmaktadır. İncelediğimiz eserlerde belirlediğimiz bu türden yapılar şunlardır:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
GÖNÜL	ACISI	4
	AZABI	1
	BELASI	0*
	ÇÖKÜŞÜ	0*
	DARLIĞI	0*
	ESEFİ	1
	KIRGINLIĞI	1
	ÜZÜNTÜSÜ	2
	YARASI	2

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
İÇ	ACISI	1
	KIRIKLIĞI	1
	SIKINTISI	12
	YANGINI	1

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
YÜREK	ACISI	6
	AĞRISI	0*
	DARLIĞI	0*
	EZİKLİĞİ	1
	ISTIRABI	1
	SIKINTISI	2
	ÜZÜNTÜSÜ	2
YARASI	0*	

İsim tamlaması yapısı içerisinde üzüntü göstergelerinin birlikte olduğu diğer isimler ise *hasret*, *aşk* ve *sevda*'dır. Tamlayan unsuru olarak karşımıza çıkan bu isimler, üzüntü duygusunun sebebinin belirtmektedirler. Bunun yanında bu tür eşdizimsel yapılarda tamlanan durumundaki üzüntü göstergelerinin, yaşanan duygunun insan üzerindeki olumsuz etkisini belirten veya olumsuz etki yapabilecek göstergelerden oluştuğu görülür:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
HASRET	ACISI	1
	ATEŞİ	1
	YANGINI	1

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
SEVDA AŞK	ACISI	3
	ATEŞİ	4
	ODU	4

3.2.6. Üzüntü Duygu Sıfatı + İsim

Üzüntü göstergesinin sıfat durumunda olduğu bu türden eşdizimsel yapılarda bazı varlıkların nitelikleri, üzüntü göstergeleriyle belirtilmiştir.

Bunlar arasında üzüntü duygusunu yaşayan kişinin durumu, görünümü bu eşdizimsel yapılarda en dikkat çekenidir. Üzüntü duygusunu yaşayan insanın dışa yansıyan durumu göz önünde bulundurularak, sergilediği davranışların, yüzünün

* Söz konusu birlikteliklere, sadece *Türkçe Sözlük*'te rastlanılmıştır.

durumunun, bakışlarının, sesinin üzüntü göstergeleriyle nitelendirildiği belirlenmiştir.

Duygularanan kişinin bir bütün olarak hâli nitelenirken üzüntü duygu sıfatı, *hâl* ve *tavır* isimleriyle kullanılabilir.

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
ACI	TAVIR	1
KAYGILI		1
KIRGIN		2
MAHZUN		3
PERİŞAN		2
ÜMİTSİZ		2
ÜZGÜN		1
ÜZÜNTÜLÜ		1

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
EZİLMİŞ	HÂL	2
KÜSKÜN		1
PERİŞAN		4
ÜMİTSİZ		2
ÜZGÜN		1

Bunun yanında üzüntü duygusu yaşayan kişinin hareketlerinde görülen yavaşlama, durgunluk şu sıfat tamlamalarında kendini göstermektedir:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
GAMLI	DURGUNLUK	1
HÜZÜNLÜ		1
SİTEMLİ		1

Şu eşdizimsel yapılarda, bir davranış olarak kişinin bakışlarının, üzüntü duygusunun ifade edilmesinde önem arz ettiğini göstermektedir.

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
HAZİN	BAKIŞ	1
KAYGILI		3
KÜSKÜN		1
MAHZUN		3
PERİŞAN		1
SİTEMLİ		4
YARALI		1
YIKKIN		1

Üzüntü duygusunun eşdizimsel yapılarına bakıldığında daha çok *yüz* ve *göz*de kendini belli ettiği görülmektedir. İncelediğimiz eserlerde *göz* ve *yüz* isimlerinin üzüntü duygu sıfatı ile nitelendirildiği birliktelikler, şu şekilde belirlenmiştir:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
EFKARLI	GÖZ	1
ENDİŞELİ		1
GAMLI		1
GARİP		1
HÜZÜNLÜ		2
KAYGILI		1
KEDERLİ		2
MAĞMUM		1
MAHZUN		6
MUSTARİP		2
PERİŞAN		1
SİTEMLİ		1
ÜZGÜN		2
ÜZÜNTÜLÜ		1

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
ENDİŞELİ	YÜZ	1
HÜZÜNLÜ		3
KAYGILI		1
KEDERLİ		4
MAHZUN		4
MUSTARİP		5
NEŞESİZ		1
PERİŞAN		2
TASALI		3
ÜZGÜN		3
ÜZÜNTÜLÜ		3

Bedenin içi ile ilgili olarak *gönül* ve *yürek* isimlerinin “üzüntü duygu sıfatı + isim” eşdizimsel yapıları içerisinde, meydana gelen olumsuzluklardan etkilenerek üzülen insanı ifade etmek için kullanıldığı belirlenmiştir. Bu isimlerin birlikte olduğu üzüntü duygu sıfatlarına bakıldığında *gönül* ve *yürek*, daha çok fiziksel yönden hasara uğramış (yaralanmış, kırılmış, yanmış...) varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
KIRIK	GÖNÜL	1
MAHZUN		3
YARALI		2

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
DAĞLANAN	YÜREK	1
DERTLİ		2
ODLU		2
ÜZGÜN		2
YANIK		2
YARALI		1

Üzüntü içerisindeki kişinin fiziksel görünümü yanında konuşmalarında kullandığı ses de, içinde bulunduğu duyguyu ele vermektedir. 54 kez üzüntü göstergeleleriyle birlikte tespit ettiğimiz *ses* isminin yer aldığı eşdizimsel yapılar şunlardır:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
ACI	SES	8
DARGIN		2
ELEMLİ		2
ENDİŞELİ		2
EZİK		4
GAMLI		6
HÜZÜNLÜ		2
KEDERLİ		4
KÜSKÜN		2
MAHZUN		3
MATEMLİ		1
ÜMİTSİZ		1
ÜZGÜN		1
ÜZÜNTÜLÜ		1
YANIK		12
YARALI		1

Üzüntü duygu sıfatlarının, duygulanan insan dışındaki varlıkları da nitelediği eşdizimsel yapılarda görülmektedir. Bu varlıkları üzüntü duygusunun yaşandığı zaman, ortamlar; üzüntü duygusuna sebep olanlar; üzüntü duygusunu çağrıştıran varlıklar şeklinde gruplara ayırabiliriz.

Üzüntü duygusunun yaşandığı zamanı bildiren isimler *ân*, *gün*, *saat* ve *zaman* olarak tespit edilmiştir:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
AZAPLI	ÂN	1
SIKINTILI		1
UMUTSUZ		2
ÜMİTSİZ		3

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
ACI	GÜN	6
ACIKLI		1
ACILI		2
AZAPLI		1
BUHRANLI		2
DERTLİ		2
GAİLELİ		1
KAHIRLI		1
KARA		5
SIKINTILI		8
TASALI		1
ÜZÜNTÜLÜ		1

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
ACI	SAATLER	1
SIKINTILI		1
ÜMİTSİZ		1

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
DERTLİ	ZAMAN	1
GAMSIZ		1
SIKINTILI		1

İncelediğimiz eserlerde *manzara* isminin *acı*, *ümitsiz* ve *üzücü* göstergeleriyle birlikteliği saptanmıştır:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
ACI	MANZARA	1
ÜMİTSİZ		1
ÜZÜCÜ		1

Üzüntüye sebep olan etkenler arasında yer alan istenilmeyen, hoşça gitmeyen, kötü *söz* ve *haber* isimlerinin, üzüntü göstergeleriyle sıfat tamlaması içerisinde birlikteliklerine rastlanılmıştır. İnsanı üzüntüye sürükleyebilecek özelliklere sahip olan *haber* ve *söz* ile ilgili olarak incelediğimiz eserlerde belirlediğimiz eşdizimsel yapılar şunlardır:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
ACI	HABER	2
FENA		4
KARA		3
ÜZÜCÜ		1
ÜZÜNTÜLÜ		1

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
ACI	SÖZ	3
HAZİN		1
İNCİTİCİ		2
KASVETLİ		1

Bunun yanında “üzüntü duygu sıfatı + isim” şeklindeki eşdizimsel yapısı içerisinde, insanda üzüntü duygusunu çağrıştıran müzik ile ilgili isimlere de rastlamaktayız. Üzüntü göstergeleriyle birlikteliğini belirlediğimiz bu isimler *melodi*, *şarkı* ve *türkü*’dür

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
HAZİN	MELODİ	1
MAHZUN	ŞARKI	1
YANIK	TÜRKÜ	1

Üzüntü göstergelerinin sıfat görevinde mutluluk ve mutlulukla ilgili göstergelerle birlikteliği saptanmıştır. İçinde bulunulan olumlu duruma rağmen yaşanan mutluluğun tam olmadığı dile getirilirken karşılaştığımız bu tür eşdizimsel yapılara incelediğimiz eserlerde şu şekilde rastlanılmıştır:

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
ACILI	SEVİNÇ	1
BURUK		1
HÜZÜNLÜ		1

Duygu Göstergesi	Sağ	Sıklık
ACI	GÜLÜMSEME GÜLÜMSEYİŞ TEBESSÜM	8
ACILI		4
BURUK		7
DARGIN		1
HAZİN		2
HÜZÜNLÜ		3
UMUTSUZ		1
ÜZGÜN		1

3.2.7. Sıfat + Üzüntü Duygu İsmi

“Sıfat + Üzüntü Duygu İsmi” eşdizimsel yapıları içerisinde, soyut nitelikteki üzüntü duygusunu karşılayan göstergelerin, genel olarak, duygunun dışı yansıdığı ve oluştuğu yere göre, şiddetine göre, insan üzerindeki etkisine göre, bir sıfat tarafından nitelendiği belirlenmiştir.

Yukarıda diğer eşdizimsel yapılarda kendini gösteren *göz* ve *yüz* bu eşdizimsel yapıda da karşımıza çıkmaktadır. Duygunun dışı yansıdığı yer, göz önünde bulundurularak oluşmuş bu eşdizimsel yapılar şunlardır:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
GÖZLERİNDEKİ	ACI	2
	EFKAR	1
	ENDİŞE	4
	ISTIRAP	1
	KAYGI	1
	KEDER	1

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
YÜZÜNDEKİ	ENDİŞE	3
	HÜZÜN	1
	KAYGI	1
	KEDER	3
	SIKINTI	1
	TASA	1
	ÜZGÜNLÜK	1
	ÜZÜNTÜ	1
	YEİS	1

Duyguya, toplum tarafından, içte oluşan ve yerleşen bir varlık gibi bakılması, *iç* ve *yürek* göstergelerinin yer aldığı aşağıdaki eşdizimsel yapıların oluşmasında etkili olmuştur:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
İÇİNDEKİ	ACI	4
	ATEŞ	4
	AZAP	2
	DARGINLIK	1
	ENDİŞE	1
	EZİKLİK	2
	GAM	1
	HÜZÜN	2
	ISTIRAP	3
	KAHIR	1
	KASAVET	1
	OD	1
	SIKINTI	7
	ÜMİTSİZLİK	2
	ÜZÜNTÜ	1
YARA	3	

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
YÜREĞİNDEKİ	ACI	5
	ATEŞ	1
	ISTIRAP	1
	KASVET	1
	OD	1
	SIKINTI	6
	YARA	1

İnsanın istenmeyen olaylar ve durumlar sonrası yaşadığı üzüntü duygusu her zaman aynı ölçüde, şiddette olmayabilir. Bu, yaşanan olumsuzluğun niteliğine ve insanın kişisel özelliklerine göre farklılık arz eder. İncelediğimiz eserlerde üzüntü duygu ismi ile karşılanan duygunun, şiddet yönünden ölçüsü belirtilirken sıklıkla karşımıza çıkan sıfatlar *ağır, büyük, dehşetli, derin, hafif, korkunç, küçük, müthiş* olarak belirlenmiştir:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
AĞIR	ACI	1
	GAM	1
	HÜZÜN	1
	KAHIR	1
	KAYGI	1
	KEDER	2
	MELAL	2

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
BÜYÜK	ACI	10
	ACIMA	1
	AZAP	3
	BELA	2
	DERT	2
	DURGUNLUK	1
	ENDİŞE	3
	EZİNTİ	1
	HÜZÜN	1
	ISTIRAP	5
	KEDER	3
	MATEM	1
	PERİŞANLIK	1
	SIKINTI	4
	TEESSÜR	6
	ÜMİTSİZLİK	2
ÜZÜNTÜ	5	
YEİS	1	

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
DERİN	ACI	3
	ACIMA	3
	AZAP	2
	ELEM	2
	ENDİŞE	2
	ESEF	2
	HÜZÜN	3
	İNFİAL	1
	ISTIRAP	4
	KASVET	3
	KEDER	4
	TEESSÜR	2
	NEDAMET	1
	ÜZÜNTÜ	2
	YEİS	3

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
HAFİF	DURGUNLUK	1
	HÜZÜN	5
	SİTEM	1

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
KORKUNÇ	ACI	1
	BUHRAN	1
	SIKINTI	1
	YARA	2

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
KÜÇÜK	ACI	2
	ENDİŞE	1
	KAYGI	1
	PİŞMANLIK	1
	SIKINTI	3
	VİCDAN AZABI	1

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
MÜTHİŞ	ACI	4
	AZAP	1
	BUHRAN	1
	HÜZÜN	2
	ISTIRAP	1
	PİŞMANLIK	2

İncelediğimiz eserlerde üzüntü göstergeleriyle birlikteliğini tespit ettiğimiz *acı* ve *tatlı* sıfatlarının da burada belirtilmesi uygun olacaktır. Bu iki sıfatın birlikte oldukları duygu göstergeleriyle ilgili tespit ettiğimiz eşdizimsel yapılar şunlardır:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
ACI	ISTIRAP	1
	PİŞMANLIK	1
	UMUTSUZLUK	1
	ÜMİTSİZLİK	1

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
TATLI	EZİKLİK	1
	HÜZÜN	2
	KURUNTU	1

Duygunun şiddetiyle ilişkili olmasına rağmen üzüntü göstergeleriyle birlikte kullanılmış olan bazı sıfatların, duygunun insan üzerindeki etkisini öne çıkar-

ran bir anlam taşıdığı görülmüştür. Bu sıfatları *dayanılmaz*, *onulmaz*, *yürek / kalp / iç burkan* şeklinde sıralayabiliriz:

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
DAYANILMAZ	ACI	9
	ACIMA	1
	AĞIRLIK	1
	DERT	1
	HÜZÜN	1
	PİŞMANLIK	1
	SIKINTILAR	2

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
YÜREK / KALP / İÇ BURKAN	ACI	1
	HÜZÜN	2
	PİŞMANLIK	1
	SIZI	1

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
ONULMAZ	KEDER	2
	SIKINTI	1
	YARA	2

Bir insanın yaşadığı duygunun bir başkası tarafından tam olarak anlaşılması oldukça güçtür. Bu durum duygu göstergelerinin birlikte kullanıldıkları sıfatlara da yansımıştır. İncelediğimiz eserlerde duygu göstergeleriyle birlikteliği görülen bu türdeki sıfatlar şunlardır: *acayip*, *anlatıl(a)maz*, *garip*.

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
ACAYİP	DURGUNLUK	2
	ISTIRAP	1
	TEESSÜR	1
	ÜZÜNTÜ	2

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
ANLATIL(A)MAZ	ACI	1
	HÜZÜN	1
	SIKINTI	2
	PİŞMANLIK	1
	KIRGINLIK	1

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
GARİP	ACI	1
	ACIMA	2
	DURGUNLUK	3
	EZA	1
	HÜZÜN	2
	KEDER	1
	MAHZUNLUK	1
	ÜZÜNTÜ	1

Dışa yansımayan bir niteliği ile duygu göstergelerinin *gizli* sıfatı ile birlikte oluşturduğu eşdizimsel yapılarla da karşılaşmıştır

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
GİZLİ	ACI	1
	DERT	6
	ENDİŞE	3
	HÜZÜN	1
	KAHIR	1
	KAYGI	3
	SİTEM	1
	YARA	4

Aslen bir sayı sıfatı olmasına rağmen ‘çok, pek çok’ anlamında duygu göstergeleriyle birlikteliğini belirlediğimiz *bin*, *bin bir* sıfatlarının kurduğu eşdizimsel yapılar şu şekilde belirlenmiştir.

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
BİN / BİN BİR (TÜRLÜ)	BELA	10
	CAN SIKICI	1
	GAİLE	1
	İÇ EZİLMESİ	1
	KAHIR	1
	PİŞMANLIK	1
	SIKINTI	1
	TASA	1

Bunların yanında üzüntü göstergelerinin fiillerle olan ilişkisi içerisinde gördüğümüz *çek-* ve *duy-* fiillerinin *sıfat fiil* şeklinde üzüntü duygularıyla birlikte eşdizimsel yapılar oluşturduğu belirlenmiştir.

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
ÇEKTIĞİ	ACI	8
	AZAP	3
	İSTIRAP	3
	MİHNET	1
	SIKINTI	1
	ÜZÜNTÜ	1

Sol	Duygu Göstergesi	Sıklık
DUYDUĞU	ACI	9
	ELEM	1
	EZİKLİK	1
	HÜZÜN	2
	İSTIRAP	3
	PİŞMANLIK	2
	ÜZÜNTÜ	3

3.2.8. Kısaltma Grupları Şeklindeki Eşdizimsel Yapılar

Kısaltma grupları şeklindeki eşdizimsel yapılarda üzüntü göstergeleri *dolu, yüklü, iç, yürek* isimleriyle sıkça birlikte görülmektedir.

Bu birliktelikler, kısaltma grupları arasında yer alan *ısınat grubu* ve *vasıta grubu* içerisinde gerçekleşmektedir.

3.2.8.1. İsnat Grubu Şeklindeki Eşdizimsel Yapılar

İsnat grubu şeklindeki eşdizimsel yapılarda üzüntü göstergeleri, ısınat edilen isim unsuru olarak, *iç* ve *yürek* kelimeleriyle birliktelik kurdukları tespit edilmiştir:

Sol	Ek	Duygu Göstergesi	Sıklık
İÇ	+i	BURUK	1
		ENDİŞELİ	1
		EZİK	1
		YARALI	1

Sol	Ek	Duygu Göstergesi	Sıklık
YÜREK	+i	KIRGIN	1
		KIRIK	2
		ODLU	1
		YANIK	1
		YARALI	2

3.2.8.2. Vasıta Grubu Şeklindeki Eşdizimsel Yapılar

Duygu göstergesinin birinci unsur olduğu bu eşdizimsel yapılarda üzüntü göstergesi, *dolu* ve *yüklü* isimleriyle genellikle *vasıta durumu eki* olan +IA'yı alarak birliktelik kurmaktadır. Bazı durumlarda +IA ekini almadan kullanıldığı belirlenmiştir.

Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
ACI	(+IA)	DOLU	3
AZAP			3
ENDİŞE			1
GAM			1
HÜZÜN			5
ISTIRAP			6
KASVET			1
KEDER			1
NEDAMET			1
PİŞMANLIK			1
SİTEM			3
ÜZÜNTÜ			1

Duygu Göstergesi	Ek	Sağ	Sıklık
AZAP	(+IA)	YÜKLÜ	1
ENDİŞE			1
HÜZÜN			1
KAHIR			1
KEDER			1

4. BÖLÜM

MUTLULUK VE ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİNDE METAFOR VE METONOMİLER

4.1. MUTLULUK VE ÜZÜNTÜ METAFORLARI

Soyut nitelikteki duyguların ifade edilmesinde metaforlar büyük görev üstlenmektedirler. Toplumun farklı kavram alanları arasında benzerlik kurması ile bir kavram, başka bir kavramdan yararlanılarak ifade edilebilmektedir¹⁶

Söz varlığımızdaki mutluluk ve üzüntü göstergeleri ile bu göstergelerin incelediğimiz eserlerdeki eşdizimsel yapıları esas alınarak tespit ettiğimiz metaforlar şunlardır¹⁷:

4.1.1. Mutluluk Metaforları

Kövecses, *Emotion and Metaphor* adlı eserinde dildeki duygu göstergelerinin kullanımlarına bakarak, mutluluk ile ilgili kavramsal metaforları belirlemeye çalışmıştır (2000:24-25).

Bu metaforlara bakıldığında toplumun mutluluk ile şu kavramsal alanlar arasında benzerlik ilişkisi kurduğu görülmektedir: YUKARI, CENNET, IŞIK, CANLILIK, SICAK, SAĞLIK, CANLI VARLIK, KAPTAKİ SIVI, SARHOŞLUK, DELİLİK, GÜÇ.

Yaptığımız incelemede, mutluluk metaforları ile ilgili olarak Kövecses'inkine benzer sonuçlara ulaşılmıştır:

¹⁶ *Metaforlarla* ilgili olarak bk. s. 27-35.

¹⁷ Bu incelemede, diğer araştırmacıların da kullandığı metotlar uygulanarak gerek deyimler, gerekse duygu göstergelerinin eşdizimsel yapıları metinler içerisinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Aşağıda kavramsal metaforlar, diğer araştırmacıların yaptığı gibi büyük harflerle ve küçük yazı tipi boyutunda gösterilmiş (başlıklar hariç) ve bununla ilişkili deyimler, eşdizimsel yapılar sıralanmıştır:

4.1.1.1. Beden, Mutluluğun Kabıdır

Kövecses duygu metaforlarından BEDEN, DUYGUNUN KABIDIR kavramsal metaforunu, “öfke” duygusunu göz önünde tutarak şu şekilde açıklamaktadır:

Öfkenin somutlaştırılması amacıyla kullanılan KAP metaforu, öfkenin çeşitli özelliklerini içermektedir. Yoğunluğunun (ile doldu), kontrolünün (içinde tuttu), kontrolün kaybedilmesinin (içinde tutamadı), tehlikeliliğinin (patladı), ifade edilmesinin (açığa vurdu/gösterdi) somutlaştırılmasına izin vermektedir (Kövecses, 2000: 147).

Mutluluk göstergelerinde de KAP metaforu, önem arz eder. Diğer duygularda olduğu gibi BEDEN, MUTLULUĞUN BİR KABIDIR kavramsal metaforu, mutluluk göstergelerinin kullanımlarında kendini göstermektedir. Kişinin yaşadığı bir olay sonrası sanki somut varlık gibi beden içerisine girip yerleşebildiği gibi, beden içerisinde, bir giriş yapmaksızın da ortaya çıkabilmekte, uyanabilmekte, doğabilmektedir.

Özellikle mutluluk göstergelerinin karşıladığı duygunun vücut içerisindeki yeri belirtilirken *iç* kelimesinin çok sık kullanıldığı belirlenmiştir. Bunun yanında duyguların evi olarak görülen *yürek, kalp, gönül* gibi organ isimleriyle birlikte kullanımları da dikkat çekmektedir:

İçinde gurura, emniyete, *sevince* benzer bir şey vardı. (Buğra_KA:70).

...*içinize bir rahatlık gelmiş*. (Tanpınar_SAE:256).

Bu büyük *sevince yüreği dar geliyordu*.(Uçuk:149).

Ayrıca yaşanan duyguların sebep olduğu fizyolojik değişimlerin, davranışların dışarıdan belli olduğu *yüz, göz* organları içerisine de toplumun mutluluk duygusunu koyduğu görülmüştür:

...*yüzündeki sevinci saklayamadı*. (Sepetçioğlu_A:12).

...*gözlerinde* hayret ve *sevinç* vardı.(Safa_MNK:222).

...*yüzündeki mutluluk* artıyordu. (Kemal:124).

4.1.1.2. Mutlu Olmak, Serinlemektir

Olumsuz bir durumdan olumlu bir duruma geçme sırasında yaşanan duygu kavramını belirten bazı duygu göstergelerinin kullanım yerlerine bakıldığında toplumun yaşanan iyi olayların, alınan iyi haberlerin, insana sıkıntı veren, acı veren dertlerin sona ermesi, azalmasını ifade etmek için SERİNLİK kavramsal alanından yararlandırdığı tespit edilmiştir.

İnsanın yaşadığı kötü olaylar, sıkıntılar ve bu olumsuzlukların sürekli olarak canlı kalması ile (kötü olay veya durumu düşünerek, hatırlayarak) duyulan huzursuzluk, *sıkıntı* ve *üzüntü*nün ATEŞ kavramsal alanına başvurularak ifade edilmesine sebep olmuştur. Sıkıntı ve üzüntülerin meydana gelen bir gelişmeyle son bulmasını dile getiren ifadeleri göz önünde bulundurduğumuzda Kövecses(2000:25)'in üzüntü metaforları arasında belirttiği ÜZÜNTÜ, BİR ATEŞTİR kavramsal metaforuna karşıt olarak, MUTLU OLMAK, SERİNLEMEDİR şeklinde bir kavramsal metaforun varlığını ileri sürebiliriz.

Türkçe Sözlük'te birer mutluluk göstergesi olarak yer alan *serinleme*, *serinlemek*, *serinlik*, *serinlik vermek*, *su serpilmek*, *yüreği serinlemek*, *yüreği soğumak*, *yüreğine soğuk su serpilmek*, *yüreğine su serpmek*, *yüreğini serinletmek* göstergelerinde bu kavramsal metaforu görmek mümkündür.

Akça Kızın yüreği yandı. Ersagun Beyin gülümsemesi bir *serinlik vermedi*. (Sepetçioğlu_A:252).

Bizansın sonunu görüyor, günlerdir kavru lan *yüreğine serin sular serpildiğini* hissediyordu. (Sepetçioğlu_K:279).

Neşide'nin kezzapla yanmış, çirkinleşmiş, belki de kör olmuş çehresi gözünün önüne geldi, *içi serinledi*.(Karay_KT:240).

Daimi bir havadis ve telgraf yağmuru altında *yürekleri serinler*. (Karaosmanoğlu_Y:120).

4.1.1.3. Mutlu Olmak, Yükten Kurtulmaktır

Kövecses'in (2000:25) üzüntü ile ilgili kavramsal metaforlar içerisinde verdiği ÜZÜNTÜ, YÜKTÜR'e zıt olarak söyleyebileceğimiz MUTLU OLMAK, YÜKTEN KUR-

KURTULMAKTIR kavramsal metaforunu, olumsuz bir durumdan olumlu bir duruma geçiş sırasında ortaya çıkan mutluluk kavramlarını karşılayan göstergelerin kullanıldığı cümlelerde görmekteyiz. Bu kullanımlarda, insan taşıdığı sıkıntı verici dertlerden, üzüntülerden kurtularak rahatlamakta, mutlu olmaktadır.

Söz varlığımızda bu kavramsal metafor ile ilgili *hafif, hafifleme, hafiflemek, hafifletme, hafifletmek, hafifleyiş, hafiflik, içini dökmek, yüreği hafiflemek* göstergelerini görmek mümkündür:

Kendini *hafiflemiş* ve mesut hissediyordu. (Uçuk:88).

İçinde inanılmaz bir *hafiflik*. Sevinmeye benzer bir *hafiflik*. (Bener:116).

Unu biter bitmez öylesine sevindi ki... Bir kuş gibi *hafifledi*. Neredeyse kanat takıp uçacaktı. (Kemal:477)

Ve *omuzlarından bir yük kalkmış gibi* kendini *hafif* hissediyordu (Adıvar_SB:386)

Ancak *içini dökmesine* yardımcı olabilirdi. (Cumalı_AT:22).

...ferahlıyorlardı. *Yürekler hafifliyordu*.(Karay_S:19).

4.1.1.4. Mutluluk, Bir Güçtür

Neden-sonuç ilişkisi içerisinde duyguları düşündüğümüzde herhangi bir sebepten dolayı ortaya çıkan duygular, gerek vücut içerisinde fizyolojik değişimlere, gerek zihinsel yönden olaylara, durumlara, varlıklara bakışı değiştirebilmesinden gerekse bedensel davranışları yönlendirmesinden, fark edilir derecede bir etki gücüne sahiptir.

Çok öfkelenen bir insanı düşündüğümüzde kalp atışlarının hızlanması, öfkelenmesinde rol oynayan varlıklara kötü gözle bakması ve bu varlıklardan öç almayı düşünmesi, saldırı pozisyonu alması, bağırıp çağırması onun yaşadığı öfke duygusunun insan üzerinde nasıl bir etkide bulunduğu bir örnektir.

Mutluluk göstergelerinin eşdizimsel yapılar içerisindeki kullanımlarına bakıldığında insanın, kendi iradesi dışında, bu duyguların etkisi altına girdiği, etkisine maruz kaldığını tespit ettiğimiz ifadeler rastlanılmıştır. Özellikle *kapıl-, kaptır-, sarfiilleriyle* kullanımlarında mutluluk göstergeleriyle karşılanan duygunun etkisi, güçlü hissedilmektedir:

...gurura kapılmış hâlde idi. (Karay_KT:167).
Neşe fırtınası onu da içine almıştı. (Buğra_KA:51).
 ...ev halkının *sevincine* kapılmayın. (İlhan:346).
 Kalabalığı bir *sevinç* sardı. (Cumalı_Z:289).
 Ömeri bir *sevinç* aldı ki...(Kemal:331).
 ...farklı bir *zevke* kapıldığı...(Karay_KT:258).

Mutluluk duygusu içerisindeki insanın yaşadığı duygu ile mücadelesi göstergelerin kullanımlarına da yansımıştır. Bazı kullanımlarında bir “rakip” olarak gördüğümüz mutluluk, bazı kullanımlarında “fiziksel hasarlara sebep olabilen bir varlık” olarak karşımıza çıkabilmektedir:

...kardeşinin *neşesine* dayanamaz (Tanpınar_H:240).
 Ruhsâr'ın yanı başında bu kadar uzun süre kalabilmenin *mutluluğuna* dayanamayacağım...(İlhan:299).
 Karısı *sevincine* ve heyecanına yenilip...(İlhan:403).
 ...halkın *kabuğunu çatlatan* sevinci... (Sepetçioğlu_A:311).

4.1.1.5. Mutluluk, Bir Işıktır

Olumlu duygular arasında yer alan mutluluğun, incelediğimiz eserlerde “ışık, aydınlık, güneş” ile ilişkilendirildiği belirlenmiştir. Toplumun güneş, ışık varlıklarına olan olumlu yaklaşımının yanında, mutlu bir insanın yüz hatlarındaki canlılık, özellikle gözlerdeki ışıltılı bakışların, bu kavramsal metaforun ortaya çıkmasında rol oynadığını söyleyebiliriz.

Söz varlığımızda, bu kavramsal metafor ile ilişkilendirebileceğimiz mutluluk göstergeleri *ışık, ışıklı, ruhunda güneş açmak* olarak tespit edilmiştir:

Genç kızın yüzünde bir *ışık* belirdi:
 — Anne olacağım...(Uçuk:166).

Bunun yanında MUTLULUK, BİR IŞIKTIR kavramsal metaforunu, mutluluk göstergelerinin kullanım yerlerinde de görmek mümkündür:

...üstelik *sevince* benzer bir ışık yüreğini yalar gibi oldu.(Sepetçioğlu_A:147).

...*etrafına neşe saçan* bir adam... (Adıvar_SB:259).

...evime *refah* denen *güneş doğmuştu*. (Tanpınar_SAE:270).

İçi sevinçle aydınlanacaktı. (Çokum:324).

...içindeki *sevincin* ise ara sıra *parlamaya* müsait bulunduğunu (Abasıyanık:63).

Hayrun'un loş sesinde bir *sevinç yandı söndü*... (İlhan:400).

4.1.1.6. Mutluluk, Bir Kaptır

Meydana gelen bir olaydan dolayı belirli bir duyguyu yaşayan kişi, sanki bir duygu kabına girmiş gibi görülmektedir. Mutluluk göstergelerinin pek çoğunda gördüğümüz bu kavramsal metaforunda, kişinin belirli sınırları olan bir kap içerisine girdiğinin ve duyguyu yaşadığı müddetçe bu kapta kaldığının toplum tarafından düşünüldüğü söylenebilir.

İncelediğimiz eserlerde mutluluk göstergelerinin eşdizimsel yapısı içerisinde gördüğümüz *içinde* kelimesi yanında insanın mutluluk tarafından kuşatıldığı ile ilgili *boğ-*, *kapla-*, *sar-* fiilleri, mutluluk duygusuna bir kap olarak bakıldığını desteklemektedir:

...anlatılmaz bir *sevinç*, *neşe* ve *mutluluk içinde*... (Bener:61).

...iş başarmanın *zevki* ve *gururu içinde*...(Karay_KT:218).

...çılgın bir *neşe* ve *şenlik içinde*... (Güntekin_YD:66).

Hafiflik, *haz*, *hoşluk*, *huzur*, *keyif*, *kıvanç*, *lezzet*, *rahatlık/rahatlama*, *refah/refahlık*, *saadet*, *selamet*, *sükun/sükunet*, *şevk*, *tat* göstergelerinin de *içinde* kelimesi ile olan birlikteliğine rastlanılmıştır.

... *neşeleri* Murad'ı da *sarmıştı*...(Buğra_Y:177).

Kalabalığı bir *sevinç sardı*. (Cumalı_Z:289).

...bütün vücudumu bir *rahatlık* hissi, bir nevi *saadet* ve *ferahlık kaplamıştı*.(Tanpınar_SAE:212)

Baki'nin memnunluğu Melâl'i *sevinç* ve *gurura boğdu*.(Karay_KT:31).

...etrafımdakileri bu kadar *neşe* ve *şenliğe boğmadım*. (Güntekin_Ç:333).

4.1.1.7. Mutluluk, Bir Kaptaki Sıvıdır

Bedenin, mutluluğun bir kabı olarak gördüğümüz metaforlarda vücut içerisine giren bir varlık olarak mutluluğun, sıvı ve gaz niteliği taşıdığı dikkat çekmektedir. Özellikle *dolmak*, *fışkırmak*, *taşmak*, *çağlamak*, *coşkun*, *derin* kelimeleriyle sık sık birlikte kullanıldığı cümlelere rastlanılmıştır:

...*mutluluk doldu yüreğine*. (Bener:189).

...*bedeninden mutluluk, sevinç fışkırıyordu*. (Kemal:488).

...*neşesinin iyice taştığı*...(İlhan:78).

...her öpüşünde *coşkun* bir *neşe* dolardı içine. (Bener:10).

...*İÇİ*, birdenbire bir *saadet* hissiyle dolmuş... (Abasıyanık:116).

Sıvı veya gaz niteliğindeki mutluluk duygusunun beden dışındaki varlıkları da doldurduğu, kapladığı mutluluk göstergelerinin kullanımlarında görülmektedir.

...*ebedî lezzetlerle dolu bir hayat*... (Tanpınar_SAE:50).

...öylesine *evin içini şenlikle doldururdu* ki...(Kemal:36).

4.1.1.8. Mutluluk, Bir Mekândır

Mutluluk göstergelerinin eşdizimsel yapısı içerisinde belirlediğimiz bu kavramsal metafor, MUTLULUK, BİR KAPTIR kavramsal metaforuna kısmen benzerlik göstermektedir.

MUTLULUK BİR KAPTIR kavramsal metaforu içerisinde değerlendirilebilecek mutluluk göstergelerinin kullanımlarına bakıldığında insanın ve insanla ilişkili olan varlıkların mutluluk tarafından çepeçevre sarıldığı, kuşatıldığı görülür. Aynı zamanda insan veya insanla ilişkili varlıklar, iradeleri dışında mutluluğa maruz kalmaktadırlar.

MUTLULUK BİR MEKÂNDIR kapsamında değerlendirilecek kullanımlarda ise insanın belli bir çaba harçayarak istenilen, hoşça giden nitelikleri taşıyan bir yere ulaşma isteği görülür. Bu kavramsal metaforu, daha çok, bütün arzuladıklarının elde

edilmesiyle ortaya çıkan veya olumsuzlukların düşünülmediği duygu kavramlarını karşılayan *huzur, keyif, mutluluk, saadet, zevk* gibi duygu göstergelerinin kullanım yerlerinde görmekteyiz:

Bu kullanımlarda özellikle, *er-, eriş-, dön-, gel- git-, kavuş-, ulaş-, var-* fiilleri ile *eşik, yol* isimleri, MUTLULUK BİR MEKÂNDIR kavramsal metaforunu belirlemede bize yardımcı olmaktadır:

...Şeyh Şamili görmek *bahtıyarlığına* da *eriştim*. (Çokum:215).

Sabit hoşlansın, *keyfe gelsin*...(Karay_KT:115).

...*huzura* ve *mutluluğa kavuşturacak yolları*... (Bener:445).

...bir *saadete* beraber *ulaşmak*... (Abasıyanık:121).

...*mutluluğun eşiğinde* olduğuna inandı. (Buğra_Y:85).

...ebedî *safe yolunu* gösterecek...(Karay_KT:141).

...bu işten bir kurtulur da *selâmete erersem*... (Kemal:237).

...*zevkine varmış* insanlardı.(Karay_KT:359).

...bizi *saadetten uzakta tuttuklarını*... (Hisar:188).

...etrafında *yüzünü saadete çevirmiş*... (Tanpınar_H:300).

4.1.1.9. Mutluluk, Bir Sistem / Düzendir

Özellikle *boz-* fiili ile kurduğu eşdizimsel yapısına bakarak mutluluk kavramının belli bir çaba, emek harcanarak ortaya çıkarılmış bir sisteme, düzene veya binaya benzetildiğini söyleyebiliriz. İstenilen, arzu edilen bütün şartların sağlanmasıyla tesis edilen bu düzen istenmeyen, hoşlanılmayan olaylar karşısında yıkılabilmekte, bozulabilmektedir.

Daha çok belirli bir süre içerisinde yaşanan duygulanmalar için söz konusu olan bu kavramsal metaforu izleyebildiğimiz mutluluk göstergelerini *huzur, keyif, mutluluk, neşe, rahatlık, saadet, sükûnet, zevk* şeklinde sıralayabiliriz:

Kendi *mutluluklarını* kendi kendilerine *kurup* yaşatırlarken... (Bener:316).

...*mutlu bir yaşama düzeni kurmak*.. (Bener: 223).

...*saadetimiz bir saat intizamıyla işleyecekti*.(İlhan:157).

...bu *saadeti taş taş, seneler boyunca örmüştü*. (Tanpınar_H:14).

Mutluluk duygusunun olumsuz bir gelişmeyle sona ermesi dile getirilirken de MUTLULUK BİR SİSTEM/DÜZENDİR kavramsal metaforu kapsamında değerlendirilebilecek ifadelerle karşılaşmaktayız. Bu ifadelerde özellikle *boz-*, *yık(ıl)-* fiilleri dikkat çekmektedir:

- ...*keyiflerini bozarım* diye korkuyorum. (Karay_S:187).
 Bu *mutluluk bozulmayabilse*. (Bener:37).
 ...*neşesi bozulmuştu*... (Karay_KT:205)
 ...kadının *rahatını bozmak* istemiyor. (Tanpınar_SAE:205).
 başkasının *saadetini yıkmak* isterdi. (Tanpınar_H:269).
 İkimizin de *saadetini mahvetmiş* olursunuz. (Gürpınar:124).

4.1.1.10. Mutluluk, Bir Varlıktaki Hoşa Giden Şeyi Almaktır

Özellikle hoşa giden varlık veya durumların sebep olduğu mutluluk duygularını karşılayan *haz*, *kâm*, *keyif*, *tat*, *zevk* ve *türevlerinin* kullanımlarında kendini gösteren bu kavramsal metaforunda, insan, sanki bir varlıkta bulunan veya varlığın bir parçasını oluşturan hoşa giden unsuru olarak, elde ederek mutlu olmaktadır.

Bu kavramsal metaforu, özellikle mutluluk göstergelerinin *al-*, *çık-* *çık-* fiilleri ile birlikte kurdukları eşdizimsel yapılarda görebilmekteyiz:

Söz varlığımızda mutluluk kavramını karşılayan göstergeler olarak da gördüğümüz bu yapıları şu şekilde sıralayabiliriz:

Haz almak, *hazzını çıkarmak*, *kâm almak*, *keyfini çıkarmak*, *tat almak*, *zevk almak*, *zevki çıkmak*, *zevkini çıkarmak*

- Hülyaların *aldıkları kâmla*... (Hisar:184).
 ...el üstünde tutuluşunun *keyfini çıkarıyordu*. (Bener:356).
 Eskisi kadar *keyif alamadığının* sebebi... (Karay_KT:469).
 ...varlıklarından *lezzet alıyordum*. (Tanpınar_SAE:31).
 Nuran'ın yüzünün kızarmasından *zevk ala ala*... (Tanpınar_H:234).
 ...beni onların *zevkini çıkarmaktan* alıkoymaz. (Karay_KT:442).
 Yaptığı tesirin *tadını çıkarmak* istiyordu. (Buğra_KA:369).

4.1.1.11. Mutluluk, Canlı Bir Varlıktır

Mutluluk göstergelerinin eşdizimsel yapılarına bakıldığında toplumun mutluluk kavramına, iradesi olan bir canlı gibi baktığı görülmüştür. Bir çok kullanımında bir hayvan şeklinde kendini gösteren mutluluk duygularının, bazı ifadelerde ne tür bir canlı olduğu net anlaşılamamaktadır. Bu canlıların kişinin yanına gelmesi, insanın onlara sahip olması, onları kontrol altında tutması, istediği gibi yönetmesi mutlu olmayı sağlamaktadır. Bunların tersi bir durumda üzüntü, memnuniyetsizlik gibi olumsuz duygular ortaya çıkmaktadır.

Hilmi Efendiye bir *gurur gelmişti*. (Karay_S:56).

...rahat ve huzur *yüzü* görmedik (Karay_KT:214).

İşte şimdi *keyfim geldi*. (Çokum:290).

Salih'in *keyfi yerine gelmişti*. (Buğra_KA:158).

Rabia'nın *neşesi yerinde* görünüyordu. (Adıvar_SB:168).

Fatma'nın huysuzlukları bu *saadeti zehirledi*. (Tanpınar_H:194).

...sesinde bu *sevinç cıvıldıyor*. (Buğra_Y:155).

İskenderun yolu, önce *zevklerini okşadı*. (Karay_S:164).

Mutluluk duygusunun sona ermesi, olumsuz bir duygu durumuna girilmesi ile ilgili ifadelerde mutluluk duygusunun hareket edebilen canlı bir varlığa benzetildiği daha iyi görülebilmektedir:

Zevki yakaladığı anda elinden kaçıracaktı gibi telaşlanır. (Bener:122).

Şu Şahbaz Bey *keyfini iyice kaçırmıştı*. (Çokum:174).

... o *memnunluk uçup gitmişti*. (Buğra_Y:154).

Verilen örneklerde de görüldüğü üzere mutluluk, insan tarafından kontrol edilen, bazı sebeplerden dolayı kontrolden çıkarak insanı terk edebilen bir canlı varlık görünümündedir. Özellikle bazı kullanımlarda bu canlı varlığı, bir kuş olarak görmektediriz.

Divan şiirimizde de önemli yeri olan hüma gibi kuşların insana saadet, makam getirdiği bilinmektedir (Onay, 1992:212).

İncelediğimiz eserlerde mutluluk kavramını karşılayan bir gösterge olan *devlet* göstergesinin eşdizimsel yapısı içerisinde *kuş* ismini görmekteyiz:

Nezihe'nin başına bir *devlet kuşu* konmuş.(Güntekin_Ç:271).

...insan başındaki *devleti* ayağıyla tepmemeli... (Adıvar_SB:377).

4.1.1.12. Mutluluk, Çıldırma

Çok mutlu bir insanın, yaşadığı duygudan dolayı kontrolünü kaybederek aşırı hareketler yapması veya ne yapacağını bilememesi, toplumun hayat tecrübesi içerisinde edindiği bir bilgidir. Toplumun aşırı mutlulukla girilen bu durumu daha iyi ifade etmek, somutlaştırmak amacıyla DELİLİK/ÇILGINLIK kavram alanından yararlandığı belirlenmiştir.

Söz varlığımızda MUTLULUK ÇILDIRMAKTIR kavramsal metaforuna uygun olarak sadece *deliye dönmek* şeklinde bir mutluluk göstergesinin bulunmasına rağmen, incelediğimiz eserlerde, bazı mutluluk göstergelerinin eşdizimsel yapıları içerisinde delilik kavramsal alanından yararlanıldığı belirlenmiştir:

Hüseyim, başında kasketle şeker sandığının üstüne oturmuş. *Delibe döndüm*: “Geldin mi Hüseyin?...” (Safa_MNK:47).

Köpek bu arkadaşlıktan *çılginca memnun*. (Tanpınar_H:162).

...neşeden *çıldırırdım*. (Güntekin_Ç:202).

...saadetten neredeyse *çıldirtacak*. (Tanpınar_SAE:94).

Halbuki *sevinç delisi* olmam... (Tanpınar_SAE:87).

...sevinçlerinden *delibe dönmüşlerdi*. (Kemal:452)

4.1.1.13. Mutluluk, Çocukça Bir Hareket

Mutluluk duygusunun özelliklerini, şiddetini, yoğunluğunu belirtmede MUTLULUK kavram alanı ile ÇOCUK kavram alanı arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmaktadır. Her ne kadar çocuğun insan olması göz önünde bulundurularak ÇOCUK ve MUTLULUK kavram alanları arasında yakın ilişki olduğu düşünülse de, çocuğun çeşitli durumlar karşısında gösterdiği aşırı hareketler, kontrol kaybına sıkça uğraması, toplum içerisinde ayrı bir kavramsal alan oluşturmasına sebep olmuştur.

İncelediğimiz eserlerde kendini gösteren ve bir sözlük maddesi olarak *Türkçe Sözlük*'te yer alan *çocuk gibi sevinmek* ifadesinde de iki kavram alanı arasında benzerlik kurulduğu açıkça görülmektedir.

Çocuk gibi sevinmek, yanında *Türkçe Sözlük*'te *bayram çocuğu* yapısı ile de karşılaşmaktayız.

İncelediğimiz eserlerde söz konusu MUTLULUK, ÇOCUKÇA BİR HAREKETTİR kavramsal metaforun etkisini *haz, memnun, mutluluk, neşe, sevinç, şen* göstergelerinin kullanıldığı bazı cümlelerde de görebilmekteyiz:

...bu zaferden *çocuk gibi seviniyordu*.” (Tanpınar_SAE:240).

...*bayram çocuğu sevinciyle* ipleri biraz çekiştirdi. (Tahir:259).

...oyun oynayan bir *çocuğun hazzı* içinde... (Sepetçioğlu_A:69).

...tekrar gördüğü için *çocuk gibi memnun*...(Güntekin_YD:134).

...duyduğu o *çocukça mutluluğu*... (Bener:147).

...içine bir yığın *çocuk neşesi* karışan... (Tanpınar_SAE:257).

Gözlerinde bir *çocuk sevinci*...(Adıvar_AG:143).

...silâh kuşandığında *çocuklar* gibi *şendi*. (Alatlı:575).

4.1.1.14. Mutluluk, Dirilik / Canlılıktır

Mutlu, neşeli insanın çevresinde dikkat çeken yönlerinden birisi, gösterdiği hareketliliklerdir. Gerek yaptığı bedensel hareketlerinde, yüz görünümünde, gerekse sesinde bir canlılık fark edilir. Mutluluk duygusunun bu dışa yansımalarının, MUTLULUK, DİRİLİK/CANLILIKTIR kavramsal metaforunun ortaya çıkmasında büyük rol oynadığı görüşünderiz.

Hayat tecrübeleri ile zihinlerde yer etmiş olan “Ölü varlık, (kendi iradesiyle) hareket etmez.”, “Sağ, yaşayan insan hareket edebilir.”, “Mutlu insan, hareketlidir.” bilgilerine dayanılarak MUTLULUK ile CANLILIK/DİRİLİK kavramsal alanları arasında, “hareketlilik” merkezinde, bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Söz varlığımızda MUTLULUK, DİRİLİK/CANLILIKTIR kavramsal metaforunu gördüğümüz göstergeler şunlardır:

Can gelmek, can vermek, cana can katmak, canlanmak, canlılık, hayat bulmak, hayat vermek, neşe, neşelendirme, neşelendirmek, neşeleniş, neşelenme, neşelenmek, neşeli, neşesi yerinde, neşesini bulmak, yaşamak, yaşatmak.

Neşe ve türevleri, Şemseddin Sami'nin *neşe* kelimesi için yaptığı ilk sıradaki tanımlamada¹⁸ da kendini gösteren 'hayat bulma, yeniden ortaya çıkma' anlamı gözetilerek bu gruba dahil edilmiştir.

Odaya bir *canlılık* gelmişti. İmam Haşim efendi: - Allah senden razı olsun Reis bey, kalbimize ışık düşürdün, dedi... (Buğra_KA:153).

Feyzullah Ağa nükteleriyle ortalığı *canlandırmağa* çalışıyordu. (Çokum:395).

Nizam Dede *canlanmış, neşelenmişti*. (Çokum:37).

Fakat bu oyunlar ve bu minimini kız, Yusuf'u açmaya, *neşelendirmeye* kâfi gelmiyordu. (Sabahattin Ali:16).

— Çağırısın, diye söylendi, köşk biraz *neşelensin!* Bütün yaz *ölü* geçti. (Karay_KT:313).

4.1.1.15. Mutluluk, Kendinden Geçmektir / Sarhoşluktur

Kövecses (2000:74), çılgınlığın hafif şekli olarak belirttiği "kendinden geçme" ile ilgili dildeki ifadelerle bakarak, duygunun, sarhoş edici bir içecek olarak, insanın zihinsel yönüne olumsuz etki yaptığını belirtir ve şu kurgulamayı yapar (Kövecses, 2000:75):

(Alkollü) bir içkinin sebep olduğu memnuniyet	⇒	Duygunun sebep olduğu memnuniyet
---	---	----------------------------------

MUTLULUK KENDİNDEN GEÇME/SARHOŞLUKTUR kavramsal metaforunun etkisiyle söz varlığımızda *sarhoş, sarhoş etmek, sarhoş olmak, sarhoşluk* göstergeleri, bir mutluluk kavramı için kullanılabilir. (Karay_S:170).

¹⁸ "Yeniden peyda olup vücut bulma" (Şemseddin Sami, 1996:1461).

...Böyle şiirli sözler insana kibar, tatlı bir *sarhoşluk* veriyordu.
(Karay_KT:91).

Yaşanılan mutluluğun etkisiyle kontrol kaybını dile getiren bu kavramsal metaforu, aynı zamanda incelediğimiz eserlerdeki bazı mutluluk göstergelerinin kullanım yerlerinde de görebilmekteyiz:

...bu küçük öpüşün verdiği *mutlulukla sarhoş*... (Cumalı_Z:74).

...sevincinin verdiği *sarhoşluktan*... (Güntekin_Ç:394).

...zevkten *sarhoş*... (İşinsu:24).

...bambaşka bir zevkle *kendinden geçiyordu* (Karay_S:163).

Büyük bir *tad* içinde *kendilerinden geçtiler*. (Kemal:93).

4.1.1.16. Mutluluk, Sahip Olunan Bir Eşyadır

Mutluluk göstergelerinin eşdizimsel yapılarına bakarak toplumun, mutluluk kavramlarına bir somut eşya gibi yaklaştığını söyleyebiliriz. MUTLULUK, SAHİP OLUNAN BİR EŞYADIR kavramsal metaforunu tespit ettiğimiz bu eşdizimsel yapılarda *ara-*, *bul-*, *getir-*, *kaybet-*, *paylaş-*, *ver-* fiillerinin sıkça kullanıldığı belirlenmiştir. Bunun yanında mutluluk göstergelerinin iyelik ekleriyle çekimlenmiş kullanımları da mutluluğa sahip olunan bir eşya gibi yaklaşıldığını göstermektedir.

Mutluluk duygusunun olumlu bir duygu olması, ona değerli bir eşya olarak bakılmasında etkili olduğu görüşündeyiz. İnsanın istenilen, hoşta giden bu eşyaya sahip olmasıyla insanın mutlu olduğu; eşyanın kaybolması ile neşesizlik, üzüntü gibi olumsuz duygulara girildiği; azalmasında ise yaşanan sevincin, neşenin yoğunluğunda, şiddetinde eksilmeler olduğu tespit edilmiştir:

...*mutluluğu* boşuna *arayarak*. (Bener:176).

...siz için *saadeti aramıyorsunuz*... (Tanpınar_H:155).

... deyişinde bile bir *ferahlık bulamadı*. (Sepetçioğlu_K:100).

Sait bey açık *neşesini bulmuştu*. (Buğra_KA:467).

...çalışmanın *lezzetini kaybetmiştim*. (Tanpınar_SAE:142).

... anlaşılamayan bir *mutluluğu paylaşmışlar*... (İlhan:46).

Onun *mutluluğuna elimi bile sürmedim* (Bener:293).

İstanbul'daki *refah ve saadetlerini bırakarak*... (Güntekin_Ç:244).

...*safalar getirdin* Arslan bey... (Çokum:435).

... *sevincimizi kaybetmek* korkusu... (Safa_DHK:108).

Elleri boş dönünce *sevinçleri azaldı*. (Kemal:160).

...eski *şenliğini* tekrar *bulmaya* başlıyordu. (Güntekin_Ç:193).

...*zevkine ortak etmek* için... (Bener:51).

4.1.1.17. Mutluluk, Sıcaktır

Kövecses (2000:24)'in SICAKLIK ve MUTLULUK kavram alanları arasında benzerlik kurularak MUTLULUK, SICAKTIR şeklinde ortaya koyduğu kavramsal metafor ile ilgili ifadelere, incelediğimiz eserlerde sınırlı sayıda rastlanılmıştır. *Türkçe Sözlük*'te “Mutluluk veren, neşelendiren” şeklinde açıklanan *iç ısıtıcı* göstergesi bu kavramsal metafora bir örnektir. Bunun yanında *ısıt-* fiilinin eşdizimsel yapısı içerisinde *yürek* göstergesi ile kullanımlarında da mutluluk ve sıcaklık arasında kurulan benzerliği görmek mümkündür:

Bu yanaklarda öğleüstü bir meyve bahçesinin artmış rayihalı ve *iç ısıtıcı* ılıkılığı vardı. (Karay_KT:42).

...omzundaki elin *içini ısıttığını* duyar...(Buğra_Y:157).

...yürekten, *yürek ısıtıcı* sözler söyleseydim... (Kemal:196).

Kararmış *yüreklerini* kısa bir süre için *ısıtmış*... (Bener:124).

4.1.1.18. Mutluluk, Yerden Uzak Olmaktır

Kövecses, yukarıya doğru yönelimler ile ilgili olarak verdiği kavramsal metaforlar arasında belirttiği bu kavramsal metaforun ortaya çıkmasında yukarının, insanlar tarafından olumlu olarak değerlendirilmesinin rol oynadığını belirtir. Mutluluğun da iyi, olumlu bir duygu olması yukarı – mutluluk arasında benzerlik ilişkisinin kurulmasını sağlamıştır (Kövecses, 2002:84-85).

Türkçede de mutluluk kavramını karşılayan göstergelerde veya mutluluk göstergelerinin eşdizimsel yapısı içerisinde MUTLU OLMAK, YERDEN UZAK OLMAKTIR kavramsal metaforunu görebiliriz.

Birçok toplumda olduğu gibi Türklerde de yukarı/gökyüzü iyi, olumlu, kutsal niteliktedir. Özellikle Gök ve Tanrı arasında bir ilişki kurulmasını (Ögel, 2002:149-150; Kafesoğlu, 1993:296-301) göz önünde bulundurarak, bu olumlu yaklaşımda dinî inançların rol oynadığını söyleyebiliriz.

Mutluluk göstergelerindeki bu metaforunda yukarıya/gökyüzüne olumlu olarak yaklaşılmasının yanında, sevinen insanın yukarıya doğru yaptığı bedensel hareketlerin (zıplama, hoplama gibi) etkisinin de rol oynadığı görüşündeyiz. Bu hareketleriyle sanki uçmaya çalışan bir varlık gibi algılanmaktadır. Nitekim, bazı mutluluk göstergelerinde ve bağlam içerisindeki eşdizimsel yapılarında mutlu olan kişi ile kuş arasında benzerlik kurulduğu tespit edilmiştir.

MUTLULUK YERDEN UZAK OLMAKTIR kavramsal metaforunun söz varlığımızdaki örnekleri şunlardır:

Ayakları yere değmemek, başı göğe değmek, başı göğe ermek, havalara uçmak, havalarda uçmak, kanatlandırma, kanatlandırmak, kanatlanış, kanatlanma, kanatlanmak, sevinçten uçmak, uçmak.

İncelediğimiz eserlerde bu kavramsal metaforlara şu örnekleri verebiliriz:

...Tevfik Beyin övüşlerini dinleyince kalbi âdeta kanatlandı. (Buğra_KA:309).

...Eyüp'e dönerken *sevincinden* adeta uçuyordu. (Güntekin_Ç:139).

Gene havalarda uçuyor... (Buğra_Y:5).

...*sürurundan* handiyse kanatlanıp uçacak!(İlhan:330).

Kanat takmış uçuyordu sevinçten (Kemal:318-319).

İncelediğimiz eserlerde mutluluk göstergeleriyle birlikte kavramsal metafora uygun olarak yükselmeyi, yüksekte olmayı dile getiren ifadelerle karşılaşmaktayız:

Murat'ı bir kez öpsem, mutluluktan uçardı. (Ağaoğlu:254)

4.1.1.19. Mutluluk, Yiyecektir

Eşdizimsel yapı incelemesinde mutluluk duygusunun toplum tarafından bir besin gibi algılandığı belirlenmiştir.

Duygu göstergelerine bakıldığında, dış dünya ile olan bedensel temaslarımız sonucu sahip olduğumuz duyular ile insanın çevresinde gerçekleşen olaylardan, karşılaştığı varlıklardan etkilenmesiyle iç dünyasında yaşadığı duygular arasında benzerlik kurulduğu görülür:

Babasına karşı bir öfke *duymuştu*.

Ona sevgiyi *tattırmıştı*.

Ferit'in durumu, görenlerin yüreğine *dokundu*.

Mutluluk kavramlarının ifade edilmesinde tatma ile ilgili duyular önem arz eder. Gerek mutluluk göstergelerinin karşıladığı duygu içerisine girmeden, gerek yaşanan duygunun iyi olduğundan bahsedilirken bu bedensel duyumun rol oynadığını görmekteyiz.

Söz varlığımızda şu mutluluk göstergelerinde, MUTLULUK, YİYECEKTİR kavramsal metaforunu görmek mümkündür:

Ağız tadı, ağız tadıyla, lezzet, lezzet almak, lezzetli, mütelezziz, mütelezziz olmak, tat, tat almak, tat vermek

Bunların yanında Arapçadan dilimize girmiş olan *zevk* göstergesi ile bunun türevlerini, temel anlamlarını gözeterek buraya alabiliriz.¹⁹

...insanların gözünü kamaştırmaktan *zevk alan*... (Güntekin_Ç:288).

Nuran'ı beklemek ona çok *lezzetli* geliyordu.(Tanpınar_H:226).

Tadın yok bugün?... (Işinsu:144).

Bazı mutluluk göstergelerinin kullanıldığı cümlelerde MUTLULUK YİYECEKTİR kavramsal metaforunun etkisi tespit edilmiştir:.

Ferit, *doyumsuz* bir *hazla* inledi: (Ağaoğlu:240).

...hiç *tatmadığı* bir *huzur* verir...(Işinsu:43).

¹⁹ Arapça-Türkçe Sözlükte de göstergenin ilk anlamı olarak “tat, lezzet” verilmiştir (Mutçalı, 1995:300)

- ...*tatlı* bir *mutluluk* havası sarıyor. (Karaosmanoğlu_Y:119).
 ... *neşelerini* hakkıyla *tadanlar*... (Tanpınar_SAE:59).
 ... *sevinci kursağında kalmıştı*. (Kemal:339).
 ... *saadeti* bol bol *tatmış* olacaktı. (Hisar:145).
 ...kendisini bırakmanın *sükûnetini tadıyordu*. (Tanpınar_H:151).

4.1.2. Üzüntü Metaforları

Kövecses'in eserinde belirttiği kavramsal metaforlarda toplumun üzüntü kavram alanı ile şu kavram alanları arasında benzerlik kurduğu görülmüştür(2000:25-26):

AŞAĞI, KARANLIK, SICAKLIK KAYBI, CANLILIK KAYBI/ÖLÜM, KAPTAKİ SIVI, GÜÇ, HASTALIK, DELİLİK, YÜK, CANLI VARLIK.

Söz varlığımızda yer alan bazı üzüntü göstergelerinde ve üzüntü göstergelerinin eşdizimsel yapılarında tespit ettiğimiz kavramsal metaforlar ile Kövecses'in belirlediği kavramsal metaforlar arasında büyük benzerlikler görülmüştür. Mutlulukta olduğu gibi, ÜZÜNTÜ kavram alanının başka kavramsal alanlara benzetilmesinde ve bunların dile yansımada değişik kültürlerin benzer yaklaşımlar sergilediği görülmektedir.

Üzüntü ile ilgili olarak tespit ettiğimiz metaforlar şunlardır:

4.1.2.1. Beden, Üzüntünün Kabıdır

Mutluluk kavramsal metaforlarında olduğu gibi beden, üzüntü duygularında da bir kap olarak görülmektedir. BEDEN ÜZÜNTÜNÜN KABIDIR kavramsal metaforuna uygun olarak, incelediğimiz eserlerde belirlediğimiz ifadelerde, üzüntü göstergelerinin daha çok *iç*, *yürek*, *kalp*, *gönül* gibi daha çok iç organ isimleri ile eşdizimsel yapılar oluşturdukları görülmüştür:

- Keskin bir *acı* duydu *yüreğinde*. (Işınsu:113).
Acılar hiç *çıkamaz içinden* insanın. (Bener:161).
İçimdeki derin *ümitsizliğe* rağmen...(Güntekin_Ç:381).

...kalbinde nihayetsiz bir *azap* vardı. (Karaosmanoğlu_KK:38).

O gün içimdeki gamı kasaveti almıştı. (Sepetçioğlu_A:160).

...içim kahir yüklüdür. (Çokum:301).

İçindeki bütün *yıkıntılara*, bütün *kederlere* rağmen... (Sabahattin Ali:216).

Yüreğindeki sıkıntının yerini... (Ağaoğlu:91).

...içindeki bu *üzüntüyü*, bu *ateşi* açıklamaya...(Gürpınar:136).

Gönlünde bir *hüzün*... (Işımsu:63).

Bunların yanında, üzüntü göstergelerinin *yüz*, *göz*, *baş*, *kafa* gibi organ isimleri ile kurduğu eşdizimsel yapılarda da bu kavramsal metaforu görmek mümkündür:

Çocuk bakışlı gözlerinde ümitsizlik... (Uçuk:109).

...kafamdaki dertler olmasaydı (Tanpınar_SAE:196).

...gözlerinde *hüzünlü* bir *durgunluk*. (Bener:410).

...yüzünde bir *hüzün* vardı.(Çokum:298).

Hayrun'un başındaki belayı...(İlhan:406).

4.1.2.2. Üzüntü, Aşağıya Doğrudur

Mutluluk göstergelerinin kullanım yerlerinde gördüğümüz insanın yukarıya doğru hareketine zıt olarak üzüntü duygu içerisindeki insanın aşağıya doğru bir hareket gerçekleştirdiği tespit edilmiştir.

İncelediğimiz eserlerde, duygu göstergelerinin *çök-*, *düş(ür)-*, *yık(ıl)-* fiilleri ile olan birliktelikleri yanında *Türkçe Sözlük*'te birer üzüntü göstergesi olarak yer alan *derdine düşmek*, *endişeye düşmek*, *gönlü çökmek*, *meraka düşmek*, *moral çöküntü*, *umutsuzluğa düşmek*, *umutsuzluğa düşürmek*, *yıkılma*, *yıklamak*, *yıkım*, *yıkma*, *yıkmak*, *yasa gömülmek* göstergelerinde de ÜZÜNTÜ, AŞAĞIYA DOĞRUDUR kavramsal metaforunu görmemiz mümkündür:

Onu bu *çöküntüye* mahkûm eden işte bu idi. (Buğra_Y:125).

Hatununu karnı burnundayken bırakıp da vatan *derdine düştü*. (Çokum:316).

Çocuğun aklına dair epeyce *endişeye düştü*. (Karaosmanoğlu_KK:37).

- ...umutsuzluğa düştü. (Kemal:342).
- ...her yıkılış, her üzüntü bunları buraya getiriyor. (Tanpınar_H:65).
- Hayal kırıklığına düştü*. (Uçuk:167).
- ...istrapları onu içinden *yıkmişti*. (Tanpınar_SAE:317).
- Başta kocam, *karamsarlığa düşmüş*... (Ağaoğlu:201).
- ...bu türlü *kaygılara düşmezdim*.(Bener:35).
- ...vakitsiz bir *mihnetle çökmeye* başlamış. (Güntekin_Ç:138).
- Yeise düştüğü zaman*...(Karay_KT:233).
- ...*düştüğüm hüznün* sonsuzdu. (Karaosmanoğlu_Y:48).
- ...büyük bir *teessüre düşürmemişt*. (Tanpınar_SAE:168).
- ...gelecek *kaygısıyla çöküntüye* girdiği... (Alatlı:556).
- ...hayatı için *meraka, endişeye düşmek*...(Karaosmanoğlu_KK:133).

Lakoff ve Johnson (1980:15-21) “Yönelimsel metaforlar” başlığı altında ele aldıkları metaforlarda toplumun, iyi nitelikteki varlıkların, durumların ve hareketlerin ifade edilmesinde YUKARI’dan, kötü niteliktekilerde ise AŞAĞI’dan yararlandıklarını belirtirler.

Lakoff ve Johnson, ÜZÜNTÜ, AŞAĞIYA DOĞRUDUR şeklinde ele aldığımız kavramsal metaforunun temelinde, üzüntü boyunca beden duruşunda gözlenen düşüşün yattığı görüşündedirler (2000:15).

4.1.2.3. Üzüntü, Bir Güçtür

Diğer kavramsal metaforlarda da görüleceği gibi üzüntü duygusu, insan üzerinde büyük etkide bulunabilmektedir. Bu kavramsal metafor içerisinde üzüntü duygusunun bir güç olarak, pasif durumdaki insanı kendi içine almasının, onu kendi istediği şekilde yönlendirmesinin dile yansıma şekilleri üzerinde durulacaktır.

Üzüntü göstergelerinin, incelediğimiz eserlerdeki bazı kullanımlarında, istenmeyen, olumsuz olaylar sonucu, üzüntü duygusunun bir güç kullanarak, insanı yakaladığı, içine çekip esir edebildiği görülmüştür. Bu kullanımlarda üzüntü duygusu bir felaket niteliğindedir.

ÜZÜNTÜ BİR GÜÇTÜR kavramsal metaforuna incelediğimiz eserlerden şu örnekleri verebiliriz:

...derin derin *üzüntülere kapılırdı*.(Uçuk:17).

...*vicdan azabı belasına uğramış*...(İlhan: 401).

Bir *derde uğradığın* vakit... (Güntekin_Ç:358).

...bir *buhrana tutulur*...(Karay_KT:403).

...insanı *istila eden hüznün*...(Karaosmanoğlu_KK:196).

...*kahrına uğramadı*.(Karaosmanoğlu_KK:197).

...yersiz *kaygılara kapılmadan*...(Cumalı_AT:35).

...büyük *sıkıntılara uğrayabilirsin*. (Tanpınar_SAE:38).

...derin bir *ıstırap kasırgası* içinde...(Adıvar_AG:75).

...*ıstırapların önüne geçmek* istedi.(Safa_DHK:59).

...*esefe kapılmadan* kabulleniyordu.(Buğra_KA:59).

Hediye *ümitsizliğe kapıldı*. (Karay_KT:404).

Fakat bu *hüznü önleyemiyor*...(Buğra_KA:118).

4.1.2.4. Üzüntü, Bir Kaptır

Diğer duygu göstergeleri için de söz konusu olan DUYGU, BİR KAPTIR kavramsal metaforunu, ÜZÜNTÜ, BİR KAPTIR şeklinde üzüntü duygusuna uyarlayabiliriz. Bu kavramsal metaforu tespit ettiğimiz üzüntü göstergelerinin kullanımlarında toplumun, “meydana gelen kötü, istenmeyen bir olayla birlikte insan, olumsuz bir duygu içerisine girer” şeklinde bir düşünceye sahip olduğunu görmekteyiz.

Mutluluk göstergelerinde de belirttiğimiz *içinde*, *kapla-*, *sar-* isim ve fiilleri yanında ÜZÜNTÜ, KARANLIKTIR kavramsal metaforunda da gördüğümüz *ört(ül)-* fiili ile olan birliktelikler, üzüntü duygusunun bir kap gibi insanın tamamını veya bir parçasını kapsadığını, içine aldığını göstermektedir:

...aynı şeyi hissettiğimizden emin olmamak *azabı içindeyim*.(Safa_DHK:21)

...bu sorunun *buhranı içinde*...(Buğra_KA:106).

...*esef içinde* ‘Yetişin! Bu ne biçim yüz ve burun?’ (Alatlı:286).

...bin bir *gaile içinde*... (Buğra_Y:8).

...*hüznün ve yeis içinde*...(Güntekin_BKD:173).

...sevdiklerinin *üzüntüsü sarıyordu* ruhunu (Işinsu:103).
 Dilekçeler müdürünü bir *ümitsizliktir sardı*. (Karay_KT:416).
 İkisini de bir *hüzündür sarıyor*. (Bener:77).
 ...*acıyla örtülmüşlerdi*...(Tanpınar_H:419).

4.1.2.5. Üzüntü, Bir Kaptaki Sıvıdır

Özelikle bedene bir kap olarak bakıldığını tespit ettiğimiz üzüntü göstergelerinin bazı kullanımlarında, üzüntü duygusunun “sıvı” nitelik taşıdığı tespit edilmiştir. *Dol-*, *kapla-*, *taş-* gibi fiiller, eşdizimsel yapı içerisinde dikkat çekmektedir.

...dost elleriyle kırılan kalbimden bütün *kederler sızıyor*. (Seyfettin:166).
İçini bir *hüzün kaplamıştı*. (Sabahattin Ali:116).
 ...*içi* hiddetle karışık bir *teessürle doluyordu*. (Adıvar_SB:372).
azap ve itiraf *dolu gözlerle* bakıyordu. (Safa_MNK:68)
 Ağır *kaygılar dolmuştu içine*. (Bener:359).
 ...*içime* bir *pışmanlık doldu*. (Abasıyanık:51).

Bir kap olarak beden dışındaki varlıkları da doldurduğuna dair cümlelerle karşılaşmıştır:

...*azaplarla dolu* uzun bir mektuptu. (Tanpınar_H:407).
 ...küçük *dünyasını* her akşam *hüzünle doldururdu*...(Cumalı_Z:34).
 ...erkek *seslerinden* bu *keder taşı* mı... (Tanpınar_SAE:334).
 ...bütün bir *hayatı dolduran ıztıraplar*... (Safa_MNK:25).

4.1.2.6. Üzüntü, Bir Mekândır

İncelediğimiz eserlerde ÜZÜNTÜ BİR MEKÂNDIR içerisinde değerlendirilebilecek kullanımlara sınırlı sayıda rastlanılmıştır. ÜZÜNTÜ BİR MEKÂNDIR kavramsal metaforunu izleyebildiğimiz üzüntü göstergelerinin kullanımlarında üzüntüye, sevilmeyen, kaçıp kurtulmak istenilen bir mekân olarak bakıldığı tespit edilmiştir. Üzüntünün olumsuz bir duygu olması, insanı rahatsız, huzur etmesi, toplumun dile yaklaşımında da kendisini göstermiştir.

MUTLULUK BİR MEKÂNDIR kavramsal metaforu ile ilgili eşdizimsel yapılar içerisinde gördüğümüz *er-*, *eriş-*, *dön-*, *gel-* *git-*, *kavuş-*, *ulaş-*, *var-* fiillerini *üzüntüde* görememekteyiz. Daha çok *sürükle-*; *kaç-*, *kurtul-* fiilleri ile olan eşdizimsel yapılar dikkat çekmektedir.

...onu yokluğa götürecek *acılara sürüklese* bile...(Bener:28).

...derin bir *yeise sürüklüyordu*. (Alatlı:404).

...onu *umutsuzluğa sürüklüyordu*.(Bener:263).

...yeni *gailelere sürüklemek* isteyenlerle...(İlhan:310).

...zarardan, *pişmanlıktan kurtulamaz*.(Alatlı: 471).

...Bilseniz bu *ıstıraptan kurtulmak*...(Karaosmanoğlu_KK:187).

Herkesi de *sıkıntıdan kurtar*.(Esendal:65).

...en büyük ihanet *ıstıraptan kaçmaktır*.(Tanpınar_H:351).

4.1.2.7. Üzüntü, Bir Rakiptir

ÜZÜNTÜ BİR GÜÇTÜR kavramsal metaforu içerisinde de değerlendirilebilecek ÜZÜNTÜ BİR RAKİPTİR metaforu, toplumun ÜZÜNTÜ ile MÜCADELE kavramsal alanları arasında benzerlik kurması sonucu ortaya çıkmıştır. Diğer duygularda da görüleceği üzere, insan yaşanan duyguyu kontrol altında tutmak ister. Onun aşırı bir şekilde, kendisine veya çevresine zarar vermesini engellemek için duygu üzerinde bir baskı kurar. Bazen, bu baskının yetersiz kaldığı durumlarda duygu, özellikle davranışa dayalı tepkilerle kendini gösterebilir.

Duygu ile mücadele içerisinde olan insanın bu durumu, ÜZÜNTÜ BİR RAKİPTİR ile dile de yansımıştır. Üzüntü göstergelerinin özellikle *yen-* fiili ile kurduğu eşdizimsel yapılarda, ÜZÜNTÜ BİR RAKİPTİR kavramsal metaforu tespit edilmiştir.

Yensin içindeki *acıyı*.(Meriç:93).

...*sıkıntısını yenmeye*...(Bener:214).

...*acının üstüne yürüyüp onu alt etmek*...(Bener:402).

Acılar, onu *yıkamazdı*.(Alatlı:410).

Bu seste *ıstırapın yenemediği*...(Adivar_AG:144).

Ümitsizlik onu *yenmiş*...(Tanpınar_H:150).

Görülmetedir ki bu kullanımlarda insan, istenmeyen olay, durumlar karşısında düştüğü kötü duruma karşı bir mücadele içindedir.

4.1.2.8. Üzüntü, Bir Yiyecektir

Mutluluk duygusunda olduğu gibi üzüntü duygularının kullanım yerlerinde üzüntüye yenilebilen bir varlık, bir besin gibi bakıldığı tespit edilmiştir.

Türkçede soyut kavramların ifade edilmesinde sıkça başvurulan somutlaştırma (Aksan, 1999:66), bu kavramsal metafora da kendini göstermektedir. Soyut nitelikteki üzüntü duygusunun, somut varlıklarla ilişki içerisinde olan duyu organlarına başvurularak ifade edildiği cümlelerle karşılaşılmıştır.

ÜZÜNTÜ BİR YİYECEKTİR kavramsal metaforunu belirlediğimiz üzüntü göstergelerinin eşdizimsel yapılarında, özellikle *tat-* fiilini görmekteyiz. Üzüntü duygusunun tecrübe edilmesiyle ilgili bu kullanımlara incelediğimiz eserlerden şu örnekleri verebiliriz:

...bu *acıyı* da *hazmetmeye* başlıyorum. İnsan, neye tahammül etmiyor ki!..(Güntekin_Ç:357).

...bu *melali tadıyordu*. (Hisar:112).

...saadet, *ızdırıp* hepsini kendisinde *tatması*... (Tanpınar_H:137).

...köşeye atılmış olmanın her türlü *acısını tattın*. (Tanpınar_SAE:13).

...*tatlı* bir *hüzünle* hatırlayacaktır. (İlhan:188).

...yüzü cehennem *azabını tatmışların*...(Adivar_SB:358).

Bunun yanında üzüntü göstergelerinin eşdizimsel yapısı içerisinde sınırlı sayıda gördüğümüz *ye-* fiili de dikkat çekicidir. İncelediğimiz eserlerde sadece *gam* üzüntü göstergesi ile olan birlikteliklerine rastlanılmıştır.

Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türki*'de *gam yemek* göstergesi ile ilgili olarak, bu kullanımın, Farsçadan tercüme yoluyla (*gam horden* tabirinden) bize geçtiğini belirtir (1996:969).

İncelediğimiz eserlerde bununla ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz:

...ölsen de artık *gam yemezdin*. (Güntekin_BKD:140).

İç delikanlı, *gam yeme*. (Karay_KT:248).

...bir tek çiçeğin açtığını görsem, *gam yemezdim*. (Çokum:240).

4.1.2.9. Üzüntü, Bir Yüktür

Üzüntü göstergelerinin kullanım yerlerinde sıkça rastladığımız ÜZÜNTÜ, BİR YÜKTÜR kavramsal metaforuyla toplumun, istenmeyen, hoşlanılmayan bu olumsuz duyguyu, yine hoşlanılmayan YÜK kaynak alanına başvurarak ifade ettiği görülür.

Belirli bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşen üzüntü duygularının karşılandığı yerlerde görebildiğimiz bu kavramsal metafor, üzüntü duygusunun insana yüklenilmesi, taşınması ve atılması süreçleriyle dilde kendini göstermektedir.

Bu kavramsal metaforu belirlememizde üzüntü göstergelerinin eşdizimsel yapısı içerisinde kendini gösteren *ağır, ağırlık, at-, çek- çök-, dök-, hafif, hafiflet(t)-, katlan-, silk-, taşı-, yükle-, yüklü* kelimeleri etkili olmuştur.

Bunlardan özellikle *çek-* fiili olan eşdizimsel yapıların sayısı diğerlerine nazaran oldukça fazladır:

...bir *acı çökmüştü* içine...(Bener:193).

Sana bir *acı* daha *yükledim*. (Çokum:170).

...*sıkıntılarla yüklü* insanlarına...(Uçuk:163).

...ruhu bir *ağır kederle yüklü*...(Karaosmanoğlu_KK:173).

Evin bütün iş ve *üzüntüsü* onun üstüne *yıklıp* kaldığı...(Güntekin_YD:91).

O zamanın *kederi* bu ânın korkusu kadar *ağır* değildi. (Safa_MNK:205)

...*hüznü*, en kötü *ağırlığıyla* duydu. (Sepetçioğlu_K:41).

...*üzüntüsünü hafifletmek* istedi. (Çokum:295).

...Vassaf Bey çok *sıkıntı*, *üzüntü çekmiş* bir adammış. (Esendal:189).

...*vicdan azabı çekecektim*.(Karay_S:92).

...kadın şimdiden *tasasını çekiyor*.(Esendal:39).

...*umutsuzluğu silkip atabilecek*. (Sepetçioğlu_A:80).

...*sıkıntılarında kurtulmuş* gibi *hafif* hissetti. (Bener:211).

Adresi verirken *üstünden sıkıntıyı atmış*. (Tahir:70).

...gözlerinde ağır bir melal...(Güntekin_Ç:257).
 Canım baba gam kasavet çekme. (Sepetçioğlu_A:101).
 Buna benzer ıstıraplı taşıyan bir baba. (Adıvar_SB:192).
 ...yüreğindeki ıstırapları söker atardı. (Uçuk:19).
 ...duyduğu ıstırapları birdenbire hafifletti. (Tanpınar_SAE:88).
 ...üzerinden atamadığı hüznle...(Cumalı_Z:35).
 ...dert yükü ciğerlerini bunaltmış...(Sepetçioğlu_K:148).
 ...derdimizi dönecek... (Hisar:100).
 ...bu kadar kahıra katlanarak...(Cumalı_AT:117).
 ...yüreğindeki kasveti bir yer bulup atabilse... (Cumalı_Z:121).

ÜZÜNTÜ, BİR YÜKTÜR kavramsal metaforunu, söz varlığımızda yer alan şu göstergelerde de görmek mümkündür: *acı çekmek, azap çekmek, ceza çekmek, çekmek, derdini çekmek, eziyet çekmek, gam çekmek, ıstırap çekmek, kahır çekmek, kasavet çekmek, kaygı çekmek, keder çekmek, meşakkat çekmek, mihnet çekmek, sıkıntı çekmek, tasa çekmek; acısı içine (veya yüreğine) çökmek, ağır, ağır gelmek, ağrına gitmek, dert dökmek, evlat acısı gibi içine çökmek, yüreğine (bir şey) çökmek.*

Mümtaz'ın önünde azarlanmak ona çok ağır gelmişti. (Tanpınar_H:259).
 ...abdest tazelettirmek isteyişi ağırına gitmişti.(Sepetçioğlu_A:105).

Mutluluk kavramsal metaforları arasında belirttiğimiz MUTLU OLMAK, YÜKTEN KURTULMAKTIR ile karşılaştırıldığında huzursuz edici yük üzüntüye sebep olmakta iken, bu yükten kurtulmak mutluluğu ortaya çıkarmaktadır.

4.1.2.10. Üzüntü, Canlı Bir Varlıktır

Mutlulukta olduğu gibi, toplumun üzüntü kavramına, belirli bir iradesi olan canlı varlık gibi baktığı tespit edilmiştir. Sevilmeyen, huzursuz edici bir varlık olarak kendini gösteren üzüntü, bazı cümlelerde fiziksel olarak insana zarar verebilen “tehlikeli bir hayvan” görünümündedir.

Bir üzüntü göstergesi olarak söz varlığımızda yer alan *beynini kemirmek, içini kemirmek, içini kurt kemirmek, içini kurt yemek, içini yemek, içi içini yemek* göstergelerinde, dertlerin, üzüntülerin bir kurda benzetildiği görülmektedir.

Üzüntü göstergelerinin eşdizimsel yapısında ise kendi iradesi ile hareket edebilen, insan üzerinde hoşla gitmeyen etkilerde bulunabilen bir canlı olarak tespit ettiğimiz ÜZÜNTÜ, CANLI BİR VARLIKTIR kavramsal metaforu için şu örnekleri verebiliriz:

Bu *derdin* benden *gitmesini* hiç istemem! (Işınsu:27).

...*içini kemirip* duran *dertlerdi*...(Buğra_KA:113).

Derin bir *azap yüreğimi tirmalar*. (Karaosmanoğlu_Y:89).

İçinde bir *korku kurdu* ki...(Kemal:457).

Daha ilk günden *pişmanlıkla yüz yüze gelmişti*. (Uçuk:53).

Bu *sıkıntıyı* bir türlü *defedemiyorduk*. (Güntekin_BKD:81).

...içimde derin bir *merhamet ve nedamet uyandı*. (Güntekin_BKD:84).

...*içine oturakoyan sıkıntıya* (Işınsu:125).

Sıkıntısının büyümesinden... (Kemal:167).

4.1.2.11. Üzüntü, Canlılığın Kaybıdır/Ölümdür

Mutluluk göstergelerinde ve eşdizimsel yapılarında meydana gelen olumlu gelişmelerin insan üzerinde yaptığı canlılığı arttırıcı etkisini dile getiren MUTLULUK, DİRİLİK / CANLILIKTIR kavramsal metaforuna karşıt olarak üzüntüde ÜZÜNTÜ, CANLILIĞIN KAYBIDIR / ÖLÜMDÜR kavramsal metaforunu görmekteyiz.

Meydana gelen istenmeyen sonuçların insanın yaşamını sonlandıracak nitelikteki bu olumsuz etkisinde üzüntü, bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden özellikle şiddetli üzüntü duygularının ifade edilmesinde gördüğümüz ÖLÜM kaynak alanından yararlanılarak ortaya çıkmış olan ÜZÜNTÜ ÖLDÜRÜCÜDÜR kavramsal metaforunu ÜZÜNTÜ, BİR GÜÇTÜR ve ÖLÜM BİR RAKİPTİR kavramsal metaforu ile destekleyebiliriz.

İnsanların yaşadığı tecrübeler sonucu zihin dünyasında oluşmuş olan bu kavramsal metafor, dilde üzüntü göstergelerinin kullanım yerlerinde kendini gösterebilmektedir:

...*vicdan azabından az kalsın ölecekti.* (Tanpınar_SAE:52).

Köylü Adil gelecek diye, *kahrından ölüyor.* (Kemal:67).

Anam *kederinden öldü.* (Safa_MNK:182).

...*üzüntüden beni öldürmek*(Gürpınar:96).

Demin *kahrından ölecektim.* (Çokum:29)

Söz varlığımızda bir 'üzüntü' kavramını karşılayan ölmek ile ilgili olarak göstergelere rastlamak da mümkündür: *Canı gitmek, öldürme, öldürmek, ölme, ölmek, ölüm, ölüp ölüp dirilmek.*

...*düştüğü garip bir zan kendisini öldürüyor...*(Gürpınar:49).

...Devrim'le uzlaşmak ancak onun evinde gerçekleşebileceği için, benim için de *ölüm* olacaktı.(Alatlı:535).

4.1.2.12. Üzüntü, Çıldırmaştır

Yaşanan duygulanma sırasında insan duygusunu kontrol edebilmektedir. Fakat bazı şiddetli duygulanmalarda kontrol kaybının yaşanması ile insan aşırı tepkilerde bulunabilmektedir (bağırma, zıplama, kucaklama, bilinçsizce yapılan hareketler gibi) Bu kontrol kaybının yaşandığı duygu kavramlarının karşılanmasında DELİLİK kaynak alanından yararlanılarak hedef alan ÜZÜNTÜ ifade edilmektedir.

ÜZÜNTÜ, ÇILDIRMAKTIR kavramsal metaforu, MUTLULUK, ÇILDIRMAKTIR'dakına oranla dilde daha az kendisini göstermektedir. Bunu, üzüntü duygusunda, meydana gelen istenmeyen olaylar karşısında kişinin çaresiz bir şekilde kalmasına ve bu çaresizliğinin de durgunluğa, hareketlerde yavaşlamaya sebep olmasına bağlayabiliriz.

Üzüntü göstergelerinin karşıladığı duygunun ne kadar şiddetli, yoğun olduğunu belirlemede yardımcı olan ve ÜZÜNTÜ, ÇILDIRMAKTIR içerisinde değerlendirilebilecek kullanımlar şunlardır:

...çıldırtaçak kadar acı idi. (Sabahattin Ali:201).
 ...kederlerinden çılgına dönüyorlar. (Kemal:235).
Derdinden deliye döndü...(Karay_KT:242).
 ...üzüntüden çıldırıyordum. (Tanpınar_SAE:108).

4.1.2.13. Üzüntü (/Sıkıntı), Fiziksel Bir Darlıktır

İçinde bulunulan şartlar, durumlar karşısında çaresiz kalan insanın yaşadığı üzüntü duygusunu karşılayan göstergelerde ve bu göstergelerin kullanım yerlerinde ÜZÜNTÜ (/SIKINTI) ile FİZİKSEL DARLIK arasında benzerlik kurulduğu tespit edilmiştir. Daha çok içte, iç organlar üzerinde meydana gelen baskı ile insanın yaşadığı huzursuzluk ifade edilmektedir.

Söz varlığımızda bu kavramsal metaforun etkisiyle oluştuğunu düşündüğümüz göstergeler şunlardır:

Can sıkıcı, can sıkıntısı, can sıkılmak, canı sıkılmak, canı sıkın, canını sıkılmak, dünya başına dar gelmek, dünya başına dar olmak, içi daralmak, içi sıkılmak, içini sıkılmak, sıkıcı, sıkılış, sıkılma, sıkılmak, sıkıntı, sıkıntı basmak, sıkıntı çekmek, sıkıntı vermek, sıkıntılı, sıkıntısı olmak, sıkıntıya düşmek, sıkın, sıkınlık, sıkma, sıkılmak, tatlı canını sıkılmak, yüreği dar, yüreği daralmak, yüreği sıkışmak.

...hüznünü andıran bir *sıkıntı* duydu. (Safa_MNK:14).
 Ay oğul, dedi. *Canını sıkın nedir?*(Çokum:352).
 Fakat bu lâkırdı Rabia'nın *içini sıkır*...(Adivar_SB:154).
 Sorma pek *sıkılıyorum*.(Esendal:101).
 ...içindeki yalnızlık duygusunu ve *azaplı darlığı* giderememişti . (Tanpınar_H:362).
 ...suçluluk duygusu *yüreğimi sıkıştırdı*. (Alatlı:459).

4.1.2.14. Üzüntü, Fiziksel Bir Hasardır

Söz varlığımızdaki pek çok üzüntü göstergesinde ve incelediğimiz eserlerdeki üzüntü göstergelerinin kullanım yerlerinde, bu duygu içerisindeki insanların fiziksel bir acı çektiği belirlenmiştir.

Toplumun üzüntü duygusuna yaklaşımında istenmeyen, kötü olayların insan üzerinde sanki fiziksel tahribata sebep olduğu düşüncesi dilde kendini göstermektedir.

Bu fiziksel tahribat “yaralama, burkma, yakma, kırma/parçalama” şeklinde gerçekleşmektedir. İnsanların üzüntüye bu şekildeki yaklaşımlarında, üzüntüyle beraber beden içerisinde gerçekleşen hareketlenmelerin (kan akışında, kalp atışında, salgı bezlerinin çalışma düzenlerinde meydana gelen değişiklikler) ve yüz hatlarında, sanki fiziksel acı çekildiğine dair ifadelerin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Yüreğinde bir *ağrı* vardı. (Bener:399).

günlük olayın keskin *acısını dindirmek*...(Karay_S:177).

...görsen *yüreğin sızlardı*. (Buğra_KA:346).

...*acısı yüreğime işliyor*. (Kemal:412).

...bambaşka *kaygılarla kıvrandığını*...(Bener:164).

...derin *ıstıraplar* içinde *kıvrandırmıştı*.(Güntekin_BKD:167).

Söz varlığımızda bir üzüntü kavramını karşılayan göstergelere ve üzüntü göstergelerinin eşdizimsel yapılarda birlikte oldukları diğer kelimelere bakarak, ÜZÜNTÜ FİZİKSEL BİR HASARDIR kavramsal metaforunu dört alt başlık altında inceleyebiliriz:

ÜZÜLMEK, YARALANMAKTIR

ÜZÜLMEK, BURKULMAKTIR

ÜZÜLMEK, YANMAKTIR.

ÜZÜLMEK, KIRILMAK/PARÇALANMAKTIR

4.1.2.14.1. Üzülmek, Yaralanmaktır

Üzüntü duygusunun ifade edilmesinde toplumun DUYGU ile YARA arasında benzerlik kurduğu tespit edilmiştir. Üzüntü göstergelerini dikkate alarak top-

lumun iki kavram alanı arasında yaptığı karşılaştırmalardan bazılarını aşağıdaki tabloda gösterebiliriz:

YARA Kavram Alanı	ÜZÜNTÜ Kavram Alanı
Bedendeki kesik veya zedelenmeler	Üzüntü
Yaralanma	Üzülme
Kesik ve zedelenmelerin sebebi	Üzüntünün sebebi
Yaraların iyileşmesi	Üzüntünün olumsuz etkisinin azalması
Yaranın iyileşmesi için merhem	İyi, istenilen bir gelişme
İyileşmekte olan yaraların deşilmesi	Unutulmakta olan üzüntünün hatırlanması

Bu vefat, sizi çok *yaralayıp*...(Güntekin_Ç:419).

Ayrılık bıçak *yarası* gibidir, önce acısı duyulmaz, *sızı* sonra başlar. (Karay_KT:220).

bir *vicdan azabı* gibi, *yüreklerini oyuyordu*...(İlhan:260).

Yüreğimden kanlar gitti. (Kemal:163).

...içindeki *derde merhem* olacak (Gürpınar:99).

...*derdime deva* bulur. (Karaosmanoğlu_Y:85).

...*ıztırapları dinmiş*...(Uçuk:28).

Şimdi içimizdeki *yarayı deşmenin* sırası mı... (Çokum:369).

Gönül yarası şiirlerde, şarkılarda söylendiği gibi değildir; çabuk geçer. (Karay_KT:248).

...dün geceki davranışı onun *yüreğine hançer gibi saplanmıştı*.(Kemal:274).

Yüreği hasretten göz göz *olmuştur*. (Güntekin_Ç:152).

Söz varlığımızda ÜZÜLMEK, YARALANMAKTIR kavramsal metaforunu görebildiğimiz göstergeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Bağrını delmek, ciğer yarası, ciğerini delmek, delmek, derdini deşmek didikleme, didiklemek, didiklenme, didiklenmek, dil yarası, gönlü yaralı, gönlünü yaralamak, gönül yarası, içine kan oturmak, içinden (yüreğinden) kan gitmek, kalp yarası, kanayan yara olmak, mecruh, yara, yara açmak, yara almak, yara işlemek, yara ka-

panmak, yaralama, yaralamak, yaralanış, yaralanma, yaralanmak, yaralı, yarasını deşmek, yaraya tuz biber ekmek, yarayı tazelemek, yüreği kanamak, yüreğine saplanmak, yürek yarası.

4.1.2.14.2. Üzölmek, Burkulmaktır

Meydana gelen olumsuz olayın, karşılaşılan istenmeyen durum veya varlığın içte, yürekte, kalpte fiziksel baskı yaptığı bu türdeki kavramsal metaforlara şu örnekleri verebiliriz:

...kalbini burkan acıyı...(Tanpınar_H:408).

Yüreğini burkan bir pişmanlıkla...(Buğra_Y:63).

...yokluğunu içi burkularak anladı. (Buğra_KA:71).

Ev satılırken biraz burulduğunu...(Meriç:75).

yürek burkan hüznü...(Buğra_KA:477).

Söz varlığımızda, ÜZÖLMEK, BURKULMAKTIR kavramsal metaforu ile ilgili olan üzüntü göstergeleri şunlardır:

Burkma, burkmak, burkucu, burkulma, burma, burmak, buruk, buruk buruk, buruklaşma, buruklaşmak, burukluk, burulma, burulmak, burum burum, içi burkulmak, yüreği burkulmak, yürek burkmak.

4.1.2.14.3. Üzölmek, Yanmaktır

Üzüntü duygu metaforları arasında dikkat çeken ve söz varlığımızdaki birçok duygu göstergesinin ortaya çıkmasında rol oynayan ÜZÖLMEK, YANMAKTIR kavramsal metaforu, ÜZÖNTÜ ve ATEŞ kavramsal alanları arasındaki kurulan benzerliğe dayanmaktadır. Söz varlığımızda ATEŞ kaynak alanının, verdiği zarar, yaptığı olumsuz etki göz önünde bulundurularak ÜZÖNTÜ hedef alanı için kullanıldığı şu göstergelerle karşılaşmaktayız:

Ateş, ateşten gömlek, bağıryanmak, bağıryanık, can yakmak, canı yakmak, canını yakmak, cız etmek ciğer kebab olmak, ciğeri dağlanmak, ciğeri yanmak, (birinin) ciğerini yakmak, dağ, dağlama, dağlamak, dağlanış, dağlanma, dağlanmak,

dağlatma, dağlatmak, dağlayış, derdine yanmak, dili yanmak, erimek, eriyip bitmek, göynük, göynüme, göynüme, göyünme, göyünmek, içi cız etmek, içi erimek, içi yanmak, için için yanmak, içine ateş atmak, içine ateş düşmek, içini yakmak, içinin ateşi küllenmek, içinin (yüreğinin) yağı erimek, kavurmak, kor, kor gibi yanmak, kül olmak, Marmara çırası gibi yanmak(yakmak), yakmak, yanık, yanıklık, yanıp tutuşmak, yanıp yakılmak, yakmak, yanma, yanmak, yüreği cız etmek (cızlamak), yüreği dağlanmak, yüreği eritmek, yüreği yanık, yüreği yanmak, yüreğine od (veya ateş) düşmek, yüreğini ateş almak, yüreğini dağlamak, yüreğinin yağı (yağları) erimek.

Bu yakan, kavuran acılara... (Buğra_Y:144).

...içerime dert koyar, yüreğimi odlandırır. (Çokum:37).

...tasasından, özleminden yanıyordu. (Karay_S:157).

...ıstırap ateşi altında inliyor...(Uçuk:46).

...acımam; yanmam Kılıç Aslan Sultanım. (Sepetçioğlu_K:365).

Sultanımızın acısı içini yakarken... (Sepetçioğlu_A:11).

Benim de yüreğim yandı... (Sepetçioğlu_A:42).

...içi yandı, oğulcuğunun ağlamasına... (Işinsu:19).

Bağrı yanık bir âşkın yüreğine su serpti huzurun. (Karay_KT:356).

...çaresizliği, öyle bir göstermesi vardı ki yüreğimi eritti.(Güntekin_Ç:196).

...kırk küsur yıldır içini kasıp kavuran...(İlhan:24).

...beni kahr içinde bıraktı. Yüreğim dağlanmış dolaşıyorum. (Cumalı_Z:125).

Yanar gönlüm göynür özüm. (Işinsu:114).

4.1.2.14.4. Üzülme, Kırılmak/Parçalanmaktır

Bu kavramsal metaforunda toplumun, meydana gelen olumsuz gelişmelerle birlikte, insanın içinde “parçalanma, dağılma, kırılma, kopma” gibi bütünlüğü bozucu tahribat gerçekleştiği şeklinde üzüntüye başka bir yaklaşım sergilediğini görmekteyiz.

ÜZÜLMEK, KIRILMAK/PARÇALANMAKTIR kavramsal metaforunun dile yansımaları ile şu göstergelerin ortaya çıktığını söyleyebiliriz:

Gönlü kırılmak, gönül kırmak, hatırını kırmak, içi parçalanmak, içi parçalanmak, içini parça parça etmek, içini parçalamak, kalbi kırık, kalbi kırılmak, kalbi par-

çalanmak, kalbini kırmak, kırgın, kırgınlık, kırıcı, kırık, kırıklık, kırılış, kırılma, kırılmak, kırma, kırmak, münkesir, inkisar, paralama, paralamak, paralanma, paralayıcı, parçalama, parçalamak, parçalanış, parçalanma, parçalanmak, parçalayıcı, parçalayış, singin, sınık, sınıkmak, şikeste, yüreği parça parça olmak, yüreği parçalanmak.

Ben sizi *kırdım* o akşam.(Tanpınar_SAE:320).

...bir kere *gönül kırmak* istemiyordu... (Işınso:54).

Babamın *hatırını kırmak* istemiyorum... (Esendal:52).

Kalbimi kırdı; kalbimi fena kırdı. (Karaosmanoğlu_KK:113).

Hiçbir *iç kırıklığı*...(Ağaoğlu:260).

Benim için yorulduğunu görünce *içim parçalanıyor.* (Güntekin_YD:132).

...bu *içini parça parça eden* mücadele... (Adıvar_SB:302).

...o *yürek paralayıcı* çöküp dağılışı...(Buğra_KA:133).

Bu göstergelerin yanında ÜZÜLMEK, KIRILMAK / PARÇALANMAKTIR kavramsal metaforunu *üz- ve türevlerinde* de görmekteyiz. Dîvânü Lügati't-Türk'te Kâşgarlı Mahmud'un *üz- ve türevleri* ile ilgili verdiği örneklere baktığımızda²⁰ genel olarak 'kop-, bağlantı sona ermek' anlamlarında kullanıldığı görülmüştür. 'Meydana gelen kötü bir olay sonucu içinde, yüreğinde bir şeyler koparcasına acı duymak' şeklinde *üz- ve türevlerini* tanımlayabiliriz. *Üz- ve türevlerinin* temel anlamı ve karşıladığı duygu kavramı arasında yaptığımız karşılaştırma sonucu ulaştığımız ÜZÜLMEK, KIRILMAK / PARÇALANMAKTIR kavramsal metaforunu, söz varlığımızda bir üzüntü göstergesi olarak kullanılan *içinde bir şeyler kopmak*'ta da görmek mümkündür:

...köyden ayrılırken *içlerinden bir şeyler koptu* (Türkçe Sözlük).

ÜZÜNTÜ, FİZİKSEL BİR HASARDIR kavramsal metaforu altında ele aldığımız ÜZÜLMEK, YARALANMAKTIR ve ÜZÜLMEK, YANMAKTIR kavramsal metaforlarının söz konusu olduğu üzüntü göstergelerinin kullanımlarında yaşanan duygu, çok kısa bir süre içinde yaşanmamakta, etkisini, huzursuz ediciliğini belirli bir süre

²⁰ *Ol yıp üzdi*: "O, ipi kesti."; *urk üzlüdi*: "İp koptu."; *Alımlıg berimligdin üzlüşdi*: "Karı ile koca ayrıldılar."; *Ol yıp üztürdi*: "O ipi kopardı"; *Üzüldi neş*: "Nesne üzüldü, kesildi, koptu, kırıldı" (DLT I 1998:165;258;240;220;196)

devam ettirmektedir. Nasıl fiziksel bir yaranın, bir yanığın iyileşmesi belirli bir zaman almakta ise yaşanan üzüntünün hafiflemesi, sona ermesi için belirli bir süreye ihtiyaç vardır.

ÜZÜNTÜ, FİZİKSEL BİR HASARDIR kavramsal metaforlarının tamamı için söz konusu olan göstergeler de görebilmekteyiz. Bu göstergeler, yaralanma, burkulma, yanma, kırılma, parçalanma gibi olaylarda “insanın duyduğu acı”, “bu acıya dayanma”, “acının şiddetinin hafiflemesi gibi FİZİKSEL HASAR kaynak alanın parçalarına göre şekillenmiş olan ve dört alt kavramsal metafor için düşünülebilecek olan ifadelerdir:

Acı, acı acı, acı çekmek, acı duymak, acı gelmek, acı görmek, acı söylemek, acı vermek, acıca, acıklı, acılanma, acılanmak, acılaşıma, acılaşımak, acılaştırma, acılaştırmak, acılı, acılık, acılılık, acıma, acımak, acınacak, acındırma, acındırmak, acınılacak, acınılma, acınılmak, acınma, acınmak, acısı içine (veya yüreğine) çökmek, acısı içine (veya yüreğine) işlemek, acısına dayanamamak, acısını bağrına basmak, acısını çekmek, acısını görmek, acıyıcı, acıyış, ağrı, burnunun direği sızlamak, ciğer acısı, ciğeri sızlamak, ciğerine işlemek, içi sızlamak, incinme, incinmek, incitici, incitilme, incitilmek, incitiş, incitme, incitmek, kalbi sızlamak, kalp acısı, kalp ağrısı, kemikleri sızlamak, rencide, rencide etmek, rencide olmak, rencidelik, sızı, sızılı, sızlama, sızlamak, yüreği sızlamak, yüreğini sızlatmak, yüreğinin başı sızlamak.

4.1.2.15. Üzüntü, Karanlıktır

Kövecses (2000:25)'in, İngilizcedeki üzüntü göstergelerinin kullanımlarına bakarak belirttiği bu kavramsal metafor, Türkçede de görülmektedir. İncelediğimiz eserlerde, bir gösterge olarak KARANLIK kavramsal alanını görmenin yanında, bazı üzüntü göstergelerinin eşdizimsel yapıları içerisinde de üzüntü duygusu veya üzüntü duygusunun sebebinin KARANLIK ile ilişki kurularak ifade edildiği tespit edilmiştir.

Barcelona (2000:54), bu tür kavramsal metaforların ortaya çıkmasında gözlerdeki ışılının kaybolmasının rol oynadığı görüşündedir.

İncelediğimiz eserlerde, bu kavramsal metaforu tespit ettiğimiz üzüntü göstergelerinin bazı kullanımlarında karanlığın, kararmanın insanın yüz çevresinde gerçekleşmesi Barcelona'nın bu görüşünü desteklemektedir.

Yüzünden kısa bir *hüzün gölgesi* geçti. (İlhan:178).

...yüzündeki *keder kararmasını*... (Sepetçioğlu_A:101).

Yüzü karaltılar içinde, çekik, *muhtarip* bir *karaltı*. (Adıvar_SB:438).

...derin bir *teessürle kararın* yüzü...(Adıvar_AG:170).

Nevzat'ın gözlerinde *tasalı* bir *gölge* belirdi. (Bener:443).

Kaygılar, gölgeler yerleşiyordu yüzlere. (Cumalı_AT:38).

Örneklerde de görüldüğü üzere yüzde bir kararın gerçekleşmektedir. Bunun yanında *göz, ses, iç, yürek* de üzüntü duygusunun etkisiyle karanlığa, koyuluğa bürünebilmektedir.

Gerek yüzün, gerek yukarıdaki diğer organların, gerekse bir bütün olarak bedeninin kararın dile getirilirken karanlık, koyuluk ile ilişkili olan bazı varlıkların isimleri dikkat çekmektedir: *Bulut, gölge, karaltı, sis, tül*.

Bu varlıkların üzüntü içerisinde olan kişinin tüm bedenini veya belirli bir parçasını kapladığı belirlenmiştir:

...gözlerinde bir *üzüntü bulutu* belirdi. (Uçuk:100).

...garip bir *kederin sisi*...(Safa_MNK:71).

İçine tek *keder bulutu* karışmasın.(Ağaoğlu:201).

Yoğun, ağır bir *gam*²¹ *sisi* inmiştir. (Meriç:32).

...*hüzün tüllerinin* ardında...(Buğra_KA:486).

Bu kavramsal metaforları izleyebildiğimiz kullanımlarda, fiiller de dikkat çekmektedir. Üzüntü göstergelerinin çevresinde sıkça gördüğümüz bu fiilleri *bürü(n)-, çök-, gölgele-, karar-, ört(ül)-, sar-, sislen(dir)-, tülle-; dağıl-, dağıt-, sıyrıl-* şeklinde sıralayabiliriz. Bunlardan ilk grup, üzüntüye girmeyi belirtmek için kullanılırken diğer grup üzüntüden kurtulmak için kullanılmıştır:

²¹ Steingass (1892: 894), *gam* göstergesini “bulutlu olma (gün); yoğun sıcak ve bunaltıcı olma; hüzün verme; bağlama, örtme; keder, üzüntü, kaygı, sıkıntı, dert; pişman olma, yas tutma, matem tutma; zarar, ziyan.” şeklinde tanımlamaktadır.

... yüzü *kederle örtülmüştü*. (Ağaoğlu:64).
 ...yüzünü *gölgeleyen hüznünde*...(Tanpınar_H:241).
 ...üstüne her gün biraz daha fazla *çöken* bu *karamsarlık*...(Ağaoğlu:233).
 ...*hüznün tüllediği*, gerçekten samimi ve dost bir sesle...(Buğra_Y:192).
 Sevinçli sesi içeridekilerin *üzüntülerini dağıttı*.(Uçuk:180).
 ...*kederi dağılmayan* yüzüyle. (Adıvar_AG:81).
 Kâfirin şarabından içti. *Efkârından sıyrıldı*. (Çokum:101).
 ...sesini *yeis bürümüştü*...(Adıvar_SB: 57).
 ...*kederler sardı* içini. (Buğra_Y:75).

Örneklerde de görüldüğü üzere insan, üstüne örtülen, kendisini saran bir karanlığın etkisi altındadır. Bu fiillerden göz önünde tutularak üzüntüye bir “örtü” gibi bakıldığını da belirtmek gerekir.

Söz varlığımızda bir ‘üzüntü’ kavramını karşılayan ve ÜZÜNTÜ, KARANLIKTIR kavramsal metaforu içerisinde değerlendirilebilecek olan duygu göstergeleri ise şunlardır:

Bahtı kara olmak, bahtı kara, bulutlanma, bulutlanmak, gönlünü karartmak, gönlü kararmak, içi kararmak, içi kapanmak, kalbi kararmak, kara, kara gün, kara haber, kara kara düşünmek, karamsar, karamsar olmak, karamsarlaşma, karamsarlaşmak, karamsarlaştırma, karamsarlaştırmak, karamsarlık, kararmak, yüreği kararmak, yüzü bulutlanmak.

4.1.2.16. Üzüntü, Sahip Olunan Bir Eşyadır

Üzüntü göstergelerinin eşdizimsel yapısı içerisinde gördüğümüz bazı fiil ve isimler göz önünde tutulduğunda üzüntü kavramına, sahip olunan bir eşya gibi bakıldığı söylenebilir. Diğer duygu kavramları içinde geçerli olan bu yaklaşımda duygunun beden içerisinde gerçekleşmesinin ve bedene, duygunun bir kabı gibi bakılmasının rol olduğunu söyleyebiliriz. Duygunun beden içerisinde muhafaza edilmesi, duyguyu sahiplenmeyi de beraberinde getirmektedir:

...düşmanlarımdan eski acılarımı çıkaracaktım. (Güntekin_BKD:159).

Şimdi, ikisi de acı veriyordu ona. (Bener:261).

...acıyı paylaştık diye düşünüyordum. (Alatlı:371).

Naim Efendi azabını bir ayıp gibi başkalarından saklardı.(Karaosmanoğlu_KK:133).

Fakat azabını paylaşıyordu. (Tanpınar_H:408).

...başından bir bela eksildiğine... (Karay_KT:58).

...hayatın cefası tükenmez... (Sabahattin Ali:152).

...evvelki kederim arttı. (Safa_DHK:23).

Pişmanlıkları yoktu...(Cumalı_AT:262).

Senin de var bir sıkıntın. (Safa_MNK:144).

...teessürümü gizleyemiyorum. (Safa_DHK:82).

Murad'ın üzüntüsü artmasın diye(Buğra_Y:108).

...ıstıraplarım eksildi...(Güntekin_BKD:173).

Bütün ye'sini gözlerinde toplamış...(Güntekin_BKD:119).

4.2. MUTLULUK VE ÜZÜNTÜ METONOMİLERİ

Duyguların ifade edilmesinde diğer bir yol ise metonomilerdir²². Yaşanan duygu ile birlikte insan bedeninde, gerek fizyolojik gerekse davranışa dayalı olmak üzere, fark edilebilir nitelikteki hareketlenmeler ile karşılaşabilmekteyiz. Dışa yansıyan bu değişiklikler, bir insanın nasıl bir duygu yaşadığı hakkında bizlere yardımcı olabilmektedir.

Birçok toplumda bir öfke sırasında, bir korku, şaşkınlık sırasında gösterilen tepkiler genel olarak benzerlik göstermektedir. Özellikle duygu sırasında yüz ifadesindeki bu benzerlik açık bir şekilde görülmektedir (Cüceloğlu, 1999:271).

Pek çok dilde olduğu gibi Türkçede de, duygu sırasında dışa yansıyan, dışarıdan fark edilebilen hareketlenmeler, değişiklikler duygu kavramlarını karşılamak için kullanılabilir:

4.2.1. Mutluluk Metonomileri

Yaşanan mutlulukla birlikte insan bedeninde, dışarıdan az veya çok olmak üzere fark edilebilir bazı değişimler, hareketlenmeler gerçekleşebilmektedir. Bunlar duygu ile birlikte kalp atışının hızlanması, beden sıcaklığında artış gibi fizyolojik değişiklikler ve hoplama, karşısındakilere sevgi gösterilerinde bulunma gibi davranışsal tepkiler şeklinde gerçekleşebilmektedir.

Bir olay örgüsüne sahip eserlerde yaptığımız taramalarda, duygu göstergelerinin bağlamı içerisinde dikkati çeken fizyolojik değişimler ve davranışsal tepkiler şu şekilde belirlenmiştir:

Fizyolojik değişimler	Davranışsal tepkiler
Kalp atışlarının hızlanması Zihinsel karmaşa Titreme Yüzdeki renk değişimi (pembe, kırmızı) Kasların yaptığı baskının azalması (Gevşeme)	Ağlama Bağırmak Dans Ellerin ovuşturulması Ellerini çırpma Geniş nefes alma

²² Metonomi ile ilgili olarak bk. s. 35-39.

	Göğsün kabarması Gözleri gülmek Islık İnleme Sevgi gösterisinde bulunma (Öpme, kucaklama) Şapkayı havaya atma Yüzü gülmek, Zıplama
--	---

Mutluluk duygusu ile yakın ilişkili olan bu değişimler veya hareketlerden bazılarını metonomik ilişkiye dayalı olarak söz varlığımızda görebilmekteyiz. Yukarıdaki tasnife uygun olarak mutluluk metonomilerini ikiye ayırabiliriz:

MUTLULUK YERİNE FİZYOLOJİK DEĞİŞİKLİKLER

MUTLULUK YERİNE BAŞ DÖNMESİ
 MUTLULUK YERİNE KASLARIN YAPTIĞI BASKININ AZALMASI
 MUTLULUK YERİNE YANAKLARDAKİ PEMBELEŞME

MUTLULUK YERİNE DAVRANIŞSAL TEPKİLER

MUTLULUK YERİNE BEDEN DURUŞUNDA ŞİŞKİNLİK
 MUTLULUK YERİNE DANS
 MUTLULUK YERİNE ELLERİNİ OĞUŞTURMA
 MUTLULUK YERİNE GÖZLERDEKİ HAREKETLİLİK
 MUTLULUK YERİNE GÜLME
 MUTLULUK YERİNE GENİŞ NEFES ALMA
 MUTLULUK YERİNE ŞAPKANIN FIRLATILMASI
 MUTLULUK YERİNE ZIPLAMA

4.2.1.1. Mutluluk Yerine Fizyolojik Değişimler

Mutluluk duygusunun şiddetine göre vücut içinde bazı hareketlenmeler gerçekleşmektedir. Bunlardan kan dolaşımının hızlanması, kalp atışlarındaki artış, yanaklarda pembeleşme en çok bilinenleridir.

4.2.1.1.1. Mutluluk Yerine Baş Dönmesi

Günlük hayatta aşırı mutluluktan dolayı kişinin ne yapacağını bilememe; söyleyeceklerini unutma, karıştırma; bilinçsiz eylemlerde bulunma gibi tavırlar sergilediği görülebilir. Toplumun bu gibi davranışlar ile mutluluk arasında yakın bir ilişki kurarak içinde bulunulan duygu kavramını karşılamak için uzlaştığını söz varlığımızdaki şu göstergelerde görebiliriz:

Baş (başını) döndürmek, başı dönmek, bastığı yeri bilmemek.

Sizin yüzünüz gülerse elbet benim de güler. Ben de mektubunuzu şimdi okudum. *Bastığım yeri bilemez oldum.* (Cumalı_Z:128).

Binbaşı Ferid, *baş döndürücü* bir sevinç dalgasının içinden...(İlhan:303).

4.2.1.1.2. Mutluluk Yerine Kasların Yaptığı Baskının Azalması

Olumsuz bir durumdan olumlu bir duruma veya normale doğru geçiş sırasında ortaya çıkan duyguların ifade edilmesinde kendini gösteren bu metonomi, söz varlığımızda şu göstergelerde kendini gösterir:

Gevşeme, gevşemek, sınırları gevşemek

Bu ihtimal onun gerilmiş olan *sınırlarını* biraz *gevşetti*. (Sabahattin Ali:76).

Suzy'nin sesi ve onun When Molly was a baby a baby'leri onu büsbütün *gevşetti*. Sıkıntı geçmişti galiba... (Safa_MNK:65).

4.2.1.1.3. Mutluluk Yerine Yanaklardaki Pembeleşme

Her ne kadar *Türkçe Sözlük*'te herhangi bir duyguyla ilişkilendirilmeden verilmiş olsa da pembeleşmek, incelediğimiz eserlerde daha çok mutluluk göstergesi olarak kullanılmaktadır. Hoşa giden, istenilen olayların meydana gelmesi, sevilen varlık veya durumlarla karşılaşma sonucu yüz renginde meydana gelen pembeleşmeden yararlanılarak mutluluk kavramı karşılanmaktadır. İncelediğimiz eserlerde *yüzde, yanakta* meydana gelen renk değişiminde kırmızı renk de dikkati çekmektedir:

"Seni Bahçesaray'a götüreyim mi? Gayrı benim evlâdım olur musun?" Ayşe olur mu, gibisinden Şahbaz Beye bakıp durmuştu. Ama Bahçesaray lâfını işitir işitmez *yüzü pembeleşivermişti*. (Çokum:350).

Muallânın gözleri parladı. *Yanakları pembeleşti*. (Uçuk:171).

Nargileyi hazırladı, Rakım'ın eline verdi. *Yanakları kırmızı*, gözleri parlıyordu.

Piyanist, kızın biraz evvelki durgun yüzünün değişmesi için mutlak yeni bir şey olduğunu zannediyordu. (Adıvar_SB:166).

Hurrem, *yanaklarını pembeleştiren* bir heyecanla sadece ondan söz etmek istiyordu. Bu istekle -hiç bir şey bilmediğini sandığı- kocasına:

— Mükemmel, değil mi? diye sordu: Bu kadar güzel sesleri nasıl bulabiliyorlar? (Buğra_Y:47-48).

...yüzündeki *sevinç pembeliğini*... (Çokum:202).

Öğle yemeğine kalacaklarını anlayınca *yüzü sevinçten kızardı*. (Safa_MNK:239).

Doktor Ramiz'in *yüzü sevinçten kıpkırmızıydı*. (Tanpınar_SAE:210).

4.2.1.2. Mutluluk Yerine Davranışsal Tepkiler

Söz varlığımızda metonomik ilişki sonucu ortaya çıkan göstergelere bakıldığında yüz ifadeleri, ses, beden hareketleri, beden duruşunun bir araç olarak kullanıldığı görülür.

4.2.1.2.1. Mutluluk Yerine Beden Duruşunda Şişkinlik

Daha çok sahip olunan özelliklerden dolayı kendini ayrıcalıklı hissetme ile ortaya çıkan ve mutluluk kavramlarını karşılayan bazı göstergelerde görülen bu metonomik yaklaşım sebep-sonuç ilişkisine dayanmaktadır. İçinde bulunulan durumdan memnun olan kişinin kendine güven duyduğunu, kendini ayrıcalıklı hissettiğini belirtecek nitelikteki dik duruşu, göğsünün öne doğru çıkması göz önünde bulundurularak, beden duruşu ile duygu arasında metonomik ilişki kurulmuş ve bedensel duruş bir araç olarak mutluluk duygusunu karşılayabilmiştir.

Türkçe Sözlük ve Deyimler Sözlüğü'nde yer alan bu türden göstergeler şunlardır:

Gerine gerine, geriniş, gerinme, gerinmek, göğsü kabarmak, koltukları kabarmak.

Doğurmanın, şehvetin, taze taze dirilişin, kaynaşmanın, devinmekten delirmenin sevincinde, *gerinmesindeydi* toprak. (Kemal:482).

Kılıç Aslanın ovaya girer girmez yaylanarak kefereye yüklenişi hoştu; çok güzeldi, *göğüs kabartıcı* umut vericiydi.. (Sepetçioğlu_K:327).

4.2.1.2.2. Mutluluk Yerine Dans

Mutluluk kavramının karşılanma yollarından biri olarak kişinin yaşadığı duygunun etkisiyle yaptığı dans hareketleri gelmektedir (Izard,1991:137). Dans, özel

günlerde, düğünlerde, kutlamalarda benzer duygu ve düşünceleri paylaşanların yaptığı bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz varlığımızda mutluluk yerine mutlu olan insanın yaptığı hareketlerden biri olan dansın kullanıldığı göstergelerle karşılaşmıştır:

Çalmadan oynamak, göbek atmak şıkır şıkır oynamak, zilsiz oynamak, (nerede ise) zil takıp oynayacak, etekleri zil çalmak.

Hüseyin'e kavuştu ya, *göbek atıyor.* (Safa_MNK:52).

Harun Bey'e varacak bir kadın nasıl olur da *sevincinden zil takıp oynamaz,* diyorlar. (Karay_KT:368).

Bunun yanında mutluluk ve dans ilişkisi içerisinde değerlendirilebilecek bu göstergeler arasına *etekleri zil çalmak* göstergesini de koyabiliriz. Mutluluk kavramını karşılama yönünden toplumun metonomik bir yaklaşım sergilediğini söyleyebileceğimiz gösterge, dans kavramını karşılama yönünden ise metaforik bir yapıya sahiptir:

Zengin bir fellâha varacağım diye *etekleri zil çalıyor* aşiftenin! (Karay_S:84).

Türkçe Sözlük'te *gülme* ile *dans etme* birleşimiyle mutluluk kavramını karşılayan *güle oynaya* ve *gülüp oynamak* göstergelerini de burada belirtebiliriz:

Kalabalık *güle oynaya* dağıldı. (Kemal:60).

4.2.1.2.3. Mutluluk Yerine El Ovuşturma

Deyimler Sözlüğü'nde "1. Bir kimse karşısında saygılı durum alıp buyruk beklemek. 2. Ne yapacağını, ne söyleyeceğini bilememek." anlamlarında açıklanan *el ovuşturmak* göstergesi, incelediğimiz eserlerde mutluluk göstergelerinin eşdizimsel yapıları içerisinde dikkat çekmektedir. Mutlu, keyifli bir durumda olan kişinin içinde bulunduğu durumu belirtmede veya daha iyi ifade etmede kullanılmaktadır:

İlk Ramazan'da, İmam'ın iki senede kazanamadığı parayı kazanıverdi. Hacı İlhami Efendi *sevincinden ellerini oğuşturuyor,* her yerde kızın Tevfik'ten ziyade kendine çekmiş olduğunu iftiharla anlatıyordu. (Adıvar_SB:27).

Pilavcıbaşılar, *keyifle ellerini ovuştururken...* (Alatlı:370).

4.2.1.2.4. Mutluluk Yerine Geniş Nefes Alma

Olumsuz durumdan olumlu bir duruma geçiş sırasında yaşanan duygu kavramları için kullanılan bazı göstergelerde, kişinin olumsuz duygu içerisinde iken yaşadığı solunumla ilgili sıkıntının sona ermesinin esas alındığı belirlenmiştir. İstenildiği gibi gerçekleşmeyen, sıkıntı ve huzursuzluk veren durumlar karşısında vücut kaslarının uyguladığı baskının sona ermesi ile solunumda da var olan baskının ortadan kalkması bir araç olarak mutluluk göstergeleri için kullanılmıştır. Metonomik ilişkiye bağlı olarak söz varlığımızda tespit ettiğimiz bu türden göstergeler şunlardır:

Geniş bir nefes almak, genişlemek, (biri) hava almak, (bir şey) hava almak, oh, oh çekmek, oh demek, ohlamak.

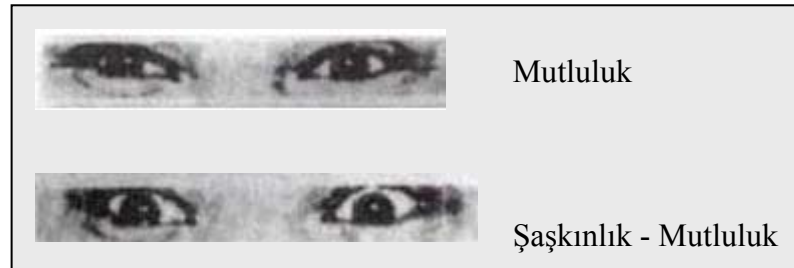
Behire'yi görünce onlar da *geniş bir nefes aldılar.* (Güntekin_BKD:98).

Köşede rahat bir koltuğa oturdu ve bir *oh çekti.* (Karay_KT:279).

4.2.1.2.5. Mutluluk Yerine Gözlerdeki Hareketlilik

Yaptığımız taramada *mutluluk* ile *göz organı* arasında duygu kavramını ifade etme yönünden bir ilişki kurulduğu tespit edilmiştir.

Yaşanan mutluluk duygusu ile kişinin bakışlarındaki canlılık, gözlerindeki hareketlilik toplumun dikkatini çekmiştir. Özellikle gözlerdeki ışıltı, mutluluk kavramlarını karşılamada sıklıkla görev almaktadır. Mutluluk içerisinde olan bir kişinin başı yukarıdadır ve göz kapakları, üzüntüdekine oranla, genellikle daha açık, göz bebekleri daha hareketlidir. Ekman ve Friesen (1975) ayrıca gözün kenarlarında mutluluk sırasında kırışıklıklar meydana geldiğini ifade etmektedir.

Mutluluk duygusu ve göz (Berryman vd., 2002:24)

Türkçe Sözlük ve Deyimler Sözlüğü'nde gözlerdeki canlılığın, hareketlenmenin bir araç olarak kullanılarak mutluluk kavramlarını karşıladığını belirlediğimiz göstergeler şunlardır:

Gözleri ıslık içinde, gözleri ışıklı, gözleri ıslıl ıslıl, gözleri parlamak, ıslıl ıslıl bakmak.

Hele bak, gümüşlü yayı duyunca nasıl da *gözlerin parlar*. (Sepetçioğlu_A:129).

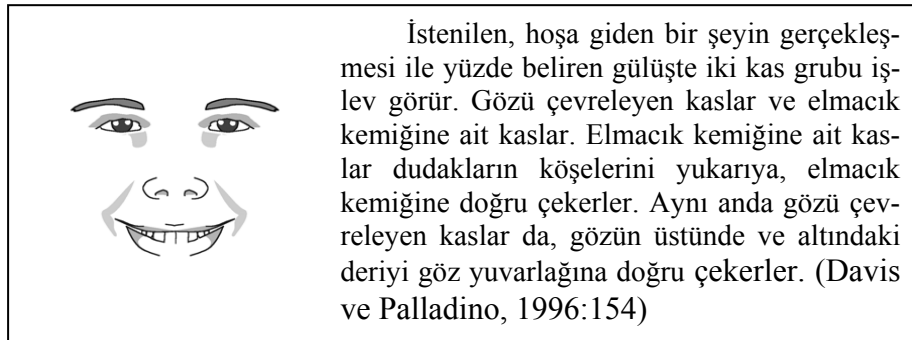
Gözleri ilk defa ıslıl ıslıldı. Heyecanlanmış, haz içinde bir yavru aslan gözleri canlanmıştı. (Sepetçioğlu_K:289).

... neşeyle *parlayan* kadının müstehzi, *gözleri* bulutlanmış uzaklara dalmıştı.(Adivar_SB:35).

Kılıç Aslanda gururlanmış bir *göz ışması* bile göremeyince (Sepetçioğlu_K:372).

4.2.1.2.6. Mutluluk Yerine Gülme

Türkçe Sözlük ve Deyimler Sözlüğü'nde yaptığımız taramada mutluluk kavramının, bu duygu içerisinde olan kişinin yaptığı bir hareket olan gülme ile karşılandığı göstergeler tespit edilmiştir. Sadece yüz hatlarındaki hareketlenmeyle gerçekleşen eylemi kastederek mutluluk kavramı karşılanabilirken, ses unsurunun da devreye girdiği göstergeler karşımıza çıkabilmektedir.

Frijda (1986:47-49), gülmenin üç şekilde yorumlanabileceğini belirtir:

- Olumlu ruhsal durumların, mutluluk ve neşenin bir ifadesi olarak
- Üstünlük ve yeterlilik bir ifadesi olarak

- İnsanlar arası etkileşimde, toplumsal bir cevap olarak

Daha çok mutluluk ve neşe gibi olumlu duygular sırasında kendini gösteren “gülme” eylemi, aynı zamanda bir varlıktan veya bir eylemden zevk alındığı bazı durumlarda da yüz hatlarında belirebilmektedir.

Frijda, üstünlük ve yeterlilik ifadesi olarak gülmenin, kişinin zihinsel ve bedensel olarak karşılaştığı durumlarda, yaptığı işte kendi gücünün, yeterliliğinin, üstünlüğünün fark edilmesiyle ortaya çıktığını belirtir. Frijda'nın bu açıklamasını, incelediğimiz eserlerde bir mutluluk kavramını karşılayan *gurur*, *iftihar*, *övün-* ve bunların türevlerinin kullanıldığı cümlelerdeki gülme ile ilgili ifadeler de desteklemektedir.

Bunun yanında Frijda, gülmenin/gülümsemenin, toplumsal hayatta karşısındaki insanın güvenini tazelemek, onu sakinleştirmek, sevgisini kazanmak gibi ilişkileri başlatıcı, sağlamlaştırıcı veya düzeltici bir fonksiyona sahip olduğunu dile getirir.

Türkçe Sözlük ve Deyimler Sözlüğü'nde metonomiye dayalı olarak ‘mutluluk’ kavramı yerine “gülme” eyleminden yararlanılarak bir mutluluk kavramını karşılayan göstergeler şunlardır:

Ağzı kulaklarına varmak, ağzı kulaklarında, gevrek gevrek gülmek, güle oynaya, güleceken, güleç, güler yüz, güler yüzlülük, (birinin) yüzünü güldürmek, gülmek, (birine) içinden gülmek, gülücük, gülümseme, gülümser, gülümseyiş, gülüp geçmek, gülüp oynamak, için için gülmek, katıla katıla gülmek, kıkır kıkır, kıkır kıkır gülmek, sevinçten ağzı kulaklarına varmak, tebessüm, tebessümlü, yüzü gülmek.

Bu esnada Muazzez gözlerini açtı. Başucunda kocasını görünce *gülerek* doğruldu... (Sabahattin Ali:177).

Bu öneri hiç ummadığı bir sırada Recebin *yüzünü güldürdü*. (Cumalı_Z:56).

Kollarını cücenin boynuna doladı, iki yanağından öptü. Fakat cüce bunu derhal alaya vurdu. Rabia'nın öptüğü yerleri oğuyor, *gevrek gevrek gülüyordu*. (Adivar_SB:92).

O günden kalan en korkunç hâtıram, bütün yol boyunca ve merasim esnasında nasırına basılmış gibi sınırlı, somurtkan duran Cemal Bey'in göz-

lerimiz karşılaştıkça, hâlime *için için güldüğünü* fark etmemdi. (Tanpınar_SAE:197-198).

Birdenbire yüzünde bir çocuk *tebessümü* belirdi. Belli ki bu saadeti bana birkaç kelime ile anlatacaktı. (Tanpınar_SAE:209).

Az sonra kapıdan Hacı girdi. Sevinç içindeydi. *Ağzı kulaklarına varıyordu* (Kemal:65).

Gülmeye ilişkili bu göstergelerin yanında, mutluluk göstergelerinin yanında *sırıltma, kahkaha* gibi göstergeler de sıklıkla yer almaktadır.

Bunların yanında söz varlığımızda *gözlerinin içi gülmek* şeklinde yer alan göstergeyi de burada belirtebiliriz. İncelediğimiz eserlerde kişinin içinde bulunduğu duygu durumunu karşılama sıklıkla kullanılan söz konusu göstergenin ortaya çıkmasında mutluluk içerisinde olan kişinin gözlerinde meydana gelen hareketlenmenin payı büyüktür:

...her zamanki tebessümü dudaklarına geldi. *Gözlerinin içi gülüyordu.* Böyle zamanlarında kaşları, baygınlaşan gözleriyle âdeta birleşir... (Tanpınar_H:86).

Bekir'in tepkisi hepsinden farklıydı, Bekir'in *gözlerinin içi gülüyordu.* (Alatlı:238).

4.2.1.2.7. Mutluluk Yerine Şapkanın Fırlatılması

Türkçe Sözlük'te ve *Deyimler Sözlüğü*'nde 'çok sevinmek' kavramını karşıladığı belirtilen *külahını* (veya *fesini*) *havaya atmak* göstergesini duygu ile duygunun sebep olduğu hareket ilişkisi içerisinde değerlendirmek gerekmektedir.

İncelediğimiz eserlerde söz konusu göstergelerle karşılaşmamıştır. Fakat *külah* ve *fes* yerine *şapka* kelimesinin kullanıldığı sadece 1 cümleye rastlanılmıştır:

Verimsiz tarlaya girip de pamuğun çok az olduğunu, hemen hemen hiç olmadığını görünce çocuklar gibi sevinmiş, *şapkasını havaya fırlatmış...* (Kemal:198).

4.2.1.2.8. Mutluluk Yerine Zıplama

Shaver ve arkadaşlarının (2001:46) mutluluk ile ilgili yaptığı prototipsel yaklaşımda belirttiği üzere, bu duygu içerisinde olan kişilerde heyecanlanma, fiziksel hareketlilik, aktif olma, yaşam doluluk, fıkır fıkır olma, zıplayıp durma gibi fark edi-

lebilir bir canlılık görülür. Büyük bir mutluluk içerisinde olan kişinin yaptığı veya yapabileceği bir hareket olarak görülen *zıplama* hareketinden yararlanılarak insanların mutluluk kavramını karşıladığı söz varlığımızda bulunan bazı göstergelerden anlaşılmaktadır.

Türkçe Sözlük'te ve *Deyimler Sözlüğü*'nde tespit ettiğimiz mutluluk ve zıplama arasında metonomik ilişki kurularak ortaya çıkmış olan bu göstergeler şunlardır:

Ayakları yere değmemek, hopyaya zıplaya, zıp zıp zıplamak, zıplamak, takla atmak.

Bu göstergelerin incelediğimiz eserlerde tek başına bir mutluluk kavramını karşılayan kullanımlarına rastlanılmamıştır. Sadece mutluluk göstergelerinin eşdizimsel yapısı içerisinde, insanın havaya doğru hareketini ifade eden *zıpla-*, *sıçra-*, *fırla-* fiilleri tespit edilmiştir:

Talipler *sevinçle zıpladılar*, eller havalandı... (Alatlı:8).

Bu tesadüfün *sevinciyle yerinden sıçramaktan* kendini zor menetti (Tanpınar_H:145).

Sevincinden havaya fırlar, şakır şakır göbek atardı (Kemal:397).

Görülmektedir ki mutluluk metonomilerinde özellikle davranışsal tepkiler, bir duygu kavramını karşılamada daha etkindir. Bunun sebebi, bu duygu içerisindeki kişinin yaptığı hareketlerin çokluğu, çeşitliliği ve bunların fark edilebilir bir nitelikte olmasıdır.

4.2.2. Üzüntü Metonomileri

Üzüntü duygusunu yaşayan bir insanda duyu organları ile fark edilebilecek değişiklikler ile ilgili olarak yaptığımız incelemede özellikle şu fizyolojik değişiklikler ve davranışsal tepkiler dikkatimizi çekmiştir:

Fizyolojik Değişimler	Davranışsal Değişimler
Yüzde renk değişimi (soluklaşma, sararma)	Ağlama Baş sallama Bedenin yere doğru yaklaşması / eğilmesi Boyun bükme / Başını yere eğme Dövünme Düşünceye dalma Ellerin iki yana açılması Göğüs, iç geçirme (Derin soluk alma) Hareketsizlik, durgunluk Kıvrınma Omuzlarda düşüklük Sessizlik Sızlanma Suratın asılması Yas eylemleri (karalar giymek, bağlamak...) Yüzün buruşması

Bu fizyolojik değişim ve davranışsal tepkilerin bazılarının söz varlığımızda, mutluluk göstergelerinde de görüldüğü gibi, üzüntü kavramlarını, bir gösterge şeklinde karşıladıkları belirlenmiştir.

Metonomik ilişki temelinde, üzüntü kavramı için kullanılan göstergeleri ikiye ayırabiliriz:

ÜZÜNTÜ YERİNE FİZYOLOJİK DEĞİŞİMLER

ÜZÜNTÜ YERİNE YÜZDE SARARMA /SOLMA

ÜZÜNTÜ YERİNE DAVRANIŞSAL TEPKİLER

ÜZÜNTÜ YERİNE AĞLAMA
ÜZÜNTÜ YERİNE BEDEN EĞİKLİĞİ
ÜZÜNTÜ YERİNE DERİN SOLUK ALMA
ÜZÜNTÜ YERİNE DÖVÜNME
ÜZÜNTÜ YERİNE DURGUNLUK
ÜZÜNTÜ YERİNE DÜŞÜNME
ÜZÜNTÜ YERİNE SIZLANMA
ÜZÜNTÜ YERİNE SUSKUNLUK
ÜZÜNTÜ YERİNE YAS EYLEMLERİ

4.2.2.1. Üzüntü Yerine Fizyolojik Değişimler

Üzüntü duygusu ile yakın ilişkili olarak vücut içerisinde meydana gelen değişimler, dile oldukça sınırlı yansımıştır:

4.2.2.1.1. Üzüntü Yerine Yüzde Sararma / Solma

Mutluluk duygusu, yüz rengindeki pembelik / kırmızılık olarak kendini gösterirken, üzüntü duygusunun rengi sarı, soluk renklendir. İncelediğimiz eserlerde ölüm, hastalık veya yorgunlukla birlikte vücudun aldığı rengi belirtmek için kullanılan *sararma* ve *solma*, yaşama, ayakta kalma gücünün tükendiğini veya azaldığını göstermektedir. Duygular içinde daha çok korku ile ilişkili olarak kullanılan *sararma* ve *solma* bazı cümlelerde, bir gösterge olarak, üzüntü duygusunu karşılayabilmektedir.

Ersagun Beyin *yüzü soldu*, hüzünlendi birden.
İltutmuş Bey Arpaslan Sultanın vuruluşunu düşünmüştü...
(Sepetçioğlu_K:148)

Kâmran bulunduğu köşede *sarardığını* hissetti. Çalığışu'nun bir başkasına ait olduğunu ilk defa bu dakikada anlıyordu. (Güntekin_Ç:395)

— Neşide Hanım evlenmek üzere imiş de... ,
Peryal bunları şeyhin yüzüne bakmadan söyleyebilmişti. Baksa idi son cümleyi işitir işitmez âşığın *sarardığını* görürdü. (Karay_KT:293)

Yüzünün nasıl *sarardığını*, gözlerinin nasıl içinden yandığını, bu sert ve sakın asker vücudunun içinde nasıl bir volkan kaynadığını düşünüyorum.
(Adivar_AG:47)

Türkçe Sözlük ve Deyimler Sözlüğü'nde belirlediğimiz yüzde sararma ve solma ile ilgili göstergeler şunlardır:

Benzi (Yüzü) sararmak, Sararmak, Solma, Solmak, Solgun, Solgunlaşma, Solgunlaşmak, Soluk, Soluklaşma, Soluklaşmak

4.2.2.2. Üzüntü Yerine Davranışsal Tepkiler

Üzüntü duygusunun, şiddetine göre bedenin belirli bölümlerinde veya tamamında kendini gösteren dışa vurumlarından, üzüntü kavramının ifade edilmesinde yararlanılmıştır. Daha çok insanın kendi iradesiyle yaptığı bu hareketler ile üzüntü arasında, neden-sonuç ilişkisi kurulduğu görülür:

4.2.2.2.1. Üzüntü Yerine Ağlama

Mutluluk – gülme arasındaki ilişkiye benzer olarak *üzüntü – ağlama* arasında da yakın bir bağlantı vardır. Üzüntü içinde olan insanın yaptığı ağlama eylemi sesli ve sessiz olarak gerçekleşebilmektedir.

Frijda (1986:53), ses unsurunu gözeterik, gözlerin dolması, yaşarması ile ağlamayı birbirinden ayırır. Sessiz bir şekilde gözlerin dolması olayını, kişinin içinde bulunduğu acizliğin bedensel bir tanımı olarak görür.

Ağlamada ise insanın diğer insanlarla bir iletişimi söz konusudur. Özellikle bir bebeğin ağlaması düşünüldüğünde, bebek, yaşadığı olumsuzluklar karşısında bu eylemi ile, çevresindekileri yardıma çağırmaktadır.

Üzüntü duygusu sırasında kişinin ağlaması, gözlerinde yaşların belirmesi, söz varlığımızda bir gösterge olarak üzüntü kavramını karşılayabilmektedir. *Türkçe Sözlük ve Deyimler Sözlüğü*'nde belirlediğimiz üzüntü ile ağlama arasında metonomik ilişki kurularak ortaya çıkmış olan göstergeler şunlardır:

Ağlayış, ağlaya ağlaya, ağlatmak, ağlatma, ağlatış, ağlatıcı, ağlata ağlata, ağlaşmak, ağlaşma, ağlanmak, ağlanma, ağlamalı, ağlamaklı olmak, ağlamaklı, ağlamak, anası ağlamak, anasını ağlatmak, gözleri dolmak, gözleri dolu dolu olmak, gözleri sulanmak, gözleri yaşarmak, gözyaşı dökmek, yaş akıtmak, yaş dökmek, yaşını içine akıtmak, yaşlara boğulmak,

Birbirlerini pek güzel anlıyorlar ve Şahinde içerde inlerken babalarından bahsetmeyi ve onun için *gözyaşı dökmeyi* istemiyorlardı. (Sabahattin Ali:165).

...bahtsızlığına *ağlayacak*. (Esendal:45).

İstanbul'un adı anıldıkça *gözleri yaşarıyor* (Güntekin_Ç:155).

Tamir tamir, parça parça, *anamız ağladı* bu kadar yıldır. (Cumalı_Z:158).

...*gözleri sulanırdı* babaannesinden bahsederken... (Safa_MNK:242).

büyüdüğümüz kentimizdeki bağ evimizi anmışsak, hemen *gözlerimiz dolar*. (Meriç:75).

yabancı bir yerde *ağlamaklı* oluyoruz. (Abasıyanık:119).

Ağlamak ile ilişkili olarak söz varlığımızda duyulan üzüntünün daha yoğun olduğunu, insan üzerinde olumsuz bir etki yaptığını belirten *içi kan ağlamak, kan*

ağlamak, kanlı yaş(lar) dökmek, yüreği kan ağlamak şeklinde ifadelerle karşılaşmaktayız. Ağlama yönü düşünüldüğünde metonomik bir ilişki kurulduğunu söyleyebileceğimiz bu yapılarda, yürek ve iç organlarında yapılan kişileştirme esas alındığında metaforik bir ilişki görülür. Bu şekildeki ifadeleri, metaforik ve metonomik yaklaşımların her ikisinin de görüldüğü yapılar olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

4.2.2.2.2. Üzüntü Yerine Beden Eğikliği

Beden duruşu, içinde bulunulan duyguyu ele vermede bizler için bir kaynak olabilmektedir. Olumsuz duygulardan üzüntü, sıkıntı içerisinde olan kişilerin, bedensel olarak dik durduğu durumlarla, çok seyrek olarak karşılaşmaktadır. Bu duyguları yaşayanlarda daha çok yere doğru eğilmiş, çökmüş bir beden duruşu dikkat çekmektedir (Gibbs, 2006:250).

Shaver ve arkadaşlarının (2001:44) üzüntü duygusunun prototipi ile ilgili verdiği tanımlamalar içerisinde de yer alan beden duruşundaki yıkılma, aşağıya doğru sarkma, içinde bulunulan duygu durumunu karşılamak için bir gösterge olarak kullanılabilir.

Yaptığımız tarama sonucunda söz konusu göstergelerde vücudun *baş, omuz, bel* bölümlerinde görülen eğiklik dikkat çekmektedir:

Beli bükülmek, belini bükmek, boynunu bükmek, boynu bükük, omuzları çökmek

O gün Hacı İlhami Efendi, gözleri yaşlı, *boynu bükük* bir ihtiyar manzarası veriyordu. (Adıvar_SB:99).

Ama, aynı anda sesi düşüverdi. Gözlerindeki o parıltı da sönüvermiş, *omuzları* yeniden *çökmüştü*; inler gibi konuştular... (Buğra_Y:222).

Biz dünyada yokmuşuz. Babam anlatırdı. O gideli, Kırım'ın *beli büküldü*. (Çokum:51).

Canına yandınımı, bizim de *belimizi bükten* hep bu ya! (Cumalı_AT:33).

Bunun yanında incelediğimiz eserlerde üzüntü göstergeleri ile birlikte beden eğikliğinden bahseden şu yapılar da belirlenmiştir:

Başını önüne eğmek, başı önünde, başını yere eğmek, boynunu bükmek, gözleri yerde.

4.2.2.2.3. Üzüntü Yerine Derin Soluk Alma

İnsanın elinden bir şey gelmediği, çaresizlik içinde kaldığı durumlarda bir varlığın eksikliğini, kaybını düşünerek derin bir şekilde soluk alması, içinde bulunduğu duygu durumunun, insanlar tarafından anlaşılmasında etkili olabilmektedir. Üzüntü ile yakın ilişkili olan bu hareket bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır:

Göğüs geçirmek, iç geçirmek.

Kadın göğüs geçirdi.

— Ah fakirlik! Çekmiyen bilmez.. Dile kolay!. (Cumalı_Z:122).

Virna bir kaç yıl öncesini hatırlamakla bile göğüs geçiriyordu; sesi boğuklaşıyor, iyi kötü özleme bulanıyordu. (Sepetçioğlu_K:87).

Kadınlar iç geçirerek Arslan'ı süzdüler. (Işinsu:183).

4.2.2.2.4. Üzüntü Yerine Dövünme

Özellikle meydana gelen kötü bir olay karşısında büyük üzüntü duyan kişinin içine düştüğü kötü durumu kabullenememe sebebiyle gösterdiği dikkati çekecek derecede bedensel hareketlerde bulunması bu tavırların, hareketlerin üzüntü kavramlarını karşılamada kullanılmasına sebep olmuştur. Daha çok yapılan hataların fark edilmesi ile ortaya çıkan üzüntü kavramlarını belirtmektedirler:

Başını taştan taşa vurmak (veya çarpmak), dizini (dizlerini) dövmek, dövünmek, kafasını taştan taşa vurmak (veya çarpmak), saçını başını yolmak, yolunmak.

Yaramaz bir haber mi aldınız? Niye dövünüp durursunuz? dedi. (Çokum:125).

Hele böyle Şakir gibi hovardaları kadın kısmı nedense pek beğenir, sonunda da başını taştan taşa vurur...(Sabahattin Ali:55).

'Böyle bir herife düşecek kadın mıydım ben' diye saçlarını yolmuşsun! (Tahir:72).

... bu Keşiş Piyer l'Ermit Urumeline geldiğinde *başını taşlara çarpacaktı*. (Sepetçioğlu_K:240).

4.2.2.2.5. Üzüntü Yerine Durgunluk

Mutluluk içerisinde olan kişinin hareketliliğine zıt olarak üzüntü duygusunu yaşayan kişi de bir durgunluk görülür. Bedensel hareketlerde görülen bu durgunluk-tan yararlanılarak üzüntü kavramı ifade edilebilmektedir:

Durgun, durgunlaşma, durgunlaşmak, durgunluk, durgunluk çökmek

Zavallı Remzi Bey'e bilhassa bu saatlerde garip bir *durgunluk çöküyor*. (Karay_KT:94-95).

Muazzez'in günden güne *artan durgunluğu*... (Sabahattin Ali:100).

4.2.2.2.6. Üzüntü Yerine Düşünme

Genel olarak duygularda önemli bir yeri olan düşünme sürecinde kişi, çevresinde gerçekleşen olayları olumlu veya olumsuz olarak değerlendirmekte ve bu değerlendirmenin sonucunda fizyolojik ve davranışsal olarak hareketlenmeler başlamaktadır.

Meydana gelen kötü olay, karşılaşılan kötü durum veya varlık karşısında olumsuz olarak etkilenen kişi, bu olumsuzluklarla ilgili düşünmeye devam edebilmektedir.

İnsanın dalgın, sessiz bir şekilde tavır takınarak, yaptığı düşünme eylemi, üzüntü kavramlarının karşılanmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Yaptığımız tarama sonucunda DÜŞÜNME-ÜZÜNTÜ alanları arasında yakın ilişki kurularak ortaya çıkmış olan göstergeler şu şekilde belirlenmiştir:

Derin derin düşünmek, kara kara düşünmek, pis pis düşünmek, kara kara düşünmek, kötü kötü düşünmek.

Fakat, kendinde cevap vermek kudretini bulamadı, gözlerini yere indirdi ve *derin derin düşündü*. (Karaosmanoğlu_KK:19).

...kendisini mağlup gördüğü için horozu dövüştü yenilmiş bir mahalle delikanlısı gibi üzülüyor, *pis pis düşünüyordu*. (Tanpınar_SAE:163).

Daha iki ay, Kuledibi'ndeki köhne dairenin kirasını nasıl vereceğiz diye *kara kara düşünen* o değil miydi... (İlhan:357).

4.2.2.2.7. Üzüntü Yerine Sızlanma

Üzüntü duygusu içerisinde olan kişinin ağlama ile birlikte gerçekleştirdiği eylemlerden biri olan sızlanma ve içinde bulunduğu kötü durumdan şikayet etme gibi sesli olarak yapılan eylemlerin, söz varlığımızda bir gösterge olarak kullanılabilirdiği görülmektedir.

Ah vah etmek, ahlamak, feryat etmek, feryat figan, feryat koparmak, inildeme, inildemek, inildetme, inildetmek, inildeyiş, inileme, inilemek, inilti, iniltili, inim inim inlemek, inim inim inletmek, inleme, inlemek, inletme, inleyiş, sızıldanma, sızıldanmak, sızıltı, sızım sızım, sızlanış, sızlanma, sızlanmak.

Bugüne kadar kaç yuva açtım, kaç çifti birleştirdim de, o kadar *ah vah ederlerken*, işleri bittikten sonra biri dönüp değil yüzüme, arkamdan bile bakmadı. (Cumalı_Z:144).

İkide bir *ah edip*, ilk göz ağrısını arar. (Çokum:383).

Siz kendiniz, «ben çirkin bir kızım» diye *feryat edip* dururken (Gürpınar:125).

Ora halkı da *inim inim inliyor*. (Buğra_KA:126).

Yüreği inliyor, çok *inliyor* ama Yunus kurtarıyor kendini. (İşinsu:96)

4.2.2.2.8. Üzüntü Yerine Suskunluk

Üzüntü içerisindeki kişinin, gösterdiği durgun, başı yere eğik tavırlarda dikkat çeken sessizliği, toplumun üzüntü duygusunu karşılamada kullandığı bir araçtır. Çaresizliğinin farkında olması, onu suskunluğa itmektir:

Ağzını bıçak açmamak

Aylardır gülmeyenler, *ağzını bıçaklar açmayanlar*, şenlik şadımanlık içindeydiler. (Kemal:90).

Hasılı, bu tek gözlüklü, minimini efendi, bir sözle Zeyniler'i altüst etti. Köylülerin *ağzını bıçak açmıyor*. (Güntekin_Ç:224).

4.2.2.2.9. Üzüntü Yerine Yas Eylemleri

Büyük felaketler, önemli kayıplar sonrası yaşanan acıyı belirtmek için yapılan eylemlerden biri olan yas giysileri giyme, içinde bulunulan duygu durumunu belirtmek için kullanılabilir. Söz varlığımızda sebep – sonuç ilişkisi içerisinde bir eylem olarak görülen bu metonomiye dayalı göstergeler şunlardır:

Başına karalar bağlamak, karalar bağlamak, karalar giymek.

5. BÖLÜM

SONUÇ

İnsan doğasının önemli bir parçası olan duygular, gerek insanın iç dünyasında gerekse çevresine olan yaklaşımında olumlu veya olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Kontrol etmekte zorlandığımız, çeşitli şekillerde dışa vurduğumuz duygular, insanın sosyal bir varlık olmasında, hayata bağlanmasında, yaşamını devam ettirebilmesinde büyük rol oynar. İnsanın çeşitli sebeplerden dolayı yaşadığı duygu durumu, değişik şekillerde ifade bulmuştur. Söz varlığımızda da duygu kavram alanına ait göstergeler olarak bunları görmekteyiz.

Türkçenin söz varlığındaki mutluluk ve üzüntü göstergeleri ile ilgili olarak, Türk Dil Kurumunun hazırlamış olduğu *Türkçe Sözlük* ve Ömer Asım Aksoy tarafından hazırlanmış olan *Deyimler Sözlüğü*'nde yaptığımız tarama sonucu 1415 adet gösterge tespit edilmiştir.

Bu 1415 adet göstergenin 437'sini mutluluk göstergesi, 978'ini ise üzüntü göstergesi olarak görmekteyiz. Üzüntü göstergelerinin mutluluk göstergelerinden bu kadar fazla olmasını birden fazla nedene bağlayabiliriz:

- Toplumun üzüntülü bir insana, mutlu bir insandan daha fazla ilgi göstermesi.
- Üzüntü duygusunun, insan zihninde çok farklı yönleri ile şekillenmesi.
- İnsanın mutlu hâline normal olarak bakılması.

.....

Mutluluk ve üzüntü göstergelerinin anlam yapılarını incelemek amacıyla, belirlediğimiz 35 roman içinde, bir mutluluk kavramını karşılayan 437 göstergenin, 7927 kez geçtiği tespit edilmiştir. Kullanım sıklığı yönünden ilk 10'da yer alan mutluluk göstergeleri ve sıklık sayıları şu şekilde belirlenmiştir:

Sıra	Mutluluk Göstergesi	Sıklık Sayısı
1	<i>Sevin-</i> ve Türevleri	1159
2	<i>Rahat</i> ve Türevleri	826
3	<i>Gül-</i> ve Türevleri	749
4	<i>Saadet</i> ve Türevleri	589
5	<i>Mutlu</i> ve Türevleri	554
6	<i>Memnun</i> ve Türevleri	537
7	<i>Zevk</i> ve Türevleri	518
8	<i>Neşe</i> ve Türevleri	489
9	<i>Keyif</i> ve Türevleri	347
10	<i>Haz</i> ve Türevleri	190

Her ne kadar *mutlu ve türevleri* sıklık bakımından 5. sırada yer alsada da, genel manada, diğer göstergeler tarafından belirtilen mutluluk ile ilgili kavramları karşılamak yönünden, daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. *Mutlu* ve türevlerinin, pek çok olumlu gelişmenin sonucunda ortaya çıkan duygu kavramı için kullanılabildiği tespit edilmiştir.

İncelediğimiz eserlerde üzüntü göstergelerine 11114 kez rastlanılmıştır. En sık kullanılan ve ilk 10'da yer alan üzüntü göstergelerini ve sıklık sayılarını şu tabloda belirtebiliriz:

Sıra	Üzüntü Göstergesi	Sıklık Sayısı
1	<i>Üz-</i> ve Türevleri	965
2	<i>Acı</i> ve Türevleri	894
3	<i>Hüzün</i> ve Türevleri	642
4	<i>Sık-</i> ve Türevleri	520
5	<i>Dert</i> ve Türevleri	346
6	<i>Istırap</i> ve Türevleri	332
7	<i>Keder</i> ve Türevleri	262
8	<i>Ağla-</i> ve Türevleri	244
9	<i>Acı-</i> ve Türevleri	250
10	<i>Azap</i> ve Türevleri	220

Sıklık bakımından da ilk sırada yer alan *üz- ve türevleri*, duygu kavramı karşılama yönünden *mutlu ve türevlerinde* olduğu gibi geniş bir kullanım alanına sahiptir.

Soyut nitelik arz eden mutluluk ve üzüntü göstergelerinin karşıladığı kavramları belirlemek için, duygu varlığının yapısı göz önünde bulundurularak, belirli bir olay örgüsüne dayanan romanlar içerisinde *bağlama* dayalı bir inceleme yapılmıştır. Bağlam içerisindeki duygu göstergeleri, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilerek hangi mutluluk veya üzüntü duygusu için hangi göstergenin kullanıldığı belirlenmiştir. Aynı zamanda mutluluk veya üzüntü göstergeleri ile karşılanan duygu içerisindeki kişinin, duygunun etkisiyle verdiği tepkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Mutluluk göstergelerinin karşıladığı duygunun ortaya çıkmasında rol oynadığını belirlediğimiz sebepler (etkenler) 17 başlık altında toplanmıştır:

- Başkaları nazarında kişisel değerin artması, beklenilenden daha iyi bir durumla veya olayla karşılaşma
 - Beğenilen durum, varlık, hareket
 - Bir başkasından görülen sevgi, saygı, takdir
 - Bir sorundan, sıkıntıdan kurtulma
 - Fiziksel zevkler
 - Hayatında huzursuz edici bir şeyi olduğunu, hayatını olumsuz yönde etkileyecek şeyleri düşünmeme
- Herhangi bir sıkıntısı olmayan, huzursuzluktan uzak, istenilenlerin gerçekleştiği bir süreç içinde bulunma
 - Hoşa giden komiklikler, mizahî fıkralar, kutlamalar
 - İstenilenlerin ve beklenenlerin gerçekleşmesi veya gerçekleşeceğinin öğrenilmesi
 - Sarhoş edici maddeler
 - Sevilen birisinden gelen sürpriz hediye/mektup
 - Sevilen insanlara kavuşma
 - Sevilen insanların iyi durumda olması
 - Sevilen insanlarla birliktelik
 - Sevilmeyen birisinin üzüntü duyması
 - Tanışma
 - Verilen mücadele sonrası kazanılan başarı, zafer

Bu sebeplerden *İstenilenlerin ve beklenenlerin gerçekleşmesi veya gerçekleşeceğinin öğrenilmesinin*, mutluluk duygusunun ortaya çıkmasında en fazla rol oynadığı görülmüştür.

Üzüntü göstergelerinin karşıladığı olumsuz duygunun ortaya çıkmasında rol oynadığını belirlediğimiz sebepler (etkenler) ise 16 başlık altında toplanmıştır:

- Aşk (Karşılık bulmayan veya açığa vurulmayan niteliktekiler)
- Başarısız olma, fırsatları kaçırma
- Beğenilmeyen, kötü olay, varlık ve durumlar
- Bir başkasının başına gelen kötü bir şey veya içinde bulunduğu kötü durum
- Kişinin çevresindeki itibarının azalması
- Çok istediği hâlde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması
- Hak edilmeyen, hoşlanılmayan bir durumla (ceza, tepki...) karşılaşma
- İçli, duygusal, yanık parçalar
- İstemediği bir işi yapmak, istemediği bir duruma girmek zorunda kalmak
- Olabilecek kötü olaylar (korku ile karışık)
- Ölüm
- Sahip olunan bir eşyanın kaybolması
- Sevdiklerinden ayrılık / ayrı olma
- Sevilen varlıklara, geçmişe, mekâna duyulan özlem
- Yapılan hataların farkına varılması
- Yetersizliğin, eksikliğin, âcizliğin farkına varılması

Bunlar arasında ise *Çok istediği hâlde bir şeyin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin farkına varılması* üzüntüye en fazla sebep olan etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında *ölüm, sevdiklerinden ayrılık / ayrı olma* da üzüntü göstergelerinin karşıladığı duygu ortaya çıkmasında büyük rol oynamaktadır.

Duygu göstergelerinin anlam yönünün ortaya çıkarılmasında, yaşanan duygunun insan üzerindeki etkisi de önem arz etmektedir. Bir duygu göstergesinin ne kadar

şiddetli veya hafif bir duyguyu karşıladığını anlayabilmemiz için bağlam içerisinde duygunun dışa yansıyan özellikleri, insan bedeni üzerinde sebep olduğu fizyolojik etkileri; duyguyu yaşayanın yaptığı bedensel hareketler ile ilgili ifadeler tespit edilmiştir.

İncelediğimiz eserlerde mutluluk ve üzüntü göstergelerinin kullanıldığı yerlerde, yaşanan her duygunun etkisiyle insanın ne yaptığı, bedeninde ne gibi değişiklikler olduğu hakkındaki bilgilere sınırlı sayıda rastlanılmıştır.

Mutluluk göstergeleriyle karşılanan duyguların, üzüntü göstergeleriyle karşılanan duygulara göre, davranışa dönük olarak, insan üzerinde daha fazla etkilerde bulunduğu tespit edilmiştir.

Mutluluk içerisinde olan kişide duygunun etkisiyle görülen ve bazılarının söz varlığımızda bir mutluluk göstergesi olarak kullanıldığını gördüğümüz değişiklikler, hareketlenmeler şu şekilde belirlenmiştir:

<ul style="list-style-type: none"> • Ağlama • Bağırma/çığlık atma • Baş dönmesi • Başkalarına sevgi gösterisinde bulunma • Beden duruşunda şişkinlik / kabarma • Coşkunluk • Çıldırma • Dans etme • Dört köşe olma • Elleri ovuşturma • Ellerini çırpma • Gevşeme 	<ul style="list-style-type: none"> • Gözleri parlaması • Gülme / gülümseme / kahkaha • Havalara uçma • İnleme • Kendinden geçme • Ölüm • Sarhoşluk • Solunumda rahatlama • Şaşırma • Titreme • Yüreği hoplama, kalbi hızlı çarpma • Yüzü kızarma, pembeleşme
---	--

Örneğin, *Neşe ve türevleri*, *sevin- ve türevleri*, *şen ve türevlerinin* kullanıldığı cümlelerde belirlediğimiz “bağırma/çığlık atma” tepkisi, bu göstergelerin karşıladığı duygu kavramının niteliğini (ses unsurunun görülebildiği, dışarıdan kolaylıkla fark edilebilen...) gözler önüne sermektedir.

Üzüntü göstergelerinin karşıladığı duygu içerisinde olan kişide ise en dikkat çeken tepkiler şunlardır:

<ul style="list-style-type: none"> • Ağlama • Baş sallama • Boyun bükme /başını eğme • Durgunlaşma • Düşünceli hâl/ düşünme • Feryat • Gözleri dolma • Gülümseme /tebessüm • İçini çekme, göğüs geçirme 	<ul style="list-style-type: none"> • Kıvrınma • Konuşmama • Ölme • Sararma / solma • Sızlanma/inleme • Soğuk davranma • Yüzde buruşma, kasılma, gerilmeler • Yüzde kararma
--	--

Yüzünü buruşturan, kasan, geren bir insanın yaşadığı üzüntü ile düşünceli bir hâl sergileyen bir insanın üzüntüsünün birbirinden farklı olduğu hemen anlaşılabilir. Bu tepkiler, yaşanan üzüntü duygusunu karşılayan göstergelerin anlam yapısını belirlemede oldukça faydalı olmaktadır. Örneğin incelediğimiz eserlerde yüzünü buruşturan bir insanın yaşadığı duygu için kullanılan göstergeler *Acı ve türevleri, Azap ve türevleri, Sık- ve türevleri, Elem ve türevleri, İstirap ve türevleri* olarak belirlenirken düşünceli bir hâl sergileyen insanın yaşadığı duygu için *Bulutlan- ve türevleri, Dert ve türevleri, Düşün- ve türevleri, Efkâr ve türevleri, Endişe ve türevleri, Gam ve türevleri, Hüzün ve türevleri, İçten içe kemirmek, Kaygı ve türevleri, Keder ve türevleri, Kuruntu ve türevleri, Melal ve türevleri, Üz- ve türevleri, Yüreğini kurt kemirmek* göstergelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu göstergeler, verilen tepkiler göz önünde bulundurulduğunda anlam yapıları az çok aydınlığa kavuşmaktadır.

Söz varlığımızda mutluluk ve üzüntü duygularının karşılanmasında iki yaklaşımın sergilendiği dikkat çekmektedir: Metaforik ve metonomik yaklaşım.

Duyguların karşılanmasında sıkça başvurulan metaforik yaklaşımda, toplumun uzun yıllar içerisinde edindiği tecrübeler ışığında farklı kavram alanlarına ait göstergelerden yararlanılmıştır. Bu metaforik yaklaşımlarda duygunun insan üzerinde yaptığı etki, insanın duyguya karşı verdiği mücadele hissedilmektedir.

Mutluluk göstergelerinin gerek söz varlığımızdaki hâllerine gerekse eşdizimsel yapıları içerisindeki durumlarına bakıldığında, MUTLULUK kavram alanının, şu kavram alanları ile benzerlik kurduğu belirlenmiştir:

KAP, FİZİKSEL DUYUM, MEKÂN, SİSTEM / DÜZEN, SARHOŞLUK, BESİN, GÜÇ, IŞIK, SIVI, CANLI VARLIK, DELİLİK, ÇOCUKLUK, DİRİLİK, EŞYA, SICAK, YÜKSEKLİK.

Kurulan bu benzerlik sonucu, birçok mutluluk göstergesinin ortaya çıkmasında etkili olan şu kavramsal metaforlar, zihinlerde teşekkül etmiştir:

BEDEN, MUTLULUĞUN KABIDIR
 MUTLU OLMAK, SERİNLEMektİR
 MUTLU OLMAK, YÜKTEN KURTULMAKTIR
 MUTLULUK, BİR MEKÂNDIR
 MUTLULUK, BİR SİSTEM, DÜZENDİR
 MUTLULUK, BİR VARLIKTAKİ HOŞA GİDEN ŞEYİ ALMAKTIR
 MUTLULUK, KENDİNDEN GEÇME/SARHOŞLUKTUR
 MUTLULUK, YİYECEKTİR
 MUTLULUK, BİR GÜÇTÜR
 MUTLULUK, BİR İŞİKTİR
 MUTLULUK, BİR KAPTAKİ SIVIDIR
 MUTLULUK, BİR KAPTIR
 MUTLULUK, CANLI BİR VARLIKTIR
 MUTLULUK, ÇILDIRMAKTIR
 MUTLULUK, ÇOCUKÇA BİR HAREKETTİR
 MUTLULUK, DİRİLİK / CANLILIKTIR
 MUTLULUK, SAHİP OLUNAN BİR EŞYADIR
 MUTLULUK, SICAKTIR
 MUTLULUK, YERDEN UZAK OLMAKTIR

Bu kavramsal metaforlardan özellikle MUTLULUK, YERDEN UZAK OLMAKTIR dikkat çekicidir. *Kanatlanmak, uçmak, havalara uçmak* gibi göstergelerin ortaya çıkmasında rol oynayan bu kavramsal metaforun toplumun zihninde oluşmasında, yukarının iyi olarak görülmesi yanında, bu duyguyu yaşayan kişinin zıplama, hoplama şeklindeki yukarıya doğru hareketinin rol oynadığını düşünmekteyiz.

Üzüntü göstergelerinin karşıladığı duygu kavram alanı ile şu kavram alanları arasında benzerlik kurulduğu tespit edilmiştir:

KAP, FİZİKSEL DUYUM, HASAR, MEKÂN, DARLIK, AŞAĞI, GÜÇ, BESİN, KARANLIK, SIVI, CANLI VARLIK, DELİLİK, YÜK, EŞYA.

Farklı alanlar arası kurulan bu benzerlik sonucu ortaya çıkmış olan kavramsal metaforlar ise şu şekilde belirlenmiştir:

BEDEN, ÜZÜNTÜNÜN KABIDIR
 ÜZÜNTÜ(SIKINTI), FİZİKSEL BİR DARLIKTIR
 ÜZÜLMEK, BURKULMAKTIR
 ÜZÜLMEK, KIRILMAK / PARÇALANMAKTIR
 ÜZÜLMEK, YANMAKTIR.
 ÜZÜLMEK, YARALANMAKTIR
 ÜZÜNTÜ, AŞAĞIYA DOĞRUDUR
 ÜZÜNTÜ, BİR GÜÇTÜR
 ÜZÜNTÜ, BİR MEKÂNDIR

ÜZÜNTÜ, BİR RAKİPTİR
 ÜZÜNTÜ, ÇILDIRMAKTIR
 ÜZÜNTÜ, BİR KAPTAKİ SIVIDIR
 ÜZÜNTÜ, BİR KAPTIR
 ÜZÜNTÜ, BİR YÜKTÜR
 ÜZÜNTÜ, CANLI BİR VARLIKTIR
 ÜZÜNTÜ, KARANLIKTIR
 ÜZÜNTÜ, CANLILIĞIN KAYBIDIR/ÖLÜMDÜR
 ÜZÜNTÜ, SAHİP OLUNAN BİR EŞYADIR
 ÜZÜNTÜ, YİYECEKTİR

Bu kavramsal metaforlar toplumun üzüntü duygusuna yaklaşımı ile ilgili somut bilgiler vermektedir. Pek çok üzüntü göstergesinin ortaya çıkmasında rol oynayan bu kavramsal metaforlardan özellikle ÜZÜNTÜ, BİR YÜKTÜR; ÜZÜNTÜ, KARANLIKTIR; ÜZÜLMEK, BURKULMAKTIR; ÜZÜLMEK, KIRILMAK / PARÇALANMAKTIR; ÜZÜNTÜ, YANMAKTIR; ÜZÜNTÜ, YARALANMAKTIR; ÜZÜNTÜ, AŞAĞIDIR dikkat çekicidir.

Türklerin üzüntü ile birlikte vücut içerisinde fiziksel hasarlar (kırılma, kopma, parçalanma, yanma, burkulma...) gerçekleştiğini düşünmesi, Türkçenin söz varlığında pek çok göstergenin ortaya çıkmasında rol oynamıştır.

Başka dillerdeki duygu metaforları ile ilgili yapılan çalışmalarda sonuçlara bakıldığında Türklerin soyut nitelikteki duygulara olan yaklaşımlarında diğer milletlerle benzerlik göstermektedir. Örneğin “karanlık”, “ateş” İngilizcede de bir üzüntü duygusunun karşılanması kullanılabilmektedir. Yine aynı şekilde İngilizcede de “ışık”, “yukarı” mutluluk kavramlarının karşılanmasında yararlanılan kavramsal alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Duyguların sonucu olarak dışa yansıyan tepkilerin, ilişkili olduğu duygu kavramı için de kullanıldığı görülmüştür. Neden-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilebilecek olan bu yakın ilişkilerin beden içerisindeki hareketlenmelere bağlı fizyolojik değişiklikler ile diğer insanları da ilgilendirebilen ve davranışa dayalı tepkiler olmak üzere ikiye ayrıldığı belirlenmiştir:

Mutluluk kavramlarının karşılanmasında rol oynayan metonomiler şunlardır:

MUTLULUK YERİNE FİZYOLOJİK DEĞİŞİKLİKLER

MUTLULUK YERİNE BAŞ DÖNMESİ

MUTLULUK YERİNE KASLARIN YAPTIĞI BASKININ AZALMASI
MUTLULUK YERİNE YANAKLARDAKİ PEMBELEŞME

MUTLULUK YERİNE DAVRANIŞSAL TEPKİLER

MUTLULUK YERİNE BEDEN DURUŞUNDA ŞİŞKİNLİK
MUTLULUK YERİNE DANS
MUTLULUK YERİNE ELLERİNİ OĞUŞTURMA
MUTLULUK YERİNE GÖZLERDEKİ HAREKETLİLİK
MUTLULUK YERİNE GÜLME
MUTLULUK YERİNE SOLUNUMDA RAHATLAMA
MUTLULUK YERİNE ŞAPKANIN FIRLATILMASI
MUTLULUK YERİNE ZIPLAMA

Bazı üzüntü göstergelerinin ortaya çıkmasında rol oynayan metonomiler ise şunlardır:

ÜZÜNTÜ YERİNE FİZYOLOJİK DEĞİŞİMLER

ÜZÜNTÜ YERİNE YÜZDE SARARMA / SOLMA

ÜZÜNTÜ YERİNE DAVRANIŞSAL TEPKİLER

ÜZÜNTÜ YERİNE AĞLAMA
ÜZÜNTÜ YERİNE BEDEN EĞİKLİĞİ
ÜZÜNTÜ YERİNE DERİN SOLUK ALMA
ÜZÜNTÜ YERİNE DÖVÜNME
ÜZÜNTÜ YERİNE DURGUNLUK
ÜZÜNTÜ YERİNE DÜŞÜNME
ÜZÜNTÜ YERİNE SIZLANMA
ÜZÜNTÜ YERİNE SUSKUNLUK
ÜZÜNTÜ YERİNE YAS EYLEMLERİ

Örneğin, *ağzı kulaklarına varmak, ağzı kulaklarında, gevrek gevrek gülmek, güle oynaya, gülece, güleç, güler yüz, güler yüzlülük, (birinin) yüzünü güldürmek, gülmek, (birine) içinden gülmek, gülücük, gülümseme, gülümser, gülümseyiş, gülüp geçmek, gülüp oynamak, için için gülmek, katıla katıla gülmek, kıkır kıkır, kıkır kıkır gülmek, sevinçten ağzı kulaklarına varmak, tebessüm, tebessümlü, yüzü gülmek* göstergelerinin oluşmasında MUTLULUK YERİNE GÜLME kavramsal metonomisi rol oynarken *ağlayış, ağlaya ağlaya, ağlatmak, ağlatma, ağlatış, ağlatıcı, ağlata ağlata, ağlaşmak, ağlaşma, ağlanmak, ağlanma, ağlamalı, ağlamaklı olmak, ağlamaklı, ağlamak, anası ağlamak, anasını ağlatmak, gözleri dolmak, gözleri dolu dolu olmak, gözleri sulanmak, gözleri yaşarmak, gözyaşı dökmek, yaş akıtmak, yaş dökmek, yaşını içine akıtmak, yaşlara boğulmak* göstergelerinin söz varlığımızda bir gösterge olarak yer edinmesinde ÜZÜNTÜ YERİNE AĞLAMA kavramsal metonomisi etkili olmuştur.

Duygu kavramlarının karşılanmasında evrensel nitelikteki bu metonomik ilişkiler, çeşitli toplumların dillerinde de kendini göstermektedir. Bunun yanında Türkçenin eski dönemlerdeki yazılmış metinlerinde de aynı yaklaşımlar sergilendiği görülebilir. Örneğin Köktürk Abideleri'nden Bilge Kagan bengu taşında geçen *Olurtukuma ölteçiçe sakınıgma Türk begler budun ögirip sebinip tongtamiş közi yügerü körti*(Bilge Kagan, Doğu yüzü)²³ ifadesinde üzüntülü, ümidini yitirmiş olan Türk halkının durumundan bahsedilirken düşünceli (*sakin-*) bir tavır takındığı, durgun, donuk bakışlarla baktığı (*tongtamiş köz*); meydana gelen olumlu gelişme ile kötü durumdan sıyrılıp gözlerini kaldırdığından (*yügerü kör-*) bahsedilmektedir.

Metaforik ve metonomik yaklaşımların belirlenmesi ile toplumun olaylara, varlıklara, durumlara olan yaklaşımlarının ortaya çıkarılabileceğini, böylelikle söz varlığımızdaki birçok göstergenin kavramları karşılama şekillerinin, yüklendikleri anlamların daha iyi bir şekilde belirlenebileceğini söyleyebiliriz.

Mutluluk ve üzüntü göstergelerinin bir cümle içerisinde sıklıkla birlikte olduğu, sözlüklerde yer alan veya alabilecek nitelikte olan eşdizimsel yapıları da bizlere duygular ile ilgili bilgi vermektedir.

Birden fazla duygu göstergesiyle kullanılanları esas alarak belirlediğimiz eşdizimsel yapılar, toplumun duygu varlığına nasıl baktığı üzerinde bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu yapılar, yukarıda da bahsettiğimiz metaforik yaklaşımın belirlenmesi açısından da bizlere yardımcı olmaktadır.

Eşdizimsel yapılarda özellikle duygu göstergelerinin, birlikte olduğu fiiller dikkat çekmektedir. Mutluluk göstergelerinin isim görevinde olduğu bu eşdizimsel yapılarda görülen fiiller şunlardır:

Almak, aramak, artmak, bakmak, boğmak, boz(ul)mak, bulmak, çık(ar)mak, dalmak, doğmak, dol(dur)mak, duymak, elde etmek, ele geçirmek, ermek, etmek, fışkırmak, (yerine) gelmek, getirmek, gizlemek, gölge düş(ür)mek, gör(ün)mek, görünmek, gül(ümse)mek, hissetmek, (elinden) kaç(ır)mak, kalmamak, kapılmak, kaplamak, kaptırmak, katmak, kavuşmak, kaybetmek, kaybolmak, kazanmak, korumak, muhafaza etmek, olmak, paylaşmak, saç(ıl)mak, saklamak, sarmak, sönmek, sürmek, tatmak, ulaşmak, uyan(dır)mak, varmak, vermek, yitirmek.

²³ Oturduğumda öleceğini düşünen Türk beyleri, halkı, memnun olup, sevinip durgun bakan, donuk gözleri yukarı baktı.

Üzüntü göstergelerinin birlikte olduğu fiiller ise şu şekilde belirlenmiştir:

(İçin için) ağlamak, artmak, azalmak, basmak, bitmek, bölüşmek, çekmek, çökmek, dağılmak, dağıtmak, dayanmak, dinmek, doğmak, dol(dur)mak, duymak, düşmek, etmek, gidermek, girmek, gizlemek, gömülmek, gör(ün)mek, göstermek, hafiflemek, hissetmek, kapılmak, kaplamak, kaptırmak, katlanmak, kıvranmak, kurtarmak, kurtulmak, olmak, oturmak, ölmek, örtülmek, paylaşmak, saklamak, sarmak, sıyrılmak, sirayet etmek, sokmak, (kısa/uzun) sürmek, sürükle(n)mek, tahammül etmek, taşımak, tatmak, tutmak, uğramak, uyan(dır)mak, vermek, yen(eme)mek, yüzünü buruşturmak.

Bu fiiller göstermektedir ki Türk halkı duyguların ifade edilmesinde somutlaştırmadan oldukça fazla yararlanmaktadır.

Eşdizimsel yapıların, aynı zamanda bir duygu göstergesinin anlamca yakınlık gösterdiği bir başka duygu göstergesini tespit etmemizde de yararlı olduğu görülmüştür. Özellikle *duygu* gibi soyut nitelikteki varlıkları belirten göstergelerin incelenmesinde oldukça kullanışlıdır.

Örneğin *keyif, zevk safa, haz, kâm, lezzet* göstergelerinin anlam yönünden birbirlerine yakınlığını, bazı fiiller ile kurdukları eşdizimsel yapılarda gösterdiği benzerliklerden anlayabilmekteyiz.

Yine aynı şekilde *ulaş-* fiiliyle birlikteliğini saptadığımız *mutluluk, huzur, sadet, rahatlık* göstergeleri, karşıladıkları anlam yönünden birbirlerine yakınlık arz etmektedirler.

Türkçede, insan hayatında önem arz eden duygu ve ilgili kavramların karşılanmasında izlenen yollar, diğer toplumlarla benzerlik gösterirken, bunların ifade edilmesi dilden dile az çok farklılık gösterir. Dili konuşan milletin yaşayış biçimi, kültürü, dünyaya bakışı bu farklılıkta rol oynar. İnsan tabiatının önemli bir parçası olan duygu yönüne Türklerin nasıl yaklaştığı; bunun, Türkçenin söz varlığında nasıl anlatım bulduğu, mutluluk ve üzüntü göstergelerini konu alan bu çalışmayla ortaya konulmuş olmaktadır.

TARANAN ESERLER

ABASIYANIK, Sait Faik

1994 *Medarı Maişet Motoru*. 12. Baskı, Ankara:Bilgi Yayınevi.

ADIVAR, Halide Edip

1998 *Ateşten Gömlek*. 3. Baskı, İstanbul:Özgür Yayınları.

1999 *Sinekli Bakkal*. İstanbul:Özgür Yayınları.

AĞAOĞLU, Adalet

1999 *Üç Beş Kişi*. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

ALATLI, Alev

2001 *Schrödinger'in Kedisi[Kâbus]*. 14. Baskı, İstanbul:Alfa Yayınları.

BENER, Erhan

2002 *Yalnızlar*. 6 Baskı, İstanbul:Remzi Kitabevi.

BUĞRA, Tarık

1997 *Yalnızlar*. 3. Baskı, İstanbul:Ötüken Neşriyat AŞ.

2000 *Küçük Ağa*. 18. Baskı, İstanbul:Ötüken Neşriyat AŞ.

CUMALI, Necati

1971 *Zeliş*. İstanbul:Cem Yayınevi.

2002 *Acı Tütün*. 11 Baskı, İstanbul:Cumhuriyet Kitapları.

ÇOKUM, Sevinç

1999 *Hilâl Görününce*. 6. Baskı, İstanbul:Ötüken Neşriyat AŞ.

ESENDAL, Memduh Şevket

1999 *Vassaf Bey*. 2. Baskı, Ankara:Bilgi Yayınevi.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri

1999 *Yaprak Dökümü*. 26. Baskı, İstanbul:İnkılâp Kitabevi.

2001 *Bir Kadın Düşmanı*. 21. Baskı, İstanbul:İnkılâp Kitabevi.

2003 *Çalığışu*. 50. Baskı, İstanbul:İnkılâp Kitabevi.

GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi

1999 *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*. 11. Baskı, İstanbul:Özgür Yayın Da-
ğıtım Ltd. Şti.

HİSAR, Abdülhak Şinasi

1955 *Fahim Bey ve Biz*. 3. Baskı, İstanbul:Hilmi Kitabevi.

İŞINSU, Emine

2002 *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri*. İstanbul:Ötüken Neşriyat AŞ.

İLHAN, Attilâ

2000 *Sırtlan Payı*. 4. Baskı, Ankara:Bilgi Yayınevi.

- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri
 2000 *Kiralık Konak*. 22. Baskı, İstanbul:İletişim Yayınları
 2002 *Yaban*. 43. Baskı, İstanbul:İletişim Yayınları.
- KARAY, Refik Halit
 1998 *Sürgün*. 7. Baskı, İstanbul:İnkılap Kitabevi.
 1999 *Kadınlar Tekkesi*. 2. Baskı, İstanbul:İnkılap Kitabevi.
- KEMAL, Yaşar
 1968 *Yer Demir Gök Bakır*. İstanbul:Ant Yayınları.
- MERİÇ, Nezihe
 1998 *Yandırma*. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Sabahattin Ali
 2001 *Kuyucaklı Yusuf*. 5. Baskı, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- SAFA, Peyami
 1999 *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*. 16. Basım, İstanbul:Ötüken Neşriyat AŞ.
 2000 *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*. 33. Baskı, İstanbul:Ötüken Neşriyat AŞ.
- SEPETÇİOĞLU, Mustafa Necati
 1972 *Anahtar*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
 1973 *Kapı*. İstanbul:İrfan Yayınevi.
- SEYFETTİN, Ömer
 1999 *Efruz Bey*. 10. Baskı, Ankara:Bilgi Yayınevi
- TAHİR, Kemal
 1999 *Yorgun Savaşçı*. 14. Baskı, İstanbul:Tekin Yayın Dağıtım San. ve Tic.
 Ltd. Şti.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi
 1997 *Huzur*. 7. Baskı, İstanbul:Dergâh Yayınları.
 1999 *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. 6. Baskı, İstanbul:Dergâh Yayınları.
- UÇUK, Cahit
 1971 *Küçük Ev*. İstanbul.Uçuk Yayınları.

KAYNAKÇA

Ahmet Vefik Paşa

2000 *Lehce-i Osmânî*, Haz. R. TOPARLI, Ankara:TDK Yay.

AKSAN, Doğan

1987 *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi-Ana Çizgileriyle-*. 3. Baskı, Ankara:Ankara Üniversitesi DTCF Yay.

1993 *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili -Dilbilim Açısından Bakış-*. İstanbul:BE-TA Basım Yayım A.Ş.

1998 *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 2. Baskı, Ankara: TDK Yay.

AKSOY, Ömer Asım

1993 *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I,II*. 7. Baskı, İstanbul:İnkılap Kitabevi.

1996 *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I, II*. 2. Baskı, Ankara:TDK Yay.

APRESJAN, Juri D. ve V.J. APRESJAN,

2000 “Metaphor in the Semantic Representation of Emotions”, J. APRESJAN (Ed.), *Systematic Lexicography*. New York:Oxford University Press. 203-214.

ARAT, Reşid Rahmeti

1979 *Kutadgu Bilig III. İndeks*. İstanbul:TKAE Yay.

1991 *Kutadgu Bilig I Metin*. 3. Baskı, Ankara:TDK Yay.

1992 *Atebetü'l Hakayık*. 2. Baskı, Ankara:TTK Yay.

1998 *Kutadgu Bilig II Çeviri*. 7. Baskı, Ankara:TTK Yay.

ARNOLD, Magda

1963 *Emotion and Personality (I-II)*. 2. Baskı, New York:Columbia University Press.

ATKINSON, Rita L. ve başk.

1999 *Psikolojiye Giriş*. Çev. Y. ALOGAN, Ankara:Arkadaş Yay.

AYVERDİ, İlhan

2005 *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 3 Cilt, İstanbul:Kubbealtı Neşriyat.

BAMBERG, Michael

1997a “Language, Concepts and Emotions: The Role of Language in The Construction of Emotions”, *Language Sciences*. XIX, 4:309-340.

1997b *Narrative Development: Six Approaches*. New Jersey:Lawrance Erlbaum Associates.

BARCELONA, Antonio

2000 “On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual metaphor”, A. BARCELONA (Ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads-A Cognitive Perspective*. Berlin:Mouton de Gruyter. 31-58.

2001 “On the systematic contrastive analysis of conceptual metaphors: case studies and proposed methodology”, M. PÜTZ, S. NIEMEIER, R. DIRVEN(Ed.), *Applied Cognitive Linguistics II: Language Pedagogy*. Berlin:Mouton de Gruyter. 117-148.

2002 “Clarifying and applying the notions of metaphor and metonymy within cognitive linguistics: An update”, R. DIRVEN, R. PÖRINGS (Ed.) *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Berlin:Mouton de Gruyter. 207-278.

BARTHES, Roland,

1993 *Göstergebilimsel Serüven*. Çev. M. RİFAT, S. RİFAT, İstanbul:Yapı Kredi Yay.

BERRYMAN, Julia ve başk.

2002 *Psychology and You*. Leicester:Blackwell Publishing.

BİLGEGİL, M. Kaya

1980 *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay.

BLOOMFIELD, Leonard

1933 *Language*. New York: Holt, Rinehart&Winston.

BOROVKOV, A. K.

2002 *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsiririnin Söz Varlığı (XII-XIII. Yüzyullar)*. Çev. Halil İbrahim Usta, Ebulföz Amanoğlu. Ankara:TDK Yay.

BRINTON, Laurel J. Ve M. Akimoto

1999 *Collocational and Idiomatic Aspects of Composite Predicates In The History of English*. Amsterdam:John Benjamins Company.

BROOKS Robert C.

2003 *Emotions: An Essay In Aid of Moral Psychology*. New York:Cambridge University Press.

CAFEROĞLU, Ahmet

1993 *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. 3. Baskı, İstanbul:Enderun Kitabevi.

CARLSON, Neil R.

1998 *Discovering Psychology*. Massachusetts:Allyn and Bacon Inc.

CARTER, Ronald

1998 *Vocabulary: Applied Linguistic Perspectives*. 2. Baskı.

CEYHAN, Aydoğan Aykut

2000 *Üniversite Öğrencilerinin Duygu İfade Eden Sözcük ve Deyimlere Yükledikleri Duygu Yoğunluklarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Eskişehir:Anadolu Üniversitesi Yay.

CİN, Recai

1971 *Kavramlar Dizini*. 2 cilt. Ankara: TDK Yay.

CLAUSON, Sir Gerard

1972 *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Clarendon Pres.

CROFT, William ve D. A. CRUSE

2004 *Cognitive Linguistics*. Cambridge:Cambridge University Press.

CROOKS, Robert ve J. STEIN

1991 *Psychology: Science Behaviour and Life*. 2. Baskı, Fort Worth.

CRUSE, D. A.

1986 *Lexical Semantics*. Cambridge:Cambridge University Press.

CÜCELOĞLU, Doğan

1999 *İnsan ve Davranışı-Psikolojinin Temel Kavramları*. 9. Baskı, İstanbul:Remzi Kitabevi.

DAVIS, Stephen F. ve J. H. PALLADINO

1996 *Psychology*. 2. Baskı, New Jersey:Prentice Hall Inc.

DAVITZ, Joel R.

1969 *The Language of Emotion*, New York:Academic Press.

DEIGNAN Alice, L. POTTER

2004 “A corpus study of metaphors and metonyms in English and Italian”, *Journal of Pragmatics*, 36:1231–1252.

DEVELLİOĞLU, Ferit

1993 *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara:Aydın Kitabevi.

DIRVEN, René

1997 “Emotions as cause and the cause of emotions”, S. NIEMEIER ve R. DIRVEN (Ed.), *The Language of Emotions*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

DIRVEN, René ve R. Pörings

2002 *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Berlin:Mouton de Gruyter.

DİLÇİN, Cem

1983 *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK. Yay.

Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi (I,II)

1998 Çev. B. ATALAY, 4. Baskı, Ankara:Türk Dil Kurumu Yay.

Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi (III,IV)

1999 Çev. B. ATALAY,4. Baskı, Ankara:Türk Dil Kurumu Yay.

EKMAN, Paul

1982 “Methods for measuring facial action”, *Handbook of methods in nonverbal behavior research*. K. R. SCHERER, P. EKMAN (Ed.), New York:Cambridge University Press. 45-135.

1992 “Facial expression of emotion: New findings, new questions”,
Psychological Science. 3:34-38.

1993 “Facial Expression and Emotion”, *American Psychologist*. 48, 4:384-392.

EKMAN, Paul ve W.V. Friesen

1975 *Unmasking the face*. New Jersey:Prentice Hall.

ERCİLASUN, Ahmet B.

2004 *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara:Akçağ Yay.

EREN, Hasan

1999 *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.

ERGİN, Muharrem

1994 *Orhun Abideleri*. 17. Baskı, İstanbul:Boğaziçi Yay.

1994 *Dede Korkut Kitabı I*. 3. Baskı, Ankara:TDK Yay.

1997 *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)*. 3. Baskı, Ankara:TDK Yay.

FABISZAK, Małgorzata

1999 “A Semantic Analysis of Emotion Terms in Old English”, *Studia Anglica Posnaniensia XXXIV*. 133-146.

2001 *The Concept of “Joy” in Old and Middle English-A semantic analysis*.
Piła:Wyższa Szkoła Biznesu.

2002 “A semantic analysis of ‘fear’, ‘grief’ and ‘anger’ words in Old English”,
A Changing World of Words. Amsterdam:Rodopi. 255-274.

FIRTH, J. R.

1951 “Modes of Meaning”, *Papers in Linguistics*. London:Oxford University Press.

FRIJDA, Nico H.

1986 *The Emotions*. New York:Cambridge University Press.

FRIJDA, Nico H. ve başk.

1995 “Emotions and Emotion Words”, J. A. RUSSELL ve başk. *Everyday Conceptions of Emotion*, Kluwer Academic Publishers:121-143.

GABAIN A. Von

1995 *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın, 2. Baskı, Ankara:TDK Yay.

GÁBOR GYÖRI

2002 “Semantic change and cognition”, *Cognitive Linguistics*, 13,2:123–166.

GIBBS, Raymond W.

2003 “Embodied experience and linguistic meaning”, *Brain and Language*. 84:1–15.

2006 *Embodiment and Cognitive Science*New York:Cambridge University Press.

GIBBS Raymond W. ve N.L. WILSON

2002 “Bodily action and metaphorical meaning” *Style*, 36,3:524:540.

GODDARD, Cliff

1990 “The Lexical semantics of ‘good feelings’ in Yankunyŋjatjara”, *Australian Journal of Linguistics*. 10,2:257-292.

1991 “Anger in the Western Desert – A case study in the cross-cultural semantics of emotion”, *Man*. 26:602-619.

1996 “The ‘social emotions’ of Malay (Bahasa Melayu)”, *Ethos* 24,3: 426-464.

1998 *Semantic Analysis: A Practical Introduction*, New York:Oxford University Press.

GOODMAN, Nelson

1970 “On Likeness of Meanings”, L. LINSKY (Ed.), *Semantic and the Philosophy of Language*. Urbana:University of Illinois Press. 67-75.

GÖRKEM, İsmail

2001 *Türk Edebiyatında Ağutlar*. Ankara:Akçağ Yay.

GÖZ, İlyas

2003 *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü*. Ankara:TDK Yay.

GUIRAUD, Pierre

1975 *Anlambilim*. Çev. B. VARDAR, İstanbul:Gelişim Yay.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin

1991 *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. İstanbul:Kültür Bakanlığı Yay.

HARRIS, Paul

1989 *Children and Emotion: The Development of Psychological Understanding*. Oxford:Blackwell.

HALLIDAY, M. A. K

1966 “Lexis as a Linguistic Level”, in *In Memory of F. R. Firth*. C. E. BAZELL ve başk. (Ed.), Longman.

1999 “The Notion of ‘Context’ in Language Education”, *Text and Context in Functional Linguistics*. Philadelphia:John Benjamins Publishing Company.

HATİPOĞLU, Vecihe

1972 *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara:TDK Yay.

1982 *Türkçenin Söz Dizimi*. Ankara:DTCF Yay.

1988 “Kelime Grupları ve Kuralları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963*. Ankara:TDK Yay.

IORDANSKAJA, Lidija

1974 “Tentative lexicographic definitions for a group of Russian words denoting emotions”, *Machine Translation and Applied Linguistics*. V.J. ROZENCVEJG (Ed.), Frankfurt:Athenäum. II:88-117.

IORDANSKAJA, Lidija ve I. MEL'ČUK

1990 “The Semantic of Two Emotion Verbs in Russian: *bojat'sja* (‘to be afraid’) and *nadejat'sja* (‘to hope’)”, *Australian Journal of Linguistics*. 10(2):307-357.

IZARD, Carroll E.

1971 *The face of emotion*. New York:Appleton-Century Crofts.

1977 *Human Emotions*. New York:Plenum Press.

1991 *The Psychology of Emotions*. New York:Plenum Press.

JOHNSON-LAIRD, Philip N. ve K. OATLEY

1989 “The language of Emotions: An analysis of a semantic field”, *Cognition and Emotion*. 3(2):81-123.

JOHNSON, Mark.

1987 *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason.*, Chicago:University of Chicago Press.

KARADAĞ, Metin

1998 *Türk Halk Şiirinde Anlam Çerçevesi.* İstanbul:Akademi Yay.

KARAHAN, Leyla

1991 *Türkçede Söz Dizimi.* 3. Baskı, Ankara:Akçağ Yay.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü

1991 2 Cilt, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay.

KEMAL, Mağfiret

2003 *Buddhist Türk Çevresi Eserlerinde Metafor,* Ankara:Ankara Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

KIRAN, Zeynel

2001 *Dilbilime Giriş.* Ankara:Seçkin Yay.

KITTAY, Eva Feder

1987 *Metaphor.* Oxford:Clarendon Press.

KJELLMER, Goran

1994 *A Dictionary of English Collocations.* Oxford:Clarendon Press.

KOCAKAPLAN, İsa

1992 *Açıklamalı Edebî Sanatlar.* İstanbul:Milli Eğitim Basımevi.

KOCAMAN, Ahmet

1979 “Anlambilimi Üzerine”, *Genel Dilbilim Dergisi.* I-II,:3-6.

KORKMAZ, Zeynep

2003 *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi).* Ankara:TDK Yay.

KORTMANN Bernd, S. LOBNER

2002 *Understanding Semantics*. New York:Oxford University Press,

KÖVECSESES, Zoltán

1995 “Language and Emotion Concepts”, J. A. RUSSELL ve başk. *Everyday Conceptions of Emotion*. Kluwer Academic Publishers:3-15.

2000 *Metaphor and Emotion*. Cambridge:Cambridge University Press.

2002 *Metaphor: A practical Introduction*. New York:Oxford University Press.

2005 *Metaphor in culture:universality and variation*, Cambridge:Cambridge University Press.

LAKOFF, George

1987 *Women, fire, and dangerous things:What categories reveal about the mind*. Chicago:The University of Chicago Press.

1993 “The Contemporary theory of metaphor”, A.Ortony(Ed.), *Metaphor and Thought*. Cambridge:Cambridge University Press:202-251.

LAKOFF, George ve M. JOHNSON

1980 *Metaphors We Live By*. Chicago:The Univesity Chicago Press.

LAZARUS, Richard

1991 *Emotion and Adaptation*. New York:Oxford University Press.

LEECH, Geoffrey

1974 *Semantics*. New York:Penguin Books.

LEVINSON, Stephen C.

1983 *Pragmatics*. Cambridge:Cambridge University Press.

LEVONTINA, Irina B. ve A. A. ZALIZNIAK

2001 “Human emotions viewed through the Russian language”, A. WIERZBICKA ve J. HARKINS (Ed.), *Emotions in Crosslinguistic Perspective*. Berlin:Mouton de Gruyter.

LYONS, John.

1977 *Semantics I-II*. Cambridge:Cambridge University Press.

Mehmed Esad Efendi

1999 *Lehçetü'l-Lugat*. Haz. H. Ahmet KIRKKILIÇ, Ankara:TDK Yay.

MITCHELL, T. F.

- 1971 “Linguistic goings on. Collocations and other lexical matters arising on the syntagmatic record”, *Archivum Linguisticum*. II.

MUTÇALI, Serdar

- 1995 *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul:Dağarcık.

NECİP, Emir Necipoviç

- 1995 *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çev. İklil KURBAN, Ankara:TDK Yay.

NIEMEIER, Susanne ve R. DIRVEN

- 1997 *The Language of Emotions*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

OATLEY, Keith

- 1992 *Best Laid Schemes: The Psychology of Emotions*. New York:Cambridge University Press.

ONAY, Ahmet Talât

- 1992 *Türk Edebiyatında Mazmunlar*. Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

ORTONY, Andrew, T. J. TURNER

- 1990 “What’s basic about basic emotions?”, *Psychological Review*. 97,3:315-331.

ORTONY, Andrew, G.L. CLORE ve A. COLLINS

- 1994 *Cognitive Structure of Emotions*. New York:Cambridge University Press.

ÖRNEK, Sedat Veyis

- 1995 *Türk Halk Bilimi*. Ankara:Kültür Bakanlığı Yay..

Örnekleriyle Türkçe Sözlük

- 2000 İstanbul:Milli Eğitim Basımevi.

ÖZÇALIŞKAN, Şeyda

- 2003 “In a caravanserai with two doors I am walking day and night: Metaphors of death and life in Turkish”, *Cognitive Linguistics*. 14,4:281-320.

ÖZÖN, Mustafa Nihat

- 1943 *Türkçe Tâbirler Sözlüğü*. İstanbul:Remzi Kitabevi.

ÖZTOKAT, Erdim

1990 “Anlam Çözümlemesi: Temel Fransızca ‘Duygu’ Sözlüksel Alanı”,
Dilbilim. 9:155-176.

PALMER, F.R.

1991 *Semantics*. 2. Baskı, New York:Cambridge University Press.

PARROTT, W Gerrod

2001 *Emotion in Social Psychology: Essential Readings*.
Philadelphia:Psychology Press.

PERSSON, Gunnar

1990 *Meanings, Models and Metaphors. A Study in Lexical Semantics in English*. Stocholm: Almqvist & Wiksell International.

PLUTCHIK, Robert

1994 *The Psychology and Biology of Emotion*. New York:Harper & Collins.

ROSCH, Eleanor

1975 “The Nature of Mental Codes for Color Categories”, *Journal of Experimental Psychology:Human Perception and Performance*. 1:303-322.

RUSSELL, James A.

1991 “Culture and the Categorization of Emotions”, *Psychological Bulletin*, 110,3:426-450.

1994 “Is there Universal Recognition of Emotion From Facial Expression? A Review of the Cross-Cultural Studies”, *Psychological Bulletin*. 115, 1: 102-141.

1995 “Facial Expressions of Emotion: What Lies Beyond Minimal Universality?”, *Psychological Bulletin*. 118, 3:379-391.

SAUSSURE, Ferdinand

1998 *Genel Dilbilim Dersleri*. Çev. B. VARDAR, İstanbul:Multilingual.

SESLİ, Hüseyin

1968a *Dil Alanı Üzerine*. Erzurum:Atatürk Üniversitesi Yay.

1968b *Muhteva Bakımından Dil ve Gerçek*. Erzurum:Atatürk Üniversitesi Yay.

SHAVER, Philip, ve başk.

- 2001 "Emotion knowledge - further exploration of a prototype approach", W.G. PARROTT(Ed.), *Emotion in Social Psychology: Essential Readings*. Philadelphia:Psychology Press. 26-56.

SINCLAIR, J. McH

- 1991 *Corpus Concordance Collocation*. New York:Oxford University Press.

SMITH, Şeyda Türk ve Kyle D. SMITH

- 1995 "Turkish Emotion Concepts", J. A. RUSSELL ve başk. *Everyday Conceptions of Emotion*. Kluwer Academic Publishers:103-119

STEIN, Nancy L., B. LEVENTHAL ve T. TRABASSO (Ed.)

- 1990 *Psychological and Biological Approaches to Emotion*. New Jersey:Lawrence Erlbaum Associates.

STEINGASS, Francis Joseph

- 1892 *A Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*. London: Routledge.

STUBBS, Michael

- 2001 *Words and Phrases: Corpus Studies in Lexical Semantics*. Oxford:Blacwell.

Şemseddin Sami

- 1996 *Kâmûs-ı Türkî*. 7.Baskı, İstanbul:Çağrı Yay.

Tarama Sözlüğü

- 1963-1974 (I-VII). Ankara: TDK Yay.

TARLAN, Ali Nihat

- 1947 *Edebî San 'atler*. 3. Baskı, İstanbul:Yüksel Yayınevi.

TIETZE, Andreas

- 2002 *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Cilt 1 (A-E). İstanbul:Simurg Yay.

TON, Van der Wouden

1997 *Negative Contexts: Collocation, Polarity and Multiple Negation*.
London:Routledge.

TRIER, Jost

1969 *Kelime Alanları ve Kavram Alanları Üzerine*. Çev. H. SESLİ, Erzurum:Atatürk Üniversitesi Yay.

Türkçe Sözlük

1998 9. Baskı, Ankara: TDK Yay.

ULLMANN, Stephen

1978 “Anlambilimi”, Çev. A. KOCAMAN, *Türk Dili*. 38,324.

VARDAR, Berke

2002 *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul:Multilingual.

VOLTAN-ACAR, Nilüfer

1987 “Duygu Yansıtan Sözcüklerin Anlamsal Çözümlemesi”, *Medial Nöroloji, Nöroşirürji ve Psikiyatri Dergisi*, 3,1.

1990 “Duygu Yansıtan Sözcük ve Deyimlerin Anlamsal Çözümlemesi II.”, *V. Ulusal Psikoloji Kongresi Psikoloji Seminer Dergisi Özel Sayısı*, 8.

VYVYAN Evans, B. K. BERGEN ve J. ZINKEN

2006 “The Cognitive Linguistics Enterprise: An Overview”, *The Cognitive Linguistics Reader*. Equinox Publishing Company [Baskıda].

WIERZBICKA, Anna

1992a *Semantics, Culture and Cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations*, New Yor:Oxford University Press.

1992b “Defining Emotion Concepts”, *Cognitive Science*. 16, 4:539-581.

1993 “Reading human faces-Emotion components and universal semantics”, *Pragmatics & Cognition*. I, 1:1-23.

1994 “Emotion, language and ‘cultural scripts’”, S. KITAYAMA ve H. MARKUS(Ed.) *Emotion and Culture: Empirical studies of mutual influence*. Washington:American Psychological Association, 130-198.

- 1995 "Emotion and Facial Expression: A Semantic Perspective", *Culture and Psychology*. 1:227-258.
- 1998a "Russian Emotional Expression", *Ethos*. 26,4:456-483
- 1998b "'Sadness' and 'Anger' in Russian: The Non-universality of the So-called 'Basic Human Emotions'", A. ANGELIKI, T. ELZBIETA (Ed.), *Speaking of Emotions. Conceptualisation and Expression*, Berlin-New York:Mouton De Gruyter, 3-28.
- 1999a "Emotional Universals", *Language Design* 2: 23-69.
- 1999b *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. New York:Cambridge University Press.
- 2000 "The Semantics of human facial expressions", *Pragmatics & Cognition*. 8,1:147-183.

WIERZBICKA Anna ve Jean HARKINS (Ed.)

- 2001 *Emotions in Crosslinguistic Perspective*. Berlin:Mouton de Gruyter.

YU, Ning

- 1995 "Metaphorical Expressions of Anger and Happiness in English and Chinese", *Metaphor and Symbolic Activity*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.10,2:59-92.
- 2001 "What does our face mean to us?", *Pragmatics & Cognition*, 9,1:1-36.
- 2003 "Chinese metaphors of thinking", *Cognitive Linguistics*. 14,2/3:141-165.

MUTLULUK VE ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİNİN SIKLIK DİZİNLERİ²⁴

²⁴ Bu bölümde *Türkçe Sözlük ve Deyimler Sözlüğü*'nde tespit edilen mutluluk ve üzüntü göstergelerinin, incelenen eserlerdeki kullanım sıklıkları verilmiştir. Dolayısıyla, herhangi bir kullanımına rastlanılamayan göstergelerin sıklık değeri "0" olarak belirtilmiştir.

1. MUTLULUK GÖSTERGELERİNİN SIKLIK DİZİNİ

1.1. ALFABETİK SIKLIK LİSTESİ

abat	0	can gelmek	3
abat etmek	0	can vermek	1
abat eylemek	0	cana can katmak	2
abat olmak	0	canlanmak	14
açılma	0	canlılık.	19
açılmak	7	çalmadan oynamak	0
açmak	1	çocuk gibi sevinmek	12
afiyet	1	deliye dönmek	3
afiyetle	1	devlet	17
ağız tadı	4	devletli	1
ağız tadıyla	7	dört başı mamur	4
ağzı kulaklarına varmak	6	dört köşe olmak	1
ağzı kulaklarında	5	düğün bayram etmek	2
arındırma	0	dünyalar birinin olmak	5
arındırmak	2	esen	0
arınış	0	esenleme	0
arınma	1	esenlemek	0
arınmak	5	esenleşme	0
asude	5	esenleşmek	0
asudelik	1	esenlik	7
ayakları yere değmemek	0	esenlikli	0
bahtiyar	37	etekleri zil çalmak	6
bahtiyarlık	15	felekten kâm almak	0
bastığı yeri bilmemek	1	ferah	50
baş döndürmek	2	ferahlama	9
başı göğe değmek	0	ferahlamak	71
başı göğe ermek	1	ferahlandırma	0
başı havada	0	ferahlandırmak	1
başını döndürmek	2	ferahlanma	0
bayram	1	ferahlanmak	1
bayram çocuğu	1	ferahlatıcı	10
bayram etmek	11	ferahlatma	0
bayram havası	3	ferahlatmak	6
bayram yapmak	2	ferahlık	43
berhudar	1	ferahlık duymak	10
berhudar ol!	2	ferih	0
berhudar olmak	2	fesini havaya atmak	0

geniş	0	güldürme	3
geniş bir nefes almak	6	güldürmek	17
genişleme	5	güle güle	72
genişlemek	0	güle oynaya	4
genişlik	1	gülme	35
gerine gerine	2	gülmek	202
geriniş	0	gülümseme	65
gerinme	0	gülümsemek	217
gerinmek	3	gülümseyiş	68
gevşeme	1	gülüp oynamak	0
gevşemek	7	hafif	5
göbek atmak	3	hafifleme	1
göğsü kabarmak	5	hafiflemek	10
göğsünü kabartmak	4	hafifletme	0
gönenç	0	hafifletmek	2
gönençli	0	hafifleyiş	0
gönendirilme	0	hafiflik	11
gönendirilmek	0	hatır almak	3
gönendirmek	2	hatırını hoş etmek	4
gönendirtme	0	hava almak	12
gönendirtmek	0	havalara uçmak	0
gönenme	0	havalarda uçmak	1
gönenmek	2	havasını bulmak	0
gönlünü almak	33	hayat bulmak	2
gönlünü etmek	11	hayat vermek	2
gönlünü ferah tut	2	haz	138
<i>gönlünü görmek</i>	0	haz almak	6
gönlünü hoş etmek	2	haz duymak	21
gönlünü yapmak	1	haz vermek	4
gönül açmak	1	hazzetme	0
gönül almak	7	hazzetmek	21
gönül ferahlığı	2	hazzını çıkarmak	0
gönül okşamak	6	hoş	0
gönül rahatlığı	16	hoş bulduk	4
gözleri ışık içinde	0	hoş geldiniz	44
gözleri ışıklı	0	hoş tutmak	6
gözleri ışıltılı	4	hoşluk	8
gözleri parlamak	5	hoşnut	27
gözlerinin içi gülmek	17	hoşnut etmek	12
gözü gönlü açılmak	3	hoşnut olmak	9
gurur	50	hoşnutluk	8
gurur duymak	19	hoşnutluk getirmek	1
gururlanma	1	huzur	73
gururlanmak	8	huzur vermek	5
gururlu	1	huzurlu	7
gururunu okşamak	4	ışık	3

ışıklı	1	keyiflenmek	44
ışıl ışıl bakmak	0	keyifli	50
iç açıcı	10	keyifli keyifli	13
iç açmak	4	kınalar yakmak	0
iç ısıtıcı	1	kıvanç	9
içi açılmak	10	kıvanç duymak	2
içi içine sığmamak	14	kıvançlanma	0
içi rahat etmek	13	kıvançlanmak	0
için için gülmek	6	kıvançlı	3
için için gülümsemek	0	kıvanış	0
içini dökmek	27	kıvanma	0
içini ferah tut	1	kıvanmak	0
içini ısıtmak	1	koltukları kabarmak	2
iftihar	15	kut	0
iftihar etmek	9	külâhını havaya atmak	0
ihya	0	lezzet	51
ihya etmek	3	lezzet almak	4
ihya olmak	1	lezzetli	1
inşirah	1	mal bulmuş mağribî gibi	1
inşirah bulmak	0	mamur	2
kabuğunu çatlatmak	1	memnun	287
kabuğunu kırmak	0	memnun etmek	46
kalbi ferahlamak	0	memnun memnun	3
kâm	1	memnun olmak	147
kâm almak	5	memnunca	0
kanatlandırma	0	memnuniyet	22
kanatlandırmak	0	memnuniyetle	10
kanatlanış	0	memnunluk	22
kanatlanma	0	meserret	1
kanatlanmak	4	meserretle	0
keyfetme	1	mesrur	0
keyfetmek	3	mesudane	0
keyfi gelmek	9	mesut	158
keyfi yerinde	14	mesut etmek	34
keyfinden bayılmak	0	mesut olmak	98
keyfinden dört köşe olmak	0	mut	0
keyfine bakmak	19	mutlandırma	0
keyfini çıkarmak	5	mutlandırmak	0
keyif	172	mutlanma	0
keyif benim, köy mehmet ağanın	0	mutlanmak	1
keyif çatmak	4	mutlu	147
keyif etmek	0	mutlu etmek	15
keyif sürmek	10	mutlu olmak	85
keyif vermek	3	mutluca	0
keyif yapmak	0	mutlulandırma	0
keyiflenme	0	mutlulandırmak	0

mutlulanma	0	övüntü	0
mutlulanmak	0	pürneşe	1
mutluluk	307	rahat	482
müferrih	0	rahat etmek	62
müftehir	1	rahat olmak	18
müreffeh	2	rahat rahat	25
müreffehen	1	rahatça	13
mürüvvet	0	rahatına bakmak	6
mürüvvetini görmek	1	rahatlama	6
müsterih	6	rahatlamak	69
müsterih olmak	9	rahatlatma	2
müşerref	2	rahatlatmak	13
müşerref olmak	7	rahatlık	81
mütelezziz	0	refah	27
mütelezziz olmak	0	refahlı	0
nefes almak	9	ruhu şad olsun	4
neşe	287	ruhunda güneş açmak	0
neşelendirme	1	ruhunu şad etmek	0
neşelendirmek	8	saadet	298
neşeleniş	0	saadet zinciri	0
neşelenme	1	saadette	1
neşelenmek	42	sadra şifa vermek	0
neşeli	134	sakin	5
neşesi yerinde	6	sakinleme	0
neşesini bulmak	9	sakinlemek	2
oh çekmek	3	sakinleşme	2
oh demek	1	sakinleşmek	9
ohlama	0	sakinleştirme	0
ohlamak	0	sakinleştirmek	4
ongun	1	sakinlik	1
onmak	0	sarhoş	3
onur	5	sarhoş etmek	2
onurlandırma	0	sarhoş olmak	1
onurlandırmak	4	sarhoşluk	9
onurlanma	0	sefa (safa)	62
onurlanmak	1	sefa geldin/geldiniz	27
onurlu	0	sefa sürmek	7
öpüp başına koymak	2	sefa(lar) bulduk	7
övünce	0	selamet	62
övünç	6	selamete çıkmak	4
övünç duyma	1	selametleme	2
övündürücü	1	selametlemek	8
övündürücülük	0	serinleme	0
övünek	0	serinlemek	1
övünme	6	serinlik	2
övünmek	112	serinlik vermek	1

sevincinden ağzı kulaklarına varmak	0	tat	26
sevinç	553	tat almak	28
sevinç göz yaşları dökmek	1	tat vermek	7
sevinçli	33	teferrüç	1
sevinçten uçmak	4	teskin	19
sevindirici	4	teskin etmek	24
sevindirme	2	teşerrüf	2
sevindirmek	53	teşerrüf etmek	8
seviniş	2	uçmak	6
sevinme	19	yaşa	53
sevinmek	472	yaşama sevinci	4
sinirleri gevşemek	1	yaşamak	5
su serpilmek	0	yaşasın	32
sükûnet	96	yaşatmak	3
sükûnet bulmak	9	yüreği ferahlamak	4
sürur	3	yüreği hafiflemek	2
şad	2	yüreği rahatlamak	5
şad etmek	1	yüreği serinlemek	2
şad olmak	6	yüreği soğumak	0
şakrak	7	yüreği yağ bağlamak	0
şakraklık	0	yüreğine soğuk su serpilmek	0
şatır	1	yüreğine su serpmek	5
şen	55	yüreğini serinletmek	1
şen şakrak	8	yürek ısıtıcı	1
şen şatır	1	yüzü gülmek	39
şenelme	0	yüzünde güller açmak	2
şenelmek	0	yüzünü güldürmek	4
şenlendirme	0	zevk	363
şenlendirmek	8	zevk almak	62
şenlenme	0	zevk duymak	33
şenlenmek	2	zevki çıkmak	0
şenlik	10	zevkine bakmak	0
şeref	36	zevkine varmak	12
şeref vermek	8	zevkini çıkarmak	6
şereflendirme	0	zevkini okşamak	3
şereflendirmek	2	zevklenme	1
şereflenme	0	zevklenmek	4
şereflenmek	1	zevkli	25
şerefli	4	zevkten dört köşe olmak	1
şetaret	1	zil takıp oynayacak	1
Şevk	3	zilsiz oynamak	0
şevk vermek	1		
şevke gelmek	0		
şevke getirmek	0		
şıkır şıkır oynamak	1		
takla atmak	0		

1.2. EN ÇOKTAN EN AZA DOĞRU SIKLIK LİSTESİ

sevinç	553	neşelenmek	42
rahat	482	yüzü gülmek	39
sevinmek	472	bahtiyar	37
zevk	363	şeref	36
mutluluk	307	gülme	35
saadet	298	mesut etmek	34
memnun	287	gönlünü almak	33
neşe	287	sevinçli	33
gülümsemek	217	zevk duymak	33
gülmek	202	yaşasın	32
keyif	172	tat almak	28
mesut	158	hoşnut	27
memnun olmak	147	içini dökmek	27
mutlu	147	refah	27
haz	138	sefa geldin/geldiniz	27
neşeli	134	tat	26
övünmek	112	rahat rahat	25
mesut olmak	98	zevkli	25
sükûnet	96	teskin etmek	24
mutlu olmak	85	memnuniyet	22
rahatlık	81	memnunluk	22
huzur	73	haz duymak	21
güle güle	72	hazzetmek	21
ferahlamak	71	canlılık.	19
rahatlamak	69	gurur duymak	19
gülümseyiş	68	keyfine bakmak	19
gülümseme	65	sevinme	19
rahat etmek	62	teskin	19
sefa (safa)	62	rahat olmak	18
selamet	62	devlet	17
zevk almak	62	gözlerinin içi gülmek	17
şen	55	güldürmek	17
sevindirmek	53	gönül rahatlığı	16
yaşa	53	bahtiyarlık	15
lezzet	51	iftihar	15
ferah	50	mutlu etmek	15
gurur	50	canlanmak	14
keyifli	50	içi içine sığmamak	14
memnun etmek	46	keyfi yerinde	14
hoş geldiniz	44	içi rahat etmek	13
keyiflenmek	44	keyifli keyifli	13
ferahlık	43	rahatça	13

rahatlatmak	13	tat vermek	7
çocuk gibi sevinmek	12	ağzı kulaklarına varmak	6
hava almak	12	etekleri zil çalmak	6
hoşnut etmek	12	ferahlatmak	6
zevkine varmak	12	geniş bir nefes almak	6
bayram etmek	11	gönül okşamak	6
gönlünü etmek	11	haz almak	6
hafiflik	11	hoş tutmak	6
ferahlatici	10	için için gülmek	6
ferahlık duymak	10	müsterih	6
hafiflemek	10	neşesi yerinde	6
iç açıcı	10	övünç	6
içi açılmak	10	övünme	6
keyif sürmek	10	rahatına bakmak	6
memnuniyetle	10	rahatlama	6
şenlik	10	şad olmak	6
ferahlama	9	uçmak	6
hoşnut olmak	9	zevkini çıkarmak	6
iftihar etmek	9	ağzı kulaklarında	5
keyfi gelmek	9	arınmak	5
kıvanç	9	asude	5
müsterih olmak	9	dünyalar birinin olmak	5
nefes almak	9	genişleme	5
neşesini bulmak	9	göğsü kabarmak	5
sakinleşmek	9	gözleri parlamak	5
sarhoşluk	9	hafif	5
sükûnet bulmak	9	huzur vermek	5
gururlanmak	8	kâm almak	5
hoşluk	8	keyfini çıkarmak	5
hoşnutluk	8	onur	5
neşelendirmek	8	sakin	5
selametlemek	8	yaşamak	5
şen şakrak	8	yüreği rahatlamak	5
şenlendirmek	8	yüreğine su serpmek	5
şeref vermek	8	ağz tadı	4
teşerrüf etmek	8	dört başı mamur	4
açılmak	7	göğsünü kabartmak	4
ağz tadıyla	7	gözleri ışıl ışıl	4
esenlik	7	gururunu okşamak	4
gevşemek	7	güle oynaya	4
gönül almak	7	hatırını hoş etmek	4
huzurlu	7	haz vermek	4
müşerref olmak	7	hoş bulduk	4
sefa sürmek	7	iç açmak	4
sefa(lar) bulduk	7	kanatlanmak	4
şakrak	7	keyif çatmak	4

lezzet almak	4	hafifletmek	2
onurlandırmak	4	hayat bulmak	2
ruhu şad olsun	4	hayat vermek	2
sakinleştirmek	4	kıvanç duymak	2
selamete çıkmak	4	koltukları kabarmak	2
sevinçten uçmak	4	mamur	2
sevindirici	4	müreffeh	2
şerefli	4	müşerref	2
yaşama sevinci	4	öpüp başına koymak	2
yüreği ferahlamak	4	rahatlatma	2
yüzünü güldürmek	4	sakinlemek	2
zevklenmek	4	sakinleşme	2
bayram havası	3	sarhoş etmek	2
can gelmek	3	selametleme	2
deliye dönmek	3	serinlik	2
gerinmek	3	sevindirme	2
göbek atmak	3	seviniş	2
gözü gönlü açılmak	3	şad	2
güldürme	3	şenlenmek	2
hatır almak	3	şereflelendirmek	2
ışık	3	teşerrüf	2
ihya etmek	3	yüreği hafiflemek	2
keyfetmek	3	yüreği serinlemek	2
keyif vermek	3	yüzünde güller açmak	2
kıvançlı	3	açmak	1
memnun memnun	3	afiyet	1
oh çekmek	3	afiyetle	1
sarhoş	3	arınma	1
sürur	3	asudelik	1
şevk	3	bastığı yeri bilmemek	1
yaşatmak	3	başı göğe ermek	1
zevkini okşamak	3	bayram	1
arındırmak	2	bayram çocuğu	1
baş döndürmek	2	berhudar	1
başını döndürmek	2	can vermek	1
bayram yapmak	2	devletli	1
berhudar ol!	2	dört köşe olmak	1
berhudar olmak	2	ferahlandırmak	1
cana can katmak	2	ferahlanmak	1
düğün bayram etmek	2	genişlik	1
gerine gerine	2	gevşeme	1
gönendirmek	2	gönlünü yapmak	1
gönenmek	2	gönül açmak	1
gönlünü ferah tut	2	gururlanma	1
gönlünü hoş etmek	2	gururlu	1
gönül ferahlığı	2	hafifleme	1

havalarda uçmak	1	abat	0
hoşnutluk getirmek	1	abat etmek	0
ışıklı	1	abat eylemek	0
iç ısıtıcı	1	abat olmak	0
içini ferah tut	1	açılma	0
içini ısıtmak	1	arındırma	0
ihya olmak	1	arınış	0
inşirah	1	ayakları yere değmemek	0
kabuğunu çatlatmak	1	başı göğe değmek	0
kâm	1	başı havada	0
keyfette	1	çalmadan oynamak	0
lezzetli	1	esen	0
mal bulmuş mağribî gibi	1	esenleme	0
meserret	1	esenlemek	0
mutlanmak	1	esenleşme	0
müftehir	1	esenleşmek	0
müreffehen	1	esenlikli	0
mürüvvetini görmek	1	felekten kâm almak	0
neşelendirme	1	ferahlandırma	0
neşelenme	1	ferahlanma	0
oh demek	1	ferahlatma	0
ongun	1	ferih	0
onurlanmak	1	fesini havaya atmak	0
övünç duyma	1	geniş	0
övündürücü	1	genişlemek	0
pürneşe	1	geriniş	0
saadette	1	gerinme	0
sakinlik	1	gönenç	0
sarhoş olmak	1	gönençli	0
serinlemek	1	gönendirilme	0
serinlik vermek	1	gönendirilmek	0
sevinç göz yaşları dökmek	1	gönendirtme	0
sinirleri gevşemek	1	gönendirtmek	0
şad etmek	1	gönenme	0
şatır	1	gönlünü görmek	0
şen şatır	1	gözleri ışık içinde	0
şereflemek	1	gözleri ışıklı	0
şetaret	1	gülüp oynamak	0
şevk vermek	1	hafifletme	0
şıkır şıkır oynamak	1	hafifleyiş	0
teferrüç	1	havalara uçmak	0
yüreğini serinletmek	1	havasını bulmak	0
yürek ısıtıcı	1	hazzetme	0
zevklenme	1	hazzını çıkarmak	0
zevkten dört köşe olmak	1	hoş	0
zil takıp oynayacak	1	ışıl ışıl bakmak	0

için için gülümsemek	0	onurlu	0
ihya	0	övünce	0
inşirah bulmak	0	övündürücülük	0
kabuğunu kırmak	0	övünük	0
kalbi ferahlamak	0	övüntü	0
kanatlandırma	0	refahlı	0
kanatlandırmak	0	ruhunda güneş açmak	0
kanatlanış	0	ruhunu şad etmek	0
kanatlanma	0	saadet zinciri	0
keyfinden bayılmak	0	sadra şifa vermek	0
keyfinden dört köşe olmak	0	sakinleme	0
keyif benim, köy mehmet ağanın	0	sakinleştirme	0
keyif etmek	0	serinleme	0
keyif yapmak	0	sevincinden ağzı kulaklarına varmak	0
keyiflenme	0	su serpilmek	0
kınalar yakmak	0	şakraklık	0
kıvançlanma	0	şenelme	0
kıvançlanmak	0	şenelmek	0
kıvanış	0	şenlendirme	0
kıvanma	0	şenlenme	0
kıvanmak	0	şerefendirme	0
kut	0	şereflenme	0
külahını havaya atmak	0	şevke gelmek	0
memnunca	0	şevke getirmek	0
meserretle	0	takla atmak	0
mesrur	0	yüreği soğumak	0
mesudane	0	yüreği yağ bağlamak	0
mut	0	yüreğine soğuk su serpilmek	0
mutlandırma	0	zevki çıkmak	0
mutlandırmak	0	zevkine bakmak	0
mutlanma	0	zilsiz oynamak	0
mutluca	0		
mutlulandırma	0		
mutlulandırmak	0		
mutlulanma	0		
mutlulanmak	0		
müferrih	0		
mürüvvet	0		
mütelezziz	0		
mütelezziz olmak	0		
neşeleniş	0		
ohlama	0		
ohlamak	0		
onmak	0		
onurlandırma	0		
onurlanma	0		

2. ÜZÜNTÜ GÖSTERGELERİNİN SIKLIK DİZİNİ

2.1. ALFABETİK SIKLIK LİSTESİ

acı	541	ağlamaklı	15
acı acı	57	ağlamaklı olmak	3
acı çekmek	98	ağlamalı	0
acı duymak	54	ağlanma	0
acı gelmek	15	ağlanmak	8
acı görmek	3	ağlaşma	1
acı vermek	11	ağlaşmak	3
acıca	0	ağlata ağlata	0
acıklı	49	ağlatıcı	0
acılanma	0	ağlatış	0
acılanmak	0	ağlatma	1
acılaşma	0	ağlatmak	19
acılaşmak	1	ağlaya ağlaya	12
acılaştırma	0	ağlayış	19
acılaştırmak	0	ağrı	12
acılı	19	ağrına gitmek	10
acılık	18	ağzını bıçak açmamak	7
acılılık	0	ağzının tadı bozulmak	1
acıma	37	ağzının tadı kaçmak	1
acımak	175	ağzının tadını bozmak	1
acınacak	23	ağzının tadını kaçırmak	0
acındırma	1	ah	16
acındırmak	6	ah çekmek	5
acınılacak	0	ah etmek	5
acınılma	0	ah vah etmek	2
acınılmak	0	ahlama	0
acınma	3	ahlamak	3
acınmak	5	alınma	1
acısı içine (veya yüreğine) çökmek	6	alınmak	23
acısı içine (veya yüreğine) işlemek	1	alt üst etmek	5
acısına dayanamamak	4	alt üst olmak	3
acısını bağına basmak	0	anası ağlamak	8
acısını çekmek	11	anasından doğduğuna pişman	0
acısını görmek	0	anasından doğduğuna pişman etmek	1
acıyıcı	0	anasını ağlatmak	6
acıyış	0	<i>arpacı kumrusu gibi düşünme</i>	1
ağır	2	ateş	11
ağır gelmek	14	ateşten gömlek	7
ağlama	23	azap	141
ağlamak	126	azap çekmek	36

azap vermek	3	boğazını sıkamak	2
bağrı yanmak	0	boynu bükük	41
bağrı yanık	1	boynunu bükmek	65
bağrını delmek	0	buhran	18
bağrını ezmek	0	buhran geçirmek	3
bahtı kara	3	buhrana tutulmak	2
bahtı kara olmak	0	buhranlı	4
başı belâda	2	bulutlanma	0
başı derde girmek	5	bulutlanmak	8
başı dertte	4	bunalım	25
başına belâ açmak	0	bunalım geçirmek	1
başına belâ almak	2	bunalımlı	3
başına dert açmak	0	bunalma	3
başına dert etmek	2	bunalmak	65
başına karalar bağlamak	0	bunaltmak	5
başından aşağı kaynar sular dökülmek	1	burkma	0
başını (kafasını) taştan taşa çarpmak	2	burkmak	10
başını (kafasını) taştan taşa vurmak	1	burkucu	1
başını belaya sokmak	8	burkulma	1
başını derde sokmak	1	burma	0
bedbaht	28	burmak	1
bedbaht etmek	5	burnunun direği sızlamak	7
bedbaht olmak	13	buruk	26
bedbahtlık	2	buruk buruk	4
bedbin	9	buruklaşma	0
bedbin etmek	0	buruklaşmak	3
bedbin olmak	2	burukluk	8
bedbinleşme	0	burulma	0
bedbinleşmek	2	burulmak	4
bedbinleştirme	0	burum burum	0
bedbinleştirmek	0	can evinden vurmak	2
bedbinlik	0	can sıkıcı	12
bela	9	can sıkıntısı	45
belâ kesilmek	1	can sıkılmak	1
belâlı	5	can yakmak	5
belâya çatmak	3	canı gitmek	0
belâya girmek	10	canı sıkılmak	93
belâya uğramak	4	canı sıkın	9
beli bükülmek	1	canı yanmak	5
belini bükmek	3	canını sıkmak	22
benzi sararmak	2	canını yakmak	3
beyninden vurulmuşa dönmek	4	cefa	13
beynini kemirmek	1	cefa çekmek	1
<i>bin pişman olmak</i>	3	cefa etmek	1
bir hoş eylemek	0	cefa görmek	0
bir hoş olmak	0	cefakâr	0

cefakeş	0	derdini depreştirmek	0
cefalı	0	derdini deşmek	0
cefaya katlanmak	0	derdini dökmek	10
cehennem azabı	6	derin derin düşünmek	4
cız etmek	0	dert	152
ciğer acısı	0	dert dökmek	10
<i>ciğer dağlanmak</i>	1	dert etmek	12
ciğer kebab olmak	0	dert kesilmek	0
ciğer yarası	0	dert küpü	0
ciğeri parçalanmak	0	dert olmak	4
ciğeri sızlamak	1	dert sahibi	0
ciğeri yanmak	0	dert yanmak	31
ciğerine işlemek	0	dertlenme	3
ciğerini delmek	4	dertlenmek	9
ciğerini yakmak	0	dertleşme	9
çeki	0	dertleşmek	23
çekmek	22	dertli	53
çektirmek	12	dertlilik	0
çile	12	dertsiz başını derde sokmak	0
çile çekmek	8	didik didik	0
çile çıkarmak	1	didik didik etmek	4
çilekeş	1	didik didik olmak	0
çilekeşlik	0	didikleme	0
çileli	2	didiklemek	2
çökertmek	2	didiklenme	0
çökmek	2	didiklenmek	0
çöküntü	27	dil yarası	0
dağ	0	dili yanmak	0
dağlama	0	divaneye dönmek	0
dağlamak	0	dizini dövme	0
dağlanış	0	doğduğuna bin pişman	1
dağlanma	0	doğduğuna pişman etmek	1
dağlanmak	1	doğduğuna pişman olmak	1
dağlatma	0	dört gözle ağlamak	0
dağlatmak	0	dövünme	3
dağlayış	0	dövünmek	30
darılma	0	dövünüş	0
darılmak	14	dumanı tepesinden çıkmak	0
darıltma	0	durgun	8
darıltmak	4	durgunlaşma	0
deliye dönmek	9	durgunlaşmak	0
delmek	0	durgunluk	2
derdi başından aşkın olmak	1	durgunluk çökmek	3
derdine düşmek	8	dünya başına dar gelmek	0
derdine yanmak	2	dünya başına dar olmak	0
derdini çekmek	1	dünya başına yıkılmak	2

dünya gözüne zindan görünmek	0	eziklik	23
dünya gözüne zindan kesilmek	0	ezile büzüle	1
dünya gözüne zindan olmak	1	ezilip büzülmek	3
dünyayı zehir etmek	0	ezilmek	8
dünyayı zindan etmek	1	ezilmiş	4
düş kırıklığı	21	ezilmişlik	0
düşünce	29	ezinç	0
düşünceli	32	ezinti	2
düşündürmek	36	eziyet	26
düşündürücü	2	eziyet çekmek	6
düşünmek	61	eziyet etmek	20
efkâr	2	eziyet vermek	1
efkâr basmak	0	eziyetli	4
efkâr dağıtmak	2	ezme	0
efkâr etmek	0	ezmek	4
efkârlanış	0	facia	71
efkârlanma	0	feccat	8
efkârlanmak	4	feci	46
efkârlı	3	fena	4
elem	43	fena olmak	11
elemli	2	fenalaşma	0
elim	5	fenalaşmak	2
endişe	104	fenasına gitmek	0
endişe etmek	5	feryat	21
endişelenme	0	feryat etmek	18
endişelenmek	12	gaile	8
endişeli	29	gaile açmak	0
endişeye düşmek	11	gailleli	1
ensesinde boza pişirmek	1	gam	64
erimek	7	gam çekmek	4
eriyip bitmek	3	gam yememek	5
esef	14	gamlanma	1
esef etmek	2	gamlanmak	1
esefle	8	gamlı	15
eseflenme	1	gamlılık	0
eseflenmek	1	garip	10
esefli	0	garip garip	1
<i>evlat acısı gibi içine çökmek</i>	0	garipleşme	1
eza	9	garipleşmek	1
eza cefa	2	gariplik	4
ezgi	0	gariplik basmak	0
ezgin	2	gayrimemnun	3
ezgince	0	gocundurma	0
ezginlik	1	gocundurmak	0
ezik	5	gocunma	0
ezik büzük	1	gocunmak	2

göğüs geçirmek	42	hatırını kırmak	16
gönlü çökmek	0	hayal kırıklığı	22
gönlü kalmak	1	hayata küsmek	0
gönlü kararmak	0	hayıf	0
gönlü kırılmak	2	hayıflanma	1
gönlü yaralı	0	hayıflanmak	33
gönlüne dokunmak	0	hazın	85
gönlünü karartmak	0	hüsrân	1
gönlünü söndürmek	1	hüsrana uğramak	1
gönlünü yaralamak	0	hüzün	274
gönül belâsı	0	hüzün çökmek	8
gönül çöküşü	0	hüzüne kapılmak	0
gönül darlığı	0	hüzünlendirme	0
gönül kırmak	7	hüzünlendirmek	0
gönül yarası	2	hüzünleniş	1
gönül yıkmak	2	hüzünlenme	1
göynük	0	hüzünlenmek	15
göynüme	0	hüzünlü	57
göynüme	1	ıstırap	226
göyünme	0	ıstırap çekmek	38
göyünmek	0	ıstıraplı	7
gözleri buğulanmak	6	iç geçirmek	14
gözleri bulutlanmak	4	iç parçalayıcı	1
gözleri dolmak	32	içerlek	0
gözleri dolu dolu olmak	13	içerleme	0
gözleri sulanmak	5	içerlemek	35
gözleri yaşarmak	48	içerleyiş	0
gözyaşı dökmek	3	içi burkulmak	29
gurbet acısı	3	içi cız etmek	3
gücendirici	0	içi çekmek	48
gücendirme	0	içi daralmak	5
gücendirmek	11	içi erimek	0
gücenik	4	içi ezilmek	13
güceniklik	6	içi götürmemek	1
gücenilme	0	içi içini yemek	12
gücenilmek	0	içi kaldırmamak	1
güceniş	0	içi kan ağlamak	4
gücenme	0	içi kapanmak	0
gücenmek	15	içi kararmak	6
gücüne gitmek	18	içi paralanmak	0
güç gelmek	15	içi parçalanmak	3
günleri gece olmak	0	içi sıkılmak	8
harap	3	içi sızlamak	17
harap etmek	5	içi yanmak	21
harap olmak	3	için için yanmak	5
hatırı kalmak	7	içinde bir şeyler kopmak	0

içinden kan gitmek	0	inilemek	0
içine ateş atmak	0	inilti	52
içine ateş düşmek	5	iniltili	8
içine baygınlıklar çökmek	0	inim inim inlemek	1
içine dert olmak	1	inim inim inletmek	3
içine dokunmak	9	inkıbaz	0
içine hüznün çökmek	8	inkıbazlık	0
içine işlemek	7	inkisar	8
içine kan oturmak	3	inkisarıhayal	0
içine oturmak	1	inleme	21
içini çekmek	183	inlemek	92
içini delmek	2	inletme	0
içini ezmek	2	inletmek	6
içini karartmak	3	inleyiş	2
içini kemirmek	6	işkence	25
içini kurt kemirmek	3	işkence etmek	2
içini kurt yemek	2	işkence yapmak	2
içini parça parça etmek	3	işkenceye sokmak	1
içini parçalamak	2	kabir azabı	3
içini sıkmak	3	kabir azabı çekmek	0
içini yakmak	10	kahır	34
içini yemek	1	kahır(kahrını) çekmek	9
içinin (yüreğinin) yağı erimek	0	kahırlanma	0
içinin ateşi küllemek	0	kahırlanmak	3
içlendirme	0	kahırlı	5
içlendirmek	1	kahretme	0
içlene içlene	0	kahretmek	11
içleniş	1	kahreyleme	0
içlenme	9	kahreylemek	0
içlenmek	12	kahreyleyiş	0
içler acısı	0	kahrından ölmek	12
incinme	0	kahrolma	0
incinmek	25	kahrolmak	14
incitici	3	kahroluş	0
incitilme	0	kalbe dokunmak	1
incitilmek	0	kalbe işlemek	0
incitiş	0	kalbi kararmak	1
incitme	0	kalbi kırık	0
incitmek	29	kalbi kırılmak	7
infial	3	kalbi parçalanmak	3
inildeme	0	kalbi sızlamak	1
inildemek	0	kalbi yırtılmak	0
inildetme	0	kalbini kırmak	10
inildetmek	0	kalp acısı	0
inildeyiş	0	kalp ağrısı	0
inileme	0	kalp yarası	0

kan ağlamak	3	kederlenme	0
kanayan yara olmak	0	kederlenmek	16
kanlı yaş(lar) dökmek	1	kederli	63
kapanık	5	kemikleri sızlamak	0
kapanıklık	0	kendi kendini yemek	3
kara	0	kendini harap etmek	1
kara gün	5	kendini yemek	1
kara haber	3	kendini yiyip bitirmek	1
kara kara düşünmek	3	keyfi bozulmak	1
karadeniz'de gemilerin mi battı?	1	keyfi kaçmak	17
karalar bağlamak	0	keyfini bozmak	4
karalar giymek	0	keyfini kaçırmak	8
karamsar	9	keyifsiz	3
karamsar olmak	2	keyifsizlenme	0
karamsarlaşma	0	keyifsizlenmek	0
karamsarlaşmak	0	keyifsizlik	1
karamsarlaştırma	0	kırgın	27
karamsarlaştırmak	0	kırgınlık	25
karamsarlık	12	kırıcı	4
kararmak	0	kırık	6
kasavet	3	kırıklık	3
kasavet çekmek	5	kırılış	0
kasavet etmek	1	kırılma	0
kasavetlenme	0	kırılmak	7
kasavetlenmek	0	kırma	0
kasavetli	0	kırmak	12
kasvet	15	kıvrandırma	2
kasvet basmak	2	kıvrandırmak	4
kasvet çökmek	2	kıvranış	0
kasvet vermek	1	kıvranma	1
kasvetli	15	kıvranmak	27
kavurmak	4	kıvrım kıvrım kıvranmak	0
kaygı	140	kor	0
kaygı çekmek	0	kor gibi yanmak	1
kaygılandırma	0	korkma	1
kaygılandırarak	3	korkmak	5
kaygılanış	0	korku	5
kaygılanma	0	kötü kötü düşünmek	0
kaygılanmak	4	kukumav gibi düşünüp durmak	0
kaygılı	23	kuruntu	57
keder	173	kuruntu etmek	2
keder çekmek	0	kuruntulu	3
keder vermek	4	kuruntuya kapılmak	7
kederlendirme	0	<i>kül olmak</i>	0
kederlendirmek	4	küskün	4
kederleniş	0	küskün küskün	3

küskünleşme	0	merhametli	27
küskünleşmek	1	meşakkat	7
küskünlük	5	meşakkat çekmek	2
küsme	0	meşakkatli	1
küsmek	0	meyus	34
maalesef	56	meyus etmek	1
maatteessüf	3	meyus olmak	5
mağmum	5	meyusiyet	1
mahzun	125	mihnet	7
mahzun etmek	5	mihnet çekmek	2
mahzun mahzun	20	morali bozulmak	2
mahzun olmak	27	moralini bozmak	1
mahzunane	0	muazzep	2
mahzunlaşma	0	muazzep etmek	2
mahzunlaşmak	7	muazzep olmak	6
mahzunluk	9	mustarip	55
marmara çırası gibi yakmak	0	mustarip etmek	6
marmara çırası gibi yanmak	0	mutsuz	19
matem	19	mutsuzlaşma	0
matem havası	1	mutsuzlaşmak	0
matem tutmak	5	mutsuzluk	15
matemli	4	müessif	1
mecruh	0	mükedder	2
melal	15	mükedder olmak	0
melânkoli	8	münfail	0
melankolik	6	münkesir	0
melul mahzun	4	müteessir	51
melul melul	1	müteessir olmak	32
melül	2	nadim	3
merak	54	nadim olmak	3
merak etme!	32	nedamet	19
merak etmek	11	nedamet duymak	0
meraka düşmek	2	nedamet getirmek	0
meraklandırma	0	nedametle	3
meraklandırmak	3	neşesi kaçmak	14
meraklanış	0	neşesiz	18
meraklanma	0	neşesizlik	9
meraklanmak	23	omuzları çökmek	17
meraklı	2	öldürme	0
merakta bırakmak	4	öldürmek	2
merakta kalmak	2	ölme	0
meraktan çatlamak	2	ölmek	1
merhamet	183	ölüm	3
merhamet etmek	4	ölüp ölüp dirilmek	0
merhamete gelmek	3	paralama	0
merhameten	1	paralamak	4

paralanma	0	sıkma	2
parçalama	0	sıkmak	21
parçalamak	1	sıngın	0
parçalanış	0	sınık	1
parçalanma	0	sınma	0
parçalanmak	1	sınmak	1
perişan	23	sızı	68
perişan etmek	9	sızıldanma	2
perişan olmak	18	sızıldanmak	2
perişanlık	16	sızılı	1
perişanlık vermek	1	sızıltı	2
pis pis düşünmek	1	sızım sızım	2
pişman	14	sızlama	4
pişman etmek	12	sızlamak	6
pişman olmak	88	sızlanış	6
pişmanlık	58	sızlanma	5
pişmanlık duymak	23	sızlanmak	36
pişmanlık getirmek	0	sızlatma	0
pürmelâl	0	sızlatmak	4
rahatı kaçmak	4	sızlayış	0
rahatsız	2	sitem	38
rahatsız etmek	81	sitem etmek	20
rahatsız olmak	8	sitemkâr	1
rahatsızlık	18	sitemli	10
rahatsızlık duymak	4	solgun	17
rahatsızlık vermek	2	solgunlaşma	0
rencide	0	solgunlaşmak	1
rencide etmek	6	solmak	2
rencide olmak	4	soluklaşma	0
rencidelik	0	soluklaşmak	1
saçını başını yolmak	7	suratından düşen bin parça olmak	3
sararmak	5	şikeste	0
sevinci kursağında kalmak	3	tasa	37
sıkıcı	18	tasa çekmek	1
sıkılış	1	tasa etmek	2
sıkılma	12	tasalanma	0
sıkılmak	49	tasalanmak	10
sıkıntı	151	tasalı	14
sıkıntı basmak	3	tatlı canını sıkmak	0
sıkıntı çekmek	33	tavan çökmek	0
sıkıntı vermek	6	tavan yıkılmak	1
sıkıntılı	21	tazip	6
sıkıntısı olmak	9	teessüf	5
sıkıntıya düşmek	1	teessüf etmek	4
sıkkın	0	teessür	59
sıkkınlık	0	teessür etmek	0

teessürat	1	yakınmak	12
telaş	33	yakma	0
telaş etmek	12	yakmak	3
telaşa düşmek	7	yanık	18
telaşa düşürmek	1	yanıklık	0
telaşe	1	yanıp tutuşmak	18
telaşlandırma	0	yanıp yakılmak	7
telaşlandırmak	0	yanma	0
telaşlanış	0	yanmak	22
telaşlanma	0	yara	13
telaşlanmak	4	yara açmak	1
telaşlı	9	yara almak	1
telaşlı telaşlı	2	yara işlemek	1
telaşlılık	0	yara kapanmak	3
tepesinden kaynar sular dökülmek	0	yaralama	0
trajik	16	yaralamak	4
trajikleşme	0	yaralanış	0
trajikleşmek	0	yaralanma	0
tütünü tepesinden çıkmak	0	yaralanmak	3
uğunmak	2	yaralı	4
umudunu kırmak	3	yarasını deşmek	2
umutsuz	75	yaraya tuz biber ekmek	1
umutsuzluğa düşmek	3	yarayı tazelemek	2
umutsuzluğa düşürmek	0	yas	8
umutsuzluğa kapılmak	4	yas tutmak	16
umutsuzluk	56	yasa gömülmek	0
ümitsiz	60	yaslanmak	0
ümitsizlik	81	yaslı	10
üstüne fenalık gelmek	1	yaş akıtmak	1
üzgü	0	yaş dökmek	6
üzgülü	0	yaşını içine akıtmak	1
üzgün	97	yaşlara boğulmak	1
üzgünlük	11	yazık	95
üzme	57	yazık etmek	10
üzmek	51	yazık günah	1
üzücü	13	yazık olmak	16
üzülmek	464	yazıklanma	5
üzüm üzüm	0	yazıklanmak	3
üzünç	2	yazıklar olsun	17
üzünçlü	1	yeis	43
üzüntü	231	yeis duymak	1
üzüntü vermek	5	yeise bürünmek	1
üzüntülü	33	yeise kapılmak	1
vicdan azabı çekmek	12	yemek	0
vicdan azabı duymak	3	yıkılma	0
yakınma	13	yıkılmak	15

yıkım	3	yürek ağrısı	0
yıkma	0	yürek burkmak	4
yıkmak	3	yürek darlığı	0
yiyip bitirmek	3	yürek paralayıcı	7
yolunma	0	yürek parçalayıcı	4
yolunmak	1	yürek yarası	0
yüreği boğazına tıkanmak	1	yürekler acısı	4
yüreği burkulmak	9	yüzü bulutlanmak	7
yüreği cız etmek	3	yüzü sararmak	6
yüreği cızlamak	0	yüzünden düşen bin parça olmak	0
yüreği dağlanmak	4	zavallı	603
yüreği dar	0	zavallılık	15
yüreği daralmak	9	zehir	1
yüreği dayanmamak	8	zehir kesilmek	1
yüreği delik	1	zehir olmak	1
yüreği eritmek	1	zehretme	0
yüreği ezilmek	3	zehretmek	3
yüreği götürmemek	1	zehrolma	0
yüreği göz göz olmak	1	zehrolmak	0
yüreği kaldırmamak	1	zindan	0
yüreği kan ağlamak	1	zindan etmek (bir yeri birine)	0
yüreği kanamak	0	zindan kesilmek (bir yer)	0
yüreği kararmak	0	zindan olmak (bir yer)	0
yüreği parça parça olmak	2	zoruna gitmek	3
yüreği parçalanmak	6		
yüreği sıkışmak	9		
yüreği sızlamak	6		
yüreği yanık	1		
yüreği yanmak	13		
yüreği yaralı	2		
<i>yüreğinden kan gitmek</i>	1		
yüreğine (bir şey) çökmek	4		
yüreğine ateş düşmek	1		
yüreğine dert olmak	0		
yüreğine dokunmak	4		
yüreğine inmek	13		
yüreğine işlemek	1		
yüreğine od düşmek	6		
yüreğine saplanmak	4		
yüreğini ateş almak	0		
yüreğini dağlamak	2		
yüreğini kemirmek	1		
yüreğini sızlatmak	4		
yüreğinin başı sızlamak	0		
yüreğinin yağı (yağları) erimek	0		
yürek acısı	2		

2.2. EN ÇOKTAN EN AZA DOĞRU SIKLIK LİSTESİ

zavallı	603	maalesef	56
acı	541	umutsuzluk	56
üzülmek	464	mustarip	55
hüzün	274	acı duymak	54
üzüntü	231	merak	54
ıstırap	226	dertli	53
içini çekmek	183	inilti	52
merhamet	183	müteessir	51
acımak	175	üzmek	51
keder	173	acıklı	49
dert	152	sıkılmak	49
sıkıntı	151	gözleri yaşarmak	48
azap	141	içi çekmek	48
kaygı	140	feci	46
ağlamak	126	can sıkıntısı	45
mahzun	125	elem	43
endişe	104	yeis	43
acı çekmek	98	göğüs geçirmek	42
üzgün	97	boynu bükük	41
yazık	95	ıstırap çekmek	38
canı sıkılmak	93	sitem	38
inlemek	92	acıma	37
pişman olmak	88	tasa	37
hazın	85	azap çekmek	36
rahatsız etmek	81	düşündürmek	36
ümitsizlik	81	sızlanmak	36
umutsuz	75	içerlemek	35
facia	71	kahr	34
sızı	68	meyus	34
boynunu bükmek	65	hayıflanmak	33
bunalmak	65	sıkıntı çekmek	33
gam	64	telaş	33
kederli	63	üzüntülü	33
düşünmek	61	düşünceli	32
ümitsiz	60	gözleri dolmak	32
teessür	59	merak etme!	32
pişmanlık	58	müteessir olmak	32
acı acı	57	dert yanmak	31
hüzünlü	57	dövünmek	30
kuruntu	57	düşünce	29
üzme	57	endişeli	29

içi burkulmak	29	neşesiz	18
incitmek	29	perişan olmak	18
bedbaht	28	rahatsızlık	18
çöküntü	27	sıkıcı	18
kırgın	27	yanık	18
kıvrınmak	27	yanıp tutuşmak	18
mahzun olmak	27	içi sızlamak	17
merhametli	27	keyfi kaçmak	17
buruk	26	omuzları çökmek	17
eziyet	26	solgun	17
bunalım	25	yazıklar olsun	17
incinmek	25	ah	16
işkence	25	hatırını kırmak	16
kırgınlık	25	kederlenmek	16
acınacak	23	perişanlık	16
ağlama	23	trajik	16
alınmak	23	yas tutmak	16
dertleşmek	23	yazık olmak	16
eziklik	23	acı gelmek	15
kaygılı	23	ağlamaklı	15
meraklanmak	23	gamlı	15
perişan	23	gücenmek	15
pişmanlık duymak	23	güç gelmek	15
canını sıkmak	22	hüzünlenmek	15
çekmek	22	kasvet	15
hayal kırıklığı	22	kasvetli	15
yanmak	22	melal	15
düş kırıklığı	21	mutsuzluk	15
feryat	21	yıkılmak	15
içi yanmak	21	zavallılık	15
inleme	21	ağır gelmek	14
sıkıntılı	21	darılmak	14
sıkmak	21	esef	14
eziyet etmek	20	iç geçirmek	14
mahzun mahzun	20	kahrolmak	14
sitem etmek	20	neşesi kaçmak	14
acılı	19	pişman	14
ağlatmak	19	tasalı	14
ağlayış	19	bedbaht olmak	13
matem	19	cefa	13
mutsuz	19	gözleri dolu dolu olmak	13
nedamet	19	içi ezilmek	13
acılık	18	üzücü	13
buhran	18	yakınma	13
feryat etmek	18	yara	13
gücüne gitmek	18	yüreği yanmak	13

yüreğine inmek	13	içine dokunmak	9
ağlaya ağlaya	12	içlenme	9
ağrı	12	kahır(kahrını) çekmek	9
can sıkıcı	12	karamsar	9
çektirmek	12	mahzunluk	9
çile	12	neşesizlik	9
dert etmek	12	perişan etmek	9
endişelenmek	12	sıkıntısı olmak	9
içi içini yemek	12	telaşlı	9
içlenmek	12	yüreği burkulmak	9
kahrından ölmek	12	yüreği daralmak	9
karamsarlık	12	yüreği sıkışmak	9
kırmak	12	ağlanmak	8
pişman etmek	12	anası ağlamak	8
sıkılma	12	başını belaya sokmak	8
telaş etmek	12	bulutlanmak	8
vicdan azabı çekmek	12	burukluk	8
yakınmak	12	çile çekmek	8
acı vermek	11	derdine düşmek	8
acısını çekmek	11	durgun	8
ateş	11	esefle	8
endişeye düşmek	11	ezilmek	8
fena olmak	11	fecaat	8
gücendirmek	11	gaile	8
kahretmek	11	hüzün çökmek	8
merak etmek	11	içi sıkılmak	8
üzgünlük	11	içine hüzün çökmek	8
ağrına gitmek	10	inilti	8
belâya girmek	10	inkisar	8
burkmak	10	keyfini kaçırmak	8
derdini dökmek	10	melânkoli	8
dert dökmek	10	rahatsız olmak	8
garip	10	yas	8
içini yakmak	10	yüreği dayanmamak	8
kalbini kırmak	10	ağzını bıçak açmamak	7
sitemli	10	ateşten gömlek	7
tasalanmak	10	burnunun direği sızlamak	7
yaslı	10	erimek	7
yazık etmek	10	gönül kırmak	7
bedbin	9	hatırı kalmak	7
bela	9	ıstıraplı	7
canı sıkkın	9	içine işlemek	7
deliye dönmek	9	kalbi kırılmak	7
dertlenmek	9	kırılmak	7
dertleşme	9	kuruntuya kapılmak	7
eza	9	mahzunlaşmak	7

meşakkat	7	harap etmek	5
mihnet	7	içi daralmak	5
saçını başını yolmak	7	için için yanmak	5
telaşa düşmek	7	içine ateş düşmek	5
yanıp yakılmak	7	kahırlı	5
yürek paralayıcı	7	kapanık	5
yüzü bulutlanmak	7	kara gün	5
acındırmak	6	kasavet çekmek	5
acısı içine (veya yüreğine) çökmek	6	korkmak	5
anasını ağlatmak	6	korku	5
cehennem azabı	6	küskünlük	5
eziyet çekmek	6	mağmum	5
gözleri buğulanmak	6	mahzun etmek	5
güceniklik	6	matem tutmak	5
içi kararmak	6	meyus olmak	5
içini kemirmek	6	sararmak	5
inletmek	6	sızlanma	5
kırık	6	teessüf	5
melankolik	6	üzüntü vermek	5
muazzep olmak	6	yazıklanma	5
mustarip etmek	6	acısına dayanamamak	4
rencide etmek	6	başı dertte	4
sıkıntı vermek	6	belâya uğramak	4
sızlamak	6	beyninden vurulmuşa dönmek	4
sızlanış	6	buhranlı	4
tazip	6	buruk buruk	4
yaş dökmek	6	burulmak	4
yüreği parçalanmak	6	ciğerini delmek	4
yüreği sızlamak	6	darıltmak	4
yüreğine od düşmek	6	derin derin düşünmek	4
yüzü sararmak	6	dert olmak	4
acınmak	5	didik didik etmek	4
ah çekmek	5	efkârlanmak	4
ah etmek	5	ezilmiş	4
alt üst etmek	5	eziyetli	4
başı derde girmek	5	ezmek	4
bedbaht etmek	5	fena	4
belâlı	5	gam çekmek	4
bunaltmak	5	gariplik	4
can yakmak	5	gözleri bulutlanmak	4
canı yanmak	5	gücenik	4
elim	5	içi kan ağlamak	4
endişe etmek	5	kavurmak	4
ezik	5	kaygılanmak	4
gam yememek	5	keder vermek	4
gözleri sulanmak	5	kederlendirmek	4

keyfini bozmak	4	efkârli	3
kırııcı	4	eriyip bitmek	3
kıvrandırmak	4	ezilip büzülmek	3
küskün	4	gayrimemnun	3
matemli	4	gözyaşı dökmek	3
melul mahzun	4	gurbet acısı	3
merakta bırakmak	4	harap	3
merhamet etmek	4	harap olmak	3
paralamak	4	içi cız etmek	3
rahatı kaçmak	4	içi parçalanmak	3
rahatsızlık duymak	4	içine kan oturmak	3
rencide olmak	4	içini karartmak	3
sızlama	4	içini kurt kemirmek	3
sızlatmak	4	içini parça parça etmek	3
teessüf etmek	4	içini sıkmak	3
telaşlanmak	4	incitici	3
umutsuzluğa kapılmak	4	infial	3
yaralamak	4	inim inim inletmek	3
yaralı	4	kabir azabı	3
yüreği dağlanmak	4	kahırlanmak	3
yüreğine (bir şey) çökmek	4	kalbi parçalanmak	3
yüreğine dokunmak	4	kan ağlamak	3
yüreğine saplanmak	4	kara haber	3
yüreğini sızlatmak	4	kara kara düşünmek	3
yürek burkmak	4	kasavet	3
yürek parçalayıcı	4	kaygılandırmak	3
yürekler acısı	4	kendi kendini yemek	3
acı görmek	3	keyifsiz	3
acınma	3	kırıklık	3
ağlamaklı olmak	3	kuruntulu	3
ağlaşmak	3	küskün küskün	3
ahlamak	3	maatteessüf	3
alt üst olmak	3	meraklandırmak	3
azap vermek	3	merhamete gelmek	3
bahtı kara	3	nadim	3
belâya çatmak	3	nadim olmak	3
belini bükme	3	nedametle	3
<i>bin pişman olmak</i>	3	ölüm	3
buhran geçirmek	3	sevinci kursağında kalmak	3
bunalımlı	3	sıkıntı basmak	3
bunalma	3	suratından düşen bin parça olmak	3
buruklaşmak	3	umudunu kırmak	3
canını yakmak	3	umutsuzluğa düşmek	3
dertlenme	3	vicdan azabı duymak	3
dövünme	3	yakmak	3
durgunluk çökmek	3	yara kapanmak	3

yaralanmak	3	inleyiş	2
yazıklanmak	3	işkence etmek	2
yıkım	3	işkence yapmak	2
yıkmak	3	karamsar olmak	2
yiyip bitirmek	3	kasvet basmak	2
yüreği cız etmek	3	kasvet çökmek	2
yüreği ezilmek	3	kıvrandırma	2
zehretmek	3	kuruntu etmek	2
zoruna gitmek	3	melül	2
ağır	2	meraka düşmek	2
ah vah etmek	2	meraklı	2
başı belâda	2	merakta kalmak	2
başına belâ almak	2	meraktan çatlama	2
başına dert etmek	2	meşakkat çekmek	2
başını (kafasını) taştan taşa çarpmak	2	mihnet çekmek	2
bedbahtlık	2	morali bozulmak	2
bedbin olmak	2	muazzep	2
bedbinleşmek	2	muazzep etmek	2
benzi sararmak	2	mükedder	2
boğazını sıkamak	2	öldürmek	2
buhrana tutulmak	2	rahatsız	2
can evinden vurmak	2	rahatsızlık vermek	2
çileli	2	sıkma	2
çökertmek	2	sızıldanma	2
çökmek	2	sızıldanmak	2
derdine yanmak	2	sızıltı	2
didiklemek	2	sızım sızım	2
durgunluk	2	solmak	2
dünya başına yıkılmak	2	tasa etmek	2
düşündürücü	2	telaşlı telaşlı	2
efkâr	2	uğunmak	2
efkâr dağıtmak	2	üzünç	2
elemli	2	yarasını deşmek	2
esef etmek	2	yarayı tazelemek	2
eza cefa	2	yüreği parça parça olmak	2
ezgin	2	yüreği yaralı	2
ezinti	2	yüreğini dağlamak	2
fenalaşmak	2	yürek acısı	2
gocunmak	2	acılaşmak	1
gönlü kırılmak	2	acındırma	1
gönül yarası	2	acısı içine (veya yüreğine) işlemek	1
gönül yıkmak	2	ağlaşma	1
içini delmek	2	ağlatma	1
içini ezmek	2	ağzının tadı bozulmak	1
içini kurt yemek	2	ağzının tadı kaçmak	1
içini parçalamak	2	ağzının tadını bozmak	1

alınma	1	hüsrân	1
anasından doğduğuna pişman etmek	1	hüsrana uğramak	1
<i>arpacı kumrusu gibi düşünme</i>	1	hüzünleniş	1
bağrı yanık	1	hüzünlenme	1
başından aşağı kaynar sular dökülmek	1	iç parçalayıcı	1
başını (kafasını) taştan taşa vurmak	1	içi götürmemek	1
başını derde sokmak	1	içi kaldırmamak	1
belâ kesilmek	1	içine dert olmak	1
beli bükülmek	1	içine oturmak	1
beynini kemirmek	1	içini yemek	1
bunalım geçirmek	1	içlendirmek	1
burkucu	1	içleniş	1
burkulma	1	inim inim inlemek	1
burmak	1	işkenceye sokmak	1
can sıkılamak	1	kalbe dokunmak	1
cefa çekmek	1	kalbi kararmak	1
cefa etmek	1	kalbi sızlamak	1
<i>ciğer dağlanmak</i>	1	kanlı yaş(lar) dökmek	1
ciğeri sızlamak	1	karadeniz'de gemilerin mi battı?	1
çile çıkarmak	1	kasavet etmek	1
çilekeş	1	kasvet vermek	1
dağlanmak	1	kendini harap etmek	1
derdi başından aşkın olmak	1	kendini yemek	1
derdini çekmek	1	kendini yiyip bitirmek	1
doğduğuna bin pişman	1	keyfi bozulmak	1
doğduğuna pişman etmek	1	keyifsizlik	1
doğduğuna pişman olmak	1	kıvrınma	1
dünya gözüne zindan olmak	1	kor gibi yanmak	1
dünyayı zindan etmek	1	korkma	1
ensesinde boza pişirmek	1	küskünleşmek	1
eseflenme	1	matem havası	1
eseflenmek	1	melul melul	1
ezginlik	1	merhameten	1
ezik büzük	1	meşakkatli	1
ezile büzüle	1	meyus etmek	1
eziyet vermek	1	meyusiyet	1
gaili	1	moralini bozmak	1
gamlanma	1	müessif	1
gamlanmak	1	ölmek	1
garip garip	1	parçalamak	1
garipleşme	1	parçalanmak	1
garipleşmek	1	perişanlık vermek	1
gönlü kalmak	1	pis pis düşünmek	1
gönlünü söndürmek	1	sıkılış	1
göynümek	1	sıkıntıya düşmek	1
hayıflanma	1	sınık	1

sınmak	1	acınılacak	0
sızılı	1	acınılma	0
sitemkâr	1	acınılmak	0
solgunlaşmak	1	acısını bağına basmak	0
soluklaşmak	1	acısını görmek	0
tasa çekmek	1	acıyıcı	0
tavan yıkılmak	1	acıyış	0
teessürat	1	ağlamalı	0
telaşa düşürmek	1	ağlanma	0
telaşe	1	ağlata ağlata	0
üstüne fenalık gelmek	1	ağlaticı	0
üzünçlü	1	ağlatış	0
yara açmak	1	ağzının tadını kaçırmak	0
yara almak	1	ahlama	0
yara işlemek	1	anasından doğduğuna pişman	0
yaraya tuz biber ekme	1	bağırı yanmak	0
yaş akıtmak	1	bağrını delmek	0
yaşını içine akıtmak	1	bağrını ezmek	0
yaşlara boğulmak	1	bahtı kara olmak	0
yazık günah	1	başına belâ açmak	0
yeis duymak	1	başına dert açmak	0
yeise bürünmek	1	başına karalar bağlamak	0
yeise kapılmak	1	bedbin etmek	0
yolunmak	1	bedbinleşme	0
yüreği boğazına tıkanmak	1	bedbinleştirme	0
yüreği delik	1	bedbinleştirmek	0
yüreği eritmek	1	bedbinlik	0
yüreği götürmemek	1	bir hoş eylemek	0
yüreği göz göz olmak	1	bir hoş olmak	0
yüreği kaldırmamak	1	bulutlanma	0
yüreği kan ağlamak	1	burkma	0
yüreği yanık	1	burma	0
<i>yüreğinden kan gitmek</i>	1	buruklaşma	0
yüreğine ateş düşmek	1	burulma	0
yüreğine işlemek	1	burum burum	0
yüreğini kemirmek	1	canı gitmek	0
zehir	1	cefa görmek	0
zehir kesilmek	1	cefakâr	0
zehir olmak	1	cefakeş	0
acıca	0	cefalı	0
acılanma	0	cefaya katlanmak	0
acılanmak	0	cız etmek	0
acılaşma	0	ciğer acısı	0
acılaştırma	0	ciğer kebab olmak	0
acılaştırmak	0	ciğer yarası	0
acılılık	0	ciğeri parçalanmak	0

ciğeri yanmak	0	endişelenme	0
ciğerine işlemek	0	esefli	0
ciğerini yakmak	0	<i>evlat acısı gibi içine çökmek</i>	0
çeki	0	ezgi	0
çilekeşlik	0	ezgince	0
dağ	0	ezilmişlik	0
dağlama	0	ezinç	0
dağlamak	0	ezme	0
dağlanmış	0	fenalaşma	0
dağlanma	0	fenasına gitmek	0
dağlatma	0	gaile açmak	0
dağlatmak	0	gamlılık	0
dağlayış	0	gariplik basmak	0
darılma	0	gocundurma	0
darıltma	0	gocundurmak	0
delmek	0	gocunma	0
derdini depreştirmek	0	gönlü çökmek	0
derdinideşmek	0	gönlü kararmak	0
dert kesilmek	0	gönlü yaralı	0
dert küpü	0	gönlüne dokunmak	0
dert sahibi	0	gönlünü karartmak	0
dertlilik	0	gönlünü yaralamak	0
dertsiz başını derde sokmak	0	gönül belâsı	0
didik didik	0	gönül çöküşü	0
didik didik olmak	0	gönül darlığı	0
didikleme	0	göynük	0
didiklenme	0	göynüme	0
didiklenmek	0	göyünme	0
dil yarası	0	göyünmek	0
dili yanmak	0	gücendirici	0
divaneye dönmek	0	gücendirme	0
dizini dövme	0	gücenilme	0
dört gözle ağlamak	0	gücenilmek	0
dövünüş	0	güceniş	0
dumanı tepesinden çıkmak	0	gücenme	0
durgunlaşma	0	günleri gece olmak	0
durgunlaşmak	0	hayata küsmek	0
dünya başına dar gelmek	0	hayıf	0
dünya başına dar olmak	0	hüzüne kapılmak	0
dünya gözüne zindan görünmek	0	hüzünlendirme	0
dünya gözüne zindan kesilmek	0	hüzünlendirmek	0
dünyayı zehir etmek	0	içerlek	0
efkâr basmak	0	içerleme	0
efkâr etmek	0	içerleyiş	0
efkârlanış	0	içi erimek	0
efkârlanma	0	içi kapanmak	0

içi paralanmak	0	karamsarlaşmak	0
içinde bir şeyler kopmak	0	karamsarlaştırma	0
içinden kan gitmek	0	karamsarlaştırmak	0
içine ateş atmak	0	kararmak	0
içine baygınlıklar çökmek	0	kasavetlenme	0
içinin (yüreğinin) yağı erimek	0	kasavetlenmek	0
içinin ateşi küllemek	0	kasavetli	0
içlendirme	0	kaygı çekmek	0
içlene içlene	0	kaygılandırma	0
içler acısı	0	kaygılanış	0
incinme	0	kaygılanma	0
incitilme	0	keder çekmek	0
incitilmek	0	kederlendirme	0
incitiş	0	kederleniş	0
incitme	0	kederlenme	0
inildeme	0	kemikleri sızlamak	0
inildemek	0	keyifsizlenme	0
inildetme	0	keyifsizlenmek	0
inildetmek	0	kırılış	0
inildeyiş	0	kırılma	0
inileme	0	kırma	0
inilemek	0	kıvraniş	0
inkıbaz	0	kıvrım kıvrım kıvrınmak	0
inkıbazlık	0	kor	0
inkisarıhayal	0	kötü kötü düşünmek	0
inletme	0	kukumav gibi düşünüp durmak	0
kabir azabı çekmek	0	<i>kül olmak</i>	0
kahırlanma	0	küskünleşme	0
kahretme	0	küsme	0
kahreyleme	0	küsmek	0
kahreylemek	0	mahzunane	0
kahreyleyiş	0	mahzunlaşma	0
kahrolma	0	marmara çırası gibi yakmak	0
kahroluş	0	marmara çırası gibi yanmak	0
kalbe işlemek	0	mecruh	0
kalbi kırık	0	meraklandırma	0
kalbi yırtılmak	0	meraklanış	0
kalp acısı	0	meraklanma	0
kalp ağrısı	0	mutsuzlaşma	0
kalp yarası	0	mutsuzlaşmak	0
kanayan yara olmak	0	mükedder olmak	0
kapanklık	0	münfail	0
kara	0	münkesir	0
karalar bağlamak	0	nedamet duymak	0
karalar giymek	0	nedamet getirmek	0
karamsarlaşma	0	öldürme	0

ölme	0	yıkılma	0
ölüp ölüp dirilmek	0	yıkma	0
paralama	0	yolunma	0
paralanma	0	yüreği cızlamak	0
parçalama	0	yüreği dar	0
parçalanış	0	yüreği kanamak	0
parçalanma	0	yüreği kararmak	0
pişmanlık getirmek	0	yüreğine dert olmak	0
pürmelâl	0	yüreğini ateş almak	0
rencide	0	yüreğinin başı sızlamak	0
rencidelik	0	yüreğinin yağı (yağları) erimek	0
sıkkın	0	yürek ağrısı	0
sıkkınlık	0	yürek darlığı	0
sıngın	0	yürek yarası	0
sınma	0	yüzünden düşen bin parça olmak	0
sızlatma	0	zehretme	0
sızlayış	0	zehrolma	0
solgunlaşma	0	Zehrolmak	0
soluklaşma	0	Zindan	0
şikeste	0	zindan etmek (bir yeri birine)	0
tasalanma	0	zindan kesilmek (bir yer)	0
tatlı canını sıkmak	0	zindan olmak (bir yer)	0
tavan çökmek	0		
teessür etmek	0		
telaşlandırma	0		
telaşlandırmak	0		
telaşlanış	0		
telaşlanma	0		
telaşlılık	0		
tepesinden kaynar sular dökülmek	0		
trajikleşme	0		
trajikleşmek	0		
tütünü tepesinden çıkmak	0		
umutsuzluğa düşürmek	0		
üzgü	0		
üzgülü	0		
üzüm üzüm	0		
yakma	0		
yanıklık	0		
yanma	0		
yaralama	0		
yaralanış	0		
yaralanma	0		
yasa gömülmek	0		
yaslanmak	0		
yemek	0		

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesindeki mutluluk ve üzüntü göstergelerinin anlam yapısı incelenmiştir. Bu amaçla Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük* ve Ömer Asım AKSOY tarafından hazırlanan *Deyimler Sözlüğü* taranarak mutluluk ve üzüntü göstergeleri tespit edilmiştir. Tespit edilen bu göstergelerin karşıladığı kavramları belirlemek için duygu varlığının yapısı göz önünde bulundurularak belirli bir olay örgüsüne dayanan 35 roman içerisinde bağlama dayalı bir anlam incelemesi yapılmıştır.

Bunun yanında mutluluk ve üzüntü göstergeleri metaforik ve metonomik yönden incelenerek toplumun soyut nitelikteki duygu kavramlarını karşılamada izlediği yollar belirlenmiştir.

Türkçenin söz varlığında 1415 mutluluk ve üzüntü göstergesi tespit edilmiştir. Bu göstergelerin 437'sini mutluluk göstergeleri, 978'ünü ise üzüntü göstergeleri oluşturur. Söz varlığındaki üzüntü göstergelerinin, mutluluk göstergelerine göre sayıca fazlalığı, taranan eserlerdeki kullanım sıklıklarında da kendini gösterir.

Duygu kavramlarının karşılanması ile ilgili olarak Türkler, dünyadaki diğer toplumlara benzer yaklaşımlar sergilemektedir. Bu durum, söz varlığımızda metaforik ve metonomik yapıdaki mutluluk ve üzüntü göstergelerinde de kendini gösterir.

ABSTRACT

In this work, happiness and sadness signs' semantic structures have been analyzed in Turkish. Therefore *Turkish Dictionary* by Türk Dil Kurumu and *Idiom Dictionary* that had been prepared by Ömer Asım AKSOY, have been observed and happiness and sadness signs have been determined. To make an analysis on their meanings, their usage have been taken into consideration in context in 35 novels.

In addition to this, happiness and sadness signs' have been analyzed according to their metaphoric and metonymic structures and so, the process of naming emotion concepts have been determined.

In Turkish vocabulary, 1415 happiness and sadness signs have been gathered. Happiness signs are 437 and sadness signs are 978. In vocabulary, sadness signs are more than happiness signs. Sadness signs' excess draw attention at their frequency of usage in observed novels.

On naming emotion concepts, Turkish people treat like other people in world. This case appears in metaphoric and metonymic structures of happiness and sadness signs.

